

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

CSENGERY ANTAL.

TIZENKILENCZEDIK KÖTET.

Antal Csengery

PEST,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, M. AKAD. NYOMDÁSZNÁL.

1864.

Orsz. Levéltár, Könyvtára
21247/1901. sz.

A MAGYAROK EREDETE.

BEVEZETÉS.

Alig van kérdés, melynek megoldását többen megkísérték volna, mint a magyarok eredetének kérdése. Mégis maig oldatlannul áll előttünk; sőt, ha meg volna is oldva, nem tudjuk, hogy meg van oldva. Ez győzhet meg bennünket leginkább arról, hogy nem jó úton keresék a megoldást; mert a ki jó úton jár, az legálább azt találja meg, hogy nincsen mód megtalálni, a mit keresünk; s ez eredmény is nagyon sokat ér.

Bármely nemzet eredetét kétféle eszközök segítségével kell keresni, mivel azt csak is azokkal lehet megtalálni, ha megtalálható. A segédeszközök egyik fele a rokon nyelvek tárházaiban van lerakva, melyet azokból ki kell szedni; másik fele a történelmi emlékek és emlékezések, a melyekhez a szóhagyományt vagy az örökölt hírt is számítjuk. A kétféle segédeszközök tehát megannyi bizonyítékok, melyek vagy egymást támogatják, s e szerint kiegészítik, vagy egymás ellen tanúskodnak. Ilyen ellenkezés alkalmával sem rontják le egymást, minthogy a nyelvbeli bizonyítékok erősebbek a történelmi bizonyítékoknál, tehát magokra is bizonyíthatnak. Mert a történelmi emlékek és emlékezések híja, vagy ha vannak ilyenek, azok ellenkezése a nyelvbeli tanúsággal csak azt bizonyítja, hogy a kétféle bizonyítékok különböző időkorokról tanúskodnak, s azért nem egyezők egymással. Példa világosítsa fel. Tegyük föl, hogy a magyar- és erdély-országi rumánokról nem tudná a történelem megmondani, hogy a római legiók és gyarmatok valaha az alsó Dunánál és a régi Daciában tanyáztak, nem is tudná, hogy keleti római császárság is volt: azért a rumánok

nyelve csak oly világosan bizonyítaná, mint most, mikor ama történelmi emlékek és emlékezések megvannak, hogy ő a római nyelvvel kapesólatban van; sőt az egybehasonlító nyelvtudomány azt is bizonyossággal kihozná, hogy a rumánok nyelve nem testvére a latinnak, hanem egyik fia, melynek vonásaiban a másik szülének képe is sejthető, ép úgy, mint a portugál, a spanyol, az olasz és a franczia nyelvek is fiai a latin nyelvnek. — A rumánok ma az oláh névben gúnyt látnak, s tiltakoznak az oláh nevezet ellen; lehet tehát, hogy a történelmi emlékezésben alapja rejlik, miért hiszik azt gúnynévnek: a nyelvek tanúsága mégis azt bizonyítja, hogy abban a szóban nincsen gúny, mert általában oláh-nak, olasz-nak nevezte el a magyar azt, ki Italiából származik, vagy itáliai nyelven beszél; mint a germán nemzetek is walach-, welsch-, wales-nek nevezik az olaszokat és oláhokat. Így a magyar nép a magyarországi szlávokat tót-oknak nevezi, a tóto (az az) gyakran hallható szóról; gúny rejlik-e abban? Oly kevéssé, mint abban sem, hogy a magyar, a szláv nemzeteket utánozva, a „deutsch“-ot német-nek nevezi. Gúnyolják-e a szlávok a deutschokat azért, hogy niemecz (német)-nek nevezik, mi csak ugyan német jelent? Korántsem. A szláv önmagát szóló-nak, a németeket pedig, kik a nyelvén nem szólhatnak vala, nem-szólóknak = néma-knak nevezte; e gyermekes elnevezés nem gúny, sőt inkább egy történelmi bizonyíték. Ezekből is eleve meggyőződhetünk, hogy a nyelvbeli tanúságok többet érnek a történelmi tanúságoknál, mert olyan korból valók is lehetnek, a melybe a történelem föl nem ér; vagy ha fölér is abba, a melyből valamely nyelvbeli tanúság származik, a történelem talán nem jegyezte föl, vagy nem is vette észre, a mi a nyelv tárházában emlékpénz gyanánt le van téve. Még egy, még pedig legnagyobb, előnye van a nyelvnek az egész irt vagy mesélt történelem irányában, s az a csálhatatlanság. A nyelveket, tehát az egyes nyelvtényeket nem emberi önkény alkotja vagy koholja; azok, úgyszólván, magoktól, a létel legnagyobb és legbizonyosabb szükségéből lettek, mint a természet tárgyai: ámde a történet emlékei nagyon is emberi önkénytől függnék, s a történelmi emlékezéseket a nemzeti hiúság, vagy önzői hajlam, észrevétlenül is kiszínezi, sokszor épen meghamisítja. Azt beszél-lik az évkönyvek, a krónikák, hogy Atilla az isten kardját vévé

birtokába, s vele együtt az uralkodást; hogy Atilla az isten ostroma vala a bűnös emberiség megfenyítésére. Tegyük föl, hogy Atilla maga is azt hallotta hirdetni: gondolhatjuk-e, hogy eltöltött legyen annak kihirdetését, mely reá nézve nagy hadseregekkel ért föl? Annyira bölcsnek nem szabad gondolnunk őt. — A magyarok Árpád vezetése alatt bejönnek az országba; a történelmi emlékezések szerint, az a hír kíséri sőt megelőzi vala, hogy ők a hunok utódjai, s eljönnek, hogy elfoglalják Atilla volt birodalmát: gondolhatjuk-e, hogy Árpád, — ha ugyan tudott valamit e hírről —, sietve követeket indított Zalánhoz, és a többi fejedelmekhez, kik bírják vala az országot, hogy ne hidjenek a hamis hírnek, ő nem Atilla utódja? — Hát ha csakugyan az volt, s Árpád tudja vala is, hogy az? Még Árpád tudományát is nekünk most külső bizonyítékokkal kellene igazolni, a melyeket — egyebek nélkül szükölködvén — a nyelvek szolgáltatnak.

A nyelvek tanúsága többet ér tehát a történelmi emlékek és emlékezések tanúságánál, mert olyan korból való lehet, a melybe semmi történelem föl nem ér; azután mert olyanról szólhat, mit a történelem föl sem jegyzett, vagy emlékezetébe nem fogadott; végre mert csalhatalan, holott a történelmi emlékek és emlékezések az emberek hajlamai és önkénye által sokképen meghamisulhatnak.

Egyébiránt a nyelvek az emberi szellem történeteiben a legelső és legnyomósabb tények, azok magok egy történelem; a nyelvek tanúságát nem kellene tehát más történelmi tanúsággal szembe állítani; mert a kettő egy félen áll. De megtartjuk e szembe-állítást, s azért fogjuk a magyarok eredetét előbb nyelvel, azután történelmi bizonyítékok segítségével kutatni.

I.

MIT TANÚSKODNAK A NYELVEK A MAGYAROK EREDETÉRŐL?

Vallatni fogjuk a nyelveket. A vallatás helyes volta föltételezi, hogy a vallató elfogulatlan legyen s a vallónak nyelvét értse. Mint vallatók legyünk tehát elfogulatlanok, azaz, keressük az igazságot, akármilyen legyen is, s akárhol találjuk is azt. De a

tanúk nyelvén beszélni is kell tudni, azaz értenünk kell a nyelvnek, mint tanúnak, feleleteit.

Sok a nyelv; első kérdés tehát: mely nyelveket vallassunk? Mert azt lehetne gondolnia, ki most legelőször jelen akar lenni a nyelvvallatásnál, hogy talán az a nyelv, vagy azok a nyelvek, a melyeket nem hallgatuuk ki, többet bizonyító feleleteket adhatnának; ő tehát nem tudván a nyelveket, nem is veszi észre, mikor egyik tanút a másik helyett hallgatjuk ki, s azért igazságnak sem veheti be a tanuságot. Hallotta ugyan már, hogy Ázsiának és Európának nyelvei, a melyek leginkább érdekelnek, három nagy nemzetséget tesznek: az árja, vagy ind g e r m á n, az áltaji és a sémi nemzetséget. Ha mi az áltaji nyelveket vallatjuk, nincs módja meggyőződnie arról, vajjon az árja vagy tán a sémi nyelvek nem tudnak-e hitelesebbet vallani. — E kifogás nagyon helyes, nem is fogjuk kikerülni, hanem tüzetesen szemrevenni. Megmondjuk tehát mindjárt, hogy az áltaji nyelveket fogjuk vallatni, de azt is hozzá tesszük, hogy akár mikor félbeszakaszthatjuk az áltaji nyelvek kimondásait, s fordulhatunk az árja és a sémi nyelvekhez, melyek mindenkor készek igazolni amazok vallomásait.

Hogy megérthessük a nyelvek feleleteit, kicsike készületre van szükségünk, melyet így lehet magunknak megszerezni. Ha szélllyel tekintünk a magyar nyelv terén a multban és jelenben, azt vesszszük észre, hogy a szók hangjai változtak a korok szerint, s különböznek a tájak szerint is; de azt is észreveszszük, hogy sok szó feledségbe jutott a korok szerint, s más más van keletben a tájak szerint. Ha összekötjük a kor és a táj képeit, azt találjuk majd, hogy a különböző tájak nyelvjárásai nem egyebek, mint az országos nyelv történetének szakaszai; habár lehetetlen is állítani, hogy a mostani tájnyelvek a magyar nyelv összes történelmét tükrözik vissza egész Árpád ideje óta, — mert a hangváltozás, és szó-feledés az egyes tájakon is szakadatlan foly. — A szók hangjainak elváltozását mutatják p. o. ezek: v é p n i = lépni, m e v e t = nevet, k e d i g, p e n i g = pedig, j o n k á b b = inkább, j o r g o t = irgalmaz, m u g a = maga, u r d u n g = ördög, h a r m i c z = harmincz, m u k á l k o d n i = munkálkodni, j o h t = jut, l a m p a n t = lappant; ezek a régi

nyelvből valók; a tájnyelvek, mint a palócz, a göcseji, a székel, hamar nagy számra nevelnék a hangváltozás példáját.

A szók feledtségbe jutását, vagy csak tájankénti divatját bizonyítsák ezek: ise, heon, fesz, ezfek, tügy, monó, porejtani, ehnejteni, forbatolni, alajtani, csajva, fitma, gerla, monnó, hig (fülön függő) kégy (stadium), irelkedik stb. stb., melyek a régi nyelvből valók; a tájnyelvekből, teszem, a székel-nyelvből álljanak itt: árté = derék, ajang = szégyell, bakonta, dók, égedelem = bosszuság, enyette = értem, soe, sú = sógor, imetten = ébren stb. stb. Mit tanulunk e néhány példából — melyeket nagyon könnyű volna több százra szaporítani? Azt, hogy ha a rokon nyelvek megfelelő szavai nem mindenkor azonosak a magyar nyelvvel, azaz azaz: azok mégis megfelelőek, ha a hangok változásait tekintjük, melyek bizonyos törvényt mutatnak. Másodszor azt, hogy ha a legrokonabb nyelvben sem találhatjuk meg sorban a magyar nyelv minden szavait: az a nyelv mégsem hiányos, vagy a mienkhez képest idegen. Mert ha a magyar nyelvben, aránylag kicsi föld-területen, már néhány száz év alatt is nemcsak hangváltozások tűntek elő, hanem szók is feledésbe jutottak, nemcsak némely tájakon, de a nyelv egész területén: mind egyik, mind másik még inkább lesz tapasztalható a rokon nyelvekben, melyek összessége sokszorta hosszabb időt és sokszorta nagyobb területet foglal el, — mit alább világosabban fogunk látni. E kis előkészültség után lássunk már elfogulatlanul a rokon nyelvek vallatásához.

a) Számnevek.

A számnevek minden nyelvemzetségben a legjelesebb tanubizonyságot teszik: illő tehát, hogy az áltaji nyelveket is legelőbb azokról vallassuk. Igen számosak lévén eme nyelvek, közülök három ágat választunk ki, melyek földiratilag is legközelebb vannak egymáshoz, úgymint: a finn, ugor és török ágat. Három csoportban következnek tehát a főszámnevek:*)

---

*) Az írásra nézve jegyezze meg a nyájas olvasó, hogy az egyformaságot nem lehetvén megtartani, — mert a magyar helyesírás szerint írt

1) Finn csoport.

L a p p.	F i n n.	E s z t.	L i v.
1. oft, ofta ; okt, okta	yhte (yksi)	üks, üts	üks
2. guöft, guöfte ; guökt	kahte (kaksi)	kaks, kats	kakš
3. golm, golma, golbma	kolme	kolm, kolm	kuolm
4. náll'a, nälle	neljä	neli, neli	neela
5. vitta, vit, vitte	viite (vi-si)	viis, viis	viiz
6. gutta, gut, gutte	kuute (kuusi)	kuus, kuus	kuuž
7. čiečča, čieč, g'eča	seitsemän	seitse, seitse	sejs
8. gavce, gauce, gafce gakce	kahdeksan	kaheksa, katesa	kaadöks
9. ovce, oufce, ofce	yhdeksän	üheksa, ütesa	üüdöks
10. loge, lokke	kymmenen	kümme, kümme	kum, fum
20. guöft loge	kaksi kym- mentä	kaks kümmend kats kümmend	kakš kumd
30. golm loge	kolme kym- mentä	kolm kümmend kolm kümmend	kolm kumd
40. náll'a loge	neljä kym- mentä	neli kümmend neli kümmend	neela kumd
50. vit loge	viisi kym- mentä	viis küm- viis küm- mend mend	viiz kumd
60. gut loge	kuusi kym- mentä	kuus küm- kuus mend kümmend	kuuž kumd
70. čiečča loge	seitsemän kymmentä	seitse küm- seitse mend kümmend	sejs kumd
80. gavce loge	kahdeksan kymmentä	kaheksa kümmend katesa kümmend	kaadiks kumd
90. ovce loge	yhdeksän hymmentä	üheksa kümmend ütesa kümmend	üüdöks, kumd
100. čüötte	sata	sada sada	sada.

finn szók visszatetszenének, más nyelvek szavai pedig gyakran nagy be-
tühalmazt mutatnának, — következő helyesírást követünk itt:

A magánhangzókra nézve megtartjuk a finn *y-t*, mely *ü-t*
'jelent, s elfogadjuk az *i-t*, mely kemény hang az *i-re* nézve; — a többi
magánhangzók ugyanazok, melyek a magyar írásban vannak. A hangzók
kettőzése hosszút jelent a finnben.

A mássalhangzókra nézve a kettős jegyű betűket kerül-
jük, tehát a nem magyar szókban:

í, ñ m', r', é, f stb. = ly, ny, mj, rj, szj, ty stb.

s = sz, š = s, z = z, c = cz, č = cs, ž = dz, ž = dzs;

végre x = ch, mely inkább kemény h, mint a német fac h, s a c h
szókban, hogysen k h.

2) Ugor csoport.

Votják.	Mordvin.	Magyar.	Vogul.	Osztyák.
1. og. odig	ifkä, fkä	egy	äk, äkve	i, it
2. kik	kafta	kettő, két	kiti, kit	kathen, kät
3. küjñ	kolma	három, harm	kórom, korm	xudem
4. nil'	nilä	négy	nilä	ńeda, ńet
5. vit'	vetä	öt	ät	vet
6. kvat'	kot'a	hat	kat	xut
7. sizim	sisem	hét	sát	täbet
8. t'amis	kufksa	nyolcz	ńalalu	ńiged-lah
9. ukmıs	vehksa	kilencz	antalu	ńar-jong
10. das	kemen	tíz	lau	jong
20. küjz	koms	húsz	kús	xus
30. kvamiin	kolmagemen	harmincz	vát	xudem-jong
40. nil'don	nilägemem	negyven	nelimen	ńeda-jong
50. vit'don	vedgemem	ötven	ätpen	vet-jong
60. kvat'don	kodgenem	hatvan	katpen	xut-jong
70. sizimdon	sisgenem	hetven	satlau	täbet-jong
80. t'amisdon	kafksagemem	nyolczvan	ńolsát	nit-söt
90. ukmısdon	vehksagemem	kilenczven	antelsát	ńar-söt
100. ńu	ńada	száz	sát	söt
1000. ńurs	—	ezer	sater	t'ares.

3) Török csoport.

Török.	Csuvas.	Jakut.	Kojbal.	Karagas.
1. bir	per	bir	ber	birä
2. iki	ikke	ikki	ike	ihı
3. üç	visse	üs	üş	üjş
4. dört	tuvatta	tuört	tört	tört
5. beş	pillik	biäs	bis, biş	bejš
6. altı	olta	alta	alte	alte
7. jedi	şıčče	sättä	đite	t'ede
8. sekiz	sakker	agiz	sigiz	schez
9. dokuz	tuhhur	toguz	togos	tohoz
10. on	von, vonna	uon	on	on
20. jigirmi	sirem	sürbä	điberge	ih-on
30. oltuz	vuder, vutter	otus	ötos	üd-on
40. kirk	kirik	tüört-uon	kerek	tört-on
50. elli	alla	biäs-uon	ilikh	beđ-on
60. altmıř	otmel	alta-uon	alt-ön	alt-on
70. jetmiř	şıtmel	sättä-uon	d'et-ön	t'et-on
80. seksen	sager-uonna	agıs-uon	sigiz-ön	sehes-on

Török.	Csuvas.	Jakut.	Kojbal.	Karagasz.
90. doksan	tugur-vonna	togus-uon	togoz-on	tohos-on
100. jüz	šür	süs	đüs	t'üs
1000. biñ	pin	müñ	on-đüs, muñ	on-đüs.

Elfogulatlanul vévén a nyelvek eme tanuságát, lehetetlen nem látnunk, hogy a magyar számnevek leginkább a vogul számnevekkel egyeznek meg, jelesen az 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 20, 40, 50, 60, 100; azt is látjuk, hogy a nyol-cz szónak első része, a nyol, ott van a vogul 80-ban, mely n'ol (nyol-) stb., sőt megvan magában a vogul 8-ban is, mely n'ala-lu, melynek nyala-ja úgy illik a nyol-hoz, mint a magyar hala, vala a hol-t, vol-t-hoz. Továbbá, kis figyelemmel tekintvén a magyar számneveket, föltetszhetik a 40, 50, 70, 90-szók ven-je, s a 60, 80-szók van-ja; mert látván, hogy van harmincz, harmincz, azon csudálkozhatunk, miért nem folytatja így a nyelv: negyincz stb. De a van ven-féle szó ott van a törökesoportban is, még pedig 10-nek, mint on, von, uon; 20 — 90-nek mint on a karagaszban, 50—90-nek a kojbalban, végre 30—90-nek mint uon a jakutban. Így a magyar van, ven szónak értelmét is megtudjuk e sok on uon, von-ból, mely mindenütt 10-et jelent; negyven, ötven, hatvan stb., tehát annyi mint: négy tiz, öt tiz, hat tiz stb. Végre a magyar van, ven szót megtaláljuk a vogul men, pen szóban is, ezekben: nelimen = negyven, ätpen = ötven, hatpen = hatvan; meg az osztják jong-ban, mely jobban is hasonlít a csuvas és jakut vonna (von) és uon-hoz.

Eddig a magyar számneveket a vogulokkal találtuk legközelebb egyezőeknek, a van ven szót is, mely leginkább a török nyelvekben honos, megtaláltuk a vogulban. De ha általában nézzük a három nyelv csoport számneveit, azt kell mondanunk, hogy az egyszerű számnevek (1—7) leginkább a finn és ugor nyelvekben hasonlítanak egymáshoz; a 20-at jelentő számnevek pedig világosan megkülönböztetik a finn csoportot, melyben a 20:

kaksi kymmetä, kaks (kats) kümmed, kakš kum d, az ugor csoporttól, melyben a 20:

küjz, koms, hús, kús, xus, — s a török csoporttól, melyben a 20:

jigirmi, sirem, sürbä, ihon = ih-on.

Ez általános kihallgatás után részletesebben is vallassuk a tanukat.

Az 1-re nézve, bármi sok változatban tűnik is elő a magyar egy és a finn y h t, azok mégis az egész finn és ugor csoportban egy tö-szónak változatjai. A tö-szót *a-k-t*-nak gondolhatjuk, melyhez legközelebb jár a lapp o k t a, azután a finn y h t e, de melynek belhangja * *h*-ra sőt *f*-re is változott (a lapp o f t, o f t a, a mordvin i f k ä), utóhangja pedig, a *t*, a votják-, magyar- és vogulban elenyészett. Megvolt azonban a magyarban is, mit az egy et-em, egy ed-ül szók bizonyítanak, sőt az e g g y is talán a *t* elváltozásából lett. Az osztják nyelvben legtöbb veszteséget szenvedett e szó, melyből csak *i*, vagy az utóhang megtartásával *i* t maradt meg. — A török nyelvcsoporban p e r, b e r, b i r az 1, mely különbözik a finn és ugor csoportok szavától. Ezen nem ütközhetik meg az, ki tudja, hogy másutt is fordulnak elő ilyen esetek, p. o. az árja nyelvekben az 1 ê k a, o i n o-s (unu-s); a görögben mia is stb.

A 2-t jelentő tö-szó k a k t lehetett, melynek belhangja *k*-ja, mint az e g y szónál, *h*-ra, *f*-re változott, vagy pedig a magánhangzó által el is nyeletik, minek példája a magyar m e g y e k, mely a népnyelvben m é k-re változik; erősebb elnyeletésnek példája a k é k e helyett: k e l l e n é k: nem csuda tehát, ha k e h t-ből a magyarban k e t, k é t, s a vogulban k i t lett. A k a k t-hoz legközelebb jár a lapp g u ö k t; következik a finn k a k t e (kaksi, kaks, kats, katš;); — a mordvin k a f t a és a lapp g u ö f t a a belhanga *k*-nak *f*-re változását mutatják. Az ugor csoportban a votják k i k a tö-szónak *t* utótagját vesztette el; a magyar, vogul és osztjákban pedig a tö-szónak belhangja *h*-ja nyeletett el. E három nyelv azonkívül két alakját mutatja a szónak, a k e t t ö, k i t i, k a t h e n alakot, s a k é t, k i t, k ê t alakot. Amaz kettős számu (dualisi) raggal, emez a nélkül van, — miről alább lesz szó.

A török csoport kettőse a votják k i k-bez közeledik, melynek előhangja *k*-ja enyészett el. Sokszor lesz még alkalmunk ész-

---

*) Rövidség okáért a szók hangjait vagy betűit előhangra belhangra és utóhangra osztjuk el, p. o. a k t-nak előhangja *a*, belhangja *k*, utóhangja *t*; e m b e r szónak előhangja *e*, belhangjai m b e utóhangja *r*.

revenni, hogy a finn és ugor nyelvű szók *k*, *h* előhangja, a török megfelelő szókban elenyészett.

A 3-at jelentő tő-szó a finn és ugor nyelvekben *k o l m*, melynek belhangja *l*-je a magyar és vogul nyelvben *r*-re, az osztjákban *d*-re változott el. Az *r* és *l* váltakozását a gyermeki nyelv is előtűnteti mindendenütt; az *l* és *d* váltakozását a legitt következő példák fogják bebizonyítani. A *k o l m* előhangja *k*-ja a magyarban *h*, az osztjákban *x*, azaz, *ch*, mely a régi magyar *ch a r m*-ban is előfordul (a „Látjátuk“ temetési könyörgésben: es keassatuc uromchuz *ch a r m u l* = és kiáltatok urunkhoz háromszor.) Az előhangja *k*-nak *h*-ra változása közönséges tény, p. o. a finn *k a l a*, vogul *k u l*, a magyarban *h a l* (piscis), az osztjákban *x u t'*, vagy *k u t l*; a finn *k u o l e*, vogul *k o l*, *k a l*, a magyarban *h a l* (moritur) *s* az osztjákban *x a d*; a finn *k u u l e*, vogul *k u l*, a magyarban *h a l l* (a Látjátuk-ban *ch a d l*), az osztjákban *x û d* és *k u d l*; a vogul *k u l'* vagy *k u j* a magyarban *h á l* (valahol hálni), az osztjákban *x ô d*, vagy *k û d l* stb. E példák nemesak az előhangja *k*-nak *h*-ra és *x*-ra, hanem a belhangja *l*-nek *d*-re változását is bizonyítják. A 3-ra nézve is legközelebb állanak egymáshoz a magyar, vogul és osztják nyelvek, a melyekben, *k o r m* harm, *k ó r o m* három, *x û d e m* van. — A *v o t j á k* *k ü j n* nem más, mint a *k o l m* szó belhangjának gyengülése, *o l*-ből (*u l*, *u l y*) *ü j* válván; az utóhangja *m*-nek *n'*(ny)-re változását a magyar *t o r o n y* szó is mutatja, mely *t o r o m*-ból lett.

A török nyelvcsoporthármasa, legalább látszólag, különbözik a finn és ugor nyelvekétől.

A 4-ben csak az *l*-nek *l'*-re (*ly*) és *gy*-re vagy *d*-re változása fordul elő; különben a szó a finn és ugor nyelvekben ugyanaz. De a török nyelvcsoporthármasa különbözik amazokétől.

Az 5-ös azt a különbséget mutatja a finn és ugor csoportban, hogy többnyire *v* előhangja, csak a magyarban és vogulban nem (*ö t*, *ä t*). A belhangja hosszú *i* (*i i*)-nek is többnyire rövid magánhangzó felel meg, mely tüneményt a következő számnévben is észreveszszük.

A török nyelvcsoporthármasa hasonlít a finn és ugor ötöshöz. Ennek tő-szója lehet *v i t*, *v e t*, melynek utóhangja már a *liv* nyelvben *ž*-re változik; egyébiránt a *t*-nek *s*-re, *z*-re változása igen közönséges p. o. a finn *v e t e* magyarban *v i z*, a finn *p a t a*

magyarban fa z-ok, fa z-ék stb. ezt a változást mutatják a török 5-ösök is. A vit, vet előhangja a török nyelvekben *b*, *p*-re változott, s így lett: beš, biäs, bis, beš, bejš = 5. A csuvas pillik-ből csak pil felel meg a beš, viit, öt-nek; a lik képző, minélfogva az egész szó öt-séget jelentene, mit a 7-es szám alatt valószínűvé tehetünk.

A 6-os szám is az előhangnak azon változatjait mutatja, melyeket a 3-as; egyébiránt a szó a finn és ugor nyelvekben azonos.

A török nyelvű 6-os is ide csatlakozik, elejtven az előhangu *k*-t, mit már a 2-ösnél is láttunk. A belhangu *l*, jöllehet hibázik a finn és ugor nyelvekben, mégis többeli, azaz oly *l*, mely a tő-szóban is megvolt, mit a 3-as alatt felhozott finn-magyar példák támogatnak. Ott a finn *kuol* a magyar *hal* (moritur)-uak, a finn *kuul* pedig a magyar *hall* (audit)-nak felelt meg; tehát a finn *uu* + *l* = magyar *al* + *l*. Itt a 6-os finnül *kuut*, magyarul *hat*; az *uu*-nak tehát csak *a* felel meg: ámde a török szó azt bizonyítja, hogy eredetileg *halt* lehetett, *hat* helyett, eme *halt* pedig már a finn *kuut*-nak is megfelelné tökéletesen, *uu* + *t* = *al* + *t*. Azt kell tehát mondani, hogy a 6-os számnévből a belhangu *l* kiesett a lapp, votják, mordvin, magyar, vogul és osztják szóból, de a finn, eszt és livben elnyelte az *u*. Hogy *halt* lehetséges a *hat* helyett, arra maga a magyar nyelv is példákat nyújt, a melyekből az eredeti *l*-nek kiveszése világos. Miatt e helyett van miáltal, s a miatt még miá-ra is zsugorodik; a nőlni, föltni helyett nőnit, főnit mondunk stb. Ha pedig magyar és finn szókat hasonlítottunk, az *l* kiveszése még gyakoriabb, p. o. a finn *silm*; magyar szem, a finn *solmu* magyar. esomó; a finn *silta*, mordvinul *sed*, magyarul *hid* stb.

A 7-es számnév sok tekintetben nagyon nevezetes; többi közt azért is, hogy azon egy szó van mind a három nyelvcsoportban. Eredeti alakját leghívebben tartotta meg az osztják *tábct*, melynek belhangu *b*-je *v*-re és *u*-ra változván (mint a finnben is *kopra*-ból lesz *koura* = öszmarok,) az *tau* et lett, a vogul egyik nyelvjárásban *soat*, azután *sât*, s mely belhangot még a finn nyelvek *seits*, *sejts*, *sejs* alakjai is *j* vagy *i*-vel pótolnak. A szó, előhangjának változatjai szerint, majdnem két megfelelő sort képez, egyiket a török nyelvekben: *jedi*, *sätä*,

sičče, dite, fede; a másikat a finn és ugor nyelvekben: hét, sât, seits, sejs, seitse-män, siz-im, sis-em, čiečča, g'eča, tâbet.

E két sorban az előhangok *j, h, s, d', g', t*, melyek szokott változást tüntetnek elő, p. o. a török jel, magyarban szél, finnben tuuli; a magyar ev (eszik) a törökben je, a finnben syö, a jakutban is siä, a vogulban te; a magyar egér, a finnben hiire, a mordvinban sejer, a vogulban täger, s a *g* elibe *n*-et vetvén, — minek sok példáját a számnevek rendképzőjében fogjuk találni, — tänger. Hogy különösen a finnben és magyarban *s* és *h* váltakozik, azt már a finn silta, mordvin sed, magyar híd példáján láttuk; megfordított esetei annak a finn haava és magyar seb; a finn hapame és magyar savanyú stb. A jed, hét, sâtä, seits stb. mintegy törvényes rokonai. Hogy a *č* és *s* hasonlóképp szokott hangváltozatok, azt a lapp čalme, čalbmé bizonyítja, mely a finn silm-nek s a magyar és vogul szem- és sem-nek felel meg.

A szó hangjainak kimutatása után észrevevesszük, hogy a finn seitse-män, votják sizi-m, és mordvin sise-m szókban a tulajdonképi számnéven kívül, mely seitse, sizi, sise, még képző is van: mä és m. E képző megvan a magyarban is, p. o. hallomás, tudomás stb.; de csak igeőkhöz járul, melyekből névszokat alkot. S két hasonló képző járul azokhoz, va és ma, melyek azután még s vagy ny képzőket vesznek fel: folyva, folyvás, folyvást, mint halloma, hallomás, tanítva, tanítvány. Már a magyarban is a vány és mánny képzők értelme érintkezik, nem mindenkor úgy különbözvén egymástól, mint a tanítvány és tanímanny szókban. A finn nyelvben is a ma, mä képző igeőkhöz járul: mit csinál hát itt a seitse számnévnél a mä (mert az *n* a män-ben csak casus ragja)? Felelet: azt mit a magyarban a vény képző a hétszámnévnél csinál, ebben: hétévény. E két jelenet megfejtésébe nem bocsátkozunk itt, de összehasonlítjuk a tényeket, mert a finn seitse-män szakasztott mása a magyar hétévény-nek. Oda fel a csuvas pillik (ötség) szóban hasonló szerkezetet találtunk már.

Legnagyobb nevezetességök az eddig taglalt finn, ugor és török nyelvű számneveknek az, hogy azok egyszerűek, a 8-as és 9-es pedig már szerkezetek, összetételek.

A finn csoportban a 8-as: kahde-ksan, kahe-ksa vagy kate-sa, kaadõ-ks, gau-ce, gav-ce, gaf-ce; tehát két tagból: ka h de, ka he, ka te, ka ad õ, gau, gav, gaf-bul, s ks an, ksa, ks, sa, ce-ből állók. A 9-es is yhdeksän, ühe-ksa, üte-sa, üüdõ-ks, ou-ce, ouf-ce, of-ce; tehát két tagból: y h de, ü he, ü te, u ud õ, ou, ouf, of-ból s ks än, ksa, ks, sa, ce-ből állók. Világos a 8-as és 9-es utótagjainak azonossága; s érthető azok előtagja, mely 2-öt és 1-et jelent; utótagjukat nem érthetjük a finn nyelvekből.

Az ugor csoportban a 8-as: nyol-cz, nála-lu, níged-lah; kaf-ksa, ta-mis; tehát két tagból: ny ol, ná la, ní ged; ka f, ta-ból, és cz, ksa; lu, lu h; m is-ből állók. A 9-es is: kilen-cz, anta-lu, ár-jong, veh-ksa, uk-mis; tehát két tagból, kilen, an ta, ár, vek, uk-ból és cz, ksa, lu, jong, m is-ből állók. A finn csoportban, a két számnév utótagja mindenütt ksa, ks, sa, ce, — az ugor csoportban is ksa, cz: hogy ezek azon egy tőszónak maradványai, világos. De mit jelentenek? Talán megmondják nekünk az ugor nyelvbéli 8-as és 9-es többi utótagjai. S ezek a votják mis (ta-mis=8, uk-mis=9), a vogul lu (nála-lu=8, anta-lu=9), az osztják jong (ár-jong=9) és lah (níged lah=8). Ezek közül először is a vogul lu jelenti ki magát, mely azonos a vogul lau-val, az osztják lah-val s a lapp loge-val; az első és utolsó 10-et jelentvén, lah sem jelenthet egyebet. Azután kijelenti magát a votják mis, melynek hasonmásait a török alt-mış=hat-van, jet-miş=het-ven-ben találjuk fel, s melyek hasonlóképp tizet jelentenek. Utoljára ezent tanúsítja az osztják jong is, mely tizet jelent. Ha ezek azt jelentik, talán a magyar cz a nyol-cz-ban és kilen-cz-ben sem jelent egyebet; talán ez a tiz, das-nak maradványa. Ha némi kétségünk volna még benne, a magyar harm-i cz (harmincz) oszlatja el, mely annyit teszen, mint har m + tiz. Bátran mondhatjuk tehát, hogy az ugor és finn számnevekben előforduló cz, sa, ce tizet jelent; bátran mondhatjuk ugyanazt a finn ksa, ks-ről is. De hogy jutunk tiz, das féle szókról a ksa, ks-re? Talán megmondják nekünk a török csoport 8-asa és 9-ese.

A török nyelvek 8-asai se-kiz, sa-ker, a-giz, si-giz, se-höz; 9-esei. do-kuz, tu-hur, to-guz, to-gos, to-hoz. Ezek utolsó tag-

jai: kuz, kiz, ker, giz, hez, gos, hoz is azonosak, s nagyon hasonlítók a finn ksa, ks utótagokhoz, úgy hogy ezeket bátran amazokhoz vethetjük. Jelentésök se lehet más, mint a magyar cz-é a vogul lu-é stb. A tőszó, a melyből valók: kas, tas, das, tiz.

A nyolcz-nak, kilencz-nek utótagjait értjük, azok tizet jelentenek: előtagjait a nyol-t, kilen-t nem értjük ugyan a mai magyar nyelvből, de a finn nyelvek példája szerint bizony mondhatjuk, hogy kettőt és egyet jelentenek, minélfogva nyolcz annyi, mint: kettő hiján tiz; kilencz annyi, mint: egy hiján tiz. Azonban az is nagyon érdekes, hogy a nyol-nak mását a vogul nála-lu, (nyolcz) és nól-sát-ban találjuk meg, valamint a kilen-t egy osztják nyelvjárásban találjuk, hol killien = kilencz, lásd a Vogul Nép című könyv 4. lapján.*)

A 8-as és 9-es tehát a finn, ugor és török nyelvekben kettő hiján tizet, egy hiján kilenczet jelentő szerkezetek vagy összetételek. A vogul és osztják nyelv ezt a kifejezést még a 80-ban és 90-ben is megtartja, ezekben: nól-sát, nit-sôt, mi szószerint nyol-száz-at,—és antel-sát, ár-sôt, mi szószerint kilenszáz-at, azaz 2—100, 1—100-at tenne, a nyelv a nól, nit, és antel, ár-t nem 2-nek 1-nek, hanem 20-nak 10-nek revén.

A 10-nek következő négy tőszavait találjuk meg: kum, küm, kem, k'um és t'um; das, tiz; loge, lau, lah; jong, uon, von, on. A kum, kym, kem a finnben, esztben, livben és mordvinban; a das, tiz a votjákban és magyarban; a loge, lau, a lappban és vogulban, a jong, uon, von, on az osztjákban és a török nyelvekben tesznek 10-et. De az összetett tízesekben (20—90) másokat is találunk.

A finn nyelvcsoporthban. A lapp nyelv az összetett tízeseket mind loge-val képezi, a 8-ast és 9-est ce-vel; abban tehát két tőszó van, loge és t-s (tas, tiz), mely tizet jelent.

A finn, eszt és liv nyelvek az összetett tízeseket szófüzetek által fejezik ki, így: kaksikymmentä, kaks vagy kats kümment, s kaks kum, melyek=két tiz; s így a többiek is. Ezekben is csak két tőszó van: kum, kym az összetett tízesekben, s ks (ksa, ks) a 8-as és 9-es-ben.

* A Vogul Nép az akadémiai évkönyvek XI. kötete.

Az ugor nyelvcsoporthban. Ebben a 20 ige hangzik: kujz, koms, hús, kus, xus, melyek hasonlóak s kujz, kom-s, hú-sz, ku-s, xu-s-ra taglalhatók. Az utótag tizet jelent: az első tag szükségkép kettőt teszen. — A 30 ige hangzik: kvam-in, kolmagemen, harmicz, xudemjong, vát. Az osztják xudemjong, szószerint: három tiz; ugyan ezt teszi a magyar harmicz (harmincz), a mordvin kolmagemen, a votják kvam-in. Legösszeszorultabb alak a vogul vát, melyhez a török csoportból a csuvas vuder, vutter járul legközelebb. — A 40, 50, 60, 70, 80, 90 világos és szabályos összetételek a votják, mordvin és magyar nyelvekben; a vogul és osztják nyelv csak 70-ig rakja össze ezeket; a 80 és 90 már kivonás útján képeződtek. Ebben a csoportban a sokszorozás útján lett tizesek: t-s (s, sz); in; don; gemen; van, ven; men, pen; jong; lau; — a 8-as és 9-esekben előforduló tizesek: mis, ksa (k-s) cz, lu, luh.

Hasonló sokféleség van a török nyelvcsoporth össze-tett tizeiseiben is. A 20-at legvilágosabban fejezi ki a török jigit-mi, s a karagasz ih-on. A törökben iki kettő, de ikiz = iker; ehhez az iker-hez csatlakozik a jigit; — mi pedig ugyanaz, mi a votjában az in a kvam-in = harmincz-ban. Ennélfogva a török jigit-mi szószerint: iker-tiz = két tiz. — A karagasz ih-on világos: $2 \times \text{tiz}$. — A török segítségével megfejtethető a csuvas sir(e)m (sir = jigit; (e)m = mi), a jakut sür-bä (sür = tör. jigit = cs. sir; bä = tör. mi = cs. (e)m), és kojbal dīberge (dīber = tör. jigit = cs. sir = jak. sür; ge = tör. mi = cs. (e)m = jak. bä).

A 30. oltuz, vuder, vuttur, otus, ötös, ötön. Az utolsó segít ezek taglalására, miszerint: ötön, ot-os, ot-us, vud-er, vutt-ur, olt-uz. Ha az ötön-nak utótagja tizet jelent, mi világos, a többiek utótagja is azt jelenti. Akkor meg mindnyájának előtagja hármat teszen. Tehát olt, ot, vut = három, s ide tartozik már a vogul vát is (30.), melynek tizet jelentő utótagja elveszett. De olt, ot-hoz csatlakozik a török egyszerű 3, mely üç, a t, č-re változván, mint az ugor nyelvek vet, öt-je is a törökben beš.

A 40. is olyan feltetsző. A jakut tüörtuon és karagasz tört-on világosan = 4×10 . A török és csuvas kirk, kirik bizonyosan ugyanezt jelentik, de nem tudom taglalni.

Az 50-re nézve világos a karagasz be-*don*, mely nagyon közel üt a magyar öt-*ven* (vet-ven) és vogul ät-*pen*-hez; világos a jakut biäs-*uon* is = öt-ven. Homályosabb volna a török *elli*, csuvas *alla*, kojbal *ilix*, de az *el-li*, *al-la* azt mutatja, (s a cseremiszi összetett tizedek még jobban mutatják), hogy a *li*, *la*-ban a vogul *lau*, *lu* hasonmásait látjuk. Ezzel azután az *ilix*-et is így taglalhatjuk: *i-lix*, mely *lix* nemcsak a vogul *lau*, *lu*-hoz, hanem az osztják *la* *h*-hoz és a lapp *loge*-hoz is elvezet. Ezek pedig tizedet jelentvén, az első tag *el*, *al*, *i(l)* nyilván *et*, *at* = öt, melynekt-je az utótág *l*-jéhez hasonult.

A török 60. 70. 80. 90. össze vannak szerkesztve *alt* (hat) *jed* (hét) és *miš* (tíz)ből, továbbá *seks* (sekiz = 8), *doks* (dokuz = 9) és *an*, *en* (10)-ből. A török *miš* helyett a csuvasban *mel* van; a többi világos. — A jakut, kojbal és karagasz 60. 70. 80. 90. is világos összetételek.

A 100-ra nézve nagy egyezés van a finn, ugor és török nyelvekben, mert a *jü* *z*, *süs*, *šür*, *düs*, *füs*, és a *šu*, *száz*, *sada*, *sata*, *sât*, *sôt*, *čüötte* szók már ismeretes hangváltoztatokat tüntetnek elő.

Annyival inkább különböznek az 1000-re nézve. A finn nyelvcsoporthoz *duhat* (lapp), *tuh* *at*, vagy *tuhannen* (finn), *tuh* *at* (eszt), *tuont* (liv) tesz 1000-et; ezekhez hasonlít a mordvin *tožän* is. Az ugor nyelvcsoporthoz *ezer*, *sater*, *šurs*, *fâres* tesz ezeret. A török nyelvcsoporthoz *biñ*, *pin*, *müñ* ezer. A finn nyelvcsoporthoz az ó-germánból vehette az ezeret jelentő szokat (ó-iszlandi *thusund*, svéd *tusen*), még a mordvin *tožän* is inkább oda látszik tartozni, mintsem az orosz *tisěča*-hoz; de itt a germán és szláv nyelvek megegyeznek. A török nyelvcsoporthoz saját szava van az ezer fogalomra. Kérdés, az ugor nyelvek *ezer*, *sater*, *šurs*, *fâres* szavai sajátok-e vagy kölcsönvételek? Régóta mondogatják tudniillik, hogy a magyar ezer a perzsa *hez* *ar*. De az lehetetlen, mert nyilvános a rokonság a magyar *ezer*, vogul *sater*, votják *šurs* és osztják *fâres* között, melyek így viszonylanak egymáshoz: *ezer* = *sater* = *šurs* = *fâres*. A két tagu *ezer*, *sater* a votjákban egy tagra *šur*-ra, az osztjákban *fâr*-ra szorult össze; a melyekhez még új képző járult. Ezek mind nem származhatnak a perzsa *hez* *ar*-ból, mert a kölcsönvett szót a

nyelvek csak kiejtésökhöz idomítják, egyéb változás alá nem vetetik. Fordulnak elő az ugor nyelvekben perzsa szók, de azok nem változnak el, p. o. perzsa nân kenyér, a votjákban és szirjában nán (nyany), a vogulban és osztjákban is nán; a perzsa dűşmen (δυσμενης) ellenség, a vogulban is tuşmen. Hogy válhatott volna a perzsa hezar a vogulban sater-ra, a votjákban şurs-ra és az osztjákban táres-ra? Azt kell tehát mondani, hogy az ezer, sater, şurs, táres az ugor nyelvek saját szavai.

Kihallgatván a számnevekről a finn, ugor és török nyelveket, ezt az általános eredményt kapjuk ki, hogy az illető számnevek közös forrásból valók, s egymáshoz sokkal rokonabbak, mintsem az árjakhoz; mert

magyar	vogul.	szanszkrit.	latín.	új perzsa
egy	äke	êka	unu-s	jeh
két	kit	dvi	duo	du
három	korm	tri	tria	si
négy	nilä	čatur	quatuor	čahar
öt	ät	pañcan	quinque	pañž
hat	kat	šaš	sex	šiš
hét	sát	saptan	septem	heft
nyolcz	nalalu	aştan	octo	heşt
kilencz	antalu	navan	novem	nuh
tíz	lu	daçan	decem	deh
husz	kus	vinçati	viginti	bist
harmincz	vát	trinçat	triginta	si
negyven	nelimen	čaturinçat	quadraginta	čihil
ötven	ätpen	pañçaçat	quinguaginta	pañžah
hatvan	katpen	šaşti	sexaginta	šast
stb?	stb.	stb.	stb.	stb.

A különösebb eredmény az, hogy a magyar számnevek legközelebb állanak a vogul számnevekhez, azután a finnekhez: de mind a magyarban, mind a vogulban és osztjákban a kivonás és a sokszorozás útján képzett tízesek oly anyagot is mutatnak, mely a tulajdonképi finn nyelvben nincsen meg, hanem a török nyelvekben honos.

Hogy még jobban kitessék a finn, ugor és török számnevek egymás közti rokonsága, s ugyanazok különbözése az árjaktól, ide csatoljuk a finn, lapp, magyar, vogul és török első tíz számnév-nek rendszámi képzőjét is, utánok az illető szanszkrit számnevekeit vetvén.

Fin n.	L a p p.	M a g y a r.	V o g u l.	T ö r ö k.
1. —	—	egyed	—	—
2. —	—	kettőd	kitit	ikinže
3. kolmante	golmad	harmad	kormit	učinže
4. neljante	nál'ad	negyed	nelit	dördinže
5. viidente	vid'ad	ötöd	ätit	bešinže
6. kuudante	gu'ad	hatod	katit	altinže
7. seitsemänte	čie'ad	heted	sätit	jedinže
8. kahdeksante	gavcad	nyolczad	ńalaluit	sekizinže
9. yhdeksänte	ovcad	kilenczed	antuluit	dokuzinže

S z a n s z k r i t   é s   L a t i n.

1. —	—	6. šašta	sexto
2. dvitija	—	7. saptama	septimo
3. tritija	tertio	8. aštama	octavo
4. čaturta	quarto	9. navama	nono
5. pañčama	quinto	10. dačama	decimo

Íme a finn, ugor és török számnevek rendi képzője a *d*, *it*, mely a finnben és törökben *n*-t vesz a nyelvhang elébe *s* lesz *ant e*, *in že*, mert a *ž* csak a *d* (*t*)-nek elváltozása: a szanszkrit és latin rendszámok egészen más képzővel tűnnek elő; legalább bajos a szanszkrit *ta*, *ma* és latin *to*, *mo* képzőket azokhoz hasonlítani. — A mi nyelveink rendszámi képzője tehát: *a d*, *ant*, *it*, *in že*. Ezekben jegyezzük meg az *n* beszöktetését, melyet nem tarthattunk többelinek, hanem csak ejtésinek, azaz ollyannak, melyet az illető nyelv kiejtése választott. S ez okból nemcsak az *n*, hanem az *m*, *l*, *r*, is beszökik, még az idegen szókba is, p. o. a magyar *sarcz* nem egyéb a német *schatz*-nál (*die Schatzung*, *er schatzte die Stadt* = megsarczoló a várost); a *piacz* szót is néha *piarcz*-nak ejtik. A magyarhoz képest különösen a vogul szereti az *n*-et és *m*-et beszöktetni, p. o. a magyar *hág* vogulban *kang*, a magyar *hadott kant*, a magyar *lúd ott tunt*, a magyar *fej ott päng*, *pong*, a magyar *fogis ott pong*; oda fel láttuk, hogy a magyar *egér ott tänger*; a magyar *ebott am p stb*. Szereti a finn is beszöktetni az *n*-et és *l*-et, mint a rendszámi képző magyarban *ad*, finnben *ant*, a magyar *ád*, *adnak ott antaa*, *antavat*; a magyar *hidott silta*, a mordvinban *is sed*, *stb*. Mikor mellyik betű azonban beszökött, melyik többeli, azt itt szorosabban nem kutatjuk.

Végig menvén a számnevek tanúságán, útunkban sok hang-

elváltozásokat is láttunk, melyek törvényeit, legalább gyakori előfordulásait, meg-meg érintők. Ez által még jobban készültünk a nyelvek tanuságának felfogására, mit ezennel folytatni is akarunk. De ha már a számneveknél is elhagytunk némely nyelvet, melyek a finn és ugor csoporthoz tartoznak, mert tanuságuk merőben csak ismételte volna a többiek kimondását: ezentúl még azok közül is, melyeket amott felhoztunk, a legtöbbjét elhagyjuk, csak képviselőket tartván meg, úgymint a finn-t, a finn csoport képviselőjének, a magyar-t és vogult az ugor csoport képviselőjének, azonkívül a törököt, mely a török csoportot képviselje.

b) Az emberi testre vonatkozó névszók.

Olyanokat akarunk itt felhozni, melyek bizonyosan a nyelv legelső, tehát legrégibb szavaihoz tartoznak. A mely nyelvben nem találunk megfelelő szót, arról nem azt kell gondolni, hogy szükelődik az illető tárgyat nevező szó nélkül, hanem inkább azt kell tartanunk, hogy a nyelvek keletkezte korában az eleven lélek egy egy tárgyat sok szembeszökő oldaláról fogott fel és nevezett el, úgy hogy akkor sok nevek valának a tárgyak. A sok közül azután egyik nyelv azt, más nyelv mást tartott meg. A mely nyelvek tehát ezekben is megegyeznek, azokat még a szók választásában is ugyanazon nézet vezette volt.

Fin n.	Ma g y a r.	V o g u l.	T ö r ö k.
—	lél-ek	' lil	—
pää	fē, fej	päng, pong	baš
hap-ena és hapsi	haj	sau	sač
—	fan	pun	—
—	orr	ur	—
siln-ä	szem	sem	—
kyynä, kyyny	köny	(sem-vit=szemvíz)	—
suu	száj	—	—
suute	szád	sunt	—
kieli	nyelv	ñelm	dil
—	fog	pong	—
ikene	íny	égn, én	enek
kurkku	tor-ok	tur	—
—	melly	majl	—
sydäme	szív	sim	—
maksa	máj	májt	(žiger)
—	zsiger	—	žiger

Fin n.	M a g y a r.	V o g u l.	T ö r ö k.
vere	vér	vér, vur	—
käte	kéz	kát	—
kynsi	köröm	kérem	—
kyynärä	könyök	(kát-näk)	—
syli	öl	täl	öl (ölč mek)
jalka	gyal-og	jajl	—
—	tér-d	—	diz
—	újj	tul'e	—
—	arasz	taras	arış
—	fül	pel'	—
—	szakál	(tus-pun=száj-ször)	sakal
kusi	húgy	kunš	—
nime	név	näm	—
—	jat	—	ad, jat
mieli	elme	—	—
aisti	ész	us	us
sana	szó	suj	söz
stb.	stb.	stb.	stb.

E szókon is hangváltozatokat látunk. Először is a magánhangzók közül nemcsak *a* és *u* váltakoznak, mint a régi magyar *muga* és mai *maga*, a finn *suu* *sunte*, a vogul *sunt* és a magyar *száj*, *szád* stb. hanem *e* és *u* is gyakran megfelelnek egymásnak, p. o. magy. *ész*, vog. *us*; magy. *vér*, vog. *vur*. Másodszer a magyar előhangu magánhangzót a rokon nyelvekben *s* és *t* előzi meg, p. o. *ezer*, vogul. *sater*, osztj. *t'áres*; itt *újj* vog. *tul'e*; magy. *ő* finn. *hän*, vog. *täu*; magy. *ev*, *eszik*, finn *syö*, vog. *té* stb. Jelesen a magyar előhangu *f*, a vogulban és finnben előhangu *p*-nek felel meg, p. o. *fej* *pää*, *päng*; *fan*, *pun*; fog *pong*, *fül* *pel'*; hogy a magyar előhangu *h* gyakran *k*-nak felel meg a vogulban és finnben, mint *húgy* *kusi*, *kunš*, azt a számneveknél látók már. A magyar utóhangu *v* a vogulban és finnben *m*, mint: *sziv* *sim*, *sydame* = *syäme*, nyelv *nielm*, *név* *nime*, *näm*. A magyar utóhangu *z* a vogulban és finnben *t*, mint: *kéz*, *käte*, *kát*. A török és magyar megfelelő szók utóhangjában *z* és *r* váltakozik, úgy hogy az *r* a török *z* helyett jellemző vonása a magyarnak. Eddig csak *ikiz* és *iker*, *diz* és *tér-d* fordult elő, de majd látunk több példát is, milyen *tenger deñiz*, *ökör öküz* stb.

A hangváltozásokon kívül még egy tüneményre figyeljen az olvasó, melyet a magyar *lél-ek*, *tor-ok* a vogul *lil*, *tur* írá-

nyában, s a magyar *tér-d* a török *diz* irányában tüntetnek föl. E magyar szóknak t. i. képzőjök (*k, d*) van, mely hibázik a megfelelő rokon szóknál; miből egy úttal azt tanuljuk, hogy csak a *tő*-szókat lehet hasonlítani, mert a képzők már mindenik nyelvnek egyedi sajátosságához tartoznak. Így a magyar *fészek* szóban is a *k* képző, mert a vogulban *pit*, a finnben *pesä* felel meg neki.

c) Első szükségü igék.

Az emberre vonatkozó névszók után következzenek mindjárt olyan igék, melyek az élet működéseit fejezik ki, tehát mindenesetre a nyelv első anyagához tartoznak. Némely ige mellé származékaiból is közlünk egyet kettőt.

Fin n.	Ma g y a r.	V o g u l.	T ö r ö k.
synt	szül	tél	—

Új megjegyzés kell ide. A magyar nyelvből tudjuk, hogy némely igének jelentése, már a *tőjénél* fogva, átható, másé bennható. A bennható jelentésű igét csak a meghatározott képző teszi áthatóvá. Ez a képző a finn, magyar, vogul és török nyelvben *t* (a törökben van azonkívül még *dur, dır, dir* áthatósító képző). A jelentésre nézve nem mindenkor egyeznek meg az ige-tők, mert a mely a magyarban átható, az a rokon nyelvben bennható lehet, s viszontag. Így a magyar *szül* átható, de a megfelelő vogul *tél* és a finn *synt* bennhatók. Ennélfogva, értelem szerint, a finn *synny-t*, a vogul *tél-t* felel meg a magyar *szül*-nek; viszontag a magyar *szül-et(ik)*, a finn *synt-nek* és vogul *tél-nek* felel meg. — A magyar *öl* átható, de a török *öl* bennható, mert *halni-t* jelent; áthatóvá csak a *dür* képző teszi. Tehát tőszertint a magyar *öl* és török *öl*, jelentés szerint pedig a magyar *öl* és török *öl-dür* felelnek meg egymásnak. Minthogy a töket kell hasonlítani, azok mellé zárjel közzé *a. h-t* teszünk, ha a *tő átható* jelentésű, *b. h. t* pedig, ha a *tő bennható* jelentésű. Így lesz tehát:

synt (b. h.)	szül (a. h.)	tél (b. h.)	—
syntymykse	szülemés	télem	
synny-tän	szülök	tél-tém	
synnytykse	szülés	tél-tém	
elä	él	al	—
elätän	éltetek	altém	

elo	élet	alem	
elävä	eleve-n	alp	
i m e	em		em-mek
imee	emik		
imejá	emő (csecs-emő)	šákvi	
imetän	emtetek		emziür-mek
—	csecs	(šák)	—
—	csecs-emem	šákv-ém	—
—	csecs-emtetek	šáktém	—
s y ö	ev, eszik	té	je
s y ö t ä n	étetek	tétém	—
s y ö p i	evő	tép	—
j u o	iv, iszik	äj	ič
juotan	itatok	äjtem	—
—	ital	äjtel	—
—	alv, alszik	aj	—
—	—	oj-	uju-mak
—	al-sz-om	ajém, ojém	—
—	aluddogálók	ajlém	—
—	álmodom	ajlmetem	—
u n i	álom	ulm	ujuku
m e n	men	min	—
menen	megyek	miném	—
menetän	menetek	mintém	—
k ä y	kel	kuál	gel
käyn	kelek	kuálém	geler-im
kaytän	keltetek	kuáltém	—
—	keletkezem	kuáltkatém *)	—
a n t	ad	—	—
annan	adok	—	—
antaun	adódom	—	—
anto	adat	—	—
t u n t	tud	—	duj-mak
tunnen	tudok	—	—
tuntava	tudva, tudó	—	—
tuntavaise	tudós	—	—
(t ä y	teli	tali	doli)
täytän	teltek	taltém	doldur-
—	ül	unl	—
—	ültet	unt (unlt)	—
k u l	(köl)	kol	—
kuluu	(kölik)	koli	—
kulutan	költök	koltém	—

*) A kenyér-tészta kél vogulul: náán kuáltkatí.

nie	nyel	nál	—
nielen	nyelek	nálém	jala-mak
nieletän	nyeleték	nál'tém	—
k u o l	hal (moritur)	kal	—
kuolen	halok	kalém	—
—	halál	kalel	—
—	holt	kals	—
k u u l	hall (audit)	kul	—
kuulen	hallok	kulém	—
kuulutan	hallatok	kultém	—
kuultelen	hallgatok	kulilém	—
—	hál	kul'	—
—	hálók	kul'em	ko-mah
—	hálatok	kul'tém	—
—	hál (fog)	kul'	—
—	hál-ok fogok	kul'ém	—
—	háló	kul'p	—
n u o l (a. h.)	nyal (a. h.)	nál (b. h.)	—
nuolen	nyalok	nál'tém	—
p e l j	tél	pil	—
pelkään	félek	pilé	—
peljätän	féletek (ijesztek)	piltém	—
—	jő	jí	—
—	jövök	jim	—
—	jár	—	jür
—	járok	—	jür-er-im
n ä h	néz	—	—
näen	nézek	—	—
näytän	nézetek	—	—
t e h	tev	—	—
te'en	teszek	—	—
te'etän	tétetek	—	—
p u h	fuv	pul'	—
puhun	fuvok	pul'ém	—
puhutan	fuvatok	pul'tém	—
puhallan	fuvallok	—	—
puhallun	fuvalkodom	puolahtém	—
—	fing	pong	—
—	fingik	pongi	—
p a s k	fosik	pohví	—
pasku	fos	pohtä	bok
paskatan	fosatok	pohtém	—
k u s e n	hugy-om	kunšém	—
kusee	hugyik	kunši	—
kusetan	hugyatok	kunštém	—

kusi	hugy	kunš	—
—	b-un	putém	—
—	b-szik	puti	—
v i e	viv, visz	vi-	—
vien	viszek	vim	—
—	vitt	vis	—
vietän	vitetek	vitém	—
u i	usz	uj	—
uin	uszom	ujém	—
—	uszkálok	ujgálém	—
o l	val	ol	ol
olen	vagyok	olém	olur-üm
oli	vala	—	oldi
—	volt	ols	—
l i e	le, leszek	—	—
lienen	legyek	—	—
l e n t	lend	l'ä	—
lennän	lend-ít	—	—
lennäkäise	légy (musca)	l'äm	—
—	hág	kang	—
—	hágok	kangém	—
—	hágó	kangep	—
—	(hágcsálni)	kangelém	—
—	hágcsó	kangeltep	—

Az itt elő forduló hangváltozatok ismereteseek már, figyel-münk tehát mindjárt a szók állományára fordulhat. Ha összevetjük ezeket:

juo,	äj,	iv, iszik,	ivék
vie,	vi,	viv, viszen,	vive
teh,	—	tev, teszen	teve
lie,	—	lev, leszen,	leve
—	aj, oj	alv, alszik,	alvék

látjuk, hogy a magyar igék jelen idejében mutatkozó sz nem tö-beli, minthogy a mult időben nincsen, a mint a rokon nyelvek megfelelő szavaiban sincsen meg. Honnan került elő az sz, s mit jelöl tulajdonkép, azt itt nem fejtegetjük, csak a tényre tesszük figyelmessé az olvasót, ki az ui, u j, ú sz igetöből azt is látja, hogy a belékerült sz néhol már egészen oda nőtt. Az alv = a j, oj tö alatt felhozott származékok többi közt azt is mutatják, mint rejtekeznek néha a legtökéletesebb rokonságok. A magyar ál o m = vogul ul m; ez meg a votjákban u m, a finnben u n, u n i, mi ott is schlafu. traum. A finn nyelv e névszóból képezi az u n n e t a n altatok, u n e k s u n álmodom stb., igéket. Továbbá a magyar

al, alv, a vogulban aj, oj, tehát alszom ott ajém, ojém, csak a gyakorító képzővel lesz ajlém. De a legnevezetesebb az, hogy a magyar ikes igének is a vogulban nem alakra, de értelemre nézve, ikes, azaz szenvedő ragu, ige felel meg; ajláu m (mert a vogulban p. o. k a n g é m hágok, k a n g á u é m hágatom, hágódok). Ilyen, hogy úgy szóljak, szemet szűrő azonosságot találunk a k u á l k é l, k u á l t k a t é m keletkezem igében, a melyben kuál = kél, kuált = kelet, kat = kez.

Félbe szakaszthatjuk itt is a finn, vogul és török nyelvek vallatását s fordúlhatunk az árja nyelvekhez, különösen az új perzsához, vajjon tudna-e ez, vagy tudnának-e az összes árák, p. o. a latin és görög nyelvek, az itt felhozott finn, magyar és vogul szókhöz hasonlókat felmutatni, a melyeken hasonló hangváltozatok és képzők tűnnek ki? Már a török nyelv is csak ritkán mutathatott fel hasonlókat, pedig az emberi testre vonatkozó névszókat, s első szükségű igéket követeltünk itt, holott a török nyelv, mint azt a számnevek már bebizonyították, kétségen kívüli rokon! Hallgatnak az árja nyelvek, nem tudnak, nem is akarnak a finn és vogul ellen tanúskodni; mert ilyenekkel, hogy me o, me a re egybevethető volna a finn, vogul, magyar me n, m i n-nél (menem, miném, megyek, menék), nem léphetnek fel, tudván, hogy a me a többen az a egészen más szerepű, mint a me n, m i n-ben az n.

d) Természeti tárgyak nevei.

Finn.	Vogul.	Magyar.	Török.
vete	vit	viz	—
sou (mocsár)	—	—	su (víz)
jää	jäng	jég	—
jäise	jängung	jeges	—
pak	—	fagy	buz, mus (jég)
pakaise	—	fagyos	—
tule	tole, taut	tűz	—
kuu	jongp	hó (luna)	aj
täysi kuu	—	teli hold	tolu aj
nusi kuu	—	új hold	—
alu kuu	—	fogyó hold	—
kuumehe	—	hő, heve	—
—	sau	húgy (csillag)	—
pilvi	—	felhő	bulut

Finn.	Vogul.	Magyar.	Török.
tuule	(vuát)	szél	jel
talvi	tál, tél	tél	—
syykse	täkus	ősz	küs
syys	—	—	—
kevähä	tuoja	tavas	—
vuote	jis	év	jil
—	sát	hét	—
—	kit sát	két hét, félhó	—
—	nilä sát	négy hét, hónap	—
ehtoo	iét, jét	est	—
yö	iét, jét	éj	—
koi	kujp	hajnal	—
—	kujpeng sau	hajnali csillag	—
huome	kuol-t	hol-val (reggel)	—
raj et, rakehe	räg, räh	ragya	—
lma	elm, ilm	(levegő, ég)	—
—	—	ég	gök
—	sarñ	arany	altun
—	aln, uln	ólom, ón	—
—	ezis, šes	ezüst	—
vaski	vogi	vas	—
puu	iju	fa	—
tyve	tit	tő, töve	dib
oksa	taj	ág	—
juure	(tar = ér)	gyökér	gök
lehti	luopt	levél	—
taula	taplah	tapló	—
—	komlah	komló	—
—	parišah	borsó	burčak (bükköny)
—	págve	bogyó	—
—	pum	fű	—
—	panel (kender)	fonal	—
ohra	—	árpa	arpa
—	—	búza	bogdaj
—	—	dara	daru
omena	—	alma	alma
—	lu	ló	—
—	lu-pi	ló-fi, csikó	—
härkä	kár, kār	ökör	öküz
—	säur	—	sigir
vasikka	(säur-pi = tehénfi)	borju	buzagu
peni	amp	eb	et
—	ágár	agár	zagar
—	—	kopó	köpek
uui	oš	juh	—

Finn.	Vogul.	Magyar.	Török.
ty ny, tynykse	—	disznó	doñuz
porsaha	poars (malacz)	—	—
lehmä	—	tehén	—
voi	voj	vaj	—
—	—	bika	buga
—	—	ünő	inek
—	—	toklyó	toklu
—	—	teve	deve
—	—	oroszlán	arslan
—	—	horz (perzsa szó is)	borsuk
—	kuntel'	hód	kunduz
n ä t ä ä	—	nyest	—
—	ñohs	nyuszt	—
hiire	tängér	egér	—
—	uj	áll-at	—
sulka	taul	toll	tűj
—	tauling uj	tollas állat, madár	—
kaarnehe	{ kullah	holló	karga
variske	} kullah	varju	—
—	juos, još	sas	—
—	turi uj	turul (fehér sas)	—
kurki	tari	daru	tarna
—	lunt	lúd	—
—	koteng	hattyú	kugu
nais-	né-	nőstény	—
(koiras-kan)	kum	hím	—
p ä ä s k y	(šekajt, fecske)	fecske	—
pesä	piť	fészek	—
muna	mong	mony	—
—	(kvärah)	tyúk, tik	tavuk
—	—	szúnyog	sinek
—	—	béka	bagá
ky y	(jelping-uj=sz.állat)	kigyó	—
mete	mau	méz	bal
meh	mau-várpi = méz-	méh	—
	csináló		

Csak némelyre nézve álljanak itt kis észrevételek, melyek igazolják a tett hasonlításokat. Az ő s z finn s y y k s e vagy s y y s, vog. t ä k u s; az egér, finn. hiire, mordvin sejer, vogul t ä g e r, t ä n g e r. Ezekben először a hangmozdulás a magyar előhangu magánhangzótól *h*, *s*-en által *t*-re halad, mit már más példákban is észrevettünk, mint: magy. ő, finn h ä n, vog. t ä u; magy. e v, tör. j e, finn s y ö, vogul t é-, (innen e t t e m, e v é k,

tör. jedi, finn söi, vogul tés); a magyar ezer, vogul sater, osztják fares; a magy. öl, finn. syli, vogul täl stb. E hangmozdulás tehát való; belőle pedig az is kiviláglik, hogy olyan magánhangzós előhang, melynek a rokon nyelvekben *h, j, s, t* a megelőzője, a magyarban *v*-vel járt. Fölsímvén e hangmozdulást, a török jel, magyar szél és finn tuule is törvényes hasonlatok. Sőt a hangmozdulatra támaszkodván, a finn lehmät a magyar tehén-nel (tehém helyett) állítom össze, ámbár a lehmä-nek ve hm ä alakját nem bírom is felmutatni, mint volt a magyar lép hajdan vép. — Másodszor, az ősz, syys, tákus; — hiire, egér, tänger-félék a belhang elnyeletését is mutatják, minélfogva a tänger, vagy täger-ből lesz sejer (a mordvinban), s ebből hiire (a finnben); — így tákus, täus, syys, ősz. Hasonlít ezekhez a magyar gyökér, mely (gyöjer-en által) a finnben juure. A török szók, mint kűs (=ősz, syys, tákus) és kök (=gyökér, juure) vagy nem vethetők össze a finn, magyar, vogul szókkal; vagy ha összevethetők, még várják a megfejtéseket.

Itt van helye a hasonhangu szókról is megemlékezni, melyek minden nyelvben vannak, p. o. a finn kun hó, hold, és kuu ház; a magyar hó luna és hó nix; a vogul sau haj és sau húgy = csillag; a török gök ég és gök, kök kék; kök meg gyökér stb.

e) Nemet és rokonságot jelentő szók.

Finn.	Vogul.	Magyar.	Török.
isä	—	ise *)	isi
—	aže	atya	ata
—	—	déd	dede
—	ange	anya	ana
ukko	oika	ük	ögej
emä	—	eme	meme
akka	égva	(asszony) ak-szony	katun
poi-ka	pi	fi	—
—	áj	lyány	—

*) A Látjátuk-ban olvasható *ise*-mukut *ös*-nek akarják olvasni, de arra a tenetési könjörgés nem jogosít fel, mely a hosszú *ö*-t nem írja *i*-vel, hanem *æ*-vel.

Finn.	Vogul.	Magyar.	Török.
väy, väy	vuäps	(vevő) vő	—
miniä	mäh	meny	—
appi	up	ipa, ip	—
annopi	anip	nap	—
orpo	—	árva	—
—	vuäfp	(öz-)vegy	—
—	raun	rakon, rokon	—
nai	né	nő	—
—	kum	hím, férj	er (férj)
—	kumne miní	férjhez megyen	—
—	né ví	nőt ve-szen	—
—	né vis	nőt vett	—
naiva	nuop	nősző-	—
—	uñ	ángy	—
—	nin	nén	—
—	apši	öcs	—

f) Foglalatosságra s műveltségre vonatkozó szók.

Finn.	Vogul.	Magyar.	Török.
—	kvol	hajl-ék, hajl-ok	—
ovi	auí	aj-tó	—
—	serah	sarok	—
peit	pänt	fed	—
peitän	päntém	fedek	—
peittehe	päntil	fedél	—
—	paul	falu	—
—	uos	vár	—
—	uosing	város	—
joutsii	jajt	ív	jaj
nuoli	ñál	nyíl	—
—	näl	nyél	—
lyö-	lí	löv-	—
lyön	lim	lövek	—
lyöpi	lu	lő	—
—	tägät, täut	tegez	—
saani	sun	szán	—
sauva	su (nagy bot)	—	sopa
—	kesäj	kés	kes-meg (vágni)
—	sajrem	—	—
—	sajrep	sarló	—
—	el'm	él	—
—	kit elmip kesäj	két élű kés (olló)	—
—	—	ar-lan: arló, olló	orak
—	—	arat-ni	orakla-mak

Finn.	Vogul.	Magyar.	Török.
—	—	arató	orakçı
p ä ä k k ä	—	fejsze	—
s o t a	—	csata	—
—	kand	had	—
—	kantlahtém	hadakozom	—
p u n	pan	fon	—
punon	panem	fonok	—
panehe	panel	fonal	—
k u t	—	köt	—
kudon	—	kötök	—
k ö y t e	kuáli	kötél	—
—	sägém, säjém	szövök	—
—	säu	szövet	—
—	ur	őr	—
—	urém	örzek	—
—	urkatém	örizkedem	—
—	tolmah	tolvaj	—
—	tolmantém	tolvajlok	—
v a r k a h a	} —	orv	ogri
v a r j			
v a r a s t a a j	—	oroz-ni	ogurla-mak
s i l t a	—	híd	—
—	ñair	nyereg	ejer
k a i v a	—	kút	kuj, koj
p a i s t a	pót-sem	főz	pışir-meh
p a t a	pot	faz-ok	—
k u v a	kiép, kém	kép	—
—	majt	monda	—
—	ir, ér	(éneke)	ir
—	iring, éring	(énekelni)	irlamah
oikia	—	jog	sag
stb.	stb.	stb.	stb.

E hat czim alatt közlött szóhasonlatok mind azt vallják, mit az első czim alatti számnevek is vallottak, hogy a magyar nyelv legközelebb áll a vogulhoz, azután következik a finn, s harmad helyen áll csak a török. Mert ime az emberi testre vonatkozó névszók, az első szükségű igék, a természeti tárgyak nevei, a nemet és rokonságok jelentő szók, végre a foglalatosságra és miveltségre vonatkozó szók közt alig egy negyed vagy harmad rész olyan, mely közös a török nyelvvel is. Az eddig felhozott rokon szók (melyek száma nem teljes itt) többnyire egész szócsaládok fejei, mit nem akartunk mindenik szó mellett példákkal is felmutatni,

nehogy igen hosszúra nyúlják a vallatás; az összehasonlítható szók serege tehát sokkal nagyobb, mintsem itt mind elérne. De ha minden származékot is ide tettünk volna, az arány, mely a magyar — vogul — finn — török rokon szók közt szembe tűnik, nem változnék; tehát a rokonsági viszony is ugyan az maradna. E nyelvek tanúságából azt tanuljuk tehát, hogy a magyar nyelv leghosszabb ideig volt együtt az ugor nyelvekkel (mordvin, szirjän, votják, osztják, vogul) s ezek közül ismét a vogullal; hogy előbb váltak el a finn nyelvek az ugor nyelvektől, mintsem ezek egymástól; végre, hogy a török nyelvektől még annak előtte váltak volt el együtt az ugor és finn nyelvek, melyek azután még hosszú ideig együtt maradtak.

De a magyar és török nyelvek új történeti lefolyásról is tudnak, miről világos tanúságot tesznek eme szók:

bilekče	bitines	kiefe	kefe
bukagi	béklyó	kiefelemek	kefélni
bukagula-mák	béklyózni	kender	kender
bileži	bölcs	kopuz	koboz
bičak	bieskia	kopča	kapocs
bešik	bölcső	kazan	kazán
balta	balta	kerevet	kerevet
babuč	papucs	kopia	kopja
bekjár	betyár	kulaguz	kalauz
bazar	vásár	kurum	korom
bazargüni	vasárnap	pasztav	posztó
buzdugan	buzogány	sat-mak	árulni
boza	bor, vogulb. is pusa	mibül	szatócs
deli	deli	tekne	tekenő
kantırma	kantár	tepsi	tepsi
kapu	kapu	dıngil	tengely
szakal	szakál	kocsi	kocsi
stb.	stb.	stb.	stb.

melyhez még árpa, alma, oroszlán, teve stb., járulhatnak, melyek majdnem mind olyanok, milyenek a kölesönvett szók, t. i. ninesenek gyökereik a magyar nyelvben. Mikor kerültek azok a magyar nyelvbe? Csak azóta-e, hogy a törökök Konstantinápolyt bírják? Lehet, hogy egy némely szó azóta került a törökből a magyarba: de bizonyosan legnagyobb része megvolt már ebben, mielőtt a törökök Európába jöttek.

De vannak olyan szók is a magyarban, melyek hasonlítanak ugyan török szókhoz, de hangváltozást mutatnak magokon,

mi őket magyarokká teszi. Különösen az *r* felel meg gyakran a török *utóhangu*, néha *belhangu*, *z*-nek; azután a török *d* is gyakran a magyar szókban *z*. Példák az *r=z*-re: szűr, söz-mek, borju buzagu, bor boza, tér-d diz, tenger deñiz, ökör öküzt stb. Példák a *z=d*-re: jed=vez-et, bogdaj=búza, melyben a török bog=bú, daj pedig=za (mint bogul=fül) stb. Más hangváltozást mutatnak, vagy egyébként is eredetiebbek a: bogum bog, dojum dú, praeda; tulum tömlő, japak gyapju, bagal-mak és baj-mak bájolni, bagli bájolt, bajži bájos, bögi бүв, bögiži бүвös, tehát bögiži bajži=bүвös bájos; baj és bol бүв, güvem kökény, inže gyenge, inži gyöngy, jak ég, jakmak égni, jap ép, japil-mak épülni, jara-mak érni, (jar a vogulban is erő, jarkum őrás); erimek erjedni, ermek érni (valahová jutni, és maturescere), erismek érkezni, kum hom-ok, saj szám, sarar sárgul, sarart sárgit, sirt hát ezekben: köszirt, nyakszirt; čok sok, čohla-mak sokasodni, čoka čoha csuha, söz-mek szűrni, kazik karó stb. stb. Ha az előbbi csapat szókat a kölesönvettekhez lehet számítani: ezek nagyobb részt olyanok, melyek eredeti közösségre mutatnak. S olyanok vannak a finnben és törökben, továbbá a vogulban és törökben is, melyeket meg a magyar nyelvben nem találunk, p. o. a finn *kopra* vagy *koura*=öszmarok, igét ereszt: *koura*-ta megkapni, a törökben *kavra*-mak is ugyanazt teszi; a finn *itse* maga, a törökben *öz*; innen *itsiäise* szabad, maga fejű, a törökben *özli*; a finn *ääni* hang, a törökben *ön* hang; a finn *sauva* nagybot, törökül *sopa*; a finn *sairaha* beteg, törökül *sajru*; *sairaus* betegség, a törökben *sajrılık*; a finn *suku*, *su'un* nemzetség, a törökben *suj*; a finn *tapa*, *tavan* mód, erkölcs, a törökben *tav* mód. Így a vogul *ak* nagybátya, törökül *ága*, a vogul *ag*, *au* foly; *auém* folyok, a törökben *ak*, innen *akar* *su* folyó víz, vogulul *auene* vit; a vogul *ang* örömanya, a török *enge*, asszony, ki a férjhez menőt a férje lakába viszi; a vogul *eri* ének, a törökben *ir*, innen *irlamak* énekelni; a vogul *ur*, *uar*, *vuar* erdő, a törökben *orman* erdő. De ezek száma nem éri utol azokét, melyeket a magyar és török mutathatnak fel.

Eme különös tanuság, melyet a török nyelvből vonunk ki, azt bizonyítja nekünk, hogy a magyar nyelv, miután a finn nyelvek az ugor nyelvektől, tehát a magyartól is elváltak volt, megint

közelebb jutott a török nyelvekhez. Ha pedig széllyel tekintünk a török nyelvek közt, azt találjuk, hogy a csuvas nyelvben vannak azon hangváltozatok, melyek a magyar szokat a rokon török szóktól megkülönböztetik, jelesen az *r*, a török *z* helyett. Így a török *buzaga* a magyarban *borju*, a csuvasban *pru* (poru); így a török *kazan*, a csuvasban *xoran*, s ezért kell a magyar *kazán*-t inkább csak kölcsönvettnak tartani; a török *kis* leány, a csuvasban *xir*; a török *maz* (tagadást jelentő igeképző), a csuvasban *mar*; a török *jaz* a csuvasban *sir*, a magyarban *isir*; a török *siz* = talan, nélkül, csuvasul *sir*, a magyarban *iszer*; ebben: *kény-szer*, azaz *kény* nélkül stb.

Más csuvas szók is inkább közelednek a magyarokhoz, p. o. a török *jel*, a csuvasban *sil*, a magyarban *szél* (ventus); a török *dag*, *tau* hegy, a csuvasban *tu*, mi már közeledik a magyar *tő* = hegy-hez; a török *jag*-mak *esni*, a csuvasban *tig*, magyarban *es*, tehát *üger* = *ejt*; a török *ben*, *min*, a csuvasban *eb*, a vogulban *äm*, a magyarban *én*; a török *kiš*, a csuvasban *xil*, a magyarban *tél*; a török *me*, a csuvasban *ni*, magyarban *ne*, *nem*; a csuvas *šorla*, a magyarban *sarló*, a vogulban *isajr vág*, *sajrlém* gyakran *vágok*; a csuvas *porda* a magyarban *bárd* stb. stb.

g) A hitre vonatkozó szók.

A hit a népek szellemi világát teszi; a hitre vonatkozó szók ezen szellemi világ fogalmainak jelelőji, miszerint gyakran a szóból lehet az illető hitfogalmat kitalálni. A hitfogalmak jelelőjinek közössége nagyon tanuságos tehát azon kérdés megoldására, hogy mely népek közös eredetűek. Ámde a hitfogalmak, s az azokat jelelő szók legnagyobb változásnak vannak kitéve, mikor valamely nép a természet imádásáról más hitre tér által. A szók jelelőlvén a fogalmakat, az új hit, midőn új fogalmakat kényszerít a népre, új szokat is hoz keletbe, vagy elváltoztatja a régi szók értelmét. Úgy többnyire csak a babona őrzi meg a régi tisztelet tárgyait és elnevezéseit; de a babona sehol sem lehet rendszer, könnyen fogadván be a térítő nép babonáját, s a régi fogalmak és szók újakkal keverednek össze — így jutottak p. o. a varázs, *pokol* szók a magyar nyelvbe. Nem csuda tehát, ha kevés nyomát találjuk a régi magyar hitnek a magyar nyelvben, s a még ta-

lálható nyomokat is alig értjük. Mert hány régi magyar szó vesztette már el értelmét reánk nézve? Ki nem ismeri p. o. az áer szót, mely szerte él a köznép nyelvén, s mely jó, meleg levegőt jelent, mely mint meleg lehelet éri az ember képét? Az irodalomban nem ismeri már, a szótárak nem veszik fel, mert talán latin szónak tartják; jóllehet csodálkozhattunk, mint került a latin áer a nép nyelvébe avval a jelentéssel, hogy jó meleg levegő, a levegőnek meleg lehelete.* — A szó valóban magyar, melynek mása a finn auver a magyar kiejtésben (mely az au hangot á-ra változtatja, áver) áer. Auver is meleg levegőt, meleg fürdői leheletet teszen, s azt mit németül „sonnenrauch“-nak neveznek. Megvan e szó még a liv nyelvben is, így our, melyben az au hang o-ra, s a v, u ra változott, ugyanazt jelentvén, mit a finn és magyar szó.

A „Látjátukban“ olvassuk, hogy Ádám a tiltott gyümölcsből evén „num heon muganec, ge mend w fojanec halalat evec“ = nem csak magának, de mind ő fájának halált evék. Azért „horogvec isten, es vetevé wt ez munkas világbele; es levn halalnec es puculnek fesze“ = haraguvék Isten, s veté őt ez munkás világba, s lön halálnak és pokolnak fészke.“ De nem így akarják

*) Legyen itt a mód szó is, melyet latinnak lehetne gondolnunk. Igaz ugyan, hogy idegen szóból bajosan vés a nyelv olyanokat, milyenek: módjával, azon módon, ezen módon, azon módra stb. mégis ott van a latin modus szó, lehetséges tehát, hogy ezek mind ebből valók, kivált ha meggondoljuk, mennyire divatozik vala a mult időkben a latin nyelv közöttünk. De a lapp muotto, muoto képet jelent, a finn muoto is azt, melynek származékai: muotoise módos, képes, muotoiin módatlan, képtelen; továbbá, mi még különösebb, a finn is mondja: sen muotoinen azon módu, isänsä muotoinen atyja módjára, mimmoinen (minmuotoinen helyett) mimódu, tämmöinen (tämän muotoinen h.) e módu; — muotoisuus módosság. Az esztben mööt a szó; mint a magyar mošni szó ott mösk-ma, úgy a mód ott mööt. A livben muod és múd az, mert a liv nyelv a finn-eszt t-t általában d-re gyengíti. A muoto, mód szónak értelmi társa a kuva kép, melyből a finn hasonlóképen azon értelmű szokat képezi, mint a magyar; tehát kuvaise képes, nemcsak az, kinek képe, hanem az is, kinek tehetsége van valamire; így kuvatoin képtelen, nem a kép nélkül szükölködő, hanem a tehetségtelen ember. — De meg a vogul moas, más mód is a lapp, finn, eszt, liv, magyar szóhoz társul, így muotto, muoto, mööt, muod, múd, mód, moas, más. Lehetetlen hát, hogy a magyar nyelv a latinból vette volna a mód szót.

ezt érteni, mert a p o k o l (szláv peklo) szónak olyan értelmet tulajdonítanak, melylyel itt nem állhat. A régi könyörgés azt tartja, hogy Ádám halált ett a gyümölcsben, ez által Ádám a halálnak fészke lett, azaz belőle terjeszkedik a halál, mert minden ivadéka halandó lesz. Világosan magyarázza ezt maga a könyörgés, mondván: nem csak magának, hanem minden fájának ett halált; tehát a halál Ádámban van, ő a halálnak fészke. A p o k o l is nyilván hasonlót jelent itt, nem pedig tartarust, melynek geographiai terjedése van. Egyébiránt az akkori egyházi latin irodalomból kellene kihozni, vajjon mors et inferi lehetnek-e appositumban, s írnak vala-e akkor így; „factus est domicilium mortis et inferorum?” Az világos, hogy a könyörgés ezt mondja: Adám factus est domicilium mortis; s a domicilium szót f é s z e k - k e l fordítja, melynek töje f é s z, a finnben p e s - ä, a vogulban p i t. *)

E két példából is látjuk, mi könnyen esnek ki szók a közhasználatból, s mi hamar válnak érthetlenné az irodalomban és a közéletben maradtak is. De azt is látjuk e két példából, hogy ha nem sokat is, valamit mégis lehet a magyar nyelvből is kisűtni, a mi a régi hitre vonatkozik. Mert ég, föld, Isten, ember stb., mindenesetre a hit fogalmai közé tartoznak s él, hal, áér stb. szók közösök lévén, gondolni lehet, hogy még több közösséget fogunk találni.

A finn nyelvekben:

	ég, levegő,	isten,	menny,	ember,	föld,	hit.
l a p p:	{ albme	jubmel	—	olmuš	—	osko
	{ alme	ibmel	—	almač	—	—
f i n n:	ilma	jumala	taivaha	{ inihmise		
				{ inhimise		
				{ ihmise maa usko		
				{ imeise		
				{ imehno		

*) Az akad. szótár a f e s z e szót mások után v é s z - r e értelmezi azt mondván, hogy Ádám h a l á l v é s z lett (mint mondjuk d ö g v é s z, s z é l v é s z stb.). Ebben két hiba van, 1) a „Látjátukban” sehol sem áll f a mai v helyett; 2) mindenki tudja, hogy d ö g v é s z és d ö g n e k v é s z e két különböző dolog; viszontag senki sem tudna a „Látjátuk” korából h a l á l v é s z - féle compositumot felmutatni.

	ég, levegő, isten,	menny,	ember,	föld,	hit.
eszt: ilm	{ jumal	taivah	inimese	maa	usk
	{ taara				
liv: ilm	jumal	tõvas	imi	mâ, mô	usk

Az ugor nyelvekben:

mordvin: —	—	menel	—	moda	—
votják: in	inmar	—	murt	muz'em	oskon
szirjän: —	jen, jenm	—	mort	mu	—
vogul: { ilm	târom	târom	elmkals	mú	äüt
	{ elm	—	ilmkals	—	ät
magyar: ég	isten	menny	ember	—	{ esk / hit
osztják: —	{ tûrum	turum	—	meg	—
	{ tûrm	turm	—	—	—

A török nyelvekben:

török: gök	tañri	gök	—	jer	—
csuvas: —	tora	pült	—	sir	—
jakut: —	tangara	tangara	—	sir	—
kobjal: —	kudaj	tigcr, tēger	—	đir	—
karagasz: —	ďän	tēre	—	ďer	—

Első tekintetre is látja az olvasó, hogy a három nyelvcsoporthoz nézve különbözik ugyan egymástól, de egyeznek is egymással, kivált a finn és ugor csoport, még inkább egyeznek az egyes csoport nyelvei. Az általános egyezés a finn és ugor csoport közt kitetszik az albme, alme, ilma, ilm finn nyelvek, s az in, ilm, elm ugor nyelvek szavából. A votják inmar = isten, a finn ilmari = lég istenéhez hasonlít; a szirjän jen, jenm (mert a ragok előtt a jen felveszi az elejtett m-et, p. o. jen mis), úgy látszik, inkább a jumala-hoz szít. Az eszt taara = isten, igen hasonlít a csuvas tora-hoz, de tartozik a vogul târom, târem, az osztják tûrum, tûrm-hoz is, mely m képzővel van bővítve; s talán nem csalatkozom, ha az eszt, csuvas, vogul, osztják taar, tor, târ, tûr szótöt a török tangar, tañr, tiger, teger, tēr-hez hasonlítom; legalább a tangar-ból, az ng belhang elnyeletésével, ép úgy válhatik taar, târ, tûr, mint tēr, melyet a karagaszban találunk. — Az általános egyezést tanúsítja még a finn nyelvekbeli osk, usk, s a votják és magyar osk, esk. A levegőt, eget jelentő albme, alme, ilm, im, in szó a magyarban is

megyan. Előrebocsátjuk azt, hogy ilma, mint levegő, egyszerűsrimd ürességet jelent, magyarul: héj, hí; hogy ilma-na ragos alak, rövidítve ilman, annyit tesz mint nélkül, és csak, p. o. ilman minua nálam nélkül, s ilman on työ raskas: csakhogy nehéz a munka. Ez megfelel tökéletesen a régi magyar heon (héjon)-nak, melynek *n*-ragja, mint látni fogjuk, azonos a finn *na*, *n* raggal; p. o. a „Látjátuk“-ból idéztük már itt: „halalut evec, num heon muga nec, ge mend w fojaneec.“ — Az ilma, üresség, az ikä, aika, idő, szóval egysülvén, így: ilman ikään, vagy aikaan, annyit teszen: hijába, soha; eszthen is ilm-aeg = hijába, soha. Ennek felel meg a magyar ingyen, mely így taglalható: ingyen, s melynek első tagja, in = ilm, im, in, másik tagja a gyen = ikään, aikaan.*) Azért jelent az ingyen szó nálunk is kettőt: hijába, bér nélkül, és soha, p. o. ingyen sem gondoltam volna = soha sem g. v. — Az ilma, ilm, vogulul elm, ilm szót még nevezetesebb összetételben találjuk, mely gyönyörű hitregéből származik.

A vogul hitrege szerint, nem Numi Târom (felső târom,

*) A hogyan, hogy, ugyan, úgy, ingyen, így szók utótágát vagy hangját azelőtt a finn *n* raggal hasonlítottam volt össze, mert a finn *ku* = magyar *ho*, ezekben: *ku-lla ho-l*, *ku-lta ho-nnan*; azért azt gondoltam, hogy *ku-in* = hogy. De a finn *n*-nek megfelclője a magyarban is *n*, p. o. talvi tél, talvin télen, suvi nyár, suvin nyáron; másutt a magyar *n* a finn *na*, *nä*-nek felel meg, p. o. *kätenä* kézen, *jalkana* lábon stb. Továbbá a magyar hogyan, hogy, ugyan, ingyen stb. a finnben *kuin-ikään*, *niin-ikään*, *noin-ikään*, vagy megfordítva: *ikään-kuin*, *ikään-niin*, *ikään-noin*; tudniillik, a *ku*, *ne*, *no* (*ho*, *ez*, *az*) névmások többesszámu *n* ragosai az *ikä* (idő) szónak ragosával fűződnek össze, s azt a összefűződést adja meg a magyar *ho-gyan*, *ho-gy*, *u-gyan*, *u-gy* stb. Más példa megvilágosítja. A finn nyelvben *lai* képzőből lesz *laise*, *läise*, sőt *lise* is, melyek kérdő és mutató névmásokhoz járulván, miségi szókat alkotnak, p. o. *tämä ez*, *se az*, *tu o az*; ezek genitivusaihoz járul a *laise*, lesz: *tämän-laise*, *sen-laise*, *tu on-laise*; a *mi*-hez is járulván lesz *min-laise*; összerántva: *tälläise*, *selläise*, *tuollaise*, *milläise* sőt *millise*. *Sa aise* a magyarban is megvan, a *lyas*, *lyan*, *ly* képzőkben, melyek ugyanazon névmásokhoz járulván, lesznek: *az-lyas*, *az-lyan*, *az-ly*, vagyis: *olyas*, *olyan* *oly*; *ez-lyes*, *ez-lyen*, *ez-ly*, vagyis: *ilyes*, *ilyen*, *ily*; *mi-lyes*, *mi-lyen*, *mi-ly*, vagyis: *milyes*, *milyen*, *mily*. Vele mint itt, úgy amott is, két szó olvadt egybe.

isten) teremti a földet, hanem Elm'k alsz vagy Ilm'k alsz, ki a levegőben lógó szüléktől lett volt. A szó jelentése ez: elm, ilm levegő, ég, k als (kalsz) vagy ka les holt, halandó; mert ka lém halok, k als holt, de mint főnév, halandót is jelent, — viszontag halott a vogulban ka lem. Az elm-, ilm-k als tehát levegői, égi halandó, mintegy istentől közvetlenül származó. — A finn hitrege szerint is Impi, nem Jumala, teremti a földet; Impi pedig, úgy mondja a hitrege, a levegő, az ég lánya. Világos a hasonlatosság a vogul Elm'k als, Ilm'k als, s a finn Impi között; világos a szószerkezetre nézve is, mert a vogul elm, ilm = a finn im: de az utótagra nézve nem egyeznek meg, mert a vogul k als halandót teszen, a finn pi pedig mást jelent. Az előadotthoz csatlakozik az ember szó. Már a lapp nyelvben föltetszik az olmuč, almaš (ember) szó hasonlósága az albme, alme (levegő, ég) szóval, s valóban a lapp szót így lehetne finnre fordítani: almaise, olmuise = ilmaise, mert a lapp š, č képző a finnben se, a magyarban s, p. o. lapp guollač, finn kalaise, magy. halas. Tehát almač, olmuš annyi, mint égies, levegői. De az értelmét elfelejtette már a nyelv, azért hozzá teszi az albma szót is, így albma olmuš, szószerint égi ember, az az, igazi ember, *) evvel újra kifejezván azt, mit már magában az almač, olmuš szó fejezett volt ki. — A finn szó, mely embert jelent, sokképen hangzik: inihmise, inhimise, inimese, ihmise, imehno, imeise. Ebben összetételt látunk, mely in, im-ből és ihmise, imese-ből áll, mely utótag, ehno-ra csokult az im-ehno-ban. Tulajdonképp az in-ihmise felel meg tökéletesen a lapp albma olmuš = levegői embernek; az ihmise maga = olmuš. Evvel megvan fejtve a finn rejtélyes szó is. — Az eszt csak ismétli a finn szót, így: in-imese=in-ihmise. A livimi legcsokultabb, melyből vagy az elő-, vagy az utótag hibázik. — A magyar ember szó is összetett, em és ber-ből. Az em a finn ilm, im, in és a vogul ilm, elm-hez csatlakozik; a ber-t nem értem, mint nem értem a

---

*) Albma - almušet rigtigt jordisk el. kristent Menneske, modsat Underjordiske, azaz németül: „ein rechter auf Erden lebender, oder kristlicher Mensch, entgegengesetzt dem Unterirdischen. Friis, Lappiske Sprogprøver, 147. lapján.

finn ihmise-t. Ezek szerint az embert jelentő szók ezt a sort mutatják:

lapp:	albm-olmuš	eszt:	iu-imese
	in-ehno	liv:	--imi, vagy imi —
	in-ihmise		ilm-kals
finn:	in-himise	vogul:	elm-kals
	in-imese	magyar:	em-ber.
	--emeise		

A magyar ember és a finn inehmise, imeise stb. nem jelentenek hát szopót (magyar em-ek, finn: im-en szopok), mint némely finn tudós is gondolja, mert a szopás nem különbözteti meg az embert az emlős állatoktól, azért a mi nyelveink, melyek az emse, finn imisä, szóval nőstény disznót jelölnek, nem az emnit ragadták meg az ember elnevezésére, hanem gyönyörű hitregei fogalom után, miszerint az ember közvetlenül az ég szülötte, keletkezett a finn, vogul, magyar név. — A finn ilma, vogul ilm, elm, két magyar szóban fordul elő: az ingyen és ember szóban.

A magyar menny eddigelé csak a mordvin menel, menil-ben találja fel hasonmását.

Az Isten szó egészen magán áll. Ha nem csalatkozom, Fischer állitá először (Sibirische Geschichte, Petersburg 1768), hogy az Isten szó az új perzsa jezdán, mint a tíz, száz, ezer szók is perzsák. A mi összeállításunkból világossá lett, hogy a magyar nem kölcsönözte a tíz, száz, ezer szókat a perzsából, mert azok minden finn, ugor, török nyelvekben megvannak, melyek együtt és külön nem vették azokat a perzsából. Kérdés tehát, vajjon az Isten szót a perzsából vehette-e a magyar? Már a szók hangjai azt felelik reá, hogy nem, mert ime:

a perzsa	dah, deh-ből	vált volna	das és tíz
"	" hezar-ból	"	" ezer
"	" jezdán-ból	"	" isten

Ha a dah-ból tíz lett, miért nem vált a (jez-)dán-ból istin? S miért lett a dán-ból ten, holott istán olyan magyarosan hangzott volna, mint István? Végre a hezar z-je megmaradt volna az ezer-ben: de a jezdán z-je s-re változott volna az Istenben. A hangok változásainak törvényei nem engednek ilyen szabálytalanságokat. — A történetek sem teszik valószínűvé ama kölcsönvételt. A perzsák hittérítéséről mitsem tudunk; a mágusok

hite alig birt otthon is megmaradni; s a mikor, a vélemény szerint (600 tájban Kr. u.), a magyarok a perzsákkal érintkezének, akkor épen maga a perzsa hit a mohamedánság alá temetődött. Idegen népek nem szoktak azon valláshoz állani, mely bukó félben van, hanem ahhoz, mely hatalmasan emelkedik. A mely áltaji népek Perzsia határain a Mohammed hitével találkoznak akkor, azok mind az Iszlamhoz álltak, mint a török népek.

Az Isten szót is áltajinak tartjuk, mely így taglalható: Isten. Az is alkalmasint öreget (ise, atya) vagy nagyot teszen; a jensiszej osztjában és Isten és menny. A ten pedig alkalmasint az, mit a török nyelvekben tanrı, tangara, azaz menny. Az isten-t jelentő szók az árja és áltaji nyelvekben egyaránt a mennyboltozatot teszik, később szellemülnek személyes istenséggé. Így a vogul târom nagyot, a mennyet, időjárást jelent, mint a latin ju-piter; s valamint a latinok mondták: „jupiter pluit,” úgy mondja a vogul is „târom ragvi” = tarom ragyáz, = eső esik.

A vogul târom szónak hasonmása a magyar terem, mely már csak mint igető él a nyelvben, s melynek származéka természet.

Föltetsző, hogy a föld szóra nézve külön áll a magyar nyelv a finn és ugor csoportban. Mindentütt maa (mua, moa), mo, mu, má, muzem, moda a „terra,” melyhez az osztják meg is tartozik, a déli vogulban mä, föld, közvetítésével. A finn nyelvben maa „terra,” pelto szántóföld; a magyar nyelvben mind a kettőre csak föld van = man és pelto.

A finn-ugor népeknél noita, noid, nájt a pap, igéző, bűvös-bájos; e szónak nincsen nyoma a magyar nyelvben, melynek bűvös, bájos, bűvölni, bájolni szavai a török bögiği, bajği, baj-mak szóknak hasonmásai. A magyar tátos lehetett az, mi a finn ugor noita, noid, nájt. Több találkozás van a következőkben a magyar és vogul nyelvek között.

A vogul juri, jiri, iri áldozik, jurkati, jirkati, irkati imádkozik, áldozgat; azután sáti, sátmí imádkozik; sátmel imádkozás. Én már annak előtte a magyar imádgét (hajdan vimád) így taglalám: im (vim) és ád (áld). miszerint a vim a jumal, jum, jen, vagy ilma, im-nek hasonmása, s imád annyi volna, mint „deum precari,” és „deo

sacrificare.“ Továbbá ott*) azt is állítám, hogy az át-ok szó is az ádni, áldani-ból származik, a nyelvekben az, mi istennek ajánltatik, átkos lévén, az az, olyan, mihez nem lehet hozzá nyúlni, a mi ki van vetve az emberek forgalmából; ily kettős jelentésű a latin „sacer“ is. — A vogul nyelv igazolja azt a fejtegetést, mert ott sátem im-ádok, áldozok, sátil imádság és átok sátmém is imádkozom, sátmil imádság, és áldomás. A sáto szó úgy viszonylik a magyar ád, áld-hoz, mint sater ezerhez, sarú aranyhoz; a vogul tárom-sátmil (preces) szakasztott hasonmása a magyar imádságnak.

Továbbá a vogul kantém szó annyi, mint igézek, kanta és kantene igéző; kanta iring, szó és alak szerint, kanta-ires. Íme itt válik érthetővé a magyar kanta szó; itt tudjuk meg, hogy az ir, mely most „unguentum“ csak, alkalmassint a pogány időben azokat a szokat is tette, melyeket a kanta ember a kenés közben elmond vala; a magyar irel-ni tulajdonkép az, mi a vogul irkat-ung, (ir-kat=ir-kez-ik). De valamint a sáto, sátil, sátmém szó imádságot, áldozást és átkozást teszen; úgy a kantém is igézek és káromkodom.

Még egy feltetsző hasonlatosságot említek. A vogulban terti, s mint igénév terne, térne, ördögöt, lidérczet jelent; úgyis nevezik hogy: satnielmep terti néhnyelvü terti, mintegy hét tűzlángu terti. A magyar káromló szók közt ott van teringette: vajjon nem olyan-e, mint az ördög-adta, miszerint a tering-adta-ból elfelejtvén a szónak voltaképi szerkezetét, tering-ette lett, mint ün-nap-ból ünnep? A tering olyan alak, milyen az urdung, melyet most ördögnek ejtünk; tehát tére-g = ördög; tering, tereng = urdung.

Több is van még nyelvünkben, mely közös hit-fogalomra, egyszersmind nyelvrokonságra mutat, mint a nevetlen újj név, s a holdjárás utáni időfelosztás.

Sok vidéken ismerik még nálunk a nevetlen újjat, a kéz negyedik újját; megvan a szó Páriz-Pápaiban, meg Kreszneriesben is, Molnár Albert szótárából; közönséges szótárakban

*) Lásd a Magyar Nyelvészet III. a 114. stb. lapjain az áldomás. átok, imádság című cikket.

nem találni többé, mert a köznyelvből a német „ringfinger“ fordítása, a gyűrűs újj, kezdi kiszorítani. Különös is a nevetlen újj; még különösebb az, hogy igen sok rokon nyelvben megvan e szó, úgymint:

a finnben: sormi újj, penkalo hüvelyk újj, etu-sormi elő újj, keski-sormi közép újj, *nime-tön* sormi nevetlen újj, pikku-sormi kis újj;

a votjákban: cini újj, pili hüvelyk, šor cini közép újj, *nim-tem* cini nevetlen újj, *čel cini* szélső (kis) újj;

a szirjänben: čuú újj, pej, vagy peičuú hüvelyk, šör čuú közép újj, *nim-täm* čuú nevetlen újj, *čul čuú* szélső újj;

a vogulban: tul'e újj, päjä hüvelyk, il tul'e első újj, kvotl tul'e középújj, *näm-täl* tul'e nevetlen újj, sirak tul'e sárk (kis) újj;

a mordvinban: sur újj, prea-sur fej (hüvelyk) újj, kutka-sur középújj, *lem-ftemä* sur nevetlen új, vaškänä-sur kis újj;

a turkmen nyelvben (török): bašam hüvelyk, suvam mutató újj, urtam közép újj, *at-sır* nevetlen, sılak a kis újj;

a jakutban is: ata suox = neve nincs, azaz nevetlen, a negyedik újj;

a jurák szamojédban: fea újj, piki fea hüvelyk, judep fea közép újj, *nim-d'eda* fea nevetlen újj. E szó név, a finnben nimi, a votjákban nim, a szirjänben nim, a vogulban näm, a mordvinban lem, a török nyelvben, turkmenben, jakutban at, a jurák szamojédben is nim; a talan, atlan képző a finnben töma, tön, a votjákban tem, szürjänben täm, a vogulban täl, mordvinban ftemä, a jurák szamojédben deda; a törökben siz, a jakut ata-cuox szószerint: neve nincs. A kitüntetett szónak értelme tehát mindenütt nevetlen, névtelen. Minek tulajdonítsuk ezt a tényt, mely egymástól oly távol lévő, de rokon, nyelvekben megvan? Lehetetlen azt a véletlennek tulajdonítani. De közönséges okból sem származhatik e megegyezés. Azt bizonyosan valami hitfogalom okozta, mely erősen be volt vésve az illető népek tudatába, hogy

mindnyájan megtartották, bár elfelejtették is magát a hitfogalmat vagy hit-képzeletet.

A régi népeknél a holdjárás volt az idő felosztásának alapja, az volt a mi népeinknél is; ezzel tehát nem különböznek másoktól. De különböznek ám a szókra nézve, melyeket nem másoktól fogadtak el, hanem magok alkottak. A magyar nyelvben vannak a hó luna és mensis, hűgy (divatból kiesett, de még bibliánkban előforduló csillagot jelentő szó), hét, hétfő, kedd szók, — a többi napok neveit elhagytuk a befogadott szláv szókért. A vogulban a hó, luna és mensis, jongp, a hét s át; de a hónapot nilä s át-nak = négy hét-nek is nevezik, s a fél hónapot kit s át-nak = két hét-nek; a hétfő a vogulban s át pong, a kedd ott is kitit, azaz kettőd, kedd, a szerda kormit, a csütörtök nilit stb.

Eddig többnyire csak egyes szókról vallattuk a finn, ugor és török nyelveket; s bármi tanuságosnak kell is vennünk vallo-másukat, melyet az egyes szók iránt letettek, — kivált ha meg-gondoljuk, hogy az itt előhozott szóknál még sokkal többet lehetne felmutatniok, — mégis hátra van a legnyomósabb tanuság, a grammatikai tanuság. A nyelvek grammatikája, rokonságuknak legkétségtelenebb bizonyítéka. Lássuk hát ezt is, mentől rövidebben.

h) A finn, ugor és török nyelvek grammatikai vallomása.

A magyar nyelv grammatikai alakulása a szók képzésében és ragozásában áll, mitől nem különbözik a nyelvnek irodalmi és köz-használata, mely épen a képzett és ragozott szókat úgy fűzi össze, hogy nemesak értelmes, hanem szép előadás is keletke-zék. Mi a szók képzésére és ragozására szorítkozunk, mert a nyelv-rokonság a képzőkben és ragokban tűnik ki leginkább. — Szó-képzőnek azt a szórészt nevezzük, mely által a szótő más szóvá válik; szó-ra-g-nak meg azt nevezzük, mely által a szó nem változik el más szóvá, hanem csak viszonya határoztatik meg más szókhoz, hogy ezekkel együtt gondolatot fejezzon ki. A szóképzés tehát a szók állapotjait (a régi nyelv szerint használva e szót), a szóragozás pedig a szók viszonyait teremti. P. o. legyen a szó-tő kéz, ebből az i, s, ség, s-ked, / képzők által meg

annyi új szókat alkotok, úgymint: kézi, kezes, kezesség, kezeskedik, kezel, melyek állatja más, mert értelmök is megannyi; ellenben az így képzett szókhoz ragokat tehetek, melyek a szók állatjait nem változtatják meg, hanem csak más szókhoz viszonyítják, p. o.

kez ek	kez em	kezel-ek
kez-et	kez-ed	kezel-sz
kéz-en	kez-e	kezel-
kezeség-ül	kez-ünk	kezel-ünk

A mint e példákból látjuk, mind a szóképzés, mind a szóragozás összetétel útján történik; nincs is más módja összes rokon nyelveinkben. A közönséges nyelvtanokban azt mondják ugyan, hogy a szó-alkotás összetétel és szó-képzés útján történik: de akkor az összetételen két önálló szónak egybeejtését és egybeírását értik, melyek együtt új értelmet adnak, p. o. ha d is önálló szó, nagy is az; ha egybeejtem, s ha d nagy-ot írok, összetett szó keletkezik, mely mást jelent, mint magokra a ha d és nagy szók jelentenek. Ez az összetétel újabb; de a régi összetétel, mely a nyelvet alkotja, képzőknek és ragoknak olyan szókat használ, melyek magokra nem is léteznek már, p. o. a felhozott i, s, ség, s-ked, l képzők, a k, t, n, ül, m, d,ünk, ek, sz ragok.

A nyelv összes szavai két nagy osztályt tesznek, név-szók és ige-szók osztályát; a képzők és ragok is vagy az egyik vagy a másik osztálynak szolgálnak.

Ha bármely szót veszünk is ebből az előadásból, azt taglalni lehet, azaz, a szótól el lehet választani a ragot és a képzőt, akár egy egy mindenik, akár többet magával van is, hogy csak a tö maradjon hátra, mely azután vagy egyszerűnek, vagy összetettnek mutatkozik. Vegyük az „előadásból” szót, s taglaljuk. Aból rag, azás képző, a hátramaradt előad a szó-tő, mely előből és a d-ből van összetéve. Vegyük még a taglaljuk szót. Ajuk rag, a lal képző, a hátramaradt tag a szótő, mely egyszerű. A taglaláskor tehát előbb értünk a ragokhoz, azután a képzőkhöz, utoljára a szótőhöz; a tudományos nyelvtan azonban megfordíthatja a rendet, s tárgyalhatja előbb a szó-tőket, azaz a szók eredeti állományát, azután a szó-képzőket, vagy is a szók újabb alkotását, mely önkényünkben van, s végre a szóragokat. Mi itt azt a rendet követvén, melyet a szó-taglalás ajánl, először

a szó- ragokat s azután a szóképzőket tekintjük, de külön a név- szóknál, s külön az ige- szóknál. Hogy csak a főbbeket, azokat is csak meg- megérintve fogjuk előhozni, arra a tárgy bősége, s a hely szűke kényszeritenek.

1) Ha a finn, ugor és török nyelvek szavait tekintjük, külse- jökből is mindjárt különbség tűnik szemünkbe, melyet eddig csak hallgatag ismertünk el, de most fel akarunk mutatni. Tudniillik az ugor és török nyelvekbeli szók töjei és nevező- esetei mindenkor egyek: a finn nyelvek szó- töjei sokszor különböznek a nevező eset- től. A következő példák a finn, vogul, magyar és a török nyelv- ből valók; a finn szóknál külön teszem ki a tőt s külön a nevező- esetet.

Finn.		Vogul.	Magyar.	Török.
Szó- tö.	Nevező.			
yhte	yksi	äkve	egy	bir
kahte	kaksi	kít	két	iki
kevähä	keväš	tuoja	tavasž	—
ikenehe	ikenet	égn	íny	enek
sydäme	sydän	sim	szív	—
syöme	syömi			
sairaha	sairas	—	—	sajru
vete	vesi	vit	víz	—
käte	käsi	kát	kéz	el
viite	viisi	ät	öt	beš
kuute	kuusi	kat	hat	alti
vere	veri	vér	vér	—
kolme	kolmi	korm	harm	uč
sulka	sulka	taul	toll	tűj
ilma	ilma	elm	im, in	—
kylä	kylä	kvöl	hajl-ék	köj
muoto	muoto	mäs	mód	—
työ	työ	—	(munka)	—

Ezek a példák azt mutatják, hogy a finnben csak az *a, ä, o*, *ö* végzetű névszóknak egy a töjük és a nevezőjük, a többieknek mind más a töjük és más a nevezőjük. De mikor ragozzuk a szó- kat, a nevező eset hangjai megint változnak a ragokhoz ké- pest, p. o.

t ö :	käte	kéz		
	käsi	a kéz	käteen	kézbe
	kättä	kezet	kädet	kezek
	käden	{ a kezét kézé	käsillä	kezeknél stb.

tő: sulka	toll		
sulka	a toll	sulkaan	tollba
sulkaa	toll	sul'at	tollak
sul'an	{a tollat tollé	sul'illa	tollaknál stb.

Ily hangváltozást a *tő* és nevező közt s a különféle ragok előtt, nem ismernek a magyar és vogul nyelvek; a török nyelvek sem, kivéve, hogy a magánhangzós ragok előtt a *k g re*, a *t d-re*, a *p b-re* változtatják. E hangváltozást a finn nyelvek nagy érzékenysége okozza, mely a szótagok közt fenn akarja tartani a hangarányt. Legvilágosabbá tehetni azt a másodfok képzése által. A *pa* képző (magyarul *b*) a másod fokot képezi; a *muoto* szóból *muotoise* (mód-ból módos) lesz, annak genitivusa *muotoisen*, ehhez jár a *pa*, lesz *muotoisempa* = módosabb. De a nyelv érzékenysége súlyosnak tartja az *mpa-t*, azért gyengíti azt a nevezőben *mpi-re*. A genitivusban *n* rag jár hozzá, mely előszólítja az elváltozott *a-t*, lenne tehát *mpa n*. Ezt is sokallja a nyelv, azért a *p-t* *m-re* gyengíti, s lesz: *mma n*. A harmadfokon a nevező még jobban gyengíti az utótagot, mint látni lehet:

Comparativus.

Superlativus.

tő: *muotoisempa*

tő: *muotoisimpa*

nevező: *muotoisempi*

nevező: *muotoisin*

genitiv: *muotoisemman stb.* genitiv: *muotoisimman stb.*

Ez érzékenység kitünteti tehát a finn nyelveket.

Más különbséget abban találunk, hogy a finn névszók utóhangja s nagyobb részint a ragoké is magánhangzó (*a, ä, ö, o, u, e (y), e*); a finn szók utótagjai tehát nyíltak. Ellenben a vogul, magyar, török szók utótagjai sokszor zártak, azaz, mássalhangzóval végződők.

2. Nagy egyezése mutatkozik a finn, ugor és török nyelveknek a szó-nem híjában, s a magánhangzók megfelelő soraiban. Szó-nem ugyan más, nem-áltaji, nyelvekben sincsen: de a magánhangzók megfelelő sorai az áltaji nyelvek sajátja. Már e két tulajdonság egészen különbözövé teszi az áltaji nyelvesaládot mind az árja, mind a sémi nyelvektől. A magánhangzók sorai ezek:

a	o	u
ä (e)	ö	ü (y)
	ë	i.

Az *a*-sort a l h a n g u n a k vagy k e m é n y n e k, az *ä*-sort f e l h a n g u n a k vagy l á g y n a k, az *ë*-sort k ö z l ö n e k nevezzük. A m i

nyelveinkben azt a törvényt látjuk, hogy egy szóban vagy csak *a*-sorú, vagy csak *ü*-sorú önhangzók férhetnek meg; de az *é*-sorú önhangzók közlő természetűek lévén, azok mind a két sorral megférnek. E törvény szerint változnak tehát a képzők és ragok magánhangzói, p. o.

muotoisempa	módosabb	käte	kéz
muoteisemman	módosabbé	käden	kézé
muotoisemmalla	módosabbnál	kädellä	kéznel
muotoisemmalta	módosabbtól	kädeltä	kéztől

Vagy: käte kéz, kätise vagy käsise kezes, käsitän kezelek, käsittämätön kezeletlen, käsittämättömyys kezelhetetlenség stb. A magánhangzók eme harmoniáját tökéletesen megtartják a finn, a magyar és a török nyelvek; nyomai mindenik rokon nyelvben vannak, ha bármi okból veszni indul is.

3. A névszókhoz járuló ragok a kettősséget és többséget, a szorosan vett viszonyítást és a birtokosságot jelölik. Lássuk tehát e rendben a ragokat.

4. A kettősséget (dualis) csak a finn és ugor nyelvek tartották meg; azok közt a lapp, ezek közt a vogul és osztják. A török nyelvek egyike sem ismeri. De a szamojéd nyelvek megtartották. [A sémi nyelvekben is van dualis; az árja nyelvek közül a zend, szanszkrit, görög, litván és a gót tartották meg.] A kettős szám a régi kor maradványa, azért hibázik az újabb termetű nyelvekben. A kettős-szám példái:

Jurák-Szamojéd.	Lapp.	Osztják.	Vogul.	
Egyesszám: mañ	mon	ma	äm	én
Kettősszám: mañi'	moaj	mîn	mañ	—
Többesszám: maña'	mi	meng	men	mînk

Egyesszám: kula	buldogas	kôlak	kullah	holló
Kettősszám: kula-gai	—	kôlag-an	kullahi	—
Többesszám: kula'	buldogasak	kôlagat	kullaht	hollók

A vogulban í a kettős-szám ragja, p. o. kiti kettő, lui, két ló; de az (e)g volt hajdan, mert előfordul még kiteg kettő. Ez eg-ből ej által í lett. A jurák-szamojédben is a gai rag 3-re gyengült a mañ = én-ben, melynek kettősszáma mañ-i'. A magyarban a kettő és monnó mutatják a kettősszámot. A monnó-nak megfelelője a finn mole, melynek genitivusa: molen, és comparativusa: molempi = ambo. Fel lehet tennünk, hogy a monnó-nak is mol a töje, melyhez nó dualisi rag jár.

rulván, lett monnó. A kettő-nek töje keht, mely kétre változik, mint lehel, lehl, léllé vált a lélek szóban. A keht-hez nő rag járulván, keht-nő volna, de az erősebb ht magához hasonítja az *n*-et, s lett kettő. Ha sikerülend a számójéd, lapp, osztják, vogul és magyar kettősszám ragját értelmezni, alkalmasint a többesszám ragja is érthetővé lesz; addig mindegyik holt rag marad előttünk.

5 A többesszám ragja legtöbb finn-ugor nyelvben, *k, h, t*; a szirjän és votják nyelvekben *jas, jos*; a török nyelvekben *lar, ler*, a csavasban *sam, sem*. Hogy egy *k, h, t*, azt a lapp nyelv tájbeszédei bizonyítják, melyekben mind a három rag előfordul; bajosabb a *jas, jos, lar, sam* ragokat egymáshoz hasonlítani. Legföltetszőbb mégis a szirjän és votják *jas, jos*, mert e két nyelv minden egyébre nézve vagy a finn, vagy az ugor nyelvekkel egyez meg, csak a többesszám ragjára nézve különbözik mind a két csoporttól. — A *k* ragot találjuk a lappban és magyarban, p. o.

muotto	kép, mód,	muodok	képek, módok,
gietta	kéz	giedák	kezek
addaldak	adomány	addaldagak	adományok stb.

Más nyelvjárásban: *gjet* kéz, *gjeta h* kezek, *juk* folyó, *juka h* folyók stb. — A *t* ragot a többi finn nyelvekben, azután a mordvinban, vogulban, osztjákban is találjuk, p. o.

Finn.	Mordvin.	Vogul.	Osztják.
käte, käsi, kädet,	käd käd t,	kát kätet,	két kêtet = kezek
(vaj) voi voit,	vai vaiht,	voj vojt,	voj vojt = vajak
(nő) nai nait,	— —	né nét,	ne net = nők
(vér) veri veret,	ver vert,	vér vert,	ver vert = vérek
stb.	stb.	stb.	stb.

6. Ha a magyar nyelvnek szorosan vett viszonyító, nem birtokos, ragjait tekintjük, azt látjuk, hogy kétfélék: egyszerűek és összetettek. Az egyszerűek a többesszámot jelező *k*-n kívül, a tárgyi *t, s* a helyviszonyi *n, t (tt)*, *va, ul*: a többiek össze vannak téve. Az egyszerűekre nézve nagy az egyezés a finn, ugor és török nyelvekben; az összetettekre nézve kisebb nagyobb különbség van azokban: ebből joggal azt kell következtetni, hogy az egyszerű viszonyító ragok régiebbek az összetetteknél s talán a nyelvek eloszlása előtt is megvoltak már. Lássuk hát a

	finnben,	magyarban,	vogulban,	törökben
hol?	na, n	n, t	n, t	da, ta,
hová?	ne, ha	vá	e	a, e, ja, ga
honnan?	ta	ul	el	dan, tan
p. o.	ulko-na	kü-n, kü-nt	jol-n (alatt)	tašin-da (kün)
	ku-n-ne	ki-vé	jol-e	tašin-e
	ulko-ta	kiv-iil	jol-el	tašin-dan

A nagy egyezés kitetszik az ilyen szólásokból is, mint: telen nyáron, finnül talvin suvin, törökül kišin jajin, mely egyezés azután még különösekre is terjeszkedik, p. o. a mordvinban van kiz-indä nyar-anta, ilä-d-indä estende, falinda télente (mi szokatlan); van még a magyarban: naponta füente. De már a mordvin inda, indä összetett rag: in-és da, dä; a magyar onta, ente, ende is az: on, en és ta te, de. Az első tag a hol? kérdésre felelő *n*, a másik az ugyanazon kérdésre felelő *t*, da, ta.

Az egyszerű helyviszonyító ragok után a finn és magyar nyelvek igen sok összetett helyviszonyítókat teremtettek; a vogul csak egy új sort tett a régihez; a török nyelvek szinte megmaradtak a régieknél. Ez újabb eljárásban a finn nyelv volt a legesodálatosabb, mert *st* (talán a *sisä* = bél-bül) rakván az említett helyviszonyítók elé a belső viszonyokat határozta meg; *l*-t (melynek eredete nem világos) tevén azok elé, a külsőket határozta meg, így:

na	sna	lna = ssa	lla
ne	sne	lne = —	lle
ta	sta	lta = sta	lta p. o.

általános helyviszonyok:

belső helyviszonyok: Külső helyviszonyok:

kala-na halon	kala-s-na, kalassa hal-ban	kala-l-na, kalalla
kala(n)ne	kala-s-ne, kalasen hal-ba	hala-l-ne, kalalle
kala-ta halat és halból	kala-s-ta, kalasta hal-ból	kala-l-ta, kalalta

Ez utolsók: *lla*, *lle*, *lta* két magyar sornak felelnek meg, ennek: hal-nál, hal-hoz, hal-tól, s ennek: hal-on, hal-ra, hal-ról. Ez összetett ragokban a finn *s*, mely *sisä*-ből való, a magyar *be*-nek felel meg, mely *bél*-ből való; a finn *l*-et pedig a *nál*, *nél*, *től*, *től*, *ről*, *ről* stb., ragokban találjuk meg.

7. A ragok tanát a viszonzások egészítik ki, milyenek *p*, *o*.

a finn,	magyar,	vogul,	(török) csuvas.
ala, ali	al	jol	al, aj
ete	el, elő	el	öñ, om

a finn	magyar,	vogul,	(török) csuvas
keski	köz	kvof	— xož
pää	fe-l	pä-l	(baš, poš)
yli	—	äl	— alla
ulko	kü, lki	kvo	— stb.

Ezek a finn magyar és vogul nyelvben fölveszik az egyszerű vagy összetett helyviszonyító ragokat, s ezek után a birtokos ragokat; a török viszonyyszók előbb a birtokos, s azután a helyviszonyító ragokat veszik fel, így:

pää-llä	fel, felett	päl, pält
pää-lle	felé	päl-e
pää-ltä	fel-ül	päl-el,

s birtokos ragokkal: päällä-ni, felettem, pätem; päällä-si feletted, päiten; päällä-nsä felette, pältä; — päältä-ni felőlem pälelem, päältä-si felőled pälelen, päältänsä felőle pälelä stb. — A török nyelv, p. o. az alt viszonyítóhoz a birtokos ragot, teszem *m-et*, tévén így: altım = alattam, ezt viszonyítja: altım-e alám, altım-da alattam, altım-da-n alólam.

E viszonyító szók a finnben és törökben ragosan járulnak az igékhez; hajdan a magyar nyelv is csak ragosan tette az igékhez p. o. finnül mennä sisään menni belé; hān on veden sisällä szószerint: ő van a víznek belében; ki v é menni, elő v é húzni stb., még a XVI. századbeli magyar nyelvben közkeletűek valának. Most úgy mondjuk: bémenni, vagy csak bemenni, kimenni, elő húzni. A vogul nyelv ezekre nézve a magyar nyelv fejlődési fokán áll, p. o., el-miném, il-miném el-megyek, el-kalém elhalok, el-kul'em elhállok; — jol-kul'em lehállok, lefekszem, jol-kul'em alá hagyok, jol-kua-útém lehúnyom (a szemet); kven, kvon-minėm kimegyek kvensipertem kiséperek stb., stb., päl-kartém felhúzok, pälsärtém feldörzsölök, kenek (még kven-päle kifelé is, van); — per = far, meg, tehát per-vim megviszem, vissza viszem, per-miném visszamegyek, perkietém meg, vissza követem (küldöm) stb. stb.

8. A 7. alatt is említettük a birtokos ragokat, de minthogy ezek nagyon nyomósak a mi nyelveinkben, különösen is előadjuk. Magok a személyi névmások, melyekből a birtokos ragok lettek, következők, elhagyván a dualist, melyet a 4. szám alatt említettünk:

Lapp.	Finn.	Mordvin.	Vogul.	Magyar.	Csuvas.	Török.
mon	min-ä	mon	äm	én	ebe	ben, men
don	sin-ä	ton	näng	te	eze	sin
son	hän	son	täu	ő	vul	ol
mi	me, met	min	mán	mi, miv	ebir	biz
di	te, tet	tin	nán	ti, tiv	ezir	siz
si	he, het	sin	tán	(iv) ök	vulzam	anlar.

A birtokos ragok már

a lappban: magyarban: vogulban: törökben:

gietta-m	kez(e)m	kát(e)m	el(i)m
gietta-d	kez(e)d	kát(e)n	el(i)ñ
gietta-s	kez-e	kát-ä	el-i
gietta-me k	kez-ü n k (mük)	kát-u	el(i)- m i z
gietta-de k	kez-e-te k	kát-u n	el(i)- ñ i z
gietta-se k	kez- ö k (vök)	kát(a) n l	eler-i
gieđaid- a m	kez-e- i m	kát-ä- n e m	eler(i)m
gieđaid- a d	kez-e- i d	kát-ä- n e n	eler(i)ñ
gieđaid- e s	kez-e- i	kat-ä- n ä	eler-i
gieđaid- ä me k	keze-i-n k (i-mek)	kát-ä- n u	eler(i) m i z
gieđaid- ä de k	keze-i- te k	kát-ä- n e n	eler(i) ñ i z
gieđaid- ä se k	keze-i- k (i-jök)	kát-ä- n l	eler-i.

E négy ragozási példából az egész finn, ugor és török nyelvcsoporthoz lehet következtetni. Különösen egyező a lapp és magyar példa, minthogy a lapp nyelvben is a többesszám ragja *k*, mely a vogulban *t*, s még ez is elenyészett a birtokos ragok mellől.

9. Most a név-szók képzőji közül fogunk egyet kettőt felhozni; mert ha már az előbbieken is siettünk, itt még kevesbbé tartózkodhatunk, mert az anyag végtelenül sok.

Két finn névszó-képzőt említettünk már, a *lais*e, *läis*e képzőt (lásd a 39. lapot), melyet az *olyasilyes*, *olyanilyen*, *olyily*, *milyen* mily szókban vettünk észre, — s a fokozó képzőt, (lásd itt az 1. számot), mely a *finnben* *pa*, s a magyarban *b*, merő szokásból *b* b.

A finn *lais*e, *läis*e képző a *lai* szónak származéka, mely módot, miféleséget jelent; meg van a magyarban is: *lag*, melyet most tulajdonképen módragnak használunk, p. o. hasonlító-*lag*; megvan a törökben is, hol *laj*, *lajn*, *lajn* alakokban fordul elő nem csak névmásoknál, hanem igéknél is.

A finn *pa* és magyar *b*, mint fokozó képző, csak a lapp nyelvben van meg, mely az esztben *m-re* változik, s melyhez a

vogul nu csatlakozik; mit legjobb lesz mindjárt példákkal megmutatni, hozzátevén a harmad fokot is:

finn:	lapp:	eszt:	magyar:	vogul:
para (jó)	buõre (jó)	täis (teli)	mély	mil (mély)
param pi	buõre b	taie-m	mélye bb	mil nu
parain (paraim p a)	buõre mu s	—	legmélyebb —	—

Íme a fokozó képző: *p, b, m, s* a vogulban *nu*, mely alkalmasint, *mu* volt. A harmadfokra nézve az nevezetes, hogy a finn nyelv a *p* (*pa*) képzőt az egyesszámú genitivusi raghoz csatolván, s ez által képezvén a másod fokot, a harmad fokot is ezen az úton képezheti, tudniillik, a *pa* képzőt a többesszámú genitivushoz csatolván. Ezt a lapp és magyar nyelvek nem tehetik, mert ők a *tõhöz*, nem *casushoz*, ragasztják a *b* képzőt. — Nyilván a *b* (*pa*) képzőn kívül még a *mu s* hasonló jelentésű képző is volt; a lapp tehát ezt választotta a harmad fok kifejezésére. A magyar nyelv külön eszközt, a *leg-et* találta ki, a melylyel körülírja a harmad-fokot; az *eszt* és *vogul* beérik a másod fokkal. De a magyar nyelv is, a régi nyelvmélekek tanúsága szerint, sokáig el volt a harmad fok nélkül. Ezekből azt tanuljuk, hogy eleinte csak a másod fok volt meg; később, már az eloszlás után, tett szert a magyar és lapp nyelv a harmadfokra is.

A *se, s* képző is nagyon általános a finn és ugor nyelvekben, p. o. *kala-se hala-s, kivi-se kõv-es, silmi-se szem-es* stb. Még jobban egyez e tekintetben a lapp és magyar nyelv, p. o. a lapp *belj*, magy. *fül*, tehát *beljiš = füles; čalbm = szem* (finn=*silmä*), tehát *čalmiš = szemes*. A *liv* nyelvben a *puszta i* képző is van, mint: *kiv kõ, kivi kõvi és kõves; sarri* szarv, *sarri* szarvi és szarvas; *sügš* ős, *sügši* őszi és *őszi es*, stb. A vogulban viszont a *p* és *ng* szerepelnek nagyon, amaz a magyar *u, ü-nek*, ez az *s-nek* felelvén meg, p. o. *sem-p = szem-ü, sem-(e)ng = szemes; pel'* *fül, pel'-p* *fülü, pel'-(e)ng* *füles* stb.

Teljesen egy a magyar *l* és vogul *l* képző, mely igékből névszókat alkot, p. o. *läp = lep, belepni, fedni, läp-il = lep-el; pänt* *fed, pänt-il* *fed-él; sät* *áld, imádkozik és átkozik, sät-il* *imádság, átok* stb.

A fosztó képző is azonos a finn és ugor nyelvekben, bár külsőleg változó, mert az a finnben *toma, töma*, a lappban *täbme*, a livben *tõm*, az esztben *tu*; de a vogulban *tál*, a

magyarban talan; — a török nyelvekben siz, sir felel meg annak. Tehát erre nézve hasonlítanak és különböznek a finn, ugor és török nyelvek, p. o. a név és talan így képeznek új szót a lappban: nabma-täbme és nama-täbme; a finnben nime-tömä (nevező esetben, nimetön); az esztben nime-tu; a livben nim-töm; — a magyarban név-telen vagy nevetlen; a vogulban nim-tál; — a törökben at-siz, a csuvasban jat-sir stb.

Itt megállapodhatunk egy perezre, részint a végett, hogy visszatekinthessünk arra, mit a névszók ragjairól és képzőjiről mondtunk — mi azonban a mondhatóhoz képest felette kevés, — részint a végett is, hogy ismét az árja nyelvek tanuságát kérdezzük, mert a sémi nyelveket bizvást kérdezetlen hagyhatjuk, annyira elismerte már a köztudat, hogy ezek közt és a magyar nyelv között nagyobb rokonság nem lehet, mint a mely általában létezik az európai és ázsiai nyelvek közt. A finn, ugor és török nyelveket a szók magánhangzóinak meg- vagy meg nem férhetése tünteti ki, — ez épen nincsen meg az árja nyelvekben, sőt ezek azt annyira idegennek találják, hogy rútznak is nevezik. — A finn, ugor és török nyelvek nem ismerik a szó nemet: az árja nyelvek meg ép azzal dicsekednek. — A finn és ugor nyelvek a viszonyító ragokat nagy mennyiségben termették, s azokat mesterségesen szerkesztették; s habár magánhangzóikat a szó-tökhöz képest vagy al- vagy felhanguakra változtatják, még sem olvasztják egybe a szótökökkel. Az árja nyelvek sokkal kevesebb casusokkal érik be, s a casus ragokat néha nagyon is összeolvasztják a szó-tökökkel. — A finn, ugor és török nyelvek a névszókhoz, még a pusztá viszonyítókhoz is, birtokos ragokat tesznek: ezt az árja nyelvek nem képesek tenni, kivéve az új perzsa nyelvet, melyre azt a sémi nyelvek hatása tukmálta. — A mi nyelveink képzője is nagyon különbözik az árja nyelvekéitől, mit leginkább a fokozó (pa, b, m, nu) és fosztó (to ma, täbme, töm, tu; —tál talen; —siz, ser) képzők bizonyítanak.

10. Az ige minden nyelvnek fő része; a finn, ugor és török nyelvcsoportokban pedig annyira kifejlődött, hogy az ige-tannak mintája lehet.

Azonkívül az ige az, mely tulajdonkép elválasztja a három nyelvcsoportot. Külön fogjuk tehát mindenik csoportnak igerago-

zását felmutatni, hogy világosabban lássuk az illető különbségeket; azután lesz helye az általános egyezéseket is megérinteni.

A finn csoport igeragozása.

Jelenidő

Lapp.	Finn.	Eszt.	Liv.
logam, olvasok	lu'en	loen	lugub
logak stb.	lu'et	loed	lugud
lokke	lukee	loeb	lugub
lokkop olvasunk	lu'emme	loeme	lugum'
lokkabättet stb.	lu'ette	loete	lugut
lokkek	lukevat	loevat	lugubud

Multidő.

lokkim olvasám és	lu'in	lugesin	lugis
lokkik olvastam	lu'it	lugesid	lugist
logai	luki	luges	lugis
logaimek	lu'imme	lugesime	lugizöm
logaidek	lu'ette	lugesite	lugistö
lokke	lukivat	lugesivat	lugistö

Tagadó-ige (nem olvasok stb.)

Jelenidő.

im	} loga	em	} lu'e	ei ma	} loe	äb	} lugu
ik		et		ei sa		äd	
i		ei		ei ta		äb	
äp	} loga	emme	} l'ue	ei meie	} loe	äb lugöm	
äppet		ette		ei teie		äd lugöt	
äi		eivät		ei nemad		äb lugöt	

Multidő.

im	} lokkam	em	} lukenut	ei ma	} lugenud	is	} lugu
ik		et		ei sa		ist	
i		ei		ei ta		is	
äp	} lokkam	emme	} lukenut	ei meie	} lugenud	is lugön	
äppet		ette		ei teie		ist lugöt	
äi		eivät		ei nemad		is lugöt	

A lapp nyelvnek kettős száma is van, melyet nem hozunk fel, minthogy a finn eszt és liv nyelvben nincsen meg. — Mind a négy nyelvben egy igét „olvasok“ ragoztam. Az olvasót figyel-

meztetjük a szó hangjainak öregbülésére vagy gyengülésére, (lokkam, lukenut, lugenud, s logam, luen, loen), mi a finn nyelvet jellemezi; de mi az esztben már vész. Különösen figyelmeztetjük a ragokra. A személyi névmások

a lappban: a finnben: az esztben: a livben:

én	mon	minä	mina, ma	mina, ma
te	don	sinä	sina, sa	sina, sa
ő	son	hän	tema, ta	töma
mi	mi	me, met	meie	még
tik	di	te, tet	teie	tég
ők	si	he, het	nemad	ne

Ezekből kell a személyi ragoknak származniok, mégis mi nagy különbséget találunk azok közt. Az egyes számú első személynek ragja: *m, b, n* (lugam, lugab, lu'en, loen); az *n* nyilván az *m*-nek gyengülése, mert a finn nyelv nem szenved utóhangban az *m*-et. A többes számú első személynek ragja: *p, me* és *m*, mely baj nélkül származhat az illető névmásból. Az egyes számú második személynek ragja: *k, t, d*; itt bajos a *k*-t a *don*-ból kiszármaztatni; már a *t, d* eredhet *sinä, sina*-ból. Az egyesszámú harmadik személynek ragja a finnben tulajdonképen *va, vä*, vagy *pi*, innen *lukeva*, vagy *lukepi*; a többes számban ki is mutatkozik az, mert ott *vat* a rag (*lukevát*). S mert *va, vä* az egyes számú rag, azért van *b* az esztben és livben. — A múlt időben a lapp többes számú első és második személynek (*mek, dek*) ragja nevezetes, mert nagyon hasonlít a magyarhoz.

Mint látjuk, a finn nyelvek a tagadást nem igehatározóul teszik az ige mellé, hanem ígésítik, azaz a személyi ragokkal kötik össze, s az ígét személyi ragok nélkül teszik hozzá. Ez a livben változást szenved, mert ott ragoztatik az ige a többesszámban.

A felmutatott igeragozáson kívül van még egy más is, mely az igének jelentését magára az alanyra irányozza. *P. o. muutan, muutat, muuttaa, muutamme, muuttatte, muuttavat* ige azt jelenti: másítok, másítsz, másít stb.; az igének jelentése kiható, külső tárgyra irányozó. De a nyelv ezt is mondhatja: *muuttain, muuttait, muuttaikse, muuttaimme, muuttaitte, muuttaivat*, mi azt jelenti: változom, vagy változtatom magamat stb.; ez igének jelentése nem kiható, hanem az alanyra magára ható. Lehetetlen ebben kétféle ragot nem látnunk, a szokott *n, t, mme, tte, vat*, melyeket alanyi

ragoknak nevezünk, melyek a ki? kérdésre felelnek, — s az *i* ragot, mely a tárgyat jelenti, arra a kérdésre: mit? kit? Tehát: muuttain; ki változtat = muutta? én, *n*; mit változtatok? enmagamat, *i*. Ez az *i* nyilván az *itse*, *ihse* (= maga, itseni = magam) szóból lett rag. Tartsuk emlékezetünkben a finn nyelvnek eme sajátosságát.

A finn csoport infinitívusa *t*, *ta*, *da*, mint: *lok ket*, *lu ket a* (luke'a), *lu ged a*.

Az ugor nyelvcsoporthoz tartozók igeragozása.

Jelen idő.

Votják.	Mordvin.	Magyar.	Vogul.
todo (tudok)	sodan (tudok)	tudok	vauém (tudok)
todod	sodat	tudsz	vauén
todoz	sodī	tud	vauī
todom	sodītama	tudunk	vauu
todot	sodītada	tudtok	vauén
todo	sodīht	tudnak	vauét

I. Mult idő.

todī	sodīn	tudék	—
todīd	sodīt	tudál	—
todīz	sodīs	tuda	—
todīm	sodīmā	tudánk	—
todīd	sodītā	tudátok	—
todīz	sodīst	tudának	—

II. Mult idő.

—	—	tud-tam	vau-sem (szem)
—	—	tud-tál	vau-sen
—	—	tud-ott	vau-s
—	—	tud-tünk	vau-su
—	—	tud-tatok	vau-sen
—	—	tud-tak	vau-set

Föltételező: tudnék, tudnál, tudna; tudnánk, tudnátok, tudnának; a vogulban: vaunum, vaunun, vaunu, vaunun, vaunuen, vaunut.

Az ugor nyelvcsoporthoz tartozók infinitívusa: a szirjänben töd-nī, a votjákban tod-nī, a magyarban tudni, a vogulban vaung (a mordvinban sodama.)

Tagadó igeragozás.

Jelenidő.

ug	{ tod	af sodan	nem tudok	ät vauém
ud		af sodat	nem tudom	ät vauén
uz		af sodi	nem tud	ät vauí
um	{ todä	af soditama	nem tudunk	ät vauu
ud		af soditada	nem tudtok	ät vauén
uz		af sodiht	nem tudnak	ät vauet

Multidő.

ög	{ tod	ašin	{ soda	nem tudtam	ät vausem
öd		ašit		nem tudtál	ät vausen
öz		ašis		nem tudott	ät vaus
öm	{ todä	ašimä	{ soda	nem tudtunk	ät vausu
öd		ašidä		nem tudtatok	ät vausen
öz		ašist		nem tudtak	ät vauset.

E csoport személyi névmásai:

a votjákban: a mordvinban: a magyarban: a vogulban:

mon	mon	én	äm
ton	ton	te	nän
son	son	ő	täu
mi	min	mi, miy, mink	mán
ti	tin	ti, tiv, tik	nán
sojos	šin	iv, ök	tán.

Nem tartózkodunk itt a személyi ragok származásának kimutatásával, hanem sietünk a hasonlításra. E csoport legelőször is két multat tüntet elő, az I-söt, melyet a finn csoportban is találtunk, s mely a vogulban nem látszik meg; s a II-dikat, mely csak a magyarban és a vogulban, még pedig azon egy képzővel fordul elő, mert $t=s$, mint a tod és sod is mutatják; tehát hív-tam és vau sem egyenlő alakulások. — A vogul vauém annyit teszen, mint hívni, hajdan: hiuni, és tudni, azért vettem fel a tod, sod, tud igék mellé. — Továbbá a magyarban és vogulban feltételező mód van, na, nu képzővel, tud-né-k, vau-n-u-n; men-né-k, min-n-u-n; halla-né-k, kul-n-u-n; hal-né-k, kal-n-u-n stb. Még az infinitivus is egyező az ugor cso-

portban: ni és ng, mely ng-ből ny lesz; a mordvinban nem találni ezt.

A tagadó igeragozás átmenetelt mutat, minélfogva a votják a finn csoporthoz hasonlít; a magyar és vogul a tagadó szót nem ragozzák; a mordvin pedig közlő a kettő közt.

A mordvin ige egy sajátságot mutat, melyre figyelmeztetni kell az olvasót. Ha összehasonlítjuk a jelen idő többesét a múlt idő többesével: így:

sodi-ta-ma	sodima
sodi-ta-da	sodita
sodih	sodist,

a jelen idő első és második személyében a ta tűnik szemünkbe, melynek ott, látszólag, nincs jelentése, mert $sod\ i = tud, ma =$ unk. De a magyarban is van hasonló, még pedig az egész jelenidőben. Tudjuk, hogy a hi', le', te', ve', vi' igetők az I. multban hívék, levék, tévék, vevék, vívék, a II. multban hívtém, levtem, tevtém, vevtem, vívtém helyett: hittem, lettem, tettem, vettem, vittem. De a jelen időben nem mondjuk: hívek, levek stb. hanem: hiszek, leszek, teszek, veszek, viszek stb. hiszünk, leszünk, teszünk, veszünk. Még más igék is vannak, p. o. alu-sz-om és alvám, fekü-sz-öm és fekvém stb., melynek jelenidejében sz fordul elő. Úgy látszik nekem, a mordvin ta, egy a magyar sz-szel az itt előhordott esetekben, annál is inkább, mert az a ta a mordvin tárgyi ragozásban sa-ra változik. Ehez még egy nevezetesség járul, hogy a mely magyar ige a jelen időben sz-et veszzen föl, annak töjje v-re, vagy magánhangzóra végződik, s az a jelenidő egyesszámú harmadik személyében ragot (n-et) veszzen föl: holott a többi igék mind mássalhangzóra végződnek, s az egyes számú harmadik személyben ragatlanok.

De az ugor nyelvescsoport leginkább a tárgyi igeragozással tűnik ki a finn és török nyelvescsoportok közül. Lássuk ezt.

Mordvin.	Magyar.	Vogul.
sodasa	tudom	vaulém
sodasak	tudod	vaulen
sodasi	tudja	vautä
sodasaák	tudjuk	vaulu
sodasaát	tudjátok	vaulen
sodasaz	tudják	vauänl

I. mult:

sodaina
sodait
sodazä
sodašk
sodašt
sodaz

II. mult:

tudtam	vauslem
tudtad	vauslen
tudta	vaustä
tudtuk	vauslu
tudtátok	vauslän
tudták	vausänl

Föltételező: tudnám, tudnád, tudná (tudnája), tudnók, tudnátok, tudnák (tudnájok); — vaunulem, vaunulen, vaunutä, vaunulu, vaunulen, vaunuäül.

Már a finu nyelv *muuttain* alakban két ragot: *n* alanyi és *i* tárgyi ragot mutat fel, mely tárgyi rag magát a cselekvőt jelöli. Itt az ugor csoportban a vogult vehetjük taglalási mintának, mert legvilágosabban kimutatja az alanyi és tárgyi ragokat. Az alanyi ragok: *m*, *n*, *i*; *u*, *en*, *et*, a tárgyi rag *l*; tehát *va u é m* hívok, *va u - l - e m* hívom; *va u u* hívunk, *va u - l - u* hívjuk; *va u s e m* hittam, *va u s - l - e m* hittam ötet; *va u i* hi, *va u - t ä* hívja; *va u e t* hínak, *va u ä n l* híjják. A vogulban, úgy mint a finnben, a tárgyi rag megelőzi az alanyi ragot. — Vegyük most a mordvint elő. Hogy jobban lássuk, egymás mellé tesszük az egyragút és kétragu igét:

sodan	sodasa	sodítama	sodasašk
sodat	sodasak	sodítada	sodasašt
sodī	sodasī	sodíht	sodazas.

Íme a tárgyi ragozás egyesszámában *sa*, *s* látszik meg, mely az alanyi ragozásban nincsen; ez hát nyilván a tárgyi rag, mely hasonlókép megelőzi az alanyi ragot. Az első személyben hibázik ugyan az alanyi *n*, de nézzünk vissza a votjákra, ott is hibázik; miből azt vehetjük ki, hogy ezekben a nyelvekben is kopnak a végek. — A mordvin többes számban a tárgyi rag csak *s* az első és második személyben, melyek alanyi ragja *k* és *t*; az *šk* és *št*-t megelőző *sa*, csak a *ta* helyett van; tehát *sodítama* és *sodasask* tagjai így hasonlíthatók egymással: *sodī* = *soda*, *ta* = *sa*, *ma* = *s* és *k*; a *sodítada* és *sodasašt* tagjai megint ezek: *sodī* = *soda*, *ta* = *sa*, *da* = *s* + *t*. Hogy a tárgyi igének *sa*-ja valóban az alanyi igének *ta*-ja, világossá lesz az I. multnak egybevetéséből is:

alanyi:		tárgyi:	
sodīn	tudék	sodaina	tudám
sodīt	tudál	sodait	tudád

alanyi:		tárgyi:	
sodis	tuda	sadazä	tudä (tudava)
sodima	tudánk	soda-s-k	tudók
sodida	tudátok	soda-s-t	tudátok
sodist	tudának	soda-z	tudák

Ím ennek többesében az *s-k* előtt nem találjuk a *sa* pótló tagot, mely az alanyi ragozásban t. a. Ezek után kétséget sem fog szenvedni, hogy a magyar tárgyi ragozásban a *j* és *ja* (tud-*j*-a, tud-*j*-uk, tud-*j*-á-tok, tud-*j*-ák) a tárgyi rag, mely szükségesképen az egyszám első személyt jelelő *m*-ben, és a második személyt jelelő *d*-ben lappang.

A magyar tárgyi ragozás tehát a harmadik személyre a *j*, *ja* raggal, a második személyre az *l* raggal vonatkozik, ebben: tud-*l*-ak. A mordvin mind a három személyt teheti tárgygyá az igeragozásban p. o.

sodasa-ma-k	te tudsz engem,	sodasa-ma-s-t	te tudsz minket;
soda-t-ä	én tudlak,	sodatä-d-äz	tudlak benneteket;
soda-s-a	tudom,	soda-sai-nä	tudom őket.

A vogul nyelv, mint a magyar, a harmadik és második személyt teheti csak tárgygyá, mind kettejét az *l* raggal; tehát *va ulem* annyi: hívom és hívlak. De a félhető zavart az által kerüli ki, hogy a harmadik tárgyi személynek nemcsak egyes, hanem kettős és többes számuságát fejezi ki, így: *va ulem* hívom, *va uläum* kettőjüket hívom, *va ulänem* sokjokat hívom stb.

A szirjän és votják nyelvben csak némely maradványai látszanak az igének tárgyi ragozásának, mit elég itt említenem. De azt kiemeljük, hogy a magyar nyelv, igeragozásánál fogva, az ugor nyelvcsoporthoz tartozik, melyben azt a II. mult és a föltételező határozottan a vogulhoz teszi.

A török nyelvcsoporth igeragozása.

E csoport ebbeli jellemzésére csak a török és csuvas nyelvből veszünk két idő alakot, melléjük a tagadó ragozást tévén.

Török.

sev-er-im	szeretek	sev-me-m	nem szeretek
sev-er-sin	stb.	sev-mez-sen	stb.

sev-er		sev-mez	
sev-er-iz		sev-mez-iz	
sev-er-siz		sev-mez-siz	
sev-er-ler		sev-mez-ler	
sev-dim	szerettem	sev-me-dim	nem szerettem
sev-diñ	stb.	sev-me-diñ	stb.
sev-di		sev-me-di	
sev-dük		sev-me-dik	
sev düñüz		sev-me-düñüz	
sev-diler		sev-me-diler	stb.

C s u v a s.

tuv-ad-ep	te-sz-ek	tu-me p	nem teszek
tuv ad-en	te-sz-el(sz)	tu-me-n	stb.
tuv-at	te-sz	tu-me-	
tuv-at-pír	te-sz-ünk	tu-me bír	
tuv-at-tír	te-sz-tek	tu-mi-r	
tuv-at-če	te-sz-nek	tu-mi-ś	
tu-rem	tettem	tu-mä-rim	nem tettem
tu-ren	stb.	tu-mä-rin	stb.
tu-re stb.		tu-mä-re stb.	
bol-dem	voltam	bol-mä-rim	nem voltam
bol-den	stb.	bol-mä-rin	stb.
bol-de stb.		bol-mä-re stb.	

Az itt ragozott igék töji: *se v* = szeret, *tu v* = té, teszen, és *bol* = val, van; *e tők*, mint látjuk, a jelen időben, *er* (ar, or) és *at* (ad) taggal bővülnek meg, mely a múlt idő-alakban nem marad meg. Ez hasonlít az oda fönn kimutatott mordvin *ta* és *sa* a magyar *sz*-hez. A török *er*, *ar*, *or* névszói képző, mely az ige-tőből névszót alkot; tehát *se ver* = szerető, *tu va t* tevő, *se ver-im*, *tu va d-ep* = szerető-én, tevő-én vagyok. Alkalmasint a mordvin *ta*, *sa* és a magyar *sz* is olyan jelentésűek, — minek kimutatásába nem bocsátkozhatunk itt.

A török csoportu nyelvek a tagadást az ige-tő és az alanyi ragok meg időképzők közé teszik, mint a ragozott igékből kiveszszük. Az ige tagadósítására nézve is a finn és török csoport a két szélen, az ugor csoport a közepén áll; a magyar és vogul nyelvek kivételével, melyek a tagadást adverbiumnak veszik.

A török multidő képzője *d*, mely alakjára nézve a *t*-nek és vogul *s* nek felel meg. (*bol-d-em*, *vol-t-am*, *ol-s-em*); de az a *csu*-

vasban bizonyos betűk után *r*-ré is változik, innen van *tu-r-em*, *tu-d-em* helyett.

A török nyelvek infinitivusa *ma k*, *me k*, a csuvasé *a s*, *ä s*, mely a finn *at*, *ta*, *ät*, *tä*-hez hasonlít.

A török nyelvcsoport nem ismeri a tárgyi igeragozást.

11. A finn, ugor és török nyelvcsoportok az igeszármazékok nagy bőségével tűnnek ki, s köztök talán legdúsabb és legszabályosabb a török nyelv. Sok tehát az igeképző, melyeket itt lehetetlen volna előszámlálni, de talán szükségtelen is. Csak azt említtjük, hogy a *t* képző mind a három nyelvcsoportban cselekvő és cselekedtető igéket alkot; hogy azon kívül is igen sok képző keresztül vonul mind a hármon. Egyes képzők azonban a vogult és magyart tüntetik ki, mint a *ka t*, *kä t*, magyarban *ko d*, *ko z*, p. o. *mäsém* öltözök, *mästém* öltöztetek, *mäskätém* öltözködöm — a *mäs tö* megvan a magyar *mez-telen* szóban; — *ujém* úszom, *uj galém* úszogálok, *uj ka tem* úszkodom, *mi* szokatlan; *kuálém* kelek, *kuáltén* keltek, *kuáltk a tém* keletkezem stb.

Röpülve haladván által az igeragozáson is, megint megállapodunk, hogy az árja vagy, ha tetszik, a sémi nyelvek igéjét is meghallgassuk. Az árja ige annyiban, hogy az is a személyi névmásokból alakította az alanyi ragokat, hozzá hasonlítható a finn, ugor és török nyelvek igéjéhez: ámde azon túl mindenben különbözik ezektől. Nincsen az árja igének annyi képzője, mint amazokénak van, nem bír ilyeneket kifejezni, p. o. *tud*, *tudhat*, *tudhatgat*; *tudat*, *tudathat*, *tudatgat*, *tudatgathat*; *tudakozik*, *tudakozhatik*; *tudódik*, *tudódhatik* stb.; ha az árja igének *media* és *passiva forma*-ja hasonlít is a finn *muuttain*, vagy a magyar *változik-féle* alakhoz: de *muutetaan*, *változtattatik-féléket* nem bír kifejezni, annál kevesebbé juthat tárgyi igeragozásra, mint az ugor nyelvcsoport. — A sémi ige még inkább különbözik a finn, ugor és török igétől, mert az a *tőjét*, mely rendesen két vagy három mássalhangzóból áll, változtatja el, ezáltal fejezvé ki azt; mit a három nyelvcsoport igéje, mely épen a *tőjét* őrzi meg, új meg új képzők segítségével *tud* csak kifejezni. Tehát az igeragozásra és igeképzésre nézve is a finn, ugor és török nyelvek nagyon különbözöt vallanak mind az árja mind a sémi nyelvektől.

h) Eredmény s következtetés.

Végig hallgatván a finn, ugor és török nyelvek vallomásait, erre az eredményre kell jutnunk, hogy az említett nyelvek mind a szó anyagra nézve, a számnevektől kezdve végig, mind a szók alakaira nézve, akár a szó-nem híját, akár a magánhangzók egybeférhetését, akár a szó-ragozást tekintjük, annyiban hasonlók egymáshoz, mennyiben különböznek az árja és sémi nyelvektől. Egy finn, ugor vagy török nyelvről sem lehet állítani, hogy árja vagy sémi jellemű volna, tehát inkább az árja vagy sémi nyelvekhez, mintsem a finn, ugor és török csoporthoz tartoznék. Továbbá akár melyik finn vagy ugor nyelv is jobban hasonlít a török nyelvekhez, mintsem akár valamelyik árja, vagy akár valamelyik sémihez; ugyanezt kell mindenik török nyelvről is állítani, hogy jobban hasonlít bármely finn vagy ugor nyelvhez, hogysem árjához vagy sémihez. Szóval, a finn, ugor és török nyelvek együtt külön rokonságot tesznek, melyet áltaji rokonságnak nevezünk. A magyar nyelv tehát az áltaji rokonsághoz tartozik.

De ha közelebbről tekintjük az áltaji rokonságot, abban, az itt összeszedett tanúvallomások után, meg kell különböztetni a finn, az ugor és a török nyelvesoportot, melyek az áltaji rokonságnak három különböző nemzetségi ágát teszik, a melyekhez még több nemzetségi ág is juthat. Mindenik ág egyaránt az áltaji rokonsághoz tartozik: de az ágak magok közt a rokonság közelebb vagy távolabb ízén állanak. Ebből a tekintetből azt kell állítani, hogy az ugor nyelvág közelebb rokona a finn ágának, mintsem a török ágának; s minthogy a legvilágosabb tanubizonyságok szerint, a magyar nyelv az ugor ághoz tartozik, azt kell tehát állítani, hogy a magyar nyelv, a nemzetségi ágra nézve, nem finn, hanem ugor nyelv. Végre az egy nemzetségi ágon lévők közt is vagy közelebb vagy távolabb rokonság van. Ebből a tekintetből, ismét a legvilágosabb tanubizonyságok szerint, azt kell állítani, hogy a magyar nyelvnek legközelebb rokona a vogul nyelv. Hanem ezen legközelebb rokonság ellenére sok szóanyag, de sőt némely nyelvtani alak is olyan van a magyar nyelvben, mely a török nemzetség színét viseli. Hasonlatosság tegye azt világossá. Az áltaji nyelvek összességét az országot elfoglaló eredeti magyar nemzetségekhez lehet hasonlítani, melyek mindnyájan osztoztak az ország terület-

tében, mindenik nemzetség egy egy tartományt kapván öröktől. Idő folytában a magyar nyelvet képviselő nemzetség a török nemzetségből vett nőt, kinek hozománya férje örökös birtokával egyesült. A hozomány máig is kimutatható, de a századok birtoklása által tökéletesen magyar birtokká vált.

Az itt előadott eredményből mit lehet már, sőt mit kell következtetni? Ha való az áltaji rokonság, miképen támadhatott az? Ha igazán különböző nemzetségi ágakra szakad az áltaji rokonság, minek lehet vagy kell azt tulajdonítani? Végre ha mindenik nemzetségi ág több egyes nyelvekből áll, minek lehet vagy kell az egyes nyelvek eredetét tulajdonítani? — A régi magyar nyelvben a r o k o n szó r a k o n, mint a vogulban r a u n; de mind r a k o n mind r a u n, első jelentése szerint, az, mit most szláv szóval s z o m s z é d-nak nevezünk. A régi nyelvben és a vogulban is r a k o n, r a u n szomszéd tehát, még pedig igen helyesen, mert az egy örökön lakó nemzetségbeliek okvetetlenül szomszédok is. A rokonság ennél fogva egymáshoz közel-lakást föltételez, ez pedig úgy vérségi származást mint csatlakozást teszen föl. Nemzet keletkeztét vérségi származás és külső csatlakozás nélkül gondolni sem lehet; a nemzet legelső magvát mégis vérségi származás teszi, valamint az első csatlakozás is bizonyosan vérségi rokonokat fűzött össze. Csak számosabb egyedekből álló nemzet mag bírhat idegen származásu csatlakozókat magába olvasztani; ilyen béolvasztás nélkül egy nemzet sem vált volna azzá, a mi. Az egyes nyelvnek támadását sem tudjuk másképen gondolni, mint vérségi származás és külső csatlakozás által; mert az emberek előbb beszéllettek, azután alkottak nemzetekeket. Az első nyelvcsatlakozás is bizonyosan vérségi rokonokat, kik hasonló nyelven beszéllenek vala, fűzött egybe, máskülönben egy nyelv sem vált volna azzá, a mi. De a mint egy nemzetnek és egy nyelvnek keletkeztét kell gondolnunk, úgy támadt bizonyosan a r a k o n helyen r o k o n nemzet és nyelv is. Ugyan eképp támadt a nemzetségi ág, s az egész nyelv rokonság. Az áltaji rokonságot lehetetlen másképen gondolni, mint úgy, hogy egymáshoz közel lakásban keletkezett, még pedig bizonyosan vérségi származás és külső csatlakozás által. Csak közös fészkekből származhattak a számnevek, s mind azon névszók és igék, a melyeket rokonoknak kell elismerni; csak némi származás fejti meg azt a

tűneményt, hogy a finn, ugor és török nyelvek első hét számnevei egyszerűek, a nyolczas és kilenczes pedig kivonás által képeződött; csak örökölt vett hagyomány fejt meg azt, hogy ezekben a nyelvekben a kéz negyedik ujja nevetlen; egy szóval, csak közellakás, és örökölt vett hagyomány fejt meg általában a közös szókat, s a közös vagy rokon nyelvtani alakokat. Mennél erősebbek azok a vonások, melyek az áltaji nyelveket a sémiéktől és árjáktól megkülönböztetik; annál hosszabb ideig kellett az eredeti rokonságnak vagy helyi közelségnek tartani. Mert azon idő alatt öntődének a rokon nyelvek abba a mintába, mely maig látható mindeniken.

Az első rokonság vérségi származás és csatlakozás által keletkezett: ámde a nagyobbodott eredeti nemzetiség magában hordja vala az eloszlási ösztönt is. Valóban az első együttlakás után, melynek tartamát számokkal meghatározni nem bírjuk, de melyet nagyon hosszúnak kell gondolni, nemzetségi ágakra osztott az eredeti rokonság. Újra mindenik nemzetségi ág sokáig élt együtt, mely idő alatt az egyik török nyelvü, a másik ugor nyelvü, a harmadik finn nyelvü ággá fejlődött. Ezt másik együttlakásnak lehet nevezni, mely alatt az ági rokonság, hasonlóképp, eltörülhetetlen jellemüvé vált. Az első együttlakás ideje minden történelmi emlékezeten túl esik; arról csak is a nyelvek tanúskodhatnak. A másik együttlakás is nagyobb részint, ha épen nem egészen, túl van a történelmi emlékezeten; arról is tehát legtöbbet a nyelvek magok beszélnek. A történelem már kész nemzeteket ismer csak; mikor tehát valamelyik nemzet a történelem terére föllép, akkor már két nagy időszakon élt volt keresztül, melyek bizonyosan sokkal nagyobbak, mint az illető ismeretes történelem.

A finn, ugor és török nyelvek vallomásaiból lehetetlen mást következtetni mint azt: A magyar nyelv és nemzet az első rokonság ideje alatt sem az árja, sem a sémi népek közt nem élhetett, hanem legszorosabb kényszerűségnél fogva, az áltaji nyelvü népek közt, talán különbözetlenül, létezett. A másik rokonság ideje alatt, hasonlóképp szoros kényszerűségnél fogva, az ugor népek közt élt, még pedig, minthogy legközelebb rokona neki a vogul, tehát legtovább a vogul nép elődeinek közelségében lakott.

A magyar népnek e két időszaka a történelmi tudást megelőzi: lássuk tehát immár, mit tud a történelem a magyarok eredetéről.

II. Történelmi bizonyítékok.

A történelmi bizonyítékokat a finn, ugor és török népek mai földrajzi helyzetük leírásával akarjuk megkezdeni; a jelen állapotban keresvén a kiindulási pontot.

A finn nyelvű népek ma a lappok, finnek, esztek, livek, s az oroszok közt elszórt finn nyelvű népszigetek. Azok a norvég atlanti partoktól fogva nyugaton, a skandinaviai félsziget éjszaki részében Torneo-ig terjeszkednek (a norvégiai és svéd lappok, meg a svéd uralom alatt élő finnek), azután Finnországot, Esztor-szágot a szélesség 56°-ig délfelé, s mind azokat a tartományokat bírják, melyeknek keleti határát a Fehér tenger nyugati partjától az Onega taváig, s innen délfelé Tver-ig, a keleti hosszúság 55° alatt lehetne vonni. Sok név alatt ismeretesek; a lapp, finn, eszt neveken kívül járnak a vot, ingermanlandi, kareliai stb. nevek; ők suomalais-oknak nevezik magokat, a lappok is samelač-oknak, mi csak a suomalais szónak lapp nyelvű változatja, s annyit teszen, mint Suomi ország-beli. Az esztek magokat legszívesebben maamichetnek, föld embereinek, nevezik, avval azt jelentvén ki, hogy ők az ország eredeti lakói, a többi ottani lakosok csak későbbi beköltözők.

Az ugor nyelvű népek ma a szirjének a Dvina mellékeitől fogva az Ural hegységig, a permiek a Káma folyó mellékein, a votjákok Vjätka folyó mellékein délfelé az 56°-ig; ez a három nép a permiség alatt ismeretes; a mordvinok a szélesség 52° és a hosszúság 70° alatt; a tulajdonképi ugor népek a vogulok és osztjákok az Ural nyugati lejtőseitől fogva az Irtsig kelet felé, s a szélességi 58°-ától fogva éjszak felé a szamojédekig; végre a magyarok. Az ugor nyelvű népek nem laknak ma egy csoportban, mint a finn nyelvű népek; a Volga mellékein cseremiszek, csuvasok, azután úgynevezett kazani tatárok s mások laknak most; a vogulokat is délfelől tatárok nyomták éjszak felé.

A török nyelvű népek sokféle nevezet alatt, melyek közt a

tatár név legelterjedtebb, mindenütt az ugor népek déli és keleti szomszédjai egész a Lenáig, hol a jakutok, a török nyelvű legkeletiebb népek laknak. Legdélebb sarjadékok az oszmanli törökök, kik most Kis-Ázsiában legszámosabbak; Közép Ázsiában az eráni népek a tibetiek és a mongolok veszik körül a török népeket. Legelterjedtebbek tehát, mert a legnagyobb földrajzi tért foglalják el; azután következnek, a terjedtségre nézve, a finn nyelvű népek; az ugor nyelvű csoport, mely a középső, ma legkevesebb földet bír.

Minthogy a népek általában keletről Ázsiából mozdultak nyugat felé Európába: a három nyelvű csoport közül okvetetlenül a finn népek tolódtak előbb a nyugat-éjszaki Európába. A török nyelvű népek mozgalmait nyugat felé leginkább az ugor nyelvű népeknek kellett érezniök, ha éjszakra huzódván nem kerülték ki az áradást. Ha még a török népek mögül a mongolság tört elő, az még jobban összeháborította az ugor népeket.

Tudjuk az időt, mikor a magyarok a mai Magyarországot elfoglalták: hol valának akkor a finnek? Szintén tudjuk, hogy Kr. u. 859 körül egyesült finnek és szlávok hitták be a ruotsokat (így hívják a finnek mai napig a svédeket, s ebből lett a orosz (orosz) név, melyet már a 950 tájban irt Constantinus császár jól ismer, kik a Ladoga déli partján és Novgorodban az Ilmen tó körül kezdék hatalmukat az egyesült finnek és szlávok segítségével megalapítani. De a nyugati finnek Finnországban és az esztek nem tudának semmit arról, a mi a Ladoga déli részén és az Ilmen tó környékén történt; azok illetetlenül maradának még sokáig, mert az új hatalom, mely hamar elszlávosodott, előbb a Deneper mellékein dél felé, s a Volga mellékein kelet felé terjeszkedék. Hátrább menvén, azt találjuk, hogy Kr. u. 500 tájban eszt követség látogatá meg ajándékokkal a nagy Theodorikot Olaszországban*), mert nálók jól emlékeznek vala a gót uralkodásra, melylyel szövettek voltak, midőn a hunok kirohanása eltörlé a gót birodalmat a Balti és Fekete

---

*) Cassiodorus, Theodorik király „notarius“-a, írta meg a király nevében a köszönő levelet, melyet a követek haza vittek a népnek, s a melyet Cassiodorusnál találunk. Lásd: Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Kurland, von Otto von Rutenberg. Leipzig 1859. I. köt. 9. lapján.

tengerek között. Az esztek tehát már Kr. u. 370 tájban laknak vala a Balt tenger keleti tartományain; következésképen a finnek is, kiknek déli ágához csatlakozik az eszt nyelv, már akkor lehetének ott, hol ma is találjuk. Ebből az tűnik ki, hogy a finn népek magva nem érzé a hunok által felvetett habokat. Bizonyosnál bizonyosabb tehát, hogy 888 tájban, mikor a magyarok ide jöttek, a finnek és esztek rég ott valának, hol most vannak.

Az ugor népek közül méltán emeljük ki a vogulokat, mint-hogy a nyelvek vallomásai szerint, nyelvök legközelebb rokona a magyar nyelvnek. Mit tudunk hát a vogulokról?

a) A vogul nép történeti bizonyítékai.

A vogulok mai lakhelye, Reguly meghatározása szerint, a szélesség 58° — 64° , s a hosszúság 76° — 84° között terül, mintegy 3800 □ földet foglalván el. Nyugati határosaik a szirjänek, éjszaki és keleti határosaik az osztjákok; délfelől tatárok, az orosz hódítás óta oroszok is veszik körül. Hajdan nyugat felé több földet birtak; dél felé pedig még a mult században is, Pallas útazása idejében, olyan vidékeken laknak vala, hol ma egy vogult sem lehet találni. — A vogul föld legnagyobb nevezetessége az Ural és az Ob folyó, melybe az ország valamennyi folyója közvetve vagy közvetlenül szakad. Az Uralt a föld övének nevezik; az Obot öregnek, atjának (hol a ba, hol ász), mert halakkal táplálja a kisebb folyókat, melyeknél a halász nép telepei vannak. S mert az Ob öreg, azért a belészakadó folyók mind újjak (fiókok). Az újj (folyó-fiók) az osztják nyelven tangat, a déli vogulban taget, az éjszaki vogulban täut, täjt. Az Irtis tehát, mint az Ob egyik újja, Tangat; a déli Szoszva és Loszva egyesülten a Pälm (Pelim) folyóval együtt Taget, Tauet, mit az oroszok Tavdának ejtenek. Az éjszaki Szoszva is, mely a vogul földnek legnagyobb folyója (mint a Tiszáról mondjuk, hogy legnagyobb magyar folyó) täjt, azaz újj. Tehát tangat, tängät; taget, taut, täjt mind egyet jelentenek, t. i. folyó-újjat, vagy folyó fiókot. A kisebb folyókat, mintegy a folyó újjak ereit, a vogulok já-nak nevezik, p. o. mánja, sakur-ja stb. azaz Mán vize, Szakur vize stb., mely utóbbit az oroszok Scsugorának neveznek; így a pečer-já = Pecser

vize név is a P e c s ő r a folyóval európaivá lett. A vogulok nyugati szomszédjai, a szirjének, kik az éjszaki földeken régtől fogva a legmozgóbb kereskedők lévén, sok vogul folyóra a magok nevét a vá-t, ragasztották. Így támadtak a két Szosz-v a, Losz-v a folyó nevek. A szirjének folyói vagy vizei pedig ilyen nevűek: a s-v a, e z-v a (oroszul Vicsегда) i ž-v a, j a j v a, j e n-v a, k o j-v a, k o l v a (hal-víz), k o s-v a, l e m-v a, l i s-v a, l i m-v a stb. V a nevű vizek szinte egész éjszaki és közép Oroszországon vannak, a liveknél, eszteknél is. De vannak a voguloknál, Szin-j a, Sz o b, és O l y s z nevű folyók is. Hogy a v a még annál is terjedtebb név, mutatják a magyar kisebb folyók nevei, B ő d (Bold)-v a, Szin-v a, Z a g y v a, Z s i t v a, L e n d-v a, T o l e s-v a, B i t-v a, C s o r-v a.

Miért hívják az Uralt föld ö v é n e k? A vogul teremtetési monda szerint Elm-k a l s (lásd a 40 lapot) teremte a földet. A földteremtés pedig abban állott, hogy Elmkales a tengerbe alábukott, s fenekéről egy marék földet hozott fel, melyből alakította a földet s a mi rajta van. De az új föld egyre forgott, ingott; fölmene tehát Elmkales a felső istenhez (numi tárom), s tanácsot kére, hogyan lehetne megerősíteni a földet. Numi Tárom ezüst gombu övét adá oda, hogy evvel kerítse meg a földet, úgy fog ez vesztég állani. Elmkales követi Numi Tarom tanácsát. — Világos, hogy az Ural hegység alkotása szolgáltatott okot e névre, s e mondára; régi lehet a név; mert már Herberstein tudja, s bizonyosan a vogulokról jutott a szirjénekhez, s ezektől az oroszokhoz.

A vogulok magokat és az éjszaki osztjákat m á n - s z i l m á n - c s i - a k - n a k nevezik. A M á n kis folyó, vogulul m á n - j a = Mán vize, mely a Pecsorából az éjszaki Szoszvába Berezov felé közvetíti az átjárást, s hajdan szirjän útjának neveztetett. A vogul monda ö z ö n v í z r ől is tud, mely alkalommal az Ural azon magasságaira menekülének az emberek, melyek közt a M á n vize foly, s a hol a leghíresebb hegycsúcsok vannak. A monda szerint hát a vogulok ezért neveznék magokat m á n - n é p - n e k, mert ezt teszi a m á n - c s i, vagy m á n - s z i. A szirjének j ö g r a - n a k nevezik a M á n vizet, s a J ö g r a mellékein lakó vogulokat j ö g r a n é p - n e k. Ez a j ö g r a név a j u g o r - r a emlékeztet, sőt az evvel azonos: de látni fogjuk, hogy e név az V. századtól fog-

va ismeretes, mint hun ugar Jordanesnél, mint ogor a byzantinosoknál. Továbbá a Jögra vizet az oroszok vogol, vogulnak nevezik, s innen származik a vogul nép-név az oroszok közt és a nyugati Európában.

A vogul föld leghíresebb állatja a nyuszt, mely vogul nyelven nóhs (nyohsz). A nóhs szónak hangjai megfelelnek a magyar szó hangjainak, mert a vogul s a magyarban t is lehet, mit a II. mult idő képzőjén láttunk, hol is az ol-s-em, ol-s-en, ol-s stb.-nek s-je a magyar vol-t-am, vol-t-ál, vol-t stb. t-jének felelt meg. A vogul o a magyarban sokszor u, p. o. johtém, hajdan a magyarban is joht-ok¹⁾, most jutok; — ennél fogva a vogul nóhs csakugyan a magyar ejtés szerint nyuht volna, nyuszt helyett.

Ennyit gondoltam szükségesnek előrebocsátani a vogul föld-ről, s népének saját nevéül, hogy némileg tájékozva lássunk azokhoz a bizonyítékokhoz, melyeket a vogulok története nyújt.

Az oroszok közt elterjedt és közönségessé lett vogul név annyira kiszorította volt a régi föld- és néprajzi nevet, az ugor, vagy mint a szirjének és utánok az oroszok ejtették, a jugor nevet, hogy még azt sem tudják vala, hol keressék az Ugor vagy Jugor országot, melynek neve a czári czimben előfordult. Pedig, mint Le h r b e r g²⁾ megmutatja, az orosz birodalom egyetemes térképén, s az ahhoz tartozó leírásban, melyet Moskvában 1599-ben készítenek, s azután a czári meghagyásból 1627 és 1680. újra kiadának, az Ob melléki városok s a Szurguti vidék, ugor (jugor) városoknak és ugor vidéknek neveződnek. Van egy czári rendelet is 1557-ből, mely a Kámán túl lévő jugor országbeli és a szurguti felső és alsó rendű lakosoknak, az ugor fejedelmeknek és az ugoroknak (jugorskim knäzem i jugričem) szól, a nyusztadó beszédese ügyében. Továbbá az éjszaki Uralnak egy része Ugor hegységnek s a Kari tenger keleti partja ugor

¹⁾ A kisebbik Temetési könyörgésben: „jov felevl johtatnia,“ mai ejtéssel: „jobb felől juttatnia.“

²⁾ Über die geographische Lage und die Geschichte des im russischen kaiserlichen Titel genannten Jugrischen Landes, az „Untersuchungen zur Erläuterung der ältern Geschichte Russlands von A. C. Lehrberg.“ Herausgegeben durch Ph. Krug. St. Petersburg, 1816.

partnak, valamint a Vajgaczi sziget és a szárazföld közötti szoros is ugor szorosnak neveztetik. De az előtt a Csuszovaja és Tura mellékei, továbbá az alsó Irtis tartománya is, hol a Tobol az Irtissel egyesül, tették volt részeit az Ugor országnak, mely az éjszaki szélesség 56 — 67° fokai között terjedett el, s Lehrberg szerint 16,000 □ mérföldet foglalt magában.

Ez ország becses szőrü állatai miatt, melyek közt a nyuszt, hölgymenyét, hód legkeresettebbek valának, nagy kereskedés folyt ezen vidékeken; látogatják vala azt nemcsak nyugati kereskedők különösen Novgorodból, hanem bokharai, perzsa és keletindiai adók-vevők is. Az ország, zord égálja ellenére, eléggé népes vala; mert az említett leíró térképen, az alsó Ob mellett az Irtis beszakadásig 18, a Szigva és Szoszva mellett 11, a Tura, Tavda, és ezek mellékfolyói (újjai) mellett 7, az Irtisen felüli Ob mellett 10 helységet neveznek meg, melyek mind városok (gradj), (a mai vogul nyelven uos, *) vagy uoš), a melyektől különböznek a faluk, vogulul paul = faul, falu [mint a vogul taul is a magyarban tolu, toll]. Ha még 1599 táján ily népes vala ez ország, minek lehet azt gondolni a rabló Jermak előtt, ki 1580-ban kezdé Sziberiát kirablani, mit az orosz történelem hódításnak nevez, s a Nagy vagy Rettenetes Iván hadjárata előtt!

Épen az ország becses állatai ingerlik vala a vállalkozó szellemet, mely kivált a novgorodiakat mind távolabb vidékek adó aláhajtására ösztönözte. Az első kísérlet, melyről tudunk, 1032-ben történék, de nagyon szerencsétlenül a novgorodiakra nézve. Az 1100 tájban élt orosz történetíró, Nesztor, idejében, a novgorodiak ismerik már Ugorországot; de az odamenetelt ijesztő mesékkel rejtegetik vala mások előtt. A novgorodiak viszonyai az ugor fejedelmekkel nem szakada el végkép a mongolok hódításai által sem, kik 1235-ben a Volga és Kama mellékeire törének, 1236-ban a mordvinokat, és Bolgárországot, 1237—1239-ig az orosz fejedelmeket hajták igájok alá, egész Tverig és Jaroszlavig (Novgorodot nem érék el), s kik 1242-ben Magyarország elpusztítása után

---

*) A vogul uos, vos = magyar vár, mint a vogul kvos = magyar kör-öm; azaz a vogul s néha megfelel a magyar r-nek.

visszatérvén, a mordvinokon, bolgárokon és baskirokon keresztül Ugorországot is meglátogatók. De az alsó Volga mellett telepedvén le, az éjszakiabb vidékeket kevesebbé bántották.

Az ugor nép nem tesz vala egységet, hanem sok fejedelmek alatt élt, kik az idegeneket sokszor saját nemzetök ellen segítették, vagy azokat boszuállásra ingerlették. A permiek már 1350 körül a keresztyénségre térvén és orosz hatalom alá jutván, mint nyugati szomszédjaik, sokat szenvedtek tőlök, mi viszontag oka lett új új hadjáratokra az ugorok ellen. A Csingiz-khan egyik utóda az úgynevezett szibír uralkodást alapította meg az Írtis és Tobol közt; a szibír khánok délfelől is szorítják vala az ugor (vogul és osztják) fejedelmeket.

Nagy Iván azután megváltoztatá a volt viszonyokat. Miután 1487-ben a kazáni khánt, Bolgárország urát, s 1497-ben minden kazáni fejedelmet hatalma alá hajtotta volt, Ugorországnak függetlensége is végét érte. A nagyobb ellenségeskedések már 1465-ben kezdődének; 1483-ban nagyobb orosz erő mene az ugorokra, kiket a Pálm folyó beszakadásánál a Tavdában legyőzének, de Jamsan, Aszík ugor fejedelem fia, még is megmenekütle. Ez 1484-ben Kalpa, Pitkej és Moldan ugor fejedelmekkel együtt Moskvába méne, hódolni a Nagy fejedelemnek. De az ugorok oszlottsága mellett se győzelem se hódolás nem szüntethet meg a kölcsönös bántalmakat. 1499-ben tehát nagyobb hadjárat indula a permi tartomány felől az ugorok ellen. A sereg, november havában által kelvén az Uralon, Lápina vogul kerített városhoz ére, hol szövetkeztvén az obdori ugor fejedelmekkel, az ugor városokat, Jul-t, Munkosz-t vagy Munkesz-t, és többet, mind össze 32 várost foglala el, s az előkelő lakosok közül ezernél több foglyot és 50 fejedelmet kerítvén hatalmába, 1500-ban tére vissza Moskvába. Ezentúl a Nagyfejedelem a címében Ugor vagy Jugorországot is viselte.

Herberstein Zsigmond, Miksa és V. Károly német császárok követje, ki II. Ulászló és II. Lajos alatt a budai udvart és a magyar ügyeket is jól ismeri vala, a moszkvai nagy fejedelemnél 1516-ban és 1529-ben tartózkodék mint követ. Jártas lévén a szláv nyelvben s hamar boldogulván az oroszszal is, mind írott mind szó-

beli tudósításokat gyűjte, melyekből nevezetes könyv lett. *) Az ugor hódításnak nagy vala hite, a hadjárat embereivel is beszélhete Herberstein, s így aránylag nagyon helyes leírásához juta Ugorországnak. Az Uralról mondja, hogy a világ övének híjják (cingulum mundi), hogy abban híres solymok fészkelnek, melyeket mi, úgymond, girofalcones, az oroszok kretzet-nek (ejtsd: krecset-nek) neveznek. „Ez az a Juharia, melyből hajdan kijöttek a magyarok, kik elfoglalták Pannoniát s Atilla vezér alatt Európának sok országait háborgatták. Erre a moszkoviták nagyon büszkék, hogy alattvalóik pusztították hajdan Európa nagy részét. Első követségem alkalmával, alkudozásaink közben egy görög nemzetségű Kis György (Georgius Parvus dictus), fejedelmének jogait Litván, Lengyel és más országokra be akarván bizonyítani, azt állítá, hogy a magyarok a moszkvai nagy fejedelem alattvalói voltak, kik azután meghódították Pannoniát. . . . Csak előadom, a mit hallottam, úgymond Herberstein. Azt is állítják, hogy a jugorok mai napig azon nyelven beszéllenek, melyen a magyarok; mi ha igaz-e, nem tudom; mert bár nagyon jártam is utána, oda-való embert nem bírtam előszerezni, kivel magyarul tudó inasom beszélhetett volna.“

Méltán csudálkozunk azon a véleményen, mely Moskvában Herberstein idejében el vala terjedve, hogy az ugorok olyan nyelven beszéltek volna, milyen a magyar. De nagy lévén a nyuszt- és hölgyemenyét-bőrökkel való kereskededés, nagyon hihető, hogy ugor kereskedő ember is Moskvába került, valamint orosz kereskedők Ugorországban és Magyarországnak járnak vala is; de különben is többször jelentek volt meg ott ugor fejedelmek, p. o. 1484-ben, kik nyelvéről csak vőnek némi tudomást. Azután ne felejtjük el, hogy a Nagy Iván uralkodása Mátyásunk uralkodásával egykoru, hogy Moskva és Buda között nem hiányzott a közlekedés. Annyi legalább is hihető, hogy Moskvában Nagy Iván idejében nemcsak vogulul, hanem magyarul beszélő embereket is látának, hallának. — Ennyi tanubizonyságot hozunk elő a vogulok történeteiből.

---

*) Rerum Moscovitarum Commentarii. Basileae 1556. II. kiadás.

b) Magyar történelmi bizonyítékok.

A magyar történelmi bizonyítékokból csak azok tartoznak ide, melyek a magyarok eredetéről vallnak. Az újabb időknél kezdvén, hátrafelé fogunk menni, a meddig abbeli bizonyítékok vezetnek.

1) Első bizonyíték a Bonfinius tudósítása, mely ez: „Pius pápa . . . egy veronai ember tanuságát hozza fel, ki a Don eredetéig hatolván, ott magyar nyelven beszélő népre találta. Mátyás királyunk is, ki a dolgot orosz (sarmatici mercatores) kereskedőtől hallotta volt, tudja vala ezt, azért is követeket és kémeket indíta oda, kik a rokon népet Pannoniába, mely a folytonos háboruk miatt igen néptelenné vált, édesgessék, ha lehetne; — mit ha eddig véghez nem vihetett is a király, de ha élend, talán kiviszi.“¹⁾ — Az a veronai ember a Don forrásáig ért volna: de mi tudjuk, hogy akkor még összezavarják vala a Don t a Volgával, s ezt a Kámával. A kémlelő kereskedő csakugyan a Donból a Volgára juthatott, s ezen fölfelé menvén a Kámába, mely éjszak keletről foly a Volgába, melyet a tatárok szintűgy mint a Volgát, edel-, etil-nek neveznek vala, s a mely azon tartományok felől jő, melyekben a becses bőrű állatok tenyésznek. Jele sen a Visera, a Kámának egyik folyója, a vogul föld úgyszólván legelassicusabb részén származik. Szinte bizonyossággal állithatjuk, hogy a veronai ember a Volgából a Kámába jutott, s ezen ment fölfelé addig a meddig, s azon csakugyan ugor. kat (jugorokat) kellett találnia. Ugyanott járának azon orosz kereskedők is, kiktől Mátyás királyunk vette annak hírét, hogy ott valahol magyarul, — azaz, a magyar nyelvhez rokon nyelven beszélő nép van. Budán tehát 1484 tájban ugyanazt hiszik vala, mit Moskvában.

2. A második bizonyítékot Kézai Simonból olvassuk ki. Kézai Simon, ki Kún Lászlónak ajánlotta krónikáját, így írja le azt az országot, melyből a magyarok kijöttek: ²⁾ „Seythia tartománya Európában fekszik s kelet felé terjed; egy felől az Éjszaki

¹⁾ Szalay László, Magyarok története a III. 349. lapján.

²⁾ Szabó Károly fordítása szerint, lásd: Kézai Simon mester magyar krónikája. Pesten, 1862.

tenger, más felől a Rif hegyek (montes Rifei, az Ural) zárják be; a forró égaltól távol esik. Kelet felől Ázsiával van egybekapcsolva. Két nagy folyóvíz is ered benne: egyik neve Etöl (Etul), másiké Togora. Az abban az országban termett nemzetek pedig henyeségbe merültek, hiábavalóságoknak hódolók, fenhéjázó természetűek, bujaságra hajlandók, rablásra áhitoznak, s általában inkább barna mint fehér színtűek. A Scythia országgal keletre határos a Joriabelick országa (regnum Jorianorum), ezután Tarszia, s végre Mangalia, hol Európa végződik. . . . A Don folyó, melyet a magyarok Etölnek neveznek, Scythiában ered ugyan, hanem a mint folytában a Rif hegyeken átmegy, Donnak nevezik, mely is azután a sikra kiértvén az alánok földén foly, azután pedig három ágon szakad a Kerek tengerbe. A Togora folyó pedig Scythiából ered, s pusztá erdőkön, mocsárokon és havas hegyeken át folydogálván, hol a köd miatt a nap soha sem süt, végre Irkániába szakad az éjszaki tengernek tartva. . . . Scythiának földje buja, ligetekkel, erdőkkel, legelőkkel ékes, különféle vadakban csuda gazdag és tele. Nyugot felől szomszédjai a besenyők és fehér kúnok. Az Éjszaki tenger körül pedig, mely vele szomszéd, Susdali országaig emberi nemzetnek járhatatlan sivatag erdő van, mely, mint mondják, nagy messze terül, hol kilencz hónapokon át sűrű köd fekszik; ott a napot sem láthatni, hanem ha csak junius-, julius- és augustusban, azt is csak napjában annyi ideig, a mennyi hat órától kilenczig van. Az említett sivatag hegyeiben kristályt találnak és griffek fészkelnek, s vadász-sólyom madarak költenek, melyeket magyarul kerecsetnek hívnak. Scythia országa egy területbe van ugyan foglalva, de uralkodásra nézve három országra, Baskar-(Barsacia, Bascardia), Dent- és Magyar-országra (Mogoria) oszlik.“

A hunok, vagy (Kézai szerint) az első magyarok, hazájokból megindulván a besenyők és fehér kúnok földén vonulának által, azután Susdaliába, Rutheniába és a fekete kúnok földre nyomulván, végre minden kár nélkül a Tisza vizéig jutának. — Közbe szűrjük ezt is, hogy „Etele király czimere, melyet tulajdon pajzsán szokott volt hordani, koronás fejű madár vala ábrázolva, melyet magyarul turulnak hívnak.“ — Végre az igazi magyarok bejöveteléről így ír, hogy: „átkelének a besenyők, a fehér kúnok országain és Kio városán, s

azután az Ung nevezett folyónál szálának meg, hol várat építének, mely folyótól nevezték őket a nyugati nemzetek *h u n g a r o k* nak.“

Kézai földrajzi tudósítását jobban fogjuk érteni, ha a két következő bizonyítékot is hozzácsatolandjuk.

3) Julianus barát fölfedezése. *) „Julianus domokosrendi szerzetesnek a nagymagyarországi útvjáról szóló tudósítása Rómában a vatikáni könyvtárban maradt fön, melyből először Desericius közlé (De initiis ac majoribus Hungarorum ezimti munkájában), azután Endlicher, végre Theiner is. Ebben a tudósításban olvassuk, hogy „a keresztyén magyarok tetteiben találtató hír után tudva lévén, hogy van másik nagyobb Magyarország, melyből a hét vezér népeivel kijött vala, II. András uralkodásának vége felé a predikátor barátok négy társakat küldének el, amaz másik ország felkeresésére, s az ottani pogány magyaroknak a keresztyén hitre való térítésére. A négy lelkes barát közül véghetetlen sok inség után csak Julianus marada, ki „nem tudván hogyan boldogulhasson, egy szaraczén (mohammedán) pap és neje szolgájává lön, ki Nagy-Bolgárországba vala indulandó, hová együtt el is jutának. Nagy Bolgárország nagy és hatalmas ország, gazdag városokkal: de mind pogányok. — Ez országnak egy nagy városában a barát egy magyar asszonyra akada, kit azon földről, melyet keresé vala, azon tájra adtak volt férjhez. Az megmagyarázá a barátnak az utat, melyen majd menjen, állitván, hogy két napi járó földre magokat a magyarokat, kiket keres vala, kétség nélkül megtalálhatja. Mi úgy is történt. Mert találá őket nagy Ethil folyó mellett. Kitők látva, s hogy magyar megértvén, megérkezten nem kissé örvendének, körül hordozván öt házanként és falvanként, s keresztyén véreik királyáról és országáról hiven tudakozódván. És bármit akara nekik akár a bitről akár egyébről előadni, a legszorgalmatosabban hallgatják vala, mivel nyelvök teljességgel magyar vala, és megértik vala öt és ő azokat. Pogányok, istenről semmi ismeretök sines. De bálványokat sem imádnak, hanem úgy élnek mind a vad állatok. Földet nem mívelnek, ló-, farkas-, s efféle húst esznek; ló-tejet és vért isznak. Lóban, fegyverben bővölködnek és igen serények a hadakban. Tudják a régiek hagyományaiból, hogy

---

*) Nagy-Magyarország dolgáról. (De facto Ungariae Magnae). Szabó Károly fordítása szerint, a Rogerius mester siralmas éneke után. Pesten 1861.

azon magyarok tőlök származnak, de hogy hol vannak, nem tudják vala. A tatár nemzet szomszéd velök. De ezen tatárok hadakozván velök, nem győzheték meg őket hadban, sőt az első csatában ők győzték meg azokat. Miért is feleikké és társakká választák őket, s így egyesülve, tizenöt országot pusztítottak el egészen. “A tatár fejedelem követével is találkozáván, „ki tud vala magyarul, oroszul, kúnul, németül, szaraczéntül és tatárul,“ s attól megtudván, hogy a tatár sereg Németország ellen akar menni, Juliánus haza siet, hogy közölje fölfüdüzésének hírét. A magyarok egy másik útra tanítván, melyen hamarább juthasson haza, megindula haza felé három nappal Keresztelő sz. János ünnepe előtt (1237 június 21-kén Sz.), s útjában, mind szárazon, mind vizen néhány napot pihenvén, ur születése (karácsony) után másodnap (1237, december 27-kén. Sz.) lépe be Magyarország kapuján; — pedig Ruthén és Lengyelországon lóháton jött.

Az említett Magyarországról való visszatértében a folyón (Volgán) tizenöt nap utazá át a mordvánok országát, kik pogányok . . . . . s kik jósaiktól úgy értvén, hogy keresztyénekké kell lenniök, küldének Nagy Vladimir fejedelméhez, mely velök határos ruthén föld, hogy küldjön hozzájuk papot, ki őket megkeresztelje.“

4) Legrégibb magyar történeti tanubizonyságot a Béla Névtelenje adja, ki így írja le azt az országot, melyből kijöttek a magyarok *) „Scythia igen nagy föld, melyet kelet felé Dentmagyernek neveznek, melynek határa az éjszaki részről a Fekete tengerig terjed, mögötte pedig vagyon a Tanais nevezetű folyó nagy ingoványokkal; holott szerfölött bőven találkozik a nyuszt, úgy hogy nemesak nemes és nem nemes abból ruházkozhatnak, hanem a gulyás, kanász és juhász is avval ékíti öltözőjét azon a földön. Mert ott aranynak és ezüstnek bőve van, és azon föld folyóiban drága kövek és gyöngyök találatnak. . . . . A scythiai föld pedig széltében és hosszában igen terjedelmes, és a népet, mely lakja, Dentmagyernek nevezik mai napiglan . . . . . Úr születésének 819-ik esztendejében Ögyek (Ugek) vala Scythiának valami igen nemes vezére, ki nejlül vevé Dentmagyerben az Öned-

---

*) Hasonlóképp Szabó Károly fordítása szerint: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Pesten 1860.

beli (Eunedu-beliani) vezér leányát, E m e s nevezetűt, kitől nemze fiat, kit Álmosnak neveztek. . . . . Urunk születésének 884-dik esztendejében, miként az esztendők szerinti krónikákban megvagyon, a hét fejedelmi személy, kiket Hétmagyernek (Hetu Moger) neveztünk, megindult a scythiai földről nyugot felé. . . ! . Sok nap jövőn pedig pusztaságokon, az Etil vizén pogány szokás szerint tömlőre ülve usztattak át (fluvium Etyl super tulbou sedentes), és soha város vagy lakhely nyomára nem találtak, sem ember készítettét nem ettek, mint szokásuk vala, hanem hússal és hallal éltek, míg nem Oroszországba értek, melyet Susdálnak neveznek. *)“

E történelmi bizonyítékok méltánylására először is a szerzők korát kell szem előtt tartanunk. Kezai Simon 1270. és 1290. között írá; Julián barát 1237-ben vala Nagy-Magyarországban; mikor élt a Béla király Névtelen jegyzője? I. Béla 1061—1063-ig, II. Béla 1131—1141, III. Béla 1173—1196, IV. Béla 1235—1270-ig uralkodának; melyik Bélának jegyzője volt tehát Névtelenünk? Könyvének szelleméből azt olvasom ki, hogy lehetetlen I. Bélának tartanunk. Az író magyar születésű, az idegeneket alkalmasint lenéző, buzgó keresztyén, de a pogányságról nyugodtan beszél, sőt Álmos születésével azt némi költői színbem mutatja be — mind oly jellemvonások, melyeket I. Béla idejében majdnem lehetetlen vala született magyarban feltalálni. Vegyük, hogy Névtelenünk I. Béla király jegyzője volt: akkor 1060-ban legalább már 30 évesnek kell gondolnunk; ő tehát, ezen főlvétel szerint, 1030 tájban született s Péter, Sámuel idejében és I. András uralkodásának elején tanult volna. Lehet-e gondolni, hogy abban az időben, mikor a pogányság sz. Gellértet, a magyarok első tanítóját, a Dunába veté, s folyvást és nagy erővel háborog vala a gyökerezni törekvő keresztyénség ellen, két magyar ifju együtt lévén az iskolában (in scholario studio), a trójai háborúval Darius Phrygiusból mulasson s egyik a másikat arra kérje: „hogy írja neki Magyarország királyai és nemesei származását, miképen szállott alá a scythiai földről a hét fejedelmi személy, kiket hét

---

*) A „nec labores hominum comederunt“ bajosan teszi „sem ember készítettét nem ettek,“ hanem inkább, hogy „nem találtak feldűlni valót.“ — S u s d a l-t Szabó S u c s d a l-ra fordítja, és S u ű a városnak gondolja, — Susdal orosz fejedelemség volt.

magyernek nevezünk“ . . . . . s hogy a fölkért iskolai társ „a különböző történetírók hagyományai után“ megírható munkáját; lehet-e továbbá gondolni, hogy I. Béla idejében már „*Turda episcopus*“ volt, „a progenie Velek“, mint a XIX. fejezetben olvassuk? Én ebben csupa lehetetlenséget látok. A Névtelen könyvében megállapodott társadalmi rend van; a keresztyénség nemcsak hogy legyőzte már a pogányságot, sőt nem is irtózik többé a pogány emlékeztetésektől; s a szerző részint ezekből, részint „különböző történetírók hagyományaiból“ szerkesztette művét, az esztendők számát úgy adván, „miként az esztendők szerinti krónikákban meg vagyon“ (sicut in annalibus continetur cronicis). Ezt egy 1030 tájban, vagy még előbb, tán 1020-ban született magyar nem írhatta Salamon vagy sz. László idejében, ki még 1092-ben is büntetést szabta a pogány áldozókra; I. Bélának nem igen lehetete magyar születésű „notáriusa.“

Ila Névtelenünk IV. Bélának notáriusa volt, úgy könyvét 1270: után írta volna, Kézai Simonnal egy időben, — mi azután megfejtene Névtelenünk szelidségét a kúnok iránt, kik IV. Béla első idejében annyi bajt szerettek volt az országra, mert Kézai Simon sem haragszik azokra. — De a magyar szerzetesek, kik a hátramaradt magyarokat fel akarják keresni, Névtelenünk könyvét olvashatták. Nagy valószínűség szerint a Julianus barát fölfedezéséről írt tudósításban eme szók: „*Inventum erat in gestis Hungarorum*“ a Névtelenünk könyvére vonatkoznak; ez annál fogva 1230 előtt élt. Véleményünk szerint tehát e könyv szerzője II. vagy III. Bélának volt jegyzője; miből azután világossá lesz, miért nem egyez meg írónk geographiája a 900, vagy 1000 tájbeli néprajzi viszonyokkal.

A három magyar történeti bizonyíték geographiája igen megegyez egymással, ámbár mind a Névtelen, mind Kézai Simon olyan neveket és dolgokat említenek, melyekről Julianus mit sem hallott. Jelesen Kézai Simon az Ural hegyeket írja le, mintha Herbersteinből kiolvasta volna, vagy mintha ez Kézait írta volna ki. Herberstein Moskvában szedé tudósításait; hogy Kézait ismerte volna, nem igen lehet állítani, miután e könyv Zsámboki könyvtárával került csak a bécsi császári könyvtárba (lásd Szabó K. említett fordításának VII. lapját). Kézainak tehát biztos forrásai voltak, a melyekből kiírta azt, hogy az Ural hegyein „avesque

jägerfalk, quae hungarice kerechet appellantur, procreare pullos dignoscuntur.“ — A folyók, melyeket említ, Etil és Togora; az Etil lehet a Volga, de lehet a Káma is, mely inkább csak folytatja a Volga dél-éjszaki irányát; a Togora bizonytalan, de meghatározza az író, azt mondván, hogy Scythiában ered és éjszak felé foly, hol Irkániába szakad, az éjszaki tengernek tartván. Szabó Károly helyesen jegyzi meg, hogy a Togora folyó a mai Tobols, „miután, úgymond, ezen folyó az Irtisbe szakad, Kézai szövegét, ki Yrcania-t ír, romlottnak, s ez Yrcania névben az Irtis nevét hihetjük eltorzítottnak“ (a 11. lap 5. jegyz.). De a Kézai szövege nem is torzítja el a folyó nevét, mert az Ikar vagy Ikran még az 1663-ban meghalt Abulgaziban az Obot jelentti.*) A Tobol folyó, mint tudjuk, közel ered a Jajk folyó eredetéhez, csak hogy ez dél felé a Kaspi tengerbe, az meg éjszak felé az Irtisbe, evvel az Obba s úgy a Jeges tengerbe foly.

Kézai szerint Scythia három országra, Baskar, Dent és Magyar-országra oszlik; nyugat felé pedig sorban a besenyők, fehérkúnok és Susdal voltak.

A Névtelen is Dentu Mogeria-nak nevezi a magyarok ősi hazáját, mit bizonyosan egynek kell tartani a Kézai Dent-jével. Névtelentünk is a magyarokat a Dent magyarországból kihozván, őket sok napokig pusztaságon keresztül vezet, s az Etelel átúsztatja, sehol városnak vagy lakásnak nyomát nem találván (nunquam viam civitatis et habitaculi invenerunt), míg Ruszsiába, melyet Susdal-nak neveznek, nem jutatja. A Kézai-féle besenyő- és fehér-kún-föld a Névtelennél pusztaság (loca deserta). Mind Kézai mind Névtelentünk hidegnek írják le azt az országot, melynek az utóbbi különösen nyusztjait emlegeti; mind két író tehát a Volgán vagy Kámán túli éjszaki országból származtatja a magyarokat. Egyébiránt a Névtelennél előforduló Picenati, Bissenii, terra Bular nevek, a besenyőket és a volgai bulgárokat illetik.

Julian szerzetes Bulgáriából jut a magyarokhoz; Bulgária pedig a Káma és Volga mellékein volt. Haza akarván térni, is-

*) Lásd Lehrberg „Untersuchungen“-jét, a 41. és 42. lapján. Lehrberg azt Obnak tartja, de a szó talán „folyó“-t jelent, s teszi mind az Obot mind az Irtist, valamint az Etelel név mind a Kámát, mind a Volgát illeti.

mét a Nagy-Magyarországból a Volgára ér, melyen tizenöt napig megyen (hajón, mint nálunk a Dunán a gőzhajózás előtt Pozsonyból Pestre két hétig is utaztak), mind a mordvinok országán keresztül, kik Julianus idejében a Vladimir fejedelméhez papért küldének. Úgyde Vladimir-fejedelemség és Susdal-fejedelemség egy, mert a név a két város neve. Julián geographiai tudomása tehát ez: Nyugat felől van Susdal, vagy Vladimir-fejedelemség (mely orosz), evvel határos kelet felé a mordvánok és a bulgárok földje, még pedig úgy, hogy déliebbek a mordvánok, éjszakiabban a bulgárok — egyébiránt a mordvánok a bulgárokkal egy hatóságot ismernek vala el; még tovább kelet-éjszak felé van Nagy-magyarország, mely a Tobolt, sőt az Irtist is érhetette. Látjuk — eltudván még a Dentu-mogeriát, — hogy Julián barát, a Névtelen és Kézai geographiai tudomásai igen egyezők, — csak hogy az első szemmel látott tanu, a többi kettő csak könyvekből, hagyományokból alkotják össze az illető országok képét; de azok a hagyományok nem képzeletből valók, hanem valóságnak emlékezei vagy hírei.

Beccses földrajzi tudósítást ad Plano Carpi ni János, kit IV. Inceze pápa 1246-ban a mongol Nagy-khánhoz küldött. Ez Lengyelországon keresztül Kievbe, s onnan a tatárok birodalmába utazék. Legelőbb a kúnok (poloveczok) országán menes által, mely nagy síkság a Deneper, Don, Volga és Jajk mellékein; Batu-khánt a Volgánál találá egy szép sátor alatt, mely IV. Béla magyar királyé vala. — „A kúnok (poloveczok) országa éjszak felől Russziával, a mordvinokkal, Bulgáriával és a baskirokkal, a magyarok hazájával, *) határos; délfelől azt az alánok, cserkeszek és khazarok érik.“

Carpinit csak 10 évvel előzte meg Julianus; Carpini tehát még azokat a föld- és néprajzi viszonyokat találá, melyeket Julianus talált volt. Ha ennek Nagy Magyarországot a baskirok földére vagy mellékére tesszük, mindenre nézve egyező a két utazónak földrajzi tudósítása. De Kézai geographiája is az, ő is az Etil mellékein Bascardiát, Mogeriát és Dentiát tudja; e három ország mind Julianus, mind Carpini tudósításai szerint egy, vagy egymás mellett levő.

*) Az eredetiben: „les Bastarques, qui est la Grande Hongrie.“

Hasonlítsuk a mai néprajzi állapotot ahhoz, melyet Juliánus, Carpini és Kézai leírnak. A szélesség 56° — 58° között, ha a vladimiri kormányzóságból (a hajdani Susdal vagy Vladimir fejedelemségből) keletnek indulnak; előbb a *cseremiszek* földére jutunk a Volga balpartján, kiknek déli szomszédjaik a *csuvasok* a Volga jobb partján; a *cseremiszek* keleti határosaik a *Vjatkán* túl és a *Kámán* innen (mely földet ma is *kám-kozip* = *Káma köz-nek* ¹⁾ neveznek) a *votjakok*; továbbá a *Kámán* túl kezdődik a *baskirok* földje, kik most kelet felé nem érik ugyan el a *Tobolt*, annál kevesebbé az *Irtist*, de *Carpin* és *Julianus* idejében mind éjszak, mind kelet felé messzebbre terjeszkedhettek. A *baskirok* ma a Volga és *Jajk* (Ural) között tartják a szélesség 57° — 51° között. Ha az éjszakai *baskirok* földjéről Magyarország felé akarnánk utazni, mint *Julianus*, a *Kámán* lefelé hajóznánk a Volgába *Szimbirszk* tájáig, mely útazás tutajon ma is mintegy 15 napig tartana; a Volgát elhagyván és *Kiev* irányába folytatván útunkat, a *mordvinok* földjén kellene által mennünk, kik most számos és igen nagy földön elszórt szigeteket képeznek, de kik *Julianus* idejében még sokkal tömörebb nemzet valának: — mert ez az irány a legegyenesebb és legrövidebb útát mutatja Magyarországra, *Ruthenián* és *Galliczián* keresztül.²⁾ Ennyire egyezők a mai néprajzi viszonyok a *Carpini*, *Juliánus* idejebeliekkel, melyeket *Kézai* is valamely forrásból merített, s melyek a *Névtelennek* tudomásával sem ellenkeznek. *Kézai* batározottan még éjszakiabbra is útál, leírván az *Ural* hegységet (*montes Rifei*) s annak nevezetességeit, s azt tévén hozzá, hogy *Scythia* — mely ő szerinte *Bascardia*, *Dentia* és *Mogoria*, *Carpini* szerint pedig csak *Baskir* ország, a magyarok hazája — keletre batáros a *Joriabeliek* országával (*regnum Jorianorum*) stb. A *jorianus*, *joria* név alatt a *jugor*, *ugor* név lappang szükségképen, melyet *Kézai* forrása déliebbre terjeszt ki, mint 1499-tájban volt; vagy a *Kézai* *Bascardia*, *Dentia* és *Mogoria*ja éjszakabbra nyúlt, mint a mai *baskirok* földje. Annyi bizonyos, hogy a mely nép az alsó *Irtis* mellékein tanyázott,

¹⁾ Klaproth, *Ázsia polyglottájának* 185. lapján.

²⁾ Ezt a néprajzi leírást Köppen Oroszország ethnographiai térképén (Petersburg, 1851.) találjuk.

az a Tobol (Kézai Togor) mellékeire juthatott; s viszontag a felső vagy közép Tobol népe az Irtishez, sőt az Obhoz is fog kerülni, a természet ott semmi határt nem vovván. A Kézai Mogoriája tehát éjszak-keletfelől az ugorokkal, éjszak-nyugatfelől a votjákokkal, nyugat-délfelől a mordvinokkal volt határos: úgyde az ugorok (vogulok, osztjások), a votjákok és mordvinok nyelvei a magyarral együtt egy külön nyelvesoportot tesznek, mely különbözik a finn nyelvesoporttól, s még inkább különbözik a török nyelvektől.

De a baskirok mai nyelve nem tartozik ám az ugor nyelvekhez, hanem a török csoporthoz! Talán Strahlenberg *) közlé először azt a hirt, hogy a baskirok szökek, a tatárok pedig, kik körülveszik most, vagy közöttük is laknak, barnák; hogy tehát a baskirok, kik színöknél fogva a finn-magyarokhoz tartoznak, finn-magyar nyelvökért a tatár nyelvet fogadták el. — A finn tudós Ahlqvist, ki 1857-ben járt náluk, külsejökre nézve semmi különbséget sem talált köztök és a tatárok közt; a baskir szökeség vagy soha sem létezett, vagy tökéletesen elenyészett már. Alkalmasint úgy lesz a nyelvökkel is, az talán soha sem volt más, mint a mai. Mert a népek nem cserélgetik el a nyelveket; de igen is kisebb számu nép más számosabb, de rokon nyelvű nép közt, elenyészhetik, azaz, a kisebbik szám eltanulja lassankint a nagyobb számnak nyelvét, s elfelejti a magáét. Az pedig épen szokott tünemény, hogy egyik nyelv a másikból szed fel sok szót, de a nélkül, hogy megváltoztatja jellemét. Ha tehát valóban a mai baskirok eleji közt találá Juliánus és Carpin az ottani magyarokat: ezek a kisebb számuak voltak, s elenyésztek lassankint, a nagyobb számnak nyelvét fogadván el, mely úgyis rokon vala az övével. Sőt lehet, hogy Mátyás királyunk idejében még voltak látható maradványai a magyaroknak, kik az elhatalmazó török-tatár elem közt mind jobban enyésznek vala; lehet azonban, hogy a XV. században a déliebb ugorok (vogulok, osztjások) nyelvét magyarnak, nem rokonának, hiszik vala.

Mi a föld- és nép-rajzi tudósításokon kívül találtatik még a magyar történeti bizonyítékokban, azt jobban megértjük, ha a külföldi történeti bizonyítékokat meghallandjuk.

---

*) Strahlenberg. „Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia“ stb. Stockholm 1730.

c) A külföldi történeti bizonyítékok legnyomósabbikát Konstantinus porphyrogenetus adja, kinek Liutprandus és Regino, a prumi apát, csak kiegészítőji lesznek. Konstantinus 911—959 uralkodék; Liutprandus, előbb ticinói levita, azután cremonai püspök, 946-ban II. Berengarius, itáliai királynak követe vala Konstantinápolyban, hol alkalmasint magyar követséget is láta; Regino végre 892—899-ig a prumi monostor apátja vala, tehát Árpád kortársa. Mind hárman két, sőt három századdal előzik meg a magyar forrásokat, melyeket ismertünk; az események, a melyekre itt vonatkozunk, szinte szemmellátott tanúi; ezenkívül Konstantinusnak oly nép- és földrajzi tudományban volt módja, mint egy írónak sem azon korban.

Konstantinus 946 előtt írta, mert Svätoslavot, (Σφερδο-σλάβος ὁ υἱὸς Ἰγγωρ τοῦ ἄρχοντος Ρωσίας) Igor orosz fejedelem fiát említi meg; Igor pedig, Rurik fíja, 912—945-ig uralkodék, az előtt, Rurik halála után, Oleg tartván a hatalmat 879—912. A konstantinápolyi politika abban mesterkél vala, hogy a keleti birodalmat szorongató éjszaki népeket egymás ellen uszítsa; Konstantinus dejében a paczinakíták*) (besenyők) valának ezen politikának nyilalóji; egész oktatása, melyet „De administrando Imperio“ című munkájában előad, arra tanítja fiát, mint lehet azokkal a turkokat (magyarokat), roszokat, kazarokat, bulgárokat stb. féken tartani; a paczinakíták vagy besenyők, úgy látszik, akkor egész nyers erejökben, mint új eszköz, ajánlkoznak vala. A néprajzi viszonyok 945 körül ezek: A turkok (magyarok) mai hazájokban vannak; éjszak-keleti határosaik a besenyők, kik a Szeret, Prut, Neszter, Deneper folyók mellékeit tartják, úgy hogy a Deneper felső részein a rosszokkal, a Szeret és Pruth alsó részein a dunai bulgárokkal, a Don felé a kazarokkal érintkeznek; Konstantinus így adván elő az illető távolságokat, hogy a bessenyőktől a kazarokhoz és uzokhoz 5 nap járó föld, az alánokhoz 6, a mordiakhhoz (mordvinok, ἀπὸ δε Μορδίας) 10, a roszokhoz egy, a turkokhoz (magyarokhoz) 4, végre a bulgárokhöz, az alsó Duna éjszaki mellékein, fél nap járó föld van. A kazarok a Don mel-

*) Regino pecinaci-nak, Névtelenünk egyszer, alkalmasint könyvekből, piceinai-nak, többször, talán korának kiejtése szerint, bisseninek nevezi, s ez az ejtés legközelebb jár a magyar besenyő ejtéshez.

lékein terjeszkedvén, mely mellett a 829-ben épült főváruk, S a r k ê l (Σαρκελ) van, nyugatra a besenyőkkel, keletre és délre az alánokkal, éjszakra a fekete bulgárokkal (a Káma és Volga mellett) és az uzokkal érintkeznek; a Mordia-föld tehát a bulgárok nyugati részein van.

De ötven évvel azelőtt másképp valának a néprajzi viszonyok. Akkor, úgymond Konstantinus, a besenyők az A t e l (Etel) és J a j k (Ατλη και Γεηχ) közt laktak (hol ma a baskirokat találjuk), éjszaki határosaik lévén a kazarooknak; a turkok pedig — mert így nevezi az író a magyarokat — akkor közel lagnak vala a kazaroekhoz, tehát nyilván éjszak-nyugati, vagy dél-nyugati határaiokon, L e b e d i a nevű helyen, hol C h i d m o s folyó van, melyet C h i n g y l o s-nak is neveznek. Azon időben nem nevezik vala őket turkoknak, hanem savartoi asphaloiaknak (Σαβαρτοιασφαλοί), valami okból. Hét nemzetségre vannak osztva, urat se honit se idegent nem ismernek vala (ἄρχοντα δὲ εἰς αὐτοὺς εἶτε ἴδιον εἶτε ἀλλότριον ποτε οὐκ ἐκτίσαντο), de valának fejedelmek, vajdáik, kik közül Lebedias tünt ki, a kazar khagan veje, ki magzatlan vala. Három évig éltek volt szövetségben a kazarookkal, mikor ezek az uzokkal együtt, kik nyilván keleti határosaik valának, a besenyők ellen szövetkezének, s azokat kiszoríták helyeikből, a melyeket az uzok foglalának el. A kiszorult besenyők most a savartoi asphalokra esnek, seregöket két felé rontják, minek következtében az egyik fél keletre, Perzsia felé (πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατήσαν) keres lakást, a másik fél pedig Lebediassal az A t e l k u z u nevű helyekre (εἰς τοὺς τοὺς ἐπονομαζομένους Ἀτελκούζου) vonul, a melyeken most a besenyők lagnak. Kis idő multával a kazar khagan Lebediast tanácskozássra hívja meg, melyben a turkok fejdelemségével kínálja, hogy engedelmes legyen a khagan rendeleteinek. Lebedias megköszöni a szivességet, s maga helyett S a l m u t z e s t (Σαλμουτζης) vagy fiát Á r p á d o t ajánlja. A khagan evvel is megelégszik, Lebediassal embereit küldi a turkokhoz, kik azokkal értekezvén (συλλαλήσαντες), inkább Árpádöt választák meg, kit is a kazaroek szokása szerint pajzson emelének föl, úgy iktatván be a fejedelmi méltóságba, mert Árpád előtt nem volt fejedelmök a turkoknak.

Azon időtájban a kazaroek közt is meghasonlás történék, — a nemzetségek háborodának össze, — s az egyik, a k a b a r nem-

zetség, elválék a többiektől, s álla a turkokhoz. Azért a kabarok a turkokat a kazar nyelvre tanították, melyet mai napig tartanak, de megtartották a másik nyelvet is t. i. a turkok nyelvét (*ὁθεν καὶ τὴν τῶν Χιζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσιν; ἔχουσι δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων ἐτέραν γλῶτταν*).

A kabarok egyesülése után nyolcz törzsből vagy nemzetségből állott az összes nemzet: a k a b a r o k nemzetségeiből, a n e k, m e g e r, k u r t i g e r m a t, t a r i a n, g e n a k h, k a r, és k a s z nemzetségeiből; a kabarok az elsőséget követelik vala a csatákban. Ekkor (886-ban) Leo császár a turkokat a Dunamelléki bulgárok ellen szólítá fel, kik is három ütközetben győznek egymásután. Arról, hogy azután Arnulf a morvaiak ellen szólította fel a turkokat, nem emlékezik Konstantinus, csak azt tudja, hogy ekkor Simeon a bulgár fejedelem a besenyőket szítá fel a turkokra, kik is távollétükben elfoglalák lakó helyeiket; s ezután menének a turkok a mai országukba, legyőzvé Svatopulk fiait.

Az új hazájokban „a nyolcz nemzetség illető fejedelmeinek nem alattvalóji, hanem egyesség van köztök a folyók szerint, hogy a kik ellen háboru támad, azokat minden igyekezettel és gyorsan segítik. De a fő a nagyfejedelem, ki örökösödés szerint az Árpád nemzetségeiből való; azon kívül van még két méltóság, a g y l a s és a k a r e h a s, melyek nem tulajdon nevek.” Ugy tudja Konstantinus, hogy K a l e k a r c h a s fia B u l c s u (*Βουλτζούς*), ki hasonlókép k a r c h a s. Mert, újra mondja, „a k a r c h a s méltóság, mint a g y l a s: de ez nagyobb a k a r c h a s nál.” —

Konstantinusnak a magyarok három lakhelyéről van tudomása, a Lebediai, az Atelkuzui és az utolsó állandó lakhelyükről. A lebediainak földrajzi viszonyai határozatlanok, mert a Chidmas, vagy Chingylus folyót nem könnyű kitalálni; az ha déli Oroszországban kereshető, csak kisebb folyó lehet, mivel a nagyobbakat, a Pruthot, Szeretet, Nesztet, Denepert, Dont, Atelt vagy Volgát megnevezi. Ha északi Oroszországban kereshető, ott sem tudjuk, melyiket illette a név. Van ugyan a szirjánék földjén egy oroszul úgynevezett Chidmor, szirjánül A s - v a, folyó, melynek neve nagyon is megegyez a Chidmas névvel: de ha ezt kell annak tartani, Lebedia a mai osztják földnél is északiabba esett volna. — Konstantinusból nem lehet tudnunk,

mennyi ideig laktak a magyarok Lebediában; a h á r o m é v, melyet ott olvasunk, nyilván hiba, valamint az is hiba, hogy Lebedias fejedelem nevéreül kapta volna meg a vidék a Lebedia nevet. Konstantinus világosan mondja, hogy a magyarok a fejedelmeiknek nem alattvalóik, hogy Lebedias is csak akkora méltóságu vajda volt, mint a többi vajda: mint történt volna hát, hogy Lebediasról nevezték el az országot? mint történhetett, hogy h á r o m évig való szállásolás geographiai emléket hagyott volna Konstantinápolyban? — Konstantinus azt mondja továbbá, hogy Lebediában laktukkor a hét nemzetség neve nem t u r k, hanem „v a l a m i o k b ó l” *savartioiasphal* volt. Ez a tudósítás felette nyomós. A Konstantinus hét nemzetsége (*ἑπτὰ ἔθνη*) igazolva van a Névtelennek H e t u m o g e r - e i által; vagy inkább a sokkal később élt Névtelennek tudósítása van igazolva a Konstantinus *ἑπτὰ ἔθνη*-ji által. Akkor nem t u r k vala a nevük, hanem *savartioiasphal*. Ez a név nyilván össze van zavarva, talán az eredeti név, s a görög fordítás rejlik benne. Az utórész: *asphaloi* = *ἀσφαλοι*, lehet *ἀσφαλός*, mi tartót, védőt jelent; az előrész *savar* = *σαβαρ* mi lehet? Ha magában Konstantinusban kereshetünk útmutatást, azt lehetne mondanunk, hogy mivel ő az Á l m o s szót S a l m u t z -nak írja, a savar szót á v a r -nak vagy á b a r -nak kellene olvasnunk. Ingyen sem lehet azonban az a v a r o k r a gondolni, mert azokat Konstantinus is *ἄβαρ*-nak írja. Egy szóval, nekünk nem sikerül a *savartioiasphaloi* név megfejtése: azt lehet, sőt azt kell is gyanítanunk, hogy abban az eredeti név és talán a görög fordítás össze van írva, és eltorzítva. Konstantinus a besenyőkről is mondja, hogy előbb k a n g a r nevet is viseltek volt „nemességük” és „bátorságok”-ért (*ἐπ’ εὐγενείᾳ καὶ ἀνδρείᾳ*): a magyar nevet is meg akarta talán magyarázni.

Konstantinus Lebediájával és *savartioiasphaloi* féle nevével nem nagyon boldogulván, nézzük honnan származtatják boni forrásaink a magyarokat, s mint lehetne a m a g y a r szót megfejtetni? A Névtelen D e n t u M o g e r i á b ó l származtatja őket; Kézai is M o g e r i á t és D e n t i á t említi, hozzá tevén, hogy keletre a j o r i a n o k országa határos, miben J u g o r vagy U g o r országot kell felismernünk, annál is inkább, mert az európai nemzetek u g o r o k n a k (uger, unger, ungar, hungar) nevezték és nevezik mai napig. Mit jelenthet a d e n t -név? Az az I r t i s t jelenti. A vogul és

osztják nyelvben, a derék folyónak mellékfolyójit újjaknak, a vogulban *taut*, *täut*, *tajt*, *täjt*-nek nevezik. A vogul szónak megfelelője néha a magyarban *n*-nel bővül meg, p. o. *majt* a magyarban *mond*; de a vogul *majt* az osztjákban is *mant* és *mont*, a vogul *majtém* mesélek, elbeszélék, az osztjákban *mondem* és *mundem*. A déli vogul *täjt* igen is lehetett a régi magyar nyelvben *tänt*, *dent*; annál is inkább, hogy az osztjákok máig az *Irtist tanga*-nak nevezik, mely szó a vogul *taget*, *tajt*, *täjt*-nek felel meg. A *Dentu Mogeria* tehát az *Irtis* melléki magyarok földje; miből az tűnik ki, hogy 800 körül a magyarok az ugor nép- és nyelvcsoporthoz legkelet-délebbjei, valamint akkor a mordvinok a legnyugat-délebbjei valának, mert ezek költözéséről mitsem tud Konstantinus, jóllehet megemlíti. Már ott és talán még előbb is a kazarak dél-nyugati határosaik lehettek; onnan jövének a magyarok is nyugat felé, a mint a kazarak nyugat-délre nyújtóztak. Kijövéen onnan, Konstantinus *Lebediá*ban tudja őket, melyet meg nem határozhatunk, de nagyon valószínű előttem, hogy azt az *Atelkuzui* szállással összezavarja. Ezt Konstantinus egyszer *Atelkuzu*- (*Ατελκούζου*) másszor *Etelkuzu*- (*Ετελκούζου*), harmadszor *Atil* és *Kuzu*-nak (*Ατὴλ καὶ Κουζού*) írja; s kétszer mondja, hogy ebben most a besenyők laknak. Mégis, mikor szorosán leírja a besenyők újabb lakhelyeit, nem említi az *Atelkuzu*-t, hanem az ott levő *Szeret*, *Pruth*, *Bug*, *Neszter*, *Deneper* folyókat. Világos ebből, hogy Konstantinus oly kevésbé van tisztában az *Atelkuzu*val, mint a *Lebediá*val. De minthogy a *Volgát*, s nem más folyót, nevezi *Atel*-, *Etel*-nek (a *Kámát*, mely a *Volgának* egyenes folytatása, nem ismeri, vagy meg nem különbözteti a *Volgától*), az *Atelkuzu*-ban a *Volgát* és a *Kámát* kell találunk, annyival is inkább, hogy így könnyebb a hazai és az orosz tudósításokat a Konstantinuséval megegyeztetni, ki arról nem tud semmit, hogy a magyarok *Kiev* mellett vonulának el.

Ha *Dent-moger* annyi mint *irtisi magyar*: mit teszen a *moger* szó? Azt egyszer az *ujgur* szóval igyekeztem megfejtetni: de miután világosan látjuk, hogy a magyar nyelv nem a török nyelvcsoporthoz, hanem az ugorhoz tartozik, a nép-nevet sem lehet a töröknyelvű népek neveivel megmagyarázni.

A 42. lapon föltetszék már, hogy a föld szóra nézve külön

áll a magyar nyelv; vagy inkább az föltetsző, hogy a maa (terra) szónak nincs megfelelője a magyarban, pedig megvan az minden finn és ugor nyelvben. Jelesen a vogulban m u, m o, m á, m ä a föld, k ä r pedig him, ember, p. o. k u ſ a k ä r parázna ember, p o a j k ä r gazdag ember; k ä r k a l e m ember holtja = halott; továbbá k ä r és k ä r e m (mint m á és m á m egyaránt a föld) a kicsinyítő képzővel: k ä r k u, k ä r k v e, k ä r e m k v e = gyerek és gyermek (hím-nemű, mint a magyar nép még mondja is „nem gyermek, hanem leány“); ezek szerint m o-k ä r, m a-k ä r, m ä-k ä r (mo-ger, ma-ger, me-ger) annyi, mint föld embere. Így hívják magokat a finn és ugor nyelvű népek mai napig; az eszt nem is tudja más nevét, csak azt: m a a m i e s=a föld embere; a vogul ma így nevezi magát: m a-k u m, vagy m a-g u m, vagy m a m-k u m=föld embere. Valamint most is a vogul az E l m k a l e s-on a mythologicus embert, a m a g u m-on pedig a mai embert érti: úgy lehetett a magyaroknál is, hogy az e m b e r a mythologicus embert, a m ä-ger, m a-ger, m o-ger pedig a történeti, a földet bíró embert jelentette.

A magyar tehát az irtisi ország embere=d e n t-m o-ger volt, minek hírét a szókban tartotta fen a Névtelen: de hol veszi ő Scythiának többi leírását? Könyvekből, névszerint a prumi apát, „Regino“ könyvéből, ki a 889. év alatt a „gens Hungarorum“) ferocissimá“-ról kezd egy, „chablon-i“ leírást adni, megvallván, hogy az írókat követi „historiographorum dicta sequens“, melyben Scythia nagysága széltiben, hosszában meg van határozva, a scythabeliek vadsága, gazdagsága, szaporodása, vitézsége Cyrus, Darius, Magnus Alexander ellen stb. ki van dicsérve, a mikkel Névtelenünk és Kézai is gyönyörködtetik az olvasót, de a mikből kár volt történeteket csinálni. Azt tudja az apát, hogy a magyarokat a p e c i n a c i-k kivereték volt lakóhelyeikből, mit a Névtelen és Kézai elhallgatnak. De úgy látszik, már akkor isméretesek valának azon mesék is, hogy Nagy Sándor hegyek közé rekesztett volt egy scytha népet, mely sok

*) Fejér György, az: „Aborigines et incunabula Magyarorum“-ában, Budán 1840, — a 23. lapon azt írja ki Reginoból: P a r t h i gens ferocissima stb. Pertznél hungarorum áll, a variansekben is: hungarium, ungarium stb.

századok mulva kivágta magát, mint 1100 tájban az orosz Nestor beszéli; mert már Liutprandus mondja, hogy a magyarokról azelőtt semmit sem tudnak vala, mert el voltak rekesztve, hogy se dél-se nyugat felé nem birtak kitörni („quibusdam namque difficillimis separata a nobis erat interpositionibus, quas elusas nominat vulgus, ut neque ad meridianam, neque ad occidentalem plagam exeundi habuerit facultatem“). Hogy leírások is járnak vala a magyarokról 888 után, azt is Liutprandusból olvassuk, ki azt mondja: a mint egy könyvből, melynek címe: „a magyarok eredete“, tanultam, tehát a magyar anyák a gyermekeik képeit (fiúkat), mihelyt világra jönnek, mindjárt késsel megvágják, hogy előbb érezzék a sebnek fájdalmát, mintsem az anyatejet. — A rémület szülé azokat a meséket, melyeket a külföldiek közül is csak azok hisznek el, kik a históriát mesének tartják. Ezekből látjuk, hogy a hazai forrásokban Scythiáról, a tulajdon neveken kívül, melyeket csak hazai hagyományból tudhatunk, biztos geographiai tudósítást nem találhatunk.

Konstantinus azt beszéli többi közt, hogy a magyarok első összeütközésekor a besenyőkkel, kétfelé válnak, egyik fele keletre vonulván Perzsia részei felé, hol az még Konstantinus idejében viseli vala a régi *savartoi asphal* nevet, másik fele pedig, Lebediaszszal, Atelkuzuba vevén magát. Erről a szétválásról egyik hazai forrás sem tud valamit; de valónak kell tartani, minthogy Konstantinus azt is tudja, hogy „a nyugati magyarok (a turkok) az ő idejében is követeket szoktak vala küldeni keleti rokonaikhoz, s meglátogatják őket, s tőlök sokszor vesznek feleleteket. A „Perzsia felé“ (*εἰς τὴν τῆς Περσίδος μέλην*) szökon nem azt kell érteni, hogy nem tudom, mennyire nyomultak dél felé, hanem azt, hogy visszamentek a Jajk mellékeire, melyek a konstantinápolyi ember előtt keletnek látszottak. — Ezek utóbb megint engedhettek azon ösztönnek, mely az ázsiai népeket nyugat felé hajtja vala, s újra érének egyszer a Volga mellé, hol utolsó maradványait Julianus barát találá és Carpini János tudomásul vevé.

A turkok annak előtte a *savartoi asphal* nevet viselték volt, azt mondja Konstantinus, s nem tudja miért. Az eltorzított névben, mint oda fel mutatók, az eredeti név lappanghat, melyet nem bírunk kifejtteni, mert a gyanítható áva-rból nehéz

a jugor, ugor, ogor nevet kihozni. Előttünk nem az esodálatos, hogy a Konstantinus turk-jai másképp nevezték magokat; hanem inkább az, miért nevezik így a magyarokat Leo császár és Konstantinus, holott nyelvök világos és megezőfolthatatlan tanúbizonysága szerint, azok nem tartoznak a török nyelvű népekhez. Két történetet tudunk, melyért a külföldiek, jelesen a byzantinus írók — mert Liutprand is, ki többnyire hungari-nak s csak elvétve turci-nak nevezi, ezt Konstantinápolyban tanúlhatta meg, — turkoknak híjják a magyarokat. Egyike a kazarokkal való szövetség s a veleik vagy szomszédokban volt lakás; másika a kazar nemzetségnek, a kabaroknak, egyesülése a magyarokkal. — Tehát török nyelvűek voltak-e a kazarok? Erre igennel lehet felelni Konstantinus tudósításaiból, még inkább a magyar nyelv tanuságából. Konstantinus a kazar fejedelmet k h a g a n-nak és b e g-nek (χάγαν és πέρ) nevezi, melyek török szók; a kazar várt a Don mellett S a r k e l (Σαρκελ) -nek nevezi, mi a mai csuvas nyelvben szó szerint s a r a -k i l és š o r e -k i l, azaz f e h é r h á z, mint Konstantinus is értelmezi. Többet bizonyít a magyar nyelv tanusága. Láttuk az előbbieken, hogy a magyar nyelv, alapjánál fogva, előbb ugor, azután finn és utoljára csak török jellemű; mind a mellett van egy rakás török-féle szó benne, melyek a finn és a többi ugor nyelvekben nincsenek meg; vannak azután olyan török szók is, melyek a magyar nyelvben hangváltozást mutatnak, még pedig olyat, mely a csuvas szókat jellemezi a török szók irányában. Mintha törökséggel, még pedig csuvasos törökséggel volna beszínezve, olyannak látszik a magyar nyelv a többi ugor nyelvek közt. A magyar nyelvnek eme sajátosságát tökéletesen megérteti velünk Konstantinus tudósítása, mely szerint a magyarok nemcsak a kazarok szövetségesei voltak, hanem veleik egy kazar nemzetség egyesült is, úgy hogy a kazarnyelv közönségessé vált a másik, a magyar, nyelv mellett. Ím ez az oka, miért nevezték a byzantinusok turkoknak a magyarokat; de ez az oka, miért van annyi törökösség a magyar nyelvben, a mennyi nincsen meg a finn és a többi ugor nyelvekben.

Névtelenünk a kabarok egyesüléséről sem tud a magyarokkal; e helyett a Kiev mellett történt hét kún nemzetség csatlakozásáról beszél. — 888 tájban nem valának még kúnok, vagy polovezok déli Oroszországban, legalább Konstantinus és Nestor

nem tudnak semmit azokról abban az időben: ők szinte egy százzal utóbb tolakodának a besenyők után Európába, s mutatták magokat Magyarországon is. Azt kell tehát gondolnunk, hogy a sokkal később élt Névtelen a kazarov nemzetségét, a kabarokat, tartotta kúnoknak — ha erről tudomása volt, — vagy a később beköltözött kúnokat helyezte hibásan Árpád idejébe.

Bár egyenesen nem tartozik is feladatunkhoz, mint nagyon nevezetes tény, mégis kitüntetjük Konstantinus eme tudósítását, hogy a magyarok nem alattvalóik a fejedelmeknek, hanem, hogy egység szerint védelmezik egymást; továbbá, hogy Árpád mégis nagyfejedelem, s kívülötte két méltóság van, a *gylas* és *karchas*, melyek elseje nagyobb az utóbbikánál. — Némely külföldi író Névtelenünk hitelességét azért is megkértli, mert az Álmos és a hét magyar nemzetség fejedelmei közt alkotott szerződést (status juramenti) nem bírják elhinni; nem biszik, hogy a magyarok legelső történeti cselekvénye, melyről biztos tudomásunk van, alkotmányi törvénytétel vala. Konstantinus tanúsága teljesen igazolja Névtelenünk előadását. Annyira szokatlan és új vala a konstantinápolyi császár előtt, hogy örökös nagy-fejedelemség és nemzetségi fejedelmek lehetnek szabadság mellett is, hogy a magyarok ebbeli állapotját csak így bírja jellemezni: a törökök nem engedelmeskednek (azaz nem alattvalóik) fejedelmeknek — *περὶ τοὺς οἰκείους ἀρχοντας οὐκ ὑπακούουσιν*. Ehhez hasonlót se a kazarovnál, se a bessenyőknél, se az oroszoknál nem lát vala. Az orosz hatalom 862 tájban kezd megalakulni azáltal, hogy finn és szláv népek alávetették magokat rossz nemzetségű fejedelmeknek; de ez alávetés minden kikötés nélkül történt. A besenyőkről maga Konstantinus beszéli, hogy a nemzetségi fejedelmek a méltóságukat nem hagyhatják fiaikra, hanem csak oldalrokonaira, annyira féltik a szabadságot. A besenyőknél tehát ellenkezőjét találá annak, mi a rosszoknál divatozik vala. A kazarovnál is korlátlan hatalommal uralkodik vala a khagan, mert ez általában jellemezi a török fajtát. Csak a magyaroknál van, a nemzetségi fejedelmeken kívül — kiknek méltósága örökös vala, mint látni fogjuk — még örökös nagy-fejedelem is, ki az első fő, *πρωτὴ κεφαλὴ*, mint Konstantinus mondja. Legesodálatosabb lehete az író előtt a *gylas* (*γυλάς*). Ez nyilván gyűlés akar lenni, t. i. a nemzetségi fejedelmek és előkelők tanácskozása, mely törvényszerző ha-

talommal bír vala. Kōnstantinus annyira van hozzá szokva a bar népeknek csak tulajdon neveit, soha nem országlatukat, beszélni, hogy ismételve mondja; a gylas nem tulajdonnév, hanem méltóság (ἀξίωμα). S ez nagyobb a másik méltóságnál, a karchas-nál, mely örökös útján apjáról fiára száll. Ez tehát bírói tisztség vala. A mit most felségsértésnek, hazaárulásnak nevezünk, az a gylas elibe tartozott; a többi sértéseket vagy vétéseket a karchas intézhette el. Konstantinus mind a két méltóságról csak annyit tud, hogy bírák (ἐξουσι τὰς τριτοῦ). E szerint az első magyarok a szabadsággal a rendet össze bírták egyeztetni, s ez tartotta meg őket.

Századok óta van az a vélemény, hogy a magyarok háromszor jövének ki, először a hunok, azután az avarok s végre saját nevök, vagy a nyugati külföldiek szerint, ugorok (uger, ugar, ungar, hungar) neve alatt. Eddig csak az úgynevezett harmadik kijövetelig értünk: lehet-e vagy kell-e a második és az első kijövetelig is, az itt alkalmazott nyelvészeti és történeti uton felhatolni? Ha lehet, tehát kell is. De nem lehet ám! Miért nem? Mert a nyelvészeti fonal elszakadt már, az tovább nem bír ariadnei fonalunk lenni.

Az avarok nyelvéről legkisebb tudomásunk nincsen; nem tudjuk, vajjon a finn, vagy az ugor, vagy a török nyelvesoporthoz tartozott-e. Csak tulajdonnevek maradtak róluk: de a tulajdon nevekből magokból mi kevésre lehet menni, mutatják a magyar tulajdonnevek, melyeket Konstantinusnál találunk. Ha a magyar nyelv, és az ugor nyelvek oly ismételtenek volnának előttünk, mint az avarok nyelve: semmikép sem lehetne tudni, hová tartoznak a savartóiasphalok és a turkok. Az avarok eredetét nem vehetjük a nyelvek tanúsága alá, azért nem használhatjuk a történeti tanúságot is. Lehetnek ugorok az avarok, legalább Theophylactus Simocatta azt beszéli, hogy Justinianus császár idejében (527—565) az ogorok, kik a Til mellékein laktak, melyet a törökök fekete Tilnek, azaz Kámának neveznek, s kik annak előtte Uar és Cheunni fejedelmeikről az Uarchun nevet is viselték volt, az ázsiai török avarok nevét vevén fel, törtek be Pannoniába stb., hogy tehát az Európában ismeretes ava-

rok, tulajdonkép u a r - c h u n n o k. — Mennyire hasonlít az u a r szó az odafelgyanított á v a r (αβαρ) szóhoz? mi volna könnyebb, mint azt mondani, hogy az ugor nyelvekben u a r erdőt, k u n, k u n, c h u n embert, férfit jelentvén, az u a r - c h u n tehát annyi mint erdei ember lévén, mely szó az Ural-ra vezet, mi elvégre se mást jelent mint erdösséget, — az avarok is ugorok voltak, mint a magyarok. De az avar nyelvet nem tudván — haszon-talan minden okoskodás.

Tudunk e többet a hunokról? Ezek nyelvét még Jordanes h u n n i v a r - j a segítségével *) sem ismerjük, ezeknek tulajdon neveivel sem lehet többre mennünk, mint mehetnénk a magyar tulajdon nevekkal, ha oly ismeretlen volna a magyar nyelv, mint a hún. De azt beszéli a Névtelen, hogy Usubu és Velek magyar vezérek elibe a C o u r o u g (juxta fluvium Courong) folyó mellett a székelyek jövének, kik előbb Attila népei voltak (qui primo erant populi Attilac regis): a székelyek tehát húnok voltak, s minthogy a székelyek magyarok, ezek is húnok. Kétséget nem szenved, hogy a húnokkal, akár mongol, akár török volt is a zö-mők vagy magjok, ugor népek is özülnének ki: de milyen ugorok voltak azok, él e még nyelvök, vagy eltűnt nyelvü ugorok e, azt a nyelvemlékek híja miatt tudni nem lehet. Ha történetileg bebizonyítható, hogy a székelyek a hún seregek maradványai, akkor ezek egy részének bizonyos lesz a nemzetisége. De melyik nemzethez, ugor vagy török, vagy mongolhoz tartozott-e Atilla, azt csak a nyelv tanúsága mondhatná meg. — A nyelvek vallatásával csak annyira mehetünk, a mennyire jöttünk, tovább nem mehetünk; mert a nyelvek felvilágosítása nélkül a történeti bizonyíté-

---

*) Jordanes így szól: „Contigit ergo, ut Attilac filii contra Gothos, quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes venirent, ignarisque aliis fratribus super Valamir solum irruerent. Quos tamen ille, quamvis cum paucis, excepit, diuque fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quo in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danapri amnis fluentia praetermeant, quae lingua sua H u n n i v a r appellat.“ A h u n n i v a r szó a Deneper ágait teszi, nem v á r a k a t. Tehát mit jelent a v a r szó? Magyarban nem jelent folyó-ágot; a törökben o r árkot jelent, s o r - k a p u, mintegy „árok-kapu,“ Prekop nevű város volt a krími szoroson. De v a r é r is lehetne, a hangok törvényes változásánál fogva. A h u n n i v a r lehetne tehát h ú n - é r, és h ú n - á r o k — ha tudnók a hun nyelvet!

kok nem világosak arra nézve, a mit keresünk, t. i. a nemzetek eredetére nézve.

Vég-eredmény.

A nyelvek vallomásából kibizonyosodik, hogy a finn, ugor és török nyelvek együtt valaha egy köznyelvet tettek, melynek népe hasonlókép egy közös, még magában meg nem oszlott nép vala. Idő multával ama közös nyelvű népnek egy része, a török nyelvű nép elvált, mely azután mintegy magában folytatta népi és nyelvi szaporodását. Együtt maradának még a finn és ugor nyelvek; sőt lehet, hogy ezek együtt hagyák oda az eredeti fészket, s úgy történt az első elválás. — A köznyelvű közös nép hol lakott, nem tudjuk, hihető, hogy az Altaji hegység vala eredi bölcsője; mert a finn-ugor népek alkalmasint az Ob és Irdis felső vidékeiről huzódtak az Ural felé. — A finn-ugor népek, talán akkor, miután az Uralt elérték, hasonlókép elválának egymástól, mert a finn nyelvű csoport már Kr. születése táján jutott volt el a Balt tenger éjszaki és keleti partjaihoz. Az ugor népek is hun ugor (Jordanesnél), onogur, unnugur (Priscusnál) ogor (Theophylactusnál) stb. név alatt csak hamar ismeretesekké váltak. Jelen időben, a nyelvek tanúsága szerint, a votják, szirjän (perm), mordvin, magyar, vogul és osztják nyelvek teszik az ugor nyelvcsoporthoz; de bány ugor nyelv és nép enyészett el azok közül, melyek az Ural innenső vagy tulsó mellékeiről a Káma, Volga és Don mentében nyugati Európa felé törekedtek, — azt nem tudjuk.

A nyelvek tanúsága a mordvin, vogul és osztják nyelvekhez sorozza a magyar nyelvet: a magyar nyelvnek tehát ezekkel kellett leghosszabb ideig lennie. Ha kérdezzük, hol lehetett saját közös fészkek? a történeti bizonyítékok a Volga, Káma, az alsó Irdis és felső Jajk mellékeire utalnak, melyek közt az Ural hegység az egyetlen magasság, a szó teljes értelmében, az ottani világnak öve. Oda mutatnak azon történeti bizonyítékok is, a melyek a magyarok eredete felől tanúskodhatnak.

HUNFALVY PÁL.

VÖRÖSMARTY EMLÉKEZETE.

Azon közönségből, mely az 1855-ik év november 22-én a vácsi utcában a Kappelház udvarát, lépcsőit, tornáczait elözönlette, és omló könyjével, vagy a dermesztő fájdalommal, mely kegyetlenül elzárja a köny forrásait, tolmácsolná a határtalan veszteséget, mit Vörösmarty kimulásával a haza szenvedett; — azon gyászoló közönségből, mely úgy át volt hatva és lesújtva, mint ha családi csapást siratna, kétség kívül számosan jelentek meg ezen földszített és vidám kinézésű teremben, hol a dicsőült költő fölött „emlékbeszédet“ lesznek tartandó. S ha most a tömött sorokon szemem végig tekint, minden arczon ama derült önérzetet látja, mely kielégítést, diadalt fejez ki.

Mily különböző e benyomás, és az 1855. november 22-iki, s mégis mennyire ugyanaz!

Akkor az vert le minket, hogy mit vesztett a haza Vörösmarty halálával; most az lelkesít föl, hogy mit nyert élete által.

Akkor egy koporsót tettünk a földbe; most azon diadaloszlopot, melyet a nemzet Vörösmarty dicsőségéből állított, s egyik legdrágább kincseként őriz, nekem is, többek és jelesbek után, meg kell koszorúzni.

A virág, mit én nyújtok, hamar el fog hervadni. Mit sem tesz! hisz az emléknek magában van a dísz, — nem a rá aggott apró ékitményekben, melyek a hozónak legfőlebb csak szeretetét és hódolatát fejezik ki.

Valóban, nagy a költészet hatalma és a költő hivatása.

„Ha költő nevet csak az érdemel, — mondja Kölcsey, — ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi

szenvedélyekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontból vevé föl, s dalát a szépnek és jónak, s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyuladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jóltevője az emberiségnek, s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk.“

Kölcsey nem a maga babérjaira gondolt, midőn a költészet elevenítő és nemesítő erejére mutatott, és én, midőn azon nagy mozgalmat, melyet Vörösmarty lángesze az irodalomban s általa a közéletben előidézett, ecsetelni akarom, megfedkezem néhány perczig róla és a hazáról, hogy általánosan szólhassak a költészet befolyásáról a közerkölesiségre, a közérzületre, a társadalomra és a világeszmékre, melyeken, mint sarkokon nyugszik ama viszony, mely az egyént az egyetemiséghez fűzi, s a földet szellemi kapcsolatban tartja a földfelettivel, a végezt a végetlenbe olvasztja.

Új irányok csak úgy ömlenek a polgárisodásba, ha a költészet és a bölselem egymást áthatva, vezetik az eszméket és törekvéseket.

A fenálló rend, akár mint állam, akár mint társadalom, válságoktól tarthat, ha a költészetet nem tudja maga iránt lelkesíteni.

Vagy fejletlenség vagy hanyatlás jele, ha a közönség a szépirodalmat nem becsüli s ha a költő önérzete nincs megsértve, midőn szolgálilag vadászsa a tetszést, s hogy hasson, körébe nem tartozó, saját belvilágától idegen eszközkhöz folyamodik.

Az erkölcsi elvek az egyetemi közérzetben gyökereznek ugyan, s a nemünkben rejlő spiritualis iránynak a bölselem és hitesezmék által szabályzott tételei; azonban a kor behatásai szerint ostromoltatni szoktak, a mint az anyagiasság irányában vagy igen szigorúaknak vagy igen engedelkenyeknek tekintetnek. S nagy rázkodások előjele, ha a bölselem és a költészet csak a hagyomány nyügének, egy túlszárnnyalt kor előítéletének tartja az anyagiasság benyomulása ellen emelt korlátok minden nemét, s a szív öntagadási erejéből vesz mértéket az értelem azon egygyűségére, mely itélni fél, hogy előítéleteket ne veszítsen. De még gyökeresebb válságokat sejtet az, ha a költészet frivolabb, mint a társadalom, s viszont ha a társadalom frivolitása kény-

szeríti a költészetet csak az érzékiesség eszményítése által hatni a közönségre, mely, saját kedélyének sekélyességével, a költőnek árt legtöbbet, megfosztván őt lelkesedésétől és a babértól.

Vigasztaló ellentét pedig az, hogy ritkán támad nagy költő a nélkül, hogy csakhamar többen ne lépjenek nyomába, és valahányszor a társadalom szerencsétlennek érzi magát, mert idealismusából sokat veszített, a költő már határozottan befolyt ezen érzés kifejtésére, s midőn új formákat és tartalmat adott a poesisnak, s a régi iskolával mást, mely küzd és győz, állított szembe: ugyanakkor már a társadalomba is beoltá azon forrongási elemet, mely hasznos visszahatást idézend elé.

Íme a nagy költészeti iskolák összefüggése a közélettel, az állam és társadalom törekvéseivel.

De nem csak az összes költészet hatása rendkívüli, akár gazdagítsa és termékenyítse a fenállót, akár támadja azt meg, és az újat, a jövőt előkészítse.

Vannak példák, midőn csak egy dal is elég arra, hogy egész törekvést fejezzon ki, s hogy általa egy hangulat milliók keblén rezegjen át, egy nemzet hivatását, egy korszak küzdelmei megoldását lássa maga előtt, és a szendergő sejtelem, mely a közérzésben homályosan élt és szőtt, rögtön határozott alakot nyerjen, a vágyakat eltökéllessé érlelje s a küzdelemben a siker kezességeit föltüntesse.

Thomson, kinek szegénysége kortársai előtt ismertebb volt, mint fényes költői talentuma, midőn a „Rule Britanniát“, azon tengeri dalt írta, melynek refrainje „Uralkodjál, uralkodjál Brittainia a hullámokon!“ álmodhatott volna-e arról, hogy neve az admirálok dicsőségével olvad össze, és rímei annyi árut, annyi drága kincset segítnék a Themse raktáraiba összehalmazni, a mennyit a legvadabb képzelődés sem hihetett volna létesíthetőnek?

E dal, mely egy színmű végére volt bigyesztve, s a könyv-árusi boltokban a félretett művek közt hevert, csak akkor kezdett igazán élni, midőn a hajókra vitették, s az indulási jelre megcsendült a matrózok ajkain.

Holland, Franciaország és Anglia még csak vetélkedtek és osztottak volt a tengereken. Egyik sem meré Neptun szigonyát átvenni mint sajátját. S ha a britt államférfiak érezték is,—de a nép a Thomson dalából ismerte meg valódi hivatását. Négy nemzedék

óta énekelték a matrózok és éneklik most a világ minden pontján, a hová csak a gőz és vitorla hajókat viszen, a „Rule Brittanniát.“ S vajjon kicsoda merné állítani, hogy a technica vívmányai, a had-tan újabb pusztító szerei, Anglia tengeri hatalmát a mostani fokra emelték volna — a lelkesítő dal nélkül, mely a britt hajó népet, akárhol bolyongjon, hivatására emlékezteti, minden partnál eszébe juttatja „Uralkodj rajta,“ minden veszélykor, minden merész vállalatkor megcsendül, hogy a védangyalok karával elénekeltesse: a britt nemzet a tengerek ura.

Midőn a francia forradalmat Európa invasióval fenyegette, egy ifju tízér egyetlen egy dalt költött, s aztán az események árájába, melyek fölött orkánként süvöltött a Marseilaise, maga is úgy elmerült, hogy nevét nem rég fedezték föl. S bármi közepszerűnek tartásák sokan e dalmű becsét, s még többen bármely gyűlöletesnek az irányát, az tény, hogy a francia nemzet érzését kifejezve, a rajongásig fokozá, varázsszóként idézett elő zászlóaljakat, s vezette életmegvetéssel a harciba. S ki merné elhatározni, hogy a valmi-i és j e n a p p e-i csatáktól kezdve D u m o u r i e z és a köztársaság többi tábornoka folyt-e inkább be a győzelemre mint Rouget de Lisle dala?

Azonban az anyagi haladás egyoldalú magasztalói azt hiszik: csökkent a költészet hatása, mert az ismereteké terjedt. Mintha a tudomány maga nem szorulna a szép izlésre, hogy terjedjen! Mintha a történész az előtte fekvő adatok halmazából a kor és a szerepvivő egyének jellemét művészi élethűséggel reproducálhatná, ugyanazon alkató képzelődés nélkül, melylyel a költő teremtet! Mintha az exact tudományok mezején is alkalmas volna fölfedezésekhez jutni, az a hideg értelem, mely egy felőtllő tény észlelésekor nem képes az emberi ész minden tulajdonait élénk mozgásba hozni, s a képzelődés hevélyei által szítani a kutatást, a feltevésektől a megoldásig, az esetlegesnek látszótól a változhatlan törvényig! Mintha a tudomány be nem látná, hogy az osztályozási ügyesség, a kutatási szorgalom, és a rostáló kritika mellett még van valami olyasra szüksége, melyet a szörszálhasogatás nem lel meg, az eclecticismus nem fejt ki, s a mely az erős meggyőződést az inspirációig fokozza, és azon térszinre emeli, melyen a tudós a költővel együtt kénytelen éreznie, hogy „Est deus in nobis, agitante calescimus illo!“ Mintha a tudomány nem tudná épen azt, hogy

eszményiség és lelkesítés nélkül ismét csak oly polgárisodás támadhat, minő az alexandriai műveltség volt, mely az elevenítő erő hiánya miatt rothadásnak indult, s az ő-világ állami és társadalmi rendét a barbár népek berontásai nélkül sem menthette volna meg a szétmállástól.

Aztán eddig semmi okunk sincs attól tartani, hogy a költészet történelmi befolyását elveszítse, holott még a szónoklat is, midőn a meggyőződést szilárdító eszméket elősorolta, többnyire az érzéshez, sőt a szenvedélyekhez is folyamodik, hogy hatása elismertessék.

Igaz, az előre haladott műveltség korában a bölcsелеm osztozik a költészettel s néha ennek jogosultságát, bár siker nélkül, tagadja.

S megengedem, hogy a felvilágosodás és csiszoltság századaiban, a költészet veszít naivságából és közvetlenségéből, de nyerhet mélységben, tartalmasságban, s az átalános emberi helyett, rendelkezésére áll az egyéninek és jellemzőnek kimeríthetlen kincsei tárháza, s midőn kezét a tiszta eszményi után többé nem nyújthatja ki, az élet, mint a prizma, minden mozzanattal új meg új színesoportozatokat fog neki mutatni, és a reál-ideális irány, mely Shakespeare fejére hervadatlan babérokat tűzött, soha sem fog oly fukar lenni, hogy a költők, kielégítettéért, hozzá ne folyamodhassanak, s nem a kor hibája, de tehetetlenségök jele leendő, ha kénytelenítetnek ürességöket elegantiával takarni, s a szertelen, a phantastikus és bizarr által erőszakolni hatást és tapsot.

Az emberiség nem áll sem a szabadságnak, sem a műveltségnek egyenlő fokán, s valamint az egyének úgy a nemzetek is alárendeltségbe süllyednek, vagy durva függetlenségöket megtartva a polgárisodásnak sem akarnak hódolni; midőn azonban akár a szolgaság, akár a műveletlenség és hátramaradás érzete szégyenpírt kezd terjeszteni az arcokra, s vágyakat a honfi keblekben egy nemesebb átalakulás után, és a csüggedést életremény, az álomkorságot tevékenység váltja föl: meglehetünk arról győződve, hogy ezen újjászületés előkészítésénél a költészetnek vezérszerepe volt.

S különösen a fejletlen vagy idegen műveltségű népeknél az irodalmi mozgalom destructiv és alkotó egyszersmind. Küzd az idegen műizlés vagy nyelv ellen, s hogy a nemzeti irány diadalát biztosíthassa, a költőt a nyelvújítás által teszi arra képessé, hogy

midőn önálló lőn, egyszersmind művészi is lehessen, s nem zárva el magát a külbehatásoktól, utánzás helyett átalakítson, és mindezen saját nemzetisége jellemét nyomja.

Rendesen az ily irodalmi mozgalmakat nem előzik meg, hanem követik a politikai reformok.

És általában a nemzeti élet sehol sem lép új korszakba a nélkül, hogy azt a költészet ne készítse elő, s ne ő adja meg a folyamatba indult törekvéseknek a legpregnansabb kifejezését.

Nálunk is így történt!

A költészet ujult meg s a nyelvvujtás küzdött a régi ellen, hosszas ideig és szerencsés sikerrel, mielőtt a politikai reform tere megnyílhatott volna.

Kazinczy előzte meg Széchenyit.

Nem lehet jó és balszerencsében oly gazdag története a magyar nemzetnek, hogy érdekességét elveszítse azon írói csoportozat, mely az eszközök hiányát az erély teljével pótolta, s a csüggedésre csábító előjelek daczára a győzelem erős bitével küzdött, s midőn megnyerte az ügyet, mely a nemzet élete fölött dönt vala, már a kor alig talált babért számára, mert szónokai közt osztá szét, a kiknek egyébiránt érdemeit csekélyleni nem akarom.

A nyelvharcz és a költészet ujjaszületésének egyik válpontjához fordulok, s hallgatóimnak a benyomásokra engedékeny képzelődése, reméllem, el fog engemet oda kísérni.

1822-ben Pest a nagy emlékü nádor védszárnyai alatt mindinkább kezdett csinosodni és épülni, de fővárosi büszkeséggel és tulajdonokkal még nem birt. A magyar nyelv, ha jurátusok nem beszéltek, gyéren hangzott utczáin. A boltok és áru-raktárak többnyire bécsi kereskedőkéi voltak. az országos Duna a közlekedésnek és szállítmányoknak igénytelen csatornájaként szerepelt. Pest művészi kevélységének tárgya, a kitünő személyzettel bíró s az európai első ranguakkal nagyságban versenyző német színház volt, melybe a többnyire németül társalgó aristocratia, s a latinul iskolázott, a latin szónoklások és tárgyalásokhoz szokott táblabíró foglalta el az előkelőbb helyeket.

S miért említsem, hogy az a rendkívüli férfiú, ki legtöbbet tön Budapestnek, a magyar műveltség központjává emelésére: Széchenyi gróf, még csak harmincz sorral lépett a közönség elébe,

panaszolván, hogy a felső magyarországi Minerva papirja durva, s javasolván, hogy a magyarok nevezzék ezentúl a templomot imolának. Megfogható, hogy keveset ígérő debutirozása csak a szerkesztő élczes csillagozásaival vont magára némi figyelmet.

A nyelvújítás az új költői oskolával kézfogva s csaknem abba olvasztva, merészen és diadalok közt haladott nehéz pályáján; de a hírneves költők jelentékeny része még határozottan nem csatlakozék hozzá, s Pesten egy magyar érzelmű, Révai nyomdokain haladó, szép izléssel és tudományos műveltséggel bíró baráti kör szertelen tevékenységet fejtett ki a neologismus mellett; de még csak egyetlen első rangu versirót mutathatott föl: Kisfaludy Károlyt!

Költőink az ország minden zugába szétszórva laktak, s még csak az sem voná őket Pesthez, hogy kölcsönösen hathatnak egymásra, vagy legalább munkáikra könnyebben találnak kiadót.

Kazinczy, a nyelvújítás és az új iskola nagy nevű vezére, Széphalmon, Kis János Sopronyban élt.

Virág, a szent öreg, egy eltörölt érdemdús szerzet tagja és Berzsenyinek előde a költészetben, már régóta az olesó Budára vonult vissza, hogy évenként háromszáz váltó forinton, melyet a vallási alaphól kapott, tengesse napjait.

Senki sem volt hőbb lelkesedéssel a hon iránt. Néha azonban elcsüggedt és dalolá:

„Czifra bokkrétát ne remélj magadnak. . .
Nem magyar földön terem a borostyán,”

Máskor erélyre tüzelé magát, és rivalgá:

„Én majd Budának bérczeiről vitéz
Árpád kesergő magzatának magash
Hangan kiáltom: Jobb szerencsénk
Hajnala kezd pirosodni, bizzunk!”

De hasztalanul várta a viradást. Nemzetére dics nem sügárzott, s őt magát a szűkölködés helyett inség fogta körül.

1822-ben már elaggva néha Horáczból és Zsoltárokat fordíttatott; rendesen pedig a „Magyar századok“ czímű történeti munkáját folytatá, hogy a mohácsi vészig elérkezhessek.

Berzsenyi, a mesterénél nagyobb tanítvány, ki meteorkint tűnt fel és ragyogott a magyar classikai költészet egén, ki az 1791-iki lelkesedést felváltó lankadás miatt elkeseredve, még

mint serdülő ifju írta e halhatatlan odáját: „Romlásnak indult hajdan erős magyar,“ évek óta már a méla-kór martaléka volt, s niklai magányában a költészettől is mindiukább idegenkedék. Kedély hangulatát művészi, de nem szigorú élethűséggel festi e sorokban:

„Már elestveledtem.

Beborult az élet vidám álarczája!

Még két mulatótárs van ébren mellettem:

A szelid szerelem hamvadó szikrája,

S bús melancholiám szomorgó nótája.“

Berzsenyi voltaképp nem is tartozott a nyelvújító költői iskolához. Konok ízlésnek tartá a mértéket a rimmel együtt használni. Verseiben szokatlan erőben és fényben tűnt föl a nyelv. Kevés új szót csinált, s keveset rövidített meg; de a használt szavaknak gyakran adott sajátos értelmet és szófüzése a bámulásig merészek voltak. Az ósdiak ezért támadták meg őt Kazinczyval együtt.

Kisfaludy Sándor szintén Pesttől távol, Sümegen és környékén élt, s költészetének is alig volt bármi érintkezési pontja a Kazinczy-féle irodalmi mozgalommal. Avignonban és Vaucluse regényes völgyében írta szerelmi dalai egy részét. Az olasz költők s különösen Petrarca voltak kedvelt tanulmányai. Regéit a közönség a század elején elragadtatással, s utóbb kegyelettel olvasta. De az új iskola kritikusai nem bírtak e regék műbecse iránt tiszta jönni. A ballada nemhez sorozván, hibás szempontból fogták föl. Kisfaludy a régi romanticusok szerint verses novellákat írt, tárgyait a magyar történetből szemelve. A stanza, melyet alkotott, egyhangúsága mellett is kedvelteték: de igazi műértékkel nem bírt, s minden utánzót tönkre juttatott. Kisfaludy régi szabású táblabíró, derék és lelkes magyar ember volt, de az újtásoktól a nyelvben és politikában egyiránt idegenkedék, s a nemesi fölkelés védelme vala utolsó műve, melyet 1843-ban a democraticus irányú Pesti Hírlap egy pár élces megjegyzései ellen írt.

Még csak két versirót hagytam említetlen a szerepvivők közül.

Kölcsey, ki Kazinczy és Kisfaludy Károlyon kívül az új irány legjelentékenyebb képviselője volt, Szatmár megyében lakott, s bár a 30 évet meghaladta, költeményeivel még kevés figyelmet ébresztett. Ellenben bírálati által, az elfogult, s tömjénezéshez

szoktatott korban, sokak nehéztelését vonta magára, s tán ennek is tulajdonítható, hogy másoknál többet kellett küzdenie, míg költői hírnevét megalapíthatta.

Kecskeméten pedig egy rendkívüli hivatásu drámaíró szenvedezett, ki még ahhoz sem juthata, hogy nevét városa homok buczkáin túl említsék, s hogy városában is más okból, mint becsületes hivatalkodásáért. A magyar literatura keletkezése óta, Katona volt az első, ki valódi tragoédiát írt. „Bánk bánja“ oly mű, melynek túlszárnyaltatása korszakos diadal fogna lenni. S bár történjék meg mielőbb! Jellemezni, a szenvedélyek nyelvén beszélni, drámai helyzeteket teremteni, a cselekvényt mesterileg szőni és oldani meg, oly tulajdonok, melyek tündökölnék Bánk bánban, s alig csillámlanak föl a vele egykorú szomorú játékokban. Találynak fog maradni, hogy Bánk bán 1815-ben, mint figyelemre nem méltó, a kolozsvári színpadra nem vitethetett, s 1821-ben Pesten kinyomatván, semmi elismerést nem lelt. Pedig a művészi becs mellett a célzatosság is támogathatta volna. Az arany bulla korszakát hozá azon nemzedéknek is emlékezetbe, mely csak az alkotmány holt betűit birta. Az alattvalói hűséget, az ellenzési kötelességgel együtt szerepeltette, oly években, midőn a honfigond, ha még nem aludt ki, csak ily összetűzközéseken virasztathatott. Igaz, Katona nem tartozott e nyelvújítók közé, az ő erődus, bár gyakran nyers kifejezései oly távol estek a sima, keresett, elegans modortól, mint szenvedélyektől zaklatott egyéniségei a színpad typicus alakjaitól; de még ez nem magyarázna meg a részvétlenséget, ha a politikai élet sekélyességét a számításból kihagyjuk.

Nemde e rövid körvonalozásból is látszik, mily kevéssé volt még Pest az irodalmi mozgalom gyűlpontja. Kazinczy Ferencz a régi írókhoz és a serdülő tehetségekhez az ország egyik széléről intézett levelezéseivel tartá fön az összeköttetést, s bár a neologismus nevezetes haladásokat tön, a csata eldöntve nem volt.

Azonban Kisfaludy Károly 1822-dik évben már megindítá Auroráját, s remélhető vala, hogy ez által közeget szerzett az új költői iskola számára, mely a nyelvújításnak hódolt, a rimet mértékkel párosítá s a nyugot-európai s különösen a német költészet nagy mestereihez fordult és lantos verseit ritkábban tarkázá hitregei istenekkel.

Csak az hiányzott még, hogy első rangu költői között egy sem volt, ki túlhaladja azon nagy neveket, kik a nyelvújító párt-hoz nem tartoztak.

1823-ban egy ismeretlen nevű, egy igénytelen kinézésű és sorsu ifjú érkezett Pestre, s a királyi táblánál jegyzőnek esküdt fel. Növendékeit hozta magával és hozta költői sugalmait, melyeknek becsét sem maga, sem a világ nem sejté.

Az ifjút Vörösmarty Mihálynak hívták. Atyja gazdatiszt volt, ő meg ügyvéd szándékozott lenni.

Nem látszott külsőjén, társalgási modorán, s egész magatartásán semmi olyas, mintha mondaná: eljöttem, hogy ismerjetelek, itt vagyok, hogy hódítsak. A ki vele találkozott azon körben, melyben volt, alkalmasint nem őt vette előbb észre. Vörösmarty komoly, hallgatag vala, nem szereté véleményét előtérbe tolni, meggondolta a mit mond, s inkább fősvény a szavakban, mintsem olyat ejtsen ki, mi elhamarkodás és gáncosot érdemel. Biztos baráti körben olykor földerült, s hihetőleg adomákat is mesélt, mint később szokása vala. Megtörtént, hogy vitatkozáék; de polemicus hangig nem hevült fel.

Keblében meg-meg rezeghetett egy mélabús hur, melynek horderejét akkor nem sejtették.

A hazai állapotok mélyen fészkeltek szívében s aggódo arzára gyakran vethettek árnyat. Csak 20 éves volt, s boldog isten! mit nem érezhetett s mit nem bírt eltakarni, ha a közélet minden érlükttetése érinté és áthatá!

Az 1791-ki lelkesülést t. i. lankadás váltotta föl.

Az európai nagy háborúk cyclusa megnyílt. Áldozatra áldozat halmoztaték, s Magyarországnak is dús részt kellett azokban venni, a nélkül, hogy alkotmányát védve vagy legalább kímélve lássa.

A békekötések után nyomban következtek a devalvatio neve alá takart nagy államesődök.

Országgyűlések ritkán és siker nélkül tartattak.

Az alkotmány a hangadó bécsi körökben avultnak nyilváníttaték, s a nélkül, hogy azon munkálatok tárgyalásaira, melyeket az 1791-iki országos bizottságok készítettek, sor engedtetett volna.

Néha a köznép hangulata hozatott fel megdöbbenésül; de

az urbéri viszonyoknak törvényes rendezésére alkalom nem nyújtaték.

A magyar nemes, ha magával és az ország állapotaival elégtelen volt, legalább azzal vigasztalódék, hogy ő vitéz és katonai hírét a világ ismeri; mégis 1808-ban, midőn a nemesi fölkelés szóban forgott, ellenzéki követek útaltak azon eshetőségre, hogy a francziák aczéla által a nemesség virága semmisíthetnék meg — a kormány pedig ígéré, hogy ügyelni fog, nehogy a birodalom őrei és védői fölösleges veszélynek tétesenek ki, s jobb lesz — mondá — ha a nemesi fölkelés mentől később indul el, mert annál biztosítottabb a haza jóléte. Gondoskodjanak csak rendes katonaságról.

A többség ily tekintetek szőnyegre hozatala után 20 ezer ujonezot ajánlott meg.

S nem hathatott-e ez leverőleg és nem tűnhetett-e föl a korcsosodás jeleként?

Később más csalálmak is szétfoslottak.

Az insurrectio, mely Berzsenyit egykor fellengős ódákra tüzelé, az ellennel szemben egy csekély összecsapást nem tudott kiállani.

Diesköre rögtön szétfoslék.

A kik e balesetet a vezérek mulasztásain kívül a magyar nemesség hősi erénye megcsökkenésének tulajdoníták, a nemzet elpuhulásán könyeztek.

A kik pedig belátták, hogy a hadtudomány roppant haladásai miatt okvetlenül meg kell veretni oly seregnek, mely nincs rendes katonai fegyelem alatt és csak az ország határának fenyegetésekor pattan lóra s ragad kezébe fegyvert: az alkotmány és vele együtt a magyar uralom megsemmisülésétől rettegtek. Mert ha a nemesi fölkelés czéltalan s még hozzá nevetséges is, akkor a nemesség adómentessége és kiváltságai igazságtalanok, akkor politikai befolyása megsztünik — akkor igaz, a mit Bécsben mondtak, hogy a magyar alkotmány elavult.

A kor, melybe a közönséget vezettem, a rendi szabadal-makat még egynek tartá az ország szabadságaival s oly megoldásoktól nem volt áthatva, melyek az előjogok elvesztésével biztosították volna az alkotmányt. És hasztalan is lett volna ily remény, mert azon években a birodalmi kormány a legmozdulatlanabb ab-

solutismuson nyugvék, s ha dícsérni akarta a magyart, érdemül azt hozá föl, hogy ment minden ujitási viszketegtől, és az idegen eszméket visszautasítja. Következőleg, midőn Bécsben azt állították, hogy a magyar constitutio elavult, nem azt értették rajta: hogy kijavítandó, hanem hogy nem használandó.

Az 1811-ki országgyűlésen nyilvánosságra is jött e törekvés, mert a rendek a finanszpátenst visszautasítván, oly választ kaptak, melyből meggyőződhettek, hogy nem egyhamar fognak alkotmányosan kormányoztatni. Utolsó feliratukban tehát nyilváníták, mennyire nem ringatják magokat azon csal-álomban, hogy mostanság országgyűlés tartassék. Nyilváníták, miként nem bírnak eszközökkel a törvényteleniségek gátlására, s a tényekkel szemben a szenvedőleges ellentálláshoz fognak folyamodni.

1811 óta 1823-ig, midőn Vörösmarty királyi táblai jegyzővé lőn, és egy nagy hősköltemény tervével foglalkozott, már 12 szomorú és tétlen év folyt le. Iszonyú kor, véstetjes pangás oly nemzetnél, mely a régi fentarthatása iránt kétkedni kezdett, új eszmék által nem vala lelkesítve, és jellemét semmi különösebb nyomás súlya nem aczélozható erélyre, visszahatásra. A magyar történet ürességét, a forrás kiapadásának, a vég kezdetének tekintheté, saját tétlenségében erőtlenséget, elkorcsosodást látott, s e hite könnyen öszhangzásban lehetett volna a valósággal, ha azon kis irodalmi kör, mely a nyelvujítás zászlóját tűzte ki, a tapasztalt csekély rokonszenvedezésére is ernyedetlenül nem működik, s ha nem is volt közönsége, folyvást nem írt, s egymás munkáját nem vásárolja és olvassa.

Vörösmarty szívébe e hazai állapotok mélyen fészkeltek be magukat. Nem nyughaték miattok. Körülzibongák a hon nagyságának és sülyedésének emlékei, a fényes múlt, a borongó jelen. A komoly, csendes ifjú phantasiája a mértékentül erős és képekben bővelkedő volt. S csoda-e, ha míg Kazinczy a művészi szépet és szabályost az antik költészetben és Goethében kémlé, hogy reprodukálhassa s fáradatlanul fordított, mert csint, elegantiát, szó bőséget és ornata syntaxist akart megalapítani; csoda-e ismétlem, hogy addig az ifjú Vörösmarty Árpádnak a hon alapítójának s ama daliás kornak, melyben egy kóbor nép hazát szerzett, nagy alakjait látta maga előtt, azon fájdalmas benyomás képeivel vegyítve, melyet a sivár jelen vont szeme elébe: csoda-e, hogy a

feledékeny, a szórakozásban élő, a hivatását nem ismerő vagy kevésbé érző nemzedéknek, azt akarta elmondani: őseitek, kiknek tanyájuk csak sátoruk és szekerek volt, hazát szereztek maguknak, míg ti a bont, mely birtokotokban van, elveszthetitek tunyaságból és tehetetlenségetekkel, ébredjetek, küzdjetek. A törekvőké a pálma!!

Ily hangulat közt fogant és lőn megalkotva Vörösmarty nagy hős költeménye: a Z a l á n f u t á s a.

Ezért találják fel önök e műben az invocatiótól kezdve, gyakran belé szöve, azon elegiai bánatot, mely a múlt rajza közt ki-ki tör, s a kornak, melyben iratott, szomorú állapotát rajzolja.

„Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?

Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző

Fénynyel jársz egyedül!“

A szerző hőskölteményét e szavakkal nyitja meg, s legott a jelenre térve át, így szól:

„A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb

Gyermekek áltak elő az erősebb jámbor apáktól,

Engem is a nyugalom napján ily év hozza fényre

Már késő unokát!“

Még pregnansabbá válik e hangulat kinyomata, midőn Vörösmarty Zalán táborának Görögországból jött csapatain szemlét tart, fölsohajtván:

„Hősök, tudniillik, mint akkor voltak, eléggé

Jártasok a hadban, de puhák a csendes időben,

És ha nem is bátorságban,—megfogytak erőben . . . .

Mert immár elműla dicső korod, Epaminonda,

Miltiades, véres Marathonnak hőse, öröklő

Lelkek! Azon kor már elmúlt, mely híreteké volt:

Régi dicsőségek szikrája aluddogál és vész.

Oh mert a hosszú nyugalom henyesége lerontja

A nagy nemzeteket s a sas fia gyáva galamb lesz;

Megfordul a hajdan erős természet egészen,

S mely nép villongó vasakat csördite örömmel,

Éjjeli méceknél zabolátlan vétkeiit üzi,

S éltének gyilkos kézzel szaggatja virágát,

Míg végtére kidől s maga lesz temetője nevének!

Romlatlan vala nemzetem is, szilaj, ép erejében

Fél Európának hajdan megrázta határait:

Szűkre szorult most, és kevesét sem bírva,—hanyatlik,

S a puhaság fertőjében megemészti hatalmát. . .

. . . . . Hova lettünk nemzetem? Ah de

Mely bús útra jövék? Komoly elme ne menj tova, hagyd el
A gyászunkra jelent nagy idő haladásait, és a
Régi dicsőségnek bátran térj vissza nyomára“

Minő bánat és minő serkentés minden szóban.

Önök jól tudják, hogy Vörösmarty előtt két rendkívüli elme fektetett nagy költői művébe politikai ezélatot.

A „Zrinyiász“ halbatatlan írója, midőn nagy bátyjának, a szigetvári bajnoknak hős halálát epikai tárgygyá tevé, már a végzet könyvébe volt írva a magyar nemzet pusztulása; de az Isten a darab végén dicsőségének fényében az egen láthatóvá lön, s kijelenté, hogy meg van mentve e faj, mert voltak, kik érte fölál-dozák magukat, s a pogányság elleni küzdelem el fogja háritani régi bűneiért a megtorlást. Zrinyi Miklós, a költő, egy röpirat által is kívánt arra hatni, hogy az egész ország fogjon fegyvert az ozmanok kiűzésére. De a kor, mely a protestantismus szabad fejlődhetése miatt nem volt,—a létező körülmények közt,—az ország egysége számára egészen megnyerhető, hidegen és megoszlott érzéssel fogadta mind a ragyogó hős költeményt, mind az izgató röpiratot. A Zrinyiász tehát könnyen elfeledteték, s ritka költői bece mellett, újabb korunk rehabilitatiójára szorult; mire, bár másodrendüleg, nyelvének és verselésének hiányai is befolyhattak.

Katona, a Zrínyi Miklóssal versenyző lángész nagy tragoe-diájának, mint már említém, polititikai ezélatát, művészileg tüntette ki az alattvalói hűség és ellenzéki köteleesség küzdelme által, s az „arany bulla“ korát varázsolta a csüggedő és hitvesztett nemzedék elébe. Ő nem sokkal azután, hogy az 1811-iki országgyűlés el lön oszlatva, kezdett művéhez, s 1814-ben a szinpadra küldé.

De a lanyha kor, mely Tacitus szerint, szavával emlékezetét is elvesztette vala, ha oly könnyű volna feledni mint hallgatni, nem hitte figyelemre méltónak a kecskeméti ügyvéd irkáit, s csak az újabb ivadék szolgáltatott igazságot a már megholt ismeretlennek.

Vörösmarty a harmadik, ki nagy költői művébe politikai ezélatot fektetett, már szerencsésebb vala.

„Zalán futása,“ mely 1825-ben jelent meg, felvilanyozta a kedélyeket.

Olvasták, bámulták, lelkesültek általa.

A megyéken megkísértett önkényes szabályok után, a haza-

fiasság térszinének emelkedésével, az országgyűlés összehívásával minden arra munkált, hogy azon költő, ki a közhangulatot keblébe öszpontosítá és művészileg fejezé ki, közelismertetésben részesüljön.

Az ifju versiróból egyszerre első rangú nevezetesség lön, és az új iskola feltalálta benne azon támaszt, melyre szüksége volt, oly lángesz t. i., ki ragyogó képzelődésével túlszárnyalta ama híres költőket, kik bár hivatásukat befejezék, még éltek, még bámultattak, daczára annak, hogy a neologismus körén kívül állottak.

A közönségnél nyert teljes siker, természetesen nem zárja ki a fogyatkozásokat, s az ítész jogosítva van a sajtó által közzétett műveket, széptani céljai szerint akár tárgyilagosan bonczkés alá venni, akár csupán egyoldalulag azoknak csak hibáit kutatni vagy csak szépségeit ragyogtatni.

A „Zalán futása“ a magasztalás mellett gáncsolásokban is részesült.

Kazinczy, minthogy a képzelődés merészségét könnyen hivé korlátlanságnak, az erőnél inkább szereté a bájt és az eredetiségnél inkább a szép arányosságot, Vörösmartynak egy kis gyermek halálára írt kedves alagyáját — mint mondá — oda nem adta volna Zalán futásáért. Neki a classikai iskola szempontjából igaza is lehetett, valamint Voltairenak, midőn Shakespeare-t hőbortos és faragatlan lángésznek tartá.

Megengedem, hogy Zrínyi hős költeménye a Vörösmartyénál szilárdabb szerkezettel bír: de ha a nagyszertű és tömeges épikai főkelléknek tekintetik, akkor a honszerző nemzet maga kétségkívül a legegikaibb anyag, s midőn Vörösmarty az Árpád monda körből ritka történeti és műérzéssel épen azt választotta ki, a mely a hódítások legfontosabb mozzanatát képezi, költeményének tárgyára nézve Zrínyi fölött áll.

Állítatik, s nem ok nélkül, hogy Zalán futása episodokkal van halmazva. De ha szigoruan csak azt értjük episodnak, mi a fő cselekményre, akár mint lendület, akár mint történet, nem hat; akkor e vád szűkebb korlátok közé van szorítva. A mennyiben pedig egészen igaz, a compositio szorosabb egységének hiányát elfeledtetik a gyönyörű s néhol elragadtatásig szép részletek.

Zalán futásának episodjai többnyire egy külön vált s Magyarországnak felsőbb részein működő csapattal és ott lakó teleppel

függnek össze. E helyen szerepel Ete, a hősköltemény legregényesebb alakja, kalandjaival és vitézségével némileg háttérbe szorítva a hadat intéző Árpádot és a főcselekvényt. Itt szövettek a délszaki tündér és a földdel összeköttetésben álló szellemvilág phantastikus lényeinek élményei a földhez közeledés, és szenvedései az égtől eltávozás miatt. S Vörösmarty képzelő tehetsége mindent megtett, a mi ősmondák nélkül lehetséges, hogy a rendkívüli és természetfeletti, mely a hősköltemények lényegéhez tartozónak állítatik, érvényt szerezzen magának.

Nézetem szerint a honszerzési mondakör igen szegény hitregékben. A közbeszéd nyomán a magyaroknak külön istenök volt, de az alig lehetett olyas mint az Izraelé. Alkalmasint csak a nemzetnek kedvező szerencsét értették alatta, azt, a mit Zrínyi jelmondatul választott „Sors bona, nihil aliud.“ Ez pedig oly tapasztalati, oly elvont fogalom, melyről hitesszme alakjában semmit sem tudhatott a hétvezér és csapatja.

Az tény, hogy honszerzőink források mellett lovakat áldoztak; de vajjon a korlátlan természeti erőknél-e, melyektől rettegtek, vagy a szabályzó legfelsőbb értelemnek, melynek engedelmeskedtek: ezt döntsék el, ha bírják, a szakférfiak.

Honszerzőink a táltosoknak, kik a lovat, szertartások mellett, karddal átszúrták, csodás elmenagyságáról, úgy látszik, meg voltak győződve, és mint lovon élő nép, s mint a kik a lovat azzal becsülték meg, hogy a föláldoztatásra egyedül méltó tárgynak tarták, nem tettek a primitív népek nézetével ellenkezőt, midőn a táltosi tulajdont t. i. az értelmet, a jóstehetségeket, a beszéd hatalmát varázslat útján egyes ménembe is beoltottnak képelték.

Őseinknél a végzet útjainak kijelentését gyakran az álmok eszközlék: néha pedig egy karvaly és szarvas volt, mely azon tömkelegből nyilást lelt, a hol az emberi elme kifáradt vagy eltévedt.

Valóban szegény és a képzelődést kevésbé ingerlő hitregék ezek arra, hogy egy hősköltemény számára követelt rendkívülit és csodást nagy sikerrel képviselhessék.

Vörösmarty saját inspirációiból népesíté meg a mondakörnek tartalmatlan és töredékes hitregéit.

Tündérek röpkedtek az egen, és szennyezék be szárnyaikat érintve a földet és a földi szenvedélyeket.

A délszaki tündér, a visszautasított szerelem miatt szőrazottságból hanyagolta el kötelességét és atyjától száműzve az ég alján naponként föléled és elhal.

A szellem anyja gyermeke egy kis nemtő, őrizi a szelid szép Hajnát, midőn a Bodrog hullámitól partra vettette alszik.

Rémek ferde alakjai röpkedik körül s gátolják azon küzdő bajnokokat, kik a közveszély elhárításáért halálra fölajánlák magukat.

Szóval a demonologia bőven vegyül a Zalán futásába.

A mindenség fölött pedig uralkodik Ormuzd — a jó kutféje, kit Vörösmarty Aranyosrákosi Székely Sándor után Hadúrnak nevez, és Ariman, a gonoszság elve, kit Ármánnak mond.

Tudjuk, hogy ezen zoroasteri hittan Baktria fensíkjain hirdeteték, s az áriai népfajok közt élt és terjedt, kikkel mi sem mi rokonságban nem voltunk.

Lehet, hogy Vörösmarty Horváth István őstörténeti kutatásainak ösvényén tévedt ezen dualisticus hiteszmehez; de ha a tudományos ítészet könnyen be is bizonyíthatja költőnk e botlását, önök szépészeti műérzéköknél fogva csak idvezelhetnék őt azért, hogy botlott, s hogy hőskölteményébe olvaszthatá azon spiritualisticus nézet- és érzéskört, mely nyilvánulásaiban a keresztényihez hasonlít. Hadur a világrendet intézi; Ármány csak a Sátán szerepét viszi, s kaczagányos apáink a romantika bűbajos körében sajátságos kellemmel és otthoniassággal mozognak.

Valóban Vörösmarty Zalán futásának hatásáról semmi sem nyújt biztosabb mértéket, mint az, hogy az egész magyar nemzet rögtön indigenatusi jogot adott Hadurnak és Ármánnak, s nines költő, ki ha a honszerzési sőt még ha a húnkorra is áttér, hitregeként ne szőjje be, a természeti erők jelvényei helyett, a jó és a gonosz elvének személyesítését, Hadurban és Ármányban.

1826 től kezdve 1831-ig Vörösmarty még mindég kiváló előszeretettel viselteték ama költői nem iránt, melynek dicsőségét köszöni.

Évenként készített kisebb epepeákat, költői beszélyeket, melyek többnyire az „Aurorá“-ban jelentek meg, s egypár phantasticus és szétfolyó tündérrege, meg allegorikai töredék kivételével, utódaink által is irodalmi kincstáruunk legttündöklőbb solitaire-i közé fognak soroltatni.

Melyiket illeti meg közölök az elsőség? Eziránt a vélemények különbözhetnek.

„Cserhalom“ nagy elragadtatással fogadtaték; ámbár szervezete oly széteszló, hogy a mi episodnak látszik, voltakép a darab alapeszméjét tartja fön. A kúnok Magyarországra törnek zsákmányolni, földulják Erneyi házat is s elrabolják leányát, „a szöghaju nyájas Etelkét.“ Az agg apa átkokat szór az ég ellen; azonban csakhamar kétségbeesését erély váltja föl. Megindul, hogy harezra riaszsza Salamon királyt s Béla dicső fiait Gézát és Lászlót. Bejárta a várakat, a hol csak fölkelésre kész bajnokok laktak.

„S Erneyi kürtétől hangzott széltében az ország.“

Szóval az, a mi a classicaí alaku Helena elraboltatása miatt a görögöknél történt, ismételtetik nálunk a szöghaju nyájas Etelke megmentése végett.

Természetesen a magyarok győztek, s a lovagiasság tükre, a szekercze csapással rettenetes László, a leányrablót, a hős Árboczt megölvén,

„Néma szelidséggel vezeté atyjához Etelkét.“

Ebből áll a ragyogó költői beszély egész meséje a cserhalmi csata folyamának leírása nélkül.

A középkori lovagiasság és a nők iránti gyöngédség alkotják azon varázskört, melyben nem csak a magyar, de a kún tábor alakjai is mozognak.

A pogány hitű ellenség a mi leventéinkkel versenyez a regényes tulajdonokban, mint a spanyol mondákban a mór hős a castilíai bajnokokkal.

De ha Cserhalom egy kies tündér völgy, virágillattal, ezüst hullámu patakokkal, smaragd zöld gyeppe, azurkék éggel; akkor a Két szomszédvár, Vörösmarty legmegrendítőbb költői beszélye, zord hegyvidék, merev szirtekkkel, tátongó mélységekkel küddel, mely a lélekzést fojtja, sikamos ösvényekkel, melyeken a leggyakorlottabb képzelődés is elbukhatik.

Berzsenyi a „Két szomszédvárt“ kannibali műnek nevezi. Az igaz, hogy e remek költői beszély meséje nem idill, hangja nem alagyai, személyei nem érzelegnek, s nem engedik át magukat szelid és széparányu fájdalomnak. A szenvedély, mely a „Két szomszédvárt“, minden élő lényével együtt a föld színeről

elsodorta, oly nagyszerű és szabálytalan volt, mint a mily tragikai és borzasztón felséges a költői elégtétel, melynek kiszolgáltatásakor Vörösmarty lángesze saját magát haladta tul.

Különös, hogy a Zalán futásának szerzője, ki nyolcz hős- és regényes költeményt alkotott, midőn e nemben a legtökéletesebbet, a „Két szomszédvárt“ befejezte, örökre lemondott az epospeakról.

Történetes volt-e e babértermő vidékből kibujdosása; vagy geniusának természete ellenállhatlan erővel ragadta a költészet más tájékaira? ezen igen jellemző kérdés megoldása, mint hiszem, nemzeti életünk peripetiáival szoros összeköttetésben áll.

Az 1825 ki országgyűlésen a király visszavonta a törvényes formákba ütköző rendeleteket s az alkotmányt fejedelmi szavával és szentesített törvények által biztosította. A nemzet, mely már két évnél tovább a megyei gyűléseken ős jogai védelmében szertelen erélyt fejtett ki, az ország termében is a sérelmek orvoslását oly szívóssággal sürgette, mint bármikor. De a szellem már nem volt egészen az a minőnek a régi állapotokra történt folytonos hivatkozások szerint gyanítani lehetett. Az európai eszméknek és mozgalmaknak behatásai sűrűbben kezdenek jelenezni. Voltak, kik sejtették, hogy „a tehetetlen kor“ vádja a mult restaurációja által még el nem hárintható, s nem csak a föntartás, de az alkotás is mellözhetlen jellemvonása oly kornak, mely a korcsosodástól fél, a tehetlenségért pirul, büszkeségében érzi, hogy „halál a névtelen élet,“ s higgadt fontolással már átlátta, miként nem csak a pallerra de a politicusra is illik: „Rontott, mert építeni akart Palladio“ és csak czélszerűen _újítva_ lehet a régit leghűbben védeni.

Az 1830-kí czikkek közül a 8-ik, mely a magyar nyelvnek az országos ügyek vezetésénél figyelemre méltó tért engedett át, már a múlttal nevezetes szakítást árult el, és új irányt jelez. A magyar Akadémia igazgatóságának Pozsonyban nov. 17-kén tartott alakító gyűlése a tagok kinevezésével megkezdete ezen nagy befolyásu intézet működését.

Köz- és magánjogi intézményeinknek hiányai felé fordult a figyelem, hátramaradásaink emlegetését mindig keskenyülőbb kör tartá hazafitlanságnak, a juliusi forradalom az európai eszmék iránt, melyek Canning ministeriuma óta hozzánk már bejáratot nyer-

tek, rokonszenvet ébresztett, és Széchenyi István végzetes pályáját már megkezdé, sybillai jóslatként kiáltván az igék csodaszerősége miatt ámuló nemzet fülébe:

„A magyar nem volt, hanem lesz.”

Ezerek érezték egyszerre, félve és remélve, hogy új korokba léptünk, s az ismeretlen kapuja megnyílt s tarkán tudulnak be a kérdések, melyek megoldásra föltéve még nem voltak és az alakulások, melyeknek hordereje eddig alig lőn kémlet alá vetve.

S ugyan ki érezi előbb meg a politikai és társadalmi légkör változásait, mint épen a költő?

Kölcsey is, noha classikai tanulmányai a romantikus behatásoknak képzelődésére kevesebb tért engedtek, most már egy rongált vár előtt visszazengé a jelszavakat, melyekkel Széchenyi, a jövő nevében, a multtal le akart számolni:

„Bús düledékeiden, Husznak romvára, megállék;

Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.

Szél kele most, mint sir szele kél; s a csarnok elontott

Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.

És mond: Honfi! mit ér epedő kebel e romok ormán?

Régi kor árnya felé visszameregni mit ér?

Messze jövővel komolyan vess össze jelenkort;

Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

Ezt éneklé Kölcsey a porló, a málló mult előtt.

És vajjon a régikor árnya felé miért merengett volna vissza épen Vörösmarty, ki kortársai közt legélénkebben érezé, legmélyebben volt áthatva a hazafi törekvések mindeu érlüktetésétől?

Ő már megkoszorúzta volt a romokat költészetének örök zöld folyondáraival. Ő már minden szép és tette buzditó emlékre hivatkozott, hogy nemzetét a tehetetlenségből kiragadjá.

S mire használhatta volna a költészet epikai nemét, midőn a jelen törekvései varázserővel magukhoz vonák?

A tragoedia, mely a nemes természetűeket, az erkölcsi rendből kilépésökért a Nemesis hatalmába ejti s a tévedésektől a megtorláshoz vezet, és bár a bukott iránt szánakozást gerjeszt, minket a végzettel kibékít: a költészet ezen kegyetlen s mégis igazságos neme, legjobban talál azon korhoz, mely küzdő, cselekvő, mely a tevékenység mértéke szerint kell hogy ébren tartsa a felelősség érzetét, élesítse a lelkiismeretet, és győzze meg arról

azokat, kik mernek és kockáztatnak, hogy mint Dante írja a pokol „jó szándékkal van tömve“ és a bűn s a tévedés, a kiváló egyéniségeket is oly válságokba sodorhatja, melyek áradatként ragadják magukkal az örvénybe s midőn már az ellenállási erő megtört . . . a tenger partra veti halottjait.

Ismétlem, a törekvő és vállalkozó kornak a dráma való, és a lyra, mely buzdít, mely a czélt eszményi tisztaságában tüzi a szem elébe, mely megkoszorúzza a bukott bajnokot, erőt lehel a csüggedőkbe, a meghíusult remények naeniáját zengi el, s méltó haragra gyul, ha Patroclus elesett, de Thersites haza jön.

Vörösmarty, ki még Zalán futása előtt írta, bár utóbb adá ki „Salamon király“ nevű szomorujátékát, s ki 1828-ban egy drámai költeménynyel s egy öt felvonásos színművel lépett föl: a haladási korszak küszöbén kettőzött erélylyel kereste Thalia kegyét. „Vérnász“ szomorú játékával akadémiai díjt nyert. Állandó látogatója lön a budai színháznak. A vígjáték terén is kísérletet tön, s 1836-ban a pesti színház megnyitására „Árpád ébredése“ című előjátékot készített, és a következő években „Márót bán“ „Czillei és a Hunyadiak“, „Az áldozat“ és Shakespearenek kitűnő sikerrel fordított „Julius Caesarja“ tesznek tanuságot fáradhatlan buzgalmáról.

Igaza volt, midőn fölismeré a drámai irodalom rendkívüli fontosságát általában s különösen viszonyaink közt, midőn a színpad nálunk nemcsak szépművészeti,—de nemzeti intézetnek is, nyelvünk és szellemünk terjesztőjének, tekintetett. De a lángész sem uralkodhatik egyenlő hatalommal a költészet roppant birodalmának egész területén, s a világ literaturában ritkán történt, hogy a ki az elbeszélő költészetben halhatatlan műveket teremtett, azokat a drámában túlhaladja vagy csak versenyezzen is velök. Különösen pedig nem emlékszem nagy epicusra, ki a színpadon első rangu tehetségként ismertetett volna el.

Vörösmarty gyönyörű, gyakran magával ragadó és fellelkes leíró modora, nem volt előnyös a színpadon, mely előadás helyett cselekvényeket kíván. Fényes dietiója nem talált a tragikai nyelvvel, mely a szenvedélyeké levén, összeszorított, egyenetlen, szaggatott, s néha egy fölkiáltással, egy odavetett szóval, mint a villám a sötét láthatárt, földeríti a kebelbe rejtett rémitő titkok és küzdelmek egész tartalmát. Vörösmarty nem volt járat-

lan az egyénítésben; de a színpadon nagy vonásokkal kell jellemzeni, s a finom árnyalások többnyire észre nem vétetnek. A „Két szomszédvár“ halhatatlan írója a tragikai megoldást, a költői igazságszolgáltatást, e remek művében túl nem haladható tökélyvel kezelte: de a mi egy verses beszélyben vagy regényben művészi és lélektani pontossággal megalkotott tragikai vég; az igen gyakran vagy nem alkalmazható a színpadra, vagy csak a catastroph kezdetének látszanék. S Vörösmarty szomorújátékaiban a Nemesi st kevesebb sikerrel szerepeltette, mint akár a „Két szomszédvárban“, akár a csekélyebb becsű „Széplak“ czimű beszélyben.

De mily diadallal haladott Vörösmarty a nagy sikerről mindig még nagyobbra, ama másik téren, melyre 1831 óta költői erejének legjavát fordítá!

Ő ugyan már akkor is, midőn az epicai nemre veté a fősúlyt, első rangu lyricusaink közt foglalt helyet. Voltak oly dalai, melyek magasztaltattak, s oly románczai és balladái, melyek nagy becsesel birnak. Sőt volt egy legendája Hedvig, melyet irodalmunkban még eddigelé egy műköltő sem győzött le, s csak a Kriza által kiadott „Székely“ népköltészeti gyűjteményben találtam olyanra, mely utánozhatlan gyöngédségében, felséges egyszerűségében, és a szent áthatottságban tán Hedviget is túlhaladá. E csodálatos legenda czime „Julia szép leány“ s mint az alkotásból gyanítom, a szombatosok ábrándos és üldözött sectájához tartozó egyén írhatta.

De ámbár Vörösmarty már eposi korszakában is kitünő lyricus volt, legdöntőbb győzedelmeit később ünnepelte.

Senki sincs lyricusaink között, ki oly széles körben működött volna. A daltól a dythirambig és ódáig, a genreképektől, és a helyzetek s hangulatok festésétől, a meséken, parabolákon, allegóriákon át a phantásticus rajzokig, a románcztól és a költői beszélykétől kezdve, az elénekelhető balladáig és az eposiai nemhez közelítő verses novellettáig, a didacticus irányú elmélkedésektől az epigrammokig, mindenre kiterjedt hatalmas inspirációja.

Az egyszerű dal, melyben az érzések bensőségét nem zavarja semmi idegen elem, melyben a képzelődés úgy beolvadt a kedélyhangba, hogy attól külön nem válhat, s egyetlen hasonlatosság vagy cziráda által sem árulja el magát: — ezen neme a dalnak

volt Vörösmarty geniusával legnehezebben egyeztethető. S mégis, hogy többet ne említsek „A kis leány dala“ kimondhatlanul kedves és correct.

Vörösmarty pathetikus dalai általában nagy hatásuak, s gyakran művészileg kikerekítettek. A Cs. M. kisasszonyhoz irt a leghőbb szerelemnek áradozása, dithirambicus szokellésekkel, s benne a forma a tartalommal teljesen egybenőtt.

Szintazon magyar mértékű, és cesurāju ez, mint a bor-dalok fededelve, ama merész és szeszélyes dithiramb, mely a po-harazó magyar táblabírónak egész érzés és nézetkörét átkarolta, hogy művészileg visszaadja. A „Fóti dalt“ értem, melynek előnye és hátránya, hogy valamint 1848 előtt minden kedélyt fölviillanyo-zott, szintűgy csak addig fog rendkívüli varázsszal bírni, míg a szellem, melynek teljes érvű kinyomata, a viszontagságok és az új korirány miatt át nem alakuland.

Nem hagyhatom még említetlenül a „Keserű pohár“ című szilaj dalt, melynek alapeszméje:

„Gondolj merészet és nagyot
És tedd rá éltedet,
Nincs veszve bármi sors alatt
Ki el nem csüggedett.“

Vörösmarty e dalban mesterileg fejtí a családkozások beha-tását, oly daczos természetre, mely szívét — ha kell — haboták közt hagyná elvérzeni, s mely az el nem csüggedésre erőt egye-dűl az élet megvetésétől nyer.

Vörösmarty két magasztalt költőnek — Berzsenyi és Kisfa-ludy Károlynak — halálát kíséré fellengős odával: s ha épen az egyik oda tárgya, Berzsenyi, e nemben az ókor remekiróival egyenlő magasságon nem állt volna, önök tán csekélylésnek vennék, ha állítom, hogy egy romantikus költő, a tőle idegen teren, és alcaicus versekkel megtudta közelítí e nagy mestert.

Ellenben saját elemében mozgott Vörösmarty azon odában, melyet egy világhírű magyar zenésznek Pesten föllépésekor kül-tött. Több pathost, kevesebb dagály bevegyítésével, alig találunk hasonló emelkedettségtű verseiben. Hatalmason hömpölyögnek a teli medrű strophák, mint egy országos folyam, melynek zűgása, a minden felől beleomló áradatok által, végre harsogássá kezd válni. Vörösmarty itt, mint Pindarról mondák „ruit profundo ore.“

Odája a hazafi lelkesedés duzzadozó erejével ragadja egymásután fölszínre a mult dicsőségét és gyászát, a jelen reményeit és küzdelmeit. A képek, érzések, hangulatok gyorsan változnak; de a lelkesedés mindig nő, míg nem szertelenné kezdene válni; azonban ekkor egy szerencsés fordulat által féket vet rohamának, s azt művészi ügyességgel fejezi be.

Vörösmarty Kisfaludy Károly példájától buzdítva, és Czuczortól követtelve, jeles népdalokat is írt, melyekben a sajátos hang többször van jól ellesve és reproducálva. E koszorús költőknek nagy nehézségekkel kelle küzdeniök, miután népdalaink, hogy szellemöket föltárhassák, még nem voltak összegyűjtve.

Költők, mint epigramm-író, általában az első ranguak közé tartozik. A görög anthologia legszebb virágaival vetélkednek a komoly nemben írttak, míg a martialisi modoruakban is elég találó élesség van.

A balladákban három kortárssal: Kisfaludy Károlylyal, Kölcsöyvel és Czuczorral versenyzett, mindeniken valami kiválóbb tulajdon által felülemelkedve.

Kisfaludy Károly balladáiból kiérzik a német költészet befolyása; míg Vörösmarty többnyire eredeti, s a hol tán idegen szikrák hevíték képzelődését, nehéz volna rámutatni a tűzhelyre, mely reá gerjesztőleg hatott.

Kölcsöynek kevés valódi balladája van, s bár kortársai a költészet e neméért magasztalják, az ő balladáit jobbra csak kecses alaku románczok.

Én legalább nem találtam nála öt oly költeménynél többet, melyet a balladák közé tudnék sorolni, s ezek közt a legtisztább szervezetű, Doboz, melyet Vörösmartynak „Szilágyi és Hajmasia“ szintazon tulajdonban túlszárnyal.

Czuczor egy pár balladájában a forma szigorú megtartásával sajátos magyar zamat és szellem frigyessül; azonban ezen előnyök Vörösmartyban sem hiányzanak a költészet nagyobb erejével együtt. Nincs miért említsem „Salamon királyt,“ hisz ki ne ismerné közülünk?

S mennyi és mily jeles költői beszélykéket nem írt ő! Viszsaélnék önök türelmével, ha a kitünőbbeket mind elősorolnám. Csak az ősz bajnokot emlitem, és a „Szép Ilonkát“, kinek

„Hervadása liliomhullás volt,
Ártatlanság képe s bánaté.“

És rámutatok a „Tót deák dalára“ azon kipusztíthatlan humoru genreképre, melynél eredetibb és épebb alakot a német alföldi iskola mesterei sem tettek soha vászonra.

Rámutatok „A sors és a magyar ember“ című regére, mely a legszeretetremlőbb ironia és kedélyesség vegyületéből támadt.

S végre az egyszerűsége által fenséges „Szegény asszony könyvére,“ melyben halhatatlan költőnk saját édes anyjának kedves képe lép előnkbe.

Hátra van még feladatomban legnehezebbjének megkísértése.

Szeretném pontosan kijelölni a helyett, melyet Vörösmarty a szépirodalomban elfoglalt.

És szeretném írói jellemének képét adni.

Hogy pedig ezt tehessem, kénytelen vagyok kortársaira is olykor figyelő tekintetet vetni.

Említettem, hogy Vörösmarty föllépésével a nyelvharczot a neologok részére rögtön eldöntette.

Költői felsősége is nagyszerűen befolyt e diadalra; azonban meg kell vallani, hogy a nyelv, melylyel ő a közönséget meghódította az osdiak ellenhatását lefegyverzé, szorosban véve nem az a szómetész, sima, válogatott, csiszolt, feszes, idegen kifejezéseket lefordító, német szófüzéseket áttöltő, és a gyári munkát eláruló nyelv vala, melyet a régivel szakított, és a népiest megvető mesterek készítenek. Vörösmarty nyelve hangzatos, nérész, színező, erődús, s a hol kellett simulékony, lágy és zengő. Szeretett újítani, de mindig a magyar nyelv szelleme szerint, s óvakodék idegen áttöltéstől. A régi írói nyelvkincsét kutató, hogy költészetét gazdagítsa; a népies kifejezéseket s olykor a tájszavakat is igénybe vette, hogy találón, közvetlenséggel, gyermeketegen, s midőn illet nyersen szólhasson, s ha dictióját a festői epithetonok és jellemző szófüzések néha túlterhelte és dagályossá tették is, többször kölcsönöztek annak rendkívüli bűbájt s ragyogó szint. Vörösmarty Berzsenyi azon sajátágát, mely egy ismert szónak új vagy átvitt értelmet adott, még nagyobb tökélyre vitte, és soha sem esett azon hibába, hogy e miatt, mint Berzsenyivel történt, meg ne értessék. Szóval Vörösmarty határozottan neolog

volt: de szintűgy használt helyes archaismusokat, mint új szavakat és eredeti szófüzéseket.

Innen magyarázható, hogy a Kazinczy által megkezdett hosszas nyelvesata, Vörösmarty fellépése után hamar be lön végezve.

Továbbá Vörösmarty írói párthelyzetének az a sajátsága vala, hogy a kikkel együtt működött, azoknak, a széptani irányt tekintve, vagy ellentéte volt vagy legalább antagonistája; nem polemiák által, hanem saját geniusának természeténél fogva.

Kazinczy és társai — Kisfaludy Károlyon kívül — a classicismus emlőin nevedtek. Vörösmarty romantikus vala.

Ime a nagy különbség! Kazinczy a latin költőkön kívül a görög irodalmat is tanulmányozta. Ismeré Franciaország remekíróit, de kiváló előszeretettel a német költészet s különösen Goethe iránt viseltetik.

Tudjuk, hogy Goethe csodálatos tárgyilagossága az ellentéteket is egyesítette és saját költői természetébe olvasztá.

Ő romantikus volt Fausztban, antik Iphigeniában; szilajul zúta szét — mielőtt Hugo Viktor született volna — az arisztotelesi egységeket és Shakespeare-ként egyénített Götz von Berlichingenben, míg a szabálynak a szép arányuságnak, és a dictio összhangjának hódolt Tassóban s más színműveiben. Balladái többnyire romantikusok voltak. Verseinek egy része a szelid szenvedély és az úgynevezett szép ideal formáihoz simult, míg más része a képzelet szabadságát vivta ki, s az erős érzelmeket, sőt a lüktető indulatokat is saját alakjokban tünteté föl.

S vajjon Kazinczy mit bámult Goetheben?

Iphigeniát, s általában az antiokt.

S miket sajátított el tőle, néha az utánzásig?

A mik a szép ideal rovatába tartoztak. A mik a mérsékelt érzéseket válogatott szavakkal és csinos szervezetben léptették föl. A min a ráspoly és csiszolás kiérezhető volt. A miből az esprit csillámlott, a finom élcz és a szeretetre méltó gúnyor kacintott ki.

Kölcsey distingvált, érzelmes és tisztaságot szerető költői egyenisége birt pathossal, emelkedettséggel és szónoki meghatottsággal. A görög remekírókon s a német nagy szellem műveken mivelte ki széptani izlését. Ő is a képzelődés merészebb követelése.

seit és a szép ideal formáiba férkezni nem akaró szenvedélyeket a Parnasról eltiltá, s erre neki egy joggal többje vala, mint Kazinczynak. Mert Kölcey, a német költők után, és saját természetének igényeinél fogva, sentimentalis volt, s ezen merengő, búsongó hangulat, az életben és a művészetben, leginkább szokott irtózni attól, mit zajosnak, nyersnek, korlátlanoknak tart.

Mindketten — Kazinczy és Kölcey — az erődüst, a közvetlent, a népiest, könnyen félreérthették, durvának, leplezettlennek és póriasnak képzelvén.

Vörösmarty a tanulmányokat illetőleg, e kitűnő férfiaknál hátrább állott, s műízlésben lényegesen különbözött tőlök.

A latin költőkön kívül, fiatal korában Tassot, Ariostot és általában az olasz írókat, és a spanyolok közül Calderont olvasá. Később az angol nyelvet megtanulván, Shakespearet bámulta; de Ossian ködös alakjai is érdeklék. Az arab regék, a tündéri és kalandos szintén megnépesíték képzelődését. A francia classicusokból keveset s csak fordításban ismerhetett. A német költészet — bár méltányoltaték általa — nem bírt rá vonzerőt gyakorolni. Klopstock olvasását, mert főfájdalmat okozott, félbehagyta. Szeretett azon magyar történetbe merülni, melyről Kölcey állítá, hogy nem nyújt elég költői és drámai tárgyat. A közéletnek — mint már említém — minden lüktetését keblében fölfogá, s folyvást sugalmaztaték általa. Egyedül e pontban találkozott Kölceyvel, ki hazafiságának emlékét művészi szónoklatok — és nagy hatásu dalokban hagyta reánk.

Vörösmarty az Olympot minden isteneivel és egész monda-körével együtt kiküszöbölte költészetünkéből. A képzelet szabadságát reclamálván a „szép ideal“, „a szelid fájdalmak“, „a rithmicus, szép arányos és meglégített“ szenvedélyek barátja nem lehetett. Erős phantasiája ragadta a nagyszerű s néha a szertelen felé. Bele nem férhetvén a classikai formákba, tágitott rajtok s a conventio szabályai alól fölmenté magát, ha azok kényelmetlenek voltak. A költészeti közép fajokat szintén művelés alá vette, s nem tekinté a népiest művésztietlennek.

Kölesöngött-e ő valamit a francia romantikából?

Alig hiszem.

Hugo Viktor nála két évvel volt fiatalabb.

A francia új iskola, 1825 körül kezdett derekasabban mű-

ködni, midőn már Vörösmarty Zalán futását megírta s költői jellege kifejlődve volt. Ő nem is bír azon sajátságokkal, melyek ne volnának az általános romantika tulajdonai, hanem csak a francia új iskoláéi. Nem vadászsa az ellentételeket, s ha a bizzart és szertelent nem is ovakodik kerülni, a grotesket nem ismerte, a szörny és dissonans iránt nem törekvék költői részvétet ébresztetni, a bűnök apologiáját kedélyének nemes egyszerűsége viszszautasítá, s az aljasságért és vétkekért nem sietett a társadalmat felelőssé tenni.

Aztán a francia romanticismus nálunk a juliusi forradalom után kezdett terjedni, a lantos költészetben aránylag kevés helyet foglalt el, befolyása tetemes csak a regények, a tragoediák s a színpadon meghonosult melodrámái hatásu, népies és célzatos színművek által volt.

Emlékbeszédem végefelé sietvén, különösen ki kell még emelnem, mit helyenként feltüntetni el nem mulasztottam, hogy Vörösmarty költészetének főjellemvonása a hazafiasság, mely nála 1830-tól kezdve haladási ügyfolyamunktól nyert lelkesítést vagy árasztott arra vissza.

Ma, mint Tyrtaeus, bátorított a küzdelemre, holnap mint Pindar megkoszorúzá a diadalt; most sugalmazásai előzték meg az eseményeket, majd pedig azoknak adtak költői kifejezést.

Néha gúnyolt mert szeretett, néha tünődve remélt, s biztatásai hasonlítottak a csüggedéshez.

„Ki mondja meg, mit ad az ég?
Gyűlöltünk mint kurucz, tatár,
Bánkódtunk, mint a pusztá vár,
Ügyünk azért
Sikert nem ért.
Pedig neked virulnod kell oh hon,
Lelkünk kihalna hervadásodon.“

Olykor sötét színben látott mindent, s geniusa a lehangoló eszmék tömkelegéből csak alig bontakozott ki, s bádjadtan mondá:

„És mégis, mégis remélni kell,
Egy újabb szellem kezd felküzdeni
Egy új irány tör át a lelkeken:
A nyers fajokba tisztább érzeményt
S gyümölcsözőbb eszméket oltani,
Hogy végre egymást szívben átkarolják:
E z a z m i é r t c s ü g g e d n i n e m s z a b a d.“

Azonban volt pillanat, midőn egészen el csüggedett s fölkiálta :

„Mi dús a föld s emberkezek még
Dúsabbá teszik azt,
És mégis szerte dul az inség
S rut szolgaság nyomaszt.
Így kell-e lenni? vagy ha nem
Mért oly idős a gyötrelmem?
Mi a kevés? erő vagy erény?
Nincsen remény.“

Csodálatos, hogy Széchenyi, ki azon büszke jelszóval tűzte ki a reform zászlóját, hogy a magyar nem volt, hanem lesz, s tehát a Nagy Lajos és Corvin koránál is fényesebbet tudott számunkra képzelni: néha vagy a fejleményektől, vagy a gátló akadályok miatt megdöbbenve, azon töprenkedék: nem lett volna-e jobb a magyar nemzetet föl nem rázni álomkorságából? Rettegett az átalakulás végeredményeitől, félt, hogy eszménk, melyeket harcba vezetünk, magunk ellen fordulnak. Mondá: Napjaink meg lehetnek számlálva! Indítványozá: állítsunk Üdvöldét, hová nagy halottainkat egy nemzeti areopag helyezze be. Hadd tartsa fön a gránitba vésett felirat a neveket. . . . Mintha élő történetünkben nem bizott volna.

A jövőnkbe vetett bitet és jövőnk iránt néha folyamatba hozott csüggedést, ezen hányatást a lelkesülés és levertség közt, a reform korszaka alatt nem egyszer feltaláljuk pártfőnökeinknél és a közhangulatban.

Nem lehet tagadni, hogy a meghasonlott érzés szintén költői motívum, s hogy a kétes megoldást leljen jobbra vagy balra: a szenvedély dialecticájához tartozik.

Ez magyarázza meg Vörösmarty egyik nagyhatásu költeményét, melynek műbecse — bár jelentékeny — tulszárnyalva van az által, hogy a nemzet hangulatának adott költői kifejezést.

A „Sz ó z a t o t“ értem, mely mind addig, míg az ellentétek egy óhajtott öszhangba fel nem olvadnak, a maga nemében azon kivételes dalok sorában foglal helyet, a hová a közérzés emelte a „Rule britanniát“ és „Rouget de L'isle“ stanzait, melyek nemcsak műbecsük szerint kegyeltetnek.

Minden nagy elme, ha mívelt nép tagja, nem lehet hazafi köl-

tövé a nélkül, hogy az emberiség, és a polgárisodás általános érdekei sugalmazólag ne hassanak rá.

Ezért nevezé Vörösmarty a világot „népek hazájának,” mélyen érezvén, hogy valamint a szentírás szerint, mint egyének, mindnyájan testvérek vagyunk: a tökélesedés eszményképe az volna, ha minden nemzet testvérisége érzéseinkbe oltott törekvés-ként ismértetnék el.

De bár a végeztelt tudta, rokonszenveiben concret volt, az európai koreszmék esetenként csak egy-egy hűrt pendítettek meg keblében, s inkább a szerencsétlen népek szenvedései izgatták, mint a cosmopoliticus elvek csatározásai.

Így tünt fel képzelődésében a lengyel nemzet élő szoborként, mely a merev mozdulatlansággal, a tetszhalállal küzd, míg végre a megkövült tagok engednek az érzés erejének, s a márvány kebléből kitör ezen intő és megrendítő hang:

„Kevés, de, nagy mit szólni akarok:
Ember, világ, természet, nemzetek:
Ha van jog földön, égben irgalom:
Reám és kinaimra nézzetek!”

Minden költő foglalkozik a halállal — s mert szereti a dicsőséget — a földi halhatatlanság eszméivel is. Jól esnék, ha neve fönmaradna, bár büszkén nem is vallja be, mint Horác, hogy érnél erősebb emléket emelt magának.

A költő műveiben rendszerint valahová be van szöve: miként kívánna meghalni s mi áron barátkoznék meg az elfeledtetéssel. Vörösmarty munkáiban is találunk ily helyre.

„Cserhalom” ezimű hőskölteményének tulajdonított nagy becsét s később ahhoz egy utóhangot is írt.

Ebben a csata helyéről mondja:

„Még te soká harczolsz ezután is enyészeted ellen,
Még sokszor tavasz új díszait elhinti meződen.”

Ekkor a költőre t. i. magára, tér át, ki a cserhalmi győzelmet megénekelte, s így szól:

„Őt hamar a sor erős vas karja levonja magával
És benövik sírját a vadfák ágai, akkor
Még ki fog emlékezni felőle, ki tudja, hogy ott is
Elfáradt ember hamvára nehezkedik a domb,
A ki sebes pályát futván a szárnyas idővel
Eljőve és az eget s a földnek zsenge virágít, —

Mert mi az élet idő, — megnézés s elvesze köztök,
 Nem tudják és ne is tudják, csak az ősi dicsőség
 Híre maradjon fen, unokánk tettekre hevüljön.

Igen, Vörösmarty csak a haza dicsősége árán fogadja el a feledtetést.

Ellenben Petőfinék, a rendkívüli lángésznek, korlátlan kedélyét csak a világszabadság tudta egészen betölteni.

„Ott essem el én”, — szolt,
 „A harc mezején,
 Ott folyjon az ifjúi vér ki szivemből,
 S ha ajkam örömteli végszava zendül
 Hadd nyelje el azt az aczéli zörej,
 A trombita hangja, az ágyú dörej,
 S holt testemen át
 Fűjő paripák
 Száguldjanak a kivívott diadalra,
 S ott hagyjanak engem összetiporva “

Így válik el két korszak, két törekvés vezérköltőjének nézete a dicsőségről és halálról.

Még csak néhány szavam van önökhöz és Vörösmarty árnyához.

A romanticus képzelődés a kisértetes órákon a halottak árnyait felkölti sirjaikból s azok lebegnek, de nem oly helyeken, hol a boldogság mosolygott; a fájdalom, a kétségbeesés emlékeit keresik föl.

Ha a mély, de vigasztalan szerelem hatalmának lebetséges volna a természet törvényei által kitűzött határokat széttörni, vajjon nem lehet e üldözőbb szerencsétlenség, mint szivünknek, mely vonzalmát egyetlen lényhez kötè, csatlakozása vagy kielégítetlensége? nyugodhatnának-e csendesen azon porok, melyek míg léteggel és lélekkel bírtak, szenvedélyesen ragaszkodtak egy nagy eszméhez, egy nagy törekvéshez; de midőn a földi vándorlás végéhez értek, azon hittel roskadtak a kereszt alá, hogy reményeiknek nem volt, vagy elenyészett az alapja?

Különösen nem lehetne egy nagy költőre nézve kétségbeesőbb, mintha az időjelekből éreznie volna kénytelen, hogy ő zárja

be a hivatott egyéniségek cyclusát, s utána csak epigonok következhetnek.

Vörösmarty, ki ereje teljében találkozott a szintén erőben duzzadozó ifjú Petőfivel, s ki újabb irodalmi mozgalmainkat elfogulatlan kedélylyel ítélte meg, nem félt azon iszonyú csapástól, hogy a maradék az „ultima Thulæra“ emeli föl az ő emlékét, melyen túl csak egy sivar tenger beláthatlan egyformasága hullámozik, és a szem semmi emelkedett ponton nem pihenhet meg.

Ő hitt irodalmunk folyvást tartó virágzásában. — Látta hogy ellentétes törekvések közt foly és egyenlítetik ki a politikai irodalmi élet.

Érzé, hogy a mi süllyedésnek látszik, gyakran az emelkedés alapja.

Különösen a költészet olykor Anteushoz hasonlít, ki a légbe emelve életveszélyben forog s erejét tüstént vissza nyeri, ha az anyaföldhez sujtatik. A népies a bágyadt idealismusba erőt lövel, s viszont az ideális irány vonzereje megneemesíti a mit a népiesből felölelt.

Ezen körben forog az irodalom; de e forgásban az éles szem a haladás törvényeit észreveszi.

A mi költő fejedelmeink képcsarnoka nem hasonlít a frankfurti „Rómaiak terméhez“, melyben a magas halottak képei számára szánt falak utolsó helye is el van már foglalva.

Íróink pantheonába még alig őrünk néhány feledhetlen emléket; a többi a jövődőtől várjuk, s ha hitünk erős, be is fog töltetni.

S addig csüggedni nincs okunk, míg a közönség nem fog csekélyléssel tekinteni az irodalomra, s míg az írók a részvétlenség miatt nem vesztik el bizalmukat hivatásuk iránt.

Midőn pedig ez megtörténnék — de mért szóljak a lehetőségéről — igen midőn ez megtörténnék, akkor a nemzetet semmi kéz nem tarthatná vissza a süllyedéstől.

Én hiszek hazám áldásdús jövőjében.

KEMÉNY ZSIGMOND.

ÖTVÖS ÁGOSTON.

(Szül. 1811. Megh. 1861.)

A történet tanulmányozása Erdélyben soha sem volt elhanyagolva. A XVI. és XVII. század annalistái meg nem szakadó sorozatot képeznek, s munkáikat a kronikáknak és naplóknak meg lehetős tömege egészíti ki. Ez időszak historiájában eseménydús és küzdelemteljes szerepe volt Erdélynek. A XVIII. század története már sivarabb. Önállóságának elvesztése után, az alkotmány melletti küzdelemben, mely bekövetkezett, a pezsgő és zajos élet elaltatásában sok lehet a tragicum, de kevés volt, mi az egykorúakat saját koruk történetének megírására ösztönözhetne volna. A multhoz fordultak hát azok, kiket szenvedélyök vizsgálatokra lelkesített, hol fény és árny, derült napok és erős megpróbáltatások évei egymást váltogatták, hol fényes nevek hordozói olykor fényes, máskor gyászos, de mindig kiváló szerepet játszottak, hol nem egyszer jutott Erdélynek ama hivatás, hogy a magyar haza megmentőjévé legyen vagy legalább megmentéseért diadallal harcoljon. Aztán szerették vizsgálni azon nem mindennapi tüneményt, hogy két erős és hatalmas császárság közt hogyan tartja fenn egy kis ország az egyensúlyt, hogyan használja fel ezek közös feltékenységét saját megmentésére, vagy létezésének biztosítására.

Bizonynyal mindez vonzóbb tárgy volt azon egyhangú, egy két nem sikerült mozgalom által csak kevésbé élénkített decenniumok történeténél, melyek a szathmári békét követték. A nemzeti szellem, magyar erkölcsök és irodalom szemmel látható hanyatlása még inkább ösztönül szolgáltak ezen kor tanulmányozóinak, hogy

kettőzött igyekezettel haladjanak kutatásaikban. A mult volt kárpótlásuk a jelenért. A tespedés korában sok vonzót találtak az életerős tevékenység vizsgálásában.

De sajátságos s a későbbi időkre nézve is alkalmazható jelet öltik itt szemünkbe: sokan foglalkoztak a történet tanulmányozásával, és kevesen tettek próbát az által hatni a nemzeti szellem ébresztésére. Gazdag és revezetes gyűjtemények maradtak fenn e korból: az írókén kívül gróf Bethlen Katáé, gr. Teleki Józsefé, b. Szilágyi Sámuelé, gr. Kemény Farkasé, gr. Batthány Ignácé, gr. Teleki Sámuelé, b. Bruckenthalé. De senki, senki sem volt ezek közt, ki gazdag tanulmányait értékesíteni igyekezett volna. Praynak eme kortársai a critica historia feltünését örömmel és lelkesedéssel üdvözltek, de ismeretök, tudásuk még is csak saját elzárt kincsök maradt. Bod Péter és Benkő kegyeltjeik közé tartoztak: és mégis többet köszöntek e férfiak saját geniusoknak, mint a tudós Maecenasok pártfogásainak.

Ama gyűjtemények azonban összehordott kincsei voltak a multnak s dús és sokáig aknázható bányái a jövőnek. Magok a gyűjtők nem érezték az irodalmi működés szükségét, s kincseiket csak saját tudásuk szaporítására használták fel. Olyanok voltak, mint a ki tökét gyűjt s azt nem kamatoztatja. A történeti névhez csatoltak történeti ismeretet, valamint műkincseket halmoztak össze muzeumaikban. Közé egyik sem lett. De legalább együtt voltak, összegyűjtve rendszeresen, megőrizve a jövő számára, melynek van fentartva forgalomba-tételük.

És történt-e sokkal több azóta, hogy a philohistorok társulata 1797-ben megkezdte működését? valóban néhány tizeden át: nem. Látjuk a magános és nyilvános gyűjtemények szaporodását a nélkül, hogy ezek összehalmozása párvonalt tartana a források közzétételével. Bizonyynyal még ma is, túl és innen a királyhágón, akárki is a történeti irodalom harczosává akar lenni, szükséges, hogy a feldolgozással a buvárkodást is párosítsa. Kétségtelen, hogy azon idő óta, melyben nemzetünk leszorított a politikai működés teréről, egy évben e célból több történik, mint mennyit az előtt egy tized tett. De mindössze is tíz év kevés egy század mulasztásainak helyrehozására: s ha van kilátás, hogy végre bekövetkezik az idő, melyben a források legnagyobb része nyom-

tatva álland a feldolgozó rendelkezésére, még ezt mindig az idők teljességétől kell várnunk.

Bizonynyal, tekintetes Akademia, ha attól fogva, hogy a források kiadása Erdélyben bizonyos lendülettel megindult, azon lelkesedés, mely megadta az első lökést, eléggé erős lett volna kitartani a megkezdett úton, ha Aranka túllépett volna a tervelésen, vagy ha Beňkő és Eder folytatták volna a kezdeményezést, ha a Történeti Tár és Fundgruben nem szüntek volna meg a II., II. kötettel, már nem volna okunk ily hangú panaszokat hallatni. De más-ként akarta a végzet. A politikai küzdelmek zajos kora nem adott időt munkásságra az elfoglalt elméknek. A jelen közléte háttérbe szorította a múltét. S csak akkor, midőn a nyugalom évei bekövetkeztek, foglalta el az elmék tevékenysége e parlag tért.

És ma már tetemes része a forrásoknak nem kézirati ritkaság többé. A legnagyobbak s legérdekesebbek közzé vannak téve, a többiek kiadására pedig Erdélynek legifjabb ugyan, de azért rangban legelső intézete forrás-gyűjteményt tart nyitva. Valóban nem jöhet idő, mely a politikai nyugalom korát tétlenséggel vádolhatná. És ha mégis sok van fentartva a jövőnek, annak okát az első rendű források óriási tömegében, a dolgozó erő aránytalanságában és az anyagi kellékek hiányzásában kereshetjük.

Magának Erdélynek öt nagyobbserű gyűjteménye van szét-szórva négy nagyobb városában az országnak: Kolozsvárt a Múzeumegylet, Gyulafehérvárt a Batthyányféle püspöki és káptalani, Maros-Vásárhelyt a Telekié, s Szebenben a Bruckenthalé. Kicsoda az, ki Kemény József halála után azt merné mondani, hogy mind az ötnek rejtett kincseit nem csak ismeri, hanem kiaknázat is céljaira? Ó bizonynyal nem kis föladat: mert csak egyikök igénybe veszi egy embernek teljes munkásságát. Hosszas és önfeláldozó kutatást, lankadni nem tudó szorgalmat kívánó munka ez, hogy az, mi rejtve van ama gyűjteményekben, napfényre hozassék.

Bizonynyal nemes és közhasznú dolog ily célú tüzni ki egy munkás élet feladatává, de fájdalmas és leverő az elért cél határpontjánál szözlíttatni le a tevékenység teréről. Tudom, tekintetes Akademia, hogy az istenség végzésében meg kell nyugodnunk, habár e végzés annyiszor tátongó ürt, fájó sebeket hagy maga után. Tudom, hogy bánat és keserv semmit sem használnak s csak az idő tölti be az ürt és gyógyítja a sebeket. Mindamellet még ma is fájdal-

mas érzéssel gondolok rá, hogy Ötvös Ágoston tagtársunk ily sorsnak lett áldozatává. Elszorul szívem, ha eszembe jut, mily forrása az ismereteknek, mennyi közzé nem tett tudomány lön vele a földbe temetve. Midőn életföladatának első részét bevégezte s a másodikhoz akart kezdeni, még fiatal erővel és fiatal tüzzel — akkor szölgittatott le a tevékenység teréről. De tekintetes Akademia „feminis lugere honestum est, viris meminisse“ — engedjék meg önök, hogy nemes barátunk emlékének egypár perczet szentelhessek.

Ötvös Ágoston született Gyulafehérvárt 1811. apr. 27-én. Tanulmányait szülőföldjén, szülői fölügyelet mellett végezte, mert atyja odavaló kereskedő volt. Mint 17 éves ifju ment Pestre, hogy itt az orvosi pályára készítse el magát. De az ifjúra szaktudománya mellett — s talán fölött is — már ez időtt vonzerővel bírt a történet. Hallgatta prof. Weszerle históriai előadásait. Az orvosi tanulmányok bevégzése után, orvosi gyakorlat megszerzése végett Bécsbe ment, honnan a szigorlatok kiállása után 1836-ban szülőföldjére tért vissza. Ugyanez évben tudori fölavattatása alkalmával „Erdély gyógyvizeiről“ magyar nyelven értekezett — mint első az erdélyiek közül.

Orvosi oklevéllel ellátva, a 25 éves ifjú Fehérvárt telepedett le. Már ez időben nagy politikai, társadalmi és irodalmi forrongás volt a két hazában mindenütt. Bizonnyal azon ifjak közül, kiket a természet a szép és jóra fogékonysággal áldott meg, senki sem volt, kit e nevezetes idő mozgalmi magokkal ne ragadtak volna — s legkevésbbé Ötvös. Azzal a nemes tüzzel, mely oly sokszor mondatja el az ifjuval „est Deus in nobis!“ fogott egymásután mind a háromhoz, orvosi pályája mellett még feltörekvő vágyainak tért, s nemes lelkének munkát keresve, hogy végre is érdemlett borostyánait egy negyedik téren találja fel.

Első volt egy szépirodalmi kísérlet, egy vígjáték „A szebeni gyorsszekér“ cím alatt — de ennek még egy életiró barátja is egyetlen jó tulajdonát, a hazafias irányt tudá kiemelni. Maga sem becsülhette az előadatásakor aratott tapsokat sokra, legalább nem talált azokban ösztönt további szépirodalmi munkálatokra. Azután megpróbálta a politikai életet. 1839-ben Alsó Fehérmegye táblabírája lett. Ez sem elégité ki egészen, vagy legalább nem

ösztönzé szerepelni vágyásra. Nehány évvel utóbb már egy társadalmi életszükség vette igénybe tettvágyát: Fehérvárt casino felállításán látjuk munkálni. Vidor kedélye, nemes lelke mélyen érzé egy kör szükségét, melyben az eszmecsere s az érintkezés sok hazafias tettek lehet rugójává. E casinonak ő volt egyik első igazgatója. Az 1848-ki események még egy pillanatra a politikai életre szólították — szülővárosát az utolsó alkotmányos erdélyi országgyűlésen ő képviselte.

De ha e gyűlést követő események lehetetlenné is tették, hogy többé a politika küzdhomokjára kiléphessen, életfolyamára nézve mégis fontosak voltak, mert bizonytalanság nem kis részük volt abban, hogy egész erejét egy más tudományos pályára szentelje, melyen már fellépett s melyre egész hivatása is vonzotta őt.

Értem a történetírói és kutatói pályát.

Évek előtt, nem sokkal Pestről hazaérkezte után, Eröss Sándor kanonoktól egy kézirat-csomagot kapott, mely a régi okmányok olvasásának s a titkos irások megfejtésének szabályait tartalmazta. Ez iratok áttanulmányozása egész életére döntő irányu volt.

A Batthyány könyvtár tudományos kincseivel bő forrásul ki-nálkozott a történelmi aknázásokra, s Ötvös ez alkalmat nem hagyta felhasználatlanul. Erdély dicsőségének legszebb napjai vonzották őt főként. Íme ott valának ama könyvtárban öreg Rákóczy György korára vonatkozó rejtelmes levelek megfejtetlenül, kiadatlanul. Föllépése tárgyaiul ezeket szemelte ki, s az előkészületi munkálatokkal 1847-ben annyira készen volt, hogy az „Erdélyi Hiradó“-ban meg ez év folytán egy fölszólítást tett közzé, melyben fölhívta az ily levelek tulajdonosait, hogy azokat vele közöljék. Csak egyet kapott, gróf Kemény Józseftől.

Egy évig várt még. S midőn 1848-ban Kolozsvárt az országgyűlésen mint követ megjelent, két nappal az országgyűlés bezárása előtt jun. 16-án sajtó alá adta kész munkáját „Rejtelmes levelek I. Rákóczy György korából“ czim alatt. A munkát egy arckép, hat facsimile s egy kules diszitti, s 49 levelet tartalmaz. A hat első levél az 1636—40 közti időhöz nyújt adatokat, a két utolsó pedig 1646 és 47-ből. A többi, a héttől negyvenhétig terjedő számok az 1644 és 45-iki korszakra vonatkoznak, mely években Rákóczy György a harmincz éves háború villongásaiba

beleelegyedvén, a kis Erdély újlag európai fontosságú szerepet játszott. Valóban e fontos és kevésbé ismert kor „ismertetésére — mint maga mondja előszavában — megbecsülhetetlen adatokul szolgálnak, mert oly tárgyak is fordulnak bennök elő, melyeket a történetek vagy hibásan jegyeztek föl, vagy éppen mellőztek s az emberi szívnek néha oly mozdulatait tárják föl előttünk, miket csak legmeghittebb embereinknek szoktunk rejtelmes írásmóddal írt levelekben fölleplezni.“

A beállott zivataros korszak Ötvösnek oly szépen megkezdett irodalmi működését egy időre felfüggeszté. Enyhet a családi élet boldogságában lelt és keresett s szórakozása csak akkor volt, ha buvárlataiba temethette magát. A római történetíró felsőhajtása „pauci non modo aliorum, sed etiam nostri superstites sumus, exemptis e media vita tot annis, quibus juvenes ad senectutem senes prope ad ipsos exactae aetatis terminos per silentium venimus“ jellemzé helyzetét, ki csak nemrég oly sokat ígérő kezdeménynyel lépett föl. A fehérvári két nagyszerű levéltárba temette magát és ezeknek áttanulmányozására, átkutatására szentelte minden idejét. Különösen a Batthyány intézetben sok felföldözést tett, rendezett, jegyzett és másolt: és a bűvár, ki itt nyomaiba lépend, örökre hálával fog emlékezni elődje úttöréséről.

Hat éven át — egyetlen Erdély régiségei ügyében tett fölszólítása kivételével — csak néző szerepet folytatott az irodalomban. Ezalatt a Duna és Olt vidékein, a hol még csak kelete volt a magyar szónak, a tevékenységre új tért s az áldozásra új forrásokat kutattak fel. A két hazának anyagi fölvirágoztatása lett a jelszó a két hazában, és a kik hajdan a politikai küzdelmek élén állottak, socialis reformok terére léptek. Keveseknek buzdítása és sokaknak áldozata valóban csodával határos eredményeket idézett elő. Ötvöst elül találjuk mindenütt a buzdítók és áldozók sorában, midőn gazdasági egyesület, muzeum vagy kolozsvári állandó színház megalapítása volt a jelszó. Sohasem kimélte az áldozatot, midőn valamely hazafias cél elérésére kellett segédkezett nyújtani s nem is volt nevezetesebb mozzanat a kis hazában, melyben őt mellőzték volna. És ez nem volt mind. Híven a kor eszméihez, mely a társnemzetekkel közös működést sürgetett: részt vett azok mozgalmaiban is. S valóban mind a szebeni természet-

tudományi egyesület, mind a széasz honismertető egyesület tagjainak névsorában feltaláljuk Ötvösünk nevét is.

Midőn Erdélyben a tevékenyebb irodalmi élet folyamba indult, buvárlatai képesíték Ötvöst egyszerre sokoldalú és hasznos részt venni abban. S e tekintetben ő az önzéstelenségnek példánya volt. Helyzeténél fogva Erdély leggazdagabb gyűjteményei egyikeből minden pillanathban meríthetett. Kincsekkel rendelkezett s e kincseket pazarul szórta mindenfelé, felszólítatlanul, önként ajánlva azokat mindenkinek. Gróf Keménynyel már a régi időkből ismerettségben s összeköttetésben állott. S midőn ennek kimúltával a forrás-gyűjtések és kiadások vezérszerepét annyi hévvel és nemes buzgalommal, oly áldozatkészen s ismeret és tapasztalás gazdagon vállalta el gróf Mikó, Ötvösünk Fehérvár kincseit felajánlotta neki. És valóban számos eredeti levél a fejedelmek korából, mely az „Erdélyi Történelmi Adatok“ négy kötetében megjelent az általa vett másolatokból van közölve.

Aztán egymásután és folytonosan gazdagítá a lapok és folyóiratok hasábjait. A Magyar Futár, Erdélyi Múzeum, Kolozsvári Hetilap és Kolozsvári Közlöny a Batthyány könyvtárból sok és becses adatot tettek közzé, melyek közül mindenik sok újat és eredetit tartalmazott. A Delejtűben számos apró közleményeivel találkozzunk. Az Új Magyar Múzeumban Geleji Katona István életét és leveleit közölte, mely Erdély vallásos és irodalom történetének egy nevezetes lapját meglepő módon illusztrálja. A Történelmi Tár VIII-ik kötetében Báthory István 54 levelét mutatja be — nagybecsű adalékokat e fényes korhoz. A „Hazánkban“ előszeretettel tárgyalta Pázmán Péter és Rákóczy György egymáshozí viszonyát: s koruk e két szereplőjének egymással váltott leveleit mutatta be, melyekből nem csak e férfiak jellemeit, hanem az akkori magasabb politikai életet is ismerni tanuljuk. A Történelmi Emlékek a Magyar nép községi és magán életéből című gyűjtemény II-ik kötetéhez az 1690 — 1711 korra vonatkozó okmányokkal járult. A „Győri Füzetek“-ben pedig Strassburg Pál követségét közölte.

Szeretett tárgya volt tollának Mártonfy József erdélyi püspök, kinek életrajzát megírta a Kolozsvári Közlönyben (1857-iki folyam). Révai Miklóstól kapott leveleit a Hazánkban, egy Barsai Ábrahámától kapottat pedig a Magyar Futárban s két költeményét viszont a Kolozsvári Közlönyben tett közé. Egy drámai for-

ditmányát pedig, melylyel ez az Agis megjelenését követő évben készült el, hasonlólag a Hazánkban mutatta fel.

Polemiát is folytatott a szeretetteljes szelid férfit — egyet Teuschsal, a „Geschichte der Siebenbürger Sachsen“ czimű munka szerzőjével, főként Barcsai Ákos származását és jellemét illetőleg. Némi hévvel lépett a sorompóba s nem minden keserűség nélkül védte ezt, kiről egy bizalmas levelében mondá: „Barcsai személyisége egy, nagy részben hibásan előtűntetett kép; nem oly pottom és hitvány egyén ez, mint azt sok historicus állítja.“ Tanulmányokból elvont meggyőződése volt ez.

Nagy része e terjedelmes irodalmi működésnek csak előtanulmány későbbre célba vett nagyobb dolgozatokhoz. De ezek középett is talált időt barátait tanácsaival, közleményeivel gazdagítani. Senkit, ki hozzá fordult, nem bocsáta el üres kézzel, s míg élt, a fehérvári levéltárak minden történelemmel foglalkozók előtt tárva voltak. Adalék van tőle Szalay Bethlen Miklósában, Ráth hódoltsági közleményeiben s azon czikkeken, melyeket koronként Erdély történetének egyes mozzanatairól írtam. Éltek közleményeivel Mikó, Toldy, Trausch és mások. Öröme telt benne, ha valakinek szolgálhatott s közlékenysége és szivessége kifogyhatatlan volt. A milyen volt az életben, olyan volt a tudományban is: nyájas, előzékeny, nyílt szívű. Ez úton is halhatatlantítja őt irodalmi működése. Oh, soha sem feledem kedves sorait, melyekkel közleményeit rendesen kísérni szokta: „Tegyen vele kegyed a mit akar! nekem a leendő legnagyobb örömöm, ha azzal kegyednek örömet szerezhettem.“

Végre elérkezettnek hitte az időt, melyben buvárlatainak eredményeivel — úgy hitte — fel kell lépnie. Akadémiai taggá választatása adott erre alkalmat. Addig Mártonfy életrajzát s egy pár apróbb közleményét kivéve, csak tájékoztató bevezetéseket készített. Most hozzá fogott, hogy tervét valósítsa. Tanulmányainak főtárgya Erdély XVII. századbeli történetei voltak. Székfoglalója Brandenburgi Katalin ennek képezendette propyleumát. Csak képezte volna — mert ez egyetlen készülhetett el összes tervei közül, melyek főleg a Rákóczyak korát s közelebbről öreg György és Bethlen István versengését illeték. De ez egy is elegendő, hogy sajnáljuk, hogy az asztalán felhalmozott okmányok feldolgozatlanul maradtak ott. Mert nem csak az új s eddig nem ismert adatok-

nak egész halmazával lepi meg az olvasót, hanem tárgyának felfogásával is önálló gondolkodó főt árul el. Az ő Katalinja sokban különbözik a történelem eddig erkölcsileg is elítélt Katalinjától, kinek nemes hévvel védelmére kel. S épen ezért, mert minden, mit ez alak védelmére el lehet mondani, itt össze van gyűjtve, megmarad e monographia becse még akkor is, ha Katalin és Csáky fennmaradt levelezésének kiadása fog legvilágosabban tanúskodni, a többi tanuságtételek mellett, az érte sikra szállott lovag ellen.

Ez volt Ötvösnek utolsó s egyszersmind legnevezetesebb irodalmi műve. Midőn ezt tisztelt és szeretett barátja, akademiánk akkori titoknok, 1861. marc. 4-én felolvasta, már ő beteg volt. Alig két hóval ezután apr. 30-áról írta: „én megint kórnyadozom. Május 9-én leányomat adom férjhez . . . . . azután pedig készülni fogok május vége felé Mehadiára. Csak ez tudja egészséget tódózni, fódózni, míg össze fog menni, mint a tót deák. Egyébiránt attól sem félek. Mint orvos elégszer győztem én le a halált, — egyszer csak neki is kell felettem győznie! Az jó: hogy ez csak egyszer történhetik. Non metuit mortem, qui seuit contemnere vitam. Azt mondja Cato.“

S valóban elment Mehadiára, de egészségét ott sem fódózta össze. Hazatért, de csak néhány hetet élvezhetett szeretett családjá körében. Ez alatt tervelt, dolgozott és várva várta székfoglalójának megjelenését. E megjelenésben hitte feltalálhatni az akademia jóváhagyását eddigi — és buzdítását jövő munkálataira. A kérlelhetlen végzet nem adá meg neki ez utolsó örömet. Baráti kezek sietteték ugyan a megjelenést s az első kötött példány megküldését: de az Fehérvárra kimulta után tizenöt órával érkezett meg.

Halála 1861. october 25 kén történt, és olyan volt, mint élete: nyugodt, szelid. Erdély történetei egy munkás és alapos ismertetőt vesztek el benne, ki feladatát eddig is szépen teljesítette, de ki nagyobb feladatok véghezvitelét tűzte ki életcélul. Csak megmutatá, hogy tehetsége és tanulmányai után mint feldolgozó is a történetírók közt kiváló helyre van hivatva. De ha a végzet neki nem is engedte meg, hogy valaha e polczot elfoglalhassa, a bűvárok és úttörők közü élni fog neve, s valamint életének legfőbb öröme volt a szolgálhatás barátainak, épen úgy fennmarad családjá számára a vigasz: hogy egész élete egy nagy szolgálattétel volt Erdély történeteinek. Mert nem jöhet feldolgozó, ki Ötvös munkássága eredményeit nélkülözhesse. SZILÁGYI SÁNDOR.

IRODALMI SZEMLE.

„A NYOMORULTAK“ AZ ANGOL KRITIKA ITÉLŐSZÉKE ELŐTT.

Hugo Viktor nagyhirű regénye magyar nyelvre is lefordíttatván, ismeretes a magyar közönség előtt is. Lapjaink mindazáltal alig szóltak e műről egyebet, általános phrasisoknál. Bővebb ismertetést, bírálatot hasztalan keresünk hasábjainkon. Legfőlebb az újdonságírók rövid magasztalásaival találkozunk.

Érdekesnek tartjuk már ez okból is megismertetni mit tart e műről az angol kritika.

Angolország egyik legtekintélyeseb folyóiratának, az Edinburgh Review-nak bírálatát közöljük. Talán kissé túlszigorú, de alapos és tanulságos tanulmány. Részünkről annál inkább helyén találjuk a szígot, minél csillogóbb tulajdonokkal lépnek föl a műben a tévirányok.

De halljuk az ismertetőt, — akarók mondani: az angol bírálót!

* * *

Lehetséges-e — így kiált fel bíráló mindjárt cikke elején, — hogy egy oly műről, — melyet — számos helye kétségbevonhatlan szépségei daczára — józan ítéletünk által kényszerítve, erkölcsi okokból, mint durva s lelkiismeretlen hivatkozást a népszerűsége, — s irodalmi szempontból mint rhetorikai szóvirágok és paradoxonok halmozát kárhoztatnunk kell, — hogy ily műről, mondjuk, lelkiismeretes bírák, akkép nyilatkoztak, miszerint az hű előadása a rosztól a jóhoz, az igaztalanságtól az igazsághoz, a sötétségtől a világossághoz, a rothadástól az élethez, a baromiségtől a kötelességhez, a pokoltól az éghez tett haladásnak, s hogy az a XIX. század nagy prózai hős költeménye? Nemde inkább oly nagy igényekkel föllépő érzéki regény az, melynek mindegyik lapján fölálloztatik az izlés, természet és igazság a heves rokon- és ellenszenvek ébresztése iránti vágynak?

Bíráló a munka rendkívüli sikerét belső érdemeitől egészen független körülményeknek tulajdonítja. *Habent sua fata libelli.* A könyveknek is meg van saját végzetük, s születésük körülményei

— mint az embereknel — nagy befolyást gyakorolnak sorsukra. Ezen körülmények, a jelen művet illetőleg, igen kedvezők voltak. Nemcsak a szerző fényes nevét kell tekintetbe vennünk, hanem azt is, hogy őt még mindig a száműzés dicsfénye környezi. Neve sok jó ügynek merész védelmével, s a politikai és társadalmi jogtalanságok heves kárhoztatásával van összekötve. Mint irodalmi egyén folyvást úgy él a közönség emlékében, mint a romanticismus vitéz bajnoka a classikai routine ellen. De ezen kívül a mű sikerére nézve még más tényezők is működtek közre. Ugyanis két év előtt Párisban azt kezdék sutogni, hogy Hugo Viktor valahára befejezett egy bámulatos művet, mely több évi munkájába került, e mű irodalmi éltének koronája leendő, a császárság alapjait aláásandja s a társadalmat mélyen fölrázandja. Az általános benyomás az volt, hogy e könyv — habár nem politikai tartalmu, minden esetre heves ellenzéki szellemben van írva. Midőn pedig tudva lett, hogy egy belga kiadó vásárlá meg a kiadói jogot, már ekkor világos volt, hogy ez oly lázító könyv, melynek kiadásában egy francia ház sem merte pénzét kockáztatni. Ekkép az ismeretlen könyv már előre a tiltott gyümölcs varázsát nyeré meg. Végre elérkezett a nap, s ezek vásárlák, olvasták és bámulták a könyvet. Jelenleg már egész Franciaország beszívja abból azon tant, hogy ha az emberek lopnak, gyilkolnak, s ha a nők a gyalázat legmélyebb fenekére süllyednek, az nem az ő hibájuk, hanem azon collectiv elvont fogalomé, mely társadalomnak neveztetik. E vád nemcsak az egész könyv tartalmából kitűnik, hanem azt Hugo Viktor világosan ki is fejezi. Lássuk már, miként bizonyítják be ezen vádat a tények, melyekre ő beszélyét alapítá.

A „Nyomorultak“ meséjében előforduló számos ellenmondás még megbocsátható hiba, azon társadalmi igaztalanságok koholásához- vagy nagyításához képest, melyek egy látszatos vád alapjául szolgálnak. Hogy még a legpolgárisultabb európai nemzetek büntető-törvénykönyvében is léteznek a barbárságnak némely nyomai, hogy a gazdagság termelése és szétoszlása hiányos törvények által van szabályozva, s hogy a társadalomnak a folytonos javítások dacára még mindig vannak oly kitaszított tagjai, kik nem mindig a leggonoszabb bűntevők, azt senki sem meri tagadni. De Hugo feledni látszik, hogy a hamis tanúskodásnak, még a vétkes ellenében is, az a legszembetűnőbb eredménye, hogy az alapos vádak erejét is gyöngíti. Nem a mi hibánk, ha Hugo Viktor, magas igényeinél fogva, két törvényszék irányában tévé magát felelőssé, melyek közül egyik sem mentheti őt föl. Mint társadalmi bölcsészt el kell őt ítélni azért, hogy oly eseményeket és jellemeket használt fel ügyének támogatására, melyeket csupán a legféktelenebb képzelem művében lehetne eltűnni. Másrésről mint regényíró minden irodalmi bírónak kárhoztatnia kell őt azért, hogy tollát pusztá pártharcz eszközévé aljasítá le.

A mese épen nem oly hosszú, mint a tiz nyolczadrét kötetet látva gondolhatnók. Oly hosszadalmas kitérések által van félbeszakasztva, hogy ha azok kitöröltetnének, s ha a könyv minden fölösleges fehér papírájától megfosztatnék, — alig lenne tartalmasabb a napjainkban divatos három kötetes angol regénynél.

Az első kötet oly 14 episodszerű fejezettel kezdődik, melyek Myriel Károly Ferencz, Bienvenu D'i püspök erényei, elmés mondatai, házi rendezkedései s bútorzata igen részletes leírásának szentelvek. (Azt hiszik, hogy ezen arczkép eredetije Miollis, dignei püspök, annak a Miollis tábornoknak testvére, a ki VIII. Piust fogolylyá tévé, s több éven át Róma kormányzója volt.) Ez egyén, ki a keresztyéni szeretet valódi torzképének látszik előttünk, kiváló szerepet játszik a fegyencz hős, Valjean János megtérítésében; azért szabadjon kissé több tért szentelnünk neki. Valóban az egész könyvben csupán három oly jellem van, a mely megérdemli a gondos taglalást: a püspök, Valjean János a hős, s a rendőrügynök Javert, — a szent, a fegyencz s a fogárd. Ezek nyilván gonddal vannak kidolgozva Hugo által, s bizonyos elvek megtestesülései. A fegyencz Valjean János történelmében, annak elítéltetése, megtérése s későbbi küzdelmeiben, s a feltétlen jóságot képviselő püspökhöz, s az irgalmatlan szigort képviselő honi törvényhezi viszonyában áll a könyv veleje; s ezért mi is csupán annak vizsgálatára fogunk szorítkozni, minő érdemekkel bír Valjean, mint regényhős, s mennyiben lehet őt társadalmi igaztalanság áldozatául tekinteni.

Myriel . . püspök D. . . . püspöki városban lakott, de nem püspöki palotában, melynek tágas termeit a betegeknek engedé át, hanem a kórházban, mely egy alacsony szűk épület volt, egy kis kerttel, Családja nőtestvéréből s egy szolgálójából állott, kik mindketten határtalan tisztelettel s engedelmességgel viseltetnek a püspök iránt. Életmódjuk nélkülözéssel teljes, mivel a püspök nemcsak házat, hanem még egyház-megyéjének jóvedelmét is a szegényeknek adá. Önmaga s a két agg nő élelmére havonkint csak 60 font sterlinget tartott meg. Ezen jóvedelemből két tehenet tartottak, noha semmi más földjük sincs egy negyed holdnyi kertjökön kívül. E ház. tartás annál bámulatosabb, mivel a fölösleges tejet nem adják el, hanem a szegényeknek adják! — Valóban a püspök, midőn maga tehenének termékéből élt, s a maradványt a szegényeknek adá, mind mérsékletességét, mind jótékonyágát bebizonyítá. Egyedül azon ellenvetést lehet tenni, hogy így egyáltalában nem tarthatott teheneket.

A püspök fő jellemezése a jóság; oly jóság, mely mindent: nagyot, és kicsinyet átölel. Ez a jó püspök, úgy látszik, az összes isteni tulajdonok közül csupán egyet tudott fölfogni: az irgalmat, mit Valjean irányában nemcsak a jogosság, hanem még a józan értelem kizárásával is gyakorol. Mielőtt azonban az igen jót és igen rosszat, — a püspököt s a fegyenczet egymással szembe állítná, ifjú a püspöknek néhány expeditióját adja elő, hogy lényegesebb tulajdonait

feltűntesse. Bátrau merjük állítani, hogy a püspök minden alkalommal elmúlasztá keresztyéni főpapi kötelességét.

Az első történet Hugo kedvezé eszméje, a halálbüntetés eltörlésének támogatására szolgál. D. . . . városában a lelkész nem akar egy szegény kivégzendő egyént a vesztőhelyre elkísérni. „Ez nem tartozik rám. Mi közöm nekem ama kuruzslóval? Az én helyem nem ott van.” — Midőn a püspök e szavakról értesítették, csupán annyit mond: „A lelkész úrnak igaza van; nem az ő tiszte oda menni, hanem az enyém.” — Erre püspöki díszöltözetében elkíséri ama nyomorultat a vesztőhelyre, s Hugo ez alkalmat megragadva, néhány lapot szentel a nyaktilónak. Mit mondjunk már ama püspökről, ki a helyett, hogy egy ily méltatlan lelkészre egyházi büntetést szabna, csupán annyit mond: „A lelkész úrnak igaza van.” — Nem hiszszük, hogy a francia papság a papi kötelességekről megfélelkezésnek két ily példányát szolgáltatathatná, minőket Hugo képzelme állított elő.

Egy másik történet szerző türelmét tünteti fel. Egy ügyes s tanult senator a püspököt ebédre hívja s poharazás közt saját böleszeti rendszerét fejtegeti előtte. E hosszas isten-káromlásokra a püspök röviden s jókedvűleg válaszol. Myriel urnak valóban igen magas fogalma lehetett a társadalmi közlekedés által rászabott türelemről, ha senator barátjával még ily fejtegetés után is jó viszonyban maradt. Az egész adoma egyszerűen képtelen. De ezt még messze túlhaladja egy másik jelenet. A püspök egy hajdani conventi tagot látogat meg, egy oly agg forradalmárt, ki az egész vidék gyűlése s félelmének tárgya volt. Hugo a royalista püspök s a conventi tag közti beszélgetést arra használja fel alkalmúl, hogy saját politikai hitét adja ez utóbbinak szájába. A szegény püspök egészen meg van verve, a forradalom elleni összes védei lerontatnak néhány szó által. A monarchiának századok alatt elkövetett összes büntényei diadalérettel számoltatnak elő, s a rémuralom 18 hónapi iszonyatosságaival állítatnak szembe. A püspök válaszai rendkívül gyengék, mint a minőket a szerzők rendesen önalkotta politikai ellenfeleik szájába szoktak adni. Azonban mégis teljesíteni akarja papi tisztét a haldokló körül, s Istentől beszél neki, mire a conventi tag azt válaszolja, hogy Isten nem egyéb, mint a végtelen énje. Hitének ezen értelmezése annyira kielégítőnek látszik a püspök előtt, hogy midőn a conventi tag, saját jó tettei és szolgálatai előszámálása után, azt kérdi tőle, hogy mit kíván, „Áldásodat,” felel a megrémült püspök térdre esve. Ha meggondoljuk, hogy a kath. pap hivatása a bűnbánót meggyóntatni s föloldozni, nehéz lenne ennél valami természetellenesebb eljárást képzelni. A jelenet kétségtelenül drámai és hatásos, de a drámai hatás drágán van megvásárolva a művészi igazság s józan értelem árán. Ez ama férfi, ki a jószívűség egyszerű erényével fölfegyverkezve, Hugo könyvében a kor egyik legbonyolultabb társadalmi föladatával küzd meg. Olvasóink megítélhetik, lehet-e valamely rendszert alapítani azon sikerre, mely az ő Valjeannal találkozását követi. 1815-ben egy octoberi este,

midőn Myriel nőtestvérével vacsorához ült, szolgálója épen századik-szor figyelmezteté őt annak veszélyére, hogy ajtaját éjjel nappal szüntelen nyitva tartja. Egy gyanús egyént láttak ott kóborolni, kit a város egyetlen kocsmájában sem akartak bebocsátani. E perczben valaki hangosan kopogtatott az ajtón. „Szabad!”, mondá a püspök. Az ajtó megnyílt, s egy rút arczu, fáradt egyén lépett be s előadá, hogy ő Valjean János nevű fegyencz, ki 19 évi gályarabságából négy nap előtt szabadult ki, s Pontarlierbe szándékozik. „Nagyon éhes vagyok” — úgymond — „szabad-e itt meghálnom?” A püspök válaszul azt parancsolá szolgálójának, hogy még egy terítéket tegyen az asztalra s tiszta ágyruhát tegyen a vakszobában levő ágyba.

Valjean vacsorához ül, tisztelt vendégül bánnak vele, s nagy meglepődésére szüntelen „Monsieur”-nek czimezik. Végre maga a püspök éjjelre a belső szobába vezeti, melynek a háziurra nyíló ajtaján se zár se kulcs nincs. Az esztelen bizalom már nem mehetne tovább, de Hugo a drámai hatás hajhászatában nem ismer határt. Ez eszélytelen agg püspök ezüst gyertyatartóit s asztali készületeit is megmutatja Valjeannak; nem lehet elképzelni, hogy mi célból, hanemha azért, hogy őt kísértetbe hozza.

Senkit sem lephet meg, hogy Valjean, néhány órai pihenés után, gazdájának ezüst villáira és kanalaira gondolt. Hosszas rettentő álmodozás után kiugrik ágyából, kinyitja az ablakot s észreveszi, hogy az alacsony kert-falon át könnyen megszökhetik. Erre csendesén a püspök szobájába lopózik, egy vas feszítő rúddal fölfegyverkezve, néhány perczig habozik, a jó agg bölcis álmanak láttára magához veszi az asztali készületet, az ablakon át kiugrik a kertbe, s a falon át eltűnik.

Hugo természetesen tudta, hogy a püspök igen mély alvó, különben nem küldte volna Valjeant hálószobájába, mivel ha az agg valamely önkéntelen mozdulatot tesz, vagy ha az ajtó zörgése a nőt fölébreszti, mi lesz Valjean megtéréséből? Ekkor ő hihetőleg nemcsak tolvaj, hanem gyilkos is lett volna. Azon bámulatos esztelenségnek, miszerint a püspök később volt saját és a két ártatlan nő életét veszélyeztetni, mintsem, hogy zárt vagy kulcsot használjon, nincs szüksége commentárra. Másnap reggel Valjean visszatért, de ekkor már három csendőr kíséretében. Az asztali készületet nála találták s őt befogták, mi igen szerencsés körülmény a mese erkölcsi tanulságát illetőleg, mivel világos, hogy ha ő a fölfedezést kikerüli, a püspök elveszítette volna ezüst készületét, felebarátja lelkének minden haszna nélkül. A püspök egy percznyi tétovázás nélkül azt állítja, hogy ő Valjeannak ajándékozá a kanalakat s villákat, sőt még az ezüst gyertyatartókat is neki adja. A fogoly természetesen szabadon bocsátáaik.

A csendőrök eltávoznak, s a püspök így szól: „Ne feledd el azon ígéretedet, hogy ez összeget arra használod, hogy becsületes emberré lehess. Valjean János, testvérem, te nem vagy többé a rosze,

hanem a jóé; én megvásárlom tőled lelkedet, én visszakövetelem azt a sötétség és bűn szellemétől s Istennek adom át.“ — S e néhány szó által Valjean bűnös lelke meg lőn váltva.

Alig szükség kimutatnunk, hogy az erkölcsi érzéknek minő hiányát tanúsítja szerző ez alkalommal. Eltekintve a püspök hazugságától, (Valjean ugyanis semmit sem ígért neki) valósággal az a kérdés, minő czélt tűzött ő ki maga elé? vélvén azt, hogy az igazság-szolgáltatás működését meggátolja. Az adatik értésünkre, hogy bárminemű büntetés meggátolása, még a legmenthetlenebb büntény esetében is, érvényes tett. A törvény oly szürny, melynek felfaló torkától még legvétkesebb embertársunkat is kötelességünk megoldalmazni. Ha Valjean, miután szabadon bocsáttatott, valamely útálatos büntényt követ el, a helyett, hogy — mint látni fogjuk — pusztán egy szegény gyermeket rabolt meg csekély keresményétől — kérdjük: vajjon az erkölcsi kötelesség bizonyos részét nem méltán lehetett volna-e a jó püspökre hárítani?

És ki volt Valjean János? Napszámos Faverolles faluban. Atyját s anyját még gyermekkorában elveszté s nőtestvére által fogadtatott örökbe. Midőn felnőtt, nőtestvére hét gyermekkel özvegy maradván, ő kézi-munkájával tartá el mindnyájokat; de az 1795-ki kemény tél alatt, midőn a kenyér drága volt s nehezen lehetett munkát kapni, lehetetlennek találta kilencz egyént tartani keresményéből. A gyermekek majdnem éhen haltak. Valjean egy éjjel egy pék boltjába tört be s kenyeret lopott. Elfogták, törvényszék elé állították, s öt évi gályarabságra ítélték. Éjjeli betörés esete forgott fenn, s a törvény szavai világosak voltak — úgymond Hugo. Később négy ízben tevén sikertelen kísérletet a börtönből megszökésre, büntetése még 17 évi fogsággal súlyosbított, úgy hogy midőn 1815-ben, mint főlzabadult fegyencz, D . . . városába ment be — mint a püspöknek mondá — több mint 19 évig volt rab Toulonban.

Valjean, midőn a gályarabságba megérkezett, tudatlan ember volt, de nem esztelen. A fegyencz, mint egy ön-alkotta törvényszék, a fáradalmas munka s szegény hosszú évei alatt, ítéletet mondott önmagára, a társadalomra, s a gondviselésre. Valjean elismeri magában, hogy vétkes volt; de természetesen mindazon enyhítő körülményeket feltalálja, miket bírái is bizonyosan elismertek volna, ha csak a regényíró által épen azon czélból nem alkottattak volna, hogy őt elítéljék. Erre a társadalmat idézvén törvényszéke elé, azon kérdést teszi fel: ha „vajjon a büntetés túlzása nem törli-e el a hibát, s nem fordítja-e meg a viszonylagos helyzeteket, a vétkest áldozattá, s az adóst hitelezővé változtatva át.“ E kérdésekre ő igen-nel válaszol „s a társadalmat gyűlöletére ítéli el.“ Azon következtetésre int, hogy az élet harez, s hogy ama harezban ő legyőzetett. Nem lévén egyéb fegvere a gyűlöletnél elhatározá, hogy azt tanulás által élesbitendí, s ezért a touloni fegyencz iskolában megtanult írni s olvasni. El kell

ismerni, hogy nem ok nélkül adtak Valjeannak sárga útlevelet, mint igen veszélyes jellemű egyének.

Szabadjon itt szünetet tartanunk, hogy megvizsgáljuk Valjean bűnügyének némely vonásait, mivel ama bűnügyre alapítá Hugo a társadalom elleni védiratát. Véleményünk szerint óhajtható lett volna, ha célja valóban a reformálás volt, hogy csupán oly tárgyakra szorítkozzék, minők a jelen francia törvény alatt valószínűek lennének. A jelenleg érvényben levő büntető törvénykönyv 1810-ben hirdette-tett ki, s Valjeannak, hogy kellő például szolgálhasson, azon idő-pontnál később kellett volna elítéltetnie. Már még Hugonak is el kell ismernie, hogy az enyhítő körülmények tekintetéből ez utóbbi egy kenyér lopása miatt 5 évi gályarabságnál sokkal csekélyebb büntetésre ítéltetett volna. Valjean elítéltetése idejében az 1791-ki büntető-törvénykönyv még érvényben állott s az enyhítő körülmények még akkor ismeretlenek voltak, de még akkor is létezett egy közmondás-szerűleg irgalmas *jury d'accusation*, melynek működési köre az angol nagy esküdt-székhöz hasonlított. Mindenesetre Valjean bűn-ügye — a mint Hugo előadja — oly puszta kivétel, mely semmit sem bizonyít.

A Valjean ügyében hozott ítélet valóban igen szigorú volt; de nem láthatjuk át, minő következtetést akar Hugo abból levonni. Vajjon azt kell-e gondolnunk, hogy ő általában nem tekinti az éjjeli betörést büntetésre méltó ténynek, vagy pedig azt kívánja, hogy az írott törvény különbséget tegyen a betörés különböző nemei közt, s azok közül némelyeket menthetőnek nyilvánítson? Szintúgy nem tudjuk megérteni Hugo nézeteit, midőn ama törvény ellen kel ki, mely Valjean ismételt szökési kísérletét bünteté meg. Vajjon ily esetekben, minden büntetés-súlyosbítást szükségtelen szignornak tekint-e? Valósággal nagyon helyén van, hogy a törvény a fegyenczeket a szökési kísérletektől elijeszteni igyekszik, mind a társadalom tekintetéből, melyre nézve a megszökött fegyencz különösen veszélyes, mind maga az egyén tekintetéből, ki a szökés által még a börtönnél is rosszabb rejtődzés s bűn életpályájára kárhoztatja magát.

Tetemesen nagyítva festi szerző Valjean szenvedéseit a gályarabság elhagyásakor. Franciaországban a felszabadult fegyencz minden nehézség nélkül találhat élelmet s szállást, midőn kijelölt rendeltetési helyére utazik. Ellenkezőleg az a baj, hogy a főlzsabadult fegyenczek előtt nagyon is számos rejtekhelyek állanak nyitva, hol előbbi társaikkal találkozhatnak. A gályarabságot elhagyva a rendőrség felügyelete alatt állanak, s különös rendeltetési hely jelöltetik ki számukra. Egyedül a rendőrség tudja előbbi éltük titkát s a titkot rendszeren jól megőrzi, az levén a cél, hogy azok képesekké tés-senek becsületes életmód folytatására, mi alig lenne lehetséges, ha múltjuk ismeretes lenne. Óhajtottuk volna, hogy Hugo, mint társadalmi reformer, valamely jobb tervet mutasson ki a főlzsabadult fe-

gyenezekkel bírásmódot illetőleg; de hiában keresünk könyvében csak egyetlen gyakorlati tanácsot is.

Az egész könyvben, egyetlen fejezet sem vet nagyobb világot Hugo régényírói sajátosságára annál, melyben Valjean-nak a püspöktől eltávozta utáni első kalandja adatik elő. Valjean kimegy a városból, keblében a bűnbánás s a bűn makacs kevélysége viaskodván egymással az uralom fölött. Megalázva érzi magát a püspök irgalmassága által, s öntudata mondja neki, hogy nem tartja többé kezében oly erősen ama rettentő fegyvert, mit a gályarabságból hozott magával: az emberek elleni gyűlöletet. Egy Petit-Gervais nevű kis savoyai gyerkőcz jó dalolva az uton, mentében pénzt játszva fülhajtálván. Egy két-frankos pénzdarab a földre esik, a mint Valjean előtt elhalad, ki a bűn kész ösztönével arra reá lép. A szinte öntudatlan tolvaj komor szórakozottsága, s a pénzt visszakövetelő gyermek ártatlan vakmerősége bámulatosan vannak lefestve. Midőn elúzi Petit-Gervais-t, rettentő álmodozásba merülve marad. Végre a püspök szavai valósulnak, a lélek megszabadult a sötétség a bűn hatalmából s Valjean hangosan visszahívja a fiút. De az már messze van. Jókor reggel egy D . . . városon átment fuvaros egy embert látott a kövön, imádkozva térdelni, a püspök kapuja előtt.

E találkozás Petit-Gervais-vel nem pusztá episod, mint az olvasók nagy része gondolhatná, egy megátalkodott vétkes szívében a kegyetlen ösztönök halálos küzdelmének kimutatása végett, Hugo azt, minden valószínűség ellenére, saját beszélyének forduló pontjává tevő. E jelentéktelen lopásért, melynek nem volt más tanúja egy megrémült gyermekén kívül, kinek tanuskodása aligha találna hitelre, Valjean nyolcz év múlva halálra fog ítéltetni!

D . . . t elhagyva, Valjean nem kijelölt rendeltetési helyére Pontarlierbe hanem M. sur M. városába megy; ez által azon veszélynek tévén ki magát, hogy vissza fog küldetni a gályarabságba, nem láthatni át, hogy miért, mivel semmi bectelen szándéka sincs. Három év múlva, miután Toulont elhagyá, őt Madeleine név alatt egy nagy gyár élén találjuk, mint a város köztisztelő polgármesterét. Már ha fegyenczek három év alatt szép vagyont szerezhettek, s nagy városok polgármestereivé lehetnek, a nélkül, hogy előbbi életpályájuk iránt bármely nyomozás eszközöltetnék, nem foghatjuk föl, hogy mi okuk lehetne panaszra a társadalom ellen. Valjean bizonyosan soha sem tudott volna ily állapotra vergődni, ha becsületes földmives marad Faverolles-ban. Ama touloni fogházi iskolának nagyon jónak kelle lennie, hogy egy tudatlan tolvajt, ki 40 éves korában tanult meg olvasni, képessé teheté arra, hogy azt elhagyva, közmegelégedésre viselhessen helyhatósági hivatalt.

Madeleine gyárában csakhamar egy új személy jelenik meg: Fantine. A „Nyomorultak“ előszavában az mondatik, hogy ezen könyv a kínok három nagy föladatát akarja tárgyalni; Fantine képviseli ezek egyikét: „a nőnek nyomor általi elaljasíttatását.“ Ő elő-

szőr úgy állíttatik az olvasó elé, mint egy fiatal könnyelmű grisette, ki oly életmódot folytat, minőt ily leányok gyakran folytatnak, egy „Quartier-latin”-beli fiatal tanulóval, ő oly árva volt, ki sohasem ismerte szüléit. Senkisémet tudta megmondani, hogy jutott ama különös Fantine névhez. M. sur M.-ben született, s 15 éves korában jött Párizsba, szerencsét próbálni. Ott dolgozott, hogy megélhessen, s „ugyanazon okból szeretett, mivel a szívnek szintén meg van saját éhsége.” — Mivel a társadalmat kell számadásra vonni Fantine-nak minden szerencsétlenségeért, természetesen legesekélyebb megrovás sem mondatik ki ezen első hibaért, holott pedig ebből eredt annak minden szerencsétlensége.

A régi történet itt is ismétlődik: Fantine elhagyatik s egy gyermekkel marad, kit el kell tartania. Mivénnek egyik részében sem halmozott össze szerző valószínűtlenebb iszonyatosságokat, mint ezen epizódban. Fantine mindenét pénzzé teszi s gyermekével karjaiban gyalog M. sur M.-be, szülővárosába indul, el lévén tökéelve, hogy becsületes módon kisérlendi meg élelmét keresni. Természetesen úgy tüntettetik fel, mint a ki bármely becsületes nőnél s anyánál sokkal jobban szereti gyermekét. Mindamellet is kis Cosette-jét Montfermeilben egy útféli korcsmában hagyja egy Thenardier nevű egyénnél, s nejénél, kiket soha sem látott előbb, (s kik, mint később kiderül, valódi szörnyek emberi alakban) csupán azért, mivel — mint látszik — saját gyermekeiknek jól gondját viselik! Kevés pénzének nagyobb részét nekik adja s megígéri, hogy keresményéből rendes időközben megküldendi a tartási díjt. M. sur M.-ben Madeleine gyárába vétetik fel, s tűrhető bért hűz; de a Thénardier pár telhetetlen, s egy vagy más ürügy alatt mindig pénzét kér. Végre Fantine elűzetik a gyárból. Ugyanis a volt fegyencz, Madeleine sohasem teszi be lábát intézetének azon részébe, hol a leányok dolgoznak, s az a fölötti felügyeletet egy túlszigorú nőre bízta, ki tüstént elűzé Fantine-t, mihelyt meghallá, hogy törvénytelen gyermeke van. Ha világosan nem mondatik ki, bizonyosan soha ki nem találtuk volna, hogy M. sur M. Franciaországban esik, hogy azon anyavárosok egyike, hol a statistika szerint minden harmadik gyermek törvénytelen. A fonákság ama törvényének engedelmeskedve, mely Hugo összes jellemeit kormányozza, Fantine a helyett, hogy Madeleine-hez fordulna, kinek ismeretes jótékonysága őt felbátoríthatta volna, lépésről lépésre az aljasodás legmélyebb fenekére süllyed le.

Minő jelentése van Fantine ezen történetének? úgy mond Hugo egy oly fejezetben, melynek — kedvencz szokása szerint — latin czímet ad, *Christus vos liberavit.* — „Az, hogy a társadalom megvásárol egy rabszolgát a nyomortól. Kegyetlen alku. Egy lélek egy darab kenyérért, — a nyomor ajánlatot tesz, s a társadalom elfogadja.”

A társadalom, úgy véljük, sokkal nagyobb bünt követett el számos mások, mint a szegény Fantine ellen. Neki se szülei, se

még csak neve sem volt; de mégis valaki, — úgy hisszük a társadalom tagja — őt egészséges szép nővé nevelé föl; — megőriztetett a fiatalkori romlottságtól, s kézi munkára taníttatott. Ha a „szívnek“ amaz „éhsége“ fölött, melynek irányában szerző annyira irgalmas bíró, kissé nagyobb ellenőrséget gyakorol, boldog nő s anya lehetett volna.

Nem akarjuk hosszasan mutogatni annak valószínűtlenségét, hogy Fantine egyetlen barátot sem talált összes gyárbeli társai közt, ki érette szót emelt volna. Még a társadalomnak úgynevezett tiszteleltre méltó tagjai közt is — bármily roszaknak tartja is őket Hugo — bátran merjük állítani, hogy igen kevesen vannak olyanok, kik az elhagyatott fiatal anyát segélyben ne részesítették volna. De viszont mi is szeretnők tudni, minő jelentése van azon történetnek? Minő eredményt vár [Hugo oktatásától? Ő büszke arra, hogy 'népszerű író, s könyve Franciaországban minden osztálybeli s mindkét nembeli olvasók kezén forog. Minő tanulságot kell kivonniok ama küzdő s még ártatlan Fantine-oknak, kik a „Nyomorultakat“ olvassák. Madeleine-nek a kórházban Fantine hoz intézett szavaiból: „Nagyon sokat szenvedtél — szegény anya! De ne panaszkodjál, te ezentúl a választottak osztályrészével bírsz. A pokol, melyből kimenekültél az égnek első alakja. Szükséges volt így küzdeni.“

Általánosan azt teszik föl, hogy a rosz fák azok, melyek rosz gyümölcsöt teremnek; de a „Nyomorultak“ szerzője a bűn s vétek pusztaságát oly fákkal ülteté be, melyek az ég gyümölcseit termik. Hugo vezetése mellett nemcsak megégetni kell tanulnunk azt, a mit imádtunk, mint hajdan a megtért Clodwig király tette, hanem imádni is azt, a mit megégettünk. A társadalmi alapokat meg kell változtatni. Nem a vétkest terheli a bűn súlya, hanem a törvényt; a büntetés képezi a büntényt.

Valamint öröm van az égben a megtérő bűnös fölött, úgy a földön is tisztelet illeti azt. Nem is kell nagyon szigorúan kutatnunk a bűnbánást, a büntetés elegendő kiengesztelés. Illő tiszteletben kell részesíteni a törvény adósát, ki megfizeté súlyos tartozását. Ha nem ez az értelme a „Nyomorultak“ moráljának, úgy annak semmi értelme sincs. De az is igaz, hogy számos barátnélküli s kísértésnek kitett Fantine-okra nézve a szegény amaz irgalmasan fenyegető angyal, kinek tüzes kardja őrzi a bűn kapuját.

Fantine volt közvetve ama katastropha oka, mely Valjean János szerencséjének véget vetett az által, hogy őt összeütközésbe hozá Javert rendőr ügynökkel. Javert rendőr-felügyelő vala M. sur M.-ben, hol Madeleine polgármester volt. Jelleme igen jól van rajzolva, s következetesen keresztül vive. „Fogházban született; anyja jósnő, s atyja gályarab volt; felnövekedtével átlátta, hogy ő orvosolhatatlan ki van taszítva a társadalomból. Észrevév, hogy két fajtája van azon egyéneknek, kiktől a társadalom kérlehetlenül megtagadja a keblébe

felvételt, t. i. azok, kik a társadalmat megtámadják, s azok, kik azt szidalmaznak. E két osztály közt kelle választania. Ő veleszületett feddhetlenségénél s pontosságánál fogva az előbbi választá, rendőrré lett. Érzülete két oly igen egyszerű fogalomból volt alkotva, melyek magukban véve jók voltak, de a miket ő végre hajítás által szinte rosszabbá változtatott át: t. i. a hatóság tiszteletéből, s a lázadás gyűlöletéből. Az ő szemében a gyilkosság, a tolvajság s mindennemű bűntények nem egyebek voltak lázadásnál, különböző alakban. Ő minden hivatalnok irányában vak tisztelettel viseltetett, azonban megvetéssel s gyűlölettel tekintett mindazokra, kik, habár csak egyszer is, átlépték a jogsértés törvényes küszöbét.

Javert jelleménél fogva könnyen elképzelhetjük, hogy ő bizalmatlanul leskelődött Madeleine-re.

Mindenki, a kinek multja nem volt egészen ismeretes, természetesen gyanakvás tárgya ezen emberi véreb előtt. Ehez járult még, hogy Javert fiatal korában a touloni gályáknál volt alkalmazva, s egy jól ismert arcot hitt újra fölismerni. Tudtára csupán egyetlen ember létezett, ki ama nagy erőt kívánó tetteket végbevihetné, mikre Madeleine magát képesnek tanúsítá, s az egy Valjean János nevű fegyencz volt, kit ő Toulonban ismert. Semmisem látszik természetesebbnek annál, hogy Javert gyanakodott a polgármesterre; de az valóban meglepő, hogy a polgármester viszont nem ismert rá mindjárt Javertre. Ha ez utóbbi vissza tudott emlékezni ama számos foglyok egyikére, kik felügyelete alatt állottak, mennyivel valószínűbb volt, hogy ama nyomoru fegyencz visszaemlékezzék felügyelőjének arcára. Valjean minden tekintetben megváltozott, míg Javert épen azon állásban volt M. sur M.-ben, mint Toulonban. Azt gondolhattuk volna, hogy Madeleine átalában őrizkedni fog a rendőrségtől. Mindenesetre Javert rejtélyes czélzásai fölébreszthették volna nyugtalanságát. Semmisem lett volna könnyebb, mint saját befolyása által kieszközölni a kellemetlen kémnek más városba áthelyeztetését. De Hugo személyei soha sem teszik azt, mit természetesen várni lehetne, hogy tenni fognak; — így Madeleine is tétlenül várta be a vihar kitörését.

Egy utczai veszekedés alkalmával Javert, mint rendőri felügyelő, Fantine-t befogatja s az őrházba viteti. Ott azt önhatalmulag hat-hónapi fogságra ítéli el. Madeleine, ki az egész dolognak észrevétlen szemlélője volt, közbelép s kijelenti, hogy a nőt tüstént szabadon kell bocsátani, de Fantine kétségbeesésének őrvölgésében nem hallá szavait; ő csupán annyit tudott, hogy ama gyűlölt Madeleine-el áll szemben, ki őt gyárából kiüzte, egész nyomorának szerzőjével, s hevesen feléje fordulván, így kiált föl: „Tehát ön a polgármester!” s őt arczul köpi. Javert természetesen most annál inkább hajlandó őt fogságba vitetni; de Madeleine, megtörölvén arcát, ismétli a Fantine szabadon bocsátása iránti parancsolat. Javert ez ellen felszóllal, de Madeleine szigoruan távozást parancsol neki. Még ugyan azon éjjel levelet küld a rendőr-főnökséghez, melyben kijelenti, hogy

alapos okai vannak azt tenni föl, miszerint Madeleine, az M. sur M.-i polgármester senki más, mint Valjean János volt fegyencz.

A válasz csakhamar megérkezik, Javert tévedett, Madeleine nem lehet Valjean, mivel Valjeanra rátaláltak; ő épen ama perczen Arresben fogházban van s legközelebb vizsgálat végett az esküdszék elé fog állíttatni. Ezt megtudván Javert, kötelességének tartja Madeleine-t gyanujáról s feladásáról értesíteni s ez okból saját hivatalából elbocsáttatását kérni. Hugonak-talán óhajtasán túl is-sikerült, bizonyos erkölcsi méltósággal ruházni föl ezen ismeretlen rendőr-ügynököt. Valóban a könyv többi jellemei annyira következetlenek, s annyira tisztán az ösztön teremtményei, hogy azokkal összehasonlítva, még a gaz kém is megnemesül kötelessége érzete által. Az minden durvasága mellett is a társadalmat s ama kötelékeket látszik képviselni, melyek a polgárisult egyéneket összefűzik. Valóban lehetetlen nem éreznünk, hogy az egész könyvben legigazabb mondat az, mit ő Madeleine-hez intéz, hogy t. i. ama jószívűség, mely abban áll, hogy valaki mindig az alsóbbak pártjára kel a felsőbbek ellen, rossz neve a jószívűségnek. „Ilyenmü jószívűség mellett a társadalom szét fogna bomlani. Nagyon könnyű jószívűnek lenni, hanem igazságosnak nehéz.”

Javert utján Valjean értesül azon ember történetéről, kit ő vele tévesztettek össze, s kinek legközelebb ő helyette kellend szenvednie. Egy Champmathieu nevű szegény féleszű napszámos befogatik azon gyanuból, hogy néhány almát lopott. Az almafa letört ágát házában találták, s ő börtönbe vitetett. A börtönben egy volt fegyencz reáismert, s kijelenté, hogy ő Valjean János. Több mellékes körülmény megerősíté ez állítást. Az alma-lopás, mi egy közönséges tolvajnál pusztavétség volt, a törvény szemében büntény lett, midőn egy volt fegyencz által követtetett el. A vélt Valjean azzal volt vádolva, hogy megmászta a gyümölcsös kertet, s elmarasztaltatása esetében élethossziglani gályarabságra fogna ítéltetni.

Madeleine lelki tusait ama kínos éj folytában Hugo egy bámulatos fejezetben írta le. Ha hallgat, s ha engedi, hogy Champmathieu elítéltelessék, örökre bátorságban leend. A gályarabságnak ama tátongó mélysége, mely mindig kész őt elnyelni, egy más áldozat után be fogna zárulni. Ha szól, akkor Madeleine, köztisztelő, nyugalom, több százak szerencséje, a képesség jótéteményekre, minden elenyészik. Ez egész fejezet valódi mestermű.

A jobb érzelem diadalmaskodik; Madeleine Arras-ba megy s kijelenti, hogy ő Valjean. Az esküdszéki jelenet igen hatásos noha talán szükségtelenül melodramaszerű. Champmathieu természetesen szabadon bocsáttatik, s Madeleine-t, e nemeslelkű önfeláldozása által okozott álmélkodás első percében távozni hagyják.

S most következik ama, képtelenséggel határos szembeszökő valószínűtlenség, mely az egész könyvben legkeményebb megrovást érdemel. Valóban igen nehéz részvételt lennünk oly helyzethől eredő ka-

landok s veszélyek iránt, melynek lehetőségét csak egyetlen perczig sem engedheti meg a józan eszű olvasó. Valjean a törvényszék előtt nem elégedvén meg saját ugyanazonosságának nyilvánításával, noha egyedül az volt szükséges, Champmathieu megszabadulásának kieszközlésére önként bevádolja magát, mint a ki meglopta a püspököt, mely büntényért már bocsánatot nyert, s mint a ki nyolcz év előtt elvette Petit-Gervais pénzét, mely tény iránt semmi bizonyíték sem létezhetett. Sőt hazatértével elővigyázatúl még egy ily tartalmu nyilatkozatot is ír alá, s asztalára teszi le Petit-Gervais két francos pénzdarabját anyagi bizonyítékul.

E közben az arras-i törvényszék, úgy látszik nem akarván magát az excentricitásban túlszárnyaltatni hagyni, — a helyett, hogy egyetemes kérvényt írna alá Valjean megkegyelmeztetésének kinyerése végett, annak több évi jó magaviselete, s legutóbbi nagylelkű önfömláldozása tekintetéből, befogadási parancsot ad ki, mit Javert örökösi örömmel hajt végre. Valjean a kórházban Fantine ágya mellett fogatik be, s csupán annyi ideje marad, miszerint a haldokló anyának megígérje, hogy — bármi történjék is — életét Cosette-nek szentelendi.

Itt szerző a helyett, hogy a Valjean elleni bírói vizsgálatot előadná, pusztán annyit mond: „Olvasóink köszönettel veendik, ha fájdalom részletektől megkíméljük őket.“ Az olvasó, ki eddig semmitől sem kiméltetett meg, most köszönet helyett kellemetlenül van meglepve ezen érzelmei iránti elkéssett kimélet által. Mi részünkről megvalljuk, nagyon szerettük volna megtudni, hogy tárgyalattott ama Petit-Gervais-féle ügy. A lopás fényes nappal követtetett el egy fegyvertelen ember által, minden tanú távollétében egy kóborló gyermekben, ki épen nem volt valószínű, hogy panaszt emelt legyen. Mi azt képzeltük, hogy ily vétség, föltéve, hogy bebizonyíthatatik, Franciaországban rövid ideig tartó fogsággal s pénzbüntetéssel büntettetett volna meg. Azonban olvasóink azóta már átláthatták, hogy a francia büntető-törvénykönyv, úgy a mint Hugó által magyaráztatik, rettentően dracói szellemű s következőleg nem fogja őket meglepni, ha azt hallják, hogy Valjean halálra ítéltetett. Az ítélet XVIII. Lajos, ezen igazságos s irgalmas fejedelem által élethossziglani súlyos munkára lőn átváltoztatva. Az is nem kevésbé meglepő ez ügyben, hogy Valjean, ki, mint olvassuk, különösen azért tulajdonított nagy becsét a szabadságnak, mivel az őt képessé tevő, másoknak használni, épen nem védte magát s ítéletét nem föllebbezé. Holott pedig itt jó alkalma lett volna saját szenvedéseit a közjóra használni fel, hatályosan védelmezvén fegyenez-társainak ügyét, s kimutatván a megszabadulás útjában fekvő nehézségeket. De Hugo elégnék tartja, ha valamely sérelmet előadott, s ritkán keresi a gyógyszerzt, mely által azt meg lehetne szüntetni; czélja nyilván inkább vádolásban, mint javításban áll.

Az általunk eddig tárgyalt események s jellemek mindnyájan a könyvnek két első kötetében találhatók. A szerzőt, nem pedig bi-

rálóit terheli a felelősség azért, hogy ez első kötetek általánosan a figyelemnek ily aránytalanul nagy részét vevék igénybe. Azok foglalják magokban a történet valódi eredetét, s tanának szellemét.

Valjean kalandjainak hátralevő részét nem akarjuk hosszasan elbeszélni. Azok számos alsóbbrendű jellemei kalandjaival vannak összeszővődve, melyeket lehetetlen lenne olvasóink elé állítani. A mi az ő személyére vonatkozik, hamar el lehet mondani. Ő újlag ama névtelen számozott dologgá, fegyenczé lett, s élethossziglanig ályarabságra jegyeztetett be, mint 9,430 szám. De csakhamar oly módon sikerül megszöknie, mely még egy kétlaki majomnak is alig lett volna lehetséges, ha ugyan ily teremtmény képzelhető lenne. Egy hadihajó fő-vitorla rúdjáról a tengerbe ugrik, lemerül, s víz alatt egy kissé messze állomásozó hajóhoz s onnan a partnak egy távol eső részéhez úszik. Természetesen azon hír terjedt el róla, hogy vízbe fult. Erre Montfermeil-be megy, megszabadítja Cosette-t, Fantine gyermekét a Thenardier pártól, s magával viszi, hogy vele éljen, mint leánya. Mondhatni, hogy ő általános szabályul mindig épen ellenkezőjét teszi annak, a mit az észlel és józan értelem parancsolnak. Noha gazdag, s teljes oka van kerülni a fölfödöztetést, egy rossz karban álló régi házat választ ki lakásául, Párizs egyik leggyanúsabb részében, valóban épen ama helyek egyikét, miket a rendőrség bizonyosan szemmel tartand. Oly rongyosan öltözködik, hogy gyakran egy fillérrel kínálják meg az utcán, míg ő viszont ezüst pénzt osztogat ki a szegények közt, úgy hogy az „alamizsna adó koldus“ gúnynevét nyeri meg. Végre egy ezer francos bankjegyet bíz rá a házban levő aggnőre fölváltás végett. Nem csoda, ha Javert nyomába jut. Valamely megfoghatatlan okból Javert nem tartóztatja őt le mindjárt, s ő Cosette-el karjaiban, ki most már nyolcz éves gyermek, újlag szerencsésen kikislik a rendőrség kezéből. Egy húsz lábnyi magasságu falra mászik föl, Cosette-et maga után húzván, s a fal tulsó oldalán egy zárdai kertbe esik le. Ezen zárdába számos veszélyek s bámulatos kalandok után Valjean s Cosette fölvételnek, az előbbi mint kertész, s az utóbbi mint növendék. Ez Hugonak ürügyet szolgáltat arra, hogy mintegy száz lapot szenteljen a zárdai intézeteknek.

Midőn Cosette nevelése be lőn végezve, elhagyják a zárdát, s a leány bele szeret Pontmery Mariusba, azon ifjuba, kinek nevérol van ezímezve a „Nyomorultak“ harmadik könyve. Mariusról csak annyit akarunk mondani, hogy ő oly izetlen szerelmes, minővel csak valaha regényben találkoztunk, a mennyire vissza tudunk emlékezni, s ezzel igen sokat mondtunk. Valjean midőn fölfödözi Marius s Cosette szerelmét, ama beteges féltékenység által gyötörtetik, minőt minden gyöngéd szüle érez a divatos francia regényekben, midőn gyermeke nőül menni óhajt; s a helyett, hogy örülne rajta, hogy Cosette ő nála erősebb oltalmazóra talál, elhatározza magában, hogy őt elvendi s Mariustól elválasztandja. Marius elvesztvén kedvesét, a torlászokhoz rohan (1832-ben történik a dolog) a hol Valjean hozzá csat-

lakozik, hogy miért, nincs világosan kifejtve. Itt egy egész kötet van szentelve a polgári háború dicsőítésének, sőt egy fejezet meg az, 1848-ki juniusi fölkelésnek is; mi még akkor az idő méhében volt. A torlaszok mögött Javert s Valjean még egyszer összetalálkoznak; Javert kémül ismertetik föl, s kivégzés végett Valjeannak szolgáltatattik át; de az utóbbi megkiméli régi ellensége éltét, s nemcsak szabadon bocsátja, hanem valódi hugo-i dagályos módorban még czimjegyét is átadja neki, mely szükségtelen nemeslelkűség egészen megfoghatatlan, miután évek óta gondosan rejtezkedik a rendőrség elől.

A torlasz be van véve, s Marius sulyosan megsebesülve. Valjean, ki keserű érzelmei fölött győzelmeskedett, a szinte élettelen ifjút háttára veszi, s a nagy csatornak egyikén át megmenekül vele. Mindazon hihetetlen tettek közt, miket Valjean végbevitt, ez bizonyára a legbámulatosabb. Még egy ifjutól is lehetetlen hőstett lenne; s Valjean már 63 éves. Midőn a csatornákból a Szajna kövezett partjára lép ki, még egyszer szemben találja magát Javert-tel, s Javert éltében most legelőször hozatik zavarba egy lelkiismereti dilemma által. Eddigelé soha sem volt előtte kétséges a kötelesség útja, s ő kötelességének rab-szolgája volt. De most vagy föl kell adnia azon embert, ki a torlaszon éltét megkimélte, vagy boszultatlanul kell hagynia a törvényt. Mint már mondtuk, Javert jelleme az egész műben a legkövetkezetesebb, s azért, úgy véljük, Hugo igazolva van, midőn öngyilkosságot követtet el vele, csakhogy meneküljön az összeütköző kötelességek kinjától.

Az utolsó kötet Cosette férjhezmenetelének, s Valjean halálának van szentelve. Ez utóbbi — ki végzetszerűleg mindig saját lelkiismeretével tusakodik, s ki midőn erényesen jár el, mindig tulságba esik, most is megfoghatatlanul viseli magát. Saját mult életét, sőt még Cosette születését s származását is mely titokban tartja Marius előtt, míg csak a házasság meg nem történt. Sőt még azt is kiviszi, hogy örökbefogadott leánya ál-név alatt megy férjhez. Azonban a nászra következő napon, midőn a becsületesség nem kívánja többé parancsolólag a leleplezést, Mariushoz megy, s minden előkészítés nélkül elmondja neki saját rettentő történetét, elismeri, hogy ő megszőkött fegyencz, ki 19 évet töltött gálarabságban; de gondosan kikerüli azon részletek előadását, melyek látszó bűnösségét enyhítik. Mint várható volt, Marius, ki nem is sejtí, hogy ő Valjeannak köszönheti éltét, rémülettel tekint reá, s e körülmények közt Valjean, noha szíve telve van, kijelenti, hogy jobb lesz rá nézve a családi körtől elvonulni s jövőre kevesebbszer látni Cosette-et. Cosette, boldog levén fiatal férjével, észre sem veszi, hogy Valjean látogatásai naponkint ritkábbakká s rövidebbekké lesznek. Valjean érzi, hogy ő nem szükséges többé Cosette boldogságára nézve, s mindinkább visszavonul. Végre midőn a fiatal pár kitalálja a valóságot, s bűnbánó sietséggel lakására rohan, — már késő, az agg szív-szakadásban halt meg.

Az irály, melyben e dolgok megírvák, összhangzik azon értelem zavart hevességével, mely azokat alkotá. Ilugo épen nem ijed vissza

egyetlen lépéstől, mely a fenségest a nevetségéstől elválasztja. Ő Collossusként örökké a határon áll, egyik lábával az egyik, s másikkal a másik birodalmában. Irályának fő-jellemvonását mindig a meglepő ellentétek, s hajlam a paradoxonokra képezé. A siker és a haladó évek szokott eredményöket idézék elő, s a fogyatkozást idomtalansággá emelék. Írásmódja most folytonos fülsértő hangzavar, mind az alakot, mind a tartalmat illetőleg. Nagy dolgok helyzetetnek ellentétbe kis dolgokkal, szépség rútsággal, rendkívüli szentség rendkívüli bűnnel, magasztos kifejezések alkalmaztatnak könnyű dolgokra, s dűrva kifejezések a legmagasabb eszmékre.

Azonban nem akarjuk hosszasan tárgyalni Hugó irodalmi bűneit; nem azok hanem ama befolyás, mit ő, mint társadalmi és politikai tanító gyakorol, szabták ránk azon kötelességet, hogy szigorú ítéletet mondjunk e művére.

Közli: TÓTH DÉNES.

MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Mielőtt ismét felfognók a tudományos munkálkodás ismertetésének fonalát, szóljunk röviden az 1864 január hóban tartott közülésről s a nagy gyűlés némely eredményeiről.

A közülést az elnök gróf Desseffy Emil eszmedús beosztása nyitá meg. Terjedelmesen közlé minden lap; sajnáljuk, hogy el-
késtünk vele.

Ezt követte a titoknok előadás az akadémia munkásságáról 1863-ban. Szintén megjelent mindenik lapban. Mellőzzük ez okból a szép bevezetést, mellőzzük az akadémia munkássága ismertetését, — oly föladat, melyben vállalatunk egész éven át folyvást fáradozik, — csupán a jelentés végső sorait iktatjuk ide, mely az akadémia múlt évben elhunyt tagjainak emlékezetét újítja föl.

„1863-ban — mondá Szalay — hat tagját veszttette az akadémia. Chlumetzki Péter külső levelező tag nyitotta meg a sort. Mint a morva levéltár igazgatójának, gyakor ízben alkalma nyílt az akadémia történettudományi bizottsága munkálódásait a mily becses, oly készséges közlemények által előmozdítani; s másrésről e munkálódások, s általában a magyar történetvizsgálódás megőreá, a morva örgrófság történetírójára nézve nem volt háladatlan tanulmány. Ezen kölcsönös jó szolgálatok választatták őt akadémánk tagjává 1858-ban, midőn a két évvel utóbb megszüntetett közigazgatási rendszer még virágzásban látszott lenni, de midőn egyszersmind Chlumetzkyről, a történetismerőről, joggal feltehette az akadémia, hogy azon kormányrendszert, mely a történelmet ignorálhatni vélte, nem fogja a história kész köteles elferdítése által támogatni. „Zierotin Károly korszaka,“ melyet a szerzőnek, még virágzó korában közbejött halála befejezetlenül hagyott, nagybecsű mű, noha kiindulási pontját nem vallhatjuk egészen a magunkénak, kétszeresen nagybecsű azoknak, kik Illesházi és Bocskai, Basta és Belgiojoso korszakának összes szála-
it akarják felismerni.“

„Második halottunk Biedl Fidel volt, a philosophiai osztálynak Béely név alatt ismeretessé vált tagja. E nevet ő bakonybéli lakhelyétől kölcsönzé vala, hol időnek előtte kimúlt társunk,

Guzmics Izidor oldala mellett, az irodalom, kivált a széptudomány s a neveléstan egyik nemesb izlésű művelőjévé növekedett, s az maradt holtaiglan, mert akkor is, midőn az olvasó-közönség őt nélkülözni kezdte, folytatá gyakorlatilag az üdvös munkásságot rendének nyilvános tanodáiban.“

„Grimm Jakab volt a harmadik. Egyike azon epochalis férfiaknak, kik nevével, hírével eltöltik a világot. Mint Leibnitz, a törvénytudományból indulva ki, nem ugyan a tudás összes területét — mit másfél századdal előtte amaz még tehetett vala — de mégis tetemes részét hatotta át: a nyelvtudománynak, mint ő ezt értelmezé, roppant birodalmában állapodván meg. Nagy, mint tudós, kegyeletes, tiszteletreméltó, mint ember. Még eleven emlékezetemben van, midőn ezelőtt tizenöt évvel Frankfurtban, lobogó hófehér hajakkal, de még erejének teljében, belépett egy patricius salonba. Szemléletére zajosan csattogott fel az öröm, s az estély hölgyei, matronák és menyecskek, német kedélyességgel rohantak ölelésére. Ez üdvözlét nemcsak a tudóst illette, ki ekkor már szakmájának közönségesen elismert fejedelme volt; nemcsak a hazáit, őt, a göttingeni tanárok egyikét, kik, midőn Erneszt August 1837-ben Hannover alaptörvényét felforgatá, kötelességöknek tudták ellenmondani a merényletnek, noha nem lehetett kétségök, hogy elvesztik miatta összes életök vívmányát, a tanári széket, hogy az övéik tűzhelye, oltára mellől fognak száműzetni, — ez üdvözlét, mondom, illette nemcsak a hazáit, kit a közbizodalom most képviselőül küldött a Pál-templomba, de illette az embert is, ki nemes egyszerűséggel viselte fűrtjein az ünnepélyes koszorút. Grimm példája is tanusítá, mit megannyian már több ízben tapasztalhatunk, hogy a genius karöltve jár az egyszerűséggel, hogy egyszerű voltának arányában terjedelmes az értelmiség, tartósan egészséges az elme. Való igaz, Isten nem úgy teremtette az embert, hogy elvégre hanyatlásnak ne induljon a legkegyelmebb egyéniség is. A természet dracoi következetességgel kívánja hogy, ha mások nem haladnák is meg, magamagát élje túl a genius: de ilyenkor, hogy a gyászt ne érezhesse, velünk is csak alig sejdíthetesse a dieső, a gondviselés vegylombikjában sublimis anyag-csere történik, ilyenkor a mindent átható hatalmas ész mindent átölelő kegyes jósággá válik.“

„October 23-án hunyt el Waltherr László. Emlékezzünk meg tisztelettel róla, még pedig először, mint hűséges bazeafíró! — képelem, ő maga is ilyennek kívánná a sorozatot; másodszor mint komoly czélzatu íróról. Kegyeletes hódolata minden iránt, a mi magyar, nemcsak az ország törvényeihez, hanem a nemzet összes történeti multjához, az ősök nyelvjárásához, erkölceihez, szokásaihoz is rendíthetlen ragaszkodása által nyilvánult. Nyilvánult öltözete által is, mely magyar volt; magyar maradt mindig; miért is körünkben talán csak rajta nem volt, mit változtasson az

1859-diki év. Íróvá, történet- és nyelvkutatóvá a Károlyi grófok levéltári kincsei között fejlődve, a levéltárnok lelkiismeretes tiszti eljárását az oklevelek tudományos közzétételébe is átvitte. Mint a diplomatikai hűség esorba nélküli példánya, szemében egy más különben nagyérdemű történetvizsgálónak, a „Codex diplomaticus Hungariae” kiadójának buzgó ugyan, de hogy minél többet juttathasson napfényre, néha könnyelműen sietséges eljárása nem lehetett nem botránykoztató; szemében még a legparányibb elhanyagolás is bűn volt, bűn legalább a jó rend ellen; s a bév, melyel Waltherr amaz eljárás rendetlenségeit megtámadá, egyik fontos okul szolgál hinnen, hogy a jó rend is vajmi követésre méltó például szerepelhetett az ősök erkölcesei között. A mi Waltherrünk tiszta lélekkel megfutott pálya után Pestről Tarczalra költözködött, hol hetven évvel azelőtt bölcsője ringott, készülni a végköltözködéshez; de, hű maradjon magához mindvégig, ekkor sem feledkezve meg a közügyről, az akadémiairól, melynek halálos ágyán vagyonához mért emléket hagyott bucsuul.”

„Egy hónappal később temettük el Sauer Ignácot. Husz évig egyike Pest elsőrendű orvosainak, a szó legszebb értelmében humanus férfiú, becses szolgálatokat tett nemcsak a szenvedő emberiségnek, nemcsak művészetének, mely őt egyik legavatottabb hívének vallá, s melyet az irodalom mezején is sikerrel képviselt az elhunyt, hanem hűséges szolgálatot tett magának a nemzetiség ügyének is. Bécsben, nem a hazában lőn orvostudorrá, Bécsben és Bécs környékén működött, mint gyakorlati orvos, 16 évig, becsülésben, kitüntetésben bőven részesülve; és mégis ő volt az első, ki, midőn 1843-ban a magyar tudomány-egyetemhez jött le tanáru, magyar nyelven tartá beigtatási beszédét. 1848-ban országos főorvossá lőn, 1861-ben ismét, — rövid időre mindkét-szer, mindkétszer az alkotmányosság korszakában. Midőn november 23-án borongó este, a testvérvárosok minden rétegeiből összegyűlt tömeg, koporsóját néma tisztelettel kísérté az utcákon át, melyekben alig volt egy ház, hová ő időről időre be nem tért volna, irt, segédet hozva, mikor lehetett, becsületes készséget mindig, — akkor sok hallgatag hive azt gondolhatá magában, hogy a szerény férfiú, kit nyugodni visznek, bizony büszke férfiú is lehetett volna.”

„Halottaink sorát berekesztette Lang Adolf Ferencz. — S vajjon ki lehetett ő? — Egyszerű gyógyszerész kis városban, melyet a múlt évtizedben a hatalom emberei már-már Magyarországhoz sem akartak számítani, Nyitra városában. Hatvanadik évéhez közeledett, és noha különösen fűvészeti alapos ismereteit egy kisebb kör érdem szerint méltatá, még mindig csak alig-alig érintkezett irodalmunkkal. De mikor látta, hogy a nemzet legszentebb ügyét száz egyenes és görbe úton aláássa a büsz; mikor, a mint év év után mult, min-

dig újra és mindig gyászosabban tornyosultak felettünk a vészfellegek, hivatást érzett magában először is a tartózkodást győzni le, mely őt annyi éveken át nem hagyá az irodalmi phalanx sürtebb sorai közé elegyedni; s azzal megjött, a tornyosult fellegeknél magasból jött meg az erő, egy rokonérzelmű férfi társaságában a „Magyarhoni természetbarát“-tal tudományosságunk egyik tovább nem tűrhető békát pótolni. Tanúságot akart tenni, és tanúságot tett: hogy válságos napokban mindnyájunkra, nagyokra, kicsinyekre egyiránt, számot tarthat a haza.“

A titóknoki jelentés után, a nagy-gyűlési előadások sorát Thán Károly értekezése nyitja meg az anyag bennsőszerkezetéről, mely nagy érdekű értekezést egész terjedelmében fogjuk közzéadni.

Majd Kazinczy Gábor lépett szószékbe, Szemere Pál fölött tartván emlékbeszédet.

„A Szemere család — mondá szép bevezető sorai után Kazinczy — sajátszerű ellentétek képviselője volt. A ház főnöke a munka és elmélkedés, az elvek és szív embere: hivatalában, vallásában, családjában élt. Ügyvéd és reformator, Verbőczy és Calvin híve egyiránt; „hű jobbágy“ az akkori idők értelmében, de hugenottai hűség- s bátorsággal csüggyve hitvallása minden bettjén. Férj és atya teljes lélekkel, de elvből rideg hitvely alá burkolva meleg érzéseit. Házánál úr, a ki illetékesen kezeli teljhatalmát, rendelkezik, parancsot oszt: neki kell tudni, miért teszi. És valóban tudta is; a mit kimondott: végleges határozat volt, a mi egyiránt kötelezte magát, mint másokat, s nem tűrt ellenvetést, nem volt többé megmásítható. S e vas akarat előtt meghajlott kiki, bölcsességét szintűgy nem vonva kétségbe, mint jogosultságát.“

„E viszony fölött az anyai kebel virrasztott, a rideggé válható légkörben a szeretet melegét ümlesztve el. A feleség tartozása szerint megtette, a mit parancsul tekintett, de a női kimélet s anyai elűzés ezernyi apró jótéteményeivel.“

„A ház két fia hasonló ellentételességet mutatott testben és lélekben. Az idősb, Ábrahám, egy vas alkotású, bőrbe nem férő pajzán fiú, kinek minden mozdulata meg annyi szabálysérelem; szép szó vagy fenyték egyiránt hiába vont korlátot kényeinek; míg öccse Pál, egy gyöngy, élhetetlen, szelid gyermek, a megintést is hév könyökkel fogadá.“

„Az anyai szív tartá fenn a kellő súlyegyenlet.“

„Az atya nem ismert áldozatot, hol azt a gyermekek java kívánta. Végig próbálta tanintézetünk nagy részét: Budát, Kun-Halast, Köröst, Pápát, Patakot, Pozsonyt. S míg itthon saját akaratát mint abroncs között tartá mindazt, a ki a házhoz tartozott: teljes szabadságot hagyta iskolázó gyermekeinek, hogy „a magok lábán járni“ korán megszokjanak. Kezükbe adá mind azt, mit egy „di-

lígentiára“ elégnek határozott, gazdálkodásuk- s a tanulás eredményeiről csak utólag véve számot szigorún.“

„Persze, vajmi sokszor kellett, titkon, az anyai gondnak kapni ki a gyermekgazdákat szorultságaikból.“

„Ily viszonyok közt teljes szabadságban fejlett a két gyermek jelleme. Pál könyveiben élt; Ábrahám a pige, lapta, a teke palaestráin: Pál alig várta a tanszak megkezdését; Ábrahám a vacatiókat leste, gazdálkodni, lovagolni, vadászni; Pál a tanárok kedvence, Ábrahám a „fiuk“ vezére, idóluma; amazt a censurák koszorúi tüntették ki, de ezé volt a „közvélemény“, a pajtásoké tudniillik. S méltán; ki volt oly kimeríthetlen forrása új meg új kalandos vállalatoknak, mulatni, esinyeket követni, s a „rajta-vesztés“ válságaiban ki vett magára baráti áldozatossággal, martyri kitartással minden bűnrovást, mint Ábrahám?“

„Hébe-hóba a kis Palit sem hagyta nyugton a gúny, s ingerlé az ambíció „kiállni a gátra“, legtöbb esetben persze drága áron, mert edzett társaival hogyan mérkőzhetett volna a gyöngé, tapasztalatlan fiú. Így lőn, hogy Nagy-Körösön, egy délután, Ábrahám indítványára, egy roppant hófuvatag-várat védve s ostromolva: a kis Pali elsúlydedtt, s kivergődni önerejével nem birt. Kiáltozása a csata hevében elpendült, majd elnémult. A diadalmas sereg, eltikkadva pihenni ment nehéz koszorúin, s a különben sem sok figyelemre méltatott társat sirjában hagyá. Gazdájuk, kinél szállásoltak, estve vette észre, hogy a gyermek nincs. — Megfagyva ásták ki.“

„Innen eredt részben azon test- és ideg-gyengesége, mely életének egyik gyötrelme s csapása lőn.“

„S Ábrahám maradt az, a ki volt, és maradt holtáig. Ismertem a vas férfit, emez östypusát az egykori magyar nemesembernek, minden fény- s vajmi kevés árnyoldalaival. Gyűlékony vэрalkat, mely lobbanásaiban nem ismert korlátokat; nemes szív, mit meghajtani erővel senki, megkérlelni akárki birt. Rideg szavakkal szórta áldozatait. Merev ragaszkodás szokásaihoz, gyarlóságaihoz; gyermeteg kedély, mit a „bánni“ tudás kénye szerint hajtogatott. Gazdag házassága után is mindenben a régi; egy szokását sem hagyta el, egy bútorát sem változtatta meg. De könyv és irás idegen maradt mindvégig előtte. Leveleit, ha a második lapra átment, olvasatlan tette félre. Midőn Pált az egi fürdőbe vitte betegsége, s Egernek lelkes papjai a szeretet és tisztület érzéseivel vevék a becses vendéget szakadatlan körül: Ábrahám, ha házából nagynehezen kímőzdult öcscsét látni, álmélkodva kérdezte: mi dolga lehet, és annyi, papokkal? s ott hagyta a „tudákos“ társaságot, s szó nélkül melázva órákig hallgatá a zenét, s itta reggeltől estig a fekete kávéját, intve és oktatva öcscsét, hogy kövesse „az ő jó“ példáját. Téged koldussá tett a írka és könyv — úgymond — s nézz ide! — a 80 esztendő

agg, fél kezével a magas asztal széléhez támaszkodva, ifju rugalmossal pattant föl reá.

„A két testvér megfutá iskolai pályáját. Atyjokat Budán tartóztatá hivatala, s ritkán hagyta gazdaságát megtekinteni: Ábrahám alig várta, hogy a leczkék börtönéből kiszabadulva, átvehesse azt. A vacatiok közben kész gazdává képezé ki már magát.”

„Pál letette az ügyvédi vizsgát, s az idő elérkezett pályát választani. Atyja ezt is tetszésére hagyta, csupán azt követelte, hogy legyen valami. „Író leszek,” volt az ifju felelete. Atyja erre sem tőn ellenvetést; de e professioból, úgy mond, aligha lehet megélni; úrnak való mulatság, s nem szegény legény kereset. Aztán megtanultad-e Horácztól: „multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit?” és hogy fiatal embernek píróság a kenyér, mit nem maga keres?”

„S igenlő választ vevén: „ura vagy akaratomnak és sorsodnak,” mond az öreg; legyen kívánatom szerint.”

„S száz forintot ada kezébe, azon kijelentéssel, hogy egy év múlva ismét kérdést teend.”

„E száz forintból kellett élni egy évig Pesten, az atyai házban kívül.”

„Az ábrándok s koszorúk „igéret földé,” az irodalmi pálya tehát feltárult, de a prózai valónak minden tövisével. Hagyján! a szabadság és a sok idő! — Tanulmányozásnak áldozva nap és éj.”

„Csak az anya szíve fájt. De hallgatott; nem volt mit tenni mást; ismerte azt, a ki úr volt a háznál, minden akarat, minden fillér fölött. Csak midőn, nem fia által, értésére jött, hogy kedvencz gyermeke fütetlen szobában tölti a kemény telet: vetemült azon merényre, hogy lopva, tűzi-fával lássa el koronként.”

„Az év lejárt; a megjelölt napon atyja elébe állt a fiu, elmondani, hogy elhatározása megrendítve nincs.”

„— Ugy látszik, csakugyan írónak születélt, válaszolt teljes nyugalommal az atya.”

„S az évi díjt megkettőzteté.”

„Szemere Pál — mint mondá — most a „világ urának” hitte magát.”

„S nézzük a tért, mely az ifjut oly syréní hatalommal vonta az írói pályára, Pesten.”

„A mi a „periculosa libertas” véres századainak gyakran nem sikerül, megteszi egy-két nemzedék alatt a „quietum servitium” lassú haladása.”

„A magyar ember azt hitte, hogy ellenség csak az, a ki szembe áll; az ellen védül elég a kar; nem tudta, hogy az életet nem csak megölni, hanem elmérgezni is lehet, hogy a béke is gyaratmosíthat ellenséges táborokat, s a civilisációnak is vannak barbárjai. s hogy a hatalom akkor legalázóbb, ha lenni hagy, de élni

nem; mert a bukásnál van szégyenletesb: a gyáva önmegadás; a halálánál van öldöklőbb: az idegen élet.”

„És mi? hevertünk—a próféta szavaiként — a mi szégyenvallásunkban, és a mi gyalázatunk befedezett minket.”

„Miként a százados tölgy, mely a fergeteg csatáiban emelte magasra koronáját, legfelsőbb galyain láttatja korhadását, habár sudarán még ép erő álkodik: így a történelmi életben is.”

„A nemzet színe, a történelmi dicsőség örököse az arisztokratia, fáradt kezéből kihullt a fegyver. Pihenni hagyták; nem kívánták többé áldozását, s nem késztek reá. Sőt e kipusztított földről egy új világba, fény és mámor közé hívá, ismeretlen nyelven, de vonzó búbájjal, egy circei szózat.”

„S íme feledett mindent: a multat, magát, kötelességét, anyanyelvét; lemondott mindenről: jogairól s a jövőről, megtagadta, elhagyta honát, hogy magyar úr helyett udvaronc legyen. Kevély nyakát, mit a bárd megtörni nem birt, meghajtá a szép szó, s a lelket, mely börtönben, s a száműzetés kintpadán ép és szenttelen maradt, megfertőzte a tömjénfüst. Hogy önkénytes lánczait meg-aranyozza: a magyar föld kincseit tékozolta, de a haza idegen lön neki, miként ő idegen a hazának.”

„Egy volt, a ki virrasztott e nemzet fölött—Isten.”

„Kinek bölcsődala a lelkesedett nemzet örömkialtása volt: „Moriahur!” halálos ágya körül egy háborgó tenger viharzott fel, és — lehalkult nyomtalan.”

„A nemzeti ébredés ama jelensége egy lázas vonaglás, egy mulékony kitörés vala; azt dermedt zsibbadás követi, nem egyéb. Miként a földrengés perczek alatt szétfuvalja az emberi munka százados alkotásait — mintha Isten látható jelekben nyilatkoznék — de bős rombolását csend és béke váltja fel: a tavasz halk élete kell, hogy bimbókba szőjje a barázda magvait s a tarvilágra egy új életet himezzon.”

„A budai „demonstratio” elég volt, hogy a „század eszméi” ellen ezereként küldjük veliteseinket; e néhány csepp vér egy tenger — annyi remény temetője lön. De habjain ringatta Mózes bölcséjét.”

„S mi még, kiket nem az évek sulya, hanem a kor terhe tört meg, gyötrő emlékezetből tudjuk, miként hódított a vérkeverék s utáztatás mirigye mindinkább, s nyere értéket és sulyt mind az, a mi idegen. Sőt már a középosztály, mely tüzhelyre s ekéje mellett elkésett, mint Medea atyja, áhitva az „átalakulást,” legalább nemzedékét akarta méltóan nyújtani a „civilisatio” oltárára. Egykor Róma összetört nyelvével ajkait: most, a hazának hangjai fölött idegennek nyújtva elsőséget, lelkét fertőzte meg. Mert nemzet, mely őseinek hagyományait áruba bocsátja hűtlenül: saját testébe oltja a dögvészt, mely elpusztítja — s pusztítsa el! — előbb, utóbb!”

„Mentsen Isten mintha az egykori közelet formáit kicsinyleném, én, ki azoknak szolgálatában s tiszteletében éltem le életem javát, s ki most, a kísérletek tündérvárai közt, szent kegyelettel borulok le a romok előtt: — de azt hiszem, hogy bármi forma a lélek éltető hatalma nélkül egy hadtalan erőd, mibe csak bevonulni kell, a nemzeti létel öntudalma nélkül üres hüvely, hazug máz, mi a att a lassu rohadás álkodik; s azért hiszem, hogy, főleg bizonyos vészes viszonyok között, a nemzet sorsa végesvégül nem a közelet vagy a csaták, hanem belső életének harcmezéjén dől el. S ezért az arisztokratia roppant hatása, mit azok ismernek el leginkább, a kik legélesebben tagadják.“

„Az arisztokrátiáé a múlt, az emlékezet; fénylő pont, mely, mint a keleti regék mágneshegye, magához vonja mindazt, kit a szenvedelmek magasb és sekélyebb nemei fölébbre tolnak. Gazdag emberré egy szerencsés üzlet, egy talált kincs, egy sorsjegy tehet, urrá csupán a történelem. Megvenni e kufár világban mindent lehet, csak a múlt bagyományait nem; sem elveszíteni; de megfertőzni hűtlenül, igen! Mert e tükörlap szennyt nem szenved el!“

„E socialis állapotoknak méltó képviselője volt az a helység, mely az ország fővárosaként pompázott a földabroszon; hontalan elemek, „oáza“, saharai sivatag közepett; csekély kietlen provincialis fészek, a Nagyhidutezától fölfelé ronda pusztaság; leebb még a régi bástyák omladékival; nem a rom tragikai képe, hanem az elhagyatásé, a szennyes pusztulásé. A magyar föld nagyjai, kicsinjei, s az ipar, a suly, fény, hatalom kívül a határokon; a középosztály előtt az ősi érzés maradványa, mely földét nemcsak használta, mint az üzér, hanem szerette is s nehezen hagyta el, mert ösztönszerűleg érezé, hogy „a nagy világon e kívül nincsen számára hely“; a közelet nem bérért teljesített kötelességei, s végre a hozzá jutás lehetlensége — mindez „geographiai fogalom“ tette az ország székvárosát. Sem tenni, sem látnivalója nem volt semmi ott; sem érdekei nem vonák, sem örömei.“

„Csupán a vándorszínész — e kőbor madár, mely itt ott „erdővé fejlődő magvakat“ hullat el — tévedt be sátoros útaiban ide is koronként, s a kerepesi út szórványos magyar mesterembereinek, olcsóbb áron „produkálta“ a magyarrá hurezolt új, azaz német darabokat.“

„A kereszt-utczában egy egri születésti kezdő ügyvéd vőn lakást. A ház most is ugyanazon állapotban van, nyúlánk tetejével, szűk udvarával; tülesik még az „üzlet“ habverésén. Az irodalom történetének gondja lesz fenntartani.“

„Ezen ügyvéd Vitkovics Mihály volt, s a szerény lak naponkinti vendégei két fiatal ember. Az egyik, sugár, deli alak, s külsejében is gavallér, a „tónus“ minden kellékeivel; lobogó lélekkel, az előadás megragadó hatalmával, a superioritás önértével — Horvát István. A nagy országbíró Ürményi titkára s ke-

gyencze. A másiknak módoraiban is tükröződött a szerény gyermek-lélek, a mély kedély; de láng és erély, ha meggyőződése illetetett — s a ki se gazda, se ügyész, se tisztviselő, tehát semmi olyan nem volt s nem akart lenni, a mi magyar ember lehet, hanem író — Szemere Pál.“

„Az ügyvédnek kevés dolga volt; az írónak semmi; Horváth mindenre reá ért, mindent tanult, mindent tudott, pedig az országbíró bizalma s szemeinek folytonos gyöngülése a hivatal terhét nagy részben vállaira veté. Megbirta; sőt könyveket írt és nyomtattatott, tanita, ostromlott fáradatlanul, a sajtó útján, az életben; fölvette a kardot, mely tanára s barátja ellankadt kezéből kihullt, s a meggyőződés szilaj hevével, védő s támadó lőn egyiránt és egyiránt hatalmas s kiméletet nem ismerő.“

„A „író“, zemere, kísérleteit egypár költemény tevő.“

„A magyar journalistikát pár év óta a „Hazai tudósítások“ képviselték, hetenkint két parányi iven, s azon tilalommal, hogy a külföld dolgait érinteni tartózkodjék, s a házi ügyekre nézve a censura vas nyügei közt. De a kiadót hazafias érzés lelkesíté; mert és áldozott, azaz tekintet nélkül erszénye érdekeire, helyt adott koronkint tudományos vitatkozásoknak is a nyelv körül. „Reádás,“ mit az illetőkön kívül senki sem olvasott.“

„E lapokba ment át az úgynevezett arcadiai pör is, mely polemiailag, a Csokonai sirszobra fölött folyva, mintegy kiinduló pontja lett azon hadjáratnak, mely annyi stadiumon keresztül, az ujitás, azaz nyelvünk, nemzeti lételünk diadalmával végződött.“

„Az arcadiai harc javában folyt, midőn Szemere, ismeretlen fiatal ember, egy rövid közbeszólást nyujta be a magyar Times hatalmasságához. A kiadónak sem a czikk tudományos tartalma, sem előadása ellen nem volt kifogása, hanem hosszúsága miatt — parányi fél iv volt — csak mellékletkép, tehát az író költségein találta közölhetőnek. Száz forintos évdíj mellett, heraklesi feladat; az ügy szeretete s a baráti áldozatosság megoldá. A czikk megjelent, a klasszikai olvasottság, kényes izlés s a szerény tartalék viszeivel. A két barát tapsok közt fogadta.“

„De Szemere — miként beszélé — más magasb koszorút áhita. Dobogó szívvel leste a remélni alig mert szerencsét, ha az, kit az ügy közvetlen illetett, kinek leveleit a két baráthoz ő oly irigylve olvasá, észreveszi-e a tanítványi hűség kísérletét; s mily kevély-boldog volt, midőn könnyű szemmel, rebegő ajakkal a széphalmi levelet felolvasá!“

„És ez volt azon kapocs első láncszeme, mely a mestert és tanítványt egy negyed századon át, mindvégig, ugyanazon atyafiúi viszonyban; meg nem lankadólag, el nem borulólag soha, egybefűzte; miről harmincz évvel utóbb ellágyulás nélkül emlékezni nem hallottuk Szemerét; az a kapocs, mely őt a tevékeny élethez fűzte, miből az önbizalom erejét merité, s mit megszakas-

tani csak a halál tudott, egy hosszú halk hamvadozássá téve a hú tanítvány életét.“

„Nem itt a hely, s nem engem illet meg, részletezni dolgokat, mik immár — reméljük, a köztudomás sajátai; mindamellett bocsánat, ha kiegészítésül, azon férfira vonatkozom, kinek nevét nem a nemzet által megszentezett Széphalom, hanem hatásának eredménye tartandja fel.“

„Gondolat és nyelv a legbensőbb kölcsönös viszonyban állanak, mond a világ egyik legnagyobb elméje. Nemcsak az előadásnak nyújt bájt és tisztaságot a nyelv, hanem egyszersmind majdnem észrevétlenül éltető szellemet fuvall a gondolatba. A szó több, mint jel és forma; rejtelmes hatását, saját földéből véve átvizsi majd a nép lelkébe is.“

„Mint a ki hosszú gyötrellemmel egy örökség birtokába lép, minek értékét hanyag kezelés s szándékos pusztítás sülyesztette el, s a módok és eszközöknek csupán tudomásával bír: a szellemi reform, sőt regeneratio ügye a nyelv által, ily állapotban volt. Tenni kellett, de mindent, de azonnal, mert a sülyedésben nincs megállapodás, minden perc rohanítja bukását. Teremteni kellett: tért a mozgásnak, embereket a térnek; az apathiából közérdekeltséget, a dermedt öntudatlanságból nemzeti önérzetet, fölkeresni az eltemetkezett talentumot, lánggra gyújtani a tehetség szendergő szikráját, egy nagy testbe vonni össze a szórványos erőket s ezek elébe példányokat tűzni, mikhez a középszer elégteltsége helyett fölpillantani, törekedni kelljen; kijelölni a művészet örök formáit, mikben szép alakként, igézve lépjen a gondolat elé; szóval: tenni és teremteni mindent, irtani és alkotni, egy kézzel a sebverő vasat, a másikkal a barázdavonó ekét intézni.“

„Széphalom ura, teendőinek teljes tudatával látott munkájához.“

„Gazdag tehetségei, tanulmányai, törhetlen akaratereje feljogosíták, hogy eredeti művek alkotásával magának keressen koszorúkat. De miként a föld, úgy a szellem is, hosszú idők árán adja meg mindazt, a mi nagy; és fut az élet „s a cselekvés“ szép kora elreptül, kivált ha legvirágosb szakát a börtön emészté föl; s ki bírná egymaga mindazt adni, a mi kellett? Aztán a geniushoz nyugalom kell a kristályosodás processusához; neki a szabadság a magánélet gyötrelmeit hozá . . . s ime, elég erős volt lemondani, s ő, a mester, szerény tanítványa lón példányainak.“

„Viszont: Merni kell! kiáltá, s merni inkább többet, mintsem a jövőt korlátozni; és merni most, míg a nyelv a forrás stadiumában, képzékenyen, mindent elfogad; a kincset a mit nyer, megtartja, a most netalán heterogennek látszót saját testével azonítja, s egészébe szövöi be, s a salakot kiszórja majd; a mérésnek később sem alkalma nem lesz, sem sikere“ „Most — úgy mond

— íróink engedelmesebbek, hajlékonyabbak egymástól tanulni s az a tanulás egymástól, ez az együtt- és összedolgozás tette mindig és teendi a nyelv alkotmányát.“ — Minden nyelv magából és másokból gazdagult. S míg nyelvünk ősmaradványait fáradatlanul buvárolá, s az előnyök tanulmányozására a népet szellemi nyilatkozványainak — szavak s dalokban — figyelemmel tartására s gyűjtésére útalt; kinek eredeti dolgozásai s levelei a magyar nyelv nem sejtett búbjait tárták föl: idegen példányainak másolásában gyakran csak hü akart maradni.“

„Tudta, hogy a ki batni akar minden áron, ne csak a hős fejekhez, hanem a gyűlékony érzéshez intézze szavait; a gondolatot dermedt nyugalmából gyakran csak a szenvedély viharozza fel. Izgatni kelle hát, a hogy lehetett; a rögzött eszmék kiméretlen ostroma, a sérülékeny hiúságok illetese által. És a XVIII. századi illedék s human cultura képviselője, a gyermeteg kedély embere nem ismert tekintetet, hol az ügy kívánta. De nem a maga diadalját, nem a maga igazságát kereste, hanem az ügyét, az igazságot. Ha kellett, bántott az író; az ember mindig első volt, a ki engesztelődést akart, sőt kereste azt.“

„De a cselekvés szokatlanságán kívül, mily szűk volt a tér, hol mozognia lehetett! A sajtó által ezerekhez szólunk, ezerek tévei, hibái, bűnei ellen intézzük az ostromot; szemben áll velünk az egész tábor, mely ellen vivni kell. De a sajtó akkor hiában létezett; a cselekvőség, nagyjára, a magán életre volt szorítva; nyilvános koszorúk nélkül, mik nemcsak a becsvágnak jutalom, hanem ösztön a legtisztább akaratnak is; egy éji csata, mely diadalt vagy vesztést hoz, de a vívók tetteit eltemeti.“

„Miként Venus Anadyomene nyomát virág: minden hóditó előrelépést a magyar művészség egy-egy diadalma koszorúzott; de, mint Deucalion háta mögött a kövek, meglevenültek a dermedt ellenzés bajnokai — egy tábor, nem egy szórványos tömeg a haza egész területén. Egy csatát intézni ellene nem lehetett; minden küzdés megannyi ártó, ember emberrel szakadatlan hadvivás, a lélek és testet kimerítő fáradalom egyes siker, elég koszorunk a győző számára, de az ügy diadalmára kevés.“

„Ide nem csak a hős bátorsága, hanem az apostol kitartása kellett. S az nem hiányzott. Nincsen tér, mely mozdulást engedett, hol őt, a mindenütt jelen valót ne látnók; a vallási viták, miként a közélet nap kérdései, s a nyelv és művészség tárgyait egyenlő mértékben bírák figyelmét. Dux et auctor erat.“

„Ki az ügynek, s nem saját fényének él: tanácsot teendőire nézve kötelességeitől kér ugyan csupán, s jutalmát önkebelében leli: de nincs oly erő, mit az egyedüliség ne zsibbasztana, s ne emelne a tudalom, hogy hamvai nem borulnak sirleplel azon eszmékre, miknek élt. A jövő az ifjukuré; bizik benne, mert maga előtt látja, és saisi fátyolát nem lebbentve föl, s akarata nem is-

mer messze érzelt. És ő megtalálta a jövőt ígérő hajlamot, kinyomozta a tehetséget; tanítást osztva, tanulságot keresve, útvalva s tanácsot kérve. De nem mellőzte, sőt fölkereste az ügy ellenzőit is, kifogyhatatlan türelemmel terjesztve elő az ügy actáit, s tévedéseinek kimutatását kérve, vagy ítélet alá terjesztve a kérdést. Ezt a hiúság, mit az előzékenység meglepett, pártra vont, vagy legalább elhallgattatta; másnak a buzditó szó, a koszorú, ily férfiú kezéből, ada szárnyakat; amazt a hála tényleges szolgálatokra gyulasztá, ideiglen legalább.

„Mint a pók halk lankadatlan munkával hálót hidaz útjának távol pontjai között: a falusi magány remetéje, levelei által, egy szövédék kapcsaiba vonta a legkülönneműbb elemeket, mely közvetve vagy közvetlenül, Széphalomtól vett életet, s irányt. A créme asszonyaitól a szerzetes cellájaig, a socialis hierarchia legfensőbb fokától az iskola padokig, a munkálkodásnak oly képét mutatja, mint utólag is, mellőzve eredményeit, s az „acták“ nagy részének elpusztulta után, elámulással lehet csak eltekinteniünk.“

„Mint a bódító, mielőtt tovább menne útján, egy-egy hadtelepet alkot háta mögött, támadó pontul, vagy szükség esetben biztosítékul: egy ily hadi telep volt a kereszt-utczai ház, honnan maholnap döntő ostromok indultak ki. Írásaik fönmaradt része mutatja a Trias viszonyát — miként magukat nevezék — Széphalomhoz. Beszámoltak tetteik, tanulmányaikról; a közélet minden sápadt mozzanása, az irodalmi kísérlet leghalkabb jelenségei „relatioként“ terjesztettek a Mester elébe. S hirdették ők is az igét köveknek és pogányoknak. És a meggyőződés a legjobb apostol; a genius lelkesedése ragályos.“

„Vitkovics lakása a baráti örömök, a társadalmi érintkezés központja lőn. A nap munkálkodásban folyt el; az estvéket Theodora elnöklete alatt, vita, tanulmányozás és dal fűszerezte. Nem hiába emelem ki a dalt. A mirigy, mely nemzetünk testében du-longott megtámadta azt az ideget is, mely Titán anyag-művét memnoni szoborként zengővé teszi. Nemzeti dalainkat idegenek szoríták ki mind inkább a társadalmi; a németiség vértelen rimelesei divatcizkiké lőnek, miként utóbb öltözete és eszméi.“

„A Trias kittün, dallos vala s körében megéledt nyelvünk zengzetes varázsa. Így írta Vitkovics azon dalokat, mik a nép ajkán is örök életet élnek; így ada három izben Szemere „Dalokat azoknak a kik szeretnek.“ Mi, kiket semmi sem lep meg többé, mert, nagyban és kicsinyben, jóban és gonoszban kimerítők mind azt, a mit az élet nyújthat: álmélkodással látjuk a Kortársak leveleiből a hatást és meglepetést, mit e kísérletek okoztak. Barát és idegen kérte, unszolta közlésöket. A másolatgátas terheinek meg kelle hozni az áldozatot — sajtó alá adni, s úgy osztogatni el.“

„A nyelv merev anyaga a forma prését követelte. Az első magyarsonettet diadalmi kiáltás üdvözölte; az egy nem remélt vívmány,

egy nyert csata volt. Miltiades fegyverei elverték Themistokles államát, — egy este, a triási körben, Szemere, egy hosszú önharcz után, saját kísérleteit olvasta fel. E kísérletek nagyságát semmi sem mutatja inkább mint a társak tétovázó ítélete. Szemere, önbizalmatlanul, mint mások műveit mutatta be Széphalmon, s közlé más távollevő barátival. Ismerjük Kölesei s Döbrentei kicsinylő bírálatát. De az appellatorium forum másként ítelt: Mesterként üdvözölte a tanítványt.

„S nem méltán-e? Az érzés halk mélységét, a nyelv bübája s a forma tökélye mellett, ki haladta meg e félszázad annyi hőse közt?”

„Mint a virradás minden halk sugára mindinkább színezi az árnyas éjt, s elmosódott tárgyait élesb körvonalmakkal szegélyezi: a látkör mindinkább szélesbült. A göröngy éledni kezdett a titáni kezekben. A kis csoport, az újítóké, mit eddigelé csak nevetni lehetett — rettenetes fegyver, mert a léhaság — mindinkább tömörült, s szemben vele a remegők és tudatlanok, a hiuk és bosszúsok, mind azok, kiket tájékoztatlanság s a hazafiúi szeretet túlboszt tartalmazta a Tisza és Duna partjain egy zászló alá, egy táborba vont. A Tisza körül inkább indirecte, anonym levelek és pasquillekben legfeljebb a hatósági élet terén nyilatkozott a forrongó ellenszenv: de lángra a Duna vidékén gyuladt. — A Mondolat egy élet halálharcz fegyverre kiáltása akart lenni, de a törpe kar nem bírta meg fegyverét. Elfogulatlan mérleg helyett konok elítélés; a tudomány érvei helyett guny nyilai; nem bírálat, hanem gorombaság; nem a hazafiúi érzésnek intő felszólalása, hanem a szilaj elvakultság bösz kitörése, mely vajmi könnyűvé tette az ellenfél diadalját — a hallgatást.”

„De a Triás köre szívétől kért tanácsot, s az a Mester bántalmazásának megtorlását erkölcsi kötelességnek mondta. Kölcsényt az ügyvédi vizsgálat Pestre hozá, s a Felelet a Mondolatra egy kegyetlen replica lön, mind azon tekintetlenséggel, mit az ifju hév s az ügy szeretete magával hord.”

„Igy, midőn Révai tanszékén szidalom s guny és röpiratokban kezdett apostolkodni az orthologia: az Újholmi kritikai megrostáltatásában Szemere metsző fulánkokkal nyilazta a pedans ember legsérülékenyebb oldalait, az ügy védelmében egy szerszind barátját is megtorolva.”

„Mindennek kellett lenni. Közönség, író, Moecenas, bíró azonegy személyben; letenni a művész vésőjét, s a polemia csatabárdját venni elő. De a tehetséggel versenyzett az akarat; az akarat lehetővé tett mindent, az anyagi áldozást is. Nélkülöztek, hogy társaik munkái, az ingyen közönség számára, sajtó alá kerüljenek; a pesti növendékpapok fillércinek köszönjük, hogy Berzsenyi megrendítő szózata átharsogott a hazán. Egy dal, egy ismeretlen vagy új szó megannyi vívmány; egyenlőn örvendett kiki, mert

az érdemben s dicsőségben egyenlő része volt; hiszen mind az, a mit tudott, a mit birt, miként az öröm és bán, megosztva mind.”

„E költői élet és munkálkodás közepett egy válságos pillanat állt be Szemere életében — a szenvedély, mely egy vészes láng rabjává tévé. A hív barátok intései, felvilágosításait mellőzve, sőt ők magok kerülve; s midőn minden kimerítettett, értesülve lőn a Mester és atyai barát Széphalmon. Fönmaradt a levél Szemeréhez, és ennek válasza, örök tanúsága azon nemes viszonynak, mely e két férfit egymáshoz fűzé. A rokon érzés és fájdalom, a részvét és dorgálás nem szólhat megragadóbban. Ostrom alá vette szívét, fejét; letépte a fátyolt kiméletlenül, mely a szerető szemeit elborítá; feltárta, a részt mely élé, minden tekintetben, rohan, mély fájdalommal keseregve a veszteséget, mit az öngyilkosban saját szíve és a z ü g y szenvedend, melynek számára tőle annyit remélt.”

„Ne, ne, az Istenért ne! — mond a többek közt — Vitanda est improba Syren! Quanta laboras in Charybdi, digne puer meliore flamma! Bár használhatna ez az intés. De nem reménylem. S nincs-e elveszve az, a ki más tartja meg, nem maga? Iszonyodom, édes barátom, édes fiam! és siratom a szeretetre legméltóbb s leginkább szeretett ifju elvesztét!” (Máj. 7. 1813.) S szeretete jeléül, barátsága feltételül kötö ki, hogy levele vételével rögtön siessen hozzá.”

„És Szemere? Meghallgatá az atyai intést és baráti szózatot, s elhagyá Pestet; Zemplénbe jött, atyám házához, s ennek mint egy védelme alatt, Széphalomra.”

„Az irodalmi élet megújult. De a böles barát tudta, hogy sebedt szívnek nem elég élelemény a művészség s főleg Szemere izgékony véralkata, gyermeteg, a benyomások előtt tárt kedélye más gyógymódott kíván, s egyszersmind süket ígér. S a küzdő ifju figyelmét egy rokonház leányára irányzá. Társadalmi állás, képzett elme, vonzó alak, párosulva a mindig derűs lélek tulajdonával, mindez kielégíthetö a szerető és férj kellékeit.”

„Pár hónap múlva piruló arczezal, dobogó szívvel, s — hogy saját szavaival éljek — reszketve mint a nyár-levél, tette meg a nehéz vallomást Szemere.”

„— De hogyan élünk meg? — kérdö a hölgy — miként egykor atyja. Azon korban a nászhozomány a szülöi áldás s a nő szerető szíve volt; elég hogy boldog legyen; s a „literatorság” azonos a szűkölködés fogalmával.”

„S az ifju férj meg akarta mutatni, hogy „a gyakorlati élet” embere. Falura vonulva, szöggre függeszté a lantot. söréket bizlalt, s maga hordá vásárra gabonáját; de sőt, hogy a „köznek” is meg hozza adóját, Pestvármegye alügyvéde lőn — gazda és tisztviselő együtt, egyszerre, s ez is, az is teljes lélekkel. S csak egy ízben történt — miként beszélé — hogy a megyei bizottmány kénytelen

volt eloszlani, mert a fungens tisztí ügyvéd a kellő actákat hon feledte.”

„Azonban csendes éjeken a Musa nem hagyta pihenni hűtlen kedvesét, s elvonta íróasztalához. Egy izben felébredt az ifju nő, s halk léptekkel leste és lepte meg a kérdéssel: mit csinál? Mint a tetten kapott bűnös, nyujtá át az imént beirt lapot, s azon Bájj-viola czimű sonettejét. — Ily csekélységeken töröd te fejedet s virrasztasz éjeken keresztül? mondá enyelgve a nő. S másnap ő nyujta férjének egy lapot, s azon egy sonettet az elsőt és utolsót, a mit irt, válaszul a Bájj-violára. S tudjuk, hogy az jelenleg is, a „kék harisnyák“ virág korában, méltán tartja fönn Képlaki Vilma nevét.”

„A szerelem, hivatalos ügyek, s csak hébehóba üzött literatorkodás mellett, Pesttől távol, a Trias egykori szép köre elbomladozott. Vitkovichot az ügyvédkedés — annyi talentom Charybdise — nyelte mindinkább el; Horvát, bájos ifju nejének halála folytán, bánatába, s menekvésül, vizsgálataiba temetkezett, mik, mint az örvény, mindig tovább s tovább vonák be a mélybe. — De a szellemi élet mindig vitorább pezsgésben haladt. Festetics Helicon Széphalomnak nyujtá a koszorút; a tudomány állandó organumot nyert, sőt a társadalmi élet rétegei is tömörültek a nemzetiesség némi halvány színezetével.”

„Pár év előtt Felső-penczi Vida László a magyar színészet számára tért akart az „ország fővárosában“ hódítani. De a színház democratikus intézet: a hatalom fenn tartja csak: virágzásba nem hozhatja, csupán a nép. S az nem volt. S Vidának feláldozott ezreiért, jutalma: közöny, egy-egy gunyos mosoly, és két költői levél volt. Az egyik Szemerétől. Most, a Beleznai kert vándor lakói helyett, a magyar aristocratia legfényesb nevei szöveteztek egy drámai előadásra, és pedig magyar nyelven. De előadható színművet egyet sem mutatott fel az összes irodalom. Az ügy elintézésével megbízott választmány a népszerű Koerner Zrinyiét jelölte ki, nem művészi értéke, hanem hazafias érzülete miatt. De ki fordítsa le, és pedig versekben? Az elnök-alispán a megye allügyvédét ajánlá, s ezt főnöki biztossággal értesíté a kítettetésről. De az allügyvéd, „literatori“ önérzetében, tiltakozott a gyarló munka ellen, s határozatát csak a szereplendő nők esengései rendíték meg.”

„És Szemere nyelve, mely itt a stanzák nyügeivel is első birkózott meg diadalmasan, egy félszázad óta tartja életben Koerner német-magyar Zrinyiét.”

„Az előadás egy nagy diadal volt, a magyar nyelv, a nemzeti érzület és a színpadé, a társadalmi előítéletek felett.”

„Az ephemer mozgalom, mely 1790-ben színtügyet sem hagyta illetlen, akkor a hű Sinait, s a mindig és mindenre kész Horvát Ádámot teremté; most a magyar musa proteusi kegyencét, ki a

szellem volubilitását a geniusnak célra törő mély ihletével s művészi öntudatával egyesíté — Kisfaludy Károlyt.“

„És mig künn a határokon a szent szövetség diadalmainak mámorában tetőzött az absolutismus; benn a kir. biztosságok önkényes eljárása ellenében passiv ellenzésig is alig merészkedett az alkotmányos hatóságok egy tizede: a Marczibányi alapítvány koszoruit a kir. ház egyik tagja, mint az ország első tisztviselője, nagy nemzeti ünnepben, a közlekedés szentesítése mellett osztotta ki; s Hébe és Aurora nem sejtett fényben mutatak föl a magyar lant diadalmát, hajnal csillagai azon virradásnak, miből Nagy Pál és Szűchenyi hős alakjai mellett a dal királya lépett elő, ki a classicitas örök formáiban a nemzeti érzés pezsgő életét fuvallva, ő maga a lön az, a kit keresett: . . . a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,

A riadó vak mélységet fölverje szavával,
S késő százak után, méltán láttassa vezérlő
Párduczos Árpádot, s hadrontó népe hatalmát.“

„A tavaszló élet mozgalma volt ez, melynek minden napsugara egy virágszirom egy fásult kebel burokját pattantá fel; a szeretet, s nem a gyűlölség versenyezése, mely a hazafiúi hűség, s nem bőszerű becsvágások előtt tárta föl a sorompókat. Ne mondjátok, hogy a képzelet az, mely az alkony varázsfátyolaként rideg bércek fölött, ideál világítást sző a távol körül, . . . idézettek fel, nemzet és egyes életében, szakot, mely az ifjúkor illatos álmait, bűbájos homálylását, mosolygó reményeit másod ízben mutassa fel!“

„Hogyan hagyta volna mind ez illetetlen Szemerét? A jó gazda s a pontos tisztviselő ambíciója elporlott; tenni kellett, az irodalom fejlődésének kellékeihez képest. Megérkezett az idő, elválasztani a száraz földet és vizeket; az elégtelékeny serkengetés helyett a tudomány bírói ítéletét hallani; a költői ösztönöket a művészi öntudatosság magasára emelni; meggyújtani az irodalmi purgatoriumot, mely a kísérlés salakjait kiégetve, a művészi üdvösségre méltóvá tegyen — szóval: trónt emelni a kritika k.“

„A kedvező véletlen Pestre hozta széphalmi és csekei magányukból a Mestert és a régi bajtársat. A husz év, tehát még idő előtt, táplált szándok teljesedésbe ment, s az Élet és Literatura, az elméletet és gyakorlatot egyesítő felfogás eredetisége s a kivitel sikere által irodalmunknak epochális és maradandó becsű tüneménye lön.“

„S lön egyszersmind Szemerének utolsó tette.“

„Lágy, gyermekes kebelét egy pusztító háborgás ragadta meg, s mint törékeny növényt a vihar, első rohamra összetörte. Majd egy tűzvész elpusztítá összes költői és tudományos munkálatait, mik annyi év fáradozmai után sem elégiték ki tulvitt szigorát

oly mértékben, hogy közlésüket ne halasztssa, míg első nejének véletlen halála végső csapásként zúzta le. Tehetlen gyermek lön fájdalomában, eltompult mind e vesztes érzetében . . . élő halott.“

„De a ki életének legválságosb szakában az ifjúkor szenvedelmek közt védangyala lön, most sem hagyá el. A 70 éves agg elhagyta tüzhelyét, s jött a hü tanítvány és barát segédeül. Ápolta testi szenvedéseiben, emelte csüggedt lelkét, saját szent sebeire mutatva, s a kötelesség érzetére hivatkozva, melynek nem szabad veszni hagyni magát mindaddig, míg teendője van — s kinek és mikor ne volna az? — elvonta bús emlékei közül, kipusztult házától, tititársa, gyámola, orvosa, m i n d e n e lőn.“

„De ki egy nemzet dermedt álmát elverni birta: megtartá Szemere életét, de az egykori lelket feltámasztani nem tudta többé.“

„De az életnek megállapodása nincs; napderűben vagy vihar között, előre, mindig előre kell törnie; miként a tengert a vihar korbácsolása menti meg az elsenyvedéstől.“

„1830. egy új korszak határköve lesz az emberiség pályafutásában. Mint a sárkányfogak pánczélos lovagai, vagy a középkor néparadalmi: egy új faj lép fel; harczra mind azzal, a mi volt, a jövő karjaiba vetve magát, az önbizalom bátorságával, a hit lelkesedésével, a diadal reményével. Tév és igazság, érdem és álfény, oltár- és bálványkép, szent hagyomány és előítélet — ellenfél mind; jelszó a had riadója lön, a „hagyományok,“ az új élet nyügtei ellen.“

„Az eszme csak addig hat, míg létele vagy uralma felett küzd. Rombolnia kell, hogy építhessen; a meggyőződés erős hite az egyedül, apostollá tesz, de nem ismer tekintetet, sőt túl tesz a kegyelet érzésein is; hite egyszersmind az igazság is neki. Az orthodoxia szintűgy máglyára küldé Huszt, mint Servetet a reformatio, s Galilei felett nemcsak az ádáz érdek, hanem az Írás betűinek gyermeteg hitvallása is mondhatott ítéletet.“

„És nem a csallhatatlanság az, mit töltünk, a por gyarló terem-téseitől, az Úr követel: csupán az őszinteség lelkünkben, s a hü-ség ügyünk iránt.“

„Ez új élet lüktetése pezsdült meg a nemzet ö s s z e s testében, a közélet és az irodalom egyiránt megérzé villanyos titését, s a „bálványok döntögetői“ itt és ott, a munka hevében az istenek szobrai sem hagyák illetlen; a lelkesedés lobogása mellett nem látva a messze látközön, szineződő árnyként a Nemesis halvány alakját.“

„Miként Mózes előtt föltárult „a pálmafák városának völgye mind az utolsó tengerig,“ és szemei el nem homályosodtak és teste meg nem törött“ (Móz. V. 7.), de az Igéret földének küszöbét nem lépte át: úgy vitte koszoruit hervadatlanul örök ifju erőben a

széphalmi hős mind a határig, mely számára kitűzetett. Egy kor-
szak volt egy maga ő.”

„A hű nő gondjainak hónapokon keresztül sikerült titok-
ban tartani Szemere előtt a gyászhirot; egy véletlen föltárta
azt. Nem szólt róla hónapokig. De belső gyötrelmeit mutatta az a
lázás kitörés, midőn írásait, s ezekkel Mesterének leveleit tüzte
hánya; öngyilkos fásultsággal pusztítva maga el mindazt, a mit
még fennhagyott számára az élet, — mert annyi év után is kö-
nyűkkel szemében, reliquiákul mutogatta fel azon egy-két lapot,
mely történetesen megmaradt.”

„A test és lélek e szenvedése megtörte teljesen. A hű társat,
Kölcesyt, a közélet koszorú elvonák eddigi ösvényétől; Szemere
érzé, hogy egyedül maradt. Egy gondolat volt, a mi élteté:
megtorlani a bántalmat, melylyel, végnapjaiban, Mesterét illetve
gondolá. De az egykori diadalmas csatár nem bírta többé úgy
fegyvereit, s az éveken át előkészített hadjárat a siker koszorú
nélkül maradt.”

„Szemere megszűnt a sajátjának élni, de a nyelv és iroda-
lom ügyének soha. A régi szerelmet sem folytonos gyöngékedése,
sem ennek folytán lelkének elborulásai nem hűthették ki, de, sőt
nem szakaszthatták meg. Mint a selyembogár öntestéből szövő sir-
leplét: Szemere tanulmányaiba temetkezve élte le történelmünk
azon szakát, mely a közélet forrongó ügyei körül központosítva
minden erőt, mindig szélesb szakadást tört az élet és tudomány
között — mélység, mit hősök és marttyrok temethetnek be csak —
s „megméretlen” eszmék izgalmaiban végzettszerűleg sodrá a nem-
zetet tovább, tovább — a tarpéji szirtekig.”

„E hullámverés azon ideál világig el nem hatott, hol Szemere,
mint halk szigetben haborgó Óceán közepett, költői lelke ál-
mait szövé.”

„De az 1848. ki események villanyütései elverék a nyugalmat,
s felrázták egész valóját. Az élet és cselekvés délczég ifja lön.
„Kevély vagyok reá, hogy magyar vagyok, s azt „producalni” és
akarom, s bajuszomat nem vágom többé — monda gyermeteg
örömmel — mert ezen túl pirulás nélkül viselhetem.” Elhánya
könyveit, írásait; látni, hallani, tudni akart mindent; az utczán, a
hullámzó tömeg zsvajában élt, kíváncsian mint a gyermek, lángoló
kébellel mint az ifjú, ábránd világban mint a költő, s a férfiú erős
hitében.”

„Mint a hárfa húrjait megrezzenteni kell, hogy bűbájós hang-
jai fölzendüljenek: Szemere keblének e forró érzelme s mély hite
e sorokban keresett és talált nyelvet:

A r a t á s k o r 1848.

Gyermek, fáradt gyermek lévén,
Itt ülök e rakás kévéen,

Ér az áldás nagy tengerét
Áradni látom szerteszét

S mig hálámtól feltüzelve,
Szót nem lel érzésim nyelve:
Csak némi eszmékben szólok . . .
De te Isten értesz rólok.

„És ha mi, el-elborulva, e tündér képletekről a jövőre fordítánk szemünket:

— „Mi lesz belőle? — úgymond nem bajlódom vele; mi gondom nekem a politikára? De azt látom, hogy van nemzet, hogy e nemzet az én nemzetem él. Ő ti nem tudjátok mit tesz ez! Gyermekkorom sápadt álmai virradnak fel reám, midőn 58 év előtt a budai várfokról néztem, miként özönlének föl fényes magyar lovagok a dobogó hidon, s a tárogató kevély harsogása átriadozott a Dunán, pompa, fény és öröm között; s a szegényes Pest, a hallgató Buda megelevenült, a soha nem látott vendégek zsivajában. Mert a két város lakossága, közönyös nézőként távol tartózkodott, nem tudva s tudni nem is óhajtvá, mit akar, mit beszél idegen nyelven mind e sok magyar ur. — S most! nézzétek e népet, mely tengerként hullámszik, mert nem fér medrében, zajong, mert mint Cyrus gyermeke, megszűnt néma lenni, s annyi nyelven egy érzés tolmácsa mind: Éljen a haza! mintha először most üdvözléné... Mi lesz mind ebből? Az Istenre bízom. Ő tudja, mit csinál. Én poeta vagyok, mint husz éves koromban, s nyugodtan várom be. Mert tudom hogy a legrosszabb esetben felvisszük a tragikumig; eddigi történelmünk egy-egy epigrammai villanásból áll.“

„S jóslata egy részben teljesült: „felvittük a tragicumig.“

„S Szemere keble teljes fájdalommal látta azt, de nem csüggedve többé. — Mily méltóság, mily hős nyugalom a szenvedésben! kiálta felmagasztaltsággal. És ez érzésben visszanyerte lelke teljes erejét, alkotó hatalmát. Mint egykor az ifjuság arany napjaiban: mind ez érzés egy költeményben lelt megtestesülést, mely minden tekintetben az ember elme legbámulatosb művei közt foglaland helyet. Mondhatnók: „Variatiók a Főti dal themája fölött,“ egy „Velencei carneval,“ mely a kivitel virtuositásával meg- és elragad, az eszmék gazdag mámorával elkábit; sajátlag egy geniusi szeszély kalandos csapongása a szellemvilágban, de útlan útkon, mert vezérfonalként saját „bon plaisir“-jét követi, semmi mást. Egy lakoma az, hol:

Dicsőn feltálatlak, de dicsőn senki sines,

Dicsőn körbe ültünk, de dicsőn semmi sines.

nem igaz! A blüvész gazda egy paranesszavára van minden. Boszorkányüst, mely körül bűsz mámorban bohócz, manók és rémes lidérczek tombolnak, s tört szívek kesergenek; egy infernalis sze-

szély potpourrija, hol a gúny édeleg, véres könyűket sir a mosoly, s a keserv hahotákat üt; egy tűzijáték, hol ötletek, élecek, gondolatok, a rideg való és fényes ideál, hideg tan és lázas érzés, a tudomány ítélete a mult, jelen és jövő képeiben — mint csattogó, szikrázó, szárnyas lánggolyók, ezernyi változó színvegyületben röpkednek fel és alá, agyunk és szívünk körül, s szemünk nem lát a káprázat miatt, s figyelmünket megállapodhatás nélkül üldözi az új meg új látomány. Az aesthetika tanszabályai mögött a pamphlet korbácsa ostorozza magát, mást, a világot; nyelvügyi megjegyzésekben rejtelmes allusiók fullánkja már — végül egy palota, mely szemünk láttára növi fel hatalmas iveit, s mit egy mozzanatra alaktalan rommá tör gazdája, Caliban.“

„Talány — ábrándok,“ miként alkotójuk jól nevezé, s számos rejtelmek „kulcsát“ magával vitte el.“

„De kit nemtöje azzal biztatott:

. . . . . „Hurodon

Gyermekhit és gyermekreménység

S gyermeki szív diadalma zengjen“.

lantjának legviharosb húrjain is átzendül a nyugalom és engesztelés szózata, a költői nagyság emez attributumai:

Sok így szolt: Hogy téged a nehéz törne ki!
 Én megelégedtem ezzel: „Isten neki!“
 Szegény hazám, csak bizd Istenre dolgodat,
 Majd eligazítja sorsunkat, sorsodat. —
 Legyen elfeledve boszú, neheztelés,
 Ellenség iránt is legyen engesztelés,
 Ne mardossa önvád mérges viperája,
 Egyetlen egy köny se nehezkedjék rája.
 Örökké álljon meg, mit eskünk fogad fel:
 Igazságot szemközt baráttal s ellennel:
 Férfi büszkeséget király székek előtt,
 Bár vérkoczka várna mind birtokot, mind főt;
 Koronát az érdem megtisztelésére
 Átkot a hazugok s gonoszok fejére.

„E művét gondjaim alá adta Szemere, és, mint soha egyébkor, türelmetlenül várta megjelenését. Fájdalom, hiába! S utóbb a javítgatás és változtatás kísérleteivel szétporlasztá merész alkotását. Azonban nem hiányzott a gond, az eredetinek hű megőrzésére.“

„Az élet, mint a föld, meghozza termeléseit, de éhszörnyeteg: saját gyermekeivel táplálkozik; önző üzér, mely kamatostól veszi mindazt, a mit adott.“

„Szemerének a költészet arany billokomát nyújtotta volt, telvét az istenek italával és — ürömmel. Ki kellett ürítnie csordultig.“

„Alkonyló napjai fölött eddigelé védangyalként ivezé el ga-

lamb-szárnyait a női szív szent gondviselése: a végzet úgy akarta, hogy hosszú pályáját egyedül fussa meg.

„A női kebel visszariad a nyilvánosság koszoruitól, s miként életét az árnyban, úgy emléket a szívekben kerekí egyedül. Elnémulok tehát. De ha a szív, melynek gondjait s mennyei türelmét a hosszú életen át egy percz sem bírta elfátyolozni; ha a kebel nemessége, mely örömet az önáldozásban találja egyedül; ha a kedély kristály tisztasága, mely gyöngyként háborgó tenger medrében, az élet által megillettehetlen maradt; szóval: ha a nő a szeretet testté vált igéje földön: úgy az senki nem volt inkább, mint Szemere Pál hitvese.”

„És Szemere egyedül maradt; tört hajó, a vészjátéka. Hadd mondjam el, hogy „utolsó útját,” miként nevezte, h o z z á m t e v é; a névtől a mit viselek, úgymond, keresve üdületet.”

Elért a határig.

Síme, lelkében megvirrad a mult. Egy fél század előtt eként üdvözlé a hazafias cselekvés egyik bajnokát:

„Örvendj! A láncz, melylyel magát egyesíti,

Az élőkhoz a holt, neked el nem szakadt:

A ki nemzetének erkölcsét szebbíti,

Az, hogy maga után háláló fiait.

„És ő hű maradt mind végig magához. Huba vezér iradéka, mellőzve a családíság érdekeit, összes vagyonát annak hagyományozá, a minek élt — a nemzeti cultura ügyének.”

„Szemere költői egyéniség volt, a szó legteljesb értelmében. Hontalan vándorként járt a gyakorlati életben; hazafi, lelke teljességéből: a közállapotok bonyodalmai rejtény maradtak mind végig előtte. A művészség volt azon bűvös gyűrű, min gondolatai túl nem léptek soha. — Hiába törekvék kimenekülni; vissza vonta az ellenállhatlanul; urkodott lelke, talentomai s azoknak fölhasználása fölött. „A művészet a gondolat mathesise,” úgymond Franciaország egyik legmélyebb elméje: Szemere munkálkodásának sikerét nagy mértékben csökkenté épen az, mit szakadatlanul, és mindig növekvő igényekkel, üzött: a műgond. Alkotó teljességét, művészi virtuositását mutatja költői dolgozatainak parányi, de enyészhetlen becsű gyöngysora, élete azon egy, mondhatnók költői, szakának emlékei. De kedélye az önbizodalomban nem lele támaszt; majd az élet sujtolásai alatt borult el, míg a szakadatlan tanulmányozás által élesbitett szigorának tehetségei nem birtak — s hogyan birtak volna! — megfelelni. Fáradatlan dolgozó, nem készülhetett el semmivel; mint művész, másoknak kísérletei is gyermeki örömmel üdvözölte, míg önmagára ideáljainak mértékét alkalmazá; mint a tudomány embere, határt nem tűzött ki, s nem talált soha. Gondolatai egy óriás, fegyelmezetlen tábor; kalandos hódító utakban járta be a szellem összes világát, de kezelni, öszpontosítani nem bírta a vezérlet parans-

szava. Vizsgálatai a tudomány legmélyéig, elemzéseik gyakran kisszerűségig ragadák. A ki műveket alkothatta: egy-egy periódus új meg új szövésére pazarlák erejét. E törekvés a tökéletes, az abszolút felé danaidi munkában tékozló gazdag tehetségeit, főleg, miután, társai kidöltével, fiókja számára dolgozott. A kik közel álltunk hozzá, tudjuk, hogy egy-egy dal, mely figyelmét megkapta, reá nézve megannyi feladás lön, ezekre oszlatá fáradatlannul, mint a boncztanár hogy minden idegét át kövesse s feltalálja az eszmét, mely a mű életét teszi. Másfel tized sysiphusi munkálkodását nyelte el a főtí dal ilyzerű elemezgetése; ötezer 4-r lapot halad meg a tömeg, mit, a rejtekben tartás tilalmával, kezeimbe tevé le. Mint a középkor exegetáinak bűvárlatai: bámulatos emléke a kitartásnak, de egy sikeresebben használhatott tehetség, egy genialis pazarló tékozlásának is.

„Mondók hogy a művészség urkodott Szemerének egész valója fölött. Innen az éles ellentét egyénisége s polemiai dolgozatai közt. A leglágabb kedély, a szívjóság typusa, mellőzött minden tekintet, nem látta korlátokat, hol elvei nyilatkozásra késztek. Mint a vallás hősei, kiméletet, irgalmat nem ismert. De soha nem személyes érdek miatt, nem soha dicsvágyból, senki nem tolakodott kevésbé előre, senki nem vonult félre könnyedebben, sőt örömebb, hogy helyt másnak adjon, sőt teljes erővel támogatassa. 1806 óta kedvencz eszméje volt egy irodalmi folyó írás, s húsz éven keresztül három ízben adta — s megválasztás nélkül is — azoknak rendelkezése alá összes készletét, kik a gondolatot gyakran éppen tőle vevék.”

„E hosszú élet s örök munkálkodás „látható” eredményei néhány költemény és szó; a többi, mint tengerben a folyamok, felolvadtak a nemzet kulturái életében.”

„De e néhány dalnál édesebbet mindeddigelé nem zengett magyar lant; s ha Herdernek igaza van — pedig van — hogy, a mely nemzet nem bírja a szót, nem bírja a fogalmat: úgy minden szó, mely nyelvünk kincstárát gazdagítja, megannyi tett a haza ügyében.”

„De ki Szemere hatását csak irodalmi munkálkodására korlátolná, vajmi igazságtalan volna ítéletében.”

„Nagy szellemnek van egy közvetlenebb, teljesb hatása, mint munkái által — ú. m. Humboldt. — Ezek csak egy részét mutatják valójának; teljesen és tisztán egyéniségében nyilatkozik az. Egyenként föl nem mutatható s kinyomozhatlan módon (még a gondolat sem képes azt kísérni), fogadják a kortársak azt, s öröklék a következő ivadékokra. A nagy szellemek ezen halk, s mintegy igézetes hatása az különösen, mi a mindig izmosodó eszmét nemzedékről nemzedékre, népről népre mindig hatalmasb és terjedtebb körben növeli.”

„Izgalmas lelkülete, naiv, vagy — mint ugyan csak ő oly jól mondá — gyermeteg kedélye tárva állt a benyomások előtt; azok pillanatokra uralkodtak fölötte, mert a mit épen hitt, annak föltétlenül átadta magát. Elméje egy caleidoskop, mely, bübajos változatokkal álmélatra ragadt. A genius kőszá, paradox, merész, mély, magas, szárnyas villanatai, mik fényt vetettek egy-egy homályos pontra elménkben vagy lelkünkben. Az igaz, a tökélyes lankadatlan buvára: a mihez eljutott, azt hitte, hogy letartóztatja, ha köztulajdonnak nem tekintené. — Innen liberalitása mind azzal, a mit birt és tudott. Elmondhatjuk, hogy senki sem bánt oly pazon eszméivel, senki sem szórta s tékozolta oly sajátyszerű fölsemmvéssel, oly gondatlan bőkezűséggel, miként egy Szemerének lelkével is rokon angolról megjegyzi biographusa.“

„Nem ismerék embert, kinek társasága, irodalmilag, oly tanulságos, mindenek fölött oly gerjesztő volt volna, mint Szemereé, főleg fiatal emberre.“

„A tudomány embere socialis érintkezésekben munkaszünetet, kipihenést keres; társalgása tehát ritkán felel meg reményeinknek. S vajmi kevés az a mesterek között, ki kezdetleges kísérletek rájánt figyelmet, érdekeltséget, de sőt csak türelmet is tanusitana; főleg az agg, ki lankadó ereje öntudatában gyakran a verseny-társát látja a tanítványban, kinek legalább is egy, de roppant előnye van fölötte: az idő.“

„Szemere egy eszmekörben élt; tanulmányai, gondolatai, örömei arra szorítottak. Nem tudott másról beszélni, pedig örömet beszélt; nem értett egyébhez, de itt mester volt, s tudta hogy az. Úgy ének élt, tehát másoknak, másokban. Útalt, tanita, lelkesített. — Szemei éleslátással vettek minden csillámot észre, melyben tehetséget vélt nyilatkozni, s mint a „triasi“ korban, ápoló gonddal kísérte. Lelkében ez a hűr nem ajzott le soha. A ki a félgyermek Eötvös és Szalay homlokán a genius esőkját észrevette; — attól várta „legszebb koszoruját“ Petőfi.“

„De a talentom megköveteli, s joggal, elismertetését: Szemere buzdítólag, pártfogólag segítte elő a pusztajóakaratot is. Fáradozásainak gyakran nem volt sikere, reményei elfoszlottak — hagyján! Mint a bányász sziklákat repeszget az arany egyegy porszeméért: lankadatlan üzte nemes munkálkodását mind végig.“

„És midőn „utolsó útában“, én, hogy az élet terhe alatt roskadozó lelkét felvillanyozzam, visszavittem emlékezetét azon pontra, honnan ő k kiindultak, s a térnek, mit ő k halkan, nyomról nyomra bódítottak meg, miként az most előttünk elterül, nagyságára, mind e küzdelem enyészhetetlen eredményeire utaltam, a vallásos érzés, a polgári tisztelet és hála érzéseivel idézve föl a hősök és hűvek szent árnyait. kikre, ki tudja meddig még,

a mérközés idétlen gondolata nélkül fog föltekinteni az epigon: és e csarnokban az Ő illetékes helyére mutaték:

„—Hagyd el — úgy mond, szerényen, mint a nagyság mindig — hogyan lehetett volna belőlünk valami, kiknek csinálnunk kellett a nyelvet, a min beszéljünk? Én ugyan, ha közezők sorozaszsz, nem voltam egyéb, mint egy vályogvető cigány, a ki egy kissé értett a húrok pengetéséhez is.“

„Ez egy genialis élez, de nem az igazság ítélete volt.“

Ime a szónoklati szépségekben gazdag emlékbeszéd némi részlete, — töredék a lapokban is közlött töredékből, de így is vonzó, érdekes olvasmány. Az egész mű a M. Tud. Akadémia évkönyvében fog megjelenni.

Kazinczyt Íp oly i Arnold r. tag követte a szószeréken. Kiegészítéseül tavalyi és harmadévi értekezéseinek, melyekben a középkorból fenmaradt építészeti és szobrászati műemlékeket ismerteté, most a középkori magyar festészet emlékeiről szólt. Megannyi becses adalék hazai műveltségünk történetéhez. E becses értekezésre lesz még alkalmunk visszatérni, ha az Évkönyvekben kiadatik. Addig hadd álljon itt e rövid ismertetés.

Bevezetésében előadja értekező, hogy azon nemzeti műemlékeink során, melyeket az építészet és szobrászat alkotott hazánkban, s melyekről az előbbi akadémiai közülések alkalmával egymásután szólt, szólnia kellene ma — úgymond — nemzeti archaeológiánk trilogiájának mintegy befejezéseül, a hazai középkori monumentális festészet emlékeiről. S áttekintetét adva, mint követi az építészetet a szobrászat, s mint szolgálta mindakettőt a festészet; mint fejlődik ki ez, szabadabb röptet véve, önálló művészetre az építészet öléből és a szobrászat bölesőjéből, melyben született és nevelkedett; átmegy hazai középkori monumentális falfestészeti műemlékeink rövid elősorolására s jellemzésére; — csupán mintegy áttekintetét adva nevezetesebb ily műmaradványainknak, a különböző korok és műizlések szerint; felmutatva nevezetesen egyes emlékekben annak már is önálló alkotásait, a mint a nemzeti szentek legendáit a magyar hősege, történet és hagyomány vonásaival előállítani törekedett néhány, maig fennlévő érdekes falfestményben.

Mig más emlékeinken látjuk, hogy már történetünk korszakias nagy eseményeit is és alakjait egykorulag megszokta volt nagyszerű monumentális falfestményekben előállítani, mint a szepesváraljai székesegyházban a XIV-ik század elejéből (1317-ből) fenmaradt, s napjainkban felfedezett festmény mutatja. S ez az, a miről sajátlag az előadás szól. — Mert mig, úgy mond, az építészeti és szobrászati műemlékek oly nagy számban maradtak ránk romjaikban is és töredékeikben is, hogy a műleírás alig bir velök, addig a falfestészetre nézve még mindig részint a történelmi adatok morzsalékaiból kénytelen előadni, részint pedig csak most kell századok óta elmeszelt emlékeit

a régi egyházak falai mészrétege alól kifejtetni, s e vizsgálat még meg nem ért annyira, hogy máris eredményeit sikeresen összeállítani lehetne. Annál inkább, mert épen legújabb eredményei folytán, mintegy véletlenül is. oly becses és nagyszerű emlékek kerültek elő a mészkéreg alól, melyek feltűnő jelentékenységek által az e téren vizsgálatok összeállítását megakasztották, s a további kutatások folytatását még eleve szükségessé teszik.

Ezek köréből szándéka csak mintegy mutatványul ismertetni a szepesváraljai nevezetes falfestvényt, mely mintegy 14 látnyi nagyságban I. Károly királyt, Tamás esztergomi érseket, Semsei Frank Tamás szepesi várnagyot s Henrik szepesi prépostot állítja elő, Károlynak a szent koronával megkoronázása s a rozgonyi csata általi véggyőzelme emlékére, melyet nevezetesen a szepesiek hősies vitézsége által nyert meg; a mint a képen minden egyes személy fölé alkalmazott egykoru feliratok ezeket jelölik, s arról tudósítanak, hogy e képet 1317-ben Henrik szepesi prépost — később veszprémi püspök — festette.

Az előadás a kép történeti körülményeit, annak műbecsét, conceptióját és compositióját, előállítását élénken s részletesen tárgyalja egész a színekig és festőjeig.

Végül újra meg újra lelkes szózatot intézett Ipolyi hazai műemlékeink fentartása ügyében a hazai közönséghez.

Az ülést az idei jutalmazások kihirdetése rekeszté be.

Mindenekelőtt megértettük, hogy a Nádasdy-díjat, mely a legjobb eposzi pályaműre volt kitűzve, a bírálók egyhangulag Arany János „Buda halála” című művének ítelték oda, — mint oly műnek, melyet nem csak viszonyosan tartottak tizenegy pályatársánál jobbnak, hanem a melyet epikai költészetünk első rangú művei közé soroznak. „Sőt nem tartózkodnak kimondani, hogy ha szerző oly erővel írja meg egész epikai trilogiáját, melyet előszavában sejtet, mint az első részt, korszakos művel fogja megajándékozni nemzetét.”

A bírálók — báró Kemény Zsigmond, Jókay Mór és Gyulai Pál — részéről Gyulai fogalmazta a jelentést az osztályhoz. Érdekesnek tartjuk e jelentés egy részét szórul szóra közölni a következőkben:

„E rendkívül kitűnő mű — így szól bírálók jelentése a „Buda halála” című pályaműről — egy nagyszerű eposz tervét sejteti bírálókkal. A szerző nem kevesebbet céloz, mint, a mennyire lehetséges, a műköltészet terén visszatéríteni, a mit népköltészetünkben örökre elvesztettünk vagy talán csak is töredékekben birtunk: ősi naiv eposzunkat. A hun mondákat vette tárgyúl, a magyar hagyományok e legbecsesbjeit, melyeket eddig epikusaink mellőztek, bár mondáink közt legalkalmasabbak a költői alakításra. Szerző, mint „Buda halála” mutatja, teljesen ura tárgyának. Bámulatos érzékkel fölkeresett, megtalált, felhasználta, összeolvasztott mindent, mi tárgyaihoz tartozhatott: mondát, történelmet, népmesét, sőt művét, a mennyire szüksé-

ges, kapcsolatba hozta a german Attila mondákkal, a Nibelungenlieddel is. Régibb epikusaink inventióit sem vetette meg. Hadúr és Ármány új szint, erőteljesb kifejezést nyernek nála s mélyen a mű organikusába olvadnak. Egyszerűen és erőteljesen alakít, mint a régi idők vándordalnokai s izléssel, kiszámítva dolgoz ki mindent, mint egy újkori művész. Nincs e költeményben oly gondolat, jellem vagy másnemű rajz, melyeket századokkal ezelőtt ne írhattak volna, de hiányzik belőle minden olyasmis, a mi nem eléggé érthető, homályos lenne vagy sértené mostani műveltségünket, sőt, úgy látszik, hogy az egész trilogia alapeszméje közvetőleg épen oly renditve és vigasztalón szól a jelenkor nemzeti érzelmeihez, mint Zrínyi és Vörösmarty nagy művei."

"Nem kevesebbé szerencsés szerző a cselekvényszövevényben és jellemrajzolásban. Cselekvénye már az expositióban megindul s mindinkább növekedő érdekekkel ragadja az olvasót a katasztrófra. Semmi fölösleges kitérés, henye díszítmény, lyrai ömlengés nem zavarják az elbeszélés egyszerű fenségét. A jellemekkel együtt fejlődik minden, sőt Hadúr és Ármány is jellem- és cselekvényfejlésztől jelennek meg. A főalakok: Buda, Etele, Gyöngyvér, Ildiko, Detre annyira az őskor színében s oly elevenen emelkednek ki, mintha a mondákban a szerző majdnem készen találta volna őket. E mellett a szerző nemcsak alkotás, a benső forma mestere, hanem a külformáé is. Magyar alexandrinjei zengzetesebbek, szabályosabbak az eddigieknél, érezhetőbb bennök a choriambus lejtés. Nyelve mindent magába olvasztott a régi és népi nyelvből, a mit csak izléssel lehetett; őszertűen naiv, erőteljes, plastikus modorosság és affectatio nélkül, a magyar nyelv valami különös, eddig alig ismert bája zeng ki belőle. Méltó a tárgyhoz, s a tárgy méltó hozzá."

A hölgyek díjából kitűzött természettudományi feladatra, mely a fölföldözések és találmányok történetét tárgyzá, csupán egy pályamű érkezett be. E munkának, a bírálók egyező véleménye szerint kellő szakismerettel, tanulságos és vonzó modorban levén írva, a jutalom oda íteltetett. Szerző: Bardocz Lajos jogtudor, hites ügyvéd s kassai akadémiai tanár.

A Sámuel-díjt a nyelvtudományi osztály Budenz József „Csuvas közlések és tanulmányok“ czimű, s a „Nyelvtud. Közlemények“-ben 1862-ben megjelent értekezésének ítélte. Ez értekezés ugyanis nemcsak a hazai, de az európai nyelvtudományra nézve is nevezetes, oly nyelvet hozván világosságra s tevén biztos használatúvá a nyelvtudomány számára, melyről eddig nagyon tökéletlen tudomásunk volt. Budenz a meglevő, többnyire orosz forrásokból, de különösen Reguly csuvas jegyzeteiből kitűnő ügyességgel állította össze a csuvas nyelvnek példákkal bővelkedő grammatikáját, mely a magyar és török nyelvek közt létező viszonynál fogva kétszeresen becses a hazai nyelvtudományra nézve, a mennyiben épen a csuvas nyelv némileg összekapcsoló tag a magyar és török nyelvek közt.

A nagy jutalom és Marczibányi-díj ezúttal az 1857 — 1862-ig megjelent legjobb természettudományi munkákat illette. Az illető osztály a nagy jutalmat előbb oly mű második kiadásának ítélte, mely már egyszer jutalmazva volt, s a melynek, bár bővített s némileg módosított második kiadása is e jutalmazás megemlékezésével homlokán jelent meg. Ez eljárás az ügyrend 93. §. c, pontjába ütközönek találattván, az osztály oda utasított, hogy a nagy jutalomra új javaslatot terjesszen elő. Így aztán Balogh Kálmán ily című munkája nyerte a nagy jutalmat: „Az ember élettana. Első kötet. Pest, 1862.”

A Marczibányi díj a nagy jutalommal jár, s azon művet illeti, mely az illető szakban a nagy jutalomra érdemesített mű után legjelesebb szakbeli munka. A természettudományi osztály, saját jelentése szerint a következő művek közül választott: „A bakony” Romertől; „Békes és Csanád talajtani és geológiai tekintetben” Szabó Józseftől; „Hasonszeny” Argentitől; „A levéllábuakról” Chyzertől; „A madár” Nagy J.; „Ásványtan” Szabó Józseftől; „A puhányok” és „Izomidegek” Margótól; „Egy continentalis emelkedésről és süllyedésről” Szabó Józseftől; „A csonttörések kórboneztani, kórtörténelmi és gyógy-eljárási tekintetben” Nageltől; „Utazás Kaliforniában” Xantustól; „Vegyten” Saytól; „Bujafekélyek” Tóth J.; „Gazdasági növény és élettan” Péterfytól. E jegyzékbe belesoroztatott valahogy a természettudományi munkák közé Nendtwich „Amerikai utazása” is. Midőn a nagygyűlés első napján a fenebbi névsor felolvastatott: felszólalás történt az osztály ezen tévedése ellen. Az osztály azonban e figyelmeztetés mellett is megmaradt nézete mellett, hogy az utóbb idézett utazás „kiválólag természeti mű” — sőt, a fentebb idézett művek fölött, annak ítélvén a Marczibányi-díjat, Balogh K. idézett műve után a legjelesebb természettudományi műnek nyilvánítá az érintett amerikai utazást, mindazon természettudományi művek közt, melyek 1859-től 1862-ig megjelentek. Midőn ez ítélet kihirdetetett, az az akadémiai tag, ki előbbi napon figyelmeztette az osztályt azon tévedésre, mely szerint az érintett utazás a természettudományi művek közé soroztatott, saját igazolásául, felolvasá a kérdéses mű tartalmát, mely oly kiáltólag szóllott az osztály ítétele ellen, hogy az illetők egy szóval sem tudtak válaszolni a felszólalásra. Azonban az akadémia, az osztályok önállósága iránti tekintetből, bármennyire nem helyeselte, mint bevégzett tényt tudomásul vette az osztály ítéletét. Az elnök pedig ohajtását fejezé ki, hogy hasonló felszólalás szüksége többé ne forduljon elő. Úgy legyen!

1. The purpose of this document is to provide information regarding the activities of the [redacted] organization. This information is being provided for your information and is not to be distributed outside of your organization.

2. The [redacted] organization is a [redacted] organization that is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area.

3. The [redacted] organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area.

4. The [redacted] organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area.

5. The [redacted] organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area.

6. The [redacted] organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area.

7. The [redacted] organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area.

8. The [redacted] organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area.

9. The [redacted] organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area.

10. The [redacted] organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area. The organization is active in the [redacted] area and is active in the [redacted] area.

BÁTHORY GÁBOR

ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE.

ELSŐ KÖZLEMÉNY. — BÁTHORY TRÓNRA LÉPTE.

A XVI-ik század végén három ágban virágzott a Báthory-nemzetség Magyar- és Lengyelországban s Erdélyben. A somlyai ág Lengyelországnak királyt, Erdélynek fejedelmet, a római egyháznak bíbornokot adott. A második, mely nevét az ecsedi uradalommal kötötte össze, hű maradt a protestáns egyházhoz, terjedelmes birtokaihoz csatolta a kihalt Drágtiak jószágait. Ennek tagjai Magyarországon főhivatalokat viseltek. Végivadéka István országbíró. Csak a harmadik, a Szaniszlófi ág nem szerepelt a történetben, hanem visszavonulva élt terjedelmes birtokain.

A század alkonya István vajdának, János király kegyencének unokáira nézve végzettéljes vala. Boldizsár bakóbard alatt vérzett el. András bíbornokot menekülése közben orgyilkos végezte ki. Zsigmond fejedelem hazájától távol bujdoklott, elhagyva nejétől, hiveitől s marczangolva az öntudat által, hogy országát az inség legmélyebb örvényébe taszítá. Csak egyetlen férfi menekült meg, a három országnak előkelőivel rokon összeköttetésben álló unokatestvérek közül, s ez is nem katonai erényének, hanem futásának köszönhetette szabadulását. Ez István vala, fia Andrásnak, a lengyel király testvérének. Ő volt hivatva még egy nemzedéket át fenntartani a Báthory nevet.

István váradi kapitány volt: tehát a fejedelemség egyik első hivatalnoka. Első nejével Bebek Zsuzsannával kilencz gyermeket nemzett. A négy első kevés ideig élt. Midőn az ötödik született, a szerető atya — mert talán életrevalóbbnak találta többi gyermekeinél, szokatlan kedélyességgel írta be családi naptárába: „1589, 15 aug. Gábris vitézt ez nap atta Isten ez világra“ reggel három és négy óra közt¹⁾. Gáboron túl még két gyermeket nemzett, de csak egy leány élte túl. Első nejének halála után egy előkelő lengyel hölgygyel Koztka Zsófiával lépett házasságra, kitől még egy fia, Endre született. Endre szívesebben tartózkodott az anya szülőföldjén, ott lépett házasságra is, s hazája politikai ügyeibe nem igen elegyedett. Két leányai közül az egyik lengyel apácza, a másik erdélyi fejedelemné volt.

Gábris vitéz 1601 febr. 24-én árván maradt. Az országbíró, István, végsarja az ecsedi ágnak, őt és testvérét Annát, mint a váradi kapitánynak első nejétől született gyermekeit magához veszi, gondosan nevelteti, taníttatja s összes javai örökösévé teszi²⁾, azon feltét alatt, hogy ezek a protestáns vallásra térnek át s ahhoz mindvégig hívek maradnak.³⁾ Az országbíró ecsedi szigetvárában lakott, s hivatalánál és vagyonánál fogva az ország első dinastái közé tartozott. Midőn Boeskaai az alkotmány és vallásszabadság nevében fegyvert ragadott, István egy ideig csak szemlélte a fölkelést — de csakhamar hozzá csatlakozott s az országbírói pecsétet Bécsbe visszaküldte.⁴⁾ Az ügy diadalát nem érte meg: 1605 jul. 25-én meghalt,⁵⁾ „a nagylelkű hős, az orthodoxa vallás buzgó védelmezője, a tudományok mæcenasa“ — mint őt a hálás fogadott fiú által emelt sírirat nevezi.⁶⁾ A még csak ötven éves férfi roppant vagyona végrendeletileg Gáborra és Annára maradt, kik ezekbe — az ecsedi uradalom, Tasnád város, Kísfalud,

¹⁾ Calendarium Ebarianum Kurz Nachlese-jében 103. l.

²⁾ Bojti Gáspár Engel Monum. 261. l.

³⁾ Weiss Mihály évkönyvei Trauschenfels Fundgruben-jei 200. l.

⁴⁾ Istvánffi bécsi 1758-iki kiad. 506. l.

⁵⁾ Laczkó Máté krónikája Mikó Adatok III. 64. l.

⁶⁾ Wagner Collectanea I. Decas 33. l. közli.

Cseg, Szarvad, Csán, Usztató, Balásháza s többi magyarországi birtokokba — 1606-ban be is igtattattak.¹⁾

Gábor, nagybátyja halála után, a Bocskai udvarába ment. Még csak a 16-ik évét töltötte be, de már is egyike volt az ország legvagyonosabb főurainak s tárgya mindenütt — ezért és több szép tulajdonaiért — a közfigyelemnek. Az előkelő világ Kassán tartózkodott s a néma erősség a fényes fejedelmi udvar vígságainak lett színhelyévé. Itt lépett ki ő a nyilvános élet terére — s az első kilépés ígésző vala. Szép arcán, deli termetén örömet legettették a nők szemeiket s még örömeztőbb, ha roppant erejével könnyen fékezé szilaj paripáját.²⁾ A férfiakat bőkezűsége s barátságos modorai kötelezték le. Legjobb barátja Bethlen Gábor volt, kit a fejdelem már is fontos megbízásokkal tüntetett ki, s kiben ő éles tekintettel, emelkedésének legbiztosabb támaszát szemelte ki. A kapitányokat és hadnagyokat lakomái gazdagsága és fénye nyerte meg.³⁾ Sőt a fejdelem kegyét is ki tudta érdemelni. Midőn Bocskay az 1605. nov. 11-iki híres légyottra Budára a nagyvezérhez sietett, ajánlá kísérlőjének Homonnainak, hogy a rendek — ha netalán az ő, a fejdelem, személyét veszély érné, Báthory körül sorakozzanak.⁴⁾

Ez időtt az udvar nagy dolgokkal foglalkozott: végrehajtása a megkezdett békealkudozásoknak, melyekben a bécsi kormány réseket szeretett volna hagyni, míg Bocskay a békét annál érthetőbben kívánta megkötni. Az alkudozás hosszan tartott, s a két oldalról gyanúsított Illésháznak nem közönséges fáradalmak voltak, míg fejedelmének Bécsből sept. 23-áról írható: „az Úristen segítségével mindenekben jó véget értünk, ne sápolódjék és ne terhelje fölséged az idevaló gonddal magát.“ Azon sept. 23-án kelt oklevél kiadását értette, mely a béke első pontjának félremagyarázható záradékát szabatosan körülírta. De az aggodalmakat nem oszlatta el végkép: s a kassai országgyűlés december

¹⁾ Bojti szavai: „Haeres tantarum opum, quantae tertiam Hungariae partem aequarent“ csak a nagyon roppant nagyságát fejezik ki.

²⁾ Szalárdi siralmas krónikája 29, 30. Bármily erős patkót összetört kezével, Maga Kemény is — legszigorúbb bírāja — virtuosus ifjunak írja önéletleírása 28-ik l.

³⁾ Bojti Engel-nél Monumenta: 262 l.

⁴⁾ Bethlen Farkas VI. 343. l.

13-án a pontokat latolgatta. Bocskay már ekkor beteg volt s mire a gyűlés véget ért dec. 22-re, a remény is eltűnt, hogy felgyógyulhasson. Három nappal az új év beállta előtt elhunyt, de az államügyeket annyira megszilárdítva s pártját oly fegyelmezett állapotban hagyta hátra, hogy megmérgezésével — ha ez csakugyan való volna — semmisem lőn elérve.¹⁾

Az örökösödés ügyét a bécsi békekötés függeléke (Quo ad Personam Dom. Bocskay stb.) s még szabatosabban Mátyás főherczegnek sept. 24-iki oklevele szabályozá. Erdély és a kapcsolt részek (Máramaros, Bihar, Középszolnok, Kraszna) Bocskay magtalan halála esetére szabadon választják a fejedelmet. De az ennek birtokában levő többi négy megye (Szathmár, Bereg, Szabolcs, Ugocsa) visszaszálljanak a magyar koronára.²⁾ A percz — már csak az uralkodó házban levő versengés miatt is nem volt alkalmas próbát tenni a fejedelemség visszacsatolására, melynek az uralkodó közhangulat is útját állotta volna.

Bocskay egypár héttel halála előtt — decz. 17-én — végrendeletet tőn.³⁾

„Valameddig a magyar korona — írja ebben — ott fenn nálunknál erősebb nemzetségeknél forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani; ha pedig a magyar korona, Magyarországbán, magyar kezéhez kelne, úgy az erdélyieket is intjük, hogy egyenlő értelemből azon korona alá, régi mód szerént, adják magokat.“ Egy nagy pártnak politikai

¹⁾ Az egykoruak Kátai Mihályt a Bocskay korlátnokát tartják méregkeverőnek. Így Bojti, Laczkó és az ezzel a részletekben is egyező Bethlen, (ki Szamosközyből vette adatait). Csodálatos, hogy már sept. 27-én beszélték Bécsben a Bocskay halálát. Brüsseli Okmánytár III. k. 221. l. Ez adatot Laczkó Máté is említi, „az egész imperiumban kibocsáták a hírt „haláláról néhány héttel halála előtt.“ Hogy vízkórságban volt, az bizonyos; de az is kétségtelen, hogy Kátai meg volt vesztegetve. A fejedelem halála előtt néhány nappal s ennek tudtával Kátait elfogták. A korlátnok püffeszkedése csak nevelte a gyanút, mely bizonyosnak látszott midőn egy hívét levéllel Bécsbe indítá. De követe „szépen szóló madarának“ a Malomutezában elárulá útjának titkát s az e nő által világosságra jött. A követet Nyári Pál Jászón elfogatta. Mikó III. 100 l. Volf. Bethlen VI. 466 l.

²⁾ Katona Hist. Crit. St. Austr. IX. 568, 570 l.

³⁾ Kiadta R u m y Monum. II. k. és S i n a i Sylloge 61. l.

programmja volt e szavakban letéve, melyért folytatott küzdelem betöltte a századot, sőt a következőnek első decenniumát is. De a dolgok akkori állásában, halála' első perczeire, sűrűtőleg ajánlá a béke pontjainak megtartását. E szerint is Erdélyre visszaesik szabadválasztási joga, mindazáltal „javajuk — írta — hogy a nemes ország mintánunk nem mást, hanem a tekintetes és nemzetes Homonnai Bálintot vegyék, válasszák és ösmerjék fejedelemnek.“ — „Sok jót látunk benne — folytatá —, de legnagyobb, hogy egész Magyarországot magokhoz kapcsolván, nem tarthatnak ezután örökös megmaradásokra semmi ártalmat.“

Homonnai Bocskai kegyében azóta, hogy őt a Rákosra kísérte, nagy mértékben emelkedett. Az érett és higgadt ifjúnak előnyt adott rokonai és Báthory felett is — kikerül azonban gazdag hagyományokkal emlékezett meg. Báthoryt jelesen megerősíté az ecsedi urodalomban, s e felett Solyomköt és Micske tartományát (uradalmat) neki hagyományozá.¹⁾

A végrendeletben Bocskay Homonnai Bálint tábornokot „minthogy botunk az ő kegyelme kezénél volt,“ bizta meg az ügyek vezetésével. A temetés elintézését rá és Nyári Pálra ruházta: meghagyván Szécsy Györgynek az udvari kapitánynak és Nagy Gergelynek a hajduk kapitányának s az udvari és hadi népnek, hogy mindenben alárendeljék magokat a generalisnak. Testamentomosokká Alvinczi Pétert udvari lelkészt, Örvendi Pált, kincstartóját és Pécsy Simont, titkárát nevezte ki, mint a kik előtt tette végrendeletét is.

Bár a fejedelem betegségének folyama életéhez nem nyújtott reményt: halála első perczében a megbizottak haboztak a teendők iránt. Egy pár napig²⁾ titokban tarták, hogy háborítlanul tehesék meg az első szükséges intézkedéseket s hogy az első percekben távol tarthassák a kíváncsiakat. A fejedelem úgy kívánta, hogy tetemei Gyulaféhvárra vitessenek, „nem nagy pompával, sem nagy költséggel, hanem a mint a mi állapotunk és a mostani időnek fogatkozása szenved.“ De állapota fejedelmi volt s hátraha-

¹⁾ De Örvendőtől elválasztva, melyet Örvendi Pálnak hagyott.

²⁾ Bethlen F. hét napot említ 469. l. De ez nyilván nagyítása a dolognak: mert már jan. 3-áról levelet írnak a biztosok a Kapi testvérekhez. Mikó I. 314.

gyott vagyona is fejedelmi. A temetésnek is úgy hívék a biztosok, fejedelminek kell lenni. Egész január havát az előkészületekre szentelék: s e hónap már 3-ik napján küldték szét a meghívókat: „intjük kegyelmeteket — írák ebben — hogy a mint kegyelmek ő felségének éltében jó igyekezetében mindenkor jelen volt: azonképen mostan utolsó tisztességében meg ne fogyatkozzék, hanem maga személye szerént az ő felsége temetésén jelen legyen; vagy ha mi elmulathatatlan dolgai és betegségei miatt el nem érkezhetének, készítse bizonyos embereit, kit ennek az hónap úgymint januariusnak utolsó napjára bocsásson ide Kassára oly állapottal, hogy innen az ő felsége testével prima febr. veliük együtt megindulván, egész Fejérvárig kísérhesse.“

Halálának 7-ik napján a fejedelmi tetemeket vas koporsóba zárták. Az udvari szolgák, mintegy 300-an feketébe lőnek öltöztetve, a kék és vörös darabantok 300-an, néhány száz lovas és egy csapat önkéntes berendeltettek. A fejedelem halálának híre nagy ingerültséget keltett, a mérgezésről szállongó hír csak nevelte azt, s a forrongó kedélyek áldozatául a politikai hitszegéssel vádolt Kátai szemeltetett ki. E férfit már Bocskay is „az utánunk valók ítéletére“ hagyta, s midőn annak egy a német udvarhoz börtönéből küldött követe elfogatott, a gyanú teljesen megérett. Úgy látszik, hogy Szécsi György az udvari kapitány ez alkalommal az elterjedt hírt az udvari nép közt bizonyosságra emelte.¹⁾ Más nap virradóra ezek betörték Kátay börtönébe és kihurezolák onnan. Hiában „tiltá ez magát a római császárra“ a város piaczára a kő pellengérhez hurezolák. Hiában rimáncodott, midőn látta, hogy tiltakozását föl sem veszik. Forgács Ferenc a testőrök hadnagya kimondá a jelszót „tisztessége vesztett áruló az, ki e hitetlen árulót nem vágja!“ s kardjával fején sebet ejtett. Az udvari nép most „ízlől izre apróra elaprítá“ a nyomorultat, úgy hogy özvegye kilencz óra tájban lepedőbe separtette össze. Nevét pellengérré akaszták, s kikiálták, hogy ha valaki halálát meg nem érdemlettnék meri mondani: hasonlag fog lakolni.²⁾

¹⁾ Mikó Fer. Históriája. Kiadta K a z i n c z y G. 173 l.

²⁾ Kátait nem a hajdúk konczolták fel, s nem Nyári konczoltatta fel. Mikó, Sepsei és Bethlen részletezései kétségtelennek teszik. Nyári csak a követet hozatta vissza s legfőlebb Szécsivel értett egyet. Mikor történt a politikai boszú? A két utóbbi sem említ dátumot.

Ezalatt a testamentomos urak figyelme nem mellőzé az erdélyi fejedelmi választást sem. Bizottsággá alakultak, melynek elnökévé Nyáry Pált tevék. Homonnai, bár a véghagyomány Nyáryval egyenlő rangot adott neki, névszerint nem folyt be a dolgok vezetésébe, csak közvetve általuk intézkedett, mint a meghalt úr fejedelmi jelöltje. S valóban sok kilátása volt a trón elnyerésére. Az udvari nép és hadak rendelkezése alatt, az intézkedő bizottság pártján volt, Erdély kormányzójának pedig Rákóczy Zsigmondnak leányát nőül bír. Hogy a török nem fog idegenkedni megerősítésétől, bizton hivé s a Belgrádon tartózkodó nagyvezérhez követséget küldött Széplaki Péter és Dobai Tamás tapasztalt férfiak személyében. Célja volt erős kísérettel menni Erdélybe s ily okon beparancsolá a hadakat, összegyűjté pártját, felhívta a városokat, vármegyéket, főurakat, hogy csatlakozzanak a temetéshez, mely Kassáról febr. 1-jén lesz elindulandó s Gyulaféhevárig tizennyolcz állomást tartand s melynek „sok becsületes kísérői lesznek.“ Főként Erdélyt s kapcsolt részeit figyelmeztette a bizottság által, hogy „ilyen felháborodott időben, minthogy csak egy órában is fejedelem nélkül bátorságosan nem állhat, a temetés után, megértvén ő felségének, az országnak bátorságos megmaradása felől utolsó tanácsát és hasznos rendelkezését, és a mindenható Istent egyenlő szívvel segítségül híván, az országnak régi szokott szabad választása szerint successor felől gondoskodhassék az ország együtt.“¹⁾

Homonnai épen e túlvitt készülődéssel rontá el ügyét. Az ifjú, még csak tizennyolcz éves Báthoryt családi állása inté a fellépésre, s ő hogy szabadon működhessék, Kassáról Ecsedre vonúlt. A közvélemény, mely keveset tudott a főurak működéséről, őt a fényes név utódját emlegeté fejedelmül. A hajdúság ka-

---

Pető Gergely Boeckay halála után másodnapra teszi. Megegyezik ezzel Mikó, de Sinai Syllogeja jan. 18 át; Závodczky Bél Adparatusa 364-ik lapján jan. 27 ét említi. Azonban aligha maradt ilyen későre. Talán leghelyesebb az Ortelius állítása, ki jan. 13-ára teszi. 429. V. ö. a 11-ik sz. a. jegyzettel.

¹⁾ Thaly K. Történelmi kalászkok 90 l. E körlevél Bogáthy Andrásához, mint középszolnoki főispánhoz iratott. Hogy a testamentomos urak bizottsággá alakultak, azt a fontos körlevél aláírása bizonyítja.

pitánya Nagy András¹⁾ meg lön részére nyerve s a jövődő sor-sán aggódó hajduság örömet követé vezére példáját. S midőn egypár nap mulva Bethlen Gábor udvarába érkezett — öröme há-tártalan volt. Rögtön a várórség parancsnokává nevezte ki. Im-refi is — Bocskay tanácsosa, de a Báthoryak régi hive, Ecseden és pártjokon volt s most nagymérvű készülődésekhez fogtak. Többi közt magát az erdélyi kormányzót, Rákóczy Zsigmondot is tete-mes jószág ígéretekkkel részökre akarták nyerni — s ez úgy lát-szik, egy percig nem is volt idegen.

Homonnai figyelmét a készülődés nem kerülte el: „Sok hírek után indultam — ír. jan. 28-áról²⁾ — hogy kegyelmednek írjak.“ Őhajta lebeszélni kezdeményezéséről. „Ne szerezz siralmat a sze-gény erdélyi atyafiakra. Tudja kegyelmed szabad választások va-gyon. Azért ne gyűjtessen kegyelmed reájok hadat. Nincs az urak között csak egy is, a ki azt mondhatná közüünk, hogy sajátja Erdély.“ Ő részéről át sem menne a Tiszán, de „akkor telik ki az ország botjának, zászlájának ideje, mikor szegény kegyelmes ura-mat a földbe teszem“ — és őt ez kötelezte, hogy Fehérvárra fogja kísérni. De e levélnek semmi hatása sem lett. Sőt Bethlen oly czéllal indult be Erdélybe, hogy ott Báthorynak pártot teremtsen.

De itt sem Báthoryra, sem Homonnaira nézve nem volt ked-vező a dolgok állása. A Magyarországból szállongó hírek nem tetszettek a szabad választásukra feltékeny rendeknek. Úgy lát-szik, hogy a testamentomos urakból alakult kormányzó bizottság intézkedései sem voltak olyan természetűek, hogy őket megnyug-tathatták volna. Ily aggodalmak közt jan. 22-ére Kolozsvárra or-szágyűlést híttak össze, hol az ország dolgai vezetését egy hét-tagú országtanácsra bízik,³⁾ melynek elnöke a kormányzó Rákó-

¹⁾ Bocskay véghagyománya Nagy Gergelyt nevezi a hajduság kapitányának. De mind Bethlen (VI. 521. l.) mind Bojti (262. l.) mind Borsos (Kemény Tára II. 36 l.) s a hivatalos okmányok, mind Szabó (Mikó III. 123 l.) Andrást írják. Két személy volt-e ez? nem lehe-tetlen. Mert hogy Rumi és Sinai külön is hibázhattak volna a leírás-ban — alig bihető. Később is fontos szerepet játszik a hajduság tá-madása alkalmával.

²⁾ Mikó Tört. Ad. I. 217 l. hibásan áll febr. jan. helyett. Beth-len is közli latin fordításban e levelet helyes datummal. V. ö. Bojti 262 l.

³⁾ Vajda Törvények Históriája 501. Köváry Erdély történelme

czy volt. Ez által az erdélyi ügyek vezetése elválasztatott a viszsza-csatolandó megyék igazgatásától s a magyarországi bizottság befolyása ellensúlyoztatott. Hogy pedig a fegyveres beavatkozás is lehetetlenné tétessék s a majdani szabad-választásra külső csapatok pressiót ne gyakorolhassanak, kezökbe vették a temetés vezetését is a percztől kezdve, melyben a menet az erdélyi határokhöz volt érendő. Legyen a bekísérés zajtalan: ez volt a határozat. Végül pedig Balassi Ferenczet a portára, Sarvasági Zsigmondot a német udvarba inditák, hogy szabad választásuknak ezek érvényt szerezzenek.

Ily mozgalmak és zaj között érkezett el a temetésre rendelt nap. Az első napot — febr. 1-sejét — az előkészületek vették igénybe. Másnap pénteken — végzettetjes nap a fejedelem életében — végbe ment az ünnepély, melynek csak kassai részlete 35 ezer frtba került. Az udvartól az Erzsébet-egyházig a gyászba öltözött gyalogság, mögöttük a kék és vörös darabantok állottak. Elöl ment az egyházi rend, halotti éneket énekelve, azután a főúri és nemesi udvari inasság, a kassai községtanács, azután a követek. Utánok három felékitett lovat vezettek s ezeket a lovasok, négy trombitás és rézdobos követték. Következett három úrszályos-gyászszal eltakart ló, ezután a gyászoló udvari nép, gyász fegyverekkel, élükön Szécsi Györggyel s a dobosokkal és trombitásokkal. Utánok 3 lovas úrfi ment, kik a magyar, erdélyi s családi czimerekkel ékitett gyász lobogókat tarták, utánok a tanácsurak: Thurzó, Czobor és Rédei, — Mágocsi, Tököli és Homonnai György, ezek után Homonnai Bálint, Nyáry Pál és Báthory Gábor mentek. Egy inas felfordított fekete zászlót, utána egy másik a fejedelem buzogányát, egy harmadik a szultántól nyert koronát¹⁾ egy negyedik meztelen kardot vitt: mindnyájan fekete bársonyba öltözve. Sennyey Pongrácz fekete selyem s a

IV. Mikes gyűjteményéből közli a tanács urak névsorát: Sennyei Pongrácz, Haller Gábor, Bornemisza Bold., Kornis Bold., Szilvási Bold., Trauzner Lukács.

¹⁾ Bocskay ezen koronája a bécsi udvari kincstárban őriztetik, s 527 aranyat nyom. L. Jankovics értekezését T. M. orsz. Minerva 1828-ik évfolyam 1662-ik lapján, 1610-ben Homonnai halála után került oda. Szól róla az 1609. XX. t. cz. Háza 1856-ig eredeti állapotában megvolt. Plath Kasebauer Chron. 109. l.

fejedelem aranyos czimerével ékitett zászlót tartá — mely a sirra volt teendő. Következett a rokonság, egy aranyzott ezüst lap a fejedelem czimerével. A fejedelem nehéz selye nimmel bevont koporsó járt, mely fölött a brassói polgároktól kapott korona ékeskedett, a főurak vitték. A koporsó után mentek a testamentomos urak, a főrangú nők, a beláthatlan néptömeg. A ravatal a székesegyházban fekete selyemmel volt bevonva, valamint a székek is. Halotti tanítást Alvinczi Péter udvari pap, magyar szónoklatot Rimay János udvarnok és tanácsúr, latint az ifjú Tököli Sebestyén tartottak. A szertartás végeztével száz hajdú őrizés végett az egyházban maradt.¹⁾

Másnap — febr. 3-án — megindultak a koporsóval Fehérvár felé. A menet több mint öt ezer emberből állott s „inkább hadnak, mint tisztesség tevő gyülekezetnek nézett ki.“ Velök volt a két Homonnai, Báthory Gábor, Nyári Pál s számosan a főurak közül. De csak lassan haladtak: úgy hogy nem elébb mint febr. 6-án érkeztek Tokajba s csak 7-én mentek át a Tiszán. A hír, hogy e nagy menet közeledik, Erdélyben aggodalmat támasztott s a szabad választásra féltékeny főurak febr. 8-ára Kolozsvárra rögtöni országgyűlés összehívását határozták el. E gyors cselekvése a kormánytanácsnak a fejedelemség kérdését eldöntötte. Bethlen ekkor már ott volt, mint Báthory Gábor ügynöke, ki hozzá Macskási Ferencz által egy nagy csomag, a rendek egyes tagja ihoz írt leveleket küldött át. Bethlen egész tevékenységét felhasználá²⁾ hogy a Rákóczyhoz hajló uralkodó hangulat ellenére az ecsedi főurnak pártot teremtsen. Osztogatá a leveleket, a befolyásosabbakra kegyelmek ígéretével igyekezett hatni, nem kimélte a rábeszélés minden fogásait. „Erős és vigyázó fejedelem kell, nem egy kegyes

¹⁾ Bethlen Farkas VI. 478. V. ö. Han. Chronik 294. Ortelnis 429.

²⁾ Fellépett-e Bethlen Gábor? Bethlen Farkas szerint — igen, s csak midőn azt látta, hogy magának nem teremthet pártot lépett át a Báthory pártjára. Ez állítás igen valószínűtlenül hangzik. Bojti — ki Bethlennel sok helyt még a szavakban is megegyez (tehát mindketten Szamosközyből merítették) és Mikó világosan írják, hogy folytonosan a Báthory pártján volt. Sőt maga Bethlen F. is bőven leírja az ecsedi találkozást a levelek küldését stb. Bethlen eszesebb államférfi volt, hogysen ilyes kísérletet rögtönzött volna. Kemény János plane Macskásyval együtt a Homonnay párthívének tartja.

kimerült öreg, ki nem fogna egyéb lenni tuskónál.“ S midőn úgy hívé, hogy már itt van pártja, leütazott, hogy a vidéki nemességet is megnyerje.

De a bekövetkezett események meghiúsíták törekvéseit. A mint közeledett a temetési menet az ország határához, növekedett az izgatottság s az összegyűlt rendek febr. 11-én a választáshoz fogtak. A kormányzó előadja, hogy a megboldogult fejdelem vég-hagyományában utódául, a rendeknek Homonnai Bálintot ajánlja. De ez ajánlattétel nem egyéb volt a végrendelet teljesítésénél. Senkinek sem tetszett a férfit, ki sereg élén közeledik, s ki a trónt hagyományozás útján akarja elnyerni. Nem személyében, de trónrajutása módjában hiányzott a biztosíték. Nem érdemeit, nem fényes nevét vonták a rendek kétségbe, de alkotmányos ér-zületök lázadt fel. Nem uralkodói képességét latolgaták, hanem hogy már előre folyamodott a törökhöz kineveztetéseért. Aztán ha elismerik az ajánlat érvényét, ő a fejdelem nem fog a törvé-nyektől és alkotmánytól függeni, mert nem azoknak köszöni föl-emeltetését. A pártok egymás közt ezúttal hamar végeztek. Sen-nyei, Szilvási és Petki, mindnyájan koros főurak, figyelmet ér-demlő egyetértést tudtak létrehozni s miután a gyűlés kijelenté, hogy Homonnai magaviselete törvénytelen, sereggel közeledése pedig támadás — közfelkiáltással Rákóczyt választák meg. Hasz-talan szabadkozott, még az nap felesketék.¹⁾

Bethlen Gábornak e gyorsan végrehajtott tényről nem volt tudomása. Még csak Tordára érkezett, hol hasonlólag a Báthory párt szervezésével foglalkozott. Rákóczyt komornyikja Barna István figyelmeztette Bethlen kolozsvári működéséről s az öreg most elég gyorsan határozá el magát cselekvésre. Katonaságot küldött utána, elfogatta Macskásy Ferenczcel együtt s lánczokba verette. A közügyek igazgatója a nála talált levelek nyomán fel-ségsértéssel vádolta — s elmarasztaltatását kérte. De a fejdelem

---

¹⁾ Rákóczy esküformája látható az Approbat. II. rész I. köt. I. Art.-ban, hol az mondatik, hogy conditioi juramentumában foglaltat-nak. De még ez időtt nem volt divatban a conditiokat külön szerkesz-teni.

megkegyelmezett neki, csak Hunyadvárától fosztá meg. Ugyanekkor Macskásy Ferencz is visszanyerte szabadságát.¹⁾

Ezalatt a bécsi béke azon pontja, mely Bocskay halála után a három megyének és váraknak visszaesatlását határozta el, végrehajtatott. Nyolcz nappal a Bocskay tetemeinek kivitele után (febr. 11) Thurzó György és Forgács Zsigmond Kassára érkeztek.²⁾ „Gyulai István szót ada nekik a várfokról — mond Laczkó — mely dologért kicsinyen mülék, hogy feje nem esék.“ Az ország biztosa Mágoesy volt s ez másnap Kassát feladta. Ugyane biztosok febr. 19-én Tokajt is átvették s „az ország ismét Rudolphus császárhoz hajla.“

Ekép Homonnai két oldalról veszté el a támaszát. A visszaesatolt megyékkel és várakkal erejének fő forrásától volt megfosztva, míg az erdélyi események meggyőzték őt, hogy itt az új fejdelem ellenében — bár ez ipa volt — csak fegyverrel vívhatja ki igényeit. S midőn a Szilágyság határán Goroszlóhoz érkezett, itt találkozott ipa s az ország követével Kornis Boldizsárral, ki tudatá vele, hogy a fejdelem összeparancsolá sergeit s készen várja őt hadával. Ezért bocsássa el a feles kíséretet, mely a kimerült Erdélynek csak terhére lenne. De a főurak és kevés kíséret szívesen fognak láttatni. Homonnai, a reményében csalatkozott Homonnai belátta, hogy e percz nem alkalmas igényei végrehajtására. A főherczeg és főurak támogatásáról biztosítva volt ugyan, de választ még nem kapott a portárol, és fegyveres ereje sem volt elegendő szembeszállhatni az erdélyi hadakkal. Elhalasztá tehát tervei valóstítását s Nyáryval és a kísérettel visszatért. A tetemeket Czobor Mihály és Szécsy Györgyre bízta, kiknek Rákóczy Lajos a Zsigmond testvére szerzett menedéklevelet. A meghalt fejdelemnek 13 szekérre rakott kincse pedig — azok közt a törököktől adott korona is — a főurak zsákmányává lett, míg Homonnai a kapcsolt részekben megfészkelte magát. Az új kíséret febr. 18-án Kolozsvár alá érkezett³⁾ honnan a fejdelem a főurak, s töméntelen nép

¹⁾ Bethlen Farkas V. 283—85. Bojti 264—65. Mikó 176 II.

²⁾ Sepsei, Laczkó, Mikó III. 116. Révai de Sacra Corona, Forgácsot és Dóczit említi. De Istvánfi is Thurzó és Forgácsról szól csak. Lehet azonban, hogy Dóczy is ott volt.

³⁾ Toldy kis krónikája — Tört. Tár. VI. 261. a Kolozsvárra érkezés határnápját febr. 17-re teszi.

elejébe mentek. A tiszta ég rögtön viharossá vált, s roppant zápor hullása között kísérték az egyházba. Másnap gyásztisztelet tartása után Fehérvárra inditák, a fejedelem neje és a főurak nagy száma a menethez csatlakozván. Három nap múlva érkeztek meg s a temeket a fejedelmi palota közelében levő egyházban tették le. Másnap febr. 22-én helyhezék el a sírboltba, melyben elődje Báthory Endre bibornok s testvére Bocskay Erzsébet (Báthory Kristóf neje) nyugodtak. Ott feje felett helyhezék el a fekete zászlót s vakolták a falba az ezüst lapot.¹⁾

Most már Rákóczy valóban fejedelme volt Erdélynek. A gyenge és beteges öreg, kinek egy íze sem volt fájdalomnélküli, de ki azért sok lelki erőt és gazdag tapasztalásokat vitt a trónra, tudta, hogy mennyi küzdelmet fogadott el a trónnal. Aggályteljes napok elébe nézhettek a hazafiak. A zsitvatoroki béke még nem volt végrehajtva: tehát Erdély önállóságának elismerése a porta által kétségbe vonható.²⁾ S vajjon nem lesz-e a rögtönzött választásra háború a felelet? De Mátyás főherczeg s a magyarországi urak magoktartása iránt sem lehettek az első perczen tisztában. Vajjon fogják-e ezek a mult évi maj. 24 iki okmányt oly kötelező erejűnek tartani,³⁾ hogy ellenére mit se kísértsenek meg? S íme a porta és a bécsi kormány egyetértének abban, hogy Homonnai legyen a fejedelem. De ha Homonnai lesz a fejedelem, hová lesz az önállóság, melynek helyreállítása oly sok küzdelembe került? Ez elv megmentéseért fogadta el a beteges öreg a rendektől rárakott terhet, ezért tagadta meg a rokoni kötelékeket — s a történelemnek meg kell vallani őszintén és becsülettel küzdött érte.

Ezalatt Dobai és Széplaki, kiket — még januárban — Homonnai Murad nagyvezérhez küldött, visszaérkeztek. Ők ott becsülettel működtek urok mellett, s kinyerték számára a drága kövekkel ékített szablyát, botot és zászlót s az athnamét a fejedelemség

¹⁾ Toldy úgy hiszi — Rimay életrajzában — hogy Bocskay sír-iratát is — Bod Tymbaulesében és Bethlen Farkas közlik — Rimay készítette.

²⁾ A béke VI-ik pontja a bécsi békét erősíti meg, tehát közvetve Erdély függetlenségét is elismeri. S valóban a bécsi és stambuli udvarok közt e pont felett is volt meghasonlás. Hammer Gesch. des Osm. R. 2-ik kiad. II-ik k. 719 l.

³⁾ L. 186 l. 2 jegyz.

jelvényeit. De a mily híven szolgáltak eddig, oly könnyen elállottak tőle. Jónak látták a viszonyokhoz simulni, hűségüknek egy adandó jele — úgy hitték — le fogja a fejedelmet fegyverezni. A jelvényeket hozó török követség feje Mustafa kapucsi basa volt. Rábeszélték ezt, hogy az atnámében a Homonnai nevét a Rákóczyéval cseréltesse fel. Úgy lön; a tihája kivakarta az első, s helyébe írta a második nevet. ¹⁾ Rákóczy pedig szokatlan ünneppélylyel fogadta, őt magát ezer arannyal s két serleggel s a követségnek többi tagjait is rangjokhoz mért ajándékokkal jutalmazta meg. S hogy az örömnnyilatkozatból mi se hiányozzék, testvérével Lajossal a vaskapuig kísértette.

Homonnai nem oly könnyen adta fel ügyét. Midőn a temetési menettől visszafordult, útját Kővárnak vette. Ezt Pernyeczí Gábor, Husztot pedig Josa deák megadák- s így a kapcsolt részekben két erős támpontra tett szert. ²⁾ De külsegély volt főként az, melytől reményei teljesedését várta. Hogy a fejedelemnek marc. elején Prágába küldött követe, testvére Rákóczy Lajos eredményre nem egyhamar jutand, — bizton hívé. A családi versengés az udvarnál, az Illésházy pártjától támogatott Mátyás bizonyynal minden komolyabb következményt fel fognak tartóztatni. A mint azonban a trónkövetelő a neki szánt jelvényeknek Rákóczy kezébe kerülését meghallá, hívét Budai Istvánt nyomon a nagyvezérhez indítá, hogy ezt a történetekről értesítse, és számára orvoslást szerezzen. A kívánt elégtételt megkapta: a nagyvezér a kapucsi basát „iszonyú kínos halállal (noha nagy summa pénzen váltotta volna meg életét) ölette meg; a deáknak pedig, ki a Homonnai uram nevét kivakarta a levélből, a félkezét elvágatta s fejét vétette.“ A fejedelmi jelvényeket pedig számára újból útnak indítá.

De Homonnai és a porta nem jártak egy úton. Azok politikáját a bécsi békekötésben kikötött várak átadása jelzi. Homon-

---

¹⁾ Ez alig hihető dolog valóban úgy volt. Bethlen Farkas adatát VI. k. 493—nemesak a kassai biztosok levele, Mikó III. 121 l., erősíti meg, hanem a Mátyás és Murad közt váltott panaszlevelek is. Hammer II. 719. Kazy I. 69. a Musztafa megérkezését a temetés napjára teszi. Szerinte Rákóczy Lajos a vaskapuig kísérté volna.

²⁾ Mikó Fer. K a z i n c z y kiad. 175. Bethlen Farkas VI. 505. várnagynak Berei Mihályt írja. Ő az elfoglalást a dolgok folyamával ellenkezőleg, későbbre teszi.

nai csak a békés Erdélynek és részeinek akart fejedelmévé lenni. Ő e részben pártjának, mely főként a magyarországi főurakból állott, teljesen alárendelé magát. De nem úgy a török. Ez a Bocskay által birt összes területek székén kívánta őt látni. Használható ürtügy volt a kéznél: a zsitvatoroki béke nem volt végrehajtva s az ajándékok nem lönek kiszolgáltatva. A két fél közt élénk levélváltás keletkezett ez és egyéb sérelmek felett s egy perczig úgy látszott, hogy fegyvernek kell döntenie. Ily állásában a dolgoknak marczius 18-án a budai defterdár másodmagával, mint a budai basa küldötte Ungvárra érkezett, hogy Homonnait Magyarország és Erdély fejedelmévé tegye. A dolog kényes természetű volt, a párthatározatokkal ellenkezett s Homonnai jónak látta Kővárba vonulni.¹⁾ A defterdár visszatért, de a bekövetkezett események szerencsés fejlődést idéztek elő: az érsekújvári conventio marczius 18-án megerősíté a zsitvatoroki békét. Ugyanezen defterdár Ahmed tihája és Illésházy vezették itt az értekezleteket.²⁾

Homonnai visszavonulása épen nem volt lemondás. Sőt pártja annyiaval buzgóbban működött érdekében. Csak nemrég marczius 12-ről, midőn t. i. az erdélyi fejdelemválasztásról s Homonnainak Erdélyből történt kiutasításáról értesült Illésházy, nem minden neheztelés nélkül írá Rákócynak: „Senki nem lehet oly vak, a ki ezt által nem látja, hogy ha Erdélyben török férkezik, hát Magyarországnak el kell belőle veszni. Immár azért, ha ezen az úton, a kit végeztünk, megtarthatjuk Magyarországnak és a keresztyénségnek javára, micsoda lelkiismeretl magyar az, a ki hazájának és a magyar nemzetnek javát és megmaradását inkább ne kívánja, hogy nem a maga hasznát. Azért kegyelmed jól meg-lássa mind az eleit, mind a közepit, és a végit is ennek a dolognak jól megrostálja kegyelmed, maga vagy gyermekei hasznáért kárt ne tegyen kegyelmed az országnak, se penig új háborúságot és új veszedelmet ne indítson a szegény országnak. Meggon-

¹⁾ Sepsei, Laczkó 119, nyilván írja: a fejdelemséget föl nem vevé, előtte viselvén mind a király becsületét s mind országunknak békességes állapotját. De mi másért vonta volna el Homonnai magát előle épen ekkor midőn mind előbb, mind utóbb ambiálta a fejdelemséget?

²⁾ Hammer II. 720. 1.

dolja azt is kegyelmed, hogy immár mint szintén én, kegyelmed is elhajlott a délről, beteges is, de legfőképen az Istennek ítélletül féljen kegyelmed; az igaz keresményét is, szép gyermeket is e miatt kegyelmed szerencsére ne vesse: bizonynyal higgye kegyelmed, hogy az úr Isten igaz bíró.“ És viszont alább: „a mint látom immár mi magyarok és kegyelmed leszen az egyik, ki felbontja. Sokkal könnyebb háborúságot indítani, hogysem békeséget szerezni. Megérnénk most egyszer velle, mennyi nyomorúságot és pusztítást szenved szegény hazánk, bátor ne indítának többet. Ha kegyelmed okot fog adni hozzá, hogy ezt a végezést, kit én végeztem, megbontja kegyelmed, méltán az egész magyar nemzet, valamig a kegyelmed nemzetségében egy tart, méltán halálos ellenségeknek tarthatják és átkozhatják őket. Azért kegyelmed értsen egyet Homonnai urammal és alkudjék meg vele, hazánknak javát és megmaradását nézze kegyelmed, nem csak a maga hasznát és becsületét. Ehez a kegyelmed cselekedetihez képest Báthory Zsigmond is Prágából elindult, oda megyen Erdélybe, kegyelmed őrizkedjék tőle.“¹⁾

De mielőtt Rákóczy e sorokat megkaphatta volna, elútagzott a Marosvásárhelyre, marc. 18-ára hirdetett országgyűlés megnyitására. Az országgyűlésnek, mely őt fejedelemmé választá, nem volt ideje megoldani a függő kérdéseket, szervezni az alkotmány-nak némely megingatott alapjait. Itt voltak azok szőnyegre kerülendők. Mindjárt kezdetén megszavazták az adót, de azután a kitűzött tárgyak közül alig egy kettő jöhetett szóba; mert egy levél érkezett Homonnaitól, melyben ez kijelenté, hogy kész fegyverrel is elfoglalni a már a török által is neki adott széket. A levél nagy háborúságot idézett elő, a szervezés munkálatát későbbi gyűlésre halaszták, a helyett figyelmöket a szükséges előintézkedések megtételére fordíták.²⁾ Mindenek fölött Magyarországra küldtek egy követséget, mely ott a dolgokat a rendekkel egyenlítse ki. Azután Balassi Ferenczet a nagyvezérhez indíták, hogy ezt en

¹⁾ Sepsei, Laczkó 118 l. — Valóban Báthory Zsigmond útnak indult Prágából, hogy elfoglalja a fejedelmi széket. de meghallván a választást, visszatért.

²⁾ Weiss Naplója: Fundgruben III. 197. V. ö. Bethlen Farkas sal, kinek azonban chronologiai rendje nagyon zavaros, bár az egykorú naplóból teljesen tisztába hozható.

gesztelje meg. Végre segély után néztek s megbízták Szilvási Boldizsárt, hogy a moldvai s utóbb havasalföldi vajdákkal igyekezzék véd- és dacz szövetséget kötni.

A dolgok e gyűlés folyama alatt még jobban is kezdtek bonyolulni. Báthory Gábor újra a sorompóba lépett — s Maeszkásy Ferenczet Vásárhelyre küldé. A fejedelem sem alkudozásba nem bocsátkozott vele, sem el nem útasítá. De ennek szállását sem volt szabad elhagynia s ualnmában—mert egy gyékény szövő asszony-nál volt szállva — a „gyékény - bordába üle és megtanulá a gyékényszövést.“ ¹⁾ A gyűlés nem minden zaj nélkül oszlott szét s a köz aggodalmat egy ujon érkezett török követ csak nevelé, ki kemény fenyegetésekkel követelte Rákóczytól, hogy székét Homonnainak adja át. De Rákóczy a tett lépések eredményét be akarta előbb várni s nyugodtan tűrte a fenyegetéseket. Sőt Szuhay Gáspárt kiküldé vejéhez, hogy ezzel alkudozásokat kezdjen s egy menedék levelet kézbesítsen neki. Helyesen számított: a vihar lassanként csillapulni kezdett.

Legelőbb is a Magyarországra küldött követek mutattak fel eredményt. Itt a felső megyék rendének Kassán márczius 25-én gyűlése volt. Sokan valának jelen a főurak közül s az erdélyi dolgok a tanácskozásnak igen fontos részét tévék. Híre volt, hogy Homonnai a hajdúkat biztatja, maga körül gyűjti, hogy Bocskay Miklóst rávette, hogy Szathmár várát ki ne adja, hogy a törökkel barátságosabb lábon áll, mintsem azt a haza biztossága megengedné. Mind e dolgok nem egyeznek meg a rendek czélzataival. Hogy Homonnai erdélyi fejedelemmé akar lenni, arra szemet hunytak s az általa elfoglalt Kővár és Huszt ügyét nem tárgyalák. De megtilták a hajdúk zavargásait és gyűlésezéseit s elrendelék, hogy vagy rendes zászlók alá sorakozzanak, vagy kerületekbe térjenek vissza. Thurzó Györgyöt megbízáék, hogy Homonnaival egyenlítse ki a függő kérdéseket, Bocskay Miklóst pedig felszóliták, hogy Szathmárt haladéktalanul adja át.²⁾ A rendeknek hát — mint e tények mutatják — komoly szándékuk volt végrehajtani a bécsi békét és a nyugodalmat nem engedni megzavartatni — ám

¹⁾ Nagy Szabó Ferencz Mikó I. 102. Bethlen F. VII. 522. Sar-masági Zsigmondnak nevezi.

²⁾ Kovácsics Suppl. III. 355. Istvánffy 521 l.

ha szép szerével elnyerheti Homonnai a fejedelemséget, ők nem fognak útjában állani.

Ez volt a magyarországi főuraknak gondolkodása. Bizony-nyal ők szívesen látták volna pártjok egyik legkitünőbb tagját Homonnait az erdélyi trónon, szívesebben, mint az agg Rákóczyt s hogy ezt békés úton eszközölhessék, hajlandók is voltak érdekében az eddig követett úton tovább haladni. Ide czéloztak, midőn Kékedi Györgyöt és Csató Imrét a budai basához küldék, megtudni gondolkodását s terveit az erdélyi fejedelemség ügyében,¹⁾ melyek a kassai határozatok hozatala s a visszacsatolás megtörténte óta módosulhattak. A válasz biztató volt s a rozgonyi értekezlet megtartása után, hol Homonnai saját czélzatait a párt törekvéseinek szívesen alárendelé, újabban írtak és izentek Szuhay Gáspár által Rákóczynak (apr. 20 án). Elmondák, mint fő érvet, hogy a török őt sohasem fogja megerősíteni, sőt hogy hadakat indít Erdély ellen. „Kérjük annakokáért kegyelmedet—folytaták e levelekben—az Istenért is, kegyelmed mint atya szerelmes gyermekével, úgy igazgattatván fő eszes okos emberek által, végezzen minden jót, egymással szépen megalkuván, s ő felségének először mindeneket hírré adván, jöjön ki Erdélyből kegyelmed s az országnak ő kegyelmét (t. i. Homonnait) commendálván vigye be a vajdaságra, mely kegyelmednek sem gyalázatjára, sem peniglen kisebbségére nem esik, azt jól látjuk. De minthogy a töröknek ő kegyelméhez való declarált jó akaratját nyilván esztünkbe vötték, és a botot zászlót immár el is hozták ő kegyelmének s Egren vannak véle, csakhogy addig, míg kegyelmed végez ő kegyelmével, nem acceptálja: kérjük mégis kegyelmedet, holott jól tudja azt kegyelmed, soha kegyelmednek nem akartunk gonoszát, hanem mindenkor javára voltunk és igyekeztünk, mind magának s mind az egész országnak csendes megmaradását és javát is mind peniglen e mostani hazánkban való szép békességet jól meggondolván: szálljon magába, és addig, míg én Thurzó György ő felségének Mátyás herczeg urunknak bizonyos és kiváltképen való hivataljából felmegyek Bécsbe, holott ő felségének mindeneket proponálván s diligenter eleibe adván, értésére kell adnom, végezzen minden jót ő kegyelmével, ő kegyelme pedig ad ulterio-rem

¹⁾ Mikó III. 120.

usque suae Mattis resolutionem csendességben lészen, és a kegyelmed salvus conductusára is bé nem megyen. Mert ha kegyelmed addig semmi bizonyost ő kegyelmével nem végez, a botnak is és zászlónak kezéhez való vételét kényszerítetnek megengendni ő felségek.“

S valóban a főurak Thurzónak bécsi útjától sokat vártak. Nem a porta volt az, melyre ők a fősúlyt helyhezék — mert tisztában kelle lenniök, hogy a viszonyok változtával, a visszacsatlás megtörténte után, ez könnyen el fogja Homonnait ejteni. Ők Mátyás útján, magyarországi segélylyel akarák ennek ügyét előmozdítani, hogy benne jövőendő czélzataiknak biztos támasza legyen az erdélyi trónon. De a Rákóczy ügye már határozottan jobbra fordult.

Szilvási Boldizsár előbb a moldvai vajdával s ezután rögtön a havasalföldi hospodárral megkötötte a véd- és dacz szövetséget. Csak hamar azután Balassi is visszatért a nagyvezértől. Ez nem értett egyet a magyarországi főurak czélzataival, sőt azokat határozottan kárhoztatta. Könnyen kivitte tehát nála Balassi, hogy ez csauzokat küldött Homonnaihoz, kik által meginteté, hogy tartózkodjék Erdélyt haddal támadni meg, sőt igyekezzék ipával a fejedelemségi kérdésben kiegyezni. ¹⁾

A fejedelem Marosvásárhelyről Fogarasba ment, hol a békére már hajlandó Homonnai s a törökök követeit fogadta. Hat hét mulva innen Fehérvárra utazott és Veres Dávidot s Weiss Mihály brassai tanácsost a portára, Senyei Pongráczot pedig a császárhoz küldé. A prágai udvarnál Rákóczy fejedelemségéről hallani sem akartak, de ettől kevesebbet is tartottak. A fényes kapu megengesztelését pedig — mióta a nagyvezér nem mutatkozott idegennek — elérhetőnek hitték. Sem a fejedelem, sem a tanácsurak az ország jogaiból egy talpalatnyit sem akartak engedni, s gazdag ajándékok kíséretében szorgalmazák a követek által, hogy a szultán adjon athnamet a szabad választásról s küldje el a szokásos jelvényeket. Ne engedje továbbá, hogy mint Murad basa tett, a kinevezés jogát bitorolják, sőt intézkedjék, hogy a basák minden egyes esetben segéljék az országot. De Erdély fegyveres erejét se vegyék igénybe, sőt az országon se vonuljanak át. A mely bég „jó szomszédságot nem tartana velünk, tétessék ma-

¹⁾ Weiss naplója Trauschens Fundgruben 197 l.

zullá (azaz birtoka, vesztetté). Moldvabányát és Boksányt¹⁾ Krassó vármegyében, s Világos várát, melyek Erdély határában vannak, s melyekből a vitézek messze vidékre járnak ki rabolni, minthogy a szegénység szét szalad, adassa vissza a padisah. Sürgessék végül a tíz ezer aranyat tevő adónak tíz évre elengedését.²⁾

A dolgok rendes mederbe kezdtek térni s a jun. 10-ére Kolozsvára hirdetett országgyűlés nyugodtan folyhatott végig. Magán és közjogi tekintetben e 15 napig tartó gyűlés egyaránt nevezetes volt. Az 1594-iki undok vérengzés után 1595-iki apr. 16-án megnyílt országgyűlés divatba hozta a jus ligatumot, mely szerint a le-mészároltak utólag becssteleneknek s vagyonaik elkobzottaknak nyilvánítottak,³⁾ a nélkül, hogy a törvényes örökösök ezeket kere-shették volna. „Nagyságod közinkbe küldött propositiojából megértettük nagyságod reánk való kegyelmes gondviselését nem csak az külső dolgokra való vigyázásban, hanem az szent igaz-ságnak, mely ez mi országunkban égynehány esztendőttől fogva existált, fölkeresésében és megkötött törvényeknek megszabadtításában.“ S ennek értelmében mindazon adományozásokat, melyek Gálfi János és Gyulai Pál törvénytelen haláluk óta a törvényekkel ellenkezőleg tétettek érvényteleneknek nyilváníták. Egyszersmind a törvénytelen birtokosok beperlésének módját is elhatározzák. De hogy a küszált birtokjogi viszonyok rendeztesse-nek, csak az igazságos új adományok hagyattak érvényben. El-

---

¹⁾ Weiss Mudva és Bokesiának írja, Bethlen F. az elsőről nem szól, de az utóbbit Boeskanak nevezi. De hogy az általam említett két hely értendő, az kétségtelen. Mindkettő a Boeskay mozgalmak alatt került török kézre. Világost a rácok árulták el.

²⁾ Az útasítás olvasható Weissnál fennidézett helyen.

³⁾ „Melylyel pracludáltatott az igaz haeresektől és successoroktól, hogy törvény szerint is igazságos praetensiójokat ne prosequálhatnák“ az az a tulajdonképi jus ligatum, „a rabságban vagy kötelben tartott igazság.“ Mondja az Appr. Part. IV. Tit. XX. Art. 4. De az Appr. itt nyilvánvaló tévedéssel, az 1608-iki Rákóczy alatt hozott törvényre hivatkozik. Mondom nyilvános tévedéssel, mert két gyűlés határozatát forrasztja egygyé. Ugyanis mind az 1607. jun. 10-iki (bevezetés) mind az 1608. sept. 21-iki (tehát Báthory Gábor alatti) gyűlés eltörölte a jus ligatumot. Az első kiadták Kemény és Kovács, Erd. Tört. T. II. 92, a második megvan az akadémia kézirati gyűjteményében (Teleki Erd. országgyűlési Art.).

lenben a Mihály vajda Basta és Székely Mózes adományai érvénytelenek.

A szabad vallásgyakorlatot teljes érvényében meghagyák, azonban a több ízben kiűzött s újra befogadott jézsuitákat száműzők Szilvási, Kornis, Kálnoki, Beldi s más kath. főurak tiltakozása ellenére. ¹⁾ A kath. papoknak egyházi szertartások végrehajtására szabad legyen a városokba — Várad kivételével — bemenni, de csak a szertartás tartama idejére.

Bocskay végrendeletének az erdélyi részekre vonatkozó pontjait semmiseknek nyilvánítták. Homonnaihoz menjen az ország és fejedelem nevében követtség, mely tőle Husztot és Kővárt vissza követelje „mínekelőtte egyébre mennének.” Kővár átadóját Pernyeczit megnótázták. Görgény az ország vára — „mely más kéznél van” — vétessék vissza. A zászlós urodalmakat eltörölték. Jövőre a vármegye ispánja mindenütt gyakorolhassa hivatalos jogait.

A viszontagságos idők alatt az ország nagy pusztulásnak volt kitéve. „Sok faluknak csak az helye vagyon, némely faluban egy kicsiny, két, három vagy négy ház maradt meg, abban is kiben vagyon ember, kiben nincs: hogy ha afféle elpusztult helyek meg kezdenek telepedni, hat esztendeig szabadosok legyenek az adófizetésből és szolgáltatásból.”

A szabad hajdú név az országban ezelőtt is gyűlölt és rettegett volt, „nem az ország, hanem a maga javát kereste, mihelyt egyik rend (azaz csapat) megtöltözött az mingyárt eloszlott és az országnak soha semmit sem szolgált.” Az ilyen „dülő, fosztó, kóborló bűjdosók” az országból kiirtassanak, sőt a szabad hajdú név örökre eltöröltessék, a hajdúkapitány vagy hadnagy száműzessék, „hanem nagyságod hópénzes szolgát tartson, kik hópénzükön éljenek. A székelység is ha felkel, ne szálljon a lakságra vagy szászságra, s ott ne mulasson ha kell is szállnia. A székely veres darabontok pereiket a székbírák előtt folytassák.

De e gyűlés figyelme még sok mindenfelére kiterjedt. Szőnyegre került a szökött jobbágyok, dézmák, harminczadok, kereskedés, só ügye, rablók, orvosok, a nemesség elöl elzárkozó

---

¹⁾ Az óvástétel Mike gyűjteményében, latinra fordítva Kazy Ilist. Hung. I. 90—92 ll.

városok, háborúkba elegyedő papok, mesterek, deákok stb. A kapcsolt részekre kiterjeszték az erdélyi perrendtartást. A fejedelem — tekintve az országos inséget s a gabona drágaságát — a dézma árendát elengedte, de a rendkívüli követségekre tett költségeinek megtérítését követelte. „Könyörgünk — válaszolák a rendek — nagyságodnak, halassza ezt a dolgot a jövő gyűlésre; akkor a költségnek summája is nyilván fog lenni. Ez alatt a szegény község is alkalmas lesz a fizetésre, holott mostan éhelhaló levén, semmi terhet reá nem vehetünk.“¹⁾

Az országgyűlés egész lefolyása Rákóczynak kedvezett. Ideje volt bevárni az alkudozások menetét s lépéseit ahhoz irányozni. De török követektől csak későn kapott hírt s Sennyeyt is csak jul. 5-én fogadta a prágai udvar. A követ felhívta a császárt, hogy Rákóczy Zsigmondot Erdély fejedelmének ismerje el s erősítse meg, hogy a török segílyt kereső Homonnait célzataitól títtesse el s Kövár és Huszt visszaadására kényszeríttesse.²⁾ A prágai udvarnál ez időben nem kevesebb czéloztatott mint a bécsi béke megsemmisítése. Épen ezért a fogadást megelőző napon a bécsi békének nyilvános ellenzői, a gyűölt Forgács esztergomi s a még gyűlöltebb Szuhay

¹⁾ Ezen szavakból világos, hogy a követségek e gyűlésre nem tértek vissza. Téved tehát Bethlen s kik öt követik, a kik azt hiszik, hogy e gyűlésre már minden bajnak vége volt. A portai követek még alkudoztak, a prágaiak csak jul. 5-én nyertek audientíát. Az is tévedés, hogy Homonnaival az egyezkedés létre jött volna s épen a kassai határozatok következtében. Bethlen a kassai végzésekben keresi az indokot — de ezt datum nélkül említi fel. Két gyűlés volt ez évben Kassán, az igaz, de az egyik febr. 14-én, hol csak a visszacsatlás ügye jött szóba, a másik márcz. 23-án (Kovácsics Suppl. III. 355.), melyről fenebb szóltunk, de a mely nem gyakorolt Homonnaira ilyen hatást. Bethlen csaknem szóról szóra írta át Istvánffy (vagy mindketten Szamosközyt?) de a napszám megemlítése nélkül. De abban tévednek Bethlen Farkas követői, hogy Homonnai e gyűlés kezdete előtt mondott le, e gyűlés előtt, mely az elfoglalt két várért megint, sőt erőszakkal is fenyegeti. Bizonyynal, ha kiegyezés jött volna létre köztük, a végzés is másként hangzott volna. Még idő lett volna a prágai követeket is visszahívni, ki ott ellene jul. 5-én léptek fel.

²⁾ Rummy Monum. II. 341. közölve a Sennyeyi előterjesztése. A küldetés idejével tisztában levén, az adat jul. 5 csak a felterjesztés napjára vonatkozhatik.

kalocsai érsekké neveztettek s Rákóczyval is — Homonnai ellenében szívesen kezdtek alkudozni.

Homonnai ily módon sajátságos helyzetbe jutott. A török ez időre el fogja ejteni, ezt a nagyvezér csauzainak szavaiból is kivehette. Pártjától csak békés beavatkozást várhatott, de ennek minden eszközei ki voltak már meritve s az uralkodóház tagjai közt keletkező vihar a reménytől is megfosztá, hogy többet nyerhessen — mert jól tudá hogy a küzdelemben épen e párt fogja a főszerepet játszani. A jul. 25-ére Pozsonyba hirdetett országgyűlés, melytől némi eredményt várhatott s melyre követül Rákóczy Kemény Boldizsárt küldte, eloszlott a nélkül, hogy megnyílt volna. De Sennyei Pongrácz urát a császárral kibékeltette, mi bizonynyal zavarólag hatott terveire. Még kevesebb kilátás arra, hogy Erdély el fogná ismerni. Aztán barátai is engedékenységet tanácsoltak. Épen jókor jött ipának egy követé — talán épen az, melyet a fejedelem az országgyűlés határozatából küldött. Indítványba hozá ez által, hogy jelöljen ki egy bizonyos helyet a személyes találkozásra s midőn a menedék-levelet meg kapta a számára küldött kíséret társaságában Gyulafehérvárra utazott. A kiegyezés itt létrejött, Homonnai lemondását a fejedelemségről bejelenté a nagyvezérnek, de a Bocskay koronáját magánál tartá, s sem Husztot, sem Kővárt nem adta ki. ¹⁾

Bethlen Gábor ez ideig szemlélője vala csak az ügyek folyamának s a küzdelemtől távol tartá magát. Most elérkezettnek hitte az időt, hogy ahoz menjen, kit Erdély jövődő fejedelmévé szemelt ki. Fogyatkozott állapota volt, „mert — írja Mikó — elkölt kezéről Hunyad s nem vala semmi jószága a pusztá Ilyénél egyéb. A fejedelemtől elbucszúék és kimene Ecsedbe Báthory Gáborhoz, szolgálja levén.“ T. i. már korábban az őrség parancsnokává nevezte ki őt Báthory, s most nagy becsülettel fogadá és Aranyos-Medgyessel megajándékozá „maga felesége és szolgálai tartására.“ Megérkezése alkalmul szolgált a terv létesítésén kötöttözött erélylyel munkálni: békés úton, pusztá alkudozások által rábírní Rákóczyt a lemondásra. Az ország hangulatát jól ismerő

¹⁾ Sok levelek s követek járása után nyáron bejőve Homonnai mondja Mikó Fer. 176. Kemény Bold. követségéről beszél Kazy I. 69. csakhogy hibásan Jánost irt. V. ő. Bethlen 508.

Bethlennek biztos adatai lehettek, hogy a korábbi kudarcz nem fog megújulni.

Thoroczka márcziusi követsége előkészíté a terrenumot. Már azon körülmény, hogy akkor nem útasították el, hanem, bár teljesen visszavonulva, ott tarták, jel volt, hogy a fejedelem, ha nem hitte is elérkezettnek az időt ezen alkudozásokra, de azokkal végleg szakítani nem akart. Most hát az ecsedi uradalomból Imrefi János küldetett hozzá, régi hive a Báthoryaknak, ki a Gábor érdekében mindjárt Bocskay halála után fellépett, s kit — mint láttuk — Homonnai ezért meg is feddett. Jól ismerék az öreg legnagyobb gyöngéjét: uradalmi szaporítása körül nem igen válogatta az eszközöket. Emelkedését házasságának köszönheté. Ez nyújtott módokat, hogy középbirtokú nemzeti urból nagyságossá, a roppant makoviczai s más uradalmak birtokosává lehessen. Elérte a legnagyobbat, mi előtte elérhető volt, de aggultan, köszvényesen, betegség által kínzatva s most már egy eszmének élve, hogy családi felemelt fényét letűnni ne engedje. Mégis most is, mint fejedelem az országban „mely még akkor igen szegény és pusztá vala,” s melyet egy inséges év csapásai sujtottak „a mi kincse az országnak kezébe akadhat vala, azt Bar-na István komornyikjától igen kiküldözi vala Magyarországba.”¹⁾ Mert nem ragaszkodott annyira a trónhoz, mint uradalmihoz, nem annyira a népszerűséghez, mint a vagyonhoz. Hogy ő három fejedelemnek az ős-apja²⁾ azt meg sem álmodá, csak azt tekinté, hogy három kiskorú fiúnak az apja, kiket az ország első birtokosai közt akar látni. De ez azok előtt, kik őt trónjától le akarták tuszkolni, nem volt titok, s nem tervöknek, ha sikert akartak, ezen kelle épülni.

Imrefi nem lehetett valami kellemes jelenség. Borsos Tamás „hosszú nyakú, megfonnyadt” embernek nevezi, de ki azért sima nyelvű udvaronc volt. Jobb követet nálánál találni sem lehetett volna, ki a fejedelem helyzetét és körülményeit igen ki tudta aknázni. Pártja urának már volt Erdélyben s most sokan a főurak közül is hozzá csatlakoztak: mint Kendy István, fia a lefejezett Sándornak Erdély nagy államférfiának, s Kornis Boldizsár,

¹⁾ Borsos Tamás Önéletleírása Erd. Tört. T. II. 36.

²⁾ I. Ferenczet, ki sohasem uralkodott, nem számítva ide, t. i. a két György és II. Ferencz.

ki a katholicus szülöktől származott Báthoryban vallásának támaszát vélte feltalálni. Imrefi minderre tudta alkalmoszerűleg figyelmeztetni a fejedelmet. Öreg ember ő már életének vége közelg s halála nem kis zavarokba fogná Erdélyt dönteni. Igaz, hogy Rudolf elismerte s szövetséget is kötött vele, de mi értéke ennek, midőn a főhercegek s a császár közt kitört a viszály, és ő Mátyástól s a prágai udvartól megerősítését nem várhatja s vajjon nincsenek uradalmi veszélyeztetve, melyek a magyar király ditiójában fekszenek? Aztán a törökországi követek is Weiss és Veres épen ez időtt tértek vissza: nem teljesen kielégítő válasszal. Ezeket csak hosszas alkudozások után bocsáták el, s akkor is kevés jó szóval, kevés biztatással. Nemesak hogy a kívánt városokat nem adja vissza a török, hanem ezek felett még Lippát és Jenőt is követeli.¹⁾ Engedjen a töröknek vagy daczoljon vele? egyiránt veszélyes. Jobbnak látta tehát Imrefivel tényleges alkudozásokba bocsátkozni. Annak alapján Szádvár és Sáros várakat jelölte ki, melyeket Báthory számára Csáky István özvegyétől szerezzen meg. Imrefi visszatért azon biztos hittel, hogy ura ezek teljesítésében egy napig sem fog habozni.

Alig hogy az alkudozásban az első lépések meg voltak téve, a hajduság kebelében nevezetes mozgalmak támadtak. A hajdúk még mindig együtt voltak, még mindig várták, hogy a bécsi béhének őket illető pontja teljesedésbe vétessék. Már Homonnai is kaczerkodott velök, sőt ezek ragaszkodásuknak több jelét mutatták. De Homonnai, ki nagyravágysa mellett sem tagadja meg pártját, soha sem használta fel őket másként, mint hogy általok nyomást gyakoroljon, sőt a kassai határozatok óta, mely ezek

---

¹⁾ Hogy Báthoryval az alkudozás csak a Homonnaival történt kiegyezés után vette kezdetét, az nem szenved kétséget Bethlen elbeszélése s a dolog természete szerint. Ez tehát a nyár végén vagy az ősz elején lehetett, miután Mikó is a Homonnai Erdélybe jövetelét nyárra teszi. Hogy Weiss és Veres visszatérése is ekkorra esik, az előbbi naplójából világos. Augusztusban még maga írja, hogy távol volt, de a sept. 22-iki nagy üstökös már otthon — Brassóban — látta. — A Rudolfal kötött frigyét Kazy I. 70. említi s a dolgok ez állásában nem is hihetetlen. Rudolf benne Mátyás ellen támaszt keresett, sőt a hajdú-mozgalmak alkalmával épen Rákóczy Lajost bízta meg ezeket a maga részére vonni. Hatvani Brüsseli Okmánytár III. 306.

leszállítását elrendelé, még kevésbbé látszott rájuk támaszkodni. De mióta Rákóczy a német udvarral kibékült, s ennek következtében a szultánnak teljesen meg sem nyert kegyét elveszté, mióta ez hasztalanul sürgette a zsitvatoroki béke pontjainak teljesítését, a kikötött ajándék és követ küldését, mióta az uralkodó ház tagjai közt kitört viszály nyilvánosságossá lett, mint egy titkos kéz ösztönzésére a hajdúk is mozogni kezdtek. Ez a titkos kéz a porta volt.

„Rákóczy Zsigmondra pedig a porta haragját — írja Nagy Szabó — vagy hogy úgy mondjam valami kedvetlenségét vetette volt. Csak egy levelében találtak egy szokatlan phrasest, melyet a diván eleibe adtak volt, s úgy contemnálták a nagy istenes jámbor és Istent félő fejedelmet.“ Ez a szokatlan „phrasis“ németessége volt, „kit itt benn a portán — mondja Borsos Tamás önéletrajzában — Görcsi Mehemet basa ő maga — már ekkor befolyásos államférfi, utóbb nagyvezér — megmondott magamnak, hogy ő támasztotta fel a hajdúkat Rákóczyra, hogy németes volt.“ A terv kivitelével Ali, budai basa bizatott meg s a percz erre igen kedvező volt. A végházak rosz karban voltak, az őrség el akar széledni, mert nem fizettetik, élelmiszereket nem kaptak, mert nincs hitel, mert a régieknek árával is tartoznak még. Ily viszonyok közt kezdtek a hajdúk fő emberei Budára menetetni bizonyosan hivatva, hova pedig a jelszó — semmi kétség benne — Konstantinápolyból érkezett.¹⁾ S midőn már itt a terv el volt intézve, a hajduság, a szolnoki bég s más törökök Debreczenben oct. utolján gyűlést tartottak s elhatározzák, hogy a Szikszó alatt levő népséggel itt táborba szállnak s királyt fognak választani.²⁾ E nép már oct. 20-ika óta zajlongott,³⁾ és várta hogy a fölkelés jelszava megadassék.

A felső magyarországi biztosok, Dóczy és Forgács e mozgalmak birére megtették a szükséges intézkedéseket. Érintkezésbe tettek magokat Rákóczy Zsigmonddal, intve őt, hogy kötelezettségétől el ne álljon. Parancsot küldöttek a megyékre, hogy fölkeljenek, Báthory Gáborhoz, hogy zászlóaljaival siessen a haj-

¹⁾ Mátyás levele a császárhoz. Hatvani III. 232 l.

²⁾ Forgács és Dóczy levele Mátyáshoz. U. o. 231 l.

³⁾ Sepsei, Laczkó 123 l.

dúk ellen, míg maga Forgács Tokajnál készült táborba szállani. Még előrelátóbb volt maga Mátyás. Nem tartott ugyan e tél folytán nagyobb veszélytől, de azért a végvárok parancsnokaihoz rendeletet küldött, hogy főként a Dunánál őrködjének. Irt a budai basának is, kinek működését jól ismeré, intve őt, hogy a hajdúk pártolásától álljon el. De mivel a protestatiók — más gonoszok megelőzői — szóval és írásban már megtörténtek, útasította Thurzót és Homonnait, hogy nyugtassák meg őket, ha lehet szép szerével.

A közben a hajdúk ezélezatai mind világosabban nyilatkoztak. A debreczeni gyűlés után, mely feladatához képest már is erős izgalmakat támasztott, főnökjeik Budára mentek — kik közül öten ott maradtak, többen pedig az emrakhorral — istálló mester — s más előkelő törökökkel Szolnokra mentek. Helyre akarják állítani Magyarországot úgy mint Bocskay idejében volt s Homonnait királylyá tenni, ki még nem nyilatkozott ugyan „de tettei után ítélve — ír Mátyás — félelmes, mert mint nőtlen ifjú, nagyratörő lélekkel bír.“ A tűz — ír Mátyás — nagyobbra nőheti magát, mint Bocskay idejében volt!“ Számok naponként növekszik, ez idétt már hat ezer volt, észrevétlenül tűnnek fel és le, elfogdosák, s soraikba állítják a huszárokat. Már is Szikszóig nyomultak s más helyekkel együtt elfoglalák. Előhaladásuk borzasztó pusztítással jár s a felső-magyarországi biztosok, Doczy és Forgács nem hiszik, hogy másként rendre útasíthatók volnának, mint fegyveres erő által, Mátyás még gonoszabbat sejtett: megrohanni Érsekújvárt s a roszul védelmezett végvárokat, és innen az örökös tartományokba ütni, ezt hitte fölkelésök céljának. ¹⁾ Egy csapatjuk — magának Nagy Andrásnak vezérlete alatt — elfoglalta Putnokot s egész Tokajig barangol. Thurzó ezen nemrég nyert birtoka közelében rosz szomszédoknak tartva őket, visszanyomta ugyan, ²⁾ de ez épen nem gátlá a felkelés terjedését.

Ily körülmények közt küldék a felső magyarországi biztosok Kékedit és Bornemiszát alkudozás végett a hajdúkhoz. Hasztala-

¹⁾ A fenebbi források Hatvaninál III. 233—239 l.

²⁾ Kazy Hist. I. 70 l. Nem tesz ugyan fel más datumot, mint az 1607-iki évet, azonban ez esemény nagy hihetőséggel a hajdúk Kassa alá vonulása előtt volt. Összevetendő Petővel ez évről.

nul. Ezek kijelenték, hogy addig meg nem nyugosznak, míg Magyarországnak királya nem lesz, sőt azzal sem gondolnak, ha Magyarországból kiűzetnek — a hódoltságban már van számukra föld biztosítva. Ekkor már egészen fanatizálva voltak. A bécsi békével vallásszabadságukat is megtámadva látták, és egyes papok, mint Foktői Máté, nem kis részt vettek a fölkelés terjesztésében. Már nov. 22-én Kassa alá mentek, követelve, hogy a hidon szabad átvonulás biztosíttassék számukra. Nem merék megtagadni a biztosok, nehogy a várost ostrom alá fogják. S most a hajdúk a szomszéd falukban széledtek el. A veszély valóban nem közönséges volt. A biztosok levelei egymást érték Mátyás főherczeghez s ez viszont pénzért és segélyért mindannyiszor sürgette bátyját, a császárt. De a császár nem bizott sem a főherczegben, sem a főurakban s kéz alatti intézkedésekhez folyamodott. Az erdélyi fejedelemmel való összeköttetését akarta felhasználni s ennek testvérét Rákóczy Lajost megbízta, hogy igyekezzék a hajdúkat az ő részére megnyerni.¹⁾ Fölösleges kísérlet! a hajdúk már ekkor más részre előnyösebb szövetségre vetették szemeket.

Báthory Gábor a felső magyarországi biztosok felszólítására dandárjával, mintegy 3000 emberrel s tarackokkal átmenvén a Tiszán, Tarczai és Tokaj közt táborba szállott.²⁾ E hírre a hajdúk felkészültek, hogy öt vagy részökre nyerjék, vagy megütkezzenek vele, Báthorynak még ekkor őszinte szándéka volt leültetni őket: „lova hátán forgolódván — mondá maga később — minden népével, sem költséget, sem fáradságot nem nézván, szeretettel szolgált és mindenképen azon volt, hogy még akkor az inségtől megszabaduljon az ország.“ Azonban csak maga volt táborban, a megyék dandárai mindig késtek, német sereg sehol sem volt látható, a főurak váraikba vonultak vissza, s ő egy maga a már 8,000-re nevededett sereggel nem lett volna képes megmérkőzni. De ideje sem lett volna: mert már első napjaiban táborba szállásának — nov. 30-án — az egeri basa leplezetlen őszinteséggel megírta neki a mozgalom eredetét: „tekintetes nagyságos

¹⁾ Rudolf jelentése a német birodalom rendeihez. Hatvaninál III. 306 l.

²⁾ Sepsei Laczkó Mikónál III. 123 l.

fiam, így magyarázza meg magának és értse meg a hajdúknak ezen fölkelését vagy csoportozását, nincsen az sem nagyságodnak, sem a magyar nemzetnek kárára; és a jó Isten látja mi sem voltunk soha és nem vagyunk a magyar nemzet kárára, valamiképen áll hatalmas császárunknak ígérete, a míg csak fejünk meg fog lenni soha sem állunk el a magyar nemzettől. Hasonló okból ezek a hajdúk győzhetetlen császárunknak fejet hajtottak és ruhájába kapaszkodtak. És mindenesetre itt a szomszédságban szükséges, hogy nagyon ne bántogassuk a hajdúkat és ne zavarjuk tudván, hogy a ki őket haddal támadja meg, ellensége az a hatalmas császárnak. Így tudja meg tekintetes fiam ezen tanácsomat stb.“¹⁾

E levél mindenesetre intésül szolgált Báthorynak, hogy támadólag ne lépjen fel és erre alkalmas ürtügye is volt, mert mind Magyar-, mind Erdélyország biztosai már útban voltak, oly útastítással látva el, hogy próbálják meg a hajdúk békés leszállítását. A magyarországi biztos maga Homonnai Bálint, az erdélyi Sarmasági Zsigmond volt. A találkozás a hajdú vezérekkel a Kis-Hernád mellett Ináneson történt, Muharem tihaja (deák) jelenlétében, de kiegyezésről az akkori hangulat mellett szó sem lehetett: „ők, mondák a hajdúk, nem uralják a németet, mert nem az ő nemzetekből való, másodszor, hogy pápista bálványozó, harmadszor hogy semmi fogadását meg nem állja és az Bocskay István adományát sem teljesíti be, az kire kötötte magát, hogy megadja a bécsi végezés szerint. Azért magyar fejedelmet akarnak uralni. Így levén ezek — folytatá Szamosközy előadását: — ugyanott Homonnai Bálint uramot akarák fejedelemmé választani, de teljességgel recusálta. Nyolcz egész napig mikoron így veszekedtek volna és látnák mind Sarmasági uram, az erdélyi fejedelem képében való orator, mind pedig Homonnai uram, hogy semmiképen meg nem alhatnak, ötven napig való frigyét vetettek egymás között, hogy addig mindkét fél csendességben legyen. A frigynek első napja kis karácson—azaz 1608-iki új év első napja.“²⁾

A hajdúk zavargása, a magyar és erdélyországi főurak közt ezélba vett közös működés Rákóczyt Váradra szólítá ki. Mint előre

¹⁾ A levél Hatvaninál III. 243 l.

²⁾ Szamosközy levele György Deákhhoz Erd. O. Tört. Tára II. 124 l.

kiszámíttatott, az nem középszerü hatást gyakorolt rá. Itt várta be a fegyverszünet létrejöttét, innen indította követeit Szilvási Boldizsárt és Pécsi Simont Báthory Gáborhoz, hogy a megkezdett alkudozást vele befejezzék s miután Bánfi Dénest, a Báthory Gábor sógorát a váradi kapitányságból elmozdítá, s hogy e fontos örség kétes percekben hű kezekben legyen, ennek helyére Rhédei Ferenczet nevezte ki, visszatért Gyulafehérvárra „Déva felől a belenyési úton sok veszélyek közt.“ De a hajdúk a fegyverszünetet nem tartották meg hitlevelök daczára sem. „Nem kegyelmeznek — panaszkodtak a felső magyarországi biztosok — sem kornak sem nemnek. A gabona és bortizedet, melyet a sok eső miatt hamarabb nem lehetett szállítani, elfogdosták úgy hogy mi a végeket sehogy sem láthatjuk el. Számos paraszttal és másokkal naponként növekszik s a népet annyira magok részére vonták, hogy ezek uraiknak az engedelmességet és szolgálatot megtagadják. Sok év óta nem volt az ország ily nagy veszedelemben!“ A veszély pedig még sem volt oly nagy, mint hívek: egy nappal e levél kelte után jan. 24-én mondá Illésházy az országgyűlésen a hajdú mozgalmak felett aggódó Czobornak: „mit félsz, három napig semmivé teszem.“¹⁾ Népszerűségére számított-e Illésházy? vagy tudta már, hogy a hajdúk a Báthory Gábor zsoldjában állanak s maga is részes volt a dologban? Alkalmasint mindkettőt latba vetette.

Homonnaiban, ki a királyság felvállalását a hajdúkkal folytatott alkudozások közepett állhatatosan recusálta, megint felébredt a nagyravágyás. Újra lekötelezni magának a portát s ezután megnyerni a fejdelemséget, viszont célul tűzte ki. A hajdú kapitányok közül Géczy Andrást magának megnyerte s ez Farkas Andrást, Nánási Istvánt és Kis Pált a portára küldé ajánlkózással, hogy Rákóczyt kiveri Erdélyből s Homonnait beigtatja. A portán ezeket márczius 4-én és jól fogadták — de míg Homonnai ezen eredményre várt; célzataitól elűtettet.²⁾

A fegyverszünet idejét Báthory felhasználta a hajdúk lekötelésére, kiknek száma már ekkor megközelíté a tizennégy ezret.

¹⁾ Országgyűlési diarium Kovácsics Script. Minores I. 236 l.

²⁾ Velenzei követjelentések Szalaynál V. 472. A követek neveit Kazy I. 70 l. említi.

Részéről az alkudozásokat Imrefi vezette, a hajdúk kívánságait Foktúi Máté kálvinista pap, s a mozgalom egyik vezére által küldék hozzá. Ha Báthory elnyeri a fejedelemséget, tegye Nagy Andrást zászlós urrá és váradi kapitánynya, Elek Jánost, az alvezért nagyságossá s valamely vár urává ¹⁾ „az pápistákat ne szenvedje se tanácsába, se udvarába, se tisztviselésébe; mert ezek nem lehetnek hívek az fejedelemnek.“ ²⁾ E feltételek túlzottak és elfogadhatatlanok voltak. De a kiegyezés még is létre jött, „Báthory magának kötelezte az hajdúságot“ s hogy terveinek teljes mértékben biztosítsa őket Nagy András mellé maga részéről vezérnek Imrefit nevezte ki, ³⁾ ki avezenyletet tényleg át is vette.

Ez alatt Báthory alkudozása Rákóczyval véget ért a kívánt feltételek alatt a jó öreg Szádvár és Sáros várakért a fejedelemségről le fog mondani. Aztán a magyar és osztrák rendek közt (a pozsonyi országgyűlésen febr. 2-án) aláíratott a híres frigylevél, mely végre is Rudolfnak koronájába került és Mátyásnak trónt szerzett. Tehát a kettős cél, melyért nem összegyűltek a hajdúk hanem melyre fölkelésüket ügyesen felhasználák, a teljesedés pontján állott. Csak a végrehajtás hiányzott s ezért még egy ideig fegyverben kellett maradniok. Ez nem történt meg újabb rakoncátlanságok nélkül: „az urak jószágát szabadon bírták, a nemességet elnyomták, a községet megemésztették“ — panaszkodnak a biztosok Hoffman György, Barkoczy László és Lonýay András, kiket a magyarországi biztosok leültetésök végett febr. végén Báthory Gáborhoz küldöttek. A biztosok előadása hosszas volt, kimeríték minden okaikat s végre is megígérték az ináncsi feltételek teljesítését. Báthory nem biztatta őket, de nem is útasította el, hanem vigaszképen megmutatta egyezkedését az erdélyi fejedelemmel, s nem nyomaték nélkül emelék ki, hogy Rákóczyval volt conföderáció megtartását ő is kívánja. Azután a biztosok Imrefit hívták magukhoz, kézbesíték a nemes ország levelét és sok szóval intették „hogy ő kegyelme intimus consiliariususa levén ő ngá-

¹⁾ Bethlen Farkas VI. k. 521.

²⁾ Pázmán Péter öt színes levél, a második levél bevezetésében.

³⁾ Borsos Sebestyén önéletleírása 36. Hoffman jelentése 128. l. Mind kettő az Erd. O. Tört. Tárában II. k.

nak úgy tanácsolja az urat, ki legyen Istenünknek tisztességére és hazánknak megmaradására.“ De bármennyit beszéltek is a biztosok, bármennyi ígéretet vettek is nem sok hajlamot vettek észre a hajdúk leszállítására. S valóban annak csak közelgett, de még nem jött el az ideje.

Rákóczy márcz. 3-ára országgyűlést hirdetett. Báthory követi Bánfi Péter, Macskási Menyhért, Petheő István is jelen voltak ezen, hol a közhangulatot urok irányában teljes kielégítőnek találták. Márcz. 5-én Rákóczy a nagy templomban a rendek előtt bejelenté lemondását hosszan számlálván elő okait. Ezután elhagyta a templomot s harmad napra márcz. 7-én nejével és három fiával elutazott magyarországi uradalmaiba. Ugyan ez napon összegyűltek a rendek a fejedelem választásra. A követek előadták az urok óhaját és ígéreteit tartalmazó levelet, mire a rendek hasonló szíves indulatjokról biztosítván őket, tüstént visszabocsáták. Ezután a választáshoz fogtak; a választás, mint előre látható volt Báthoryra esett. Miután a választás eredményét hírnökök által a város lakosaival tudatták, a rendek a fejedelmi propositiókat is elkészíték, egy nemét a hitlevélnek, melyet az ujon választott előre tartozott megerősíteni. E hitlevél által kötelezteté, a szabad vallás gyakorlat és fejedelem választás fentartására, hogy a hajdúkat nem fordítja az ország ellen, sőt megérheti őket hogy interregnum alkalmával nem zavarják a szabad választást, a két császár közt megtartja a széket, a hajdúk tisztjeit akkép elégíti ki hogy abból az országra kár ne háramolják; az ország minden rendeit s a székelységet kiváltságaikban megtartja. ¹⁾ Az eredménynek s propositióknak Ecsedre megvitelét egy a három nemzet tagjaiból választott követségre bízák, melynek feje Kornis Boldizsár volt. A követeket a fejedelem szívélyesen fogadta, megvendégelte, s feles kupákkal megajándékozta. Az ország választását pedig hosszas beszéddel köszönte meg, s ígéré: hogy székének elfoglalására Kolozsvárra siet. Valóban rögtön készülődésekhez fogott s összeszedvén mindent, mit a külfény emelésére tartozandónak hitt, nejét Palocsay Annát Ecseden hagyván, megindult. A rendek Bethlen Gábort feles kísérettel küldék elébe s virágvasárnapján—

---

¹⁾ Kiadták Kemény és Kovács. Tört. T. II. 131. s köv. II. az Approbata után. A hitlevélnek nyolcz pontja volt.

márczius 27-ike volt — Kolozsvárra kísérték. Szeretettel és szívvelyesen üdvözlék: „érje föl nagy tettekkel Istvánt, kegyességgel Kristophot, hazaszeretettel Endrét!“ Egy jezsuita, Forró, hízlgő szavakkal magasztalta. A nép zúgással fogadta, de nem Báthory, ki pártfogását is a körülmények szerint megígérte. Másnap a székesegyházban az országgyűlés jelenlétében felesküdt a nemzet jogai és kiváltságainak, az egyesek szabadságának, a szabad vallás gyakorlatnak, az Ecsedre küldött propositioknak, a hozott és hozandó törvényeknek megtartására. A várfokról dörgő ágyúk, a harsogó trombiták tudatták a néppel, hogy az új fejedelem az alkotmányra felesküdt.

Az országgyűlés még együtt maradt s még tanácskozott apr. 3-áig. Főtárgy volt az adó kivetése s a legszivesebben fogadott a dézma és bor árendának egy évre elengedése. A fejedelmi udvar őrsége álljon 500 lovas és 500 gyalogból. Mind a portára, mind más szükséges helyekre küldjön a fejedelem tanácsával egyetértve követet; a béke értekezletre pedig mind a három nemzetből válassza megbízottjait. Ezek Kövár, Huszt (s az ezekkel csaknem egy időben elfoglalt) Nagy Bánya ügyét felhózzák a béke-értekezletre. Az elbucszótt fejedelemnek azon adományai, melyeket leküszönése után tett, érvénytelenek. Utolsó napon a rendeket fényes la komával fogadta. Ugyanekkor a portára Bethlen Gábort küldte feles ajándékokkal a szultán és a basák számára, a férfit kinek már ott ismeretsége s tekintélye volt. S szükséges is vala, hogy ilyen ember menjen oda, mert épen e napokban bocsátották vissza a Géczy küldötteit negyven kaftánynyal és nyolczvan kócsagtollal a magyar hadnagyok számára; Géczynek pedig gyémántos kardot s egy hűségét és vitézségét magasztaló levelet küldvén tőlök.

A mily szép renddel ment véghez a fejedelmi szék betöltése, épen oly renddel lőnek végrehajtva a hajdú-fölkelésnek magyarországi czélzatai is. A török biztosokkal marc. 28-án Érsekújvárt megújjíttatott a zsitvatoroki béke, melynek meg nem tartása lényeges oka volt a támadásnak. Egy nappal előbb marc. 27-én kiadatott a hajdúknak a budai basa és a magyarországi kormányzó biztosai részéről a hitlevél, melyben ezeknek követeléseiik megadattak s mely szerint általános bűnbocsánatot nyertek, és a Bocs-

kaytól nyert birtokaikban és szabadalmaikban megerősítették. ¹⁾ A hajdúk erre — apr. 19-én ²⁾ leszálltak, de soraik közül hat ezer ember azon sereghez csatlakozott, melyet Mátyás a pozsonyi frigylevél és határozatok ellen tiltakozott bátyja megtámadására Prága felé vezetett. Minden, minden arra mutatott, hogy Báthory Gábor a trónja megszilárdítására vezető eszközökhöz sükerrel nyúlhat.

SZILÁGYI SÁNDOR.

¹⁾ Mind a két okmány Katonánál XXVIII. k. 792. köv. II.

²⁾ Sepsi Laczkó Mikónál III. 123. l.

A MAGYAR ZENE TÖRTÉNETE.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I. Zenénk bölcsője.¹⁾

Nem keresve a művészetek s különösen a zene eredetét az ember belsején kívüli okokban, hanem közforrásul vevén a természet által belénk oltott hajlamot, vitatás tárgya sem lehet, hogy őseink is, mint a föld minden népei, zenéltek.

De hogy milyen volt e zene? az idők s körülményekhez képest vajjon fejlődött-e? S a tökélynek milyen fokára jutott? e kérdésre szintoly nehéz kielégítőleg felelni, mint általában östörténetünket változhatlan szavakkal megírni.

Ősi zenénk kutatójára nézve a nehézségeket az is súlyosítja, hogy Ázsia régi zenéjét csak szóhagyományból lehet ismerni²⁾, mi — kivált a hol a történelem sem nyújt segédkezet — széles tért nyit az elme futtatásra.

Ennélfogva az előbbi kérdések megoldása végett az altaji népcsalád zenéje s történelme bűvárlására vagyunk utalva, mint a melynek — történetíróink nyelvtani vizsgálatainak eredménye sze-

---

¹⁾ Közzöljük e cikket, mint elsejét azon érdekes cikksorozatnak, melynek főladata megírni a magyar zene történetét; közöljük, mint egy elmés hypothesis a magyar ősz zenéről, a nélkül, hogy szerző állításait mindenben elfogadnók, mindenben csálhatlanoknak tartanók. Ilyesmi, úgy tudjuk, távol van szerzőtől is. Szerk.

²⁾ A chinaiak, indok s görögök zeneelméletei ugyan fenmaradtak, de műtermékeik elveszvé, magáról a zenéről homályos fogalmat adnak, s bármint lenne, ősi zenénkre nézve kevés fontosságuk.

rint - a magyar nép is egyik ága, s azt az elvet kell felállítanunk, ősi zenénkre vonatkozólag is, mit már felállítottak őseink vallása meghatározására. ¹⁾ Alapjában ősi zenénk olyasforma lehetett, mint azoké a népeké, melyekkel ugyanazon égbajlat alatt, hasonló természeti benyomások közepett, egyforma életmód mellett, a műveltség ugyanazon fokán találkozunk, mint azoké a népeké, melyek közt nemzetünk legősibb történeteinek szükségképp lefolytak.

Őseink vallásáról határozottan lehet állítani, hogy az nem volt nyers természet-imitálás, s hogy ide csak hosszú idő, észlelés, s ebből folyó átalakulás után lehetett eljutni. E vallással szükségképp bizonyos műveltségnek kellett kapcsolatban lenni, mi léptenként közelebb visz az államélethez, eldobja a pátriárkhai kormányt, s a kisebb családokat egy közös fő alatt egyesíti. — E műveltségből folyólag ősi zenénk nem maradhatott kezdetleges állapotban, s egyfelől a vallásos szertartásoktól, másfelől a társas élettől többféle formákat kellett kölcsönöznie.

De lássuk azokat a rokon ajku népeket, melyek őseinkre kölcsönös hatást gyakorolhattak.

Ilyenek a legrégibb időkben a scythák.

A görög írók e nevet oly szélesen kiterjesztik, hogy az alatta értendő népek nagy része bennünket nem érdekelhet. Újabb nyelvnyomozások szerint az az ág, melynek emléke az ékiratokban fenmaradt, a rokon áltaji népesaládkhoz tartozik. — A scytha nép már korán művelt fiakat tudott a görögöknek bemutatni ²⁾. — Zenéjéről bizton állíthatjuk, hogy nem maradhatott természeti vad állapotban; mert ha egyebet nem veszünk is, vallása okvetlenül fejlesztette.

Fejlettebb zenéjük lehetett ezekénél a hunoknak, kiket a hagyomány rokonainknak mond.

A hun zenének hősies-drámáinak kellett lenni, mi e nép életmódjából, folytonos hadakozásaiból önként következik, — s ennél fogva hatása nem elpuhító, sőt épen nagy tettekre lelkesítő

¹⁾ Csengery Antal. Az áltaji népek ősvallása. Magyar akad. évkönyvek IX. kötete. IV. darab 1857.

²⁾ Az Anaharzis név a művelt világban ma is általán ismert. — Joxarisznak az athéniékek oszlopot emeltek, s tiszteletére még a Lucian idejében is (Kr. után a II-ik évszáz elején) egy fehér lovat áldoztak.

volt. — Priscus Rhetor — Maximinus követtársa az Attila udvarában — következő szavakkal vázolja két hun dalia előadását: „Estvére kelve — ügymond, miután leírta Attila lakomáját — fáklyákat gyűjtottak, s két barbar lépett be, Attelászszal szembe, s annak győzelmeit és hadi erényeit énekelve, önkészített dalokat mondott. S a vendégek szemeiket rájuk függesztették, s némelyek a költeményben gyönyörködének, mások a csatákra visszaemlékezve, gondolatokba mélyedének; mások, kiknek testeit a kor elgyengíté, s hevőket nyugalomra kárhóztatá, könnyekre fakadtak.“¹⁾ E szavakból világos hogy a hunoknak külön volt mű- és népköltészetök. Ez, mint a mező vad virágai, örök idők óta a népeletből ered; viszhangja a nép örömének, fájdalmának; tiszta tükre a nép jellemének; s alakítása a lehető legegyszerűbb. Amazt ellenben csak kiválóbb egyének alkothatták, kik a fegyverforgatáson kívül magokat kizárólag a zene gyakorlatára szentelve, fölül emelkedtek a népiesen, a szerint, a mint hangszerük kezelésében, a szóköltésben s dallásban magukat tökélyesebbekké tették.—Miután a történelemből tudjuk, hogy a hunoknak saját írásuk volt, kérdés alá jöhet: vajjon volt-e bizonyos zeneelméletük, s használták-e ennek folytán bizonyos hangjelzést? Ha Ammianus Marcellinus s Jornandes leírásaiból indulunk ki, tagadó eredményre jövünk; mert oly vad csorda, minőnek ez írók festik a hunokat, művelt általában nem lehetett. De minden élet elveszti ez, ha meggondoljuk, hogy Ammianus s Jornandes részint a legyőzött s üldözött góthok félelem s gyűlölet szülte mondáit viszhangozták, részint azt az ellenszenvet, mely a hunok hadjáratai következtétől Európa közvéleményében meggyökerezett; s továbbá, ha végig tekintünk Attila hadjáratain, melyek erős tanui annak, hogy a rettegett hun király, ki magát Isten ostorának nevezte, lángeszével túlszárnyalta Róma politikáját, egy hun birodalmat akart alapítani, mely Európának törvényeket szabjon. Vajjon egy ily terv kivitelére elég-e egy lángész hatalma, ha csak bizonyos vad csordával, fegyelmetlen rabló néppel rendelkezhetik? — Tekintetbe vévén ezeket, legfeljebb csak az engedhető meg, hogy a hunok, mint helyzetükben Európa akármelyik népével is történt volna, a szakadatlan hadjáratok

¹⁾ Szabó Károly fordítása szerint.

folytán elvadultak, s művészetökben nem elő, hanem hátra mentek. — A hun íráson kívül még két körülmény tanúskodik a mellett, hogy hun zenerendszer s hangjelzés is létezhetett. Egyik az, hogy Ázsia nagyobb népei már az ős időkben kifejtették zenéjük elméletét, ¹⁾ mit a hunnok is, abban az esetben, ha ön erejükön egy egészen önálló elméletet nem alkottak, közlekedés útján elsajátíthattak s nemzetiségükhöz alkalmazhattak. Másik az, hogy az éneklést nemcsak a nép, hanem a főbbranguak is tanulták. Midőn Attila visszaérkezett székhelyére — mondja Priscus Rhetor — a város hölgyei eléje jöttek s diszmenettel fogadták. Két sorral állva, fejük felett egyik sortól a másikig fehér fátylokat tartottak hosszában kifeszítve, melyek alatt egy-egy csoportban hét-hét fiatal leányka lépdelt, s a király magasztalására szerzett dalokat s himnuszokat énekelt. — Mondani sem kell, hogy ezt egy csoport hölgý nem rögtönözhetette, s csak rendes tanítás által volt elérhető. Ezt feltételezi az is, hogy vallásos szertartásaik kapcsolatban állottak az énekléssel, mely tanítás nélkül nem lehetett volna oly egyöntetű, minőt a vallás fogalma föltételez. — Lehet-e tanítást képzelni valamely rendszer nélkül? Föl lehetne ugyan ellene hozni a mai népiskolai tanítást, mely fájdalom! több helyen csak szájba éneklés által történik; de valamint ez nem rekeszti ki a XIX-ik évszáz művelt rendszerét, úgy a hunoké is létezhetett az avatlan tanítók mellett. — Azonban bár dönthetlen igazságként állana e valószínűség jelmezébe öltöztetett vélemény, bár birtokában lennénk a hun zeneelméletnek, s e szerint dolgozott műtermékeiknek: ránk nézve mindenik csak holt

¹⁾ A chinai zene nemcsak a vallással, hanem a politikával is szorosan össze van kapcsolva, s állítólag több mint 4000 éve, hogy az állam vette gondoskodása alá, Krisztus előtt pedig 2637 évvel zene-elméletük alapja meg volt vetve. Amiot jezuita — ki legelőször irt a chinai zenéről alapos tudósításokat — az elméleti munkák számát 69-re teszi. (Memoires concernans l'histoire des chinois. Tome VI. Paris 1780.). — Az ind zenéről semmi bizonyost nem tudunk, míg a kalkuttai akadémia alapítója — Jones William — ind zenéről irt munkája világot nem látott, mely 1802-ben Erfurtban Dalberg F. H. német fordítása szerint is megjelent e czím alatt: W. Jones über die Musik der Indier. Kérdés alatt áll, ha vajjon Ázsia e két zenéjéből származik-e a többi népeké? Annyi bizonyos hogy a perzsák, egyiptomiak (?), zsidók s görögök elmélete sok tekintetben hasonló.

betű maradna, minek annyi hasznát sem vehetnők, mint az újabb idők zenetudorai a régi keresztyén neumáknak s más irmodoroknak, melyekből megkísérlenek némely zenei gondolatot kiolvasni s véleményük ritkán találkozik össze.

Vessünk most egy futó pillantást a mongolokra.

A mongol zene befolyást gyakorolhatott a hun zene fejlődésére, sőt tán épen ennek előiskolája. — Alkatáról, rendszeréről ugyan semmit sem tudunk, de hogy már a legrégibb időkben volt, s az ázsiai zenék közt ma is virágzik, kétségtelen. — Tansia — nagyhirű mongol dalnok — sirját a mult évszáz utolsó tizedében találta fel egy angol utazó Indiában Agra s Qujein közt a Soonria folyó partján. Sirja felett egy nagy fa tart árnyat terebély lombjaival, s a bennszülöttek gyakran zárandokolnak e fa alá, s rágják leveleit; mert a monda szerint: a ki ebből eszik, jó erős hangú szava lesz. — A mongolok közt ma is találkozhatni vándor dalkokkal — vagy — mint ők nevezik — „tolholosz“-okkal, kik időnként körutakat tesznek, megéneklük a nagy honfiakat s eseményeket. E dalkok többnyire legények, minden vagyonuk egy citherából s fuvalából áll, melyet öveikben hordoznak; de mindennütt szívesen látott vendégek, barátságosan bánnak velük, s köz tisztelet tárgyai.

A mongol költészet maradványaiból ugyan a mongol zenét nem lehet meghatározni; de a ki kivált csak nyugot jelen zenéjét ismeri, a tüzes, honszeretettől lángoló szavaktól szintoly meleg s szabályos zenét vár. Ilyen Timur dala (Huc és Gabetnál), melynek zenéje, szabatos alakjáról itélve, hasonlíthat a rondóhoz, több mint népköltemény; s ha meggondoljuk, hogy a mongol nép hanyatló korának szüleménye, sokkal több szépet s jót tehetünk fel virágzó koráról. A mongol zene ősi zenénkre tett befolyásának még tágabb tért nyit többeknek az a nézete, hogy ősünk épen mongol eredetűek. Ez azonban mindeddig csak nézet, mi ha nem is áll, a mongol nép nyelvrokonaink közé számítandó.

Midőn azonban az eddig elősoroltak közt a scytha zenéről e nép műveltsége nyomán, a hun zenéről Priseus Rhetor szavaiból csak valószínűségeket következtethettem; s a mongolról a mongol dalok és tolholoszok léte által adhattam némi fogalmat: következik most két olyan nép, melynek zenénkhez való rokonságát élő példákkal is be lehet bizonyítani.

E két nép: a finn és a török.

A finn dalokban átalán véve nincs drámai hangulat, s az egészet évszázak hosszú során át tartó békés élet szelleme lengi át; bennök a fájdalom szava megható, a nélkül, hogy megrázó lenne, s többnyire hasonlítanak a gyermek könnyeihez; mert maga a nép is gyermek; örömében nincsenek orgiaszerti kicsapongások, milyenek egy lenyűgözött nép szabad perczeiben lehetnek, mikor az öröm árja szilaj erővel elsodorja az elibe rakott gátakat, mikor az úgynevezett civilisatio által szabadsága legnagyobb részétől megfosztott ember halálos éhbél s szomjjal akar élvezni és élni, mert tudja, hogy ez élvezet s élet csak perczekig fog tartani, s — ha szabad még egyszer e kifejezéssel élnem — a civilisatio őrei azonnal visszaviszik börtönébe. A finn népet semmi sem korlátozza boldogságában, örömében, s épen ezért egyhangu, mérsékelt, mint szintén mérsékelt a fájdalma is, mit legalább eddig, nem annyira emberi önkény okozott, mint édes anyja, maga a természet. — Nemrég jelent meg Helsingforsban Collan K. s Lagi Rudolf által szerkesztve egy négy füzetből álló finn népdalgyűjtemény ¹⁾, mely igazolja az elébb mondottakat. Ha rendre vesszük e dalokat, találunk ugyan beonök néhány kosmopolitikai jelleműt, melyekről bajos lenne meghatározni, minő nemzetiséghez tartoznak; másokban félre ismerhetlen az orosz jellem, s a svéd befolyástól sem egészen tiszták; de nagyobb részük rezgésbe hozza a magyar kebel hurjait. — ²⁾ Rhythmusok többnyire egyenlő méretekből áll; e méretek összevont (syncope) alakban — milyenek a magyar népdalokban gyakoriak — sehol sem fordulnak elő, s úgy szintén a zenénket jellemző bővített lépcsők sem, melyek tisztán keleti eredetűek. Ezért népdalainknak leginkább azt a részét tehetjük velök párhuzamba, mit a közvélemény tót s oláh eredetűnek tart. — Az ide mellékelt négy közül az utolsó csaknem

¹⁾ Czím lapja ez: Valituuta Suomalaisia Konsan-Lauluja. Helsingistä. P. Tikkasen Kustannuksella. Az első s harmadik füzetben Collan neve áll; a más kettőn Lagi-é.

²⁾ Ilyenek az első füzetből: a negyedik, tizedik, tizenegyedik, tizenkettődik, tizennegyedik, tizenötödik, (kivált a 2-ik része) s tizenhatodik szám; a II-ik füzetből, a második, hatodik, hetedik, tizenegyedik, tizenötödik szám; a III-ik füzetből a negyedik, s tizedik szám; a IV-ik füzetből a negyedik, ötödik, hatodik s tizenharmadik szám.

szórol-szóra hasonlít egy ma már kevesektől ismert dalunkhoz, mi vagy a Rákóczy forradalom szüleménye, vagy a múlt évszáz végén kezdett divatba jönni.

I. Füzet 14-ik szám.

Luonnollisesti.

1 a 2 a

Kyl-lä-pö minullaki kul-ta - li vaikk'ei kukaan tiennyt, tiennyt!

Nyt sen on jo, nyt sen on jo ko - va on - ni vie nyt. Nyt sen on jo.

nyt sen on jo, ko - va on - ni vie nyt.

I. Füzet 11-ik szám.

Hulján sulvisešu.

Eh - te - tu - lee,   il - ta - jon - tuu   i - lo - lin - tu
 lau - lau :   Mi - nă - len - năn,   löy hăy - tăn
 Kul - lul - le - ni   kau - laan :   mi - nă - len - năn
 löy hăy - tăn   kul - lul - le - ni   kau - laan.

I. Füzet 12-ik szám.

Hittücske!

Mis-tils tu-let kus-tas tu-let poi-ka-ni i-llon-nen?

Me-ren rau-nalta me-ren rau-nalta ä-ti-ni kul-ta-nen

Me-ren rau-nalta me-ren rau-nalta ä-ti-ni kul-ta-nen.

2. Mi tä sieltä tekemästä
Poikani illonen?
Hevostani juotta masta
Ätini kultanen
Hevostani juotta masta
Ätini kultanen. —
3. Miston jalkasi vereen tullut
Poikani illonen?
Hevonen potkasi rauallansa
Ätini kultanen.

- Hevonen potkasi rauallansa
Ätini kultanen.
4. Mis on miekkasi vereen tullut
Peikani illonen?
Pistin veljeni kuoliaksi
Ätini kultanen.
Pistin veljeni kuoliaksi
Ätini kultanen?
  5. Mintähen sinä veljesi pistit?
Mintähen naistani nauratteli!

6. Minne nit sinä itse joudut ? Muille maille vierahille !	12. Koskas hanhi mustenevi Konsa kivi véellä pyörti ?
7. Minne heität maamosi vanhan ? Mieron rihmoja katrätköhön !	13. Koskas kivi véellä pyörti ? Konsa höyhen pohjan painun !
8. Minne heität naisesi nuvren ? Mieron viehiä katselkohon ?	14. Koskas höyhen pohjan painun ? Konsa päivä syän yöllä paistaa !
9. Minne heität poikasi nuvren ? Mieron koulua kärsiköhön ?	15. Koskas päivä syän yöllä paistaa ? Konsa kuuhut kuumasti polttaa !
10. Koskas sieltä kotihin käännyt ? Konsa korppi valkeneri.	16. Koskus kuuhut kuumasti polttaa ? Poikani illonen !
11. Koskas korppi valkeneri ? Konsa hanhi mustenevi ?	Konsa kaikki tuomiolle tullaan Ätini kultanen

IV. Füzet 5-ik szám.

Surullisesti.

The musical score is written in 2/4 time. It begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The tempo/mood is marked 'Surullisesti.' (Sadly). The score consists of a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment (treble and bass clefs). The lyrics are in Hungarian, with English translations provided below them.

mf *dimin*

rin - ta - ni kau - ne - as - ti kai - kui, pää - tä - vä nei - lui - lun - na
rin - ta - ni mur - he - es - ta kai - kuu, pää - tä - ne - kö kos - ka - an

lau - lu - jaan : tu - li mu - le poi - ka - nei toi - si - ra
it - ku - jaan : ma - a lau - pa toi - vo - ni vai - va ni

ma-il-ta, sin-tyi-päi poi - ka-nen ma - il maan.
 vai-puu, pois-vei-viit poika - se - ni Juo - ne - laan!

IV. Füzet 4-ik szám.

Hilpiästä.

Il man kuu - ta ja au-ria-gon tei - tä

ma-il-ma so o lis nün pi ni ä, sen-tül-den nuor ten

dei-to-jei sy-dün on poi-ki-a vas-tan-lem pi-ä

!) A dalok kezdetén az időre vonatkozó műszavak jelentése következő:

Luonnollisesti — természetesen, azaz: sem igen gyorsan, sem igen lassan, hanem a mint a természet hozza magával, vagy: a mint az ember közönségesen járni szokott. Olasz műszóval — *andante con moto* vagy *moderato*.

Hiljan sulvisesti: Csendesen kedvességgel.

Hitaisesti: Lassan.

Surullisesti — szomorúan, s tehát lassan.

Hogy ez utóbbi felülően hasonló dallam menetét szemlélhetővé tegyem, ide melléklem a feljebb említett magyar dal egy részét is. ²⁾

Presto.

Hilpiästi — gyorsan.

A költemények tartalma Hunfalvy Pál úr szabad fordítása szerint ez.

I. Füzet 14-ik szám.

Elég aranyom vala nekem is,
Ámbár senki nem tudta, nem tudta.
Most'oda van, oda van,
Elvitte a szerencsétlenség.

I. Füzet 11-ik szám.

Itt az este itt az alkony
Az öröm madár szól (Kakuk)
Én is lihegve repülök
Kedvesem nyakára
Én is lihegve repülök
Kedvesem nyakára.

²⁾ E dal Bécsben következő czímű gyűjteményben jelent volt meg: 22 Originelle Ungarische Nationaltänze für das Clavier. I. Heft. Wien. In Verlag der k. k. priv. Chemischen Druckerei auf dem Graben in Paternoster-Gäschen. Szövegét még ma is sokan ismerhetik.

A történelem még eddig nem adhat pontos felvilágítást, hogy
őseink mennyi ideig voltak északon, s mikor szakadtak el innen?

I. Füzet 12-ik szám.

1. Honnan jösz most, homán jösz most, Örvendező fiam? A tengerről, a tengerről Édes kedves anyám.	9. És hol hagyod kis fiadat Örvendező fiam? A falu fenytésére Édes kedves anyám!
2. Mit tettél ott, mit tettél ott, Örvendező fiam? Megittattam lovaimat Édes kedves anyám!	10. Mikor térsz majd onnan vissza Örvendező fiam? Mikor a holló fehér lesz Édes kedves anyám!
3. Vérbe hol jutott a lábad Örvendező fiam? A ló rúgta meg vasával Édes kedves anyám.	11. Mikor lesz fehér a holló Örvendező fiam? Mikor a lúd fekete lesz Édes kedves anyám!
4. Hát a kardod hol ért vérbe, Örvendező fiam? Agyon szúrtam az öcsémet Édes kedves anyám!	12. Fekete mikor lesz a lúd Örvendező fiam? Mikor a kő vizen forog, Édes kedves anyám!
5. Mért ölted meg az öcsédet Örvendező fiam? Mert nőmet megneveltette Édes kedves anyám!	13. Mikor forog vizen a kő Örvendező fiam? Mikor pehely fenékre száll Édes kedves anyám!
6. De hová lélsz magad most Örvendező fiam? Idegen országba futok Édes kedves anyám!	14. Mikor száll pehely fenékre Örvendező fiam? Mikor a nap éjjélen süt Édes kedves anyám!
7. És hol hagyod vén anyádat Örvendező fiam? Fonjon a falu számára, Édes kedves anyám!	15. Mikor süt éjjélen a nap Örvendező fiam? Mikor meleg a hold fénye Édes kedves anyám!
8. Hol hagyod fiatal nődöt? Örvendező fiam! Nézze a falu férjeit Édes kedves anyám!	16. Mikor meleg a hold fénye Örvendező fiam? Mikor mint törvényt fog állni Édes kedves anyám!

IV. Füzet 5-ik szám.

- Örvendező kebelemben kellemesen hangzott,
Azt gondolván víg dalomnak soha nem lesz vége.
Eljött volt kis fiam a másik világból;
Megszületett kis fiam eme világra.
- Megtörött kebelemben fájdalmasan hangzik,
Lehet-e valaha is vége sirásának?
Sirban a reményem, megszakad az erőm,
Elvitték kis fiamat a Tuonelába (alvilágba).

IV. Füzet 4-ik szám.

Holdvilág és napvilág nélkül setét volna a világ
Azért a lányok szive is nyájas az ifjakhoz.

Az előttünk álló finn dalokból ítélve, e korszaknak a kelettel s különösen Perzsiával való érintkezés előtt kellett lenni; mert zenénkben látható ugyan a finn rokonság, de a finn dalokban — legalább a nevezett gyűjteményben — semmi nyoma a keleti zenének, mi a kölcsönös hatás által okvetlen gyökeret ver, ha a magyarok a kelettel való érintkezés után sok ideig lettek volna viszonyban észak népeivel s épen a finnekkel. Ámbár a kérdés eldöntése nem idetartozik, a finn s magyar zene párhuzamosításából jövő eredmény újabb adatot szolgáltat a két nyelv összehasonlításából felmerült vélemény erősítésére. — De másfelől jelen zenészetünkre is egy újabb világot derít, s megezáfolja azok véleményét, kik népzenénk egy részét szláv s oláh eredetűnek mondják. Nem lehet ugyan tagadni, e két nép nyelvéből s zenéjéből egyes szók s zenei frazisek mentek át a magyar életbe; ebből azonban szintűgy nem lehet következtetni, hogy népdalaink szláv s oláh eredetűek, mint az ezek nyelvébe s zenéjébe csúszott egyes magyar szavakból s dalamokból, hogy a szláv s oláh nyelv és zene magyar eredetű. Ily kölcsönös szó s eszmecserét találhatni Európa minden nyelvében s zenéjében.

A török zenéről szólván, előbb érintenünk kell a perzsa arab zenét, mely a mahomedanizmus folytán összeolvadt, s a mit a törökök is utóbb elsajátítottak.

A mahomedanizmus — kivált kezdetben — szigorúan megvetett minden olyan tudományt s művészetet, melynek forrása nem közvetlenül a Korán, s e körülmény nagyon hátráltatta az arabokat a zene művelésében, mindaddig, míg Perzsia s Görögország kinceit nem ismerték. — Majd azonban, perzsa s görög zenészek költöztek Mekkába, s fényesen díjazott arab szolgálatba állottak, minek következtében jeles arab dalnokok támadtak, kik a perzsa zenét egészen meghonosították.

A törökök kezdetben a zenével mint művészettel épen nem foglalkoztak, s ezt szintén a mahomedanizmus okozta. De IV. Murad alatt nagy változáson mentek át, s a mennyire lenézték egykor az ég ama szép adományát, szintoly nagyra becsülték Murad óta, elannyira, hogy legrövidebb út volt valakinek magát köztük kedvelté lenni, ha egy akár ázsiai, akár európai dalt

hevenyészett.¹⁾ E nagy változást Murad két perzsa zenész befo-lyása következtül idézte elő. Az egyik Emiürgjün ogli, egy per-za khán fia, kit mint foglyot Sztambulba vittek, s a kinek éne-két a szultán annyira megszerette, hogy bor melletti multságai-ban is részeltette, mely kegyével addig csak a híres borivó — Bekjri Musztapha — élt. — A másik a halhatlan dalnok — Schah-kuli (az az: szultán szolgálja, mely névvel később cserélte fel a magáét) szintén csudásan hatott zenéjével s énekével. — Már el volt határozva az elfoglalt Bagdád feldúlása, s a szultán pa-rancsára harmincz ezer perzsát lemészároltak; ekkor jött Schach-kuli, s szivére vevén a város s még életben levő fogoly barátai sorsát, kihallgatást kért, mit megnyervén, oly meghatólag adta elő sesta, vagy sesdar nevü hangszere²⁾ kísérete mellett szülő városa nyomorát, hogy Murad ellágyulva, mind neki, mind az életben maradtaknak megkegyelmezett. — Ez esemény óta kez-dődik a török zene, s a művészet Bagdád falai alatt végpusztulás-nak kitett kincseit Schahkuli mentette meg, s hozta Törökország-ba.³⁾ Innen számítandó tehát a török zene, mit ha a történelem szavaihoz ragaszkodva, betü szerint veszünk, úgy a töröknek Mahomedtől Bagdád ostromáig zenei szempontból halmánának kellett lenni, s csak Schahkuli vette le szájáról a lakatot, hogy mint más népek, énekelhessen. — Mind ez nem állhat; mert a nép a maga módja szerint, legalább a koránál összhangzólag, bi-zonyosan énekelt, s e szerint a történelem szavait a művészetre vonatkozó értelenbe kell vennünk, t. i. a török zeneelmélet egé-szen perzsa-arab, s következőleg a török művészet is az. — Két-ségtől, hogy ez elmélettel a perzsa-arab zene szelleme is át-ment Törökországba; de ebből nem következik, hogy a nemzeti szellemet egészen előlte, kiirtotta; hanem, hogy ezzel egyesült. Így vette fel a török nyelv az arab elemet, a nélkül, hogy ős ti-pusát elvesztette volna. — Lássuk most a török-magyar rokonsá-

¹⁾ Sulzer. Geschichte des transalpinischen Daciens II. köt 168. §. 447 lap.

²⁾ Hexachord, vagy hathúros hangszer; arab neve tambur vagy stabur; görögül psalterion; alakja hasonlít a hárfához.

³⁾ Cantemir. Osmanische Geschichte. III. könyv. 9. fejj. 11. §. 372 lap 8—10 jegyzés.

got. — Sulzer — ¹⁾ habár nem elemzi oly gyökeresen a török zenét, mint az új görögöt s oláhot — sok érdekést közöl amabból is, s mellékletei közt öt török dallamot találhatni, melyek közül három a török-magyar rokonság mellett tanúskodik. — Az első egy der-vistáncz, s mint ilyen a mahomedanizmus kifolyása levén, vizsgálódásunk körén kívül esik. A második Mustin Oglu híres búcsudala (Sulzer gyászdalnak nevezi), mit tiszteletére irtak Konstantinápolyban arra az alkalomra, mikor a kainardzsi-i békével (1774-ben) végződött török-orosz háború alatt mint fővezér búcsút vett a török fővárostól. — Sulzer szerint így hangzik:

Sulzer maga mondja, hogy a török zeneművekből nem tudott ötnél többet feljegyezni, s európai ütenyekbe szedni. — Hogy sokat küzdhetett az ütenybeosztással, látható — hogy a többit ne említsem — Mussin Oglu dalából, melyben így sincs meg az a számtani tökély, minőt az európai ütenyzések igényelnek. A dal második ütenyében egy tizenhatoddal több van, mint kellene; a harmadik üteny nem egy, hanem két üteny-értéket tartalmaz; a tizenharmadik üteny két első mérete szintén csak úgy adja ki a számtani kerekiséget, ha a tizenhatod alakú hármazottak helyére nyolczad alakúakat teszünk; így, az utolsó ütenyben is csak három nyolczad értékű méret lehet, mert a negyedik a dal kez-

¹⁾ Geschichte des transalpinischen Daciens. II. köt. a 430-ik laptól 454-ig.

detén van. — De e nyomdahibának is tulajdonítható csekélységek egy tollvonással kijavíthatók, s nem akadályoznak, hogy a dal zenénkhez való rokonságát az első pillanatra fel ne ismerjük. A dallam szerkezete emlékeztet a Lavotta előtti korra, sőt Lavotta korára is, melyben dallamaink — minden ázsiai díszítmény mellett — nagyobbára merevek. A dal végén a kétnegyedes ütemben levő átmenet nagyon szokatlan a nyugoteurópai fűleknek, s a mai magyar irmodorral sem fér össze; de nem is jelentünk zenével kell párhuzamba tenni, mert napjainkban a magyar zene nyugoti jellemet öltve, nem lép ki az általában felvett 12 kemény s 12 lágy hangnem köréből; régi zenénkben ellenben szintén megtaláljuk az olyszerű hangmeneteket. — Én egyebiránt Mussin Oglu dalának első részét, a nélkül, hogy ütemyzésében s dallamában lényegesen változtatnék, következőleg fogalmazom:

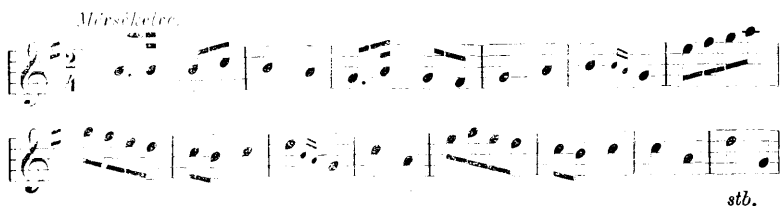

A harmadik egy magántáncz, melyet egy repülő zsebkendővel szoktak tánczolni. — Az egész kétnegyedes ütemynemű, mindkét része négy-négy ütemyből áll; az első rész lágy *a*, a második kemény *f* hangnemben. Tartalma azonban inkább az arab zenére nézve lehet érdekes. ¹⁾

¹⁾ Pásträff annyi, mint hangszeres zenemű. Rendszerint négy részből áll: cserhanéh, mülaziméh, ortahanéh, szonhanéh. A három utóbbi egészen eltér a fő, vagy a cserhanéh hangnemtől. A harmadik rész végén ismételni kell a másodikat, s szintén ezt kell tenni a negyedik rész után is. A mülaziméh-nek, vagy 2-ik résznek e kétszeres ismétlése után rögtön következik egy zemahi vagy friss, akár presto, mely megint cserhanéh mülaziméh ortahanéh s szonhanéh részekre oszlik a mülaziméh-nek szintoly ismétlésével, mint előbb láttuk. — A zemahi-nak ugyan saját önálló hangneme van, de abban a hangnemben kell végződnie, melyben a pásträff bevezetése, vagyis, az első cserhanéh van.

Husseini hangneme annyi, mint *e* hangnem.

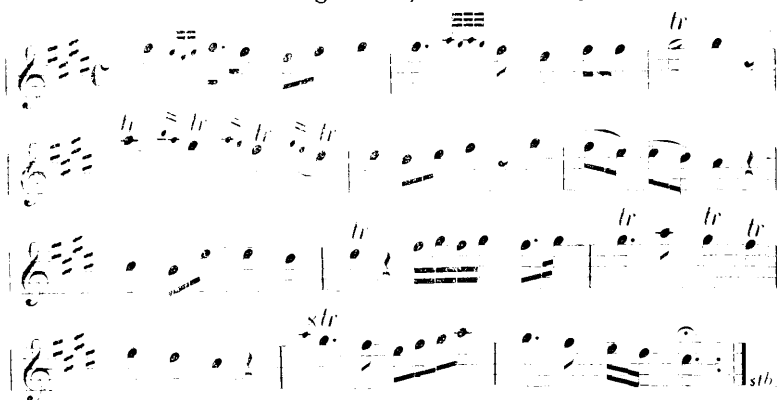
A negyediket Sulzer Sonatának nevezi, s miként megjegyzi: egy fuvó hangszerekre írt darab, mit a törökök újév s más ünnepek alkalmával szoktak játszani, ha valakit megköszöntenek. Rhythmus kimért, mint az indulókban s tánczenében szokott lenni:

Sulzer valószínűleg azért nevezi ezt Sonatának, mert formája különbözik a többiétől s dallamainak köresoportjai inkább összeolvadnak mint másutt észlelte. Nagy kár, hogy belőle csak ennyit közölt. Minden esetre csalatkozik, a ki olyszerű sonátát vél benne feltalálhatni, minőt Európában Scarlatti óta kezdtek szélesebben fejleszteni.

Az ötödiknek ábrándos jelleme mai zenénkkel is megegyezik, kivált ha egy czimbalmostól képzeljük hallani:

Pástráff Husseini hangnemből, csömbér üténymben. ¹⁾

Csömbér egyike a 28 különbféle török üténymnek. Az énekesek váltogatva szokták verni az ütényméreteket jobb s bal kezökkel, a jobb s bal czombjokon, úgy, hogy a mit mi leütés-nek nevezünk, ők pedig a nagydob szaváról „dümm“-nek mondanak, azt a jobbjokkal verik a jobb czombon, a másik ütés, vagy méret, mit „täk“-nek neveznek, eshe-

Nem kétlem, hogy ha rendelkezésünk alatt állana az egész török zeneirodalom, abban még sok ezekhez hasonlót találnánk.¹⁾ Azonban e három is eléggé tanúskodik a magyar-török zene-rokonság mellett, némileg szétozlatja a múlt idők felett borongó ködöt, s különösen a cigánynak zenénkhez való viszonyát segít felderíteni. — Nem áll e szerint Liszt véleménye s sok másoké, kik nem bocsátották közre meggyőződésüket, de a Liszt pártján vannak; nem a cigány hozta zenénket Indiából, hanem mint nomád-nép ismerte az ázsiai — különben is kisebb-nagyobb rokonságban levő — zenéket, s mint zenész, ki a magyar zenében is keleti fajánál fogva legkönnyebben otthon találhatta magát: tánczenénk kezelője s népköltészetünk tolmácsolója lett. — Bizonyítja ezt a török rokonság; ellenkező esetben e rokonságra támaszkodva, ki kellene mondanunk, hogy a török zene is cigány, vagy, mivel a cigány Indiából szakadt el: ind eredetű. — A történelem emlékszik ugyan arról, hogy őseink a perzsákkal is voltak érintkezésben, s tehát fel lehet tenni, hogy a perzsa zene a magyarra is szintoly befolyást gyakorolt mint a törökre. Ennek tisztába hozatala végett tudnunk kellene, vajjon a török zenében az oly jellemű dalok, minőket feljebb közöltem, tisztán perzsa eredetűek-e? — Nem említve, hogy a kettő közt az arab is szerepel mint közvetítő, nem tartom valószínűnek a perzsa elem túlnyomóságát, s mint feljebb mondtam, inkább a perzsa-arab elmélet

---

tik most a bal, majd a jobb czomibra is. — E szerint a dümm s ták különböző összetételéből lehet meghatározni ama huszonnyolczféle üteny-nemet, pl. a zemahi-k, vagy frissek közt van egy, mit következőleg kell adni: düm ták ták düm ták. — A düjäk nevű ütenynem méretei ezek: düm tääk ták düm. Van ezeknél egy sokkal nehezebb ütenynem, a thaffif, mely következő méretekből áll: düm ták ták düm ták ták düm tääkkä düm ták ták düm tääkkä düm ták tääkkä düm tääk takka takka. Eszerint az első öt méretből áll; a düjäk szintén öt. ellenben a thaffif — ha jól számláltam 35 méretes üteny, melytől az európai zenész elborzadhat. Hát ha azt is hallja, hogy vannak egész zeneművek, melyek csak egy ütenyből állanak!! (Lásd Sulzert.)

¹⁾ Cantemir Demeter oláh fejedelem († 1723) két ránk nézve érdekes munkát írt. Az egyik török dalok gyűjteménye, a másik bevezetés a török zenébe, mint Vallaszky mondja, oláh nyelven. E munkákat még eddig nem tudtam megtalálni, s már régóta a német írók is úgy említik, mint nagy ritkaságot.

meghonosítását kell szószserinti értelemben venni. — Olyan véleménynyel is találkozunk, hogy a perzsa zene egykor sokat kölcsönzött az indektől. Itt is csak elméletet kell ugyan értenünk; de bármint legyen, azt következtethetni belőle, hogy a magyar zenére is az ind hatott a perzsa által. De az ind zene Perzsiába vitele nem általánosan elfogadott tény, s ha így lenne is: a magyarok eddig tudva levő viszonya a perzsákkal oly csekély, hogy ebből nem lehet következtetui a perzsa s magyar zene összevegyülését. — A cigányokat illetőleg azonban ha bebizonyult dolog lenne is az ind befolyás, akkor is áll a mit zenénkhez való viszonyukról mondtam; s ama befolyás nem Zsigmond király alatt kezdődik, hanem a magyarok ős korában.

Ezek után visszatérve ősi zenéinkre, fő jellemére nézt ezt is, mint a hunnokét, hősies drámainak mondhatjuk, mely színeztét a folytonos hadviselésből s helyváltoztatásból eredő nyugtalan életmódtól vette. — Ázsiai eredetűek továbbá a zenénket ma is elárasztó fantastikus diszitmény-csoportok, s ábrándos lyrai elem, mi a keleti éghajlatoknak leginkább megfelel.¹⁾

A chinai s ind zenében egészen egyöntetűek a legősibb hanglétrák. Mind a kettőből hiányzik a negyedik s hatodik lépeső, mi valószínűleg a legelső tökélytelen hangszerek szüleménye.

ős chinai létra:

f, g, a, c, d.

az ebből eredő lágy létra:

f, g, ász, c, desz.

ős ind létra:

d, e, f, a, b.

---

¹⁾ Ázsia e nemben a leggazdagabb; kivált az ős időkben kies termékeny völgyei nagy befolyást gyakoroltak arra, hogy a népek a természet adományaival beérve boldogok lehessenek, szóval minden közreműködött a lyrai költészet kifejlődésére. A troubadourok költészete sem volt más, mint lyrai; mert a Spanyolországba települt araboktól kölcsönözték. — Látható ez idilli boldogság Jézus hegyi beszédében, midőn a természet gazdag adományaira támaszkodva mondja: „Tekintetek az égi madarakra; mert azok nem vetnek, sem aratnak, sem a csűrbe nem takarnak, mindazáltal a ti mennyei atyátok eltartja azokat; nemde nem drágábbak vagytok-e ti azoknál?” S ismét alább: „Ne legyetek azért szorgalmatosok a holnapi napról, mert a holnapi nap gondot visel az ő dolgairól. Elég a napnak az ő mindennapi szorgalmatossága.” Máté VI. 26. 34.

Innen láthatni, hogy az utóbbi semmitsem különbözik a chinai lágy létrától, sőt ugyanegy a Plutark által említett régi harmonikus görög létrával, melyből szintén kimarad a feljebb említett két lépcső, s egy pentachordot képez. Ilyen a Chinától s Indiától oly távol eső ős hegyi skótok dallamaiban észlelhető létrák szerkezete is, mi a mellett tanúskodik, hogy az ember hasonló körülmények közt hasonló eredményekre szokott jöni; s ama létrákat nem elmélet alkotta, mert ez csak a már létező anyagot szokta osztályozni, hanem az ember első zenei kísérletei, melyek a különböző éghajlatok alatt is egymáshoz hasonlítottak. — Így képződtek lassanként a zenénkben ma is észlelhető, s jellemző bővített közök, mik a feljebbi létrákat következőleg egészítik ki:

a chinai lágy létrából lesz:

f, g, ász, h, c, desz, f,

az indból:

d, e, f, gisz, a, b, cisz, d.

Mindez s az innen eredhető hangnemek Ázsia népeinek közt java levén, s így a magyar is elsajátítván, az a kérdés merül fel: vajjon őseink alkottak-e ez elemekből egy saját rendszert, vagy egy más népét fogadták el? E kérdésre pontosan felelni képtelenek vagyunk, mert műtermékeik—melyekből leginkább tájékozhatnók magunkat—elvesztek. A mit akár egy saját, akár idegen rendszer követése valószínűsége mellett felhozhatnánk, láttuk már a hunnok zenéjénél, s itt csak röviden ismétlem, hogy ha egyedül vallásukat veszszük is, mely szorosan kapcsolatban állott az énekkel — fel kell tennünk bizonyos rendszer használatát. Szintén megerősít e hitben az, hogy őseinknek a zenében egy nagy kincse volt, s — mint alább látni fogjuk, a zenével helyettesítették a történelem műzsáját; dalnokaik énekelték s adták nemzedékről nemzedékre a nagy hősök jeles tetteit, s nagy eseményeket, melyek a nemzetre befolyást gyakoroltak.

Hátra van még Ázsia hangszerairől szólni, melyeknek nevezetesebbjei — kisebb nagyobb alakzati módosítással — az óvilág minden népénél közhasználatban voltak, s így kétség kívül a magyaroknál is.

Ázsia népei, kivált azok, melyek közé az európai műveltség még el nem hatott, ma sem ismerik a harmóniát, s az őskorban e szó teremtménye, a görög is, a miénktől egészen különböző fogalmat

kötött hozzá. Ennélfogva midőn egyfelől bátran mondhatjuk, hogy Európa mai zenéje, melynek alapja a hármónia, az ős idők zenéjétől egészen független új falálmány, mit a keresztyénség első évszázai óta mostanig folytonosan építenek, s a melylyel egy lépést sem haladhattak addig, míg egészen fel nem hagytak az ó kor elméleteivel: másfelől meg kell vallanunk, hogy nincs oly hangszereünk, melynek ős mintája már hajdan ne létezett volna, s mai hangszereink csak a keletiek átalakítása s tökélyesítése.

Ilyen a hegedű,¹⁾ mit ősi alakjában, t. i. mint húros s vonós hangszert a chinaiak, indek, s valószínűleg ezek nyomán Ázsia minden népei ismertek. Ilyen például az indeknél a ravanastron;²⁾ az araboknál a különböző alaku „kemangeh“-k;³⁾ a perzsáknál a barbet;⁴⁾ a görögöknél a barbitosz;⁵⁾ a

¹⁾ Már a XII-ik s XIII-ik évszázban Francia- s Olaszországban voltak többféle alaku hegedűk, de mostani kisebb alakját egy Testator nevű milanoi hangszerész adta 1620-ban, s ezóta semmit sem változott.

²⁾ E hegedű alakú vonós hangszert Indiában a Pandaron nevű vándor népfaj hassnálja, s oly sajátos hangszere, mint köztünk is a pásztornépek a kürt, s hajdan a duda.

³⁾ A kemangeh-rozemy egy hat bél s hat rézhúros hangszer, melynek húrjai — a 3-ik s 4-ik kivételével, melyek egymáshoz harmad viszonyban állanak — negyedek szerint vannak hangolva; vonóval csak a bélhúrokon játszanak. Alakja egészen a mi brácsánké. Továbbá a kemangeh-guz két húrral; teste kokuszdíó; a húrok alatt halbőrrel bevonva, s kerek nyakának is az a része, hol a húrok végig mennek; hangolása negyedek szerinti. A kemfark, az előbbinél egy negyeddel magasabb szavu. — A rebek, némileg az előbbiekből basszus; alakja tökélytelen négyszög; olykor két, néha csak egy húrral; hangterjedelme egy hatod.

⁴⁾ Némelyek azt hiszik, hogy a perzsák egy bizonyos zeneművet neveztek így; mások hangszernek mondják; mások viszont, hogy bizonyos zenemű, mit csak egy erről nevezett hangszeren szoktak játszani. Ez az a hangszer, mit régen fiedel-nek neveztek.

⁵⁾ Szerkezetéről a legkülönbözőbb vélemények uralkodnak. — Horác szerint e volt a három húros lesbosi lant, (Od. I. 1.) mit Arion lantjának neveztek. — Sperling szerint (Dissertatio de furia Sabina 97 l.) Terpander találta fel (szül. Lesbosban a 33-ik Olimpiásban) s kis alakjánál fogva könnyen volt kezelhető, leginkább lakomák s mulatságok alkalmával használták a pectis-sel párosítva, úgy, hogy ez a dallamot s amaz a kíséretet vitte alsó nyolczadban. Strábo az idegen hangszerek közé sorozza, s szerinte Terpander a perzsa barbet-et tökélyesítette. — Eupho-

törököknél a kieman y, sinekieman, rebáb;¹⁾ a mongoloknál a kikili három húros vonós hangszer, s a jadugba szintén hegedű alakú.²⁾

E vonós hangszereken kívül megemlítendőek a czimbalomnak, citherának s lantnak különböző nemei, a hárfának, sipoknak, fuvoláknak, trombitának s dobnak változatos alakjai, melynek nemcsak a hangzatosabb nevű nemzeteknél divatoztak, hanem — bár nem annyira tökélyesítve, mint a chinaiaknál, indeknél s görögöknél — használatban voltak a történelem nagy szavaira igénytelen népek közt is, pl. a mongoloknál Üger-bürije vagy bürije púzon, vagy trombita alakú hangszer, s kekkerge név alatt ismeretes a dob;³⁾ a tatároknál a kômes vagy kobes annyi, mint lant; balalaika pedig egy sok húros hárfa;⁴⁾ az osztjákoknál három hangszer divatozik, s az előbbiekkal bizonyosan ős idők óta nem sokat változott: az egyik egy hárfa tizenegy húrral, (az a mit rajzban láttam csinosan faragott hattyú alakú a másik egy vonós hangszer két húrral; a harmadik egy neme a citherának öt húrral.⁵⁾

Nem lehet feltenni, hogy e hangszerek nagyobb részét őseink ne ismerték s ne használták volna. — A népnek valamint ma, úgy hajdan is kedvelt zenélő eszköze volt a pásztor sip, vagy furulya, akár tilinkó, s még a múlt évszázban is divatozott a ma már ritkábban látható d u d a, mit Gelei Katona István a Rákóczy György alatt 1636-ban kiadott nagy Graduale előszavában b o r-

---

rion szerint (ad Athén. commemorat. IV. könyv) Assiriában a panduristák használták s innen pandorának is nevezték; játzására vagy egy pengető eszközt (plectrum) vagy vonót használtak. Legtöbb vélemény azonban megegyezik abban, hogy perzsa eredetű.

¹⁾ A kieman y-nak ívezetes mandolin alakú hasa van; a Sinekieman a n egy közönséges négy húros hegedű; valószínűleg mindkettő a perzsa kemangeh-től származik. — A rebáb egy két húros hangszer, csaknem kerek testű, felső részén egy hangnyílással. A perzsa barbet-től ered.

²⁾ Schmidt mongol szótára.

³⁾ Schmidt mongol szótára.

⁴⁾ Kasztrén koibal tatár nyelvtana.

⁵⁾ Der Nördliche Ural. II. Band Verfasst von Dr. Ernst Hofman.

dósíp-nak nevez. ¹⁾ A daliák kétség kívül használták ének kíséretül a lantot, czimbalmat s hegedüt. Az elsőnek régi magyar neve *k o b o z* s valószínűleg a feljebb látott rokon hangzásu s egyforma jelentésű tatár *k o m e s* vagy *k o b e s*-től származik. ²⁾ Abból is bizonyos továbbá, hogy a hegedüt (nem a mostani alakút) már a régi időkben ismerték, mert a daliákat e hangszerről he-

¹⁾ „Az orgonán értvén minden fuvós és tömlős sípokot, az minémű a magyaroknak első muzsikájok az bordósíp avagy duda is, melyhez osztán üdö folytatában egy is talált s más is valamit.“ — Miért nevezi Kato- na bordósípnak: két képen lehet megmagyarázni: vagy azért, mert a síp széllel töltött jókora terjedelmű tömlőjét a játszó a hóna alá szokta venni, s oldalához nyomni, hogy a kinyomott szél a sípba életet adjon; vagy a franczia *bourdon*-tól származik, mely zsongást jelent, s a mely névvel nevezik a francziák ma is a dudának azt a sípját, mely a dallam vezető sípot folytonosan kíséri egyhangú zsongásával. E zsongó síp szerkezete annyival tökélyesebb a réginél, hogy meg lehet hosszabbítani, mi a dallamhoz váltogatva két alaphangot ad. A magyarok kezdetben valószínűleg csak egy sípos dudát ismertek, s később a két sípost franczia kézből vették, vagy legalább a zsongó síp franczia nevét változtatták bordó-vá. — Nagyapáink a *figulus figulum* odit közmondást a művészi féltékeny irigy természetből eredővel cserélték fel, ezt mondván: „két dudás egy csárdában meg nem fér.“ — A duda eredetét visszaviszik az őskorba; de a feltaláló nevét s idejét bizonyosan tudni nem lehet. — Legtöbben görög eredetűnek állítják, s most Lydiából, majd Phrygiából származtatják vagy Pántól, vagy az Apollóval merénylett fuvola verseny következtül tragikus véget ért Marsyástól. — Görög neve *symphoneia*, mi alatt a görögök azokat a hangszereket értették, melyek egyszerre egynél több hangot adtak. Innen származik zsidó neve is: *Samphoneja* vagy *Samponia*. A rómaiak is már korán ismerték, s előbb *tibia utricularis*-nak, később *cornamusa*-nak nevezték. Ez épen nem csábító külsejű s nem bűvölő erejű néphangszer ma is látható Európa minden zugában. Többek közt a lengyelek *bak*-nak nevezik a tömlőjéről, mely kecske bőrből készül, s az állat szőrét, fejét, szétágazó szarvait megtartva, minden e fajták közt a legvisszatasztóbb.

²⁾ Nem kell összezevarni a koboával, melynek más neve *bandosca*, s az ő s cseheknek egy sajátos hangszere. Egy üveg kanta; szerkezete csak abból áll, hogy szája fölé egy darab bőrt s néhány szál lőszört feszítnék. Ezen aztán nedvesített ujjakat elő s hátra csúsztatva, olyszerű hangot ad mint a gordonka. Hangolását az edénybe töltött víz mennyisége eszközli. — A zeneértő cseh nép ily móddal gyakran nem épen kellemetlenül zenél, s korcsmai mulatságai alkalmával hol ének mellé, hol magára is használja.

gedősöknek vagy hedegősöknek nevezték. — Mintán őseink nyelven kívül sehohsem találtam ily rokon hangzású s jelentésű szóra: nemzeti forrásból származottnak vélem, s e szerint ama hangszer alakján oly lényeges változtatást tettek, mi szavára is nagy befolyást gyakorolt, s minél fogva, — habár mint vonós hangszert másoktól kölcsönözték — idegen nevét egy önálló nemzetivel cserélték fel. Másfelől — ha szabad a merész hasonlítás, s szóelemzés — az is megengedhető, hogy a mongol *jadughá*-ból lett, mit szintén feljebb láttunk. — Végre a hadi hangszerek közé számítandó a kürt s a tárogató. — Lehel kürtjét ma őrzik Jászberényben, s köztudomású a monda, mi e vészteljes hangszerhez van kötve. — Lehel foglya lesz a németeknek, s kivégeztetése előtt kérdi tőle Konrad császár: „Miért üldözik oly kegyetlenül a keresztényeket?“ E kérdésre Bonfin egy jóslatszerű feleletet ad Lehel szájába, melynek végaszavait valószínűleg a Mátyás korabeli német magyar viszonyokból merítette: „A hunnokon elkövetett gonoszság boszulói vagyunk — válaszol Lehel — isten küldöttei a ti büntetéstökre, s ha megszűnünk benneteket üldözni: a végzeteket ellenünk ingerelve, ti fogtok minket lenyűgözni, s általatok rövidségét szenvedünk.“¹⁾ Mi a valót illeti, a vélemények megoszlanak. Legelőször Molnár Ferencz — kiskunsági kapitány — ismertette Lehel kürtjét egy magyar értekezésben, mely Bécsben 1788-ban jelent meg. A következő évben latin nyelven, s 1803-ban magyar kiadásban újra világot látott Pesten e czim alatt: „Jász-Berény városában levő Lehel kürtjének, vagy jász kürtnek isméréte.“ — Ennél bővebb ismertetést s elhatározóbb véleményt akart adni Decsi Antal²⁾ s Horváth Péter.³⁾ Molnár Lehel kürtjének állítja. Decsi szerint nem volt sem tábori sem vadász eszköz, hanem griff madár körméből készült pogány szentségtartó edény, s a rajta levő metszések Belphagor pogány isten jel-

¹⁾ *Hunorum scelerum sumus ultores, et ad supplicia vestra a Deo editi, quum vos persequi desinimus, tum a vobis, irato Numine, capimur et obtruncamur.* (Decadis I. Libr. X. p. 108.)

²⁾ A jász kürtön levő metszésekről s azoknak értelmeiről. II. rész. 1814—16. 8.

³⁾ Értekezés a kunoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi s mostani állapotjokról. Pest 1823. 8. 148—150 l.

vényei; vagy görög, vagy egyiptomi mű, s a magyarok Arnulph német császár idejében Morvában zsákmányolták el. — Jernei a Molnár véleményéhez áll s a kérdéses kürtöt többekkel összehasonlítva, a rajta levő metszvényeket vadászesoportnak állítja ¹⁾. — A tárogató ősrégi hangszer s még a Rákóczy forradalomban közhasználatu volt. Valószínűleg két rokon nevű ind trombitának valamelyikétől származik, melyek egyikének a neve *tare*, púzon alaku, s tompa süket szava legalkalmasabbá tette temetési s más vallásos szertartásokra; a másik *tutare*, mit harsány szaváért s kisebb alakjáért a csatákban s hirdetések alkalmával használtak. — Kétség kívül a tárogató az a hangszer, mit történetiróink latin nyelven *tibia*-nak neveznek, s újabb időben egyszerűen csak sípnek szoktak magyarra fordítani. ²⁾ E mellett tanúskodik Calepinuson kezdve minden régebbi szótár, s a *tibia*-t magyarul egyhangúlag tárogató sípnek nevezi. Hogy a tárogató-sok mind a táborban, mind más alkalmakkor tüzelték vagy mulattaták játékuikkal a közönséget, bizonyítja egy Bel Mátyás által Athenaeustól idézett költemény is:

*Tibia comestationum administra est,
Spectaculis comoda, quibus pugnant
Ardentibus animus pugiles,
Et ut quasi temulenti apud se non sint,
In conflictibus bellicorum agminum duces.*)*

A tárogató valószínűleg kül alakjára nézt a szavával együtt időnként változott; használata azonban általános s változatlan volt egészen a zsidói napokig, mikor örökre elnémult. — Nemrég új életetet akartak önteni ez elfeledett nemzeti hangszerbe, mit egykor mindenekfelett szerettek; de mintha Rákóczy óta ezer év

¹⁾ Tudom. gyűjtem. 1828.

²⁾ Hogy a hangszerek különböző fordítása végre mit eredményezhet, szolgáljon például a biblia nyolczféle fordításában a CL-ik zsoltárban előforduló hangszereknek 150-re menő összes neve: *trombita*, *púzon*, *kürt*, *hárfa*, *czimbalom*, *psalterium*, (*hárfa*) *sistrum*, *síp*, *chorus*, *dob*, *hegedű*, *lant*, stb. stb. s mindez csak két héber szó fordítása.

(Burney.)

*) Math. Bel *Adparatus ad historiam Hungariae*. I. C. Calani Attila. Caput XXIV. sub (g). Szó szerint fordítva: A tárogató segédje a lakomáknak, alkalmas a mulatságokban, hevült lélekkel harczolnak mellette a vitézek, s úgyszólva, eszköze annak, hogy a vezérek a csatákban el ne bágyadjanak.

viszontagságai örökre eltemették volna, alig találhattak egypár példányára. Sőt ezek is egymástól különbözvén, a volt az első kérdés, vajjon valódi tárogatók-e? A kezelése szintén sok nehézséggel járt, s végre néhány pesti, s vidéki hangversenyben megszólalván, nem elégitette ki a közönséget klarinett színezetű szavával; mert amaz örökre elnémultat a hazafi kegyelet előre oly tulajdonokkal ruházta fel, minőket a mai tökély folytán képzetében alkothatott. „Nem így szólott az régen — lehetett hallani némelyek észrevételeit — de él * . . . . helységében még egy ember; ez tud egyedül igazán belefújni, mert kurucz nagyapjától tanulta.“ — Azonban ha szintén e várakozásnak meg nem felelt tárogatók iránti közvélemény alapos lenne is, nem szenved kétséget: a mai tökélyes hangszerekkel a legvalódibb tárogató sem versenyezhetne, s el fogná veszteni hatását.

Ezek után egy búcsu pillantást vetve az ős idők setét országa felé, azzal a jó reménynyel zárom be e sorokat, hogy a történelem valószínűleg még szolgáltatni fog adatokat, melyek ősi zenénkire több világot derítenek. — A hasonlító nyelvtan ott is nagy szolgáltatokat tehet, hol ős történelmi adataink nincsenek, s ha kiterjesztjük ez eljárást a népek zenéjére is, kétségkívül szép eredménynyel jutalmaz, s nem csak zenei szempontból, de az őskori népek politikai életével foglalkozókra nézve is fontos. — Felette érdekes lenne e célra egy népzene gyűjtemény, mely képviselné a föld minden nemzetiségét. ¹⁾—Anyag már mind a régibb mind

¹⁾ Köhler Lajos neve alatt Lipcsében Bartholf s Senff kereskedésében jelent meg egy zenegyűjtemény ily cím alatt: Volkstänze aller Nationen der Erde. — E mű célja a zongora-tanulóknak egy mulató s tanulságos kézikönyvül szolgálni, s ez okból a különböző nemzeti dallamokat tekintet nélkül jellemökre — a művelt német harmonia s zongorai képletek segítségével csaknem egyöntetűekké teszi, s mindenikben inkább Köhler látható, mint az illető dal. — E gyűjteményben több ismert népdalunkon kívül egypár egészen ismeretlen is van, mely népdalainkhoz épen nem hasonlít, s a melynek régi tánczenénkhez is semmi köze. — Népdalainkban mellőzi a velők született, vagy megszokott harmoniát, s lehet, hogy szebbet, jobbat tesz helyébe, de általa elhálózza eredetiségüket. A „káka tövén költ a ruczát“ így adja „a nád tövén költ a rucza“ valószínűleg egy olyan aesthetikus tanácsára, ki a monda szerint a Disznódi nevű szolgabírókat tek. Sertési urnak címezé, hogy az il lemet meg ne sértse. — Tekintve végre az elferdített rhythmusokat, s in-

újabb idökből elég nagy halommal van összegyűjtve ; mert a külföldi utazók többnyire mindenütt vizsgálódásuk tárgyául tűzik ki a zenét is. Nem részletezve ennek általános becsét, csak azt jegyzem meg, hogy ha ama kutatások ránk nézve — nem is alaptalanok, kimerítők nem lehetnek, mert egy idegen ajku felületesen ismerve nemzetiségünket, zenénket s szempontjainkat, figyelem s említés nélkül hagyhat sok rá nézt csekély de ránk fontos körülményt. — Önként következik ebből, hogy őskori nemzeti kérdéseinkben csak magunk járhatunk el legpontosabban, s erre legtöbbet tehetnek magyar utazóink, kik közt eddig csak Reguly figyelmeztet a zenére is.

Tanuljuk ismerni kelet s észak zenéjét, mely — midőn a samanizmusból kibontakozni eddig erőtlén népek is zenélnek. — bő anyagot szolgáltat a vizsgálódásra. De mielőtt ily messze menénk, igyekezzünk megmenteni a kevés még tán fenmaradt s megmenthető töredéket mi különösen a székely nép közt található.

BARTALUS ISTVÁN.

---

nen a többi idegen égöv alatt gyűjtöttekre is következettve : lehet hogy a több füzetre menő gyűjtemény K. ur céljainak megfelel ; de a történet-íróra s népszokások kutatóira nézve nem egyéb, mint egy rossz színekkel jellemzett históriai regény.

A JELENKORI NÉMET SZÍNIRODALOM.

ELSŐ KÖZLEMÉNY. ¹⁾

Négy év előtt kiadott czikknek folytatása az itt következő.
„A jelenkori német regényirodalom ²⁾ vázlatát igyekeztem adni abban, a színmű-irodalomét szándékom nyújtani ebben.

Nem mondhatom, hogy irodalomtörténet az, a mit nyújtok; mert az irodalom története annyira egységes; minden ágai költészet, philosophia, történet stb. annyira összeforrnak, hogy egy-egy irodalmi nemet kiszakítván s külön tárgyalván, csak átnézetet nyújthatni, mely nem méltó a történet nevére. Az irodalom története a nemzet összes szellemi s anyagi viszonyaival, társadalmi állapotainak egyetemével függ össze, mert mindez az irodalomra hat s az irodalomban nyilatkozik. Ez tehát egy organismus, melynek mint minden szervnek, életelemét nem lehet az egyetemükből magyarázni.

Hogy tehát a német színirodalom megítélésében magasabb szempontokat foglaljunk el, szükséges volna az irodalom más ágaira is kiterjeszkedni, és a tárgyalt egész korszak érzületét, közszellemét, s ennek erkölcsi s anyagi okait vizsgálni: mi igen messze vezetne.

---

¹⁾ Gervinus, Gottschall, Schmidt Julián és Scherr J. nyomán.

²⁾ Budapesti Szemle VI. köt.

De maga ez igénytelen átnézet is lehet hasznos; mint általában a német színirodalom tanulmányozása, melyet gerjeszteni egyik czélom, termékenyítő visszahatással lehetne azon — sajnos, — nem nagyszámú íróinkra, kiknek a drámai, vagy hogy az általános kitételnél maradjunk, a színi irodalom sikeres művelésére hivatásuk van.

Nem mintha általán minta értékét ruháznám tán nagy számú német színműre, vagy a német színirodalom állását valami ragyogón magasnak tartanám, hasonlítva a német irodalom más ágaihoz, és aránylag a nemzet nagy műveltségéhez vagy negyven milliónyi számához.

De a német nemzet kedély-alkata általán, valamint monarchico-aristocraticus államintézményeiből kifejlett socialis viszonyai s társas élete sokkal közelebb áll a miénkhez (? — Szerk.) mint például a könnyű ledér túlfinom francia, kinek irodalmát a teljesen uralomra vergődött democratia szelleme hatja át.

És még is az egy napi életű, társas viszonyainknál fogva nálunk semmi alappal sem biró, s valami élő hűrt ritkán érintő idegenszerű francia termékek özönlik el nemzeti színpadunkat, a nélkül hogy e hiba és szégyen egyetlen lehető jó oldalát vagy gyümölcsét észrevehetnők, t. i. bizonyos könnyed fesztelen s mívelt modorú színműírók feltűnését.

Való ugyan hogy a legjelesb német színpadok is, élükön a legjelesb — a bécsi burg színház — ugyan e pillangónyi élethosszú gyöngeszervű francia termékek által van elárasztva; — melyek a könnyű pezsgő vérű párisi népből naponkiut tuczat számra mintegy kibugyborékolnak, de melyek németre — hát még magyarra fordítva! — német feszességgel magyar pathossal előadva értelmetlenek, vagy csak halvány árny és torzképek.

Igen mert korunk általán nem fénykora a színművészetnek, színirodalomnak. Hanyatlóban van az Németországban is; s kevés kivétellel csak kezdői művek, melyek kitűnők gyanánt erőszakoltatnak a közönségre.

Nem is ezekkel akarok foglalkozni, midőn a német színirodalom tanulmányozására buzdítani czélom; hanem annak rövid de classica korszakával.

A német színmű történetét nem kell távol kor homályában keresni.

Irodalomtörténetíróik ugyan elég messze viszik azt vissza. A XII—XIII-ik századig. És az egyházi szertartásokból fejlesztik ki.

Ezek annyira terjedtek, hogy nem fértek meg az egyházban. Egész mysteriumok adtak elő a nép nyelvén; s a bibliai történetek színi mutatványok anyagául használtattak, melyek a nép látványát felettébb ingerlék. Temetőkön s köztereken adtak elő e jelenetek, diszitményekkel, mélyedésekkel, egész készlettel. Világi személyek is vettek részt az előadásban, s így keletkezett színészi osztály is.

De — meg ne ijedjen az olvasó — nem fogjuk a színművészet történetét e szerény kezdettől nyomozni máig; — csak röviden jegyezzük meg hogy a mythologiai bibliai drámából az allegorikai erkölcsi drámák fejlődtek ki, melyeknek cselekvő személyei erények vagy bűnök személyesítését képezék, mint ez mind igen bőven olvasható *Devrient* szelleműs munkájában. (*Geschichte der deutschen Schauspielkunst.*)

Mi beugrunk egyszerre a XVIII. század utolsó évtizedeibe, mert előbb nem létezett e névre méltó német színirodalom, s színművészet.

Az ekkori vajadások, a kezdet nehézségei a derék *Lessing* „*Hamhurger Dramaturgie*“-jában vannak örökítve; mert az ő műtészti lángelméje tisztítá meg a tért az új kor teremő erői előtt; ő vezeté nemzete figyelmét első *Shakespearere*; meg nem vetve az olasz, spanyol, franczia, már akkoriban sokkal előbbre haladott színirodalmakat; s ő eleveníté föl a classikai műszabályokat. Nem utánzásst sürgetett ő; sőt mindenütt a műtész szigorával különbözteté meg a jót a rosztól, az állandót a lényegtelenről; — a mint is épen az akkor csodált franczia dramairodalomnak kimutatá hiányait, s a görögök félreértéséből eredett tévedéseit.

De ő többet tön. Nem tannal egyedül, hanem példával is járt elő; nem csak elméleteket állított föl, hanem alkotott is.

Színműveinek elősorolása itt ismétlés volna legjobb esetben; miután a *B. P. szemle Stahr* kitünő munkája után *Lessing* összes irodalmi tevékenységét két jeles cikkben ismertette s jellemezte (L. VI. VII. VIII. IX. füzeteiben). Az irodalom minden barátja gyönyörrel fogta azokat olvasni.

Lessing kortársainak mondhatók a német dráma remek-

írói Schiller és Goethe, ámbár két évtizeddel előzte meg őket; s tulajdonkép útjokat készíté elő mind kritikája mind drámai művei által.

Schiller Frigyes, kinek nevére minden meleg kebel melegebben dobog, 1781-ben tűnt föl a drámairodalom terén. Rablói (Die Räuber) teljesen elütöttek az eddigi német művektől. Gondolatbőség mellett gyújtó tűz, s a kifejezés magasztossága jelzé első művét; s ki első ízben látta e művet, megfoghatja azon villanyzó hatást, melyet az az akkori nemzedékre tőn.

A „Rablók“ magán viseli ugyan az uralkodó föllengés az ifjú rohanók korának (Sturm und Drangperiode) bélyegét. A fékezetlen erő, az önmagát a társadalmon kívül helyezés szenvedélye, a túlzott s szenvedett vadsággal való henczegés és zajongás — kiskorú elemeknek látszanak; de van a drámának tartalma, mert személyei jellemek és — a mi fő — állandón feszítő a cselekmények fejlődése. A jellemfestés erőlye, való hűsége Shakespeare emlékeztet. Szóval Schiller első művében nyilatkozott drámaírói tehetsége minden erényeivel s hibáival.

A darab 1781-ben jelent meg. Nehány évvel a francia forradalom előtt. Nem is tagadhatni hogy van benne valami forradalmi. Ha túlzottnak tartjuk is Gottschall nézetét, mely szerint Schiller rablóí nem rablók, hanem forradalmárok, mivel az egyéni visszatorlás jogát képviselik a társadalom irányában s a törvény által nem büntetett bűn ellenében; semmi kétség hogy e dráma szelleme, éltető lége forradalmi, s a forradalom költői előérzetének szüleménye.

De Schiller e műve oly szellemrokonságban látszék Goethe Götz von Berlichingenjével, mintha ez adott volna lökést amannak alkotására.

Az idősebb Goethe már elismert név volt az irodalomban, mind költeményei, regényei, mind drámái által, midőn Schiller rablóí föltűntek. Götz ön kívül Clavigo, (1774) Egmont (1775) Iphigenie (1779), Tasso (1800), már megvetették a német nemzeti színirodalom alapját, s hatalmas kezdetet képeztek.

Goethe atyja ohajtására a törvénytudományokkal foglalkozva, éles elméjénél fogva csakhamar ellesé a német szerencsétlenség egyik főforrását, a római jog behozatalát, s a tartományi jog eltörlését. Götz az ököljog korának végére esik,

azon mozgalmas időbe, azon szellemi forradalom közepébe, mely az átmenetet képezi a középkorból az új korba, mely részint kezdeményezé, részint vezeté, részint követte e nagy történeti átalakulást; t. i. a reformatio korába.

Götzt történeti állapotokat tartalmaz; a mint a szétírbolt római német szent birodalom polgárait nemes urak, püspökök kis és nagy fejedelmek vetélkedve szorítják lehető legszűkebb körbe. Közbe az újkor hajnalderengése. Reformatio, polgárháború, parasztlázadás. A tárgy hatalmas; s mitsem enged a vörös és fehér rózsza korszakának. De Goethe inkább genreképeket alkotott, semmint históriai alakokat ébresztett. Az ököljogot idealizálja. De a történeti korszak nagy és komoly képét nem tünteti elénk. A mű szerkezetéről, mely felettébb laza, Nagy Frigyes is, ki 1774-ben jelen volt előadatásán Berlinben, kárhoztatón nyilatkozott.

Goethe Götz historiai jellemét eszményesíti. De többi jellemei nincsenek is tisztán kifejtve, mint Lewis is, Goethe nagy csodálója, helyesen jegyzi meg.

„Nyelvök s tetteikről megismerjük őket, ú. m. Lewis, de gondolataik ismeretlenek maradnak előttünk, mint benső elrejtett indokaik. Mintegy rejtély előtt állunk, milyen az életben némely jellem szokott lenni, de melyet keresztül láttatni a művészet föladata.“

Mindent összevéve Götz nem elsőrangú, formájára nézve sem tökéletes mű: a mint is ma már csak a szerző iránti kegyeletből hozatik koronkint a színre. Ellenben

Clavigo ma is kedvence a nagy közönségnek. Alappelve csakugyan a modern polgári dráma, habár a spanyol udvar körül játszik is.

Clavigo — mint Gottschall találón jellemzi, — a polgári egoista, ki szerencsét akar csinálni; s becsvágya, s jobb érzésének némi maradványa közt ingadozik. Barátja Carlos mintája a kijózanult életembernek, ki a bideg észtesteniti, s' minden érzést gyermekes gyöngeség gyanánt megvet. Marie, Clavigo jellemtelességének áldozata oly siránkozó tüdővésztes leány, minő az életben nem csak erkölcsi hanem pathologiai részvétet gerjeszthet, de színpadon — a műízlésbe ütközik. De éppen ez az, mely az érzelgésre hajlandó német közönséget, különösen annak női

részét, ma is hatalmasan érdekli, feszültségbe hozza s könyekre indítja.

A jelentéktelen és nyomtalan *Stella* után (szerelmeseknek való színmű, mint Goethe maga nevezé) (1777) említjük *Tassot*, mely ugyan néhány évvel később (1780—81) íratott; ezen időközben termett *Faust*, melyről alább bővebben szölandok.

Tasso — a képzelődésbe elevenen véssett nagyérdekű kép. Az eszményítés úgy állítja oda, mint a fejedelmi szeszély s zsarnokság által megőrülésig üldözött, s vakmerő szerelme miatt bűnhődött költőt. A történet más színbe állítja a dráma hőst s sorsát. *Tassoról* igen sokat írtak újabb idöben; s az ebbeli nyomozások eredményeit átnézhetőleg előadva találhatja olvasónk *Cherbuliez Victor* gyönyörű tanulmányaiban a „*Revue des deux Mondes*“ 1863. jul. 1 és 15-ki füzeteiben.¹⁾

Goethe kevesbé idealizálja *Tassot*, mintsem dramájának fölületes olvasása vagy figyelmetlen meghallgatása után itélnök. Nem rántja ugyan le annyira a kicsinyes hiú köznapi emberek sorába, mint a történeti nyomozás; de ezt drámában tenni sem volna szabad. Hanem egészben véve Goethe híven mutatja hősének gyengeségeit. Goethe *Tassoján* is észrevenni az eredetileg beteg lelki organismust. Ő egy hiú gögös, emberismeret nélküli, gyanakodó, túlizgékony, szenvedélyes ember, — ki maga készíti elő azon élet-catastrophákat, melyekben hajótörést fog szenvedni.

A darab többi jellemei ki nem elégitök. A hercegnő jelentéktelen. *Alfonz* herceg valódi nyárspolgár, ki villegiaturáját koronkint elhagyja, mert dolgai vannak a városban, *geschäfftei*, neki leveleket kell írni, mint egy kereskedőnek. A darab csak nyert volna, ha a ravasz eszes kis olasz zsarnok történethiü festetik.

A drámának továbbá nincs is befejezése. *Tassot*, úgy látjuk, be fogják zárni. *Tasso* monologgal vesz búcsút tölünk, melyben jelenti — hogy megőrült. Ezt mi már a darab folytán is észrevettük. Mindig úgy viselte magát mint legalább is félőrült.

Schmidt J. is azt mondja, hogy *Tasso* nem olasz, hanem német költő. Eltalálta; ép oly kevéssé olasz, mint *Alfonz*, va-

¹⁾ Le prince Vital, essai et récit à propos de la folie du Tasse.

a hercegnő; vagy általán, a drámának, hogy úgy mondjam, hévmérséke nem olasz, hanem német.

Götz és Clavigo közé esik E g m o n t, még mindig népszerű mű, inkább tárgya és hősei miatt, mint a költő érdeménél fogva. Goethe Egmontja nem történeti hős, nem is drámai hős. Tulajdonképp jelentéktelen ember, kit a sors kereke eltipor. Ő gyenge férfi, ki csak a halállal szemben lesz valamivé. — A mű történeti háttere ép oly kevéssé jut itt érvényre, mint Götzben. Egmont semmi nagyot sem tesz, mit drámában követelnénk, a hazáért, szabadságért. Csak helyzete jelöli ki őt — Fülöp hóhérjának Albának. — Igen kevéssé valószínű szerelmi viszonya Klárával, ki finom ecsettel találón rajzolt — eszményien igaz polgár leány.

Az egész nem tragédia, hanem gyönyörű idilli töredékek.

1772 és 1790 között készült F a u s t; — ámbar Goethe saját vallomása szerint csaknem egész életében dolgozott e nagy művén, melynek kimerítő méltánylása — életbölcseiségi, lélektani, költői szempontból — egész kötetet venne igénybe; — s melynek ennél fogva csak hiányos vázlatát, úgyszólván csak nevét illesztjük be cikkünk szűk keretébe, mert említetlen nem hagyhatjuk.

Ismeretes dolog, hogy a F a u s t regéje Németországban igen régi, s költőileg több kevesebb sikerrel bőven átdolgoztatott már Goethe előtt. De nyers anyag volt az csak, melyből Goethe szelleme teremtett az emberiségnek kincses bányát.

A költő művének töredékét, mely 1790-ben jelent meg, már előbb ismerteté meg barátaival, kik attól nagyszerűt reméltek. Azt hívék Faust mythos alakjában az emberi szellem az ember nyomorának s nagyságának sublimált története leend. E képzeletnek inkább felel meg a magyar Faust, M a d á c h u n k e m b e r t r a g o e d i á j a, mintsem Goethe Faustja, melynek czélzatát a commentátorok addig feszegették s magyarázták, míg maga Goethe is elfeledé eredeti indokait; a mint is külön időszakokban különféleképp nyilatkozték azokról maga is. F a u s t — eredetileg Cl a v i g o -val rokon jellemű ember; M e p h i s t ó j a szintén a nagyobb mérvű C a r l o s; — az érzések és ész conflictusai itt is ismételtenek.

De F a u s t tudós is; s tudni akar mindent, mit ember soha sem tudhat. Ismét más tere az eszmény és való közti összeütközéseknek. A philosophia tehetetlensége-e? vagy csak a német theo-

reticus életképtelensége — ? — egyik is másik is talán, mit a költő Faustban gúny tárgyává teszen ?

Faust nem dráma, nem színmű.

„Az elmélkedő rész a drámain túl terjeszkedik: ú. m. Schmidt. Ő saját hangulatához kölcsönzé a XVI-ik század báb-játékának mezét. . . A hol benne értelmes képet vagy symbolumot talált, mely költői alakításra alkalmas volt, azt saját nyelvére fordítá, saját érzése szerint eszményíté; és így keletkezett harmincz évi dolgozata alatt lassankint oly költemény, mely minden részleteiben páratlan szépségű, mint egész azonban mozaik mű. Hála légyen neki, hogy e mozaik művel ajándékozott meg; mert kevés műremek mérközik értékben s érdeken e mozaik művel; csak nem kell belőle metaphysikai tanrendszert vagy drámát csinálni.“

Habár Faust első része, mely színpadon is adatik, s Gretchen örültségével s elítéltetésével végződik, — ismertebb s népszerűbb a sokkal tartalmasabb másodiknál: azon első részt is méltán nevezi Gottschall torsónak; mint Schmidt J. mozaiknak. De mennyire mozaik, csaknem összefüggés nélküli események halmaz a második rész, miknek Faust már nem is központja!... Nagy gondolatok tolongnak e műben, de azt nem tartja össze egy nagy gondolat. Innen a sok commentator, ki mind e nagy gondolat vörös fonalát keresi; s nem találja. Általán ki e mű részletes szellemdús taglatátára kíváncsi, útasítjuk Gottschall irodalom történetének első részére (Die Classiker), mely az ítéli s irodalomtörténeti tárgyalás mintája. Ő elismeri Goethe egész nagyságát, a nélkül hogy műítési elfogulatlansága legkisebb csorbát szenvedne.

Faust nem jelöl Goethe fejlődésében korszakot vagy átmenetet, mert, mint mondok, annak alkotása csaknem egész életén át huzódik. Térjünk vissza sajátképi drámáihoz.

Tagadhatlan hogy e nagy szellem nem volt egészen tisztában magával sem saját színműírói hivatásával, sem azon iránynyal, melyet a német drámairodalom fejlődése igényel.

A nemzeti jellemű kísérletek Götz, Egmont, Clavigo, Faust után és között egyszerre a görög tragoedia nyomaiban látjuk. „Iphigeniát“ ír. A tárgy Euripidesé; de átdolgozásában minden költői szépség érdeme Goetheé. Magas erkölcsi lég vonul át az egé-

szén. Való ugyan, hogy a tiszta keblű szűz félénk szemérme ép oly kevésbé görög: a mily kevésbé pogány, hanem keresztyén humanitás az, melynek itt Goethe lényes költői emléket emelt. Az egész kápráztató képzeleti világban mozog, melyen semmi való; a kor, a személyek, az eszmék, s érzelmek közt semmi összhang. Nem csoda, ha ma már csak évtizedenkint, úgynevezett sátoros ünnepeken adatik elő e mű Berlinben vagy a bécsi várszínházban, — mint egy hirdetőjéül annak, hogy még becsülik a classicitást.

A „Grosskophta“ (1789) melynek alapja a hirhedt nyakéklomás, azért nevezetes, mert abban Goethe a forradalom okául a felsőbb osztályok erkölestelenségét jelzi, ő ki a forradalom irányában meglehetősen hideg s idegen volt.

„Die Reise der Söhne Megaprazons“ — ép oly jelentéktelen mint az előbbi, — s a mily unalmas bohózat a „Bürgergeneral“, mely nedélyes és tréfás vígjáték akar lenni.

Ezen s több gyenge műt hallgatással mellőzve, — fogjuk föl ismét ezen korszak összes színirodalmi tevékenységét.

Goethe a hol történeti tárgyakba fogott is, eddig csak az egyéni életet karolta föl (Götz, Egmont) mely nem elegendő egyetemes érdekek kifejezésére, ha csak valamely, a korszakban eldöntőn magas egyéniség nem forog fönn mint p. Napoleon.

„A lírai s epikai formában elérte a művészetet; a drámaiban nem jutott odáig. Mind ezen oldalokról kiegészíté őt Schiller, ki az aesthetikai eszményiség összhangzatos körét az erkölcsi tetterőnek világmozgató hatalmával áttöré, s mint drámairói hős fölemelé nemzetét, melyet az ő ellensúlya nem létében Goethe a saját énjének kényelmes visszatükrözése, s műkedvellői formaváltozatai elbágyasztottak volna.“ (Gottschall).

Schiller a fejlődés több fokozatain ment át, míg hivatása magaslatát elérte — a történeti drámában.

A Rablók at Fiesco követé, mely különféle színházigazgatók, s személyes viszonyok kedvéért tett át dolgozások s eltorzítások után nem is tetszett a színpadon, míg mai alakjába nem állítá.

Fiesco (1783) már kísérlet a történeti dráma terén; de mint olyan még gyenge. Általa a republikákban a becsvágy veszélyességét s bukását akará feltüntetni. Schiller itt a Rablók

túláradó stylusát jambusokkal fékező; nyelve nemesedett a nélkül hogy erejéből legkevesbet vesztett volna. A monarchiai becsvágy s a republikánus kötelességérzet közti harc, mely Fiesco monologjaiban nyilatkozik, fellengő. Az egészben forradalmi tűz, szinpadi hatály, Shakespearei erő. De az indokolás inkább külsőleges, mintsem lélektani.

Schiller művét — „republicanus szomorújátéknak“ nevezé; — és valóban ő akkor eszményében republikánus volt; de nem demokrata, ú. m. Schmidt. A történetileg plebejus Verrinából ő aristocratát csinál, s a népet Shakespeare Coriolanjának modorában ecseteli. A republikánus érzület e darabban csak magasb lelkek egyéni eszménye. Fiesco, mint Moor Károly, érzékeny minden benyomás által könnyen hangolható jellem. Minden újabb kedélymozzanat elfeledteti vele tervét. Ő nem termett nagy állam-átalakításra; mert nem csak saját, hanem másnak eszméi s érzelmei is-hatnak határozataira.

A polgári érzékenyítő drámák korának, melyet Lessing idézett elő Diderot „család apája“-nak lefordításával, Iffland beavatott „Büntett becsvágyból“ cz. művével, s hasonlók hosszú sorával — Schiller is leróttá adóját az „Ármány és Szerelem“-mel; melyet Gotschall ugyan leggyengébb drámai művének nevez; de a mely rögtön köztetszés vívott ki; s ma is megállja helyét a szinpadon. Igaz, hogy csak a Molnár és gyermeke módjára, külvárosi kisasszonyokat, s örökifjú matrónákat indítva könyekre.

Az ármány és szerelem ideálja a polgári színműnek. A mi drámai kitelik a polgári létből, az benne egész az izzadási hévfokig van emelve; s egyszersmind kimeríti e genre minden gyengeit, kitünteti korlátoltságát költői s szépészti tekintetben.

„Kinos benyomást tesz e darab, ú. m. Schmidt; nemcsak „gonosztevői“ miatt, kiknek példájára az epigonok az ármányos praesidensek s titkárok egész seregével népesíték meg a szinpadot, hanem hősenek érzelemzavara miatt is. Ferdinand, Luiza és Lady Milfold között ismét csak Fiesco, Julia s Leonora közt, s a későbbi Don Carlos-Eboli s a királynő közt; s jellemzi a költőt a törekvés, a gonosztevőkben is a nemesebb természet nyomait fedezni föl, s hogy a fejedelmi ágyas hősi kimenetellel végzi pályáját. Különben e polgári szomorújátékban az egyoldalú világitás da-

czára több realisticus tartalom van, mint Schiller egyéb darabjaiban; s a zenész családja a német társas élet egy hű részlete.“

E művével Schiller szinköltői első korszaka, az erkölcsi eszményiség kora be van fejezve. Ezután egymást érik történeti dramái; ámbár nagy közökben; mert a költőt részint kenyérkereset, részint tudományvágy — történeti, széptani, bölcséleti tanulmányokkal foglalkodtatja; — mik közvetlenül elvonják ugyan a költői termeléstől, de gazdagítják, szélesbítik elméjét s helyesen irányozzák fölfogását.

Igy Don Carlos (1789) s utána tiz év múlva jó létre Wallenstein. (1799).

Don Carlosban még ingadozik a költő a Goethei befolyás következtében fölkarolt antik, a maga eszményisége, és Shakespeare erőteljes realismusa, s külön formáik között. Próza helyett jambusokban beszél, miknek zenéje hosszadalmas dictiókra csábítja el, és okozza, hogy a lantos a színpadi mérvnél hosszabb lesz.

A dráma csak félig történeti; félig eszményi; s ismét eszmék conflictusát tárgyalja. Posa csak idealista, még kevésbé hivatva nagy államszerepre Fiesconál. Szép, de mert általuk veszélybe dönti barátjával együtt saját terveit is — tapintatlan beszédek tart Fülöp királynak; mely politikai szívdömlengéseknek alapeszméje nem valami coneret, történeti vonatkozásu, hanem mindössze is a 18 dik század „emberjogai“ versekbe szedve; — a humanitás eszméje, melyet ő nem a despotismussal tesz ellentétbe: hanem, ha kell, despotismus által akar létesíteni. Ez a kor uralkodó eszméje vala; a szabadelvű absolutismus, melyen csakhamar bebizonyult, hogy önmagában ellenmondás, s mint olyan fönnállni nem képes.

A cselekmény tulajdonkép szegény. Don Carlost maga Schiller — Hamlet fajtának vallja. És honnan még is e darab különös vonzó varázsa, melyet a magasb műveltségű, mint a kezdetleges közönségre gyakorol? Az érzelmek nemessége; az eszményekérti rajongás, a Carlos és Posa közti fellengős barátság, a szerelem láng nyelve — az ifjú tiszta hevély, mely az egészet életeti: ezek az örök hatás eszközei. Ezek Schiller lelkében laktak, minden művét sugalták, de annyira egyet sem hatottak át, mint e drámáját.

Schiller fejlődésének tetőpontját látjuk elérve Wallensteinban. Nem mintha a műszabályoknak megfelelné. Sőt ez ellen legnagyobbat vét. A tárgy annyira nőtt kezei alatt, hogy három dráma lőn belőle, „Wallensteins Lager“, „Die Piccolomini“, „Wallensteins Tod“, melyek mindegyike még sem önálló, s együtt trilogiát képeznek.

Említésre méltó, hogy Schiller drámáját prózában kezdé írni; (1794) három év telt bele, míg a versre határozá magát. Erről önmaga így ír: „Sohasem győződtem meg oly szemlélatomást, mennyire összefüggnek költészetben tárgy és forma, még a külső is. Mióta prózamat rythmusos nyelvvé változtatom át, egészen más ítési szempont alatt állok. Sok rugót, melyek prózában egészen helyükön lennének, most nem használhatok. Mindent mi a köznapin tülemelkedik versben kellene fogalmazni; mert a lapályos még szembetűnőbb kötött nyelven fejezve ki.“

A három drámarész néhány havi időközben (1798—99) jelent meg, s adatott különféle színpadokon; Weimarban Goethe személyes impulsusa s igazgatása alatt közepszerűn; Berlinben, hol a genialis Fleck kitűnő Wallenstein volt, művészien.

Shakespeare befolyása, kinek tanulmányozására legjobb Lessing, aztán Goethe, Tieck adtak lökést, sehol sem nyilatkozik gyümölcsözőbben, mint Wallensteinban; s általán Schillerben, ki a német drámaírók közt leginkább sőt tán egyedül közeledik a nagy britthez magas felfogásban, nyelv és jellemzés erejében, képek s antithesisek gazdagságában s mély gondolatokban.

„E művében a nemzeti költészetnek legmagasb főadata teljesült; — ú. m. Schmidt: — német tárgy antik műalakban; a valódi élet eszményesítve.“ És így az egyoldalú classicismus, idealismus, romantika közti vita e drámában kiegyenlített; és csak azt kell csodálni, hogy e példa után nem szűnt meg minden további vita; s nem lőn uralkodó meggyőződéssé, miként: — idealismus, romantika, realismus, classicismus és bármi néven nevezendő iskola csak egyoldalúságra vezet; és örök műveket csak oly lángelmék teremthetnek, kik a classicismus formatökélye mellett, annyi eszményiséggel, mennyi élethű igazsággal megfér — nagy tárgyakat úgy tudnak emberi cselekmények által jelenetezni, hogy azoknak előadása nemes szíveket s mivelt lelkeket minden időben meghatni képes legyen.

Wallenstein roppant tetszést aratott egész Németországban. A mű érdeméhez járult ugyan az is, hogy hatalmasan érinté korának uralkodó érzelmeihűrjait. Nagy korszak volt az, mely trónokat s társadalmi várakat látott romba dőlni, s mely kitünőleg képesíté az embereket nagy történeti tények fölfogására.

Sőt Wallenstein még kézzelfoghatóbban érintkezék korával. A mi Wallenstein Németországban s a reformatio irányában, — azzá lön Schiller korszakában nagyobb színpadon Európában s a forradalom irányában Napoleon. Itt és ott becsvágyó merész katonai kalandor lön egy időre a magasb értelmű szellem s erkölcsi horderejű küzdelem központja.

„Ily korszakok istene a hadi szerencse, melynek szükséges kísérője a fatalismus. A hadvezér hiszen szerencséjében, csillagában; s mert sokszor győzött, magát győzhetlennak tartja. A katonai ismét hadvezérében hisz; de neki is van saját szerencse istennője, kiben levő bizalma meggyőzi őt arról, hogy a csatában illetlen maradand. . . . Nagy világharcok által mozgatott korszak lassankint fatalistikus életnézlethez szokik.“ (Gottschall).

Ezért nevezék Wallensteint sokan sorstragoediának; ámbár egészen más értelemben, mint azt a pogány classicusokra alkalmazzuk.

Mértéktelen becsvágy, öntúlbecsülés, árulás, tehát Wallenstein önvétkei, nem pedig egy indok nélkül működő sors az, mik a viszonyok azon borzasztó szövénnyébe sodorják a hőst, melyben el kell vesznie — orgyilkosság útján-e? vagy másképp? az már egyre megy.

De a hősnek megbocsátjuk minden vétkeit; tragikai sorsát mély részvéttel követjük; mert a hős—hős; és legyen bár gyenge sőt rossz — van benne erény, erő s megragadó érdek.

Mind a tárgy tehát mind a főszemély egy nagyszerű tragodia méltó anyaga. De hozzá tön a költő minden egyebet is, mi nélkül a nagy tárgy és nagy hős sikeretlenek maradnak.

A mellékszemények oly szorosan függnek össze a főszeméllyel, — s mindnyája annyira benn van a cselekményben, hogy a mit drámai egységnek nevezünk, magasabb, idealisabb értelemben még egy műben sem létesült.

A kiválóbb személyekben, ugyanazon belharcz tanui vagyunk, melyben a főszemélyt forogni s veszni látjuk. A köteles-

ség és katonai ambitio közti összeütközés az, ámbár különféle árnyalatokkal; — hol a barátság, másiknál a szerelem, harmadiknál a boszú vegyül a lelki harcza. A szerelem szoros láncolatban van a történettel, mely nélkül az nem dráma, hanem verselt ádáz történet fogna lenni.

A mű nyelvezete felől szétágazók a vélemények. Schiller maga bevallja annak túláradását, midőn azt mondja a jambusról, hogy: „ámbár rövidebbre szabják a kifejezést, bizonyos költői kedélyességben tartják az író, mely hosszadalmasságra indít.”

A művészet abban is megegyez, hogy Schiller e drámában érte el a műtechnika tökélyét. „A harmadik fölvonás a drámai fokozásnak e művészi beosztásnak (oeconomiájának) példányképe fog maradni örökké. A külső színpadi hatásnak a belső drámai értékkel való találkozása, mely Schillernek oly gyakran sikerült, soha fényesebben nem éretett el mint itt.” (G.)

Schiller e nagy siker által meggyőződött hivatásáról, mely a történelmi dráma. Maga írja Goethenek (1798) hogy ezután csak történelmi tárgyakat választand. De mily nehezen vált meg az idealismustól, elárulja midőn hozzá teszi: „belyes volna csak a kor általános helyzetét s a személyeket venni a történetből; minden egyebet költőileg szabadon teremteni; miáltal közép-nemű tárgyak keletkeznének, melyekben a történelmi dráma előnyei a költőttével egyestülnének.”

Úgy látszik Schiller praxisa jobb volt elméleténél. Mert valóban, ha nem akarjuk, hogy ellentétbe jöjjön a történelmi tudat a költői élvezettel; ha nem akarjuk összezavarni a nemzet és emberiség fogalmát a multtól, nem szabad a költészetnek falsifikálni a történetet. Ha a történelmi tárgy nem hagyja magát elferdítés nélkül drámailag eszményíteni, — ne használjuk személyeit; — hanem állítsunk ideális személyeket a kor viszonyainak keretébe. Nincs, s nem lehet dualismus a szellemvilágban; harmonia tart össze mindent: és — habár a művészet önmagának cél, — de hivatása csak szépitni a valót; s nem ferdítheti el azt.

Legközelebb következett művében Schiller láthatólag követte az imént fölhozott elméletét. Stuart Máriában nemesak megengedhető mérvben eszményesíti a történelmileg hírhedt királynő jellemét, hanem a drámai hatás egészen más nemét idézi elő az által, hogy Mária bűnös multját, mely ellene ingerelne,

háttérben hagyja; s csak a szenvedő nőt mutatja be; mi által túlfokozza azon részvétet, melyet irányában tragikai végénél éreznénk, ha őt bűneivel együtt látnók szemünk előtt.

Általán háttérben hagyja a drámai esemény történeti talaját, azon érveket, melyeket Erzsébet királynő kegyetlen eljárására politikai s vallási indokokból merített. Vajjon Erzsébet féltette-e életét az orgyilkolásban már nem ujoncz Máriától — mellőzhető kérdés; de Mária megöletése nem merő asszonyi boszú, hanem valódi állami gyilkosság volt. Ha Erzsébet után Mária jó az angol trónra, jaj a protestantismusnak, s az összes állami rendnek Angliában. Schiller a női versengést teszi előtérbe; Máriából fél angyalt csinál; ez a drámai hatást fokozza ugyan, — de a dráma történeti jellemét megcsönkítja.

Épen azért, mert a dráma történeti alapját túlságosan mellőzé a költő, nem osztjuk a német műbírók azon nézetét, hogy Schiller Máriában, kit oly szeretetreméltónak fest, a katholicizmust, Erzsébetben, kin alig hágy meg egyetlen jó vonást, a protestantizmust személyesíté. Benne levén az eszményítésben — a hatást ezes ellentét által vélte fokozhatni; — ezt tartjuk egyedül a költő eljárása helyes magyarázatának.

Stuart Maria 1800-ban adatott először Weimarban, majd egész Németországban, hol az ma is a nagy közönség kedvence, mint a színésznőké, kik természet szerint a kedves Maria szerepe után esengnek, holott Erzsébet a nagyobb, mondhatni főszerep; — a mint is Schiller és Goethe személyes vezetése alatt első ízbeni adatásakor a bájairól híres Jagemann Karolina nem Máriát, hanem Erzsébetet választá szerepéül. De a nem művészileg hanem nőileg liú színésznők többnyire azt hiszik, magukat ifjítják meg szerepök által, holott az ellenkező történik.

Az Orleansi szüz-ben (1802) eléretett az, a minek hiányát Stuart Máriában érintők, a bűn és bűnhődés drámai összefüggése; ámbár itt a bűn csak a szív egy rejtekébe bujt. Ez a tragoedia jelleméből folyt, melyben a mysticismus indokul szolgál. Ezért oly tűzött fantastikus jellem a „szüz,” a mily operaszerűn látványos a jelenetezés. A weimari előadás fényét császárnak mondja a híres műtész Zelter; „a negyedik fülvonalas nyolczszáznál több személyt hoz a színre, és zenéje s egyéb fűlszerelése oly hatást tesz, hogy a közönség mindig elragadtatva

van. Képzelteti mennyire zavarba jő ez által olasz operánk, melynek már mi sem marad fenn, a mivel a szemeket magára vonhatná.“

E művel a romantikai iskola teljesen meg lehetett elégedve. Genovevánál nem különösebb ábránd azon hölgy, ki pánczélt ölt, s hivatásának tartja boszúnak szentelt szivét teljesen elzárni a férfi előtt. Hisz mint a prologban mondja Thiebault, úgy látszik a költő önbíráta gyanánt: „Nem tetszik nekem oly szív, mely az érzelem éveiben elzárkózik; — ez a természet súlyos tévedésére mutat.“ Talán a költőjéére is.

Egyébiránt az orleansi szüz ma is hatásos mű, s a csaták, népszenvedélyek s tömegek színezése Shakespearehez méltó.

Ezt követé „Turandot“ tárgya a magyar fölfogástól megszűz elűtő regés regényes. E mű nem jelez haladást a költőnél, s ma már ritkán kerül színre.

A „Messinai ara“ (Brant von Messina, 1803) visszaesés az elvont eszményihez; a görögök tanulmányozásának szüleménye, hol pogány fatalismus keresztyén és zsidó babonával vegyül. „A személyek folyvást penatesekről, istenekről, érynniákról beszélnek, viseletök antik; félnek a madár röptétől, s a beszéd közt rosz előjelektől; — s e közben elég csodálatosan keresztyén temetés kerül a színre. Mind a mellett Humboldt ezt remekműnek nevezé; s Schmidt is dicsérőleg emeli ki műszabályszerű alkatát, öszhangzó stíljét, s a szenvedély kitörésében is mérsékletét.

Iffland — a színműíró és színművész, kiről alább lesz szó — érdeme hogy Schillert az antiktól visszavezeté hivatásához, a történeti drámához. 1804-ben adatott „Tell Vilmos.“

Goethe 1797-ben bejárván Schweitzot, a nép eredetisége s a vidék nagyszerűségének hatálya alatt fölfogta Tell korszakát, — s azon néplázadás történetét epossá átdolgozni készült. E tárgyról sokat értekezett Schillerrel, ki barátjának eleven előadása után élénk képet alkotott magának a Vierwaldstätter See (Négyerdővárosi-tó) sziklafalairól, s az ott lakó erőteljes egyszerű nép viszonyairól. Goethe addig értekezett a dologról, míg tárgya elveszté reá nézve az újdonság érdekét, s azt átengedé barátjának, ki abból kitűnő drámát alkotott.

A műnek megvannak ugyan sajátosságai, miket mi legalább nem tartunk fényoldalaloknak. Ez a Tell — drámahősnek kissé

mégis szűkkeblű, korlátolt eszű, s csaknem gyávaságig habozó legény. A haza szabadsága úgy látszik oly eszme, mely fejébe sem fér; hogy népe el van nyomva, látja és érzi; de az ő dogmája jóformán vak engedelmesség. Gessler embertelen tettei föl nem háborítják, mindaddig — míg őt közvetlenül nem sújtja a zsarnok. És akkor — orgyilkos lesz.

Goethe — eposba illőleg — Tellt kezdetleges naiv természetfiának akará festeni; Schiller e fölfogást helytelenül vivé át a drámába. Schiller művében a drámahős — a schweitzzi nép; és ezt találón jellemzé.

„Már Humboldt és Goethe meg voltak lepetve azon csodálandó intuitio által, melyel a költő azon tárgyakat, melyeket soha sem látott, oly elevenen fogta föl, s tudta előadni. De még csodálandóbb az erkölcsi állapotok éles jellemzése.“ (Schmidt J.)

„Goethe Egmontjában az alföldi népet csak csöcseléknek s nyárspolgároknak festi; míg Schiller az erejének öntudatával bíró erkölcsi népéletnek, eszményi s mégis élethű képét adá. . . . A szabadság, melyért e dráma nyers alakjai küzdtenek, nem a korszerű szabadosság; hanem mint ma neveznök, conservatív; de éppen azért érczőntetű az; és egy prófétai fölfogás emléke gyanánt fog fönmaradni mindaddig, míg az Alpesek a zsarnokok elleni harcokra emlékeztetni fognak.“

A darabnak talán egyetlen hibája, hogy „Tell Vilmos“ a címe. Gazdag tartalma, nyelve, szerkezete — mindene, az első rangu világművek közé helyezik.

Tell befejezése után rögtön „Demetrius“-hoz fogott. 1805 marcziusban kezdé el,—s csak töredékét hagyta maga után. — Május 9-én elragadta nagyszerű munkássága köréből a halál, — barátainak, ámbár a költő egészsége évek óta tönkre volt téve, kínos megdöbbenésére!

Nemes költői egyéniség, a természettől dús képességgel megáldva, melyet szakadatlan munkásság, s sokoldalú tanulmány által a fejlettség azon fokára hozott, hogy művei nemzetének s az emberiségnek díszeré válnak.

Nagyon csalódnék ki azt hinné a német színirodalmat s színpadot Schiller és Goethe tölték be korukban. Ezek csak ünnepi jelenések voltak akkor is. Schillernek lelkesége, szép nyelve érdekes drámai alakjai s pompás díszitményi mellékletök népsze-

rúkké tevék ugyan műveit; — de egy repertoire nem telt ki belőlök. Goethe magasabb irányai a nagy tömegre nézve idegenek s érthetlenek voltak; Faust-ját, miután Tieck a színre alkalmazá, kezdék ismerni. Lessinggel együtt tehát a classikai korszak nem elég müt nyújtott a színpadnak. Vigjátékot csak is Lessing. Schillernek volt ugyan humoristikai esze, de elhanyagoló; Goethe ebbeli kísérletei nem sikerültek, s fölhagyott velök.

Hogy tehát a német színpad német műsorozattal birjon, ahöz bővebben termelő, habár nem oly mély, — külterjes ha nem is belterjes talentumok voltak szükségesek. Ilyeneknek nagy hamar bővében volt Németország.

Schiller és Goethe korában Iffland és Kotzebue uralkodtak a színpadon. Iffland 1759—1814. Kotzebue 1761—1819.

A véletlen a képesség neveit is megosztá a kettő közt; amazé drámai, ezé kiválólag komikai.

Iffland híres színész volt, ki a német közönség műizlését, hajlamait s előszeretét ép oly jól ismeré, a mily gyakorlott volt a színpadi hatás eszközeiben s a technikában. Ő maga is sokat írt; s műveiben van erő, és érdem; de a fölfogás közepességéről, a nagy közönség átlagos színvonaláról nem emelkedett föl az eszménységig, nem Schiller példája után sem; ámbár ennek hőseit nagy sikerrel s lelkesedéssel játszá.

Iffland a polgári dráma főképviselője. Célja erkölcsi javítás. Eszköze az elérzékenyítés, nemes egyének szenvedései által. Az életkör, melyben művei forognak, nyilván Poroszország, — ezen — egy polgári társaságot burocratiái s katonai gépezettel kormányzó állam. Műveiben „emberrel“ nem találkozhatni, ki minister, tábornok, referendarius, őrnagy, titkos tanácsos, udvari tanácsos, commerzienrath, amtmann vagy oberförster ne volna; — e mandarinok mellett egyegy aristocrata, vagy gazdag polgár. Az erőteljes eredeti nagybátyák, és öreg szolgák sokat szerepelnek műveiben, s az elérzékenyítés hatalmas elemei. Az ifjak meggondolatlan, könnyelmű, heves kicsapongók, kiknek botlásai okozzák rendesen a bonyodalmat, s javulásuk a darab végét. Ha Schiller hőseit az eszményi lelkesedés emeli s vezeti, Iffland hőseit a polgári s erkölcsi kötelesség öntudata. Az első a józan életben ritka; a másik kívána-

tos hogy ritka ne legyen, de nagyon józan; s eszményi lelkeket ki nem elégít. Ezen polgári hétköznapi lét könnyű tárgya a bohózatnak; s Schiller irt is egyet e dráma-nem ellen.

De mert parodiázni könnyű, nem következik hogy a polgáris dráma neme elvetendő; sem az, hogy Iffland művei megvetendők. Nem szabad oly színműrőt, ki műveivel a közönség minden rétegeire hosszú ideig nagy hatást gyakorolt, becsmérlni, s a műtészeti triposáról egyoldalún elítélni, mert nem az eszmény magaslatán áll.

Ily kritika következése azon szakadás, melyet a közönség izlése és a műtészeti közt kifejlteni láttunk Németországban, látunk Bécsben, és nálunk is létezni. Az irodalomtörténetirők, s aesthetikai műbírók dicsérnek és jutalmaznak műveket, melyek a közönségre nem hatnak, ennek nem kellenek; ellenben kicsinylőleg bánnak olyanokkal, melyek a köztetszéssel találkoznak. A kritika egyoldalúságára mutat, ha az életnek, — a népműveltség állapotának összefüggését az irodalmi termékekkel nem méltányolja; s az eszményi tökély mérvével bírálja a színművet, melynek az életet reflectálni s élőkre hatni első föltétele.

És nem is a költő okozandó, föltéve hogy hiven fest, ha szűk a láthatár, nyomasztó a lég, s kicsinyes a tettkőr műveiben; hanem a társadalom. Kiemeltük a német társadalmi regény-nél is, hogy a nyilvános életet kizáró államintézmények gyámsága alatt, s oly apró államokban, minőkre Németország szakadozott a polgári lét igen szűk házias körű, s nagy és eszményíthető emótiókban szegény.

A német szellemnek ily behatások alatt egészségtelen kifejlődése még a nagy Goethén is észrevehető; — még benne is hiányzik a történeti érzék, s a nagy momentumokat kis genréképekké láttuk zsugorodni drámaiban. Schillert eszményisége s enthusias-musa emelé túl e keskeny körön; tulajdonok, melyeket Goethe érzelgőssége ép oly kevéssé, mint hideg esze sem birt kipótolni.

Ily szempontokra állván nem lehet Ifflandban a nagy termékenység mellett a nagy talentumot is el nem ismerni. Schmidt Julián hibáztatja benne, hogy ellentétbe helyezi a természetességet a műveltséggel; abban minden jót, ebben csak roszt lát; s hogy a morális czélzat a költői fölött túlsúlyt gyakorol. Compositiójá-

ban nagy befolyással vannak másod rendű személyek, s mellék körülmények; s a cselekmény ritkán fejlődik ki a jellemekből.

Iffland legjobb művei, melyek Németország jelesebb színpadain ma is hatással adatnak, — „Die Jäger“ (A vadászok) „Der Spieler“ (A játékos). Az első falusi életkép, mely azonban nagyon elüt a színpadra is, mint a regénybe átment érzélgős mesterkélt falusi meséktől, melyek még néhány év előtt grassáltak a német irodalomban; — és mutatja egyszerű eszközökkel is, az élethűséggel s természetességgel mily hatást gyakorolhat drámairó. A másodiknak erkölcsös háttere könnyen képzelhető. A darab végén a játékos hirtelen megtér. De vajjon nem fog-e ismét visszaesni a függöny legördülte után? Kérdés. A játékosok ily visszaesése szenvedélyökbe ismeretesen gyakori. De a mű megteszi hatását.

Továbbá „Albert von Turneisen“ — a szerelem s katonai becsületérzés közti harcot állítja elénk, melyben emezé a vereség.

A „Büntett becsvágyból“ „Öntudat“ és „Megbánás kiengesztel“ (Verbrechen aus Ehrsucht, Bewusstsein, Reue versöhnt) trilogia, ismét egy családi lopás következményei körül forog. A költő igazságtétele visszhangja a humanus büntető-törvényi elméleteknek. Nem bűnhődés, hanem javulás célja.

„Der Hagestolz“ (Agglegény) melyről Schiller is mondta, hogy valódi költészet lengi át, következetes jellemzéseit által a legjelesebb drámai művek közé emelkedik.

Ezen és sok egyéb drámái, melyeket elősorolni sok lenne, sok jeleset tartalmaznak.

Iffland vígjátékokat is írt, melyek drámáitól csak abban különböznek, hogy az összeütközések bennök nem oly komolyak, s könnyedebb modorban vitettek keresztül. Neme és eszközei ugyanazok, a tulságos moralizálás hasonlóképp.

A vígjátékban túl tön rajta Kötzebue Ágoston, mert élcel s francia könnyűséggel a technikai ügyességet párosítja. Kötzebue a legtermékenyebb színműírók egyike; sok a sok között a selejtes; sok a trivialis mind az alapgondolatra, mind a kivitelre s nyelvezetre nézve. Mind a mellett nagy hiba volna őt megvetni. Gazdag képzelő tehetség, tele „tárgyakkal“, anyaggal, helyzetekkel, bonyodalmakkal, néha félszeg vagy balga, de gyakran

valóban komikus alakokkal. Hiányzott benne az, a mi nélkül lehet valaki szapora s hatásos író, de nem lehet költő: — az eszményi fellengés, a mélyebb érzület, a lelki nemesség.

Mint Ifflandot a drámát illetőleg úgy s még inkább ajánlanók Kotzebue tanulmányozását színműiróinknak, hogy lássák mily kis tények, s egyszerű bonyodalmak elégségesek hafásos színműveket alkotni. Nemzeti sajátságunk a komoly méltóságos nehézség, a cothurnus; mind a mellett szeretünk nevetni. Kotzebue-tól az egyszerűséget, könnyed modort hanyagsága s frivolitása nélkül elsajátítva, a mai műveltségnek megfelelő nyelvvél s modorral összekötve biztosítanak a sikert.

Számtalan műveit nem győznök elősorolni; drámákat, színműveket, vígjátékokat bűvészi gyorsasággal teremtett elő. Csak az ismertebbeket említjük.

„Menschenhass und Reue“ (Embergyűlölet és megbánás 1789) — első színműve, mely ma is nagy közönséggel bír; ámbár égbe kiáltók hibái. Az érzelgősség, Kotzebue műveinél gyakori ingredientia, itt álerénynyel, kellemes bűnökkel párosul, miket Iffland módjára — a megbánás jóvá tesz!

„Benyovszky Gróf“ — 1794 a magyar színpadon is honos, soká kedvencz is volt. „Sok színpadi tapintat; — mond Schmidt Julián; — a bonyodalom jelenésről jelenésre feszítőbb; a nézőnek nines is ideje gondolkozni. Mihelyt ez történik, a hatásnak vége van. A hős nőnem nem egyéb, mint egy álnok gurlí; s a zárjelenet, melyben Benyovszky, ámbár házas, az új szeretőt, ki beléje csipeszkedik megszöktetni akarja; de atyja rimámkodásaira azt végre karjaiba visszaveti: leirhatlanul nevetséges és visszataszító.“

Benyovszkyn kívül a keresztések (Die Kreuzfahrer) és Johanna von Montfaucon Kotzebue eszményi drámáihoz tartoznak, melyeket a weimari befolyások alatt Schiller példájára jambusokban írt; s melyek nagy színi hatást gyakoroltak.

Bohózatai közül „Der Wildfang“ (Szilaj gyermek, 1797), „Das Epigramm“ (1801), „Die Sucht zu glänzen“ (A tündöklés vágya 1801), „Die deutschen Kleinstädter“ (A német kisvárosiak 1802) — mely darabból a nyárspolgári létet jellemző „Krähwinkel“ név örökölt Németországban, „Der Wirrwar“ (Zűrzavar 1802), „Pagenstreiche“ — nálunk ha nem

csalódom, „A pajzán fiú“ vagy a „Juratus“ név alatt ismeretes, — „Des Esels Schatten“ (A számár árnya. 1809) ma is hálás repertoire darabok, és „Krumm Éliás“, vagy „Phippsz“ szabó népszerű drasztikus alakok.

Vígjátékai közül a legjobb „Der Rehbock“ (A szarvas) kétértelmű, vagy is nagyon is egyszerűen érthető frivolitásban tültesz bármely francia faubourgi vígjátékon. A különbség csak abban áll, hogy a fajtalankodás physikailag nem történik meg, hanem a képzelődésben marad. Ha fiatal ember egy nő mellé az ágyba fekszik, kislát hogy átöltözött nő volt; — ha egy grófnő lovását megöleli, kislát hogy fivére! — Más művében:

„Die beiden Klingsberg“ — (1801) hasonlóan sántít a „morál“, s ráadásul érzélgősség is ömlik el rajta.

Nem érdemes folytatni e szemlét; nem csoda ha a trivialitás ily diadalai arra ösztönzék Goethét és Schillert, hogy tisztán eszményi műelvek által vezérlett színházat alapítsanak; mely Weimarban a műkedvellő hercegi család pártfogása alatt föl is virágzott, s nagy visszahatással volt az összes német irodalomra.

„Mi a finomabb vígjáték kifejlődése elé nálunk legyőzhetlen nehézséget gördít: az a társalgási hang hiánya;“ — így szól Schmidt Julián nekünk magyarokúl nem csekély vigasztalásunkra — a német színirodalomról.

„A tragoediáról e hiányt kevésbbé érzi — folytatja Schm. — mert az ő cselekménye eszményi világban mozog; de a vígjátékírónak a társas viszonyokat kell fölmutatnia. E részben az a baja, hogy nemcsak a cselekményt, hanem a hangot is költenie kell (erfinden). Kotzebue idejében e baj még érezhetőbb volt. Minden költő a társaság helyzetét s modorát azon kör szokásai szerint festette, a melyben maga forgott. A hang ezen bizonytalansága zavarólag hatott vissza az erkölcsi fogalmakra is. Miután a vígjáték bonyodalma közönségesen házassági viszonyra vonatkozik, régtől fogva kedvencz motívum a rangkülönbség, mely elválasztja a szerető szíveket. Oly költő mint Kotzebue, ki mindenütt a természet jogait akarná érvényesíteni a társas szokás mesterkelt formái ellen, s mégis a „magas nemességet“ kimélni kénytelen, — kellemetlen összeütközésekbe jő. Eleinte K. a nemességi előítéletet csak egészen nevetséges egyénekben mutatja be; később azonban észreveszi, hogy ezen előítélet (kivált Né-

metországban) még nincs oly igen általánosan kipusztítva, — s így későbbi darabjaiban ha egy nemes úrfi polgárleányba szeret, — utóbb kisül hogy az — nemes kisasszony. Még sem meri személyei egyike is ezen előítéletet néven nevezni. Hogy a satyra hasson, az élet tényleges oldalai ellen kell irányozva lennie.“

De persze a satyrához oly jellem s erkölcsi beltartalom nélküli egyén, mint Kotzebue volt, nem bir elég bátorsággal.

Ezen vázlat folytatásában vizsgálni fogjuk: miként hatott a Goethe-Schilleri eszményiség, s Iffland-Kotzebuenak kissé alantias realismusa a német színirodalom további fejlődésére?

KECSKEMÉTHY AURÉL.

ADALEKOK

AZ 1723: 1—3. TÖRVÉNYCZIKKEK

KELETKEZÉSÉHEZ.

Gróf Pálffy Pál, az 1861-diki országgyűlésen követtársam, szíves volt nekem, emlékül az együtt töltött napokra, családi levéltárából az itt következő okiratokat küldeni, melyek, tudom, érdekekkel fognak birni a „Budapesti Szemle“ mindenik olvasója előtt. Az első általam fordítatott latinból magyarra; a többiek már eredetileg magyar nyelven fogalmaztattak, gróf Pálffy Miklós és Szluha Ferencz magyarul levelezvén egymással.

I.

Herczeg Eszterházy Pál nádornak és tanácsostársainak felirata III-ik Károlyhoz.

Szentséges császári királyi felség, legkegyelmesebb urunk. — Miután én a bibornok és esztergomi érsek urnak, nemkülönben gróf Pálffy Miklósnak, gróf Erdődy György országbirónak, gróf Pálffy János horvátországi bánnak és gróf Csáky Imre kalocsai érseknek, felséged belső tanácsosainak, felséged kegyelmes akaratából folyó 1712-ik évi julius 7-én előadtam, mily különös atyai gonddal, hajlammal és szorgoskodással viseltessék felséged ezen igen kedves Magyarországa s a hozzá kapcsolt részek iránt, olyannyira, hogy noha erős reményünk lehet, miszerint az összes keresztvénséget és különösen ezen Magyarországot, mit kívánva kell kívánni, Isten is úgy akarván, férfi nemből való örökösökkel fogja

megörvendeztetni: mindamellett, ha, mit Isten e világ végéig kegyelmesen távoztatni méltóztassék, felséged fiörökösöknek nem örvendhetne: nehogy ezen Magyarország király és törvényes ur nélkül maradjon, és az interregnum vészeiben, melyeket Magyarország a maga kárára több ízben tapasztalt, veszendőbe menjen s az egész keresztyénséget veszély, erőszak és zavar érje, — óhajtja, hogy ennyi bajnak megelőzésére idején figyelmöket fordítva, törvényes királyról és urról, tudniillik királyi utódról gondolkozzanak s eziránt tanácsot adjanak és véleményezzenek.

Én tehát és a mondott belső tanácsosok legalázatosabban örök hálát mondunk ennyi atyai gondoskodásért és kegyességért, melynél fogva még a fimag szakadásának esetében is, mely hogy soha be ne következék, óhajtjuk, ezen igen szeretett országát nem akarja ellátás nélkül hagyni, sőt kívánni méltóztatik, hogy az interregnum vészei s a háború sokféle nyomorúságai és veszélyei előli biztosítására idején történjék gondoskodás. — Miért is a felséges ausztriai ház iránt állandóan viseltetett hódolatunk s a haza iránti kötelezettségünknel fogva, érett tanácskozás után az előbocsátottakról következő véleménynyel szolgálunk alázatosan felségednek:

Kivánnók ugyan, hogy felséged, az istenfélő, kegyes és igazságos császár s király, a világ végéig életben maradna, és ezen országot maga és fiörökösei által szerencsésen kormányozná és igazgatná: mindazáltal — a császárok és királyok koronás fejei is alá lévén vetve a halandóságnak — azon esetre, ha felséged, mit Isten méltóztassék kegyelmesen távoztatni, fiörökösökben épenséggel meg találna fogyatkozni: nehogy az interregnum veszedelmes időiben ezen hajdanta oly virágzó ország megrongosoltassék, szétszaggattassék és felosztassék, illetén veszélyeket és bajokat elháríthatóknak vélünk, ha a mindjárt felemlítendő okoknál és indokoknál fogva, nemcsak felséged többi királyi tanácsosai, hanem azonfelül az országnak a jelen diétára összesereglett valamennyi státusai is összesen és fejenként a felséges ausztriai ház nőörökösei közül egyet ez esetre, dicsőült Leopold császár és király, úgy felséged saját érdemeinek háladatos emlékeül, törvényes királyokul és urokul választanának örökre; és ezen országnak jövőendő kormánya s igazgatása iránt a jelen diéta folyama alatt egyezkedés történvén, a karoknak és rendeknek elégséges

és semmi ellenmondásoknak vagy változásoknak ki nem tett diploma vagy királyi biztosítás adatnék ki. Ezen feltételek közül pedig

Első ez lenne: hogy a jelen dieta lefolyása előtt az ausztriai ház felséges nőága között olyatén örök és semmi változásnak alá nem vetett szövetség vagy szerződés dolgoztatnék ki, melyhez képest valamennyien, öszvesen és egyenkint, a magok és utódaik nevében, véges-végtelenig, minden jogukról, melylyel jelenleg megannyi örökös tartományokra és országokra birnának, vagy jövődre bármiképen birhatnának s bírni remélhetnének, örökre s visszavonhatlanul, tinnepélyesen, s ha így nagyobb biztosságot ígérőnek mutatkoznék, eskü mellett is lemondanának, s azt közakarattal az ausztriai ház nőágának egyetlenegy utódára átruháznák és átszállítanák, úgy t. i. hogy az ausztriai ház nőágának ilyen utóda, valamennyi örökös tartományt s Csehországot Sziléziával és Morvával, valamint néhai dicsőült Leopold és József, illetőleg felséged boldogemlékeztű atyja és testvére birták és birtokolták és Isten kegyelméből felséged jelenleg együtt és egymaga birja és szerencsésen kormányozza, azokkal egyetemben melyek a spanyol örökösödés által felségedéi és felséges házáéi lesznek: feloszthatlanul (birja) és elválaszthatlanul. Hogy szintén mielőtt a jelen dieta lefolyna, nevezett valamennyi örökös országok és tartományok státusai szintén külön szövetség és szerződés által beléegyeznének, t. i. hogy a felebbnevezett nőágnak csak egyetlenegy utóda alatt akarnak élni, s általa kormányoztatni és igazgattatni. Mely szövetség és szerződés alkalmával azt is kellene kidolgozni, mivel és mennyivel fognának a nevezett örökös országok és tartományok mind béke mind háború idején, a Magyarországon létező katonaság s a magyar végvárok fenntartásához járulni, melyeknek oltalmát, Magyarországnak', mint a keresztyénség előfalának javából, ők is érezendik.

Második: Ha nagyobb biztosság kedvéért és minden bizalmatlanság eloszlatására a jelen országgyűlés folyama alatt mind a mondott nőnem joglemondása és jogátszállítása ¹⁾, mind a nevezett örökös országoknak és tartományoknak, a katonaság és végvárok fenntartásának és kifizetésének feloszthatlansága és hozzájá-

¹⁾ Renunciatorum et translatorium juris.

rulása iránt, kidolgozandó és alkotandó szövetségek és szerződések a karokkal és rendekkel közölnének.

Harmadik: Ha illetén nőnembeli utód nevében, Magyarországnak s a hozzákapcsolt részeknek, most mindenkorra, ünnepeles, és semmi változásnak alá nem vetett diploma adatnék; hogy t. i. az előrebocsátottakon kívül Magyarország valamint a hozzákapcsolt részek valamennyi törvényeit, jogait, szabadságait, kiváltságait, statutumait és szokásait megtartandja, és ezen országot nem más örökös tartományok szabályzatára, hanem magának az országnak eddig hozott vagy jövőre országgyűlésileg alkotandó törvényeivel igazgatandja és kormányzandja; és ennek eddig visszafoglalt s Isten segítségével visszafoglalandó minden részeit, és a Magyarország valóságos régi határain túl, fegyvereinek szerencsés előhaladásával vagy más igazságos módokon és úton szerzendőket, valamint a szent koronához tartozó jószágokat is visszacsatolandja, s bármi kényszerítő szűkségben sem idegeníteni el; és sem egészben sem valamely részben, sem végintézet sem fiókrendelet által, sem örökvallásilag sem engedményezésileg, és semmi más cím alatt, semmi más módon, senkinek sem hagyományozandja, annálkevésbé el nem idegeníteni és meg nem terhelni bármiképen. Mihez képest,

Negyedszer: ha fimagszakadás esetében az országlásbani és kormányzásbani nőnembeli utód kiskorú találna lenni, ez esetre ugyanazon diplomában előre kell gondoskodni, hogy Magyarország idegen nemzetbeli miniszterium vagy bárki más által ne igazgattassék, hanem az ország ilyes igazgatásában (regimen) és kormányzásában, az ország törvényeihez és szokásaihoz képest a nádor járjon el.

Ötödször: Ha a mondott esetben ilyes nőnembeli utód kiskorú vagy hajadon találna lenni, s beállandván vagy talán különben is már meglévén a férjhezmenési kor, az említett valamennyi országnak és tartományoknak, valamint Magyarországnak és a hozzákapcsolt részeknek is véleményéhez képest ¹⁾ 'törvényes és illetékes házasságra lép, — nehogy időközben

Hatodszor: a nőnem tekintetéből belső vagy külső háborúskodások támadhassanak, de sőt minden ellenséges törekvés elre-

¹⁾ „ex opinione.“

kesztethessék és akadályoztathassék, szükségesnek látszik, hogy az országban nehezebb és magyar katonaságból is álló hadi sereg, melynek arányára felséged szokott rendszerében tekintettel kellene lenni, ¹⁾ tartassék; azonfelül pedig az ország végvárai helyreállitassanak, és elégséges hadi szerekkel és eleséggel el látassanak.

Hetedszer: mintán a felebb említett elválaszthatlanság okaért Csehországot is fogja birtokolni a nőnem, nyilatkoztassék és dolgoztassék ki, a jelen országgyűlés folyama alatt, mint fog a nőnem megállhatni a római birodalom electoratusában előtte és utána a házasságnak; házasságra pedig, a felebbi módon, mással ne léphessen, mint katholikussal, és mivel a férj királyi méltóságra fog jutni, kell hogy mind legyen mind maradjon katolikus: ha elszakad a hittől, neki is megtagadtassék a hűség.

Nyolczadszor: Ha, tekintetbe vévén a tekintetbe veendőket, és foganatosítván a foganatosítandókat, magszakadás esetében országgyűlés hirdettetik, hol az említett diplomaticus articulusok előleges elfogadása és rájuk való hitletétel után, a jelen országgyűlés alatt, a készítendő diplomához képest kidolgozandó formula szerint, először is az illetén nőnembeli utód, aztán pedig, a mondott módon, házasságra lépésével, mindeneknek, a mik előrebocsátattak, elfogadása és végrehajtása után, maga a férj is, mint közvetlen férj és ur, magát ezen Magyarországon belül megkoronáztatandja. Hogy pedig mindez minél hamarabb és szerencsésebben érthessék el,

Kilenczedszer: az volna alázatos véleményünk, hogy miután ezen üdves szándék, sem a kegyelmes regalisokban, sem a kegyelmes császári királyi propositiókban nem érintetett, igen szükséges, meg is kívántatik, hogy a mi előrebocsátatott mind, felséged többi királyi tanácsosainak, aztán pedig az országnak a jelen dietára meghívott valamennyi karainak és rendének is általam, mint az ország nádora által, alaposan és nyilvánosan előterjesztessék oly intéssel, hogy mindezeknek szabatosan és érett észszel meggondolása után, felette, szabadon tanácskozzanak és végezzenek, miszerint alkalom ne lehessen, jövendőre panasz-

¹⁾ „*cujus ratio in systemate vestrae majestati (s?) consueto observanda esset.*“

kodniok, hogy nekik nem volt tudomásuk az előrebocsátottakról, vagy hogy ők nem hallgattattak meg e tárgyban. Látszik pedig az is szükségesnek,

Tizedszer: hogy ezen szabad ország ekkora hódolata és annak, a mi Magyarorszában eddig nem volt, megengedése miatt, kivált az is nyilatkoztassék ki: mily jogokra és mily javadalmakra fog viszont Magyarország a törökök elleni védelem dolgában is érte szert tenni? ¹⁾ Továbbá, miután ő felsége valamennyi más országokból és tartományokból alkalmaz még legbensőbb tanácsaiba is egyéneket: azokba annál fogva, mivel így Magyarország ezen tartományokkal és országokkal örökös kapocsba jőne, magyar királyi tanácsosok is bocsátassanak be. Engedtessek meg nemkülönben mindennemű kereskedés ezen örökös tartományokban és országokban különbség nélkül, valósággal és tettelesen. És mivel Magyarország kapocsba jőne a többi országokkal, ezek pedig a római szent birodalomtól függnek, magyaráztassék meg, Magyarországgal minő összeköttetést és viszonyt óhajt megállapítani felséged. Végre, állapítassék meg az országban törvényes rend; s ha megállapított, tartassék meg; és a király személyesen legyen jelen az országgyűléseken. Ezeken felül

Tizenegyedszer: méltóztassék szentséges felséged ezen országot, a jelen dieta alatt, alázatos kívánalmainak elfogadása iránti kegyelmes resolútiója által megvigasztalni, nevezetesen: hogy a magyar ügyek magyarok által fognak kezeltetni; hogy a törökökkel vagy másokkal való béke nem fog nélkülök megkötteni vagy elhatároztatni; hogy a királyi jószágok semmiféle szükségben sem fognak elidegeníttetni; az elidegenítettek pedig törzshöz vissza fognak illesztetni; egyháziaknak és világiaknak (szabadságukban álljon) minden további királyi megegyezés ki-
eszközlése nélkül szerzett jószágaikról és ingóságaikról (végintézetileg rendelkezni); a köznéptől, ²⁾ pedig máskülönben nem, hanem csak országgyűlésileg s csakis az országnak az ország által

---

¹⁾ A ronesolt hely így hangzik a latin eredetiben: „Ejusque quod in regno Hungariae fuit, admissionem, praesertim et id declaretur: quid juris et beneficii per eam ipsi Hungariae, propter illud mutuum contra Turcas defensionis accrescet.“

²⁾ „A plebeis.“

felismerendő hasznára és szükségére követeltessék adó; a nemesek által az országból kiviendő allodialis tárgyak és termékek, valamint a házi szükségükhöz képest behozandók után is semmiféle harminczad ne szedessék; az országban maradó katonaság minden kicsapongástól eltiltassék, ha pedig kicsapongást követne el, példásan büntetessék és elégtételre vonassék; az ország egyházi s világi tisztjei a magyar nemzetnek adományoztassanak. A többi országos nehézségek is ezen dieta alatt kegyesen eloszlatandók, miszerint ezáltal a karok és rendek hajlandókká váljanak a nőnem megválasztására, és a császári királyi kegyelmes resolútiókból merített vigasztalás alapján, más különös jótételek is hozzájárulván, illetén választással mind küldöiket mind önmagokat is kielégíteni képesek legyenek.

Midőn ezzel mind azt, a mi előrebocsátatott, felséged kegyelmes és legmagasabb tetszése s elhatározása épségben maradván, velem együtt felségednek felebb megnevezett többi benső tanácsosai is, jobbágyi kötelezettségük alávetéséhez képest legalázatosabban felterjesztenék, császári királyi felségednek a mindenható Uristentől hosszú életet és szerencsés s békés országlást és kormányt kívánok. Kelt 1712 július 8-án a Pozsonyban tartott országgyűlése alatt.

II.

Pálffy Miklós nádor levele Szluha Ferencz nádori ítélőmester és komárommegyei alispánhoz.

Bécs, februarius 21. 1722.

„Vajjon mit lehetne minekünk a successióért kérnünk felséges urunktól, ne terheltelessék kegyelmed kevésbé papirosra föltenni és énnekem sub manu kezemhez küldeni.“

III.

Szluha Ferencz válasza.

„Méltóságos gróf, palatinus és locumtenens, jó kegyelmes úr! Excellentiád kegyelmességében ajánlom alázatos szolgálatomat. 18. és 21-ma Bécsből vett, excellentiád kegyelmes leveleit tartozó

alázatossággal vettem: egyikéből értvén, hogy a Draskovicsné asszonyom általam excellentiádhoz szolgáltatott processusa kezéhez jutott excellentiádnak; kinek periclitatióján búsultam vala.

Az ki pedig leányág successióját és abból nemes haza stabilitására és könnyebbitésére származható dolgokat illeti: alázatosan köszönöm excellentiádnak, hogy az ilyen kérdésekkel is érdemtelen haza-tagját, magamat, alázatos szolgáját, illetni méltóztatott. Édes hazánknak szerencsésjétől és segítségétől fáradságomat soha el nem vontam, sőt megkönnyebbitésre czélozó, esztendőnként való fáradságos munkájában elsőik közt részesültem; most is örömet engedelmeskedném excellentiádnak particularis opiniómmal: ha publicumot nem illetve, és privatus embernek (az ki publica conjuncturákat és a felséges udvarnak intentióját nem tudja) csak gondolkozni is nem volna nehéz. Mert akár mely felé is fordítsa ember az elméjét, mindenütt megakad, qui nescit status publici activa cum passivis conjungere. És hogy meglehessen, mind kettőt tudni kellenék, az kitől mink magyarok, ha talán nem mindnyája, de a potiori távul vagyunk. Attól esik hogy magunknak sem tanácsolhatunk, úgy mint illik; annyival inkább ellenkező difficultásnak nem felelhetni. Kettő mindazáltal prae primis occurral: kívánja-e a felséges udvar proponálni a successiót? vagy mink offeráljuk? kinekkinnek más a consideratiója. Et hoc, an de praesenti, vel futuro? Si de praesenti: felséges urunknak friss jó számos esztendőkre Isten kegyelméből országolható reménysége látszatik nekem ellentállani: kinek eleven példája vagyon nagyemlékezetűs boldogult Leopold császáron.—Si de futuro: cum nihil sit stabile sub sole, jövődöbéli dolgok elintézése is terhes. Mely difficultásokra és számtalan complanálándó gravamenekre nézve eszembe sem juthat az, kit méltóztatik excellentiád parancsolni projectálnom, hazánk dolgainak jövődöbéli compensatiója, az ki a successiót adaequálhatná. Melyet ugyan vékony elmém szerint nagyon commendálni látszatik a hazánk securitása, az mit felséges ausztriai házról remélhetni. Ezek után excellentiád gratiájába ajánlom magamat, maradok excellentiádnak, Pozsony 23. februarii 1722, alázatos kész szolgája Szluha Ferencz.“

IV.

Gróf Pálffy Miklós nádor Szluha Ferencznek.

Bécs, febr. 25. 1722.

„Kegyelmed két rendbeli, egyikét Lengyelne asszonyom dolgaiban, másikat pedig minapi levelemre tett válaszoló leveleit kedvesen vettem. Quoad primum: Lengyelne asszonyomnak nincsen mitől tartania, minthogy azon dömötöri donatariusoknak, kinek-kinek egyedül csak azon portio conferáltatott, a melynek possessiójában actu vagyon cum appertinentiis ab antiquo eo spectantibus. A mi a másikat illeti, kegyelmed bölcsen discourál, mindazonáltal nem fog ártani, ha mostanság Pozsonyban levő országunk értelmes commembrumaival sub secreto discourálni in scita materia nem terhelhetik kegyelmed, ut in casum, hahogy occasione venientis dietae a fölséges udvartól a successio proponáltatni fog? noha azt mint bizonyosat tudom, az ország részéről is, mit annak conservatiójára leghasznosabb volna kérni, praevie gondolkodhassunk.“

V.

Szluha Ferencz levele gróf Pálffy Miklós nádorhoz.

Pozsony, mart. 2. 1722.

„Miképen kelletik vagyis illenék az ország és a tekintetes státusok conservatiója és annak jövődöbeli hasznos megmaradása felől elmélkednünk, excellentiád ez iránt való gondos provisiója és bölcs gondolkozása mindnyájunknak igen tetszik; kiért az Istentől nagy jutalmat várhat excellentiád, szegény hazánk pedig ezen atyai gondviseléseért érdemes hálaadásával méltán tartozni fog excellentiádnak. Mindazáltal valakivel iránta excellentiád parancsolatjából discouráltam, igen vonogatva szólnak; és nem tudván státusoknak inclinatióját, a publicumot illető dolgokban nem igen kiadják magokat; minthogy státusoknak összevaló gyülekezete és pro et contra leendő discursusok után mind a gravamenek mind pediglen a postulatumok szoktanak vármegyék szerint föltétetni, úgy azokból a generalítások eruáltatni. Sokan ezen kívül állitván, feles dolgoknak lennie, melyek nemhogy mai napig effectuáltattak volna, hanem inkább in

deterius az ország praecipitáltatik. Ezek közt éreztetnek: hogy Erdély, Partiumok, a temesi főispánság, Szerémség, Servia, militaris helyek az országba nem reapplicáltak; Ausztria, Styria és más vicinia közt levő régi meták nem rectificáltak; hazánkban jószágot bíró austriacusok se vármegyék közé ad privatas comitatum necessitates, se publicumra nem contribuálnak, noha mind a kettő költséges ország commissiói által törvényesen evincáltak. Járul ahhoz: nagy contributio; téli és nyári kvártély és azt követő nagy kárvallások; az egész hazánkban notabilis szegényítése; hazafiaknak hasznos functióban való nem applicatiója avagy csak kevésnek accomodatiója; sónak nagy drágasága; egyházi előkelő beneficiumoknak a nemesi rendeknek nem collatiója, idegeneknek való translatiója; magyar regimenteknek reductiója és közmagyaroknak hadak körül való exclusiója; nemesség magyar protonotariális magistratusának turbatiója; octavának nem celebratiója és más ezekhez hasonló gravamenek számláltak. Gondolnám azért, kiki vonogatja az elméjének kiadását, minek előtte hazánk consolatióját in effectu nem experiálja; és addig talán nem is tanácsos privatus embernek csak szót is tenni a successio felül míg az egész státusok jelen nem lesznek; mert ha contributiót privatus által offerálni, poenale törvény szerint való: annyival inkább annál nagyobb dolog balra fordíthatnák, kivált ha nem succedálna. És ez a másoknak vélekedése. Én pediglen tovább is tartozván excellentiádnak úgy mint méltóságos kegyelmes principálisomnak kegyelmes parancsolatjára csekély difficultásaimat főlebb irt dolgokra adaperiálnom, pro et contra hányván az elmémet, különféle difficultásokban megakadtam; mert ha considerálok tovább is kegyelmes urunk idejét, jó friss egészségét, és nagyemlékezetű Leopold császárnak példáját, Istennek mintegy providentiája ellen mintegy gondolkoznom, et ex magis sperata et Deo auxiliante publica lege firmatā masculorum successione, in minus certam, eadem lege exclusam, foeminarum natura sua debiliorum felicitatem, praemature inclinari: kivált ebben a fiatal erőben, a ki, gyenge virágok gyanánt, annyival könnyebben elhervadhat, mennyivel több idő kívántatik a maturitásokhoz. De adjon Isten, szerencsésen adolescáljon, mégis bizonytalan, ki lesz a férje? és a hazánkhoz minemű inclinatióval? Fölséges ausztriai házból nem lehet, quia sumus in supposito defectus; ergo

extraneus. Már, kegyelmes uram, ebben is sok a consideratio; többi közt az is: Casu quo fidei commissum lenne az ausztriai és többi provinciák, látszatik imperiumtól függni az investitúrája is, és így könnyen a reménységünk praevertáltatik; de dato, leány aptusnak találtatnék, mégis incertum, quia simul est imperator. Több reménységem azért Isten után lehet ő felsége fiui successiójában, mintsem akárminemű más gondolkozásokban. Ezenkívül ha megfontolom magyar hazánkknak Ausztriával való conjunctióját (az kit a successio hozand magával), miképen lehetne regnum natura et origine liberum ac ab imperio independens, cum membro ejusdem conjungere? Politiae et sacrae coronae decori non congrueret, majus minori accedere, et regnum subijci ducatu. Azonban mit teszen, asszonyt királylyá tenni, hanem a férjét uralkodni? Anglia és Svéczia példát mutat. Nem illik akármely nemzetet is felséges ausztriai házhoz hasonlitanunk, kinek kegyelme, gondviselése, segítsége és ereje által gonosz szomszédunk, a pogányság meggyaláztatott; mely hazánkhoz kegyesen contestáltatott, dicsőséges jóval más nemzet épen nem dicsekedhetik. Nem capiálom azért homályos elmémnel oly okot, kire nézve kellenék ő felségének oly vividitásában és állandó békességben időnek előtte jobban örökösíteni az országot, kinek securitásának annak idejében az electióval is lehet prospiciálni. Mely electio után felséges ausztriai háznak dicsőséges masculusai usque ad tempora haereditatis szerencsésen per saecula országoltak; illendő, hogy a sexus foemineus is a szerint tractáltassék, hogy az ország mintegy háládatlanná magát ne tegye, többet oly hirtelen engedvén ennek, mintsem sacculumok alatt az ausztriai fölséges dicsőséges masculusoknak engedett. — Mely, excellentiád kegyes parancsolatjára nézve occurált sincera expectoratiómról alázatosan bocsánatot kérvén, supplikálok excellentiádnak, hogy valaha vétkül nekem ne tulajdoníttassék. Az kiben teljes reménységemet excellentiád grátiájába vetvén, tovább is abban magamat devoveálok s míg élek, maradok Szluha Ferencz m. k.“

VI.

Gróf Pálffy Miklós Szluha Ferencznek.

Bécs, 1722 mart. 7.

„Salutem et officiorum meorum commendationem Kegyel-
B. P. SZEMLE XIX. KÖT.

med két rendbeli levelét az elmúlt postának alkalmatosságával kedvesen vettem, melyeknek continentiáját megértvén, tudósítom sub secreto kegyelmedet, hogy a successiót csak per omnia kívánni fogják, s arra való nézve kívántam sub manu kegyelmed által az ott lévő némely tekintetes nemes státusoknak opinióját venni: ha csak admittálnunk kellene a successiót, rationabiliter és responsabiliter mit lehetne kérnünk a felséges háztól, mert muszkát és más külső potentiát választanunk nem lehetne. Én mindazonáltal tovább is a kegyelmed ratióját magamnak ruminálván, bővebben (nem?) irok kegyelmednek; mindazonáltal ezen materiában tovább is az ott levő urakkal sub manu discursálván, engemet mindenképen tudósítani ne terheltelessék; mert állaltom, hogy a successiót akarják inducálni, tudhassunk azért mi is felelni. Gróf Pálffy Miklós m. p.“

Lesz idő, talán valamelyik közelebbi füzetben, még egyéb adalékokat is közlenem e tárgyról. Mint más tudományokban, úgy a jogban is, párosítani kell a dogmatikát a historiával; azaz: nemcsak magát a törvényt, hanem ennek, különösebben a közjogi törvénynek hogymint keletkezését is kell ismernünk. Ezt, gondolom, még azok sem fogják tagadni, kiket 1780-ban Grossingereknek, 1811-ben Gustermannoknak nevezték, s kiket 1864-ben Lustkandloknak hívnak.

SZALAY LÁSZLÓ.

IRODALMI SZEMLE.

A BIHAR-HEGYSÉG.

Das Bihar Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen. Von Dr. A. Schmidl. Bécs, 1863.

A Bihar hegység — a mint nevezi Schmidl a Bihar-megye és Erdély közötti heglánczot — hazánk kevesbbé ismert vidékei közé tartozott. Schmidl Ádolf, a budai József polytechnikum tanára, azon hegység megvizsgálására egy tervet készített, melyet Albrecht cs. k. főherczeg ő fenségének, Magyarországnak akkori k. helytartójának nyújta be. Ő fensége jóváhagyá a tervet s a végrehajtására megkivántató költséget is utalványoztatá. Schmidl és társai: Kerner Antal, Peters-Károly és Wastler József 1858 aug. elején kelének útra s részint azon évnék nyarán, részint a rá következett években megjárták a hegységet, s mind ezt mind környezetét földirati, természettudományi és népirati tekintetben megkutatták. Az útjokban gyűjtött adatokat csakhamar különböző pesti és bécsi (német) hírlapokban közölték, Peters földtani és ásványtani tanulmányait a bécsi akadémia tudósításaiban tette közzé. Végre Schmidl, ki nyomozásait legállhatatosabban folytatta s négy, nyári szünidőt szánt a Bihar hegység geographiai és ethnographiai megvizsgálására, az idézett könyvet szerkeszté, melyben mind maga mind társai kutatásainak eredményeit rendszeresen egybeállítva bocsátá közre. A munka szép kömötszettekkel s Wastler trigonometriai mérésein alapuló új földképpel van kiállítva, s oly részletes és érdekes ismertetések foglial magában, hogy olvasóink figyelmére valóban méltó. Derék szerzője alig érte azon örömet, hogy munkáját befejezte s a magyar orvosok és természetvizsgálók múlt nagygyűlésének bemutatta. Nehány héttel azután a sirba szállt. Ezennel munkája legérdekesebb részeiből némi vázlatot szándékozunk közleni.

A Bihar az Erdélynek nevezett felföld nyugati párkány-hegysége, mely a magyar-erdélyi határon a Fehér Körös és Sebes

Körös között Körösbányától északra Feketető felé húzódik. Magas tetőről felséges és tanulságos kilátás esik Erdélyre. Keleti oldalán a völgyek talpai, egyenlő távolságra a hegység főgerinczétől, magasabban vannak, mint nyugati oldalán. Rézbányának tenger feletti magassága 1450, Pojánaé 1550 láb, ellenben a hegység keleti oldalán levő Nyagra magassága 2625, Szkerisoráé 2342 láb. A hegység mindkét oldalán mélyen bevágódott völgyek vagyis inkább szurdokok vannak, legnagyobb tágulataik alig haladják meg az 500 ölet. Nyugati, azaz magyar oldala sokkal meredekebbül lejtőssedik, s oldalágai között rövid keskeny völgyek nyúlnak el, melyek a belényesi Körös völgyébe nyílnak. A keleti, erdélyi oldalon még keskenyebb árkok és szurdokok vannak, melyek a két Aranyos hosszanti völgyeibe szakadnak. A hegység északi részében két nevezetes hosszanti völgy van, t. i. a Fád és Dragan völgye; a Meleg-Szamos eleintén harántos völgyben folyik. A Bihar gerinczes hegység, melynek dereka aránylag keskeny. Körösbányától Feketető 12 mérföldre esik, s a hegység és ágazatai azon egész területet foglalják el. Legszélső magas tetői a Gajna és az északi végén levő Vlegyásza (Vladeásza) 7 mérföldre vannak egymástól. A hegység általában délről északkeletészakra csap, de közepe táján nyugatra hajlik ki. E nyugati könyöke Petrosz felé esik, s déli meg északi szakaszra osztja. Déli felét különösen Bihar hegységnek nevezzük, északi felét pedig, mely Petrosz és Feketető között nyúlik el, Munte hegységnek nevezhetjük. Déli részének szélessége Felső-Kristyor és Alsó-Vidra között $2\frac{1}{2}$ mérföld, északi része jóval szélesebb, Petrosz és Gyurkucza, vagy Meziád és Gyurkucza között több mint 5 mérföldnyi. S azon egész szélességében egyetlen egy állandóan lakott házat sem találunk. A hegység déli szakasza, a tulajdonképi Bihar, délkeletről északnyugatra csap, s első magas tetője, a Gajna, 4697 lábnyira emelkedik. $1\frac{1}{2}$ mértfölddel odább északnyugatészakra a főgerincz az 5616 láb magas Kis-Kukúrbetával kezdődik, melytől a Nagy-Kukúrbeta 1500 öltre nyugatra esik. Ez az egész hegység legmagasb tetője, 5840 lábnyi lévén. 3000 öllel odább a legszorosabb értelemben vett Bihar csúcs emelkedik 5242 lábra; 2500 öllel odább a 4629 láb magas Rudsinósza s ugyancsak 2500 öllel odább a 4080 láb magas Tartaróca van. A hegység déli szakasza tehát a Gajnáól a Tartarócaig $3\frac{3}{4}$ mérföld hosszú; főgerinczének közepes magassága 4823 láb, a Kis-Kukúrbeta és Bihar hegyek közötti legmagasabb részén a legmélyebb horpadás, a főhágóul szolgáló Ia Joku még 4757 láb magas; ámde a Rudsinószától nyugatra eső hágónak magassága már csak 4476 láb.

A hegység északi részének, a Munte csoportnak mindjárt első tetője 5229 lábnyi magasságra emelkedik. attól északnyugatra 800 öltre az 5142 láb magas Vervul-Poienei s ugyanannyira

délkeletre a hasonló magasságú Kornu-Muncselú van. Azután a főgerinczet tetézik: a Bric siej (5544'), Piétra-Tal hári uluj (5126'), Miko, a hárm as csúcsú V. Boty éza (5656') s végre az 5836 láb magas Vlegy ásza. A Kornu-Muncselu és Vlegy ásza $2\frac{1}{4}$ mérföldre esnek egymástól, a két hegy közötti főgerincz közepes magassága 4887 láb, legmélyebb horpadása a Miko és Vlegy ásza között 4715 láb.

A hegység dereka többnyire gyengén domborodott, sőt keskeny gerinceze tökéletesen lapos. Az egyes hegycsúcsok a főgerincz közepes magassága fölé csak 4—500 lábbal emelkednek, a Kúrbeta és Vlegy ásza kivételével, melyek több mint 1000 lábra nyúlnak fel. A legtöbb hegytető egymásra halmozódott szikladarabokból áll, s rendesen könnyen megmászható. A hegység derekát általában gyepterjeszt, és számos juhnyáj legelész rajta, úgy hogy az népesebb és nyájasabb, mint a hasonló magasságú hegységek szoktak lenni. A Kornútól a Miko éjszaki oldaláig s másfelől a Botyézáig és a Vervul-Poienei ágáig négylovas szekeren is lehetne járni, oly egyenes ott a hegység dereka.

A Bihar hegység északi folytatványát a Réz hegységben látjuk, közte s a Bihar között a Sebes-Körös nyitott magának útát, s Feketető és Élesd környékén festői völgy szorosok vannak. A Réz hegység a nagy magyar síkságra ereszkedik; közte s a Kodrú hegység között közép szerű magasságú hegygerinczek tömkelege terjed el, mely a Sebes- és Fekete-Körös közötti területet borítja be s nyugat felé mind alább ereszkedvén a síksággal olvad össze.

Egy más déli hegység a Fehér-Köröst a Marostól választja el; az a D r o c s a hegyben 2652' a H e g y e s hegyben pedig 2550 lábnyi magasságot ér; nem tekinthetjük többé a Bihar folytatványának, inkább külön hegység, melyhez a Mén es, Magyarát stb. határaiban elterjedő, boráról híres dombvidék csatlakozik.

A Fejér- és Fekete-Körös között elnyúló Móma-Kodrú hegység a Bihar hegységnek s nevezetesen déli szárnyának ága. Körülbelül 3000 öltre a Kukurbetától délre, a Romuna és Rotunda hegyek közötti Leszpedi hegygyel kezdődik, onnan csaknem egyenesen nyugatra vonúl s a Dobrina hegyben 3225 lábra emelkedik. Erre az 1967 lábnyi horpadás következik, melynek neve Gyálu-Máre, s mely Bihar és Zaránd megyék között a főhágó. Túl rajta a 2690 láb magas Móma emelkedik, melytől a hegység főgerince északnyugatra kanyarodik; a Gyálu-Máretől $4\frac{1}{2}$ mfdre levő Ples hegy 3526 lábnyi magasságot ért, azután a hegység sugárosan ereszkedik a Fekete-Körös völgyére s rövid oldalágakkal a Fejér-Körös síkságára. A szorosabb értelemben vett Bihar hegységnek csak azon egy mellékágazata van, a Munte hegység ellenben három ágat bocsát ki. Egyik ága a Kornu-Muncselúból indul ki s a Bohodiej, Vervul-Pojenei, Gyálu-Máre és Tizei hegyekkel északnyugatra fordul; a másik ág odább

északra nyúlik el, s az előbbivel a Jád völgyét, a hegység főgerinczével pedig a Dragan völgyét rekeszti be. Mindkét ág a Sebes-Körös völgyében szakad meg.

A vázolt hegytömegek földtani viszonyai nagyon érdekesek. A Drocsa hegység túlnyomólag régi kristályos, világosszínű csillámpalából áll. A szorosabb értelemben vett Bihar hegységet leginkább keselykőves agyagpalák és talán köszénképletű homokkővek és palák alkotják. A hegység tövét neogén rétegek fedik be. Azon réteges kőzeteken keresztül valami szienitporfir tódult fel, melyből a hegyesücsök állanak. A Munte hegység fővonalát felszítporfir alkotja, nyugati oldalán gránit és szienit mutatkozik. A Kodru hegység főtömege szintén felszítporfir. A Fejér-Körös völgyében kárpáti homokkő van elterjedve, mely dél felé a Hegyes hegyig, észak felé a Gajnáig ér. De a Körösbányától délnyugatra eső Magura hegyet trachit alkotja, mely onnan Talácsig tart. Boros-Sebes környékén bazalt is mutatkozik. De a Bihar hegység legérdekesebb, legfestőibb részei mészkőből állanak. A legnevezetesebb mészkő-felsík a hegység főgerinczének keleti oldalán terül el, legmagasb tetője a várhoz hasonlító Piátra-Betrána (Batrina). Kiterjedése több mint 3 négyszög mfd; rajta a mészkő és homokkő váltakozik, s a porfir és szienit hol összeszorítja, hol közepén járja át. Alakzatára egészen az izsotriai Karst hegységhez hasonlít, sőt ennél még érdekesebb részletei vannak.

A második mészkő-felsík a Jád völgye nyugati oldalán terjed el, s még nagyobb mint a Betrána felsíkja, de felényivel alacsonyabban fekszik. A harmadik nevezetes mészkő-felsíkot Vaskoh és Menyháza között a Moma-Kodru hegységben találjuk, benne a Karst-alakzat legélesebben van kifejezve.

A völgyek oldalait befedő neogén rétegek közül a trachit-tuff legnevezetesebb, mely a Fejér-Körös mellékein Halmágytól Talácsig van elterjedve s néhol igen festői hegyfalakat képez.

A Bihar hegység mészkő-területein sok igen érdekes barlangot találunk. Ezeket Schmidl részletesen írja le. Tegyüknek útmutatása szerint néhány kirándulást a hegység belsejébe s élvezzük az érdekes jeleneteket, melyeket előttiünk feltár.

Nagyváradról hullámos dombozatokon át Belényesbe jutunk. Innen tehetjük első kirándulásainkat. Belényestől északkelet-északra Meziád falu esik, határában nagyon nevezetes barlangot találunk. A Belényesből Meziádnak tartó út a Fekete-Körös völgyét jellemző özvizi fokozatokat szegi. Meziádot elhagyván nemsokára egy völgy szorosba jutunk, melynek falai mészsíklákból állanak. E szorosban már alig lehet szekeren járni; számos mészkemence van benne. Majd a patak medrében, majd annak partjain tovább lovagolván, egyszerre a bal oldalon a barlang ropant szádát pillantjuk meg. Ez fölséges sziklakapuzat; magassága 36 láb, szélessége az alján 48 láb. Tehát már nagysága is neve-

zetes, de szabályos alakja, melynél fogva valami alagút kapujához hasonlít, még nevezetesebb, s az egész osztrák birodalomban nincs barlang, melynek oly szabályos kapuja volna. A barlang a Gyálu-Goronuluj oldalában 1488 lábnyi magasságban van, kapuja valami 24 lábnyira esik a patak medre fölé; főüregbe bent lassankint 108 lábnyira emelkedik.

A barlang pitvarában néhány szikladöczők hever, s a pásztorok egy kőgátat raktak, hogy a barom ne mehessen beljebb. A pitvar hossza 66 lépés, boltozatáról tetemes cseppkövek csüngnek alá, oldalt pedig 30 láb magas s lefelé kiszélesedő cseppközuhatag van. A pitvarból a főüreg kissé jobbra keletre fordul s egészben véve északkeleti irányban nyúlik tovább. Hossza 190' legnagyobb szélessége 12, legnagyobb magassága 15 öl, egész hosszában 14 ölnyre emelkedik, de első harmadában majdnem egészen sík fenekű, s mind végig baj nélkül járható meg. A főüreg és mellékágak összes hossza 660 öl. Ha a főüregben valami 100 lépést előre haladtunk, a nagy kupolás boltozatú csarnok közepét érjük; ez 12 öl széles és 15 öl magas. Ott a barlang másik bejárását látjuk, mely a nagy kaputól balra s kissé magasabbra esik; onnan egy omladékrakás nyúlik le a barlang belseje felé. Ez omladék domb tövén szép cseppkő-kúp emelkedik. A nagy csarnokból balra egy oldalvásti ág nyílik, mely előtt más szép fehér cseppkő-kúp áll. Ez oldalág szűk, de felséges cseppkövekkel van ékesítve, melyek még bántatlanok. Mindjárt az elején balra szép kihajló mennyezet van, a falakat pedig számtalan csőoszlop ékesíti; odább az üreg fenekén sok cseppkő-küpoecska van, melyek fölé a boltozatról bájos füzérek ereszkednek. De az üreg nemsokára nagyon letörpül s végét éri.

Valamivel odább a főüregből jobbra is nyílik egy oldalág. Ez lejtős fenekű s fölfelé vonulván egy páholyforma üregbe visz, honnan a főüregbe tekinthetünk le.

Odább ugyancsak a főüreg jobb oldalán egy más szűk és alacsony oldalág van; ennek fenekét kötej borítja, egy helyütt gödör van, melyen át kell ugrani, azután egy darabig még tovább nyomúlhatunk, de nagyon meg kell hajolnunk, s így is az alacsony boltozatról lefüggő köcsapok elég alkalmatlanságot okoznak. A főüregben tovább haladván, egy meredek lejtőjű omladékrakáshoz jutunk, melyen a barlang felső emeletébe kapaszkodhatunk fel. Néhány lépéssel odább ismét egy cseppköves, de bajosan megjárható, alacsony oldalvásti ág van a baloldalon. Ez ág előtt a főüregben igen szép, fehér kúp emelkedik, mely egy most már száraz csepegő kútnak köszöni eredetét. Mellette két hasonló, de kisebb kúp áll.

Odább a főüreg letörpül s magassága csak valami 54'; e helyhez nem messze bal felé egy nyílás a felső emeletbe visz, melybe itt elég kényelmesen juthatunk, míg a feljebb említett

omladékrakáson csak hajjal és némi veszélylyel kapaszkodhatunk fel. Azon körülmény, hogy a meziádi barlangnak felső emelete van, mely a főüreg két helyen szegi, legnagyobb nevezetessége. Vannak ugyan más barlangokban is egymás fölötti üregek, több emelet, sőt a lueggi barlangnak Krainaországban 5 emelete van. De ezek majdnem ugyanazon irányban csapnak egymás fölé, s csak egyszer vonul el a főüreg egy alatta levő üreg felett keresztben. A meziádi barlangban a főüreg nyúlik el mélyebben, s a felső üreg kétszer szegi azt. Ez szép nagy csarnokkal kezdődik; jobbra 5' magas, de szennyes álló cseppkőtömeg van, körülte sok tönkő hever, balra két sorban pompás, jegőczős, fehér, 7—11 láb magas kúpok sorakoznak, s ezekre ereszkednek a boltozat igen szép függőyei. E kúpcsoport mögött a felső ág a főüreg felé vonul tovább; balra két akna mutatkozik, odább jobbra nagyobb örvény tátong, s ott a felső ág megszakad azon irányban. Az első csarnokból két üreg ágadzik el; a jobbfelőli valami 100, a balfelőli 50 lépés hosszú. A felső emelet mindezen ágaiban a leg szebb cseppkő-alkotmányok, különösen álló cseppkövekből való kisebb nagyobb kúpok s pálmafákhoz hasonló alkotmányok vannak. A talaj helyenként csillogó fehér, itt-ott magas cseppkő-párkánnyal szegélyezett lapos teknők vannak. De a felső emelet ágaiban óvatosan kell járni, mert fenékük könnyen beszakadhatna, sok lyuk is van benne.

Folytassuk útunkat a főüregben. Egy alacsony, fehér cseppkő-rojtokkal bevont ívet alatt elmenvén a barlang legnagyobb álló cseppkövéhez jutunk, melynek magassága 7 láb, átmérője az alján 18 láb. Azután a barlang nagyon letörpül, üregének magassága csak 12'; az alacsony sikátoron át hátulsó részébe jutunk, melynek megjárása bajosabb. Balra egy fölfelé vivő nyílásból nagy barna cseppkő-tömeg nyúlik le, mint megtagyott vízúthag. Csakhamar egy forráshoz jutunk, mely 5—7 láb magas, becepegőzött omladékfal alól bugyog fel. Fent a boltozaton egy nyílás látszik, mely talán a felső emeletbe szolgál. A forrástól kezdve a járás mind bajosabb; egy helyütt 18 láb mély gödör van, mely talán egy alsó üregbe szolgál, de még nincs kikutatva. Tovább haladván egy beszakadásból eredt nagy omladékrakáshoz jutunk, mely barna cseppkövekkel és agyaggal van bevonva. A domb felett a boltozat egyik nyílásából vánkös-alakú cseppkő-tömegek nyúlnak le. Végre 12 láb magas és széles szűkületen át a főág utolsó alacsony csarnokába jutunk. Balfelé egy tágas nyílás van, mely a felső emeletbe szolgál, hol ismét érdekesebb részleteket találunk. De ez az egész barlang legbajosabb szakasza. E helyen t. i. nagy hegyomlás volt, s tehát kisebb nagyobb szikladarabokon kell fölkapaszkodni. De az omladékrakás oldalán és tetején igen szép cseppkő-alkotmányokat találunk. Ott fent valami 24 láb magas vastag oszlop áll, mely fölfelé három

ágra szakad; ez álló cseppkövel egy felülről lefüggő cseppkö egyesült, köröskörül a fenéken kisebb oszlopok és kúpok csoportosulnak, a boltozatról pedig szép rojtok és csövek csüngnek le. E dombtól balra borzasztó örvény tátong, mely talán a fötűreggel van kapcsolatban. A dombról még néhány lépést fölfelé tévén, egy szűkületen át a felső emeletbe jutunk, melynek ezen része csak 12—36' magas és legfeljebb 24' széles. Fenekét cseppkövek és teknőforma üregek foglalják el. Csakhamar három függőhöz jutunk; azután egy hatalmas oszlop két ágra osztja az üreget, mindkét ágban szép cseppkö-alkotmányok vannak. Az oszlop mögött a két ág ismét egyesül s most megint kapaszkodni kell. Jobbra a falon egy fehér, csillogó, felséges cseppkö-zuhatag vonul le. A magaslat tulsó oldalán bal felé kupolás kis csarnok, jobbra 2—5 láb magas oszlopok csoportosulnak festőileg egymás fölé emelkedve, a boltozatról gyönyörű füzérek függenek alá. Azután lefelé kell menni s így a barlang legszűkebb részébe jutunk, melyben a kösziklák kötejjel bevonvák; bal felől a falról vakító fehér tátyol csüng le, jobbra cseppkö zuhatag nyúlik alá. A szikladöczkök óriási hágesót képeznek, melynek alján balra cseppkö-köpenyeg terül. Odább elefántfejhez hasouló cseppmegmény van. A szűkületen túl balra a mélységbe szolgáló hasadék látszik, melyből hideg légfolyam száll fel; jobbra az üreg éles szögletben kanyarodik s azután hirtelen leereszkedik. Végre egy 3 öl mély, függőleges aknához jutunk, mely az alsó emeletbe szolgál

Élő állatot, a denevéreken kívül, keveset találtak a meziádi barlangban; az ösvilági állatok közül a barlangi medve s valami ösvilági szarvasmarha csontjait lelték.

Az Oncsásza a hegység egyik leghíresebb gyepmezeje s hírért a közelében levő hasonló nevű barlang nevelte, melyről a nép sokat tud regélni. A Kornu-Muntyelor melletti Fontána-Recse felől egy járatos ösvény jobbra visz. A Kumunacselu és Karligariu kúpok mellett elhaladván a Briesiej tövén a Fontána-vagy Peraele-Dretiu forrásokból eredő két csermelyhez, azután egy posványos fokozatra jutunk, mely a főgerincz keleti oldalán elterjedve a Kornuig ér, hol úgy mint ez meredekül a Pulsza völgyébe dől, s melyből már egyes mészkő-tömbök dudorodnak ki. Odább két orom vonul le a főgerincz felől, az egyiknek alján kis tócsa van. A két harántorom között hosszú fokozat nyúlik el, mely két részre szakad; az első része erdős, második része a gyepes Oncsásza vagy Oncsásza. Az első harántoromról meredek ösvény visz le egy völgyelegetbe, melytől balra a Piétra Harticseni vagy is Gajtore nevű hatalmas sziklafal emelkedik, s melyben néhány nyelő és töbör van. Ugyanazon völgyelegetben a Ten fan a di Fundu, azaz feneketlen tó is van, melyet öt fenyvek csoportja környez. Beléje a főgerinczről lefolyó csermely szakad, de látható kifolyása nincsen. Körülete valami 52 öl, mélysége talán 3 öl. Ez a Bihar

hegység legnevezetesebb tava. A Zánoga és Kukúrbeta közötti nyergen levő állóvíz, melyet egyszerűen Tónak neveznek, valami 200 ölnyi területet foglal el, de sekély. A többi néhány tócsa mind nagyon csekély. — Tovább haladván s a környék minden vizeit magában egyesítő patakon, mely a Szamosba szakad, átkelven, az erdőn igen rossz útra jutunk, mely azonban nem sokáig tart. Így érjük el az Oncseszát. Ez a főgerincz legelőivel folytonos gyepmezőt alkot, mely a Fontána-Recse felől a Mikón túlig s a Botyészáig terjed s több mint 6000 hold. Rajta három pásztorszállás van, keleti oldalán az erdős Csicsera-Szemejlornyúlik el.

Az oncsászái barlang az északi pásztorszállástól félóránnyira esik. Elég bajos ösvény vezet oda. Száda 12 láb magas s 24 láb széles; nem mutat semmi nevezetességet. Alkalmassint hegymlás következtében támadt; a beszakadt sziklák mind a nyílás előtt, mind a barlang belseje felé nagy omladékrakást képeznek, melyen óvatosan kell a mélységbe ereszkedni. A nyílástól 35 ölnyi távolságra a barlang nyirkos, iszapos fenekét érjük s ott mindjárt a tágas csarnok van, mely 14 öl magas és 20 öl széles. Falai és boltozatai csak itt ott vannak kötejjel bevonva, különben meztelenek, szennyesek és nyirkosak. E csarnokból egy 30 öl hosszú oldali ágba juthatunk. A főüreg nagyon letörpül, s a 8 láb magas és 12 láb széles szűkület a barlang hátulsó részébe szolgál, mely nyugatra vonúl, míg a barlang előlső része északkeletészakra csap. A hátulsó résznek is van egy oldali ág. A két részre szakadó főüreg összes hossza 113 öl, az oldalvásti ágak hossza pedig 50 öl. Szép cseppkő-alkotmányokat egy ágban sem találunk, s az egész barlang igen komor és rideg. Azért a környék oláh lakói az ördögök tanyájának vélik s ördögök vagy manók vagy tündérek barlangjának (Peserea vagy Hudra Zmeilor, Pestyere-Zmeuluj) nevezik. Benne sok ösvilági csont, különösen medve, hiéna, kutya és macska csontjai találhatók, de nagyon töredezett állapotban; a nép az ördögök csontjainak tartja.

Petrosztól északnyugatra 2 óra járásnyira Fericse falu van a Vervú-Fericse tövén. E falu mögött sziklás s részint gyepes meredek hegylejtőben más terjedelmes barlang száda látszik. Ez csak 5 láb magas s 15 láb széles. A nyílásban levő omladékrakáson leszállván a barlang főüregébe jutunk, melynek talaja majdnem sík, de nagyon gödrös. A gödrök iszappal, gyakran vízzel telvék. A nyílástól 200 ölnyi távolságra két ágra szakad a barlang; a balfelöli ág 100 öl hosszú s alacsony csarnokkal végződik. Jobbra a főüreg húzódik tovább, mely csak helyenként tágul ki néhány ölnyre, magassága pedig legfeljebb 60 láb. Itt is sok gödör van, melyek mellett óvatosan kell elhaladni. Egy vizzuhataghoz hasonlító cseppkő-alkotmány tövén a barlang csermelye búvik elő, de hamar ismét eltűnik. Azután egy cseppkövekkel ékesített, 6

láb széles és 8 láb magas nyíláson átvergődve a patak medrében valami 100 ölnyre nyomúlhatunk előre, végre vízzel telt mély gödörhöz érkezünk. A barlang ezen bajosan megjárható részében igen szép cseppköveket találunk, melyek a boltozatról lecsüngnek. Azonban a fericsői barlang egészben véve nem oly szép mint a funáczaí, a meziádi pedig mind a kettőt haladja meg. Benne is számos ős állati csont található mind a kőtejes talajon, mind alatta.

Egy más kisebb barlangot Petrosztól délre Kis-Kohnál találunk. Az erdős szurdok déli oldalfalában van torkolata. Ez három külön nyílásból áll. A főnyílás balra esik, 7' széles s 15' magas; ezt 3 öl széles sziklaoszlop a második nyílástól választja el, mely kisebb mint az első s valami 8 lábbal magasabbra esik; a harmadik nyílás majdnem egészen beszakadt. A két nyílás a barlang pitvarában található; ott két hatalmas függő cseppkő van. Két türeg nyílik a hegybe. A jobbfelőli igen alacsony és érdektelen. A balfelőli csakhamar két ágra szakad, melyekben néhány szép cseppkövet találunk, de nem messzire nyomúlhatunk előre.

Most Petrosz felől keletre a pulszai és galbinaí regényes völgyekbe teszünk kirándulást. A Polyána felé északra nyíló szurdok torkolatán túl csakhamar az erdőbe jutunk, folyvást a patak jobb, északi oldalán haladunk előre. A Pulsza és Galbina egyesülésénél a Piétra-Káluluj tornyosul, itt átkeltünk a Pulszán s ennek bal oldalán folytatjuk útunkat. A második fűrészmalomnál elhagyjuk a patak medrét, hogy a Pulsza járhatatlan szorosát, melyet a sziklafalból toronyformára felnyúlakodó Piétra-Pulsza vagy Galbina jelöl, kikerüljünk. A szoroson túl ismét a völgybe ereszkedünk, mely itt erdős magaslatok által szegélyezett kies gyepek tágula néhány gunyhóval. Hátterében a Kornu-Muncselu emelkedik, jobbra a Válye-Plajuluj nyílik. Csakhamar a völgyben is erdőség váltja fel a réteket, az erdőből jobbra a vár romjához hasonló hatalmas Piétra-Boghi emelkedik fel, melynek falában nagy barlangnyílás tátong. A völgy azután keskeny szurdokká válik, s ebben a Bihar hegység legszebb vizesését találjuk. A patak bal vagyis keleti oldalán egy mellékszurdok nyílik, melyet magas sziklafal rekeszt be. E falazat fölfelé meg van hasadva s e hasadékon rohan le a víz. A zuhatag 5 fokozatot képez; az alsó fokozat valami 30 láb magas, s erről függőlegesen esik le a víz 4 lábnyi mélységre kivájt medenczébe. A vizeséshez valami negyedóra járásnyira egy nagy fülkeforma türeg van, melyet a Pulsza mosott ki. A patak t. i. északkeletről folyván nagy sziklafalba ütődik, mely által délre fordittatik. Az türeg, melyet az útját elálló falba vájt, 10 öl mély, 50 öl hosszú, s elől 8 öl magas. A völgy vadregényes festői jelleme egészen a patak eredetéig tart.

A Galbina völgyében még nagyobb változatosságot találunk. A Pulszán átkelvé, jobbra tartunk s a Piétra-Káluluj tövéen elter-

jedő réteken át a Galbina felé haladunk. Majd ezen is átkelünk s a bal partján emelkedő sziklafalon kapaszkodunk fel, mert a völgy annyira összeszorúl s a patak medrét oly roppant szikladarabok borítják, hogy sem abban, sem szélein nem lehet fölfelé menni. Igen fárasztó kapaszkodással a buja növényzetű, regényes, erdős Budeásza szurdokba jutunk, ebből a Kornetu nyeregre kapaszkodunk s túl rajta ismét a Galbina völgyébe kerülünk. Ez itt tágas öböl, melyet jobbra az erdős Gardu, balra a szintén erdős Ponor rekeszt be. Ezen túl még két völgytágulat van, buja kaszá-lókkal s néhány gunyhóval. De odább ismét összeszorúl a völgy; e szorosa még hosszabb mint az első és szintén járhatatlan. Az ösvény tehát oldalt hagyja a vad szorost, melynek elején dél felé a Válye-Széka szurdok nyílik, s egy sziklás, meredek előhegyen viszföl, a sziklák közé szorított, hágsóhoz hasonló dorongokon. E hegyoldalon túl a Galbina völgye felső gyepes tágulatára jutunk, hol szintén néhány gunyhót találunk. A patak tulsó partján valami 35 öl magas majdnem függőleges sziklafal mered föl, s ebben egy barlang látszik, melyhez azonban a völgyből alig lehet felkapaszkodni. A gyep térségen túl ismét erdőbe s egy meredek lejtőn leereszkedvén a patakhoz jutunk. De itt a Galbina északról egy borzasztó, hasadékon zajong le, melyen lehetlen fölfelé vergődni. Csak tetemes kerüléssel lehet tehát a patak kiömléséhez, az Iszbukula-Galbinához jutni. A patak t. i. a Piétra-Iszbukuluj nevű hegyfal alól egy üregből ömlik ki. A falban néhány más üreg is van, melyeken nagy esőzések után szintén víz tódul ki nagy zúgással.

A Pulsza és Galbina völgyei ama nevezetes mészköves hegyterület nyugati oldalán kezdődnek, melyet a keleti sarkán emelkedő legmagasb sziklatetejéről Betrâna felsíknak neveznek. Ez nem sík terület, hanem csak annyira mennyire egyaránt felduzzadó, igen terjedelmes sziklahát, melynek felületén laposok, kisebb nagyobb völgyelések, teknőforma mélyedések, töbörök, hosszan elnyúló sziklaormok és kidudorodó sziklatetők váltakoznak. E változatos terület hol kopasz és sziklás, hol gyepes, hol erdős. A fenyvesek túlnyomók, de helyenként bükkcsoportok is vannak rajta, gyepes helyek jó legelőket szolgáltatnak. A Batrina vagy Betrâna felsíkon tehát mind kies, mind regényes és festői tájakat találunk. Több ösvény viszen oda. Az egyik ösvény a Piétra-Lunga s azután a Magura-Széka tövén kigyószik el, s a Zapodia völgybe vezet, honnan egyfelől a Balésza horpadásra és rétre, másfelől pedig őserdőn keresztül a Magura Székától keletre eső jégbarlanghoz juthatunk. Ezt csak 1860-ban fedezék fel. Hasadékhorm. 12' széles és 20' magas nyílásán bemenvén, csakhamar a belsejében nyáron át is megmaradó jégtömeget érjük; beljebb 65' hosszú 24' széles és 50' magas csarnok van, melynek falai jéggyűrűvel vannak megrakva 3 lábnyira a földtől. A csarnok bal sarkán egy nyílás 250 lépésnyire megjárható üregbe szolgál,

melynek legnagyobb szélessége 2 öl, legnagyobb magassága pedig 5 öl, s melyben szép kőtej-alkotmányokat találunk.

Egy más barlang a Piétra-Boghi nyugati meredek falában van, mely a Pulsza völgyére ereszkedik. Ez csekély kiterjedésű, benne sok kőtej van; előtte alig hozzáférhető sziklafokokozaton gyönyörű kis rét terül, melyet az ördög kertjének neveznek.

Az említett jégbarlangtól északkeletre a Piétra Boghi esik; ennek tövén délkeletre a Vertopu moesáros legelő, északkeletre pedig az igen szép Varaszióea havasi rét terül, melyet erdős magaslatok környeznek; rajta festői, valami 100 láb magas szikla-csoport emelkedik, melynek tövén nagyocská töbör tátong. A Vertopu legelőtől keletre más terjedelmes gyepes medence van, mely fölé a Sztana de Piétra (Sztina-di Piátra) messzire látható sziklakép emelkedik. Innen egy többé kevesebb sziklás orom a délkeletre eső Betranáig nyúlik; ez orom északi oldalára változatos fokozat támaszkodik, sok töbörrel és teknővel. E fokozat a Magura Tömnatiku tövén elnyúló Válye-Iszbuku felé meredekül ereszkedik.

A Batrina tetejét fenyves fedi, mindazáltal a fenyőfák közötti nyílásokon igen érdekes kilátás esik a környezetre. Északnyugatra a hegység fügerinczét a Kornu-Muntyelortól a Mikóig s odább északra a Vlegyászáig láthatjuk; délnyugatra a keleti oldalán a meredek Bihar, a kúpdad Kukúrbeta s a széles Gajna mutatkoznak; kelet felé az Aranyos völgyére s a környező hegytömegekre esik tekintetünk. Igen érdekes a Betrána legközelebbi környezete is: az észak felé nyúló Válye-Iszbuku s az erdős Girda hegy alatt dél felé kanyarodó Válye-Girda; azután a magasra nyúlakodó Vervul-Baledzsána, melynek közelében egy kis barlang van (Pesserea la Fezere) s ettől délre a gyepes Glavioia.

Petrosztól délre valami 2 óra járásnyira Szegyes tel falu esik, egy völgynek déli oldalán. Az a Bihar hegység legregényesebb völgyei közé tartozik. Ha benne fölfelé keletre lovagolunk, egy óra múlva azon hegyet érjük, hol azt a mészkő-tömegek össze kezdik szorítani. A balfelől sziklafalban, valami 40 ölnyi magasságban a völgy talpa felett egy nyílás látszik, mely jelentéktelen, 50 öl hosszú barlangba szolgál; ez a Pesserea-Duly. Azután a völgy mind jobban szűkül, s ha az igen keskeny szoroson átvesszünk, két óra múlva azon hegyre érkezünk, hol a balfelől oldalfalban rendkívül szabályos, a meziádihoz hasonló barlangkaput pillantunk meg. Ez 40' magas, 42' széles, s boltozata egészen szabályos. Nagy omladék rakáson fölmászván a kapun befordulunk s legott egy felséges csarnokba jutunk, melynek magassága 9 öl, szélessége $8\frac{1}{2}$ öl, hosszúsága 26 öl. E csarnokon túl a barlang letörpül s egyszersmint balra fordul. Ürege 30 ölnyi távolságra a bejárástól csak 2 láb széles és 24 láb magas, s így vagy 17 ölnyire nyúlik még tovább. A csarnok boltozatát s a belső üreg falait is

csinos cseppkövek ékesítik; de legnagyobb nevezetessége mégis szép kapuja és tágas előcsarnoka. Schmidl e barlangot, melyet első ismertetett meg, Albrecht főherczeg nevéől nevezte el. Tovább haladván a szegyeszti völgyoszoróban ismét a bal oldalon egy roppant kapuforma nyílást láthatunk, ez a Pessera-Bela uru, azaz sárkány barlang. Tulajdonképen csak roppant fülke. Ez ürege túl a völgy legérdekesebb része következik, melyet azonban csak száraz időben lehet megjárni. A völgy talpa hirtelen annyira összeszorúl, hogy végre csak 4 láb széles hasadék marad, mely függőleges, sőt áthajló mészkőfalak között 80 lépésnyire nyúlik. Egy kanyarulatnál bal felől kis vizesés van, a vizér 24 lábnyira szökik le a görgetegen. Azután a hasadék 8—12 lábnyira kitér, s e tágulata 48 lépésnyire van, erre még nagyobb tárgyat következik, mely 25 lépés hosszú, de azután a völgy falai ismét 8, sőt 6 lábnyira közelednek egymáshoz, s végre egy boltozatlan csarnok következik, melynek sziklafalai 50' magasak, s legnagyobb szélessége és hossza 7 lépés. A csarnok hátulsó fala 18 lábnyira függőlegesen emelkedik, s róla egy kis vizér csergedez, mely igen keskeny hasadékból rohan le. E festői völgy-vagyis inkább barlanghasadékot Schmidl fedezte fel, és szintén Albrecht főherczeg nevéől nevezte el.

Rézbányától északnyugatra és Szegyesztől délnyugatra Funácsa falu van; ettől kelet-délkeletre a Priszlop heggy délnyugati lejtősegein a nevezetes funácsai barlangot találjuk. A falutól erdős völgy szolgál oda, száda a völgy talpa felett valami 300 lábnyi magasságban van, csak 6' magas, 27' széles. E toroklaton bemenvén tágas pitvarba jutunk, melynek bal sarkán a tulajdonképeni barlang kezdődik; a pitvarban nagy sziklatuskón ezt olvashatjuk: „Petényi Salamon és Kovács János által megvizsgáltatott jan. 24. 1854.” Mellette cseppkő-kúp áll, s a boltozatról szép függőcsüng le. Azután az első csarnok következik, mely 42' magas, csaknem egészen kerek; benne balra szép cseppkő-zuhatag, jobb falán tömeges oszlop van, mely balra hajolván kaput alkot. Ebben nagy cseppkő függött, mely azonban jobbára már le van törve. A csarnok talaja egészen sík, falai meztelen mészkő, csak helyenként vannak cseppkővel bevonva. A második csarnokban igen sok apró, sima, álló cseppkő-kúpot találunk, majdnem a közepén egy nagyobb kúp áll; balfelé egy gödör van s azután a gödrök mind gyakoriabbak; mert sokat turkáltak már a barlangban ősvilági csontok, sőt kincsek után is, majdnem az egész talajt, mely cseppkővel volt bevonva, felszaggatták. A második csarnokból egy rövid s kürtöként fölfelé vonuló ágba lehet jutni, melyben igen szép, noha részint eliszaposodott cseppkő-zuhatag van. A fűtőregben tovább haladván egy rekeszhez jutunk, melyet a barlangon keresztül egymáshoz sorakozó álló cseppkövek alkotnak. Ez nagyon szép látvány lehe-

tett, mikor az oszlopok még épek és fehéren csillogók voltak, most már nagyon megcsonkítvák és korommal bepiszkolvák. Az oszlopok fölé a boltozatról szép függöny függ s a baloldali falon nagy zuhatag vonul le. E zuhatag alatt egy oldalvásti üreg nyílik, melyen az említett rekeszt meg lehet kerülni, s melyben még szép kristályos, 5' magas s alól 2' átmérőjű cseppkő s mellette egy igen széles talpu fehér kúp van. E helyen a csepegés meg cseppkőképződés még most is tart. Mindjárt az oszloprekesz után egy nagyobb cseppkő-csoport következik, a pópa és két sekrestyés fiú; az üreg közepén t. i. egy 9' magas, két oldalán egyegy kisebb cseppkő-alak áll, melyek azonban már szintén nagyon megcsonkítvák. A jobb falon szép csepegmény vonul le, a bal falon pedig felülről lefüggő s alulról felnyíló cseppkövek találkoznak, melyek a pálmafa alakját utánozzák. Azután a harmadik legmagasabb s legtágasabb csarnok következik, mely 10 öl magas és 16 öl széles. Balra egy oldalvásti hasadék van, melyet jegőzős, száraz, de szürke cseppkövek vonnak be egészen. Ha azután a fölfelé emelkedő, nagyon feltűrt, nyirkos és csúszos talajon tovább vergődünk, a negyedik csarnokba jutunk, melyben balra egy dombon a boltozatig érő tömeges cseppkövek állanak, keskeny nyílást hagyva, melyekre a boltozatról redős szoknyához hasonló roppant függöny ereszkedik. A feneken sok apró kúp áll. De mindezen alkotmányok már be vannak szennyezve és szürkék. Ezentúl a barlang mindinkább összetörpül, fölfelé vonul s egy alacsony, csak 4' magas csarnokkal végződik.

A funácza-i barlang, melyet pestyere bulszulujnak, azaz óriások barlangjának neveznek, egészben véve délkeleti irányban csap, összes hossza 138 öl, legnagyobb szélessége 16, legnagyobb magassága 10 öl. Még most is a szebb és érdekes barlangok közé tartozik, noha cseppkő-alkotmányai már nagyon megcsonkítvák és beszennyezték.¹⁾

A Bihar hegységben két barlang van, melyek száda egészen szabályos, nagyszerű alagúti kapuzat. Különben az osztrák birodalom legnagyobb s leghíresebb barlangjainak torkolatai rendesen jelentéktelen nyílások, csak az unzi barlangnak (Krajnában) van nagyszerű, a meziádi és funácza-i barlangokéhoz hasonló kapuja. De a Bihar hegységben még egy más szikla-alkotmányt találunk, melyhez talán egész Európában sincs hozzáfogható. E sziklaalkotmány Rézbányától keletre van, a Bányavölgy (Werkthal) egyik

¹⁾ A funácza-i barlang arról is nevezetes, hogy Nedeczky Elek egy külön iratban ismertette meg, mely már 1774-ben jelent meg Bécsben (Funacza Pestyere seu antri Funacza dicti historico-physica relatio concinnata ab Alexio Nedeczky de Eadem). S ez az első monographia, mely valamely barlangról az osztrák birodalomban napvilágot látot.

erdős mellékszurdokában, alig egy órajársnyira az említett várostól. Ott valami 9' magas mohhal buján bevont sziklafal emelkedik a patak medréből egész szélthén, róla alig észrevehető erecske szökik le, mely azonban néha dörögve lezuhanó folyamhá növekedik. E falzaton oldalt fölhágván valami 50 lépés hosszú lejtős sikra jutunk, melynek egyik fele fölött széles mészkő-falban nagyszerű kapuiv emelkedik. Ez 15 öl magas, 6 öl széles; nem egészen szabályos, mert jobb felől jobban van kivájva. E kapuzat hátulsó fala 18 láb magas függőleges fokozat, melyen, mint a színpadon más csarnok van, ennek boltozata elöl az első csarnok boltozatával egyenlő magasságú, hátra felé pedig alacsonyabb. Az említett falon szintén kis ér folyik le, mely azután az alsó csarnokban a hömpölyök között eltűnik. A falazat közepén egy résbe szoruló fatörzs van, melynek galyai hágesóul szolgálnek. A felső csarnok 21 lépés széles s 31 lépés hosszú; hátulsó fala nincs meg egészen, s így jobbra nagyszerű akna nyílik. Az egész nagyon festői s leirhatlanul bájos, regényes; párját alig találjuk másutt. Az első falazat buja, bájos zöld moha, az alsó csarnok homálya, balra a színfalakhoz hasonló sziklafalazat, jobbra a nyílt aknán felülről leszolgáló napvilág, a színek és világosság változatossága mindez oly sajátságos és bájoló látványt nyújt, melyet nem lehet leírni. Ha a színpadra felmászunk, akkor látjuk, hogy az akna jobbra kitégűl; falában, valami 15 ölnyi magasságban négyszegletű ajtóhoz hasonló nyílás, odább más körtealakú rés, s végre a fenéken háromszögletű barlangi torkolat láthatók. E barlangban csak néhány lépést tehetünk előre. A szurdokot, melyben e sziklaalkotmány van, Válye Koszurilornak, magát a kapuzatot Pesserea Kosziulujnak, a sziklás hegyet Kicserának nevezik, mely a Diatra Muncselulujval van kapcsolatban.

Igen érdekes a rézbányai Körös kiömlése is; t. i. a Gyálu-Csicsilia 72' magas mészkő falában levő barlangból rohan ki, melynek nyílása 10' magas és 30' széles.

Rézbányáról a Bihar hegyre s a Kurkúrbetára is rándulhatunk. A Bihar hegyre 4 órai lovaglás után juthatunk. Három csúcsa van, melyek nyugatról keletre sorakoznak egymás mellé. Nyugati nagyobb csúcsa északnyugatra sziklás falakkal meredekül ereszkedik egy erdős fokozatra. Második alacsonyabb csúcsa keletre eleintén lassan s igen szépen fokozatokkal vonúl le, de az utolsó fokozat szintén meredekül dől az Aranyos völgyébe. A hegy ezen oldala majdnem egészen gyeves. Második csúcsáról különösen a nagy- és kis siboti völgyet látjuk, melyek a gorlatai völgygyel egyesülvén az úgynevezett Bányavölgyet alkotják; azután a nagy-siboti völgy legfelső végén elterülő Geleszióca havasi rétet s túl rajta az erdős Pravoszu hegygerinczet, továbbá a Rudzsino gúlaforma csúcsát, mely alatt nagy rét terül, melytől egy orom a Piétra-Muncseluluj világosszínű mészkőfal felé vonul. De a

legszebb látványt a Betrana felsik s a Kornu Muntyelorhoz csatlakozó hegyek nyújtják.

A Kukúrbeta hatalmas tömeg, mely délről északra valami 2000 lépésre terjed s három csücskesal nyúlakodik fel; északi csücske a legmagasabbik, alatta még egy alacsonyabb kúp van. A főcsücs valami 400 lépés hosszú, merő sziklatöredékekből áll, melyek kivált a nyugati oldalon messzire lenyúlnak. Róla nagyszerű, tanulságos kilátást élvezhetünk. A hegység főgerince a Kukurbetától a Válye-Csepilorkörül keletre kanyarodik. A Foku-la-Kukúrbeta nyergen túl nagyon kiszélesedik, s rajta a közepén kissé behorpadt Plajul-Kukúrbeta rét terül, melyen híres leányvásár szokott vala tartatni. Mondják, hogy a tatárjáráskor a hegység két oldalán lakott magyar és erdélyi oláhok szövetséget vetettek egymással. A magyar oláhok a tatárokat a hegységre kergeték föl, hol őket az erdélyi oláhok várták s így leöldösték. Ez esemény emlékezetére a hegység mindkét-felőli lakói évenként a hegyre gyülekezének s ott népiünnepet ülének, mely alkalommal sok ismerkedés meg egybekelés történt, úgy hogy végre a legények kitűzött szándékkal menének oda leánynezőbe, a leányok pedig hozományukkal együtt jelenének meg, s a pápa minijárt ott esketé meg azokat, kik egymásnak megtetszettek. Ezért azon népiünnepet leányvásárnak nevezték. De gyakran rendtelenségek fordultak elő, miértis a hegyen való egybekeléseket valami 40 éve eltilták. A népiünnepe és némi vásár azonban még most is megtartatik, és pedig négy külön helyen, a Gajná, mint feljebb említettük, a Kukurbetától délre eső kis lapályon, a Bitar hegyoldalán levő Piétra-Grajtore melletti Foku nevű lapályon s a Geleszioéán.

A Plajul-Kukúrbeta után szélesebb kúp következik, mely alatt jobbra az ösvény Vidra felé kanyarodik, s végre a főgerincz sarkán az egymás fölé halmozódott roppant szikladöcckökből álló s messzire látható Kis Kukúrbeta nyúlik felfelé. Innen a hegység hosszúra nyúló fokozatokkal Vidra felé ereszkedik, a Kis-Aranyos és Válye-Draghitia közé. Nyugat felé a hegység főgerince könyököt képez. A Kukúrbeta t. i. arra felé meredekül ereszkedik egy nyeregforma horpadásra, melyen túl a Tomnatek hegy nagyszerű gúlateteje nyúlakodik fel, melyet Zanoának vagy Kis-Biharnak neveznek. A horpadás fölül a hegység főgerince délkeletre fordul s a Fejér-Körösbe szakadó Válye-Lenkát a Kis-Aranyostól választja el. E vízvázasztó igen vékony gerincz, melyből a Besserika-Moczilor emelkedik ki, erre az erdős Vervul Szmidii kúp, azután egy horpadáson túl a Romuna, Rotunda s végre délkelet felé a hatalmas Gajna következik.

Az Erdélyi keleti határszélén elnyúló hegységek egyenes vonalban több mint 36 mértföldre esnek a Kukurbetától, mégis ennek csücskéről körrajzaikat világosan vehetjük ki.

A Bihar hegység keleti oldalán a Ghieta riut vagy Gyézárt, azaz a szkerisorai jégbarlangot találjuk. Egy meredek hegygerincznek oldalában egy erdővel környezett, borzasztó mélység tátong, melynek fenekéről fehér hó csillámlik fel. A mélység majdnem kerek, 30 öl széles, három oldalán függőleges s 25 öl magas sziklafalak emelkednek, csak északi oldalán lehet lebocsátkozni. Ott t. i. a sziklafalból másfél láb széles s 9 öl hosszú, menedékes kőpárkány áll, balján a sziklafal emelkedik, jobbán karfa nyúlik el, sziklába illesztett dorongokkal, mint ingatag lépcsőkkel. E helyen lebocsátkozván a függőleges falazatú örvény szélére jutunk. A falhoz erős hágesó van támasztva, melynek 43 lépcsőjén a mélységbe szállván egy hőmezőt értünk, melyen át a barlang pitvarának fenekére jutunk. A hágesóval átellenben, a délnyugati sziklafalnak alján egy folyosó nyílik, melynek torkolata 30, belső ürege 60 láb magas. A nyíláson bemenvén egy kerek csarnokba jutunk, melynek boltozata csaknem szabályos kupola, átmérője 25 öl, fenekét néhány öl vastag jégrétegek fedik be. A jég augusztusban olvadni kezd, szeptember vége felé már néhány hüvelyk magas víz áll rajta, télen pedig a víz egészen a hőmezőig, sőt még magasabbra is ér, s ekkor nem lehet a barlangba ereszkedni. Tavasz felé ismét fagyni kezd a víz, s június elején már járhatóvá lesz a barlang. A csarnok bal oldalán Schmidl magában álló 9 láb magas jégoszlopot talált, melynek átmérője 4¹/₂ láb, jobbra a falhoz támaszkodó hasonló, de kétesücsű jégoszlop volt. A barlang falai meztelen mészkőből állanak, csak helyenként vannak jégkristályokkal bevonva. A jégoszlop bal oldalán, a bejárástól északra egy aknaforma mély üreg van, mely felé a jég talaj hajlik s melybe az olvadozó jég vize lefolyik. Kulmer cs. k. erdősz kötélhágesókon elsőben 10, azután 40 ölnyre bocsátkozott le azon örvénybe, mégsem érhetette fenekét. Az üreg, a mennyire a lecsepegő víztől gyakran elaludt gyertya világánál kivehette, lefelé nagyon kitágul, és pedig a barlang irányában, lehet tehát, hogy az annak alsó emelete. Ezen mélység falai jéggel vannak bevonva. Az első csarnokból, melyben még némi napvilág dereng, jobbra egy 7 öl széles sziklafolyosóba juthatunk, de már csak fáklyákkal; feneke 6 lábbal alantabban van, mint a csarnok és szintén vastag síma jéggel borítva. Azon folyosó, hosszának közepén, 12 ölnyi szélességre és 4 ölnyi magasságra tágul ki; elején egy kürtőforma nyílás fölfelé szolgál. Az egész folyosó 27 öl hosszú, lejtősen vonul lefelé s mind jobban letörpül. Falai és boltozata gyönyörű jégtükkal és kristályokkal vannak bevonva, úgy hogy egy darabka meztelen szikla sem látszik benne. A jégkristályok részint 3—4 hüvelyk széles lefüggő rojtokká, részint óriási kartifolhoz hasonló alakulatokká tömbösülnek. E felséges kristály-falakon a világ sugarai megtörődnek, s a tündéres folyosót nem győzzük bámulni. Amde még ennél pompásabb részlete van a barlangnak. Ez az utolsó

csarnok, melybe a leírt folyosóból jégbe vágott lépcsőkön szállunk le, mert 15 lábbal mélyebben van. Ezen úgynevezett templom majdnem egészen kerek, átmérője 10, legnagyobb magassága 11 öl. Fenekét szintén vastag síma jég borítja; falai részint kötéjjel, részint jégkéreggel bevonvák; a kiálló sziklákról és a boltozatról kötej és cseppkő-csapok függnek le, ezek mind jéggel beburkolvák, minek következtén néhol óriási nagyságra növekednek; a boltozat úgyszólván egyetlenegy folytonos jégdiszitmény. Schmidl, ki az osztrák birodalom barlangjait csaknem együlegyig megvizsgálta és leírta, azt mondja, hogy nincs jégbarlang, melyet a szkerisoraihoz hasonlíthatni; kivált utolsó csarnokának jégdiszitményei szépsége mindent felülmúl, mit e tekintetben a barlangvilág felmutathat. Mindjárt a csarnokba szolgáló lépcsők mellett 9—10 láb magas, jégkristályokból alakult négy oszlop, odább tizenkét hasonló, de kisebb oszlop emelkedik, azután 2 öl széles teknő következik, túl rajta egy nagyobb jégdomb van, rajta s körülte 6 nagy és 50 kisebb jégoszlop áll, melyek festői csoporttá sorakoznak. E gyönyörű csoportot oltárnak nevezik. Ez oszlopok csaknem mind buzogányalakúak, felső gömbjük tetején gyakran kis csészeforma vájadék van, melybe gyertyát lehet dugni. A legnagyobb, 9 láb magas jégoszlop épen a csoportnak közepén áll, befátyolozott ülő asszonyhoz hasonlít. Odább jobbra s magasabban más jégtömeg van, melyből 4 oszlop nyúladodik fel. E csoport mögött a barlang falát számtalan szabadon lefüggő jégzalag borítja be, melyeken a fal veresszinű mészköve átlátszik, úgy hogy a jég rózsaszínű gyoleshez hasonlít. Az oszlopok merőben vakító fehér jégből alakultak, cseppkő bél nélkül, tehát tökéletesen átlátszók, s a mögöttük felállított fátylak oly bűbajos hatást okoznak, melyet lehetetlen leírni. A tündér csarnok bal oldalán két jégdomb van még, rajta álló oszlopokkal. Talaja lassan hajlik befelé, a végén egy kis aknaforma örvény tátong, mely talán az előbb leírt mélységgel van kapcsolatban. A feneket borító jégtömeg nem ér egészen a csarnok falazatáig, közte s a falak közt 1—3 láb széles hézag van, melyben a jégtömeg vastagságát mérhetni meg. Ez a csarnok szélein 4—6, az aknaforma nyílásnál 10 láb vastag. A sziklafal hasadékaiban s a jégtömeg és sziklafal közötti hézagban sárgás szürke lisztes purha van, melyet apró kötej-lemezkek kötnek össze.

Schmidl a hegység forrásait, folyóit, növényzetét, állatvilágát stb. is részletesen ismerteti s azután a hegység környékén lakozó oláhok életét, foglalkozását, szokásait, jellemét stb. írja le. Mindezekből még sok érdekes részletet közölhetnénk, de ismertetésünk nagyon is hosszúra nyúlnék. Tehát csak a kalugyeri forrást fogjuk még leírni, s befejezésül egyet mást az oláhokról közlünk.

A Kalugyer melletti félbehagyó, dagadó vagyis váltó-

forrás kétség kívül a Bihar hegység legnevezetesebb s legvonzóbb természeti tüneményei közé tartozik. Régóta hírből áll, s évenként ezer meg ezer ember járul hozzá, mint gyógyforráshoz, mindazáltal eddigelé még nem volt alaposan megismertetve. Wastler 1858-ban, Schmidl 1860-ban és 61-ben figyelték meg, s tudósításaik szerint a kalugyeri forrás nemcsak felváltva dagad és apad, hanem egyszermind időszakos is.

Kalugyer falútól délkeletre tölgyerdővel fedett, nem igen magas hegyháton át haladván, egy lejtős rétre jutunk, melynek alsó szélén jelentéktelen vízer csörgedez. E kis völgykatlan északi párkányán van a forrás. Az agyagos lejtőn vastag bükkfagyöke-rek egy 4 láb magas s 2 láb széles vájadékot hálózhatnak körül, melynek mindkét oldalán mészsziklák domborodnak ki, úgy hogy alig egy láb széles csatornát hagynak, mely a hegylejtő belsejébe szolgál. E zsilipfalak, hogy úgy nevezzük, csak 2 láb magasak, úgy hogy rajtuk át a mélyedés belsejébe láthatunk. A belső csatornában egy akónyi vízmennyiség fér el. Külső torkolata az üreg előtt levő sziklamedenczébe szolgál, melynek hossza 27 láb, legnagyobb szélessége 7, mélysége 2 láb; szélei nem szabályosak s egyenetlenek; sziklás fenekét agyagréteg fedi. A medencze kifelé majdnem 4 láb magas függőleges falpárkánnyal szakad meg; e párkány közepe táján kissé ki van mélyedve. Előtte a földön kisebb nagyobb hömpölyök hevernek, s mindjárt a medencze fala alatt egy kis, alig 2 négyszög lábnyi, néhány hüvelyk mély, tiszta vízü locsogó van; világosan láthatni, hogy a víz a medencze fala alatt a hegyoldal belsejébe nyúlik. A sziklákat köröskörül buja moh vonja be, s bokrok és bükkfák környezik.

A forrásnak dagadása és apadása következő módon történik: legnagyobb apadásakor az üreg belsejében valami 2 négyszög lábnyi locsogót látunk, mely a hátulsó fal alá nyúlik be; ott néhány borsónyi vízbuborék látszik, melyek a vízzel érintkező köveken támadnak s eltűnnek. A locsogó víztükre két lábbal alantabban van, mint a külső medencze feneké. Nesztelenül s minden más előjel nélkül egyszerre dagadni kezd a víz, mit leginkább csak az emelkedő s azután hirtelen eltűnő buborékokon veszünk észre. Két három másodperc múlva a sziklamedencze alatt csendes gurgulázást hallunk; alig egy félperc múlva a belső üreg egészen megtelik, s a víz a keskeny csatornán a külső medenczébe tódul; $1\frac{1}{2}$ perc múlva a víz az említett kis sziklafal alól fakad, egyszermind a medenczét megtölti, két perc múlva a dagadás kezdetétől számítva a medenczéből is kicsordul s külső párkányán szökik le kis zuhatagot képezve. De a víz tulajdonképi kilövellése csak 3 perczig tart. Az üreg belsejéből kitóduló víz nem folyik ki egészen a medencze külső falán át, körülbelül egy harmada ismét visszafoly a hegy belső üregébe. Ezt világosan láthatjuk, ha faleveleket vetünk a medenczébe a vízre; a levelek azonnal szétó

szolnak, egy részök a medence külső falán át kifolyik, más részök pedig a belső üregben tűnik el. Mihelyt a víz a hegy belsejébe vissza kezd folyni, akkor az apadás is kezdődik. A víz lefolyása sokkal lassabban történik, mint kilövellése, a legnagyobb dagadástól kezdve legalább 20 perczig tart, mignem a legnagyobb apadás áll be. A legnagyobb dagadáskor a víz magassága a medenczében 21 hüvelyk magas; az egész kifolyó vízmennyiség vagy 40 akóra rüg, ha erős volt a kilövellés. A víz egészen tiszta, friss és jóízű.

Schmidl 1861 ben Fahn Vilmos, a boros-sebesi vasgyár igazgatójával együtt egy egész napig figyelte meg a forrást, s összesen 29 dagadását és apadását látta. Szerinte a víznek kilövellései kisebb nagyobb időközökben történnek s erősebbek és gyengébbek. Erős kilövellésre csakhamar gyenge kilövellés következik, azután nagyobb ideig tartó csend áll be. Egy erős és egy gyenge kilövellés tehát egyazon kitódulás jelenségei, s rendesen váltogatva következnek egymás után. A nagyobb időköz vagy hosszabb csend egyremásra 1 óráig, 21 perczig s 54 másodperczig, a kisebb időköz pedig 28 perczig, 45 másodperczig tart. A hosszabb csendre mindig erősebb kilövellés következik, a rövidebb csendet pedig gyengébb kilövellés váltja fel. A víz dagadása egyremásra 2 perczig s 43 másodperczig tart. Tavasszal és esős időben a kilövellések általában erősebbek, s az időközök is kisebbek. Ősz felé fogyanak a kilövellések, s télen, úgy állítják, egészen elmaradnak.

Az egész jelenség oly bűbajos hatást tesz a nézőre, hogy lehetetlen leírni. Nem csuda, hogy a nép a forrás vizének gyógyító hatást tulajdonít. De sajátságos azon mód, melylyel orvoslást keres. A forrás körül még lombfedél sincs, gunyhóról vagy más készületről szó sem lehet. Mégis tavasszal, s kivált pünköstkor száz meg száz beteg csődül a forráshoz. A vagyonosabbak szekeren jönnek, s ez szolgál nekik hajlékúl. A többiek gyalog vánszorognak oda, tüzet raknak, s ezután napokig heverésznek szabad ég alatt a tűz körül. Mikor a forrás dagadni kezd, akkor a csatornába, vagy medenczébe fekszenek, a kik bele férnek, mások a vizesés alá guggolnak, még mások sebes lábaikat áztatják a vízben; azután a gyepepre heverednek le s ott hasalnak, míg meg nem száradnak, hogy a dagadás beálltakor ismételjék a fürdést, zuhanyoztatást, áztatást!

A Bihar hegység környékén lakozó népségek közül Schmidl csak az oláhokat ismerteti részletesen. Általában kedvezőleg ítélt róluk. Szerinte a hegység erdélyi oldalán lakó oláhok, a mőczok, nagyon különböznek azoktól, kik a magyar oldalon laknak, a mőczok háza: a román stílusra emlékeztetnek. Söllnerrel egyetért abban, hogy egy nép között sem találni annyira „klasszikus, szép idomot, római fejét“ mint az oláhok között; de a férfiak, az ifjak és öregek, teszik nálok a szép nemet, nem pedig a nők. Azonban

kivált Rézbánya környékén sok görvélyes, buta és siketnéma embert találni. Schmidl az oláhok jellemét is dicséri, csak azt mondja, hogy tolvajlásra hajlandók, hogy iszákosok és indolensek. Szokásaikról, mondáikról és babonáikról a következőket közli:

A temetési szokásokat illetőleg a halottak' melletti örökös általános, s e szokást az ottani németek is bevették. Estve egybe-gyülekeznek a halottnak házában, hol két éjen át lakmároznak és játszanak. A sirató nők főszerepet visznek; kettő-négy jelenik meg, s dicsérő énekeket mondanak az elköltözőtről. A nem-egyesült görög hitűek a halottas ház előtt a templomi zászlókat is kitűzik szalmakoszorúval. A temetési szertartások azzal kezdődnek, hogy a koporsót kihordják a szobából: azalatt az óhitűek a szobában a padokat és székeket feldöntik, a megáldás alatt pedig egy fekete tyúkot nyujtanak át a koporsó alatt és azután felette. A pap a temetőbe kíséri a halottat. Ünnepeyes temetés sokba kerül. Temetés után a halotti tor (Cumendare) következik, a pópá rész vesz benne s imádsággal nyitja meg. Az imádság után az ételeket, áldozat módjára, néhányszor fölveszik s leteszik az asztalra, csak azután látrak az evéshez. A vagyonosbak annyi kalácsot sütnek, a bány vendég van; a kalácsot előbb a templomba viszik, s a pópá egy darabot az oltárra tesz belőle. Hat héttel a temetés után füles korsókat visznek a sírhoz, s ott kiosztják a szegények közt; ugyanezt a halottak napján is teszik; a korsók helyett kalácsot is szoktak kiosztani.

Úgy látszik, a bihari oláhoknak kevés mondájok van. A Piétra Grajtore (beszélő szikla) a Biharhegy déli oldalán azért neveztetik így, mivel négy szótágot hangoztat vissza. A nép megvarázsolt királynénak tartja, ki elvesztett kedvesét hivatgatja; némelyek, mikor a szikla előtt elmennek, kalapjokat veszik le, s tartózkodnak a fent szóval való beszédétől, nehogy a királynét varázsálmából fölébreszszék. Csinos monda az mely a Szamos és Sebes-Körös forrásaira vonatkozik. A Szamos forrása, a Fontána-Dretiu a Bricsej hegycsúcs déli, a Sebes-Körös egyik legmagasb forrása pedig ugyanazon hegynek nyugati tövéen fakad. A monda ez: Egy tündér gyermekei, egy fiú s egy leány, a Bricsej csúcsa alatti gyepen mulattak, virágokat szedve. Ekkor a két gyermek anyjának valamelyik ellensége rémitő fergeteget támaszta, a gyermekek elszakadtak s többé meg nem találhatták egymást. Keservökben halálig sírtak. Könyeik özönéből az anya ama két forrást teremte. S mikép a gyermekek ellenkező irányban keresve egymást elveszték, úgy a két forrás is ellenkező irányban folyik le, két különböző folyónak tartva, melyek csak hosszas bolyongás után találkoznak a „szőke Tisza” ölében.

Az oláh nép mindenféle babonában van elfogulva; pl. kedden pénteken nem szabad fonni s a fehér ruhát lügba tenni, különben a Marti-Sera és Veneri-Sera kísértetek bolygatnák

éjjel a házat. A szerelmi varázsban általánosan hisznek, s nagyon furcsa eljárásokkal vélik a kemény szívet szerelemre indíthatni. Ha a hajadon nyeret tesz a falóczára, s éjjel ráül, vagy ha éjjel háromszor a templom körül fut, és pedig ezt is azt is meztelen teszi, — akkor bizonyos lehet szeretője jó indulatáról. Ha valaki feleségétől vagy megúnt kedvesétől szabadulni akar, egy banyához folyamodik, ki efféle mesterségekben járatos. Ez az erdőre megy, s ott kiszemel egy kivágott fát, vagy maga vág ki egyet, megbűvöli, hogy emberi testet ábrázoljon, megjelöli rajta a fej, szív stb. helyét s azután erősen megvagdálja. Minden vágás, melyet afába tesz, egyegy bajt hoz a gyűlölt asszonyra, s ez csakhamar oda lesz. Ha a fejszén a vágások után vér látszik, az annak a jele, hogy a megbűvölés sikerült; ha nem látszik vér, jele, hogy a boszorkánynak nincs hatalma a gyűlölt asszonyon. A keresztelés előtt meghalt gyermeknek elvágják egyik ujját, hogy minden bajtól és veszélytől meg legyenek óva. Általában hiszik, hogy szerencsétlenségnek előjele, ha az úton nyulat látnak keresztülszaladni, vagy ha egymásután három pópával találkozhatnak. E bajt csak az által lehet elhárítani, ha hamar egy maroknyi szénát dobnak ki a szekérből. A pap urak ezért természetesen haragusznak, mindazáltal ha vásár végén mezővároshoz közeledünk, mikor a környék papjai a vásárról haza mennek, gyakran láthatni a kocsist széna után nyúlni s azt a földre hányni.

Az ördögök főszerepet játszanak a nép képzeletében. E pokolbeli fajzatoknak több osztálya van, melyek hatásköre különböző. A bibliai sáttant *diavolunak* vagy *dimonúnak* nevezik, erről itt nincs szó. A nép a maga ördögét általában *drakunak* nevezi, s ezen drakunak nagy befolyása van az emberekre és állatokra, és sem helyhez sem időhöz nincs kötve. Utána a *balaur* következik, kinek hatalma csak egy bizonyos vidékre terjed ki. Ez a balaur, úgy látszik, az ókori hydrának hasonmása, mert hétfejű roppant kígyónak képzelik magoknak. Sokféle mondában szerepel, melyekben az ókori hősök Herakles és Perseus találkoznak. De most már csak békés pásztorok harcolnak a szörnyeteggel, s gyakran szerencsésen. A balaur nemcsak a csordákat és nyájakat veszélyezteti, hanem gyakran váltságul szép leányt követel, kit azután barlangjába visz magával. E sors egyszer egy bátor pásztornak kedvesét érte; a leányt legott a barlang torkolatánál megkötötték s ott hagyták a balaur számára. Kedvese nem akarta elhagyni s fejszéjével keresztben lefeküdt a barlang szádában, ott várva a szörnyeteget. Ez azonban mély álmot bocsátott a pásztorra s már az áldozat elragadására készült. A leány halálos félelemben rázogatta és hívogatta az alvót, hiába, fel nem ébredt; a balaur mármár meg akarta ragadni a leányt, akkor a halálos félelem forró könyek árját fakasztá ki szegénynek szeméből, s íme az aggodó szerelem egy „égő könye“ az alvónak arczára esék s végre

fölébreszté! A szerelem hatalma erőt vett a bűbájon, s a lelkesült szerető hét csapással elvágta a szörnynek mind a hét fejét.

Az ördögök harmadik osztályát a szmejek teszik. De ezektől az embernek nem kell félnie. A szmejek roppant testi erővel vannak megáldva, de ártatlan vig czimborák; a nép sokat tud lakomaikról és mulatságaikról mesélni. Amde a szép leányoknak őrizkedniök kell tőlük; nem bántják ugyan, csak elragadják s földalatti tündéres pompával ékesített palotáikba viszik magokkal.

Az ördögök a Bihar hegység különböző helyiségein gyakran szerepeltek. Így a Bricsej hegyesúcson egyszer egy ördög lakodalmat tartott, a hivatalos társaság nagyon vígan volt s a legszebb holdvilág mellett ittak ettek. Ekkor egy kis ködfelhő szállt fel s befedvén a tánczókat megzavará a mulatságot. A vőlegény elbizakodván legott fel akará falni a felhőt. A mint megmondta, meg is tette, a felhőt csakugyan befalta. De ekkor hirtelen nagy fergeg teg támadt, egyik mennykő a másik után beütött a sziklába, s borzasztó dörgés rengett végig. Az ördögök hirtelen fölszedték delnőiket s a készen álló tüzes kocsikba szállván egy közeli barlangban kerestek meredéket. De sok ördög ott a hegység gerinczén agyonütetett; s a Bricsej hegy felől levonuló sziklatömegek, valamint a Piétra Talháriuluj hasogatott sziklái is részint az agyonütött és kővé változott ördögök részint megváltozott szekereik maradványai. Az ördögi társaság egy része ugyan az oncsészei barlangba menekült, de a mennyei bosszú ott is utólérte, s a mennykő sokat közülök még a barlangban is agyonütött; az ott bőven találató csontok az ördögök csontjai.

A Pulsza felső völgyébe ereszkedő meredek sziklafal, Piétra-Boghi, felső részében egy barlang van, melynek torkolata a völgyből meglátszik. Ezt ördöglyuknak nevezik, mert benne mindenféle ördög tartózkodik. A barlang előtt egy kiálló sziklafokon buja növényzettel ékesített zöld hegy van, az ördögök kertje; ezt két csudaszépségű ördögleány öntözi minden éjjel, miértis egész éven át virul. Az ördögleányok már sok legényt elcsábítottak, kik azután örökre eltűntek a barlangban.

HUNFALVY JÁNOS.

VÁROSAINK MONOGRAPHIÁI.

VII.

Ungvár története, a legrégibb időktől maig. Irta
Mészáros Károly. Pesten 1861.

Az 1861-ik év monographiák dolgában különösen gazdag volt. Mintha új élet kezdődött volna mindenfelé, elég élénk mozgást és eleven mozgást találunk még a parlagon fekvő mezőkön is. Városok jutalmakat kezdtek kitűzni multjok megírására, s a hol nem a község fogta fel az ügyet, egyesek buzgolkodtak. Rövid időközben egymás után hat városi monographia jelent meg, a hetedik és legutolsó volt köztök Mészáros úré.

Ezzel megszűnt az élénkség s közel két éve, hogy a könyvészeti rovatok nem hirdettek új monographiát, sőt azt se tudjuk, hogy a kitűzött pályázatokkal mi történt. Lett-e eredményök, készültek-e nyomozások, hevernek-e kész pályázatok a pályázató városoknál? olyan kérdések, melyekre a napi sajtó hírei közt hiában kerestünk feleletet. De e látszó meddőség ne aggaszson, s addig is, míg újak érkeznének, ismertessük a megjelentek közül a legutolsót, de a mely becsére nézve korántsem legutolsó.

Ungvár története csak hét nagy ívet foglal el, e szerint hosszúnak épen nem nevezhető. Azon kis tért, melyre pénzkimelés szempontjából szorítkoznia kellett, Mészáros úr igen jól tudja felhasználni új és érdekes dolgok elmondására. E részben tehát határozott előnye van azon történeti monographiák felett, melyek elégnék tarták kivonatokat közölni Szalayból és Fesslerből. Bizonylyal szivesebben vettük volna, ha Mészáros úr Ungvár levéltárából egy okmányos toldalékot csatol munkájához a helyett, hogy egy párt a munkába sző, nagy résznek pedig csak keletét vagy kivonatát említi. Azt is örömmel üdvözlöttük volna, ha Mészáros úr alapos felvilágosítást nyújt a levéltár kincseiről, ha közli a netalán abban találtató egyetemes magyar történelmi adatokat. Azonban így is üdvözljük őt, legalább jobban tájékozhatjuk magunkat munkájából Ungvár történeteit illetőleg, mint néhány monographiából más városokat illetőleg.

Már a munkának berendezése is más és eltérő a többiektől. Az I. czikk Ungvár eredetét és legrégibb állapotját tárgyalja. Szerző elvetvén az Anonymusféle Hung származtatást, a város nevét Ung folyótól hozza be, mely szlávul gyorsat jelent. Téved azonban, midőn azt hiszi, hogy magának a megyének is a folyó adott nevet, mert kivétel nélkül minden megyét a központi várról nevezték. E megyének ős lakosai szlávok voltak, később költöztek be magyarok, oroszok, németek. Maga a vár nem ott fek-

szik, a hol régen feküdt s hogy ezt bebizonyítsa, idézi Bombardi leírását mely szerint a régi Ungvár városa hegyen feküdt, felső részét tette a vár, a Drugethek kedvencz mulató helye, s következő érdekes jegyzetekkel kíséri: „A mai Ungvár városa — mondja ő — fekszik azon hegycsoportozatoknak délre eső oldalán, melyek Ung vármegyét Gallicziától elválasztják s melyek e városon innen szép rónasággá terülnek el; kettős halmon, melyeket az Ung vizének egyik mesterséggel készített ága választ el egymástól, míg a másik anyaaág, a keleti dombot kerülven meg, a város alatt közel, mindkettő egyesül. Az igaz, hogy a város belső részét, különösen az úgynevezett savanyúvíz fürdőtől a nagy Ung ó hidjáig tekintve, most is sziget gyanánt tűnik fel, minihogy a város központját a nagy és kis Ung ágai övedzik át, s mintegy zárják el. Ámde tudják az élők s tudják a régi irományok vizsgálói, hogy a kis és nagy Ungon túl eső városrészek, egy fél századdal ezelőtt, merő mocsárok és néptelen dágványok voltak, s hogy ennél fogva ott a régiebb időkben, főleg a nagy gáttól kezdve, egészen különböző folyása s elágazásai voltak az Ung vizének a maitól. Nevezetesen az Ung a fluderi nagy gáttól kezdve régiebb időkben egyenesen Radváncz és Gerény alatt vezette a maga folyását Daróczfelé, mint annak régi medre most is mutatja; s csak 1684-ben történt az, hogy Drugeth Zsigmond, Ungvár utolsó ura ama családból, ezen víznek más árkot ásatott s folyását a mai vadaskerttől kezdve, Eör-Darmának vezette. Midőn Ungvár a Drugethek kimultával Beresényire s Beresényi után az álladalmi kincstárra szállott, a város lakossága nagy pert folytatott aztán e miatt az uradalommal, követelvén, miszerint a nagy Ung ága más felé vezettesék, mivel különben mindenkor ki vannak téve az Ung áradásainak. E pör a megyei levéltárban most is olvasható, a miből még bővebben látható, hogy a régi Ungvár városa épen nem azon a helyen feküdt hajdanta, a hol mai nap.”

„Bombardi állításában továbbá, a másik némi figyelemre méltó körülmény az, hogy az ő tapasztalása s ismerete szerint Ungvár városa s vára alatt egykoron, sőt még száz évvel ezelőtt is, meleg gyógyforrások léteztek. Nem vonjuk kétségbe, hogy ez való állítás; de jelenleg tudjuk, hogy valamint Ungvár városában, úgy az egész megyében sincs meleg gyógyforrás; s hogy a megye, mint Szobránczon, Jószán, Czigányócson, Szlatinán és Derenyón kénköves hideg forrásokban bővölködik. Uzsok vasas, úgyszintén Ungvár városa is a „s a v a n y ú v í z” nevezetű vasas, de hideg fürdővel van megáldva. Innen következik, hogy tehát az az Ungvár, melynek egykor meleg gyógyforrása volt, nem állhatott a mainak helyén, annál is inkább, minthogy itt nyoma sincs a meleg forrásoknak. Ellenben Beszterczey József városi orvostudortól tudván, hogy ezelőtt harmincz évvel a közel fekvő gerényi erdőségben még létezett egy közhasználatú meleg

gyógyforrás, mely nagy batással birt a tag-bántalmi kórokra; ebből azt következtetjük: hogy a régi Ungvár valószínűleg ott feküdt, a hol a mai Gerény és Radváncz helysége áll."

"Támogatja ezen nézetünket továbbá azon körülmény is, hogy a szent Pál remete szerzeteseinek, kikről Bombardi emlékezik, volt ugyan zárdájuk Ungvárott, de ezen zárdá romjai, valamint a szent István tiszteletére szentelt egyház omladéka is, nem a mai Ungvár városában, hanem szintén a közel fekvő Gerény helységben szemlélhetők. Ezen zárdát ugyanis még 1384-ben gerényi Drugeth László építtette a vársánczok déli részén, ki a szerzeteseknek szántóföldeket és terjedelmes szállókat ajándékozott. Később Drugeth Miklós s ennek unokái János és Gáspár, a pálosok most említett zárdáját egy „Horgas tó“ nevű s nyomdokaiban maig is szemlélhető halas tóval gazdagították 1505-ben, II. Ulászló király alatt. Miután tehát világosan említetik, hogy ama zárdá Ungvár városában a vársánczok déli részén állott, a mit ma épen Gerény helysége s részben Radváncz falva képez: ismételni merjük, hogy a régi Ungvár fekvése ezen helyeken keresendő."

A II. fejezetet a várnak szenteli s következő leírását adja: „A mi ezen vár építését s külalakját illeti, nem kell abban valami középkori műremeket keresni. Valamint a falak anyagzata, úgy a használt raganyok (malter) s a kövek, melyekből építvék, tanúsítják, hogy a mester, ki e várpalotákat és bástyákat építtette, alig élt korábban egy századdal, mint mi; s hogy azon mester sem a bombák és röppentyűk, sem a vontesövű ágyúk hatalmát nem ismerte még. E vár valóban a mai hadműtan semmi igényeinek sem felel meg. Régi terjedtebb alakjában, midőn a városnak mostani szigetdombját is magában foglalta, mutathatott valamit; de most gyönyörű fekvését s az alappontjául szolgáló sziklaéket kivéve, alig mutat többet, mint bármelyik fölvidéki vadász vár. Bástyái közül jelenleg csak 1 létezik már s az is természetes gránitköből. Kevés mésszel, mintha csak amúgy hevenyében huszonnégy óra alatt hányták volna össze. Sáncza is csak egy van, közvetlenül a várudvarhoz, elég mélyre ásva, veteményes kerteknek használva."

„A jelenleg fönálló várfalak és épületek első alkotójának, a Drugetheknek tarthatjuk; mert nem hihető, hogy a Laborecz hajdani vára a XIII-ik századon túl is daczolhatott volna az idők végszeivel, különösen pedig a tatárok dulakodásával, kik itt 1246-ban rettenetes pusztításokat tettek. Egy a várkapu belső boltozatán olvasható „1658“-diki fölíratból azt következtethetni, hogy a vár mostani bástyáját Drugeth György építtette, ki 1647-től 1661-ig ungi főispán volt. 1684-ben azonban, midőn Tököli Imre elvette Ungvárt Drugeth Zsigmondtól, a várat új falakkal s őrtornyokkal maga Tököli is körülvétette, mint erről Szirmay és Bombardi

egybangúlag emlékeznek. A II. Rákóczy Ferencz idejebeli eredeti okmányokból olvastuk, hogy Bercsényi Miklós 1706-ik év január 9-éről kelt levelek szerint Baranyai Andrásnak, mint a bercsényi uradalom teljhatalmu kormányzójának, úgyszintén a megye közönségének megparancsoltaték, hogy az ungvári vár kijavítására, melyet a császári hadak nagyon megrongáltak, munkásokat állítsanak ki. S e vár kijavítása a most idézett két év lefolyása alatt meg is történt ugyan; de ismét időközben, minthogy Ungvár csaknem folytonos viadalmak piaczává lőn, II. Rákóczy Ferencz, szintén 1707-ik évben, június hó 4-éről kelt leiratában komolyan szorgalmazza Ung megye rendeit, hogy mivel a vár a legközelebbi hónapok alatt nagyon szenvedett a gyakori ostromok miatt, megyei közérővel és költséggel siessenek azt helyreállítani. S ez volt az utolsó átalakulás, melyen Ungvár építészetileg keresztül ment.

A várpalotát — úgy hiszi szerző — Drugeth István építtette. A várkert egy mélyedését boszorkány veremnek hívják; mert 1730 körül itt égettettek meg Ungmegye rendei egy kuruzsló nőt. A várkápolna kriptáját kincskeresés szempontjából hivatalosan felbontatták, azonban mindössze is egy gyűrűt találtak a Drugeth Bálint hamvai közt.

A III. fejezet Ungvár kiváltságairól s egykori díszéről beszél. Van egy régi példabeszéd: „Ungvárium nec urbs, nec oppidum,” mely onnan származott, hogy Ungvár kiváltságainak, mondhatni, csak romjait tudta megtartani. Régi kiváltságai összéb szorultak s lakosai lassanként úrbéri állapotba süllyedtek. A Rákóczy forradalom után kincstári kezelés alá került s a gazdag város régi fénye, melyet a Drugethek Bécsével tettek párvonalba, egészen eltűnt. Még a múlt században ekkép vallott Dobronyi Zsigmond Ungvárról: Tudgya azt az tanu bizonyossan, mivel természet szerint experiálta hogy Ungvár várossának Homonnai Druget familiának birodalma alatt oly becsületes nemes ember és hazafiúi emberek voltak hit-es bírái, a kik annak előtte nemes Ungvár vármegye ordinarius szolgabíróságát is exactissime administrálták és ezen tanu azon fennírt Homonnai familiának belső szolgálatjában levén sokszor az gróf és szolgáját lekisérte, és azon az Ungvár város bíráját az grófhhoz felkisérte, és azon az bíró azon gróf széket ada nekie leült, és úgy diskurált a gróffal a mint a szükség hoszta magával, sőt azon gróf azon város bíráját asztalához tiltette és úgy discurált vele mind in privato mind in publico, valamint hoszta magával a dolog. Azt is tudgya aztán az tanu, mivel nem másoktul hallotta, hanem életében experiálta, hogy ennek előtte Ungvár várossa úgy floreált, hogy valamikor szombaton délután az vécsernyére az harangokat meghúszták, az egész kin levő mezőben dolgozó emberek bejötte-nek és az város hadnagya az város dobját megüttetvén az Jézus kiáltására az város lakossai fegyveres kézzel kiállottak az város piaczára, elkezdvén az városnak egyik végétől az másikig; az vá-

ros hadnagya pedig czüstös buzogánynyal jelen levén s maga hivataljának eleget tévén, az város lakossait az csendes nyugalomra intvén szép isteni félelemmel elbocsátotta, és az város lakossait az város körül való vigyázatra kapukra és piaczkokra rendelve Fiskussa is levén az városnak az törvénytörőket az város előtt meg is bűntette.“

Kétségtelenül legérdekesebb részeit teszik a munkának a IV. V. s VI. fejezetek, melyekben a görög kath. és ref. egyházak története adatik elő. Kutatásait szerző itt sok kritikai észszel folytatja, sok új és érdekes adatot hoz fel s több helyt czáfol és igazít ki elfogadott nézeteket.

Szerző szerint Ungvár dísze sokat nyert az által, hogy a görög katolikusok püspöki székhelye Munkácsról ide tétetett át. Sok észszel mutatja, hogy a görög kath. püspökség régibb, mint Bazilovics hiszi, s hogy már az 1252 körül megalapított. Azonban a bekövetkezett zivataros idők alatt ez a püspökség megszűnt. Később csak egyes nyomaira akadhatni, de mint munkácsi püspökség csak 1491 óta fordul elő, midőn Ulászló János püspöknek szabadmakát oszt. Szerző szerint ezen János püspök schismaticus volt.

A görög szertartásuak egyesülése 1694-ben hajtattott végre. Erre már korábban is történtek több kísérletek, de többnyire kevés sikerrel. Erre nézve 1614-ben Homonnai György is tett kísérletet. Ő Cruspesci Anasztászt prsemislei főapátot Lengyelországból kihozatta, s a papok és szerzetesek is elismerték az egyesülés szükségességét de a nép felzendült, Cruspescit és paptársait megrohanta s csak fegyverrel volt szétkergethető. 1649-ben Parthenius Péter püspök 63 pappal az ungvári vártemplomban gyülekezetet tartott s bizonyos feltételek alatt végrehajtá az uniót. De még ezen Parthenius is az erdélyi schismaticus érsekkel szenteltette fel magát, sőt az unio ezen tény által sem volt végleg végrehajtva. Ugyanis Kollonich 1689-ben Camillist Szebastopolból elhozatta s az oroszoknak egyesülését fegyveres erővel is mozdította elő, 1692-ben pedig az uniót újra kimondatta. Mindamellet teljes megállapodás csak 1772 óta mutatkozik, midőn Baesinszky Endre püspökké neveztetett, püspöki székhelylyé Ungvár neveztetett ki s a munkácsi egyházmegye az egritől függetlenné tétetett.

Mind a katolikusoknak, mind a görögöknek már nagyon régi idő óta van parochiájok e városban. Jelesül a kath. egyház már 1332-ben fordul elő, de ennek temploma ma már nem áll a régi helyen. A reformatio mindjárt kezdetével lábra kapott Ungvárrott, hol a reformáltak már 1546-ban tartottak zsinatot, mely Munkács akkori urától Petrovics Pétertől s a munkácsi protestánsok lelkes hitszónokától Kálmáncsehi Sánta Mártontól nyerte irányát. Nagy rokonszenvvel viseltetett e város protestáns lakói iránt különösen Drugeth Ferencz, kinek atyja a mohácsi csatában el-

veszvéen, Zápolya adományozásából ez időben Ungvárnak mintegy új birtokosa s a ki 1556-ban a protestáns híveket különféle kedvezésekben részesítette, úgyszintén Drugeth Gáspár ungi főispán s az előbbinek utóda, ki egy H. J. nevű üldözött protestáns papot pártfogása s oltalma alá fogadván, a mennyiben e példa által a szomszéd falvakra is, melyek az ungvári helvét hitvallású egyháznak aztán megannyi filiáivá lettenek, buzdítólag hatott s így mintegy alapkövét vetette meg az ungvári protest. egyháznak. A híres hajnok Homonnai Drugeth István idejében, nevezetesen pedig 1589-ben, már szervezve vala ezen város helvét hitvallású egyháza s Miskolczy Pál hitszónok által kormányoztatott. Azonban a XVIII. század eleje óta a protestánsok sokszoros sanyargatásnak voltak kitéve, nevezetesen Drugeth György a jezsuitákat Homonnáról Ungvárra tette át. Fia, János pedig az evangelicus németeket elfogatta, borukat, búzájakat lefoglalta.

Ily körülmények közt adott ki Rákóczy György 1644-ben rendeletet, hogy az ekléziához tartozók összeírassanak, melynek folytán 1646-ban ült ugyan össze egy nyomozó bizottság, de Ungvárra nézve kevés eredménnyel, mint a hol a vár urai a protestáns vallás iránt ellenséges indulattal viseltettek. Szomorú volt a Szelepcsényi György korszaka is, ki mint tudjuk a hittérítést erős buzgalommal űzte. Az 1681-ki országgyűlési intézkedések keveset segítettek, mert Bercsényi Miklós 1695 körül összehelvén Drugeth Krisztinával ennek uradalmaiban gyakorolni kezdte a pátronusi jogokat, és ennek értelmében az akkoron apostolkodó Váry Mihály lelkesztől nemcsak minden kedvezést megvont, sőt a paplakot is elvette, s így a lelkesz oda lön kényszerítve, hogy Horváth György ungvári házának kisebbik részét lenne kénytelen lakásul kibérelni, Váry Mihály azonban itt sem maradhatta nyugton; mert a mint elkeseredett hívei e szerény hajlokban is sűrűen látogatnák; ő maga pedig Bercsényi változó szélyéhez alkalmazkodni egyáltalában nem akarna, megtörtént, hogy a kegyúr saját indulatának egyik örízetlen perczében ispánja vezérlete alatt tizenkét pandur által Váry, uramat családjával együtt kikergetteté a városból s magára hagyta a pásztortalan nyáját. A megellett hívek most kérelemmel fordultak a zordon kedélyű főúrhoz, figyelmeztetvén őt kegyúri s főispáni kötelességeire, mint kinek földadata inkább a pártfogás, mint elnyomás; de ő ezekre csak rövideden válaszolta, hogy: „parancsolata van Kollonics uramtól; tehát a dolognak úgy kell lenni a mint megtörtént.”

A Rákóczy forradalom alatt a katolikusok által elvett templom visszaadatott. Azonban a Rákóczy forradalom végével az üldözések és térítgetések újra kezdetöket vették, a protestánsok ennek következtében a radváneci fiókegyházba vonultak, hol csakhamar egyházat rendeztek, miután ungvári templomuk és paplajuk a jezsuiták kezébe került. Csak József császár alatt is-

mételt sürgetések után volt kieszközölhető, hogy Radvánczról Ungvárra visszamehessenek, de nem régi egyházukba, hanem egy általok építendő újba.

A négy utolsó fejezet Ungvár tanintézeteiről és jótékony intézeteiről szól. A jézsuiták tanodáját és házát Homonnáról Ungvárra Drugeth János 1636-ban helyezte, hol sok viszontagságon ment keresztül. A görög kath. papnövelde a püspöki székkal együtt tétetett át Ungvárra. Az árva-intézet és beteg ápolda, valamint az apácák nőnevelő intézete is újabb korból való.

Mint e rövid ismertetés is mutatja, az olvasó sok érdekes és figyelemre méltó dolgot fog találni e munkában, mely minden rövidsége mellett is tömött és kimerítő. Bizonyynal azonban sokat nyert volna a munka egy érdekes okmánytári toldalékkal, melyre az anyag az ungvári levéltárakban aligha fog hiányozni. Még szeretnénk volna a munka folytán kevesb nyomda-hibával találkozni. Az sem ártott volna, ha a munka correctebb és elevenebb styllal van írva, de mindezeken egy következő második kiadással könnyű lesz segíteni. Addig is legyen szabad kifejezni azon óhajtásunkat, hogy a kik monographiák irásával foglalkoznak, Mészáros úr példáján indulva, ne irtózzanak a részletességektől.

SZILÁGYI SÁNDOR.

MAGYAR TUD. AKADEMIA.

1863. október — december.

A Budapesti Szemle XVIII-ik kötetében az 1863-ki juliusi tárgyalások közlésével végeztük be tudósításunkat. Két havi szünetidő jött közbe. 1863 október 5-én kezdődött az újabb ülősszak. A nyelv- és széptudományi osztályon volt ekkor a sor. HUNFALVY PÁL r. tag tartott értekezést ily czim alatt: A magyarok és vogulok viszonyai egymáshoz. Oly kérdés, melyet értekező azóta bővebben tárgyalt e vállalat közelebbi füzetében. — Ugyanez ülésben BUDENZ JÓZSEF l. t. igen alapos értekezésben a török hangutánzó igék képzőinek jelentéseit fejtegeté, világot derítvén egyszersmind ez által a magyar hangutánzó igék jelentésére is. — Október 12-én, a philos. törv. és történettudományi osztályok ülésében, HOFFMANN PÁL lev. tag foglalt széket, értekezvén a jog lényéről (talán lényegéről). A szükségkép polemikus természetű előadásnak, mely egy órán túl, elvontsága mellett is le tudta kötni hallgatói figyelmét, veleje egy pár szóban a következő:

„A jog alapja: az isteni akarattal való párhuzam által minősített emberi szabadság.”

„A jog kutforrása: a nemzeti közszellem. Valamint nyelv, úgy jog sincs nemzet nélkül.

„A jog tere: az emberiség természetileg alakuló társas összletében foglalt külviszonyok összesége.”

„A jog rendszere: a jogviszonyok organismusának kifejezése.”

Ugyanez ülésben PAULER TIVADAR rendes tag, a nagyszombati egyetem kanonistáinak jogirodalmi tevékenységét ismerteté.

Irodalmi történetünk bővebb kifejtésének adalékául ugyanis, mint tudják olvasóink, Pauler, a nagyszombati egyetem törvénykara jogirodalmi működésének rajzát tűzvén feladatául, rendre ismertette volt már Bencsik Mihály, Szentiványi Márton, Szegedy János, Som-

mering Frigyes, Ernő és Rendek János irodalmi működését. Az egyházi jog tanszékét a jogtudományi kar alapítása (1667) óta, egész az egyetemnek Mária Terézia által történt újjászervezéseig jézus-társaságbeli szerzetesek látták el. A rend szabályai szerint gyakrabban változtatván tantárgyaikat, többnyire csak rövid ideig szentelhettek erejüket a nagyterjedelmű kanoni jog művelésének, miért is irodalmi működésük nagyrészt más tárgyakra irányult. Így sokan azon jeles férfiak közül, kik a kanoni jogot tanították, mint Cseles Márton, ki a magyar történeti kútfők gyűjteményének vetette meg alapját, a híres báró Sennyei László, kit Szelepcsényi primás utódának óhajtott, Kéry Ferencz, Szörényi Sándor, Szarka Gáspár, nem is működtek a jogirodalom terén, és e tekintetben Szentiványin és Szegedyn kívül, csak Schretter Károly, Tapolcsányi Lőrincz, Répszely László és Vajkovich Imre említhetők.

Pauler sorban adja e férfiak életiratát, jellemzi irodalmi munkásságukat. A velős rövideggel irt ismertetésből lehetetlen levén általában kivonatot közleni, lényeges vonások elhagyása nélkül, czél-szerűbbnek véljük mutatványt adni. S e végett azon szakaszt választjuk, mely Vajkovich Imréről szól, kiből olvasóink kora egyik publicistáját tanulják ismerni.

„Vajkovich Imre — írja Pauler — Nagyváradon született 1715. aug. 22.; rendjébe 1733-ban lépett, a negyedik ünnepélyes fogadást 1751 tette le; mind két kar tudora, a bölcsészetet Kassán, a hittudomány különböző ágait Nagyszombatban, a hittant Győrött, Budán, a kanoni jogot szintén a nagyszombati egyetemenél (1759) tanította; itteni működése idejében a gymnasiumi osztályok előjárója (*linguarum decanus*) (1755—1758), a bölcsészeti kar dekánja volt (1760), utóbb a felsőbb tanulmányokat Budán, a rend társodáit Pécsen, Nagyváradon igazgatta; egy ideig (1767) a kir. helytartótanács oldalán Pozsonyban a könyvvizsgálói tisztelet viselte, rendje feloszlatása után (1776) kalocsai kanonok, (1790) az ottani káptalan nagyprepostjává és választott álmissai püspökké neveztetett; munkás életét 1793 november 28-kán élte 83. évében zárta be.

„Ezen nagy szorgalmu férfi irodalmi tevékenysége nagyrészt publicistikai irányu volt, mire hivatalos viszonyai a kor körülményei vezették.“

„Még szerzetes korában, mint érintők, Pozsonyba könyvvizsgálónak rendeltetvén, a könyvvizsgálatról tíz értekezésből álló munkát irt, és azt Klimó György püspök és bizottmányi elnöknek nyújtotta át.“

„Ezen 1767-ben irt munkájának három értekezését 1791. az országgyűlés 67. törv. által e tárgyban is kiküldött országos választmány használatára közzébocsátá, azon rendben, a mint szükségletei, czélzatai kívánák, míg a többiek kéziratban a kalocsai könyvtárban léteznek.“

„Legelőször is utolsó értekezését, mely a világi fejedelmek jo-

gairól a könyvvizsgálat körül szól, nyomatta ki, abban az államhatalom jogát a könyvek előleges vizsgálatára azok ellen védi, kik azt egyedül az egyháznak tulajdonítják, és pedig még a hittani könyvekre nézve is az állam legfőbb védjogánál fogva.“

„Mellőzvéen e munkának oly tételre vonatkozó tartalmát, melyet ma alig tekinthetni komoly vitatkozás tárgyának, érdekesek, a miket szerző a könyvvizsgálat akkori elrendeléséről közöl: az a kir. helytartótanács mellett 1745. évben rendszeresített, a könyvvizsgálóknak 1747. mart. 1-jén kiadott útasítás, gr. Althán váci püspök tollából folyt, és egész terjedelmében közöltetik; a könyvvizsgálók, két jezsuita, jelentéseiket a kir. helytartótanács egyházi bizottmányához terjesztették, mely a primás vagy idősb püspök-tanácsos elnöksége alatt végleg intézkedett, némely fenntartott esetekben a kir. udv. kancelláriának jelentést tett.“

„Az értekezés sok tekintetben közrebocsátása idejének többé meg nem felelvén, a latin pozsonyi ujság által szigorú bírálat alá vétetvén, szerzője szempontja felderítése és igazolására gyűjteményes munkája kilenczedik értekezését: „De censura librorum perniciosorum ac specialiter libertinismo infectorum“ tette közzé, melyben XIII. Kelemen pápának 1766. évi nov. 25. és Mária Teréziának 1767. máj. 3. rendeleteit a szabados könyvek iránt megismertetvén, a szabadoság (libertinismus) természetét és nemeit, fejtegeti kizárólag egyházi szempontból, majd értekezése elsőjét bocsátá közre, abban az egyház könyvvizsgálati jogát II. Ince pápa koráig tárgyalja, azt az egyházi hatalom természetéből, a hit tisztaságának fenntartási kötelességéből származtatja, és nemesak a veszélyes könyvek megjelölésére, mint Fleuri, Van Espen, Gianni Péter stb. szoritja, hanem valóságos tilalmuk és kárhoztatásukra érti, és az iránt az egyház folytonos gyakorlatára hivatkozik.“

„A többi értekezés, melyek az egyház eme jogát történetileg egész az újabb korig fejtegetik, és a tiltott könyvek lajstroma ismeretetésével zárják be nyomtatásban, mint fentebb már érintém, ki nem adattak; mert az 1795. évben „De censoria librorum disciplina libri duo“ czimű munkában is az első könyvben egyedül a tiz értekezés czimeivel, hivatkozással arra, hogy azok hármá az 1790 — 1791. országgyűlés körülményei tekintetbe vételével, a szabadoság korlátozása végett adatott ki, találkozunk; a második könyvben pedig betürendben az egyházilag kárhoztatott tételek azoknak szerzőivel, a kárhoztató pápa vagy zsinat nevével és okaival adatnak elő, tekintettel főleg a könyvvizsgálók szükségleteire, kikre nézve Viva, Cardenas Duarte stb. hason munkáit sem tartalmuk, sem elrendezésük tekintetéből kielégítőeknek nem találta.

„Az említett munkákon kívül, melyek a könyvvizsgálatot a kanoni jog szempontjából tárgyalják, és e tekintetben szigoruan egyházas szellemet tüntetnek fel, részt vett Vajkovich amaz élénk

irodalmi mozgalomban is, melyet a József császár halála után kelt és közrebocsátott számos röpiratok képviselnek.“

„Ide számítható: „Censura religinario-politica libelli, cui titulus: declaratio statuum catholicorum“ című irata, melyet azon római kath. rendek nyilatkozata ellen bocsátott közre, kik 1790 nov. 30. a kalocsai érseknél tartott értekezletben részt nem vettek, és míg a jelen volt katolikusok védelmét tűzi ki céljául, erős, gyakran, mondhatni, kiméletlen és sujtó kifejezései által az uralkodott hangulat keserűségéről teszen tanúságot.“

„Systema de origine S. Regni Hungariae Coronae“, hasonlóan éles tollal irt értekezésében Schwartz és Décsi ellen a szent korona római eredetét védi; osztozkodik Révay azon nézetében, hogy ezen koronát Nagy-Konstantin császár I. Serestély pápának küldötte, onnan magyarázhatónak tartja a görög felírásokat; a korona hasonlatosságát más e korbéli műemlékekkel, az előforduló török nevezettől következteti, miszerint II. Justin és II. Tiber császárok példájára a Persia határára lakó törökökhöz indítandó követ-ségnek volt szánva, és csak utóbb ezen szándok változtával Rómába küldetett; egyébiránt Katona véleményét is, hogy az alsó része későbbi, miután arra Robert Károly okmányának a szent koronáról szóló eme szavai is: „Geyza Regis Stephani progenitoris nostri“ utalni látszanak, a többiek közt leginkább elfogadhatónak véli.“

„A görög nem-egyesült püspökök országgyűlési ülése és szavazata iránt is, az ezen ügyben 1792. kiküldött országos választmányhoz intézett értekezést irt: „Quaestio prodroma de voto et sessione non unit. graeci ritus Episcoporum,“ melyben ama, napjainkban is újra fölmerült kérdést tárgyalja, vajjon az érintett püspökök a katolikus püspökkel vegyest, tekintettel fölszentelésök idejére nézve, ülést követelhetnek-e, és előre bocsátván, hogy az országgyűlési szavazat nem szükséges tulajdonsága a püspöki méltóságnak, és Lengyelországban még az egyesültek sem bírnak azzal, tagadólag válaszol: mert ez elsőbséget szent István törvényei szerint csak a katolikus főpapok vehetnek igénybe, kik a történet tanúsága szerint annak szakadatlan gyakorlatában voltak, sőt az még a főurak jogai-val is ellentétben állana, kik méltán követelhetik, hogy elejökbe ne tétessenek, a kiket a törvény elejökbe nem tett; ellenkeznek továbbá a magyar szent korona jogaival, mert az I. 10. cz. szerint püspöki jogokkal hazánkban csak az élhet, kit a király azzá nevez, miért is a Magyarországon székelő, de nem a felség által a szent korona címére nevezett püspökök országgyűlési szavazattal nem bírnak; hozzá járul, hogy az 1608. k. u. l. t. cz. csak azon püspököknek tulajdonít szavazatot, kik saját káptalánnal és préposttal bírnak, mit a görögökről nem állithatni, hogy az 1687. 10. t. cz. a papságot arra hatalmazta fel, hogy ülésük rendjét magok szabályozzák; felszólítja tehát őket, hogy ha már az ülésre nézve egyesülni akarnak, háritsák el az akadályt, és egyesüljenek általán egyúttal, vallásilag is,

mert mint mondja: „Per neminem vos magis removeri a scopo vestro, quam per vosmet ipsos.“

„A „Cura superfluum superflua“ röpiratában azok czáfolatát tüzi ki feladatául, kik az egyházi javak elidegenítését pártolják, és kik azt részint az állam kitünő, részint az apostoli király kegyuri jogából, részint Simplicius pápa ama rendeletéből, melynélfogva az egyházi javak a püspök, egyház, alapság és szegények közt négy részre osztandók, származtatják. Az állam kitünő jogát elismeri, de az mind az egyháziak, mind a világiakra egyaránt alkalmazható, teljes kárpótlással jár, és előbb az elidegeníthető, mint hazai törvényekben elidegeníthetetleneknek nyilvánított javakra lenne alkalmazandó; a kegyuri hatalom gyakorlatára irányadók sz. István szavai: Majorem curam habeat beneficiorum ecclesiasticorum quam suorum priorum; a simpliciusi szabály sz. István korában már elavult, arra ő sehol sem hivatkozik, ő minden javadalomnak külön jószágokat kapcsolt egybe, és azt sz. László végz. I. könyve 23. fejezetében nyíltan megerősítette, minélfogva szabályt a magyar egyházra alkalmazni nem lehet.“

„Ezen, a kor viszonyaiból folyó vád- és védíratokon kívül nyomtatásban még megjelent tőle gróf Csáky Miklós bíbornok primás fölötti szép latinsággal írt gyász-, és gróf Kollonics érsekhez intézett üdvözlő-beszédő, Voltaire Henriadejának itészete, és tanító korában írt, az építészeti elemeit tartalmazó munkája, melyek e férfi sokoldalúsága újabb bizonyítványául szolgálnak.“

Kiemelendőnek tartjuk továbbá az ülés tárgyai közül a statisztikai bizottság következő előterjesztését:

„Weninger Vincze, mint a Magyar Akadémia képviselője a múlt nyáron Berlinben tartott egyetemes statisztikai congressuson, írott jelentést adott be az említett congressus munkálatairól, hogy az statisztikai közleményeinkben közzététethessék, azonkívül előszóval adta elő azokat, a miket ott tapasztalt. Elmondá, hogy a statistika mezején minden civilizált országban igen nagy buzgalommal dolgoznak; hogy minden európai országban, a legkisebb német hercegségtől kezdve a roppant kiterjedésű Oroszországig, a kormányok által létrehozott és fenntartott statisztikai irodák vannak, melyek a statisztikai congressuson megállapított elvek és szabályozatok szerint gyűjtik, rendezik és közlésteszik a statisztikai adatokat. Minden ország tehát képes volt a statisztikai congressusnak ily elvek és szabályzatok szerint gyűjtött adatokat, s azok alapján készült becses statisztikai munkákat bemutatni, s örömdetes előhaladásról jelentést tenni; e tekintetben Szerbország sem maradt hátra. Csak Magyarországból nem lehetett felmutatni ily kormányi segélyezéssel gyűjtött és kiadott statisztikai munkákat, csak innen nem lehetett jelenteni, hogy a statistika, az akadémia elszigetelt munkásságán kívül, a közhatóságok által is elősegítve, virágzásnak indult volna, sőt ellenkezőleg 1860 óta hazánkban a statistika körül közigazgatási úton kevesebb történi,

mint az azelőtti évtizedben. S ennek okát egyfelől abban kell keresnünk, hogy nálunk még most sem létezik országos statisztikai hivatal, melynek feladata volna a statisztikai adatokat gyűjteni, rendezni s közzétenni, s másfelől abban is, hogy nálunk a közhatóságok, társulatok és intézetek közönyösek a statisztikai munkálatok iránt, részint épen idegenkednek azoktól. De ez nem maradhat így; okvetlenül szükséges, hogy a többi művelt államok példájára mi is fejtsünk ki kellő munkásságot a statistika körében.“

„A bizottság a jelentést nagy érdekléssel hallgatta, s ujjal meggyőződött annak szükségéről, hogy nálunk is minél előbb egy kormányi tekintélyvel felruházott országos statisztikai hivatal hozassék létre. Azért határozá, hogy már a múlt tavasszal a nagyméltóságú Helytartótanácsnak átküldött felterjesztésében indítványozott országos statisztikai hivatal felállítása és életbeléptetése a nmlgu helytartótanácsnál a magyar akadémia útján ujjal sürgettessek.“

Az indítványozott felterjesztés elhatároztatott.

Ezek után az osztályülés, egy az összes akadémiát illető tárgy fölött összes üléssé alakult. E tárgy: Magyarország királyi helytartója gróf Pálffy Mórész ő excjának következő levele:

„A cs. k. külügyminiszteriumnak m. k. udv. főkanzellár úr ő nmgához f. hó 10-én 9159. sz. alatt intézett átirata szerint a cs. kir. követség közbenjárásának sikerült Fuad basa török nagyvezérnek azon előzékeny biztosítását kinyerhetni, miszerint a magyar tudós akadémia részéről Konstantinápolyba küldendő szakférfiak az ottani császári könyvtárakba bejuthatását mi sem akadályozandja, sőt hogy e részben a nevezett basa teljes készségére és pártolására számítani lehet.“

„A török nagyvezérnek ezen szives előzékenysége azonban egyelőre csak a könyvtárak megtekintésére szorítkozván, a konstantinápolyi cs. kir. ügynök megjegyzése szerint ez által a magyar akadémiának a Corvin-féle könyvtár visszaszerzése iránti óhaját teljesültnek tekinteni nem lehet, a mennyiben ezen további kedvezmény kinyerése a felmerülő körülményektől feltételeztetik, melyeknek közrehatása még most nem bírálthatatik.“

„Kétséget azonban nem szenved, hogy a fentebbi engedély a könyvtárakban kisebb nagyobb jegyzetek készíthetését, s így a folytonosabb dolgozhatóság szabadságát is, mint ez méltóságodnak f. é. ápril 27-én hozzám intézett előterjesztésében kiemeltetett, magában foglalja.“

„A miről is, midőn méltóságodat, mint a m. k. t. akadémia elnökét m. k. udv. főkanzellár ő nagyméltóságának f. hó 15-én 13691. sz. a. kelt átirata folytán örvendetes tudomásul értesíteni sietnék, van szerencsém egyúttal m. hó 21-én 10539. sz. a. kelt levelem kapcsában méltóságodat felkérni, hogy az akadémia által a mondott czélből kiküldeni szándékolt szakférfiakról, utazásuk idejéről, valamint arról is engem mielőbb értesíteni méltóztatassék, hogy ezek ellátását mily mérvben képes az akadémia sajátjából teljesíteni.“

E levél véleményadás végett az archaeologiai és philologiai osztályok vegyes bizottságának adatott ki, a költséget illető kérdés az igazgató tanácshoz tétetvén által.

— Október 19-én, a mathem. és természettudományi osztályülésében, CSÁNYI DÁNIEL lev. tag székét ily című értekezéssel foglalá el: „Rövid tájékozás a mértan mesterségének alapvonalai fölött.” — Rómer Floris lev. tag pedig HOLLOSY JUSZTINIÁN l. t. székfoglaló értekezését: „A távcsők történelmének vázlatja” olvasá föl. — Végre GYÓRI SÁNDOR rend. tag „A régi római font súlymértékéről” című értekezést nyújtta be.

Bírálat végett benyújtattak: Pólya József r. tag által: Dr. Lenhossék József egyetemi boncztanár ily című értekezése: „Az emberi gerincz agy, nyúltagy és a várolhid szervezetének távviszonyai” XVIII. rajzolt táblával; és Szabó J. l. t. által: Hazslinszky Frigyes „Felső-Magyarország (tizenegy megye) virányát” tárgyazó fűvészeti munkája.

Előterjesztett Duka Tivadar l. tagnak f. évi július 15-én, Monghyrban, a Ganges partján kelt levele, melyben tudatja, hogy Koletindiából ethnographikus és természetrajzi tárgyakat küld.

October 26-án a philos., törv. és történettudományi osztályok ülésében, mint előre jelentők, Hornyik János, Kecskemét városa történetírója, és Falk Miksa jeles publicistánk tartottak székfoglaló előadást.

HORNYIK János úr értekezésének tárgya volt: a „pecséttel idézés” (citatio cum sigillo) vagy „az idéző pecsét” (sigillum citationis). Oly tárgy, mely iránt eddig se a külföld, se hazai történetirodalmunk nincsen tisztában, holott a régi oklevelek és törvényekben foglalt kifejezések értelmezéséhez, minők: „sigillum dare = pecsétet adni”, „sigillum mittere = pecsétet küldeni”, „sigillum projicere = a pecsétet valakire rávinni, vagy a pecsétet valamire rá ütni” — szükséges, hogy vele valahára tisztába jöjjünk. Értekező megmutatja, hogy a pecséttel idézés törvénykezésünk előkorában századokig egyedüli eszköze volt a törvénybe idéztetésnek; utóbb még az országos bíróságoknál is nemesak századokig gyakorlatban maradt, hanem nyolcz század elhaladtával törvénykezési eljárásunk részleteinek többszöri átalakítása mellett jelenben is él. Nagy Körös és Kecskemét városok bírása pecséttel idéz mind mai napig. Kecskemét város jegyzőkönyveiben kezdettől fogva (1591) sok példája van már a bírói pecséttel idézésnek, s az idézés ilyen gyakorlatára később Kecskeméten statutum által is szabályoztatott. „A bíróság — olvassuk az 1824-ben összegyűjtött s felsőbbbségi megerősítést nyert statutomok közt — a bíróság előtt föladott panasz, vagy akármely jelentés következtében, ha a feladónak vagy panaszlónak a panaszlott előhívására, a városnak nyomtatott pecsétje a régi szokás szerint kiadatik, és az azt a vádlottak kezéhez adja, vagy házánál hagyja, s az még is a

biróság előtt meg nem jelenne, az első pecsétért az eddig gyakorlott mód szerint pengő pénzben 51 krajczárokat, a második pecsétért 1 frt 42 krajczárokat fizetni tartozik stb.“ Ezen gyakorlat 1851—61. évek alatt is életben maradt; s a kecskeméti bíró így idéz most is mindazon esetben, midőn írott keresetlevél nélkül a panaszos fél egyszerű szóbeli keresetet indít előtte.

„Ily előzmény után, úgymond értekező, könnyű értelmeznünk az idéző pecsétre vonatkozó régi törvényeket és okleveleket, s készen áll az eligazodás a diplomaticusok elágazó véleményei közt, — mivel élő példában látjuk, hogy

a) nem a bíró pecsétés levelével, mert ez már magában sem pecséttel idézés; de

b) nem is a bíró pecsétnyomójának elküldésével vagy előmutatásával történt a pecséttel idézés; mert ez esetben mindenik bírónak több pecsétnyomóval kellett volna birnia, hogy egyszerre több panaszlottat idézhessen meg, már pedig László király III. törvénye 3. fejezete rendeli, hogy a királyi törvényszéknek csak egy pecsété legyen stb; hanem

c) A régi pecséttel idézés csupán csak a kinyomott pecsétjegyek kézbesítésével történt, melyet a bíró vagy törvényszolga által küldött panaszlotthoz (sigillum mittere); vagy kezébe adta a panaszosnak (sigillum dare), s ez maga vitte rá panaszlottra (sigillum super aliquem projicere)

d) A „sigillum projicere“ kifejezés kétféleképp értelmezhető; 1-ör, mint sz. László király I. törv. 42-ik fejezetében idéztetett, s imént említettett: „sigillum super aliquem projicere“ a pecsétet valakire rávinni; 2-or, mint a Schwartner-Perger-féle diplomaticában idézett Ricolph László 1437-ik évi záloglevelében mondatik: „propter meliorem certitudinem projeci sigillum meum desuper“ nagyobb bizonyosság végett rá ütöttem pecsétemet.

e) Jászberényben valamely dolognak hírül adása vagyis végbevitel minden embernek a bíró által kinyomott, s kinek-kinek kezéhez adandó pecsétjegy mellett szokott történni. Ez eljárás, ha csakugyan így történik, nem idézést jelent, hanem hirdetést. Egyébiránt egyértelmű az a franczia capitulare szavaival, melyek szerint „ha valamely bíró a maga földes urának parancsából pecsétet vagy bármely jegyet küld valakihez, s azzal őt idézi, vagy valamely szolgálatra kirendeli stb.“ Ebből következik, hogy a pecsétküldés hajdan nemcsak idézéseknél használtatott, hanem némely szolgálatokra is, írott parancs helyett, bizonyos kinyomott pecsétszerű jelvények kézbesítésével rendeltettek ki az illetők előljáróik által.

f) Mikor bírák szintúgy, mint peres felek írástudatlanok voltak, s a perlekedés tisztán szóbeli volt, czélszerűen csak ily jelvények használtathattak mindennemű idézések és megrendeléseknél.

g) A pecséttel idézés még I. Mátyás király uralkodása vége felé is, bár némi hanyatlással, az országos bíróságoknál is gyakor-

latban volt; a veszendőbe ment kecskeméti jegyzőkönyvek ezután egy egész századon át hézagot hagynak ugyan; de már 1590. után ismét feltűntetik ugyanazon gyakorlatot, később pedig nem hogy megszűntetnék, sőt szabályozva s rendszeresítve hozzák le korunkig egy törvényes községi bíróság gyakorlatában. A magyar törvénykezés e legrégibb, leggyorsabb, legegyszerűbb idézési eljárása tehát soha ki nem halt, hanem eredeti alakjában él ma is, mint a fizetés nélkül volt régi magyar bíró díj nélküli gyors igazságszolgáltatásához legolcsóbb, s az írástudatlan egyszerű nép becsületes jelleméhez legalkalmasabb idézési eszköz.

Berekesztésül egy szeleten néhány darab lemet szetlen kecskeméti bírói pecsétjegyet, s egy pár lemet szettet is mutatott föl értekező, melyek az idéző pecsétjegy alakját, anyagát és egyszerű készítési módját első tekintetre föltűntetik.

Az akadémia köztetszéssel fogadta e tiszta szabatos nyelven irt előadást mint becses adalékot hazai történelmünkhez, mint diplomatikánk egy, eddigelé vitás pontjának földerítését.

FALK MIKSA lev. tag a m e n e d é k j o g r ó l értekezett. Előadását a következő sorokkal vezeté be:

„Nem azon biztossággal és önelégültséggel, nem azon zavaratlan diadalérzettel foglalom el akadémiai székemet, melylyel a győztes bajnok a százszorta kiérdemlett babért tűzi homlokára. Aránylag fiatal koromban lépek e helyre, és úgyszólván, minden érdem nélkül, vagy — mivel a túlzott szerénység rendesen az elbizottság álcája — legalább oly érdemek nélkül, hogy jogos igényem volna akár csak mint ultimus inter pares, e fényes gyülekezet keblébe felvételni. Mindazáltal tudom, hogy az akadémia sokkal magasabb véleménynyel van saját méltóságáról, mintsem ok nélkül részesítene bárkit is ezen légfényesb kitüntetésben, és minthogy az okot önmagamban, a kitüntetettnek személye érdemeiben fel nem találhatom, a kitüntetők szándoklataiban kell azt keresnem, és talán — meg is találtam.

„Hazánkban a tudomány és irodalom emberei közül aránylag kevésnek jutott oly szerencsés helyzet, hogy a külső viszonyok minden kényszerítő nyomásától menten, „sub tegmine fagi“, háborítatlanul és ernyedetlenül élhetnének azon szakmának, mely felé egyéni hajlamuk és tehetségök vonja őket, hogy kegyelettel és erélylyel mivelhetik a kiszemelt területet, és pompás szellemi növényzettel himezhessék annak felületét. Honi íróink nagyszámu, és valóban nem csekély hazafiságu osztályának azon szerep jutott, melyet némely madarak játszanak az úgynevezett növényvándorlás körül. Innen onnan fölszedvén egyegy mag szemet, gyorsan tova viszik, és oly földre hullatják, a hová az különben talán soha el nem juthatott volna. Az irodalom e serény tollasai — a hirlapírók — működésének eredményei kevéssé szembetűnők, mert roppant tágasságu térre oszlanak szét, a hol a föld még koránt sincs mindenütt előkészítve, a hol még annyi gyomot kell kiirtani, annyi rögöt szétverni, és a szel-

lemi vetés befogadására alkalmassá tenni. Önök ernyedetlen buzgalommal törekшенnek minél mélyebbre ásni a hazai tudomány medrét; mi annak szélesbitésében fáradozunk. Önök, ihlettségük sugallata által ösztönözve, előre törnek, nem törődve azzal, hogy sokan vagy kevesen vannak-e, kik önök nyomdokait követik; mi folyvást szaporítani iparkodunk azoknak számát, a kik önök működését megérteni, méltányolni képesek. Azt hiszem — és talán nem csalatkozom — önök ezen szerény munkálkodás iránti elismerésüket akarták nyilvánítani, midőn engem, a hirlapirodalom csekély közvitézét, magok közé fölvenni sziveskedtek; nem saját parányi tevékenységemet, hanem egy egész írói osztály érdemeit akarták önök ezzel megjutalmazni. Köszönetet mondok ezért mindazon collegáim nevében, a kik megválasztatásomban az összes hirlapírói osztály megtiszteltetését látják, de köszönetet egyszersmind a magam nevében azért, hogy a mélyen tisztelt akadémia épen engem szemelt ki a jelesb tagokbán épen nem szűkölködő kar képviselőjeül, hogy épen az én nevemre bocsátá ki a tulajdonképen mindannyi collegámnak szóló nemességi levelet. Tudom, tisztelt Akadémia, hogy noblesse oblige, és ezentúl életem egyik legszentebb feladatának fogom tekinteni sem önöknek, kik e képviseles átvállalására méltónak találtak, sem azoknak, kiket e nagy tekintélyű testület keblében képviselnem kell, szégyenére nem válni.“

Eddig a bevezetés. A tulajdonképi értekezés, mely azóta Bécsben megjelent, egész röpiratot képez. Tartalma, rövid kivonathban, a következő:

„Azon szoros összefüggésnél fogva, mely a menedékjog és a nemzetközi jog alapelvei közt létezik, értekező először ez utóbbiakkal foglalkozik. Nem tudja helyeselni az „universalisták“-nak, nevezetesen Mohlnak azon föltevését, hogy bizonyos „világjog“ létezik, mely szerint minden állam köteles, még saját területén kívül is, a jogrend fentartására közreműködni, még akkor is, ha erre sem saját törvénye, sem szerződés nem kötelezi. A világjog világállamot tételezne fel, melynek lehetlensége az elméletből úgy, miként a gyakorlatból, bizonyíttatik. Azon „világ állam“-féle eszmény, melyről egynémely régiebb bölcsész szól, épen csak eszmény, és még így is lényegesen különböző Mohl világjogának alanyától. Rousseau és Bentham gyakorlati indítványokat tettek a világállamot legalább megközelítő államszövetség alakítására, de tervök soha nem valósult. Azon világállam, melyet az abbé de Saint Pierre szerint IV. Henrik akart létrehozni, csak áleza volt francia hegemoniai törekvések palástolására. Kant, Fichte, Hegel világjogról szólnak ugyan, de mindegyikük mást-mást értett alatta, és egyik sem azt, a mit Mohl akarna alatta értetni. Szerző tehát elvetvén ezen világjogrend-féle hypothesist, a nemzetközi jogot az államok souverainitásán alapulónak tekintti, és habár nem tart a merev territorialistákkal, mégis úgy hiszi, hogy valamely államnak más állam iránti pozitív kötelezett-

sége csak a beltörvényhozásból vagy szerződésből származtatható; a mi azon túl van, az szabad tetszésétől és érdekétől függ.

Ezeket a menedékjogra alkalmazva, értekező először a praeventiv rendszabályokról szól, és azokra is csak annyiban tartja kötelezettnek az államot, a mennyiben saját törvényhozása kötelezi. Kimutatván egyszersmind, hová vezetne az, ha ezen kívül is segélyadási pozitív kötelezettség tétetnék fel. — Aztán azon esetre tér át, ha saját alattvalónk külföldön olyasmit tesz, a mi hazai törvényeink szerint is büntett. Ily esetben — a territorialistáktól eltérőleg — a hazai államot a megbüntetésre jogosultnak tekinti értekező, ha a vétkesség törvényeink szabta formában meg van állapítva. Ha azonban a tett színhelye a külföld, a tettes is külföldi, ismét saját törvényeinktől kell tanácsot kérnünk, és ha a sértett külföldi állam vagy egyén vádlóul lép fel, hazai törvényszékünket ítéllethezhozásra illetékesnek tartja, de a kiszolgáltatást elvben nem pártolhatja még itt sem.

Mert e kiszolgáltatás körül, még Mohl szerint is, annyi előfeltétel, kutatás, kikötés kívántatik meg, hogy rövidebb, ha magunk veszzük magunkra az összes vizsgálati és büntetési procedurát.

Értekező áttér aztán a legkényeseb pontra, az úgynevezett politikai menekültekre. Juristai lelkiismerete, úgymond, fellázad külön politikai bűncatégoria felállítása ellen, melyet csak a politika csempészett be a jogtudományba. Szerinte minden jó büntető törvény elégséges az úgynevezett politikai büntettek megbüntetésére is, ha ezek csakugyan büntettek, — egyebekre pedig amúgy sem kell büntetés. Példákat hoz fel értekező annak kiderítésére, hogy mily ingadozó az úgynevezett politikai büntett definitiója, hogy itt többnyire csak a siker dönt. Ha a decemberi államesiny Párisban nem sikerül, Bonaparte Lajosra három ízben is rásütötték volna a politikai bűntevő bélyegét; — mert sikerült, a tettes a földi hatalom legmagasb polczára jutott, és legitím fejedelmek is szorítottak vele kezét.

De ha e politikai büntett definitiója más-más minden államban, természetes, hogy egyik állam sem büntetheti meg a másik ellen elkövetett politikai büntetteket, ha csak nem olyanok, melyek saját törvényhozásunk szerint is a közönséges bűnök közé tartoznak. A kiszolgáltatás szintén csak közvetett neme lévén a büntetésnek, politikai menekültek kiszolgáltatásáról sem lehet szó, ha csak minden tényleges hatalom porkolábjá nem akarunk lenni.

Kivételről nem lehetne itt szó, mert ha a politikai bűntevőt egyik államnak kiadjuk, a másiknak nem, ez utóbbi mindig sértve érzendi magát, és ha erősebb, vissza is fogja torolni a sérelmet. Azt pedig a jog embere nem fogja állíthatni, hogy az erősebb irányában engedemények legyünk, és elvekhez csak a gyöngébb irányában ragaszkodjunk.

Felolvasása végén összefoglalja szerző a mondottakat, és az általa elméleti úton nyert eredményt egybe hasonlítva a különböző ál-

lamok positiv törvényhozásával, úgy találja, hogy egész rendszere sehol sincs valósitva, kivéve azon büntető törvényjavaslatot, melyet a magyar országgyűlés bizottmánya 20 év előtt dolgozott ki.

Értekező idézi ennek egyes czikkeit, melyek tökéletesen összevágna az általa felállított nézetekkel, és azon óhajt fejezi ki, vajha e törvény minél előbb lépne hatályba, mert akkor a világ némi meglepetéssel látná, hogy a humanitással párosult jogérzület szelleme már évtizedek előtt lengé át hazai törvényhozóinkat.

Ugyanez alkalommal HENSZLMANN IMRE lev. tag rövid jelentést tett a pécsi egyházban nemrég általa és Gerster építész által tett nagy fontosságu építészeti fölfedezésről. E fölfedezés szerint a pécsi sanctuarium a legtökéletesebb és legteljesebbek közé tartozik e nemben, mert eredeti állapotában két-két, az altemplomba és a magas chorusba vezető lépcsőzettel, azon kívül pedig „aditus“-szal „ad confessionem“, és közben-közben két oltárral birt. A további kutatás kimutatta, hogy az altemplomba vezető két lépcsőzet igen gazdagon volt diszítve oly köfaragványokkal, melyeknek műtörténeti értéke szerfeletti jelentékenységgel bir, kivált a hazai szobrászat középkori állapotának és gyakorlatának megismerésére. Az előleges kutatások azt mutatják, hogy ez értékes faragványoknak csak igen csekély részét ismerjük, többnyire el vannak temetve, és pedig nem értelmesen épített fal és boltózat alatt, mely, ha elmozdítottánk, a pécsi székesegyház megérdemlett kitűnő helyét ujra elfoglalhatná nemcsak a magyarországi egykorú templomok közt, hanem általában a román izlésű építmények sorában. Az akadémia ez előadás, s az archaeologiai bizottság hasonló tárgyú előterjesztése folytán fölkéri a pécsi püspök ö mgát és a káptalant, méltóztassék a később keletkezett elferdítések mellőzése által eszközölni, hogy történeti műmaradványai iránt kegyelettel levő nemzetünk a pécsi egyházat újolag eredeti építészeti és szobrászati gazdagságában láthassa, tisztelhesse, és azon férfiak működését, s majdan emléket is áldhassa, kik ily nemzeti kincset újonnan megnyitottak előtte.

Az archaeologiai bizottság a helytartó tanácsnak a hazai műemlékekre örökdő conservatorok kinevezése s az azoknak adandó útasítás ügyében az akadémiához küldött intézményeit tárgyalván, megállapította, s most az akadémia jóváhagyása alá terjeszté az útasítást. A terjedelmesebb munkálat, mielőtt tárgyalatnék, kinyomatni, s a lapok közt kiosztatni határoztatott.

Ugyancsak az archaeologiai bizottság jelentést tett, királyi helytartó úr ö nmga fölhívása folytán, a Corvina ügyében Konstantinápolyba küldendő küldöttség iránt. A bizottság szükségesnek látja, hogy a könyvek összeírása s egy catalogue raisonné készítése végett küldendő küldöttség több tagból álljon, hogy a nagy terjedelmű munkát több oldalról lehessen felfogni, gyorsabban végezni, tudomást szerezvén a könyveknek nemcsak bibliographiai, hanem művészi értékéről is. A küldendő tagok nagyobb száma csak az úti költséget

szaporítaná, s nem a Konstantinápolyban tartózkodás költségeit is, hol a nagyobb budgetet helyreütné a munkának gyorsabb befejezése. Ide járul, hogy a régi kéziratok olvasásában a bizonytalan helyek kiderítésére a szakavatott olvasók száma a legbiztosabban szokott eredményre vezetni. A mostani kedvező körülménynek könnyen ellenkezőre változhatása is a gyors végrehajtást javasolja. Az archaeologiai bizottság ezeknél fogva négy egyént ajánl a célba vett útasra, ú. m. Wenzel Gusztáv és Ipolyi Arnold rendes, s Henszlmann Imre és Rómer Flóris lev. tagokat. A napi díjat a bizottság, tekintettel a konstantinápolyi viszonyokra, 25 francban véli megállapítandónak. Megjegyzé végre, hogy a küldöttségnek már a jövő tavasz kezdetén kellene útra indulnia.

A küldöttségi tagok közt, kiket a bizottság javaslatba hozott, egy philolog sem levén, e jelentés az archaeologia bizottságához oly útasítással küldetett vissza, hogy a nevezett bizottság a nyelvészeti-vel értekezve, e hiányt pótolja. Mihelyt ez iránt a jelentés újlag benyújtatik, a fentebbi javaslat, az akadémia elnökségének azon kérdést illető nyilatkozatával: engedik-e az akadémia pénzügyi viszonyai, hogy a tervezett utazás költségeihez járuljon, királyi helytartó úr ő nagyméltóságához azonnal föl lesz terjesztendő, különösen kiemeltetvén azon akadályok, melyek a tervezet vállalatot kivitel közben is még annyiszor megbiúsíthatják, s a melyeknek elhárítása csupán az uralkodói tekintély aegise alatt, s a külügyminisztérium és internuntius folytonos támogatása mellett remélhető.

Olvastatott ezekután Xantus János lev. tagnak, a mult évi november 27-ke óta amerikai consulnak nyugati Mexicóban, 1863. évi július 22-én Calimában kelt levele, melyben jelenti, hogy az akadémia Bache urhoz intézett köszönő levelét elküldte Washingtonba, — továbbra is ajánlva pártfogásába akadémiánkat.

„A mi a nekem szavazott köszönetet illeti — mond a tisztelt lev. tag — ezt se nem vártam, se nem érdemeltem, mert szerintem minden külföldön tartózkodó magyarnak kötelessége hazájára visszaemlékezni, nem szabad megfélelkezni soha a haza érdekeiről; s kétszeres kötelességem nekem szem előtt tartani hazai intézeteink érdekeit, ki nemcsak magyar, de egyszersmind valamennyi hazai intézeteink tagja is vagyok.“ Kijelenti levélíró, hogy ezentúl is, mint eddig, minden alkalmat meg fog ragadni, hogy hazai intézeteinket általában, de kivált az akadémiait oly tárgyak birtokába juttassa, a miknek bírása reá nézve óhajtott. Jelen consuli állása egyszersmind képessé teszi, hogy a muzeum és gazdasági egyesület számára is gyűjteményeket szerezhessen.

„Minden külföldön tartózkodó magyarnak kötelessége hazájára visszaemlékezni s nem feledkezni meg soha a haza érdekeiről:“ e szép szavak, melyeket nagyjaink közül oly kevesen tartanak szem előtt, úgy látszik, mind inkább követőkre találnak, s Xantus,

Duka, Rochlitz és Magyar László diszes sora ismét egy új taggal szaporodott.

Vidék y László pesti születésű hazánkfiá, ki tanulmányait a budapesti polytechnicumban végezte, s Braziliában a bachia-san-franciscoi vasútnál, mint építészeti mérnök talált alkalmazást, s három évi dicséretes működés után a braziliai kormány által épített vámhíd tervét készítette, jelenleg pedig szintén az ottani kormány nyal egy Dél-Amerika belsejébe terjedő folyam hajózhatóvá tételét célzó vállalathoz szerződ tetett, — hetvenhat darab ritka braziliai madárból álló gyűjteményt küldött az akadémiának, ígérve, hogy jövőre még szaporítani fogja e gyűjteményt. Hogy pedig a gyűjtemény birtokába minden költség nélkül juthasson akadémiánk: a szállítási költségeket nevezett hazánkfiának egyik rokona, Schnierer Lajos kir. tanácsos úr, volt szíves saját erszényéből fedezni. Az akadémia köszönetet mondott mind a küldőnek, mind Schnierer kir. tanácsos úrnak, s a gyűjteményt a n. muzeumhoz teszi által, oly kéréssel, hogy ott a küldő nyilván kifejezett kívánatához képest, minél előbb állíttassék föl a a közönség használatára.

November 9-én, a nyelv- és széptud. osztály ülésén, Ballagi Mórr. tag íy című kéziratból olvasa föl mutatóvánt: „A magyaros szórendről. Irta Vadnay Lajos.”

Magyaros szórend, magyar szófűzés: oly tárgyak, melyekről elvéttve is alig hallunk akadémiánkban. Brassai felszólalása volt az utolsó e tárgyban egy pár év előtt. Elhangzott e felszólalás, s a magyartalan szófűzés annyira terjed, hogy olykor olykor már jobb íróinkat is elhagyja nyelvérzéke, s a szófűzési hibát retorikai szépség gyanánt látjuk bemutatva egy írálytanban.

Ha egyéb érdeme nem volna Vadnay úr ez újabb felszólalásának, mint nyelvészeink figyelmének fölhívása e tárgyra: már az esetben is méltányolnunk kellene törekvését. Azonban csak a felolvasott töredékben is sok figyelemre méltót hallottunk.

De legjobban tájékozza az olvasót szerző szándokáról az előtünk fekvő mű bevezetése.

„Sokan irnak napjainkban — írja Vadnay Lajos úr — még pedig a kor igényeinek megfelelő helyes tapintattal sok szépet és tanulságost, a mi öröndetes jele nemcsak a nemzeti érdekek íránt folyvást növekedő lelkesedésnek, hanem a nemzetiségünk legdrágább védkincse, nyelvünk s irodalmunk körül fölébredt hazafias buzgalomnak is. Csak az a kár, hogy jobb íróink között is (nem értem a legjobbakat) ritka ír tisztá-magyarosan. E miatt azonban távolról sem akarom az írókat vádolni; mert jól tudom én, hogy nem minden író lehet egyszersmind nyelvész is stb. Az igazat megvallva, úgy látszik, talán nyelvészeink nem tettek eddigelé annyit, a mennyit tehettek volna a magyaros írás szabályainak kinyomozásában; habár rövid idő alatt oly gyors haladást mutathatunk fel nyelvészetünk több ágában, a minővel alig dicselkedhetik európai más nyelvészet. De mindemellert is való, hogy

rendszeresen kifejtve megállapított szabályaink még nincsenek a magyaros írásmódra nézve. Innét van hogy kiki többnyire úgy ír, a mint neki tetszik, vagy a természettől nyert többé vagy kevésbé helyes ér-zete szerint jónak látja. Ezért kellett nemrég is olvasnom lapjaink egyikében, hogy tulajdonképen csak egyéni izléstől függ a szók el-helyezése. No hiszen akkor volna még a jaj nekünk, ha az a „a meny-nyi fej, annyi izlés“-féle elv, nem pedig gondolkodásunk törvényei szabnák meg az irányt gondolataink leírásában; így a magyar írálat (szerző az irány szót nem tartja jónak) föl nem emelkedhetnék soha szabatos nyelvünk eredeti sajátosságához illő azon classicitas színvona-lára, a melyet kivívni egyik legfőbb feladata irodalmunknak.

„Régen érezték már többen ezen írálati hiányt, s föl is szállaltak gyakran a nem magyaros írásmód ellen, de a baj okainak elhárításá-val gyökeresen segíteni a szükségesen csak kevesen igyekeztek. Ugyan-azért, a milyen kíváncsi örömmel olvastam Gyergyai Ferencznek „A magyar nyelv sajátosságairól“ írott jeles értekezésében többi közt a ma-gyaros szórendről adott szabályait: ép oly elhatározottsággal kívántam meggyőződést szerezni magamnak azok helyeségéről. Át is láttam csakhamar sokban komoly becsület; de tapasztaltam alkalmazásuk ban igen sok nehézséget is, melyek leginkább onnan származtak, mert nincs kellőleg meghatározva, hogy természeténél fogva a mon-dat esetenként szükségképen mikor értelmező vagy nyomo-sító, és miért ilyen vagy amolyan? e nélkül pedig biztosan alkal-mazni a szabályokat alig lehet. Ez indított arra, hogy a különféle mon-datok természete nyomozásába boesátkozzam, észleleteimet azonban közzétenni nem vala czélom, vártam avatottabbak felszólá-lására. De miután látom, hogy az irodalom különben örvendeztető gyarapodásával a szórendi vétségek is mindinkább szaporodnak; ha nehezen is, elhatároztam magamat, nyelvem iránt viseltető kegyelet-ből, a nem épen könnyű munkára stb.“

A bemutatott munka három szakaszra van osztva. Első szakasz: A szórendre tartozó különféle mondat természetéről; második sza-kasz: a mondatok természetéből folyó szórendi szabályokról; harma-dik szakasz: némely egyes szók különös szórendi vonzatáról.

Ugyanez ülésben, szintén Ballagi Mór, Horász levelének for-dítását nyújtá be, Márki Józseftől.

— November 16-án, a philos., törv. és történettud. osztályok ülésén, két emlékbeszédet hallottunk, két elhunyt levelező tag fölött. Az egyiket, Szilágyi Sándortól, dr. Öt-vös Ágoston fölött, közelebbi füzetünkben egészen közöltük. A másik emlékbeszédet HORVÁTH CZIRILL R. tag tartá Beély Fidé-l fölött.

Ime ez emlékbeszéd kivonata.

Született Beély 1807-ben jul. 5-én Székesfehérvárott, hol atyja kereskedő volt, s hol az elemi és gymnasiumi tanfolyamot végezte. 1822-ben okt. 15-én a pannonhalmi székházban sz. Benedek rendé-

nek tagjai közé avattatott. 1824—25-ben Győrött a philos. tanulmányokat hallgatta. 1826-ban Bakonybélbe ment, hogy ott a szónoklat és költészetten ismétlése mellett a nevelés- meg a tanítástant, a tanítás különböző módjaival együtt, különösen pedig az aesthetikát tanulmányozza. — 1827-ben a theologiai tanulmányok tanulása végett Pannonhalmára küldetett. 1828-ban tette le a szerzetesi fogadalmat; 1830-ban pedig áldozárrá szenteltetett. 1832-ben, miután hosszas betegségből fellábadt, mint lelki segéd és egyházi szónok, Pannonhalmán működött. Az 1833-ki és 34-ki szünnapokat utazásra fordította, beutazván Felső-Ausztriát és Stiria egy részét. 1839-ben a m. t. akadémia levelező tagjául választá, 1848-ban, a bakonybéli tanfolyam megszűnte után, az apátsági javak igazgatásával bízott meg. 1855-ben, mint székházi főnök és tanodaigazgató Kőszegre költözött, s ott halt meg 1863-ban június 13-án életének 56 ik évében.

Irói munkásságát ekkép ismerteti Horváth Czirill:

„A higgadtan érvényesített célirányosság volt az, a mit Beély magánszerű foglalkodásai szintügy, mint a nyilvánosak, visszatükröztek. Sem az egyéni célokat az egészének, sem az egész célját az egyéneknek föl nem áldozta, hanem azon volt, hogy azok egymást kölcsönösen áthassák. Egységben volt mindennel, mert egységben volt önmagával. Ez azon sajátság, mely munkáit kiválólag jellemzi.“

„Elméjének szüleményeit nem ajánlja ugyan a felötlő eredetiség, vagy a bármely akadálylyal szembeszálló határozottság; de azért mégsem lehet állítani, hogy elmejárása bizonyos önállóság, vagy határozottság nélkül szükölködött volna. Valamint minden másban, úgy az elme világán belül is a közép utat követte. Nem teremtett, de vakon sem hódolt. Elfogadta az igazat, a szépet és jót, akárhol találkozott vele; de tétovázó eclecticus nem volt. Ismereteiben inkább követte az idealis, mint a realis irányt; fordulnak mindamellett elő dolgozatai között olyanok is, melyekben a dolgok természetéhez túlnyomólag ragaszkodik. Tárgyainak választásakor a fölmerülő életszükségek vezérelték; olykor azonban saját egyéni hangulatának is engedett. Mint irodalmár, a népszerű okoskodók sorába tartozik.“

„Azon viszonyt, melyben az ember a természethez áll, többféle szempontból tekintette. Az elsőt aesthetikainak lehet nevezni. Midőn Bakonybélben volt, igen kedvelte a műkertészet különböző ágaival való foglalkodást: minek következtében a magyar és a frauendorfi bajor kertművelő társaságok őt tagukká választották. E szakra vonatkozó működésében feladatul tűzte ki magának a természet és művészet öszhangzó párosítását. A bakonybéli és kőszegi székházak kertjei az ő izlésének és fáradhatlan szorgalmának köszönik azt a csinosítást, szépséget és célszerű beosztást, mely őket oly kedvesekké teszi.“

„A többi szempontot a következő dolgozatok jellemzik: a) A természettudomány vallási szempontból. Egyházitár. XIV. füzet 1839.

— b) A természettan fontossága iskoláinkban. Tudománytár 1840. — c) A természet, mint temploma az istenségnek. Athenaeum 1840.“

„A természethez való viszonynál sokkal inkább érdekelté Beélyt az, melyben az ember az emberhez áll. E viszony határai között mozgott az a tiszta szeretet, mely őt az ifju nemzedékhez vonzotta; meg az a szünni nem tudó lelkesedés, melylyel a nevelés ügyét felkarolta. A nevelés volt sajátképen az a tér, melynek ő egész életét szentelte, melyet nemcsak tanulmányozott, hanem tökélyesíteni is törekedett. Itt tünt föl működésének egész hatályossága.“

„Tanulmányozásáról bizonyosságot tesznek a következő dolgozatok: a) Jacotot löweni prof. tanításmódja. Athenaeum. — b) Kant nevelési nézetei. Tudománytár. — c) Gondolatok a tanítók és a tanítás köréből. — d) Néhány szó az erkölcsi nevelésről. Egyházitár 1836. — e) A jól intézett gyermeki nevelésnek áldásai. Egyházitár 1837. — f) Mi bírhatja a tanítót leginkább arra, hogy hivatalának éljen? Egyházitár 1837. — g) Mikor és mily módon kell a kisedet a hittudományban oktatni? Egyházitár 1837. — h) Fény- és árnyoldala a tanítói hivatalnak. Egyházitár 1838. — i) A tanító képe erkölcsi tekintetben. Egyházitár 1839. — j) Kivonatok egy nevelő naplókönyvéből. Egyházitár 1838. — k) Mi oka, hogy századunk erkölcs-telen gyermekekkel annyira teljes, és mi által lehetne legbiztosabban az elfajultságnak gátot vetni? Egyházitár 1839. — l) Lehet-e, és mikor boldog a népnevelő? Egyházitár 1839. — m) Az anyaszentegyház és népiskola közötti viszony. Egyházitár 1839. — n) Népnevelés. Tudománytár 1837. — o) Esmék az anyagi és idomi művelés egybekötésétéről a tanításban. Athenaeum 1839. — p) Párhuzam az újonez és a régi tanító között. — r) Jótékony hatása a népiskolának az ország és polgárainak boldogságára. — s) Mint hat üdvösen a népiskola az ember házi boldogságára? — t) Az iskolai nevelésnek viszonya és hatása a társasági művelődésre.“

„Látni való a felhozottakból, hogy Beély a nevelés ügyét több oldalról átvizsgálta. Itt sem találkozunk egy, mindenkép átgondolt és bizonyos elv szerint felállított tanegészszel; de a behatólag intézett ügyengetés sincs valódi érdem nélkül. A ki azon kuszáltságot ismeri, mely jelenleg a paedagogián belül uralkodik, meg fogja vallani: hogy az idézett dolgozatokban érvényre juttatott nézetek és szempontok soha eléggé meg nem becsülhető nyeresémenyek. Hogy a gyakorlati téren csak üdvöst eredményezhetnek, azt Beély, mint lelkes tanár és mint köztisztviselőben álló tanodaigazgató, tetteleg bebizonyította.“

„Hogy ama viszony, melyben az ember az istenséghez áll, az ily férfiúnak vizsgálati tárgyköréből ki nem maradhatott, magától értetik. Minő irányt követett legyen e tárgynál, tanúskodik arról az Egyházitár IX-ik füzeté, hol e czim alatt: Sambuga elmékedései, a következő cikkekkel olvashatni: A) Nemesb a mi szívünk, hogysem a földiekkel kielégíthetnének, B) Istent indító okul tenni. C) A szüve-

delmeket Isten példánya és emlékezete által legyőzni. D) Az erő, melylyel az igazságnak hódolni tartozunk. E) Öngyőzelem.“

„Aesthetikai nézeteit a Tudománytár 1839-ik füzeteiben bocsátotta közre. Világosan láthatni belőlük, hogy a szép iránt különös előszeretettel viselkedett. Értekezése a szépzileti rokonságot tárgyalja. Dolgozat, mely a talált nézetek bírálatos felhasználása mellett, eredeti fölfogást is foglal magában. Említésre méltó egy értekezés is a szavalatról, mely az 1840-ki Athenaeumban adatott, és egy másik, — melynek czime: „A történeten aesthetikai tekintetben.“

„Beély mint életíró is jelesen működött. Tőle van az 1837-iki Egyházi Tárban Horváth János, fehérvári püspöknek, az 1839-ki Egyházi Tárban pedig Guzmics Izidor bakonybéli apátnak életrajza. Beély ezen utóbbi életrajz által azon őszintén hálás tiszteletnek akarta nyomát hagyni, melylyel vezetője és folytonos buzdítója iránt viselkedett.“

„Nem látom ezek után szükségesnek tisztelt akadémia, hogy egyéb dolgozatairól is szóljak, a melyek részint az Egyházi Tár-, Tudománytár-, Regélő- és az Athenaeumban kiadattak, részint kéziratban maradtak. A kiadott dolgozatok száma 52-re, a kéziratban maradt értekezéseké 30-ra megy. Részt vett az 1837 és 38-ban közrebocsátott Költészeti Képek I. és II. kötetének szerkesztésében. 1839-ben pedig Guzmics halála után az Egyházi Tár novemberi és deczemberi füzeit egészen ő szerkesztette.“

„Kéziratai között maradt egy nagyobb terjedelmű munka is ily czím alatt: Magyarország egyházi rendje pénzbeli és egyéb jótékonyági példának gyűjteménye.“

— Nov. 23-án, a mathem. és természettudományi osztályok ülésén, DORNER JOZSEF lev. tag a „Cyperus pannonicus“ nevű növényfajnak különös előjövételét ez idén a városligeti kiszáradt hattyú tó fenekén adta elő. E növényt az előtt értekező a pesti városligetben nem találta, csak Soroksár közelében tünt föl. Az idén kiszáradván a nevezett városligeti tó, fenekét sürrien, mintha vetették volna, lepte el a Cyperus pannonicus. Hogyan jött oda? Úgy, a hogy Dániában hasonló alkalommal egy kiszáradt tó fenekét egyszerre csak egy, addig ott nem észlelt Carex faj borítá el; vagy London leégett utcái romjain föltenyészett a Sysimbrium Irio; a mint az irtott erdő helyét ellepi a Lactuca elongata; vagy a hogy egy pinezéből kihordott földön tenyészett a csalán oly udvaron, hol az előtt e gynomot nem találták stb. stb. Rejtély, mely gyakran ismétli magát.

Dornert Szabó József lev. tag követte a szószéken. SCHWARCZ GYULA fiatal tudósunk jelentését mutatá be a moulin-qui-gnoniemberi ásatag állkapocsról. Az újabb tudományos kérdések egyikéről, az ember geologiai régiségéről, magát teljesen tájékozandó, megjelent ifjú tudós hazánkba a nyomozások helyszínén, s az ott tapasztaltakat és eredményeket, melyekre nyomozásai vezettek, adja elő e fontos kérdésben, miután annak előzményeivel meg-

ismertett. Értekezése végén Schwarcz, Gyula a következő pontokat állítja fel:

1. Vannak bizonyos számmal emberi ásatagok, melyeknek hi-telessége szintoly kétségbevonhatlan mint régiségök — habár, föld-tanilag szólva, nem jelölnek is a rétegsorozatban mélyen fekvő idő-pontokat — a történelem emlékezetéhez képest jelentékeny; s midőn azt mondjuk, hogy az engisi, a moulin-quignoni, a natchezi, sőt a neanderthaliak is 100,000 évesek, a new-orleansiak pedig 50,000 évesek legalább is lehetnek, semmi olyat nem követelünk, a mi a rétegrajzi föltételekbe letett kortani momentumokon erőszakot ejtene, sőt inkább, midőn ezt tesszük, csak következtetések maradunk azon mérmenetekhez, melyeket a jelenleg is működő földtani erők, mint egyedül józan tényezők, a földtani inductioban a kortani elem lebo-nyolítására állandó, tehát biztos szabályozóul igazolnak.

2. Az eddig hitelesített emberi ásatagok elszigetelt, szegényes, töredékes voltuknál fogva kevésbé általános kérdések megérintésére, mint a minők a haladólagos fejlődés vagy ellenkezőleg jelleg-vesz-teglés (typusi permanentia) nem jogosítanak.

3. Valaki mondhatná, a mint Garrigou mondta is, hogy a Lar-tet és Fithol által talált ásatag emberi állkapcsok, valamint már maga a moulin-quignoni példány is, a mainál kisebb termetre utalnak. Azon-ban azok az esélyek, melyeket e példányok ígérnek, nemesak hát-térbe szorílnak a többi emberi ásatagok ellenkező nyomatékú vonal-mai elől, hanem magokban is, mint állítólag kis termetre utalók, ha nem esnének is belül a most élő emberi fajták egyedeinél mutatkozó változatosságok árnyalatainak határain; legfeljebb csak bizonyos ki-sebb földterület, t. i. Franciaország hajdani ős lakosságát bélyegez-hetnék.

4. Az ismertebb emberi ásatagok közül egy, a neanderthali, határozottan eltér a mostani ember-typusoktól, és a pithecoïd jelle-gekhez közeledése által azon tant hozza emlékezetbe, mely szerint nemünk ősei a haladólagos fejlődés értelmében alantabb fokú álla-toktól, majmoktól származtak; kettő az engisi és a Bennet Dowleré, határozottan a jellegveszteglés mellett tanuskodhatik, a mennyiben az engisi egyenesen kaukázi, a new-orleansi pedig egyenesen ameri-kai typust árul el; a moulin-quignoni végre mindkét tan részére szol-gáltatna érveket, a mennyiben Quatrefages bebizonyította ugyan, hogy általános vonalai belül esnek azon változatosságok árnyalatai-nak határain, a melyek a maig is élő fajták egyedeinél mutatkoznak; de azt, hogy az állkapocs határozottan ment minden prognathismus-tól, a fog kiesteről ejtett szavai által legkevésbbé sem hozza közel a valószínűséghez. Prof. King a neanderthali koponyát a „genus ho-mo“-nak alárendeli ugyan, de fajilag a most élő emberi fajtáktól el-különzi, s míg az utóbbiakat, mint speciést, „homo sapiens“ névvel illeti, a neanderthalit „homo neanderthalensis“ jelzővel látja el, és azt hiszi, hogy az utóbbi tudott ugyan magának lakást építeni, és

holmi kovaeszközöket csinálni, de beszélni nem. W. Kingnek ez állítását anthropologiailag egyedül a neanderthali koponyának pithecooid jellegzetességei fedezhetnék. Ő azt mondja, hogy ezen koponya tulajdonosa a Clyde-féle jeges korszak vége felé lakhatott, Düs-seldorf vidékén. Ha ezen utóbbi nézet igazoltatnék, a fűnt mondot-tak szükségkép ezért még módosulást nem szenvednének, mert még ez esetben sem kellene a neanderthali ásatagnak a nathezi, engisi vagy moulin-quignoni ásatagokéinál nagyobb régiséget tulajdonítani.

5. A post-pliocene korszakban az emberfajták egy úgynevezett közös törzsre még vissza nem vihetők. Ha azon lehetőséghez ragasz-kodnánk, hogy az eddig talált emberi ásatagoknál idősebb rétegek-ben fekvő, tehát idősebb emberkövületeket nem találhatni, akkor nemünk eredetének kimagyarázására a több teremtsi gőcpont fölvé-telére lennénk utasítva; ha pedig már csak az egy pártóli eredet le-hetősége kedvéért is a fűnt sorolt ásatagok közül egyiket vagy mási-kat oly régiséggel ruháznók fel, hogy a többit neki időben alárendel-nők, és vele leszármazási viszonyba hoznók: akkor mindinkább és inkább eltávolodnánk azon elmélettől, mely a jelen emberi fajták közös őseit a négerfajtában szokta keresni, oly fajtában, mely a majmokhoz közelsége miatt a haladólagos fejlődés párthívei által szükségkép ily szerepre hivatottnak tekintetik. Tudniillik az eddig ismert emberi ásatagok közül leginkább olyanok tarthatnának igényt társ példányaik közt legnagyobb régiségre, melyek, mint a jelen kau-kazi fajtára emlékeztetők, a typus vesztelését hirdetik, az engisi, a moulin-quignoni s bármely egyéb inkább, csak nem a neanderthali. Quatrefages e szerint hívókra találta az oly földbuvárokbán, kiknek figyelmét az engisi és moulin-quignoni ásatagoknak ezen kortani elő-nye első pillanatra lekötötte: de könnyen belátható, hogy ezen föld-buvárok is azt, hogy a primitiv ember ép oly távol állott egyfelől a kaukazi fajtától, mint másfelől a négertől; csak úgy hihetik el Qua-trefagesnek, hahogy, valamint utóbbi, az egy közös törzsből eredet föltevésére építik okoskodásukat. Szóval, valamint egyrésről a föld-tan nem mutatta még ki, hogy az embernem legkorábbi fajtái néger voltuk által egy közös törzsből eredetre figyelmeztetnének, és ez által a fejlődést, egymásból leszármazást, nemünknek az anthropoid majmokhoz viszonyára, akár Lamarek, akár Darwin értelmében, rábizonyítanak: úgy arra sem mutatkozik ok, vagy ürrügy a rétegsor-zatban, mely miatt a jelen emberfajtáknak egy közös törzstől le-származását még akkor is taníthatnók, ha hogy ezen hajdani közös törzs ős típusai ép oly távol esvén egyfelől a négertől, mint másrészt a [kaukazitól, a majmokkal semmi rokonságot nem engednének gya-nítani, hanem, Agassiz értelmében, holmi világháborok árán a nagy vég ok közvetlen „Legyen”-eire emlékeztetnének. Azaz: mind Hux-leynek, mind Quatrefage nak meg lehet bocsátani elméleteiket, de csakis mint bölcselmi előlegezést, mint pusztá a priorit, nem pedig mint kizárólag az eddig talált emberásatagokra épített inductiót.

6. Az első szerencsés lépés nemünk eredet-viszonyainak lehető kitisztázására akkor történt, midőn néhai Prichard bevallotta, hogy ha a közös törzsbőli eredetet kilátásba akarjuk helyezni, határozatlan idővel feljebb kell tennünk nemünk első megjelente időpontját. Sir Ch. Lyell e nézetnek már eddig is tiszteletet szerzett: de a moulin-quignoni ásatag állkapocs, bármily régi legyen, az erre nézve szükséges végzetteljes időpontot még épen nem jelzi: mert, eltekintve mindazon nyomásokról melyeket a haladólágos fejlődés vagy pedig ellenkezőleg a typus-vesztéglés e tekintetekre gyakorolhatna, már pusztán az a körülmény, hogy a moulin-quignoni ásatag matrixával egykoru, sőt régiebb rétegekben is a földteke meglehetősen távol pontjain találtak legujabban kova-eszközöket, oda mutat, hogy a moulin-quignoni rövid fejű kis ember korában bolygónk felületén már egész nemzetek vittak egymással csatákat.

7. Még ha hinnénk is a földkatasztrófákban, el kellene ismernünk, hogy vagy csakugyan nem látta az ember már a legutolsó ily állítólagos katasztrófát, és ez esetben az elefánt rhinoceros, medve, hyena kiveszett fajai már ezen legutolsó állítólagos katasztrófában pusztultak el, vagy pedig hogy ezen legutolsó katasztróf nem pusztította el az embert is egyuttal, midőn az elefánt, rhinoceros stb. kiveszett fajait tán elpusztíthatta; sőt ugyanezt állíthatni, sok ma is élő állatfajról, azaz: azt mondhatni, hogy vagy nem látták még a legutolsó állítólagos földforradalmat, vagy ha látták fajilag nem pusztultak el abban: mert több esetben, mint p. o. az engisi koponyánál is, az emberkövületet nem pusztán kiveszett fajú elefánt, rhinoceros stb. ásatagok társaságában pillantjuk meg, hanem még maig is élő medve, szarvas, farkas, róka stb. fajok társaságában. Kitiünik a fentebbi okból, hogy a haladólágos fejlődés elmélete nemünknek bolygónk felületén nagyobb régiséget követel, mint a menyinyiről eddigelé akár az engisi, akár a moulin-quignoni emberi ásatagok kezeskedhetnek; az imént mondtakból pedig kiviláglik, hogy midőn Sir Ch. Lyell azt mondja, hogy az emberi ásatagokat a mioceneben már hiába keresnők, mivelhogy az utóbbinak rétegeiben előforduló emlősök ma már mind kiveszett fajokhoz tartoznak, nem teszen egyebet mint azon kilátásokhoz folyamodik, melyeket ugyancsak az őslénytani haladás elméletének eddig nagyon is szegényes esélyeiből, egy nagyon is önhitegető induction árán rendesen kiolvasnak. Mert a kövülettartalmazó rétegsorozat még eddig nem adta a földbuvár kezébe azon kulcsot, mely az őslénytani haladás menetét szabályozná; és mégis ezen, Huxley által is önhitegetésnek nevezett ragaszkodás az őslénytani haladásnak deductiv útján nyert rendszereihez, magát Lyellt is arra serkentette: hogy a mioceneben, hol a ma élő emlősfajok teljesen elmaradnak, az ember létezésének is gátot vessen, azaz: épen az kerestetvén, hogy minő mérvekben és minő fokig képes egy adott állat, p. o. emlős, sőt határozzuk meg még közelebbről, az ember, a többi állat, például emlősfaj változásait, támadását és pusztulását kiállani, ez által

vélte nemünk keletkezésének időpontját megállapíthatni, vagy legalább az utóbbinak határt szabhatni; a miből, de csakis azon esetben, ha hogy az őslénytani haladás valamely, most még ki nem tanult főtétét előbb rá építhetnék, majd még ezután háramlanék csak a keresett időmennyiség érdekében egy végtelenül parányi, végtelenül kényes esély holmi inductio kockáztatására.

Ugyanez ülésben még H a z s l i n s z k y Frigyes lev. tag székfoglaló előadását hallottuk a z ú z m ó k (lichen) ú j r e n d s z e r é r ő l. Nendtvich olvasá fel.

„Zuzmóvirányomban, mond értekező, melyet a mult évben valólk bátor bemutatni az akadémiának, sok száraz adat, sok vázlatos állításom van, melynek feldolgozását s illetőleg kifejtését kötelességemnek tartom. Engedje meg az akadémia, hogy jelenleg is azon állítások egyikét indokolhassam, még pedig azt, a mely rajzra és sok részletességre nem szorul. Ilyen lehet azon állításom, mely szerint Körber zuzmó-rendszere leginkább megérdemli, hogy természetinek nevezzük.

„Systema naturale ultimus botanices finis“: mondá Linne. — Ez állítást jelenleg is igaznak tartjuk, mennyiben meggyőződésünk, hogy a természetes rendszer összeállítására a növényország teljes ismerete s a növényvilág élettudománya minden segédágával szükséges. Mert a természetes rendszer feladata nem az, hogy bizonyos vezéreszme fonálnán úgy állítsuk össze a terményeket, hogy az emberi ész azok alakjait áttekinthesse, s átkarolhassa, hanem oly elrendezés, mely a terményeknek nem csak közelebb s távolabb rokonságát, hanem fejlettségük, s ha lehet, leszármazásuk fokozatát is világosan kitüntesse, már azon hely által is, melyre az egyes termény a rendszerben állittatott. Ily összeállításon fáradoztak a legkitünőbb erők, bár különböző és sokban eltérő eredménnyel, de valamennyien a tudomány hasznára, a mennyiben koruk tudományának színvonalán, a meglevő ismeretek egységének bélyegét a felállított rendszerben láthatóvá tették. A természetes rendszer tehát a tudomány fejlettségétől függ s változnia kell a természettudomány haladásával; s befejezését mikor éri el? ha valaki kérdezi: az indusok szent könyvéből felelek, mely szerint Brama befejezván a teremtes művét, oda adá a természet könyvét a papoknak, hogy tanulmányozzák a világ végéig.

„Mindamellett nem engedjük magunkat elriasztatni a természeti rendszer összeállításától azon gondolat által, hogy legnagyobb gondal szerkesztett műünk is tökéletlen lesz, hanem törekszünk mindnyájan erőnkhez mérten a megtett kísérlet, a meglevő rendszer javításán s tökéletesbitésén, vagyis a fűvészetnek Linne által kijelölt végcélja felé.“

„Mert valamint általában a tudományban, úgy találjuk a természetben s névszerint a növényországban is, hogy minél több irány felé fordul vizsga észlelődesünk, minél tágasb körre terjed, minél mélyebben hat: annál több egyszerűséget találunk a változatosságban,

annál kevesebb alapeszmét látunk, annál több analogiára akadunk, s annál inkább meggyőződünk, hogy mind a lelki, mind a testi világban a végtelen változatosság a gondolatok s eszmék csak csekély számának, viszonyhatásának eredménye.

„Mert mind inkább erősödik a növénytanban annak igazsága, hogy létezik a növény fokozatos fejlődése, kiindulván az állatországgal közös töből s haladván eltérő irányban, ha szabad e kifejezéssel élnem, a legnövényiebb növényig. Hogy a letűnt, a meglevő s még leendő növényfajok ily megtestesült eszmék a fejlődés különböző koraiból a fejlettség különböző fokán. Hogy a növényfejlődési lépcsők egyes tagjai nemcsak a fajok, hanem a magasabb és alsóbb csoportozatok is, mint egyének, mely csoportok tőalakjai körül a többi alakok rokonságuk távolában csoportosulnak, még pedig legnagyobb számmal azon szomszéd csoportok felé, melyek tőalakjai rangban legközelebbiek a közbenső csoport tőalakjához, s hogy végre ugyanazon eszmék láncolata, mely a főosztályok sorozatában kifejezést nyert, az alsóbb s legalsóbb csoportozatokban szorosabb korlátok közt újra meg újra feltűnik, mit az ismeretes analog sorozatokban kitüntetni szokás.“

„Ezekből foly, hogy a természetes rendszer nem állíthatja a növényeket egyenes sorba a legfejletlenebbtől a legtökéletesebbig vagy megfordítva, de teheti azt a növénycsoportokkal mint egyénekkel, főtékintettel azok tőalakjaira; hogy minden közbenső csoport alakjai a tőalaktól a rokonság távolában állíttassanak a két legrokonnabb s azért szomszéd csoportok felé; végre hogy kitüntetendő minden csoportban következetesen ugyanazon fejlődési haladás.

„Ezek azon szempontok, melyek felé a rendszerezésben törek-szünk, s melyeket szem előtt kell tartanunk a meglevő rendszerek megítélésénél.“

Főllálitván e szempontokat, azon zuzmórendszerek elsorolására tér által szerző, melyek a fűvészet ujabbkori vívmányait magokba fölvtették, s rendre ismerteti, bírálja a Massalongo (Verona, 1855) Körber, (Boroszló, 1855) Nylander (Paris, 1858) Mudd (Darlington, 1861) és Fries (Upsala. 1861) rendszereit. Értekező, mint fenebb is érintők, úgy vélekedik, hogy Körber leginkább eltalálta azt, a mit természetes rendszertől követelünk.

Körber rendszere megjelent „Systema lichenum Germaniae“ című munkájában 1855-ben s javíttatik azóta folyvást az időközökben megjelenő Parergákban. Rendszerét K. a termetre alapítja, s elosztja a zuzmókat, főleg a telep állománya és belszerkezete alapján két seriesre, ú. m. heteromer és homöomer lichenekre. A serieseket rendekre osztja, tekintettel a telep belszerkezetére s fejlettségi fokára, galy-, lomb- és ripacs-zuzmókra. A rendeket család csoportozatokra osztja a termések nyílt és zárt volta szerint. A családokat a telep fejlettségére s a termés belszerkezetére fekteti, s végre a nemeket, főleg a termés szerkezetére és az iszporákra. Rendszerét a leg-

nagyobb következetesség jellemzi. Hogy rendszerében az egyréti zuzmók a második seriesben a pyrenocarp lichenek után állanak, nem helyeselhető, ha — mi kétséget nem szenved — a zuzmók, a moszatok és gombák közé állítandók: de elvárja értekező Körber igazságszeretetétől, hogy a főmunka s a Parergák összefoglalásánál a tudomány ezen követelését is teljesíteni fogja, az által, hogy az egyréti zuzmókat a több rétiékkal analog sorozatban a heterolichenek elébe helyezendi.

Ugyancsak Hazslinszky Frigyes lev. tagtól ez ülésben egy orosz-sziheriai zuzmófaj mutatott be, az „Imbricaria ryssalea” s mely hazánkban 1859-ben találtatott először a gubacsi pusztán, Pest mellett. E bodrány fejlődése hazánk síkságain némi hasonlatosságra enged következtetnünk hazánk és Szibéria síkjainak tenyészeti viszonyai közt. Hazslinszky fölhevja az e helyhez közel lakó fiúveszeket, hogy e zuzmó sok alakja fejlődését kísérvék figyelemmel.

— November 30-án, a philos., törv. és történettud. osztályok ülésében, Szalay László egy új történetnyomozót mutatott be HAJNIK IMRE pozsonyi jogakadémiai segédtanárban. A tárgy, melyről értekezett, egy, eléggé föl nem világosított lapja történetünknek: „Szécsi Mária utolsó életévei (1670 — 1680).” Vet némi világot az értekezés az úgynevezett Vesselényi-féle, de talán helyesebben Vesselényiné-féle összeesküvés történetére is. De leginkább földeríti Szécsi Mária utolsó éveit, melyekről eddig keveset tudtunk. Eddig még az sem volt bizonyos, hol halt meg.

1670. év tavaszának derekán, midőn Hajnik elbeszélése kezdődik, a Vesselényi-Nádasdy-féle összeesküvés fejének egymással összeköttetése már meg volt akasztva. A többség, az első kísérlet elnyomása után, Erdélyben keresett és talált menedéket; Zrinyi és Frangepán őrizet alatt tartattak Bécsben, Nádasdyt pottendorfi jószágán vizsga szemmel kísérte a kormány, s Rákóczy Ferencznek a jésuitáktól támogatott anyja, Báthori Zsófia, már hűséget ígért, s fia nevében is késznek nyilatkozott várait német hadak kezére birni. Egyedül Szécsi Mária, Vesselényi nádor özvegye volt még szabad működéseiben, kinek, s titkárának, Lessenyei-Nagy Ferencznek kezében pontosultak össze a felső-magyarországi mozgalmak száalai, s elfoglatlan állott még Murány vára, hova többször gyűltek volt tanácskozásra az összeesküvés férfiai, s rejtekeiben őriztettek az arra vonatkozó okiratok. Május 1-jén, az idézett évben, irta alá Leopold a parancsot, Szécsi Máriához, hogy Murányt a német hadaknak nyissa meg; de végrehajtásával sietni nem vélte a kormány még tanácsosnak. Az alatt a nádorné folytonos érintkezésben állt a békétlenekkel. — A levelek, melyeket értekező közöl, mutatják, hogy Erdélyben, a török udvarnál és Párizsban is folytak alkudozások. — Julius 25-én 5 órakor reggel Czetényi Miklós konventbeli, és Horvát Boldizsár kamarai hivatalnok Leopoldnak június 29-én kelt rendeletét adták át a nádornénak, melyben intetik, vonja meg pártolását a lázadóktól, s

felszólíttatik, hogy mindazokat, kiket gróf Paar, a felső részek kapitánya, lázadóknak nyilvánít, valamint másokat is, kik hasonlúban gyanusak, s Murányban tartózkodnak, szolgáltatassa ki, különben, ha késedelme folytán a várból elillannak, ő lesz felelős. A rendelethez volt csatolva a lázadók névjegyzéke Paartól, s a jegyzékben foglaltatott Lessenyei-Nagy Ferencz is. — Vesselőnyiné nem volt hajlandó titkos politikai működése szemtanuját, s részben kutfejét is, kiszolgáltatni; s annak védelmére kelt egy, Leopoldhoz írt, s hűségi contestatiókkal teljes levélben. A vonakodás csak sietteté a kormány határozottabb föllépését. Augustus 5-én Kászonyi Márton esztergomi kanonok s Kunewals Gáspár tábornok és császári hadsegéd hozták át Spork levele kíséretében, Leopold május 5-i rendeletét Murány várának német hadakkal megrakása iránt, „mindaddig, míg ily zavaros idők fognak járni az országban, a nádorné és birtokai biztosítására“, miért is felszólíttatik Szécsi Mária, hogy azokat befogadva, élelmezésökről gondoskodjék, kijelentetvén, hogy annak költségeit a kormány viselendi. Ellenszegülés esetében Spork erőhatalom használására mondá magát jogosítottnak, minek mintegy nyomatékok adandó, hadai egy részét azonnal a Murány alatt fekvő helységekbe rendelte. Vesselőnyiné mindjárt másnap írt Sporknak, kérve, hogy felretéve minden időelőtti erőszakot, szíveskedjék kissé felfüggeszteni szándékát, s a vár alatt fekvő helységekben lévő katonaságot tiltsa el a kihágásoktól, legalább addig, — míg futára ő felsége határozatával Bécsből visszatér. — És Szécsi Mária rögtön felterjesztést intézett Leopoldhoz, tele ismét hűségi contestatiókkal, Murányvár megszállása ellen. Elmondja aggodalmait, el panaszait Kászonyi prépost és a kiküldött tábornok bánásmódja ellen. Kéri Leopoldot, hogy ha várának „isteni és emberi jog szerint igazságos védelmére kelne, ne tekintse azt a fejedelem királyi tekintélye megsértésének stb.“ A királyi rendelet nem maradt el soká, de a várakozás mind súlyosabbá vált a nádornéra, mert Spork ismételve mindig nyomatékosban követelte katonaságának a várba bebocsátását. Végre aug. 10-én Károly lotharingi herczeg Leopold parancsából Murányba érkezett, hol a nádornéval az alkut megkötötte. A nádorné személyes szabadsága s rendelkezése vagyonával, biztosított, de a vár parancsnoka a hadügyeken kívül semmibe sem avatkozék. A nádorné drabantjai elbocsáttatnak. A várőrséget ő felsége látja el zsolddal havonként stb. S mindezen pontok megtartása iránt lotharingi Károly nemcsak írásban, de szóval is biztosította a vár urnőjét; és a Stahremberg ezred, báró Kottlinszky Mórícz vezérlete alatt, azonnal bevonult Murányba. A nádorné helyzete a vár őrizet alá tétele folytán csak rosszabbra fordulhatott. — Könnyítését gróf Rottal Jánostól, a forradalom elnyomására s a lázadók elfogatására rendelt löcsei biztosság elnökétől várta, kinek atyjától váltotta be Szécsi Tamás főndvarmester a neki elzálogosított Murány várát, az ország azon törvénye értelmében, hogy az idegeneknél lévő jószágok hazafiak által bármikor kiváltathatnak. Rottal aug. 10-én írt válaszá-

ban rokonszenvét tolmácsolja a nádorné sorsa iránt; biztatja, hogy ő felsége nem vonja el kegyét hiveitől; s vigasztalóul gróf Volkra Ottó Ferdinánd, kamarai tanácsost küldi hozzá, a biztosság egyik tagját, felkérve a nádornét, hogy a nevezett biztosnak „az írott okmányokat saját pecsétje és kezeirása alatt szolgáltatassa ki, s mindazt, a miben tudós, világosan és minden mellék tekintet nélkül fedezze föl, nehogy ha később valami olyas kerülne napfényre, melyről kegyelmednek tudomása van, vagy lehetne, ügye ő felségénél bonyolodottabbá váljék.” Ily föltételek alatt ígérte Rottal a nádorné helyzetének könnyítését, s a fejedelmi kegyelem kieszközlését. Szécsi Mária már aug. 23-kán sietett Rottal várakozásának megfelní, átküldvén neki sokakat terhelő vallomását a férje halála előtt és után történeteiről. E vallomás jellemző Szécsi Máriára, s nem kis világot vet politikai működésére. Azonban a nádorné ezen készsége nem sokat segített sorsán. Újra az udvarhoz fordult tehát, Csató Mihály udvari kapitányát küldvén fel Bécsbe, miután a badeni ezred néhány osztályával nem rég érkezett murányi parancsnok, gróf Windischgrätz tiltakozását Rottal engedélyével eloszlatta. Kérélmre támogatására most lothringeni Károlyt hívta fel Vesselényiné. E közbenjárásnak nem volt sikere. Oct. 21-kén vette a nádorné a kir. határozatot, hogy iránta a maga idején rendelés fog tétetni. December 13-kán végre Murányba érkezett a királyi ügyek aligazgatója, Cserőczy Kristóf, ki a törvényes bizonyosság jelenlétében a várat a korona számára lefoglaltnak nyilvánította. Következik a nádorné Pozsonyba idéztetése a királyi biztosság elé, 1671. martius 9-kére; majd Bécsbe vitele, s ottani élete. Végre megengedtetett Kőszegre tenni át lakását, hol rokonai segélyezésében részesül. Itt halt meg. Az adatok, melyeket itteni életviszonyaiból közül értekező, szintén sok jellemzőt foglalnak magokban.

A november 30-ki ülés egyszersmind összes ülés volt.

Ime, főbb tárgyai.

Olvastatott az archaeologiai bizottságnak e lapokban is közlött javaslata a „conservatorok kinevezése” ügyében. E javaslat, hosszas viták után oly útasítással küldetett vissza az archaeologiai bizottsághoz, hogy az — tekintettel az akadémia e tárgyban már régibb határozatában és fölterjesztésében kifejezett nézeteire, s a kérdés körül fennforgó tudományos érdekek lehető megóvása mellett, egyszersmind a jogi szempontok kellő figyelembevételével — újból szerkesztessék. Ez okból a tárgy több oldalú megvitatása végett az archaeologiai bizottságba Csengery Antal, Fogarasi János, Pauler Tivadar, Tóth Lőrincz és Zsoldos Ignác rr. tt. is meghivatni határozattak.

Olvastatott a nm. m. kir. helytartótanácsnak Budán, f. évi nov. 24-kén, 89,033. sz. a. kelt következő tartalmu k. intézménye:

„Királyi helytartó ur ő nagyméltósága f. é. nov. 16-kán 15,201. sz. a. kelt átirata szerint e királyi kormányzéknek azon nézetét, hogy a M. Tud. Akadémia által indítványba hozott „országos statis-

ti k a i h i v a t a !“ ügye fontosságához képest előlegesen bizottmányi tárgyalás alá volna bocsátandó, részéről is osztván, e bizottmány megalkítását helyben hagyta, s ahhoz elnökül dr. Palló Sándor helytartótanácsi tanácsost, tagokul pedig a helytartótanács részéről dr. Jakab István, dr. Hollán Adolf országos főorvos, dr. Suhajda János és Csernyus Andor kebelbeli tanácsosokat; a M. Tud. Akadémia részéről dr. Kautz Gyula egyetemi tanárt, Fényes Elek író és Weninger Vincze keresked. akadémiai tanárt, végre a m. kir. egyetem részéről dr. Konek Sándor egyetemi tanárt kinevezni méltóztatott. Erről a M. Tud. Akadémia f. é. october hó 29-kén 343. sz. a. lett előterjesztésének előleges elintézéséről értesítettik.“

Közörmel fogadtatott.

Ugyancsak a helytartótanács f. é. nov. 7-kén 83,791. sz. a. kelt intévénye kíséretében a M. Tud. Akadémia könyvtárának, kizárólag műszótani érdeköknél fogva, megküldi a jövedéki kihágások tárgyában még 1835. évi július 11-kén kibocsátott büntető törvény magyar, ruthen, szerb és román nyelven szerkesztett kiadásának egy-egy példányát.

Köszönettel vétetett.

Szintén a helytartótanács a sopron-megyei izraelita tanintézetekről szóló táblás kimutatást, f. é. nov. 22-kén 63,436. sz. a. kelt k. intézménye mellett, használat végett, az akadémiához által teszi.

Köszönettel fogadtatván, áttétetett a statistikai bizottsághoz.

Előterjesztetett Csengery Antal, Pauler Tivadar és Szabó József akadémiai tagoknak f. é. nov. 30-kán kelt jelentése a „Fáy-alapítvány“ ügyében. — „Alulírottak — így hangzik e jelentés — a Fáy András nevét viselő takarékpénztári alapítvány ügyében véleményadással levén megbízva, azon tisztelt férfiú szállásán, kinek nevét örökíti az alapítvány, összejöttek, s maga Fáy András t. t. szándokát is megértvén, abban állapodtak meg, hogy a pesti takarékpénztár nagyszerű alapítványa kezelésének elfogadását a M. Tud. Akadémiának ajánlják, s csupán az alapítvány szövege némely pontjainak világosabb, s azon tisztelt férfiú szándokát, kinek viseli az alapítvány, határozottabban kifejező módosításait hozzák javaslatba.

E vélemény alapján a Fáy alapítvány kezelése az akadémia által elfogadtatván, a küldöttségileg javasolt, s az összes ülés részéről szintén elfogadott szerkezeti módosítások, a pesti takarékpénztárral közöltetni határozottak.

A titoknak bemutatja Dorner József és Gönczy Pál lev. tagok bírálatát Hazlinszky Frigyes ily című füvészeti kézi könyvéről: „Éjszaki Magyarhon viránya“, mely az Árva, Turóc, Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abauj, Torna, Gömör és éjszaki Borsodmegyékben tenyésző növényzet virágos és a harasztok rendéhez tartozó virágtalan növényekből 1885 faj leírását foglalja magában, s e növények biztos meghatározására az analytical vagy dichotomethodicai, Lamark-féle módszert alkalmazza, a vizsgáló elébe a kérdésben levő

növénynek mindig olyan feltűnő bélyegét állítván, a melynek megismerését az ügyes gyermek sem tévesztheti el, s mintegy kézen fogva vezetvén a vizsgálót mindaddig, míg kezében levő növényre nemi jegyeiből rá nem ismer. Aztán a második szakaszban a megismertetett nemmel (genius) átvezeti szerző a vizsgálót a fajok leírásához. Itt is azon ügyes fogással él szerző, hogy csak a leglényegesebb jegyeket adja elő, mi kivált a kezdő vizsgálót, minden lehető zavartól megóvjá. Birálók ez okoknál fogva valódi nyereménynek mondják e művet irodalmunkra nézve, melynek meg nem jelenése ez idő szerint pótolhatlan veszteség lenne. Az utóbb nevezett bíráló azonban a munka nyelvét, mielőtt a kézikönyv sajtó alá adatnék, előbb multhatlanul kijavíttatni javasolja.

A bemutatott vélemények, tetszés szerinti használat végett, szerzőnek másolatban megküldetni határoztatnak.

Olvastatott Nádasdi Baán Béla tarnóczyi földbirtokos urnak Tarnóczon (Nógrádm.) f. é. nov 8-án kelt levele, melyben előrebocsátván, hogy a világ talán egyik legnagyobb fakövélete a tarnóczyi határban létezik, s hogy e kövület már egyszer a természettudósok gyűlésében Kubinyi Ferencz akad. tag által megismertetvén, azon alkalommal „Petrificatum magnum gyganteum Humboldti“ névvel diszesített föl; kiemelvén továbbá, hogy e nagy kövületet a tarnóczyi földes uraság a nemzet birtokába bocsátatta által, — tusósítja az akadémiát, hogy azon nagy kövület jelenleg, mint hallja tudósító, gróf Forgách ő nymga rendeletéből kiásatik, s mivel hova szállítása bizonytalan, felhívja levélíró a M. Tud. Akadémiát, tegye magát ez iránt érintkezésbe azon tisztelt gróffal, kinek rendeletéből az ásatás történik. Eddig már a kövület 12 ölnyre van kiásva, vastagsága vékonyabb végén fél öl átmérőü, alább szinte egy ölnyi.

Ez értesítés köszönettel fogadtatván, a Nemzeti Muzeum igazgatójához határoztatott általtétetni.

— Decemb. 7-én a nyelv- és széptudományi osztálynak volt ülése.

Hunfalvy Pál r. t. Bunsennek egyik munkáját: „*Outlines of universal History, applied to Language and Religion*,” az az egyetemes történelem vázlata tekintettel a nyelvre és vallásra, — ismertette meg, mivel hogy abban Müller Miksa a turán nyelvekről értekezik, a melyekhez az áltaji nyelvek, s így a magyar is tartoznak.

Angliában — mond értekező — egy tudós felekezett a tudomány minden eszközeivel azt igyekszik bebizonyítani, hogy az emberiség egy eredetű, hogy tehát az afrikai fekete bőrű és az amerikai rézszin bőrű emberfajok ugyanazon eredetűek az úgynevezett kaukazusi és mongol fajokkal. Az emberiség egységét nagyon támogatná a nyelvek egysége, ha t. i. be lehetne tudományosan bizonyítani, hogy az emberi nyelvek is mind egy alapnyelvnek, vagy nyelvtőnek sarjadékai. Ime Bunsen be akarja bizonyítani, hogy a történelemben a szellem haladása mutatkozik, nemcsak a vallások különféleségében, mely a kereszt-

tyénségben befejeződik, hanem a nyelvekben is. A nyelvekben való haladását úgy tünteti elő, hogy több nevezetes tudós által kidolgozott végeredményeit mutatja be és foglalja össze a nyelvtudomány különböző ágainak. Jelesen *Aufrecht* a germán nyelv-vizsgálatok eredményeit állítja össze, megmutatván, hogy a gót nyelv annyira alapja az összes germán (ó felnémet, új felnémet, angol szász, skandináv) nyelveknek, mint a szanszkrit az összes ind-germán nyelveknek, nem mintha a góttól származnának a többi germán nyelvek, hanem mert abban maradtak meg a germán nyelvűség legrégebb és legteljesebb alakjai. A gót biblia fordítások a IV. századból való, a legrégebb germán nyelvű emlékek csak a VIII. századig érnek fel. — *Müller Miksa* a perzsa és szanszkrit nyelvvizsgálatok eredményeit adja elő, melyekből kitetszik, hogy a Védák az ársaságok (vagy indgermanság) legrégebb emléke, mert korukat 1000 évre Kr. előtt kell tenni; a Védák megelőzik tehát még a görög Iliászt is. *Meyer Károly* meg a kelt nyelvvizsgálatok eredményeit közli, a melyekből az tetszenék ki, hogy a keltség először szakadt el a közös árja törzstől; valamint a hinduk és iránok legtovább maradtak együtt. A kelt nyelvben még az összefoglaló nyelvalkítás előtti korból vannak maradványok, mi hogy mit teszen, azt így érthetni meg jobban. A nyelvek alkotmányainak egybe hasonlításából bizonyossággal ki lehet hozni, hogy eredetileg az emberi nyelv csupa gyökszókból állott, a midőn a képzők és ragok is még önálló szók valának. Vegyük p. o. a bizonyosságoknak szót, az előttünk következő részekből áll: *biz. ony. os, ság, ok. nak.* melyek elsejét, a *biz-t* tőnek, az *ony, os, ság*-ot képzőknek, az *ok* és *nak*-ot ragoknak nevezzük. Nem bírjuk ugyan nyelvünk kincstárában az itt felhozott képzők és ragok önállását, vagy is azon szókat felmutatni, a melyekből ezek származnak: de némely képzők és tagok eredetét mi is még láthatni, másokéit a rokon nyelvek tüntetik elő; azt lehet tehát mondani, hogy valaha minden képző és rag önálló szó vala. A mit a magyar nyelvről állíthatunk, azt másokról is kell állítanunk és mondanunk: a nyelvek legeleinte csupa önálló szókból állottak. Ez a nyelvek különködő állapota. Ebből lassankint az által léptek ki, némely szók más szókhöz mint viszonyítók kezdtek ragadni, mit a példa gyanánt vett bizonyosságoknak szón láttunk, s mit a latin *amabam* szó is mutasson, melynek tője *ama*, képzője *ba*, szanszkritban *bhu* (=esse), melynek rokona az ó felnémet *pi-m*, új felnémet *bi-n* (vagyok); ragja *m*, mely személyi névmás; a szerettem szónak is tője *szere*t, a mutat jelelő képzője *t*, s személyi ragja *m*. A nyelvek ezen állapotát, melyben a képzökké és ragokká vált szók a tőhöz ragadnak, s ezzel egy szóvá olvadnak össze, foglaló állapotnak (*syntheticus*) nevezik. Ez a nyelvek mintegy növekedésének csúcsa, melyről azután a hanyatlani kezdenek. Mikor t. i. a ragok annyira kopnak, hogy a nyelvtudat nem tartja meg többé értelmüket: akkor azt, mit a ragok jelentettek volt, ismét önálló szókkal kezdik kifejezni, p. o. *amavi* a franczia nyelvben *j'ai aimé*; a

svéd finnas németben es wird gefunden. Amavi, finnas összefoglaló alakok, a j'ai aimé, es wird gefunden szétbontó alakok ellenében. — Vegyük még ezt a példát: equus tangitur telo, angolul: the horse is struck by a spear, németül: das Pferd wird mit einem Speer geschlagen, s egészen világos lesz előttünk, hogy a latin nyelv az angol és némethez képest összefoglaló alakú emezek pedig a latinhoz képest szétbontó alakúak. A nyelvek tehát, növekedésük után némileg visszatérnek a kezdetleges állapotra. Meyer szerint a kelt nyelv mind szétbontó alakokat mutat fel, s ezen szétbontó alakok, úgy hiszi Meyer, nem a visszatérés állapotjából, hanem a kezdetleges, különdökő állapotból valók, mely az összefoglalást megelőzte. Eme nézetét Meyernek támogatná az ó-egyipt nyelv is, melyben hasonló tünemények fordulnak elő, s a mely más tekintetben is a kelt nyelvhez hasonlít.

Bunsen maga a sémi nyelvek körül tett vizsgálatok eredményeit közölvén, azt hozza ki hogy az ó-egyipt nyelv akkor szakadt el az ázsiai nyelvektől, mikor az árjaság és sémiség még nem váltak volt el egymástól, mert az ó-egyipt egybekapcsolja a kettőt. S minthogy a sémi (héber, arab, aramai) nyelvészet sok gyökközösséget fedez fel az árja és sémi nyelvekben, mikép hasonlóképen az tűnik ki, hogy hajdan a sémiség és árjaság egy valának; Ázsia és Európa nyelveinek egysége meg van találva az első bizonyíték. A mi még a teljes bizonyításhoz hiányzik, azt Müller igyekszik kihozni, a turán nyelvekről írt s Bunsenhez intézett hosszú levelében.

A hindu árják 1500 év táján Kr. előtt indulhatnak ki ősi fészkekből, melyben az iránokkal (perzsa népekkel) laktak volt, az Indus mellékeire, honnan azután a Ganges mellékeire tódulának, a mindenütt talált ősi népeket elszorítván, melyek a keletindiai félsziget déli felében, a Vindhja hegységen túl, maradtak meg a mai napig. Ezek az ugynevezett tamul népek. De a Himalája éjszaki völgyeiben s a Brahmaputra folyó mellékein is maradtak meg ősi népek nyelvei turán alakúak, azt mondja Müller, mert épen úgy ragozzák a szókat, mint az áltaji nyelvek, azaz mint a magyar, török, finn nyelvek. Ezen hasonlatosság honnan való? Müller szerint, az közös eredetre mutat az áltaji nyelvekkel. Mert Európának és Ázsiának nyelvei vagy háznépiek, mint a sinai, vagy nomád nyelvek, mint a turániak, vagy államiak, mint az árja és sémi nyelvek; tehát Müller szerint a finn, magyar, török stb. nyelvek nomád népek, a szanszkrit, görög, latin, germán, szláv stb. nyelvek házi népek, azután a héber, arab stb. nyelvek, állami népek nyelvei. De ezen három nyelvfaj nemesak a térben van egymás mellett, hanem az időben egymás után is következik. Idő szerint Ázsiának és Európának összes nyelve valaha különdökő állapotú egytagu nyelv vala. Ez Sinaországban maradt meg ősi állapotjában; egybeült ragozó nyelvvé lett. Ezen ragozó nyelv egész Ázsiában és Európában a turán nyelv. Ebből legelőbb dél felé áltaji, éjszak felé a tun-

guz és mandsu nyelvek sugárzának ki, melyek nyelvtanilag és földrajzilag legközelebb állanak a sinai nyelvhez.

Második kisugárzás vala délfelé a malaji nyelvek, észak felé a mongol nyelvek;

harmadik illette dél felé a tibeti vagy bhotija nyelveket, észak felé a török nyelveket; végre

az utolsó kisugárzás dél felé a tamul, észak felé az ugor-finn nyelveket lövellette ki.

A tamul és ugor-finn nyelvek legtovább maradtak együtt; a mi veltségben is tetemesen előre haladtak volt, mikor elválnak egymástól.

Ezen négy-négy ikert eresztő turánság hajdan, a sinai világon kívül, egész Ázsiát és Európát foglalta el, sőt Ázsiából Amerikába is nyult által, s nemzette ott az amerikai nyelveket. Ebből a turán tengerből vagy zürzavarból emelkedének ki az árja és sémi nyelvek, lerakván mindent, mi a turán jellemhez tartozik; még pedig személyes hatás, valami nagy lángész hatásának következtében emelkedének ki. A turán nyelvekben semmi sínes, a mit a természetes alakulásból, hangtani úton, meg nem lehetne fejteni: de az árjaság és sémiség egy lángésznek jellemét, vagy bélyegét viselik magokon, mit természetes alakulásból kimagyarázni nem lehet. A turáni nyelvekben a nyelvalkotónak szeszélye folyvást uralkodik; azokban új meg új alakok teremnek; innen gyorsan elváltoznak a turán nyelvek: az árja és sémi nyelvekben ama lángészek véget vetettek az alakítási viszketegnek; örökölt hagyomány az, mit azokban találunk.

Miután a sémi és árja nyelvek, tehát népek is, el- és kiváltak a turánság tengeréből, azonnal háború keletkezék köztök és a turániak között. A sémiség nem terjeszkedik: de az árjaság, az emberiség legnemesebb faja, terjeszkedik. Igaz, mai napig a turánság tartja még a földkerekség legnagyobb részét: de az árjaság ágyui döngetik már Sinát és Japánt; Amerikában enyészik az eredeti lakosság; az afrikai fekete bőrűeket is el eléri a civilizatió, — szóval az árjaság véggyőzelme kétségtelen. Azonban Müller korántsem prédikálja a rab szolgaságot, sőt szabadságot szeretne az elnyomott népeknek vinni.

Müllerék, mint látjuk, lehető magas álláspontot foglalnak el, honnan Ázsiának és Európának minden nyelveit át lehet nézni. Hogy bátrabban nézhessék azokat, mind Bunsen, mind Müller határozottan elvetik a Grimm-Bopp szoros methodusát, szabadabban akarván mozogni, s nagyobb mértékkel mérni a nyelvi rokonságát. De itt a bűkenő. Lehet-e olyan methodushoz bizni, mely oly bátran és szabadon üt vét, mint a Bunsen-Mülleré? Értekező, Hunfalvy, megmutatja, hogy nem.

Elismervén a nyelvtudomány nagy eredményeit az ősi történetekre nézve, sőt azokat a magyar nyelvtudomány eredményeivel szaporítani is akarván, szorosan ragaszkodik értekező azon methodushoz, mely mindent apróra elemez s lassan halad. Meggyőződése szerint az

áltaji nyelveket is ép olyan vigyázva kell tanulni és gyűjteni, mint Grimm-Boppék az árja nyelvészetben tették.

A kifogások, melyeket Hunfalvy szükségeseeknek tart, teszik előadásának derekát, de azokat itt megérteni is sok volna.

Egyébiránt, bármit lehet is Bunsen-Müller philológiája ellen felhozni, az emberiség nyelveinek egységét senki sem fogja tagadni, ki arról van meggyőződve, hogy az emberi elme alaptörvényei s a természet viszonyai mindenütt azonosak, bármilyen különbözőknek látszassanak is, kivált az utóbbiak. Másfelől a tudomány érdekét nem az egyeredetiség, hanem a nyelvek valódi különfélesége teszi. S ezt tanulni ki, az a nehéz: különféleségen túl az egységet találni korántsem lesz oly nehéz

E másfél óráig tartott, s folyvást nagy érdekekkel hallgatott előadás után, melynek ismertető és bíráló része egyaránt lekötötte a közfigyelmet, s melynél tanulságosabbat nagyon régen nem hallottunk akademiánkban, Ballagi Mór r. tag értekezése következett. A magyar biblia fordításokról értekezett philologiai tekintetben. Oly tárgy, melylyel a nevezett rendes tag, mint a Protestans Egyházi és Iskolai lap olvasói tudják, rég foglalkozik Tholuck után (!?). Az értekezés, melyet ez uttal bemutatott, egész nagy irodalomtörténeti monographia lesz, melynek érdekességét, az egybeállított anyagok teljessége eredeti fölfogás, alapos észrevetélek, s egyes egészen új adatok is nem csekély mértékben emelik. Igy Ballagi fölfedezé, hogy Káldinak az egyetemi könyvtárban őrzött kézírata sok tekintetben lényegesen különbözik Káldinak utóbb nyomtatásban megjelent biblia fordításától. Értekező sorban jellemezvén a magyar biblia fordítókat, Káldit leginkább magasztalá, s Heltait is kiemelé Károlyi fölött. Általában nem tapasztalni haladást Káldi és Heltai óta a fordításban; minek fő oka, értekező szerint, hogy mindenik új fordító mellőzte elődei kísérleteit, és újból kezdte a fordítást, mintha előtte semmi sem történt volna.

— Dec. 14-én, a philos., törvénytud. s történelmi osztály ülésében Greguss Ágost r. tag olvasá székfoglaló értekezését, melynek czime „Baco inductiója,” s mely főleg Liebig német vegytudós ellen van intézve. Liebig ugyanis néhány hónapja egy könyvet adott ki, melyben Bacot és a Baco tanította inductiót megtagadva, ezt merőben haszontalannak nyilatkoztatja s ennek ellenében egy más módszert állít föl a természetbúvár számára. Greguss mind Liebig vádjait, mind Baco inductióját tüzetesen tárgyalva, azon eredményre jut, hogy Baco inductiója helyes, csak példáiban hibás (a mennyiben Baco nem természettudós ex professo), a Liebig ajánlotta módszer pedig nem egyéb, mint az inductiónak — kezdete.

Az értekező a német tudós azon vádját is visszaütésítja, mintha Baco hibásan fogta a volna föl a tudomány célját.

„Ismereteinket akkép gyarapítjuk — úgymond — hogy a mit már ismerünk, abból igyekszünk ismertté tenni azt, a mit még nem

ismerünk; s valamint ez az eljárás uralkodik minden tudományban, hasonlólag ez eljárás eredménye, az ismeret lesz minden tudomány közvetlen és magára nézve egyetlen célja, mely úgy összeforr vele, hogy a tudomány maga voltaképp nem egyéb, mint rendszeres ismeret; s ez értelemben mondhatjuk, hogy a tudomány önmagának célja, öncél. De vajjon a belső célon kívül nem tapasztaljuk-e a tudománynak valami külső célját is? nem látjuk-e, hogy a kifejlett elmélet gyakorlatilag is érvényesül? szóval, hogy a tudomány az életbe is átmegy? — Nem a tudománynak köszönünk-e annyi hasznos találmányt, mely anyagi jóllétünket, kényelmünket fokozza? például — hogy csak egykettőt említsék — a gőz csodaszerű alkalmazásait? a természetes villám fékezését? a mesterséges villám írásra kényszerítését? S a szellemi téren is, nem a tudomány tisztázza-e nézeteinket mind az egyén, mind a társadalom rendeltetéséről? erkölcsi és művészi eszméinket? vallásos érzetünket? Mi lenne összes műveltségünk a tudomány munkája nélkül? — Kívánhatnók-e tehát észszerűen, hogy a tudomány érje be saját belső céljával s ne hasson ki egyszersmind magából az emberi élet valamennyi viszonyára? kívánhatjuk-e, hogy a tudomány csak is holt ismeretül maradjon s ne legyen egyszersmind életrevaló? Nem kell-e tehát Baco felfogását e részben is helyeselnünk, hogy a tudománynak az ismereten kívül az emberi uralkodást, hatalmat is céljául tűzi? a scientia mellé a potentia elvét állítja s a tudomány útját mind a kettő felé kívánja vezetni?

„S mégis épen ez az, a mit Liebig meg nem bocsáthat neki — a mi egyébiránt német tudósnál nem lehet feltűnő. Ezt eléggé megmagyarázza nekünk a német elme kiváló vonzódása elvont fogalmak felé, szenvedélyes gyönyörködése a tiszta elméletben s föltétlenül bizalma benne, mint a gondolat országában, melynek ellenében a valóság iránt bizalmatlansággal, hogy ne mondjuk, megvetéssel és borzalommal viseltetik, mivel rajzolatiban zavarja, mint Archimedeust a római katona. Ez az elméleti hajlam elvakítja őt a világ iránt; úgyszólván csak befelé lát, kifelé nem; saját képzeleteivel foglalkozva, nem tudja, nem is akarja tudni, mi történik körülötte, s mily vakmerő tanáiban, oly bátoratlan az életben, a mily ügyes tervező, oly ügyetlen végrehajtó, szóval, a mily erős az elméletben, oly gyöngye a gyakorlatban. Nem tagadhatni, hogy e végletnek, mint általában minden végletnak, meg van jó tulajdona is: az eszményi zománcz, mely a lelket bevonja, sok földi salaktól megörzi eszményi törekvéseinket s így a tudományt is tisztább és nemesb idomban tünteti fel; de viszont végkép el is akarja azt az élettől távolítani, s oly képtelenségekre vezet, mint például, hogy a tudomány csak a maga célja levén, nem arra való, hogy hasznos is legyen.

„Ha Baco csak azt mondta volna a tudomány céljának, hogy hatalom, s nem azt is, hogy ismeret, alaposnak nézhetnők Liebig vádját, hogy csak hasznót kíván a tudománytól. De látjuk, hogy Baco e tekintetben is ment a fölszege ségtől, s ezért vissza kell útasítanunk a

vádat, mint alaptalant, vissza annál inkább, minthogy épen Baco volt az is, ki a hasznossági elvet, a teleológiát, a természettanból kiküszöbölte s ez által világosan megmutatta, hogy a tudomány belső céljának csak is az ismeretet vagy igazságot tekinti.“

„Alaposabb vádnak látszik — de csak látszik — az, hogy Baco előtt már mások is éltek a vizsgálat azon módjával, melyet ő tanított, hogy ennél fogva nem lehet őt új módszer, novum organum föltalálójának mondani. Helyesen; csakhogy ez nem vád. Mert mi nem azt mondjuk, hogy Baco találta föl az inductiót, sem azt, hogy az inductio valami új módszer, hanem azt, hogy az iskolás bölcsélet e módszert elhanyagolta és Baco szerezte vissza becsületét. Az inductiót előtte is használták, a scholastikának előtte is voltak ellenségei; de ő mondta ki a jelszót, mely az inductiónak tudományos értékét biztosította és a scholastikát végkép elítélte. Az épen a hatalmas elmék tulajdonsága, hogy a mi a közönség szellemében határozatlanul forrong, határozottan ki tudják fejezni, hogy a homályos vágyat világos gondolatban fogalmazzák, röviden, hogy a korszerű eszmét megnevezik.“

„Még tovább szeretnék időzni Bacónál, bővebben szólani tanairól, hogy az ellene támasztott legújabb vádak igaztalansága még jobban kitünjék, mert jól esik a méltatlan vádakat elhárítani, kivált oly férfiról, kire különben is elég méltó vád sulyosodik. Ekkor azonban Baco összes működését kellene tüzetes tanulmány tárgyánul választanom, a mely föladattól annál inkább tartózkodhatom, minthogy jeles tagtársunk, Erdélyi János azt már harmadéve oly szépen megkezdte *) s remélhetőleg mihamarabb be is fogja végezni. Fölhagyok tehát a további fejtegetéssel, s félreteszem Bacot, s félre Liebiget, a kinek könyve voltaképp nem csak Baco ellen van intézve, hanem az a német tudomány hadüzenete az angol tudomány ellen, mint a mely — szörnyűség — mai nap is Baco nyomán jár.“

„Ohajtanám azonban, vajha csekély értekezésemben legalább azt az egy vádat sikerült volna megczáfolnom, mintha Baco inductiója hamis inductió volna és ellenkeznék a természet helyes vizsgálatával.“

Értekezését e szavakkal végzi:

„A módszernek, melyet Baco annyi hérvvel tárgyal és ajánl, kiváltképen a természettudományok veszik hasznát, s Baco maga minden lépten-nyomon a természethez útastítja a természeti valótól elfordult tudós világot, s philosophiája oly előszeretettel sürgeti a természet ismeretét: hogy az angolok a természettudományokat még mai nap is philosophiának nevezik, s bajos elhinni, hogy a ki a természettudománynak annyi hivat szerzett, ne legyen maga is kitünő természettudós. Imen a nagy követelések, melyekkel a természettudósok elébe állanak, s melyeket ő nem képes kielégíteni. Nem, mert — a hogy már feljebb említettem — ő maga nem természettudós. Mihelyt természettudósaink megszűnnek őt társuknak tekinteni, azonnal mál

*) A „Budapesti Szemle“ XIII. kötetében. 1861.

tányosabbak lesznek iránta. Rekeszszék is ki a magok köréből s ne sajnálják egészen átengedni a philosophoknak, a kik szívesen vallják őt társuknak, habár nem követik Voltairt s lángesze kedvéért meg nem bocsátják neki bűneit. A philosophia a bölcsesség szeretete, a bölcsesség szeretete pedig nem lehet el az erény szeretete nélkül; és mivel a lángésznek több adatott, mint másnak, többet is kíván föle, mint másról, s vétkeit szigorubbán ítéli meg, mint a közönséges halandókéét. Azért szomorúan és pirulva üdvözljük Bacot a philosophia hívei sorában, s midőn üdvös szolgálatairól megemlékszünk, nem felejtetjük el azt sem, hogy istenadta tehetségeivel gonoszul visszaélt, midőn érdemeit magasztaljuk, kénytelenek vagyunk látni a bűnfoltokat is, melyek dicsősége palástját bemocskolják.“

Az akadémia december 21-ki ülésében a mathem. és természet-tudományi osztályok jöttek egybe.

PREYSZ Móricz, a természettudományi osztály lev. tagja, foglalá el székét. Értekezése valósággal egy nagy monographia, mely általában a bor vegytanát, s különösen 192 magyar bor vegyelemzését foglalja magában. — Évek tanulmányozásának eredménye, melyet egyiránt örömmel üdvözlönek a tudomány emberei és hazai szőlőmivelőink. Nagy szakismerettel tárgyalja a pesti realiskola érdemes tanára a bor alkatrészeit, s a tudomány eljárását az alkatrészek észlelése körül, s az ekkép nyert eredményeket, hazai borainkra nézve, táblázatban is összeállítva mutatja föl. Nagy becsű monographiával gazdagodott ez által irodalmunk, melyet az általános rész után, a melyet szerző felolvasott, nem ítélhetünk meg érdeme szerint, melyre ez okból, ha a mű meg fog jelenni, tüzetesebben vissza kell térnie a napi sajtónak.

Ezután Pólya József r. t., adá elő nézeteit, melyekre saját észleletei vezették, a fül félkörű csatornáinak hallási szerepéről.

Örömmel közöljük továbbá az állandó mathematikai és természettudományi bizottság jelentését 1863-ki működéséről. Láthatni ebből, mennyire igazuk volt azoknak, kik a bizottságok működésére helyezték az akadémia működési súlypontját; láthatni, miként törekszik akadémiánk elfoglalni az állást más, nagy nemzetek hasonló tudományos intézetei sorában.

De menjünk rendre.

Legelőször is megemlíti a bizottság, hogy részint a munka megszorodása folytán, részint mivel némely szak még nincs képviselve a bizottságban, a tagok száma növekedett, új tagokul neveztetvén ki: Gönczy Pál, Jendrassik Jenő és Margó Tivadar. Ezeken kívül azonban még több szakember munkásságát is igénybe vette a bizottság.

Utazásért négyen folyamodtak, s a bizottság mind a négyet részesítette a belföldön teendő kirándulásokra kivetett csekély díjban. Hantken Miksa, tanár a pesti kereskedelmi akadémiánál, a földtani vizsgálatokat folytatta a Duna bal partján, a honti hegyekben,

Ipolság felé, megvetvén alapját egy részletes földtani térkép kidolgozásának, mely ahhoz, a mit a jobb parti vidékről ő és Szabó József kidolgoztak, csatlakoznék; más részről két éven át tett kirándulásainak eredményét a budai és új-szöny-fehérvári vasut, meg a Duna által körvonalozott területre nézve befejezte, s a „Közlemények“ legközelebbi kötetében kiadásra elkészítette. — K a l c h b r e n n e r Károly, XVI. szepesvárosi alesperes és sz.olaszi lelkész, tátrai virá nyunk ismeretét bővitendő, különösen a tátrai havasokat, a Király-hegy láncolatát Liptóban és Szepesben járta be, s ennek alapján ajánlkozott a szépségi algák felszámolását legközelebbi feladatául tűzni ki; egyszersmind Muzeumunk fűvészeti gyűjteményét gyarapítandó, s alkalmilag a geológiai észleleteket sem mellőzvé. T ö r ö k József debreczeni tanár, Bihar és Szabolcsmegyék sziksós vidékeit utazta be, arról térképet készitendő, a sziksós helyek termelési képességét s geológiai viszonyait kinyomozandó, miről a vegytani vizsgálatok bevégezte után fogja beküldeni jelentését. Végre S z a b ó József, egyetemi tanár, Erdélyben utazott a Vöröspatakon rendkívüli szépségben előforduló kristályos arany képződési körülményeinek megtekintésére, tanulmányozását egyik unicumunk, a tellur érczek előjövésére is kiterjesztendő. Ugyanő egy másik unicumunk, az opálbányák viszonyait is tanulmányozta.

Azonban a bizottság ez évi föladatai közt különösen két tárgy nyomult előtérbe: t. i. Petényi Salamon János hátrahagyott munkáinak kiadása, és a meteorológiai észleletek megindítása.

P e t é n y i munkáiból egy füzet, mely a boldogultnak életrajzát és őslénytani munkálatait foglalja magában, már megjelent a bizottság vezetése mellett, szerkesztve Kubinyi Ferencz, ez elhunytunk barátja által. Az egyes cikkeket Pettkó János selmeczi tanár és Frivaldszky Imre bizottsági tag nézték át, s az ő véleményeik is megjelentek nyomtatásban, hogy az olvasó tájékozhasssa magát azon állapotról, melyben az iratok hátra maradtak, s azon nehézségekről, melyek azok kiadásában előfordultak. A folytatás annyira elő van készítve hogy ezentul évenkint fog egy vagy két hasonló füzet megjelenni, míg végre az egész, tán csak egy kötetre apadva, látand napvilágot. Az előbeszéd feladata fog lenni: bővebbre kifejteni az elveket, melyeket ez ügy kezelésénél a bizottság megállapított.

A m e t e o r o l o g i a i észleleteket illetőleg mindazt, a minek kényszerített mulasztását a tavalyi jelentésben sajnálva említette volt a bizottság, sikerült ez évben helyreütni, s a központi meteorológiai észleldét működésben levőnek nyilváníthatjuk.

A bizottság a központi meteorológia érdekében akként rendelkezett, hogy az idei pénzüszletnek legnagyobb része szükséges szerek megvételére fordíttassék, hogy így valahára honunkban is téteszenek olynemű észleletek, minők, Törökországot kivéve, Europa minden egyéb országában van. A szerek Münchenben a királyi meteorológiai észlelde igazgatója, Lamont, felügyelete alatt készültek. Egy más

része a szereknek, a melyekkel az akadémia szertára az idén nevezetesen gyarapodott, Bieskeről jött, akadémiaánk tagja, Nagy Károly gyűjteményéből.

Folyó évi november 14-én a bizottság a központi meteorológiai észleldét már testületileg megtekinté.

A helyiség a budai városi real iskola épületében van s ez iskola igazgatója dr. Schenzl Guido, a physica tanára, egyszersmind a meteorológiai észleletek vezetője is. A bizottság teljes bizalommal van e férfit szakképzettsége, buzgalma, erélye iránt, s minthogy az ily intézeteknél a lényegesebb kellék az egyéniség, e részről van oka reményleni, hogy a fáradozás gyümölcsöző lesz.

Az épület a várhegy keleti oldalán szabadon áll s szigorú góth izlésben építve, a délkeleti sarok második emeletében könnyen lehetett találni oly termet, melynek három oldala az épület törzséből ki-nyulván, ugyanannyi világtáj felé fordul. Ugyanazon terem némely ablaka annyira éjszakknak fekszik, hogy soha nap nem süti, mások keletnek, s ismét mások délnek. A keleti és déli oldalon egy kis erkély van, mely több észlelésre nézve jó szolgálatot tesz.

Ez emelt helyiségen kívül van az észlelde czéljaira még egy földszinti és egy földalatti. A földszinti az épület keleti terrasán van a szabadban; a földalatti szintezzen oldalon, s az épülettől délkeletre szabadon álló pineze alakú teremből áll, melybe kölépcsők vezetnek le, boltozva van s ellátva felső világítással.

Az észleldei szerek következők.

A) A második emeleti észleldei teremben:

a) a légnyomás méréseire. 1. Egy u. n. akadémiai barometer. Készítette Kapeller. Ára 45 ft. Tulajdonosa a real-iskola. E barometer a bécsi cs. k. központi meteorológiai és magnetikai intézetben meg van vizsgálva s az ottani normal barometerrel összehasonlítva. Ugyanazon szer ez, melylyel már dr. Penreisz tette a barometer-észleleteket néhány éven keresztül, s a mely e czélra jelenleg is szolgál. Az észleleti idő: 7 óra reggel, 2 óra d. u. és 9 óra este. 2. Önjegyző barometer. Kreil rendszere. Készítetette Kapeller. Ára 160 ft. Tulajdonosa az akadémia, birtokába a Nagy Károly féle gyűjteményből jött. Ez a légnyomás napi változásainak följegyzésére szolgál. E szer 1863. május felétől fogva szakadatlan működik s eredményei az észlelde vezetőjénél vannak.

b) A légmérés. 1. Higanymeter, Kapellertől. Ára 6 ft. A főreal-iskoláé. Skálája. $\frac{1}{10}^0$ -ba van beosztva. Szintén meg van próbálva a bécsi intézetben. 2. Önjegyző thermometer. Egyelőre csak minta, remélhetőleg január elejétől kezdve fog működni. E szer értékei nem abszolút becslések, hanem inkább a napi változásokat adja tudtul, melyek értékei a higany-thermometeren tett észlelések által határozhatnák meg.

c) Paránynyomat és nedvesség. Egy psychrometer, August-féle, Kapellertől. Ára 6 ft. A főreal-iskoláé. Beosztása, mint a

szárazsági thermometernek. Felállítva tisztán éjszakknak, hol még szemközt sem fekszik oly fal, melyre nap sütné.

d) Szélirány. Meghatározására szolgál egyike a számos szélkakasnak az épület tetején.

e) Csapadék. Meghatározására jelenleg a ház tetején egy esőmérő van felállítva. A real-iskola tulajdona. Ára 8 ft. Áll egy fel-fogó, egy gyűjtőedényből s egy csőből a mérésre. Használata a bizottság által kiadott utasításban foglaltatik.

f) Elpárolgásmérő (atmidometer). Észlelésekre nagyban, dr. Schenzl terve szerint. Az akadémiaé. Ára 2 ft. 80 kr., 1863 május vége óta működik. Az elpárolgott vízmennyiség 5 napról 5 napra észleltetik. Ujabban a csapadék és elpárolgás megmérése czéljából Pestre a Rókuskórházba is adatott egy példány, hol az az udvarban van felállítva, s az észleleteket Molnár János úr viszi véghez.

g) Ozonometer. Schönbeinféle papírok által.

h) Légvillámosság. E czélra egy Bohnenbergerféle electroscoop szolgál, s a légnék villámossága alcoholháng által fogatik föl, s izolált rézhuzal által vezetettetik az észlelési terembe. Van azonban már intézkedés téve, hogy pontosabban cseréltsék föl Lamont rendszer szerint.

i) Delejesség. Az elhajlás meghatározására egy declinometer Gauss szerint. Grubertől Bécsben. Ára 120 ft (felállítás nélkül). A főreal-iskoláé. A változások észlelésére.

k) Csillagászati határozásokra, a mennyire a delejességhez szükségesek: 1. Geodoetikai theodolith. Készítette Ertel Münchenben. Ára 600 ft. A bicskei gyűjteményből kapta az akadémia. Csillagászati észleletekre e szer nem alkalmas, mert magasabb állású csillagok észlelésére nem való, s e miatt egy u. n. universalnak megszerzése kívánatos. E szer az idő és azimutok pontos meghatározására szolgál. 2. Tükör-kör. Készítette Pistor Berlinben. Ára 140 ft. Dr. Schenzlé. A napmagasság meghatározására. 3. Csillagászati ingaóra. Reichenbachtól Münchenben. Értéke 400 ft. A főreal-iskoláé. A csillagászati időt mutatja. 4. Dentféle szelenczebarometer. Denttől Londonból. Ára 60 font sterling. Nagy Károly gyűjteményéből kapta az akadémia.

d) Az akadémiaának legujabban vett delejességi szerei s földthermometerjei. 1. Egy utazásra való tökéletes magnetikai theodolith. Az abszolút elhajlás és belterjesség meghatározására, ezen kívül van hozzáadva egy készülék a lehajlás közvetett útoni meghatározására is. Készült Münchenben a csillagda conservatoriumában. Ára 450 ft (bajor pénzben). E szer jelenleg rec-tificatio alatt van.

B) Földszinti helyiség az épület keleti teraszán.

2) A föld melegségének meghatározására való készülék. Áll tíz hőmérőből, melyek alkalmas ráába helyezve

az épület két különböző skaláján 20 bajor lábnyi mélységre eresztvék alá. E végből két lyukat furtak, s mindegyikbe 5 thermometeret tettek. Készítette ezeket Greiner Münchenben. Áruk 38 bajor forint. Tulajdonosuk az akadémia. Az észlelés történik minden szerdán, délben, mint Münchenben. Ugyane napon az itt levő kútban a víz hőfoka is meghatározatik.

3. Egy kötalapzat az abszolút elhajlás meghatározására. Ehhez tartozik egy declinometer 5' magassággal. Készítette Lamont. Ára 25 bajor ft. Az akadémiaé. Tető által még nem lévén védve, az észleletek nem folyhatnak rendesen. De segítve lesz e bajon rövid időn.

C) Földalatti helyiség:

4. Variatio-szerekből két tökéletes rendszer az elhajlás, szintes belterjesség és lehajlás meghatározására. Lamont szerint készültek a csillagda conservatoriumában, Münchenben. Ára 360 ft (bajor). Az akadémiaé. Egy száraz, pincealakú teremben vannak 6 kötalapra állítva. A hozzátartozó 6 táveső és skálák két köoszlophoz erősítvék. A helyiség teljesen vasment.

5. Néhány segédszer. Két pár deflector. Egyik a belterjesség kényelmes meghatározására. Lamonttól. 5 bajor ft. Saját szekrényben. A másik igen gyöngye mágnesekkel a skala-fok értékeinek meghatározására. Dr. Schenzltől.

Az észleletek eredményeit dr. Schenzl graphikailag feljegyzi s a math. és természettud. bizottságnak évenként megküldi az ez által nyomtatott mintáiveken.

Budaváros közönsége a pincehelyiség rendezését, a köoszlopok megrendelését és felállítását, s az ács és kőmíves munkákat saját költségén tétette. Ezért az akadémia köszönetet mondott.

Szintén köszönetet mondott Hofbauer városi kűtmesternek, ki a két lyukat saját ajánlatára ingyen furatta.

A szerek annyira rectificálva vannak már, hogy a delejességi észleletek 1864 jan. elejétől fogva legalább részben rendesen mehetnek.

Ismételve kiemeli a bizottság, hogy az utóbb érintett helyiségben nincs vas, hanem minden fémrész sárga rézből készült s a szerek oly helyen vannak, hol a felállítás szilárd s változhatlan, mi az észleletek értékére nézve lényeges. Az akadémia palotájában a változatosági észleletekre ily alkalmas hely nem lesz található, mert a Dunapart közelsége s a hajók miatt gyakran nagy vastömeg közeledik az épülethez s e változás a delejtükben szabálytalan zavart idézne elő. Aztán azt sem tudni, elég száraz fogna-e lenni az akadémia helyiségében a földalatti helyiség. E körülmény pedig a mágnesek rozsdásodására és a tiszta látásra befolyással van. Budán harmadkori tömött agyag az épület talapja, mely tökéletesen vízhatlan és igen szilárd; míg Pesten laza homok. Pinczébe helyezni azért kell az érintett szereket, mert azok csak földbe állítva vannak kellő nyugalomban, s ezt sem falraakasztás, sem felülről lelógatás által nem érhetni el.

Ez okoknál fogva az akadémiai épület elkészülte után is Budán kell maradnia az akadémia meteorologiai észleldéjének, nem is tekintve azon körülményt, hogy az észleléssel megbízott egyén ott lakik.

Fontos dolognak tartá a bizottság az ország különféle pontjain szintén hozni életbe meteorologiai észleldéket. Ez iránt oly sikerrel tett intézkedéseket a bizottság, hogy legtöbb helyen a szükséges szerekek megvételére ajánlatok tétettek, s a bizottság csak kijelölte a szereket és útasításokat ad. Esőméréseket tenni azonban több helyen óhajtván, kénytelen volt a bizottság esőmérőket kellő számban rendelni meg s azokat az észlelők közt kiosztani. Budán és Pesten kívül esőmérési észlelések a jövő év kezdetétől fogva a Tisza vonalán öt ponton fognak tétetni.

S mind ezen észleletek eredményei kinyomattatván, a földgömbön működő főbb észleldéknek is meg fognak küldetni. E szerint az akadémia működéséről az összes tudományos világ tudomást veend.

Mayer Lambert kéziratai közt a mult évtizedekről becses észleletek találtattak. Ezekre is kiterjeszté a bizottság figyelmét.

— A dec. 28-ki ülésben Rómer Flóris a véleményi, turnicsei, tótlaki és martyinczi régi templomok általa fölfedezett, s archaeologiai és műtörténeti tekintetben egyaránt becses falképeit ismerteté, bemutatván azoknak Storno Ferencz hazánkfia által készített, valóban remekeknek mondható gyönyörű másolatait. Az akadémia köszönetet mondott a derék Stornonak, s elhatározá fölkérni az igazgató tanácsot, hogy az érintett falképek kiadására az archaeologiai bizottság jövő évi költségvetését pótolja.

Ezt követte azon vegyes bizottság jelentése, mely a conservatorok ügyében a nm. m. kir. helytartótanácsnak adandó válasz formulázása végett nem rég kiküldetett.

Ime a bizottsági jelentés tartalma:

„Főlemittetvén a m. akadémia azon határozata, mely szerint saját alapszabályai és eddigi szervezete szerint az akadémia semmiféle hivatalos foglalatosságot nem vállalhat, de másrészt örömmel értvén a nm. m. kir. helytartótanács ezen országos közügy körüli üdvös gondoskodását, benső meggyőződését kénytelen az akadémia abban nyilvánítani, hogy e nagylelkű szándokát és magasztos célját a helytartótanács csak akkor fogja egész kiterjedésében és óhajtott sikerrel elérni, ha, valamint legújabbán a biztosabb, és hazánk állásához méltóbb eredmény tekintetéből a statistikai szakosztályt saját kebeléből felállítani késznek mutatkozott, az archaeológiának vonunkban emelésére egy tekintélyes szakférfi ügyvezetése alatt álló, a magas testület nagytekintetű tagjaiból s a kormány által kinevezendő szakférfiakból archaeologiai külön osztályt (hivatalt, vagy bizottságot) fogna szervezni, mely országos tekintélye és hathatós befolyása által, a honi történelmi műemlékek megismertetése és fentartása ügyét lelkesen felkarolandán.”

„Minden előadandó esetben késznek nyilatkozik, sőt kötelessé

gének tartja az akadémia a tudományos kérdések fejtegetésében és elhatározásában, az említett helytartósági osztálylyal kezét fogva, e közös szent ügyet előmozdítani.“

„Ismételve jelenti ki az akadémia, hogy saját lehető hatásköre között maradván, csak egyedül e módon ajánlhatja föl hazafias közremunkálását, s a helytartótanácsi archaeologiai szakosztály csak ily módoni szervezésétől reményli működésének a lehető legnagyobb áldását is.“

„A conservatorok fontos tisztere kétféle tagokat ajánl az akadémiában, t. i. olyanokat, kik magas egyházi vagy világi állásuknál, hivataluknál fogva ezen közérdekű ügyet leginkább előmozdíthatják; és olyanokat, kik, mint szakférfiak, ismeretesek lévén, eddigi munkásságuk által bebizonyították, hogy az előbbieknél az ország különféle vidékein tanácsuk, összemunkálásuk által a legtöbb segítségükre lehetnek, és az által az egész szervezetnek tulajdonképen és kiválólag munkálkodó tagjai leendenek.“

„Hányat, és kiket kelljen a nm. m. kir. helytartótanácsnak az első osztályból, az egyházi és világi előkelő urakból, s az országos építészeti igazgatóság részéről e tiszteletbeli állomásokra kinevezni, kikben lehessen leginkább bizni, hogy e diszes és országos hálára kötelezendő állomások teendőit hiven, kedvvel, odaadással és illetőleg áldozattal is fogják teljesíteni, azt a helytartótanács maga, bölcs belátása szerint fogja legjobban elhatározhatni.“

„A szaktudós conservatorokra nézve pedig megjegyzi az akadémia, hogy, daczára annak, hogy Magyarországon archaeologiai alapos tudománya által eddig aránylag kevés egyén tüntetné ki magát, s így csak kevesen szerettek érdemet és jogot, hogy archaeologoknak czimetztessek; mégis szükséges, miszerint mind a nagyméltóságu m. kir. helytartótanács kebelében szervezendő szakosztály, mind a hivatalbeli conservatorok is, munkálkodásuk legfontosabb részét a szaktudós conservatorokra bizzák, minthogy ők azok, kik az előleges hivatalos vagy hazafiságos bejelentések után a helyszínére lellátamazás végett lesznek kiküldendők, hogy amott a jelentések helyességét megbírálván, jóváhagyván, kiegészítvén, helyreigazítván, vagy épen elvetvén, a bejelentett műtárgyak stíljét, anyagát és szerkezetét, vagy a lelhelyek fekvését és jelentőségét tudományosan meghatározzák, azokat leírják, lerajzolják, és a kiadásra a szükséges előmunkálatot megtegyék. Hogy a szaktudós conservatorok ilyenmü kiküldései és felvételi munkálatuk csak a helytartósági szakosztály által esetről esetre meghatározandó tiszteletdíj mellett történnek, említeni feleslegesnek tartjuk. Úgy szintén méltányosnak találjuk, azt, hogy ily esetekben a szakconservatorok vasuti és gőzhajói ingyenjegyekkel, valamint előfogati parancsokkal, a magas kormány pártolása mellett, elláttassanak.

„Midőn az akadémia az előadott nézet következtében szakconservatoroknak egyedül szakmájokban tudományosan kimivelt férfiakat ajánl, azok számára általános útasítást készíteni, feleslegesnek tartja.

„Az országban ismert szakértők közt az akadémia honfui kötelességének tartja saját archaeologiai bizottmánya tagjain kívül a következőket ajánlani conservatoroknak :

„1. Benkő Károly pesti építész, ki az apátfalvi templomot, és legközelebb a pécsi templomnak kriptáját fölmérte és lerajzolta.“

„2. Berg Károly győri építész-mérnököt, ki Zala és Nógrád mű- emlékeit, főleg várait, legügyesebben felméré és lerajzoló.“

„3. Botka Tivadart, Kis-Vezekényben, Barsmegyében, ki több archaeologiai czikke által szakavatottságát tanusítja.“

„4. Gr. Eszterházy Jánost Kolozsvárt, ki a közleményekben a kolozsvári székesegyházat és a minoriták templomát közölte.“

„5. Gerster Károly pesti építész, ki Kassán, mint a székesegyház építéste, hosszabb ideig működött. Legújában nagy részben neki köszönhetni a pécsi szentegyházban történt fölfedezéseket.“

„6. Hencz Antal győri építész-mérnököt ki Zala, Győr és Veszprém mű- emlékei felvétele által már eddig is kitünő érdemeket szerzett.“

„7. Ifj. Kubinyi Ferenczet Kőváron, ki az archaeologiai közleményekben közölte a margitszigeti régiségeket, s előkészíti Zólyom megye régiségeinek közlését.“

„8. Lehoczky Tivadart, bereghmegyei főszolgabíró, Munkácson. Ismeretes a „Vasárnapi Újság“-ban közzétett többféle archaeologiai czikkeiről, s a felső magyarországi őskori emlékek és faépítmények ismertetéseiről.“

„9. Lippert Józsefet, magyar születésű bécsi építész. — A „Mittheilungok“-ban megjelent több rendbeli czikkeivel, sz. István keze reliquiárumának tervezésével, és a győri kápolnák stílszerű restaurációjával tanusítja képességét.“

„10. Merklas Wenzel löncsi rajztanítót, ki több szepesi régi építményt szakavatottsággal közölt a bécsi „Mittheilungen der Central Commission“ czimű folyóiratban.“

„11. Reiter Ferencz főmérnököt Budán. — Legújában igen jól vette fel az ó-budai hajógyár-szigeten felfedezett caldariumot, és gyönyörű rajzait az arch. bizottmánynak ajándékozta.“

„12. Storno Ferenczet Sopronban. Ismeretes mint Sopron városa egyik régi templomának szakértő restauratora, továbbá számos, az „Oest. Gewerbsblatt“ czimű folyóiratban megjelent archaeologiai compositiókról, legújában a turnicsai és veleméri templomok falképeit másolá le az arch. bizottság részére.“

„13. Szumrák Pált, Pest városa főmérnökét, ki felvette a sz. Benedek templomot, és annak rajzát az arch. bizottságnak átengedte.“

„14. Torma Károly földbirtokost, Csicsó-Kereszturban. Ismeretes a római feliratokról és a római vallumról írt értekezéseiről.“

„15. Varsányi János mérnököt Pilis-Szántón. 1848-ban

lerajzolta a fehérvári régiségeket, és más számos rajza a Magyarország és Erdély képekben“ című folyóiratban jelent meg.“

„16. Weber Antal pesti építész, ki az ország vidékein épített több rendbeli stylszerű paloták tervezéséről ismeretes.“

„Azon kérdésre, mily helyeken, illető területekre nézve lennének a conservatorok felállítandók? Kénytelen az akadémia a szakfelelősök mostani kedvezőtlen aránya mellett azt javasolni, hogy eleve — míg az archaeologiai geographia alapos adatokra nincsen fektetve — minél több helyre neveztesse ki a tudomány- és műbarátok conservatoroknak; az általános áttekintés befejezte után pedig maga a helytartótanácsi szakosztály fogja ezen fontos ügyet legelőször elintézhetni.“

„Magától értetik, hogy a nevezettek kivül szabadságban áll, sőt honfias kötelesség, hogy a lelkes mű- és tudománybarátok minden előadandó esetet a nagyméltóságu m. kir. helytartótanács által kinevezendő legközelebbi conservatoroknak bejelentsek, vagy a szükséges előmunkálásra elég erővel, hivatással, tudomány- és befolyással bírván, közremunkálásra ajánlkozzanak; fáradságuk eredményeit bírálat, illetőleg elfogadás és jutalmazás végett beküldjék, tanítás, felvilágosítás, rábeszélés által a művek jó karban tartását elősegítsék, időviszonyok vagy tudatlanság és pajkosság általi szántszándékos romlásukat gátolni iparkodjanak.“

„A mi a részletes útmutatásokat illeti, az ezen kormányzék kebelében felállítandó szakosztály szaktudós vezetőjének, a ki Franciaországban „Inspecteur général des monuments historiques“ ezim alatt ismeretes, teendői közé tartoznak: gondoskodni arról, hogy a hivatalbeli conservatorok számára, az archaeologiai káté és kézikönyv mielőbb készíttessék el; ő veszi át a m. kir. helytartótanácsához érkezett előleges jelentéseket; ő készítené és terjesztené a helytartótanács elé az évi programot és budgetet; ő gondoskodnék hiteles adatok nyomán készíttendő archaeologiai geographiáról; ő utazná be hivatalosan archaeologiai szempontból hazánkat, és a helytartótanács nevében fogná a hatóságokat felszólítani, hogy a conservatorok számára egyházi, vagy világi megyéik, valamint a városok legjobb térképeit, és pedig minél számosabb példányban, küldjék be, hogy azon térképekre külön-külön az őskori, római, ó-keresztény, bizanci, római és császári, török és renaissance-kori építményeket, vagy egyéb mű-emlékeket be lehessen jegyezni; iparkodnék a szakosztálylyal oda működni, hogy az országos építészeti igazgatóság magát az archaeologia érdekében a vasutak, csatornák s egyéb közmunkálatok igazgatóival érintkezésbe tegye, és e módon értésére jött fölfedezésekről a szakhoz a jelentéseket beküldje; az így általánosan beérkezett hivatalos adatok nyomán ő jelölne ki — ha tetszenék, az akadémia archaeologiai bizottságának is megkérdezésével — a fenntartásra és javításra méltó műemlékeket; ő rendelkeznék arról, hogy a javítási czélból készített előtervek megvizsgáltassanak, és készíttetné, a hogy szükségesnek látszik,

az újakat is; az ő keze alatt lenne az archaeologiai levél-, könyvtár és építészeti anyaggyűjtemény; végre ő készítené, a szakosztályllyal egyetértve, a nemzeti emlékek fentartása érdekében szükséges, és a jövő országgyűlésnek benyújtandó kisajátítási törvényjavaslatot “

„A hivatalos conservatorok teendői: “

„1. Meghagyják alárendeltjeiknek, hogy a nekik megküldendő archaeologiai káté és kézikönyv útmutatása szerint, községükben vagy hivatalos járásukban létező vagy egybeült találatott régi építményeket és műdarabokat, a szétküldendő rovatos mintába beírják; egyes rovatait minél teljesebben betöltsék, és az nekik mielőbb beküldjék. “

„2. Alárendelt hivatalnokait oda útasítsák: hogy ha valamely fenntartandó régi építmény javítása tervezetnék, a javítás részletes tervezetét megszerezvén, velők közöljék; egyszersmind igyekezzenek minden erőszakoskodás színe elkerülésével a hazafiság, műbecs, támadó kár és származható dicsőség érveivel oda vinni a tulajdonosokat, hogy addig, míg nekik a tervezet fölötti végső vélemény, vagy nmlgu m. kir. helytartótanácsi útasítás kézbesítettik, a műtárgy vagy emlék másítása felfüggesztését kötelelességüknek tartsák. “

„3. Az első pontban érintett jelentéseket, valamint a 2-ik pontban felhozott tervezeteket, a nmlgu m. kir. helytartótanácsi szakosztályllyal közlendik, hogy így a műemlékek statisztikai és geographiai minőségét és hollétét tudja, a figyelemre méltókat kijelölhesse, az archaeologiai geographiát készíthesse, és a stylelles javításokat célszerű eszközök által gátolhassa. “

„4. Kivánatos, hogy a régi építmények különféle anyagából a nmlgu m. kir. helytartótanácsához minták küldessenek, hogy ekkép oly gyűjtemény jöhessen létre, melyből a hazánkban hajdan használt különböző építészeti anyagokat megismerni, s ha azok közt olyanok is találatnának, melyek czélszerűségök daczára ismeretlenek, azokat felkeresni és használatba venni, nem különben, hogy a régi, nem ritkán igen alkalmas építészeti anyagnak készítési módjával újra megbarátkozni, végre, hogy a régi szerkezeti (constructive) alapelveket tanulmányozni, s azokat, ha czélszerűek, újra alkalmazni lehessen. “

„5. Kivánatos hogy egyuttal az ugynevezett régi t e k t o n i k a i vagy i s i n g ó művek minők a kelyhek, miseruhák, templomszerek, harangok és más egyházi szerek; továbbá fegyverek, érmek, házi készletek és butorok, ha ilyenek léteznek, és művészeti vagy történeti beccsel bírnak, feljegyeztessenek, s a másik, szintén szétküldendő rovatos mintába fölvétessenek. “

„6. Arra fognak törekedni, hogy vidékükön az archaeologiai érdekek felkeltése, s az országos munkálkodás könnyebb fogantatása tekintetéből — „v i d é k i a r c h a e o l o g i a i b i z o t t s á g o k “ alakuljanak. “

„A költségeket illetőleg pedig következő az akadémia véleménye: ajánltassék “

évenként útazásokra	2000 forint
„ ásatásokra	2000 „
„ felmérésekre	2000 „
„ lerajzolásokra	2000 „
„ kiadványokra	4000 „

egyszer mindenkorra pedig: archaeologiai káté és kézikönyv legalább 3000 példánybani kiadására 5000 forint.”

1864 január—márczius.

— Január 4-kén, a nyelv- és széptudom. osztály ülésében BUDENZ JÓZSEF I. tag a magyar „el” ígékötőről értekezett.

— Jan. 11-én a philos. törv. és történettud. osztályoknak volt ülése. SZILÁGYI SÁNDOR lev. tag „Báthory Gábor erdélyi fejedelemiségét” tárgyazó kor- és életrajzát ismerteté a jegyző. Egész terjedelmében közli folyóiratunk. Ugyanekkor GREGUSS AGOST R. tag ily című értekezést olvasa fel „Baco védelme Böhmertől Liebig ellen.” Azóta megjelent az Értesítőben.

— Jan. 25-én a mathem. és természettud. osztályok ülésében, nagy érdekű értekezést hallottunk WENINGER VINCZE lev. tagtól, — előadást mely a politikai arithmetika egy nevezetes részével, a kölcsönüggyel foglalkozik matematikai szempontból, oly tüzetesen, minőt eddig a politikai számtan kézikönyveiben hasztalan kerestünk volna, magát a tudományt is tovább fejlesztve, előbbre vive. Mindenekelőtt a törlesztési tervek készítéséről szól értekező; aztán a kölcsönajánlatok megbírálásáról és egybehasonlításáról. Majd a kölcsön megkötése után előforduló számításokra megy által, minők: a tartozás meghatározása a törlesztési időszak bármely percében; törlesztési tervek változása a törlesztési időszak folytában, vagyis átmenet egy rendszerről a másikra; azon előnyök és hátrányok megbírálása, melyek valamely kölcsönügyi tervezetben rejlenek. A magán kölcsönök mellett különös figyelemre méltatja értekező úr az államkölcsönöket is. Miután pedig a kölcsönügy matematikai viszonyaitól függ annak kezelése és könyvezése: kifejti értekező, mily összefüggés van a számtani eredmény és annak evidentiában tarthatása között, s mely rendszer mutatkozik legelőnyösnek. Mindezekben pedig nem ismert dolgokat ismétel a szerző, hanem a már tudva lévő képleteket egyszerűen megemlítvén, maga több új képletet állít fel. Így a lotteria-kölcsönöknél. A ki — úgy mond szerző — valaha foglalkozott lotteria készítésével, tudni fogja, hogy heteket igényel a díjak beosztása s a kölcsön törlesztésének elrendezése; szerzőnk képletei órákra reducálják e munkát. S míg a lotteria kölcsönök eddigi terveiben a szabályosság a törlesztésben hiányzik, mert csak próbálgatás által készítettettek volt azok: az értekező által kifejtett képlet szerint bármely kívánathoz lehet alkalmazni most már a tervet, mely egyuttal a legszebb szabályosságot fogja mutatni.

Nem lehet czélja e rövid czikknek, kimerítő ismertetését adni a nagyterjedelmű, s e mellett igen tartalmas értekezésnek. A mi főadatunk csak a szakférfiak figyelmét felhívni a becses műre, mely

— a mint szakértők mondják, — nemcsak irodalmunkban pótol hiányt, hanem általában becses adalékkal járul a politikai számtan világirodalmához. Itt csak egy pár megjegyzést kapunk ki az előadásból.

A különböző értékpapírok árjelöléséről szólván értekező, kiemelte, hogy az európai börzén két rendszert látunk e részben képviselve; u. m. az ár jelölését a papír tőkébeni értékére nézve, melyet Európa keleti részén követnek, s azt a rendszert, mely szerint a kitett árban nemcsak a tőke, hanem a szelvény értéke is bennfoglaltatik. Az első rendszer előnye, hogy az árfolyam egy tekintetre mutatja, hány $\frac{1}{100}$ -kal kelt el valamely értékpapír a névértéken alul vagy felül. A második rendszer szerinti árnál ezt közvetlen nem tudjuk, mert az árfolyamban az árjelölés napjáig lejárt kamatok is bennfoglaltatnak. E második módot használják nyugati Európa börzéin, mint Londonban, Brüsszelben, Párisban, Turinban és Észak-Amerikában. E rendszer a gyakorlati életre, kivált a banküzletekben, nagy előnnyel bír. Először, mert értékpapírok vételénél vagy eladásánál az árfolyammal a papír névértékét szorozva, a papírnak az napi értékét bírjuk, s elmarad minden külön számítás. Maga ez az előny is kívánatossá tette volna, hogy a bécsi börze három év előtti reorganisatiójakor a nyugati országokban divatos árjelölés behozassék, s hogy a pesti börze is alapsabályaiba foglalja. Továbbá e rendszer minden üzletben, mely értékpapírokkal bír, az évi mérlegkészítésnél megkimél sok időt és munkát, melyet a kamatok számítása igényelne. Végre e rendszer szerint a bankár a kémleti számolatokat a legrövidebb idő alatt képes végrehajtani.

A kölcsönök megbirálásáról szólván, megemlíti értekező, mily hibás eljárás, hogy e megbirálásnál egyedül az árfolyamot és évi százalékot veszik számításba. Ez eljárás csak ott engedhető meg, a hol a törlesztés elmarad, mert különben az említett három tényezéből határozzuk meg matematikai úton a kamatozási százalékot. — Értekező elmondja, miként könnyíthetni meg e kiszámítást. — S például a bécsi bank és a Magyar Földhitelintézet zálogleveleit veszi. Az eredmény azt mutatja, hogy alacsonyabb árfolyam mellett is olcsóbb a magyar intézet kölcsöne a bécsi bankénál. Ugyanis:

6.5 $\frac{1}{100}$ százalékbba kerül a kölcsön, ha 94.960-on kel a magyar, s 96.599-en a bécsi záloglevél.

7.0 százalékbba kerül a kölcsön, ha 89.853-on kel a magyar, s 91.606-on a bécsi záloglevél.

7.1 százalékbba kerül a kölcsön, ha 88.883-on kel a magyar, s 90.658-on a bécsi záloglevél.

7.2 százalékbba kerül a kölcsön, ha 87.935-ön kel a magyar, s 89.726-on a bécsi záloglevél.

7.3 százalékbba kerül a kölcsön, ha 86.998-on kel a magyar, s 88.808-on a bécsi záloglevél.

7.4 százalékbba kerül a kölcsön, ha 86.081-en kel a magyar, s 86.905-ön a bécsi záloglevél.

7.5 százalékba kerül a kölcsön, ha 85.185-ön kel a magyar, s 87.015-ön a bécsi záloglevél.

Midőn értekezését írta szerző, a magyar záloglevelek árfolyama $89\frac{3}{4}$ —90 volt, mi által a kölcsön $7\frac{0}{10}$ -ba került annak, a ki ily záloglevelekben kapta a kölcsönt. Ugyanekkor a bécsi bank záloglevelei 84.50 árfolyammal keltek, holott legalább 91.606-on kellett volna lenniök, hogy egy árba jöjjön a kölcsön mindkét intézetnél. A különbség

$$\begin{array}{r} 91,606 \\ 84,50 \\ \hline 7,106 \end{array}$$

a 91.606 forint után $7.7\frac{0}{10}$ -ot tesz, a mit úgy kell értelmezni, hogy a ki 107.7 forint kölcsönt vesz a magyar földhitelintézet zálogleveleiben, oly terhet vállal, mint a ki a bécsi banknál 100 fnyi záloglevél-kölcsönt kap. — Ha ezen $7.7\frac{0}{10}$ -ból levonjuk az $1\frac{0}{10}$ -kot, melyet igazgatósági költségekre fizet az adós, a m. földhitelintézetnél még mindig $4\frac{0}{10}$ előny mutatkozik az érintett árfolyam mellett.

Egyike a legérdekesebb fejezeteknek értekező előadásában az, a mely a sorsjegy-kölcsönről szól. Mellőzzük a számításokat, csak néhány észrevételt emelünk ki ez érdekes fejezetből. Szerző az 1860-ki osztrák sorsjegy-kölcsönt veszi fel számításában például, s kimutatja, hogy a papirok beváltására és a nyereménydíjak kifizetésére eleinte (1886-ig) az egy milliót csak lassan-lassan meghaladó öszletek igényeltetnek. 1886-ban már két millió, 1900-ban 3 millió, 1907-ben 4 millió, 1913-ban 5 millió, 1916-ban 6 millió, és így a nagy teher a későbbi budgetekben fog mutatkozni. Annál inkább figyelmet érdemlő körülmény, mert az 1839-iki sorsjegy-kölcsön után 1836-tól kezdve szintén nagy díjtételek fizetendők, úgy, hogy a kölcsönre 1876-tól fogva három éven át közel 9 millió kell évenként. Ehhez járulnak még az 1854-ki kölcsön díjtételei, melyek 1886-ban már $1\frac{1}{2}$ milliót, 1900-ik év vége felé pedig már közel $2\frac{1}{2}$ millió forintot tesznek, úgy hogy ez évszázad végével az ausztriai sorsjegy-kölcsönök díjai és beváltási összegei jelentékeny tételt képezendnek az állambudgetben.

Értekező általában elvileg nem helyesli az oly kölcsöntervezetet, mely a következő nemzedékre rója azon kölcsön legnagyobb terhét, a melynek hasznát egyedül a jelen nemzedék huzza, s a mely kölcsön visszahatása csak szenvedőleges. Csupán az „après moi le deluge“ elv uralma mellett juthat az ily terv tulnyomólag érvényre. Törlesztendő kölcsönt csak az vehet fel okszerűleg, a ki annak hasznából oly jövedelmi forrásra akad, mely a törlesztést lehetővé teszi, vagy a törlesztésre kívánt összeget képes lesz megtakarítani. Nem helyeselhetők, ha kölcsönök minden hasznát hajtó alkalmazás nélkül vétetnek fel, azok törlesztését pedig a későbbi nemzedékre róják. Legigazságosabb törlesztési terv az, a mely által évenként egyenlő terheket visel az adós, s maga megkezdi a törlesztést. Kölcsönök, melyeknek törlesztése másokra nehezül, új kölcsönöket vonnak maguk után, s állandó adóssá-

gokká válnak. Ezért mellőzik Európa nyugati részén a kölcsönök e nemét, s az államkölcsönöknél az évjáradék-rendszer talál alkalmazást. Ha itt-ott Németországban lotteria-kölcsönök is fordulnak elő, azokat beruházásokra használják, a tervezetek pedig olyanok, hogy a terhek kevésbé kirívó arányban nehezülnek a későbbi évekre, a mint ezt már oly magán-kölcsönöknél is láthatni, a melyek kezelése részvénytársulatokra van bízva, minő p. o. a bécsi Creditanstalt sorsjegy-kölcsöne, a mely után az évi teher a törlesztés végéig közel egyenlő, s inkább fogy, mint növekszik.

A kölcsöntervezet készítésére, mond ismét más helyen értekező, nagy befolyással van a kiadónak hitele, mert ha a hitel teljes, a törlesztést hosszabb időszakra is ki lehet terjeszteni. Ez igazság Ausztria pénzviszonyaiban is mutatkozik, mely évjáradékos kölcsönök helyett mindinkább rövidebb időszakban törlesztendő kölcsönöket kénytelen fölvenni (mint p. o. az adókölsön), mely már az államkölcsönök rendes formájától teljesen eltért, s a mely más tekintetben is kifogás alá esik. Ugyanis, ha azon kölcsön fölvételét a be nem folyt adó okozá, akkor azt csak lebegő tartozás gyanánt kellett volna kezelni, s legfeljebb egy év lejáratával törleszteni, mely idő alatt a hátralékok valóssággal behajtattak, nem pedig több évre kiterjeszteni a törlesztést, mert ez által a kölcsön, mint az évi bevétel szerepelve, az állandó deficit lerovására fordítottat, s a következő néhány év deficitének növelésére tetemes befolyást nyert. Ily kölcsönök által a hitelt is csökkenteni az állam, mert a következő kölcsönök, ha ezek kedvezőbb törlesztési tervvel nem bírnak, azokat a szokottnál és várhatónál alantabb árfolyammal kénytelen az állam kiadni.

Befolyással van továbbá a kölcsön tervezésére a kölcsön célja. A legkedvezőbb tervezettel ellátott államkölcsön, mely az évi mérleg rendes deficitének kiegyenlítésére szolgál, nehezebben kap vevőt, mint kevésbé előnyös tervezettel ellátott kölcsön, mely rendkívüli esetek által okozott kiadásokra fordíttatik.

A törlesztési tervek átalakításánál, értekező szerint, azon szabály követendő, hogy a módosítandó tervezet szerint még fennlévő tartozást kipuhatoljuk, s e tartozást mint ujonnan törlesztendő összeget tekintjük. E szerint kell eljárnia a M. Földhitelintézetnek is, ha alapszabálya 94. §. értelmében az adós azon kedvezményben lesz részesítendő, hogy fennmaradt tartozását újabb 34¹/₂ évi törlesztésre terjeszthesse ki. Ily kölcsöntörlesztés változtatásakor, mond szerző, azon záloglevelek közül, melyek azon évben keltek, mikor a kérdésben lévő eredeti kölcsön kiadatott, annyi érték beváltandó, a mennyi az illető kölcsön után az adósnak fennmaradt tartozása, mely ujított törlesztés alá hozatik. A régiebb záloglevelek beváltása után ugyanannyi új, és a következő 34¹/₂ évre szóló záloglevél lesz kiadandó, s az ezek kiadása alkalmával származható árkeleti különbségeket természetesen az adósnak kell viselnie, a kinek előnyére meghosszabbított a törlesztés határideje.

Kölesönök átalakításának, jegyzi meg végül értekező, ott, a hol annyi különféle névértékű, kamatlábu, pénznemű, fizetési idejű, törlesztési szabályzat stb. kölesönök vannak, mint p. o. Austriában — hol a 70-nél több állampapír ismerete egész studium — az államadóságot rendezése alig létesíthető másképp, mint ha a kamatozó összes papírok egynemű évjáradékos papirokká változtattnak.

De legyen elég ennyi e helyütt a jeles értekezésből. A szakembert a munkára magára útasítjuk, melyhez több, nagy gonddal kidolgozott törlesztési szabályzat és táblázatok mellékelvék, oly számítások könnyítésére, melyek előleges kamatozást föltételeznek.

Ugyanez ülésben Pólya József r. tag tartott még előadást, Hooibrenknek a gabonafélék mesterséges termékenyítésére vonatkozó eljárását bírálván, mely Franciaországban most van vizsgálat alatt. A termékenyítés részint a virágzó gabona himporának mesterséges átszállítása útján történék. — Három munkás a vetéstábla fölött kötelet feszít ki és huz végig, melyről egész szélétében mézzel gyöngén megnedvesített gyapju czafrangok lógnak le a virágzó kalászhoz, s ezek viszik át a himport egyik növényről a másikra. Dr. Pólya nem hiszi, hogy a hengerezésnek nagyobb hatása volna a termékenyítésre, mint bármely földmívelési műtétnek; a czafrangokat pedig igen durva eszköznek mondja a természet (vagy a kertész-cset) bánásmódjához képest, a növény himpora átszállításában.

— Febr. 1-én — a philos., törv. és történettud. osztályok ülésében — Greguss Ágost, rendes tag Emericz Gyula ily című értekezéséből olvasott fel részleteket: „A dialecticai módszer.” Értekező ez értekezésében a következő eredményre jut:

- „A dialectica nem bizonyította be alapfeltételét.
- „A dialectica alapfeltétele be nem bizonyítható.
- „A tiszta lét érvénytelen, nem feltétlen gondolat.
- „A dialectica mindjárt kezdetben tapasztalásra szorul.
- „Az ellentét a tapasztalásban veszi eredetét.
- „Az egység közöséges logikai azonosság.
- „A dialectica művelete pusztá tények felsorolásában áll.
- „A végtelenbe haladás kétséget kizáró meggyőződést nem állapíthat meg.

„A dialectica határtalan önkény módszere.

„A dialectica elmulasztotta a dolgok genetici felfogásához való viszonyát tisztába hozni.

- „A dialectica a gondolkozás törvényei ellen vét.
- „A dialectica nem részesít az igazság jótéteményeiben.
- „A dialectica nem tárgyias, hanem egyéni módszer.
- „A dialectica képzelt légvárnak, nem a valóságnak alaprajza. Fogalmaival játszván, a valóságot észre sem veszi, s így nem bölcsészeti rendszer.

„Értekező bírálata csak a Hegel-féle dialecticát illeti. Elvben nem ellene a dialecticának.”

„Egyedül a történelmi módszer érvényes és kötelező; a józan, őszinte dialectica érvényes, de nem kötelező, a hegel-féle dialectica se nem érvényes, se nem kötelező.“

Meglátjuk, mit mondanak az értekezéshez Greguss és Horváth Czirill r. tagok, kiknek bírálata véget kiadatott.

Második előadás volt Nagy Márton lev. tagé, ki a nevelés (szerinte a nevelészet!?) történeteit folytatva, ezuttal a görögök neveléséről értekezett.

Tutkó József, Kassa városa történetirója, levélben jelenti, hogy a kassai levéltárban rátalált az eddig ismeretlen kassai első nagy pecsétre 1245-ből. Közli annak ismertetését, közli Klimkovits Béla kassai realiskolai rajztanár által készült rajzát, s önmaga készítette gypsznyomatát. Kassát, mond többek közt mellékelt értekezésében Tutkó, azon német gyarmatosok népesíték, kik II. Géza alatt hazánkba bejöttek. Imre király idejében, 1196-ban, már királyi „villa.“ A tatárpusztítás ellen királyi helységeket árkokkal és sánczokkal vették körül a kassaiak. Itt talált menhelyet, a sajói ütközet után, 1241-ben IV. Béla, Cserhát vidékén keresztül menekülvén. Ő, Dalmatiából visszatérve, menhelyét szabad királyi várossá emelte, s új német lakosokkal népesíté, főleg Thüringiából, hol huga, Erzsébet, Lajos hercegnél volt férjénél. A kassaiak azzal örökitették Béla adományát, hogy első polgári nagy pecsétjökbe fejedelmök huga (az 1235-ben szentté avatott) Erzsébet képét, azon jelenetben, mikor a szegényeknek alamizsnát oszt, ily körirattal: „St. Elisabeth Sigillum Civium de Cassa“ vésették ki. Ezenkívül az elődeik által épített sz. Mihály egyház szomszédságában egy csúcsíves (gót) stílusú egyház alapját vetették meg, mely sz. Erzsébet tiszteletére 1235 táján szenteltetett föl. Tutkó a kassai sz. Mihály és sz. Erzsébet egyházak történeteit, a városi titkos okmánytárból nyert adatok nyomán, külön írja meg. Ezuttal a pecsétre szorítkozik. Sz. Erzsébet e pecséten gót stílusú oltáron áll, ékitett fölül s hölgymenyéttel bélielt felöltönyben. Ennek gallérja elül két csattal van összekapcsolva. Bal kezével öléhez támasztja azon pénzes zsacsokót, melyből jobbajával a szegényeknek alamizsnát osztogat. Az oltár bätterében csillagos ég. A gót oltárt jobb és bal felől tornyok takarják. E tornyokban két kis oltár van, melyeken kiterjesztett szárnyu angyalkák harangoznak. A paizsnak a tornyokon túl eső részét, valamint a főoltár fölötti mezejét is, lombos diszitmények ékitik. Magát a paizst, melynek átmérője két jó hüvelyknyi, ily körirat egészíti ki: „St. Elisabeth Sigillum Civium de Cassa.“ A körirat betűi olyanok, minők a XIII-ik században országos és királyi pecséteken divatoztak. E pecsétre már egy 1290-ből fennmaradt okmányon rá lehet ismerni. A XIV. század elejéről is vannak e nagy pecsétnek lenyomatai, de nagyon megrongáltak. Értekező egy 1378-ki okiratról, hol függő pecsétkép alkalmaztatott, rajzolta le. Ez okirat záradékában ily kitétel van: „Sigillum uostrum Cassense majus.“ Jele, hogy a kassaiak kis pecséttel is éltek, de

ennek lenyomatai most már gyérek. Nagy Lajos 1369-ben a városnak czimert adományozott. E czimer paizsa két mezőre oszlik : a felső kék udvarban vizirányosan három sárga (arany) lilium; az alsó vörös mezőt, mely a felsőnél hosszabb, szélel négy fehér (ezüst) szelemen futja meg. — Ily czimeres pecsét lenyomatai gyérek, értekező csak két gyűrűpecsét lenyomatot talált. Jele, hogy a polgárok régi pecsétüket a nagy Lajos adományozta czimeren túl is használták. Így egy 1405-ki kötelezvényen. Zsigmond király megint új czimert adományoz Kassának. Ennek paizsa két mezőre oszlik : a felső kékben három arany lilium, az alsó veresben négy ezüst szelemen. A paizst, vörös mezben, kiterjesztett és égszínű szárnyu angyal tartja, fején arany füzérrel, melyből homloka fölött kis arany kereszt emelkedik. — Az angyal mellén arany szalag. A paizs takarója jobbról balról fű-zöld. V. László 1453-ban az angyal vörös mezét fehérre változtatta, s két szárnyát zöldre és hamuszínre, s apró fekete kereszteteket tettetett az arany mellszalagba. A paizsra pedig grófi koronát tettetett, zöld, vörös és sárga ékkövekkel. A foszlány jobbról balról sárga volt. II. Ulászló pedig 1502-ben saját és neje, Anna, családi czimerének jelvényeivel öregbítette a városi czimert. Ennek paizsa 3 mezőre oszlik : a felső kékben három arany lilium, a közép vörösben négy szelemen : a Duna, Tisza, Dráva, Száva; ugyanazon mező közepén, a nevezett folyók közt, koronás félsas, tátott csőrrel áll; az alsó mező jó széles, vörös, és közben négy helyen arany kockás, a felső jobb szögből harántosan vonuló gerenda által két részre osztva. E vonalon felül, kék udvarban arany lilium, azon alul kék mezőben két arany lilium van, Anna királyné czimeréből. A paizst ibolya-színű, s közben aranyos mezbe öltözött és félig kiterjesztett, égszínű szárnyu angyal tartja két kézzel, fején füzérkével, homloka fölött arany kereszttel. A paizson kétfelől egy-egy sisak : azon párbaj jelvényei, melyek Jaksics Demeter 1491. februárban Kassa falai alatt, a királyi sátorok előtt vívott, tatár ellenével. A mindkét sisakon nyugvó arany koronákból kéksárga szárnyak emelkednek. Ezek közepében egy-egy arany lilium. A paizs foszlánya jobbról balról zöld-vörös. Ez az a czimer, melyet a város maig is használ pecsétében. Régibb időkben a czimer a körirat nélkül használtatott. A múlt és jelen században körirattal látták el. A városi czimeres pecsét 1848-ban magyar köriratot nyert : „Sz. kir. Kassa város pecsétje.” E körirat a mostani pecséten is meghagyatott, a mondott évszám helyett 1861. vétetvén.

Az akadémia köszönettel fogadta Tutkó ur küldeményeit, a pecsét-rajzokat, lenyomatokat, az okmánynyal és értekezéssel; s mind ezt általtette a történeti bizottsághoz.

Szintén köszönettel fogadtattak azok az iratok, melyeket Mocsáry Antal ur (II. Rákóczy korából) és Balássy Ferencz fel-némethi plébános ur (a Rákóczy-forradalom idejéből) küldöttek be. Különösen érdekesek az utóbb érintett okiratok. — Az egyik okirat IX. Kelemen pápának 1709. kisasszony hava 17-ik napján kelt, s Keresztély Au-

gusz bibornok esztergami érsekhez és primáshoz intézett brevéje, melyben komolyan inti a magyar papságot, hogy hagyják el a pártosokat, mert különben minden méltóságaiktól és javadalmaiktól megfosztatnak, s a primást a makacsok elleni törvényes eljárásra, és e büntetések végrehajtására fölhatalmazza. Egy másik okirat a nevezett bibornok-primás ugyanazon évben kelt nyílt levele, melyben az érintett brevét kihirdette, s a forradalmi párthoz tartozó vagy szító egyháziakat maga elé idézte. Egy harmadik, ugyancsak 1709. decemb. 18-kán kelt okirat pedig névszerint elősorolja a clerus azon főbb tagjait, kik forradalmi részvétellel vádolva voltak, s a kitűzött határidő alatt meg nem jelenvén, elmarasztaltattak, s közli az elmarasztaló ítéletet. Végrehajtatott-e valóban az ítélet, annak semmi nyoma ez iratokban. — Annyi bizonyos — mond az okiratok tisztelt közlője — hogy Telekesy István, egri püspök, ügyét Rómába, a pápa elé feljebbezvén, s ott magát s káptalanját igazolván, fölmentetett.

Még egy érdekes tárgy.

Báró Prokesch-Osten, austriai internuncius a portánál, s akademiánk külső tagja, Konstantinápolyban, f. é. január 20-kán kelt levelében tudatja, hogy sikerült elkészíttetnie jegyzékét a serail-könyvtárban még meglevő azon kéziratoknak, melyek egykor a nagy Corvin Mátyás királyéi voltak. Teljes biztossággal mondhatjuk ezt 14-ről, melyek pergamene irvák, szép kezdőbetűkkel, s egyen kívül (mely hórbe van kötve) különböző színű selyembe kötvék, magyar czímerekkel, az országéval és Corvin Mátyás hollójával. Még 9 más kézitról véli a tisztelt levélíró, hogy ugyancsak Mátyás könyvtárából valók. S a levélhez van mellékelve mind a 23 kézirat jegyzéke, francia nyelven, mely mindenik kézirat czímét s külső leírását közli, némely, a kéziratok belsejére vonatkozó jegyzetekkel. Nehány szent atya és római remekírók, vagy görög írók latin fordításai. Sz. Agoston (De Civitate Dei), Eusebius, fordítva Hieronymustól, Eusebius : De Praeparatione Rhetorica Trapezontii, Plauti Comoediae, Panegiryci ad diversos Imperatores, Polybius, latinra fordítva Perotti által, Scriptorum historiae Augustae; C. Nepos és Aurelius Victor, Silius Italicus, Theophrastus (Theodorus Gazae Thessalonicensis latin fordítása), Caesar Commentárjai, Svetonius, Taciti Fragmenta (melyben a variánsoknak lehet némi becsé), Tertullianus adversus Marcionem (Septimius Florentinus latin fordítása). A kétes kéziratok közül, melyekről nem tudni valóban, Corvinák-e, kiemeljük : Cicero de amicitia et de senectute; grammatikai szadályok versben, prózai magyarázattal; négy kézirat, melyek egykor Sforza Ferencz birtokában voltak : Concurezio Gábor Mythológiája, Script. Hist. Aug., Vitruvius és Candi-dus, Festus Pompejus; továbbá egy latin biblia a XIII. századból. Clemens itinerarium, prédikációja és Sz. Péter halála Rufin latin fordítása szerint; Q. Curtius. A fentközlött könyvek közül többen vandal kezek nyomai látszanak. Majd a szép kezdőbetűket, rajzokat, majd a czímet és selymet vágták le késsel. Legszebben conservált mű

Polybius, mely, jegyzékünk készítőjének véleménye szerint, Ibrahimé volt, a híres görög renegaté és nagy vezéré, ki oly gyászos véget ért. Vörös betűkkel van beleírva e könyvbe: „Possessor huius libri Ibrahim Maczar donatus a Caesarea Majestate anno post adventum Mahometi 966 (= 1558 vagy 1559).“ Mindamellett, hogy a nagyvezér 1536-ban végeztetett ki, nem áll el jegyzékünk készítője véleményétől, s a nevezett nagyvezér sorsára vonatkozóan tartja a következő verset, melyet más kéz irt be a tulajdonos nevét tanúsító idézett sorok alá:

Omnia sunt homini terui pendentia filo

Et subito casu quae valuere finit.

Az akadémia fent tisztelt külső tagjának köszönetet mondott a nagy király könyvtára maradványai körül tett nyomozásaiért, s a kéziratok ismertető jegyzéke szíves közléseért. A levél és jegyzék az archeologiai bizottsághoz tétettek által.

Az akadémia febr. 8-ki nyelv- és széptudományi üléséber HUNFALVY PÁL r. tag az éjszaki, főleg az áltaji népek mythológiája egy érdekes tárgyról, a medvetiszteletről értekezett. Különösen előadta a finn és a vogul hitregéket a medve isteni eredetéről; az utóbbit — a vogult — Reguly hagyományai után. Érdekes a medvevadászat s a megölt medve fölött tartott tor, s az ez alkalommal mondani szokott naiv énekek. Hogy akarják elhitetni a medvével, hogy nem ők — a vadászok — ejtették el stb. Ugy hiszszük, ez értekezés is egy tövedéke lesz a Vogul népről kiadandó nagy műnek, mely a világ-irodalomban, nyelvtani és ethnographiai tekintetben, egyaránt nagy hézagot fog pótolni.

A febr. 15-ki ülésben a philos., törvény- és történettudományi osztályok ültek össze. Kallós Lajos lev. tag székfoglaló értekezése olvastatott fel: „A törvények tiszteletéről.“ Avult kiindulási pont, rég elcsépelt eszmék, iskolás modor. Ugyanez ülésben a titoknak egy nagybecsű ajándékot mutatott be gr. Szirmay József ur részéről, egy igen becses levélgyűjteményt a XVII-ik századból (1640 — 1650) Többnyire magyar nyelven irt fogalmazások és másolatok, mint jelentő titoknak — e részben a legnagyobb tekintély — véli, jobbadán Vitnyédi Istvántól, ki a protestans liga feje, s a Wesselényi-féle összeesküvés mozgató lelke volt. Az akadémia nagy köszönettel fogadta a nagyérdékű gyűjteményt.

Febr. 22-kén a math. és természettudományok ülésében THAN KÁROLY lev. tag a szabályellenes térfogatu összetett gőzokről értekezett. Legjelesebb chemikusunk másfélórai — nem felolvasását, hanem szóbeli előadását a legnagyobb figyelemmel kísérte az akadémia. A természettudományi osztály e kitünő tagjának ugyanis előadása oly tiszta, oly világos, hogy a szakembereken kívül a tudomány egyszerű kedvelőit is érdekelni tudja.

De lássuk értekező nagyérdékű előadásának rövid tartalmát.

Saját, elmésen kigondolt, s nagy pontossággal végrehajtott

kísérletei alapján megmutatá Than, hogy a szabályellenes térfogatu összetett gőzök, mint Kopp már régebben kimondotta, csupán azért térnek el az általános térfogati törvénytől, mert térfogatuk csak lát-szólagos, s nem a bomlatlan gőzé, hanem a közelebbi alkatrészekre szétbomlott gőzök térfogatának összege; mi abból is következik, hogy szabályellenes térfogatuk akkora, mint a különvált alkatrészek térfogatainak összege. Így például a szalmiak gőzének térfogata, a gőzében különválva bennfoglalt sósav és ammoniak térfogatainak összege.

Ily szabályellenes térfogatu gőzök a szalmiakon kívül néhány ammonium-vegyület, az ötös chlorphosphor és a kénsavhydrat, melyekre nézve közvetlenül bebizonyítani, hogy gőzük el van bomlva, azért nem lehetséges, mivel kihülés után a különvált alkatrészek ismét az eredeti vegyületté egyesülnek.

Deville párisi tanár e nézetét külön e célra tett kísérletekből vont következtetések alapján megtámadta Deville ugyanis egy edényt, [melybe léghévmérő volt állítva, higanygőz által állandóan 350° hőmérsékre melegített, s ez edényben külön csöveken sósavat és ammoniak gázt vezetett, miáltal a hőmérsék 394,5° C-ra emelkedett. Deville e kísérletből következtette, miszerint 350°-nál a szalmiak gőze nemcsak hogy föl nincs bomlva, hanem hogy alkatrészei, a szósav és ammoniak, egymással e hőmérséknél oly melegfejlés mellett egyesülnek, mely a 350 fokú hőmérsékét 44,5°-kal feljebb emeli.

Értekező tekintetbe vévén, mennyire hiányosak ismereteink a megsűrithető (coercible) gázok benső erőműtanáról és hőviszonyairól, az ezen kísérletből vont következtetést csak akkor tartaná jogosultnak és bizonyító erejűnek, ha a gázok már előre 350°-ra lettek volna melegítve, mint ezt már néhány hóval ezelőtt Wanklyn és Robinson a párisi akadémia irataiban kijelentették. Értekező e kérdés eldöntését a tudományra nézve igen nagyfontosságúnak tartja, mert ha a szalmiakra nézve kétségtelenül be lehet bizonyítani, hogy gőze 350°-nál (hol szabályellenes térfogattal bir) nincs felbomlva alkatrészeire, akkor a térfogati törvény, mely a modern vegytan rendszerének csaknem általánosan elfogadott alapját képezi, nem volna általános érvényű. Mivel értekező, munkában levő kézikönyvében szintén alapul vette a nevezett térfogati törvényeket, a fentebbi kérdés eldöntésére a következő kísérletet tette. Két üvegcsőben, melyek közül egyik a másikba volt állítva, higany felett sósavat és ammoniakgázt 350°-ra hevített, úgy azonban hogy a sósav meleg higanynyal nem jött érintkezésbe. És miután a két gáz feszerejét egyenlővé tette, a külső cső felületén levő millimeter osztályzatot azt észlelte, hogy a nevezett körülmények közt az elegyítés után a gázok térfogata változatlan maradt, miből következik, hogy 350°-nyi hőmérséknél a két gáz meleget nem fejleszt, egymással tehát nem egyesül, hanem, mint bármely két közönyös légnem (p. éleny és légeny) elegyedik.

E tényből következik tehát, hogy a Deville kísérleténél fejlődő meleg onnét származik, mert a két gáz alacsonyabb hőmérséknél

egyesült egymással, mi semmikép nem bizonyítja, hogy 350°-nál a szalmiak gőze bomlatlan vegyület.

Deville és Troost egy más értekezésben állításuk megerősítésére azt hozzák fel, hogy kísérleteik szerint oly magas hőmérséktnél, melynél az ammoniak nagyobb része elemeire: légenyre és könnyre felbomlik, a szalmiak gőze épen nem, vagy legalább kisebb mértékben bomlik fel. E tényből ismét azt következtették, hogy a szalmiak gőzében a sósav és ammoniak egyesülve vannak, mert ha az ammoniak szabad állapotban volna elegendő a sósavhoz, nem látható be, miért nem bomlanék el ez is oly mértékben, mint a szabad ammoniak. Értekező ugyancsak a fentebb előhozott okoknál fogva e következtetést csak akkor tarthatná döntő erejűnek, ha be volna bizonyítva, hogy más, az ammoniakra nézve kétségtelenül közönyös gőzök jelenléte nem akadályozza az ammoniak szétbomlását.

E célra ugyanazon kemenczében izzított, tehát egyenlő hőmérsékű három porcelláncső közül az elsőn száraz ammoniakot, a másodikon ammoniakot és vizgőzt, a harmadikon ammoniakot és higanygőzt vezetett keresztül. A bomlási termények elemzéséből határozottan kiderült, hogy a víz- és higanygőz, noha ezekről föltenni nem lehet, hogy az ammoniakokkal egyesülve voltak, az ammoniak szétbomlását megakadályozzák. Ez által be van bizonyítva, hogy Deville következtetése nem jogosult, mert a sósav e tények szerint meggátolhatja az ammoniak felbomlását az esetben is, ha az ammoniakokkal egyesülve nincsen.

Ezután Pebal, lemergi tanár, azon szellemdus kísérletét mutatta be értekező, mely a gázok átömlésének (Diffusio) segítségével közvetlenül hebizonyítja, hogy a szalmiak gőze sósavra és ammoniakra van felbomolva. Értekező a Pebal által e célra ajánlott készüléket oly módon egyszerűsítette, hogy az egészen átlátszó üveg készülékben, egy lámpa segédelmével, a kísérlet előadásokon is könnyen eszközölhető.

Az előadottakból és azon körülményből, hogy a megmagyarázható szabályellenes esetek száma a több ezerre menő szabályos esethez képest elenyészik, értekező kétségtelennek tartja, hogy az újabb térfogati törvény általános érvényességű.

E törvény szerint tehát: Minden, vegytanilag homogén testnél a tömegsúlynak megfelelő mennyiség térfogata gőzalakban egyenlő.

Than értekezése után néhány rövidebb szóbeli előadás volt.

Szabó József lev. tag Krim, Bokhara és Bombay sziget angol térképeit mutatá be. E térképeket, az angol hadi mérnöki testület műveit, melyek közül a krimi rendkívül nagy mérvben az utolsó angol-francia-orosz háború alatt a hadjárat céljaira készült, az 1862-ki londoni kiállítás egyik biztosa, Mr. J. B. Jervis, küldé a bemutatató levelező taghoz, hogy azt valamelyik hazai intézetnek ajándékozza. Szabó a könyv- és műárusok útján meg nem szerezhető becses

művekkel akadémiánk térkép-gyűjteményét növelte. Az akadémia természetesen köszönetet mondott mind Jervis urnak, mind Szabó József urnak.

Ugyancsak Szabó József felhasználá ez alkalmat egyszersmind a bécsi geographiai intézet hazánkat illető térképi munkálatairól értesíteni az akadémiát. Bemutatá különösen Erdélyországnak krétamodorban készült nagy térképét négy táblán; s megérinté, hogy jelenleg metszés alatt van Magyarországnak egy új, még egyszer oly nagy mérvben tervezett térképe, mint a milyen az Albrecht főherczeg sürgetésére készült volt. Az új térképből az észak-nyugati megyék már a tavasszal megjelennek; az egész mű azonban csak harmincz év alatt láthat világot.

Ugyanez ülésben Pólya József rendes tag bemutatá természet-tudományi nagy műsótárát, melyen számos év óta dolgozik.

Szintén Pólya József úr ajánlotta megbírálás véget Ilradszky József plebános „Méhboncztanát.” Frivaldszky Imre rendes tagot bízták meg, hogy véleményt mondjon e műről.

Egyszersmind a hirlapokban a jelen inség alkalmával közölt olcsó leves-recipeket is szóba hozá Pólya úr, azt állítván, hogy az azokban levő tápanyagok nem elegendők az emberek táplálására — indítványozván, hogy e kérdés tudományos megvizsgálására — melylyel alkalmilag a külföld tudományos intézetei is foglalkoztak — szakférfiakból álló bizottság neveztessek ki. Az akadémia elfogadván ez indítványt, a bizottság tagjainul maga az indítványozó és Lenhossék, Jendrassek, Than Károly, Rózsay József és Poór Imre neveztettek ki.

A február 29-ki ülésben báró KEMÉNY GÁBOR, a törvénytudományi osztály nem rég választott tagja, foglalá el székét. Értekezésének czime: „A korszakok szelleme.” Ez előadás sajátlag csak bevezetés egy nagyobb munkához, melynek egyes részei időszakonként fognak megjelenni a Budapesti Szemlében.

Ugyanez ülésben Hunfalvy János lev. tag Szathmáry Károly ily czimű értekezését olvasá fel: „A zimonyfiumei vasut és Magyarország érdekei.”

A zimony fumei vaspálya Zimonytól Rumán, Vinkovezén, Diókováron, Pozsegán, Pakráczon, Sziszekén és Károlyvároson által vezetnék a magyar tengerparthoz.

Két röpirat jelent meg nem rég, az egyik francia s a másik német nyelven, e vonal védelmére. E két röpiratot czáfolja Szathmáry Károly ur értekezése.

Mindenekelőtt nem helyesli értekező, hogy e pálya kezdővége, minden elmélettel és gyakorlattal ellenkezőleg a vízre támaszkodik, s annak szállításaiból akar táplálkozni. Mintha nem tudnák, ugymond szerző, hogy e két közlekedési eszközt haszonnal egyesíteni nem lehet. Megfoghatatlan, miként maradhat ki egy Zimonymál kezdődő vasut tervezésénél a számításból az a körülmény, hogy midőn Beeskereknél a Béga, Becsénél a Tisza és Pancsovánál a Duna befagy, vagy ama

folyók száraz nyáron járhatlanokká apadnak, emez pedig csak könnyű teherrel hajózható: ott lesznek, a mit nálunk már Széchenyi megjegyzett a folyóhoz vezetett vasutakról, hogy szállításuk 3—4 hónapig megakad. Mily szagztatott volt a szállítás a vizeken a legközelebbi években is! — A temesvári vasut baziási vége is szenved a fagyok idején e bajban.³ — Mennyivel inkább elő fog ez fordulni Zimonymál, melynek a vasútállomása leginkább a bégai és tiszai hajókról várja rakományának legalább is fele részét, azon Bégáról, melyen a csatorna nyugati végétől lefelé semmi szabályos közlekedés nincs, s azon Tiszáról, melyen a rendes gőzhajózás mai napig el van hanyagolva, a személyszállítás pedig végkép megszüntetve. Tekintsenek a tervezők a Drávához épített sziszeki vaspályára, melynek a víz gyakori elapadása s a gőzhajók rendetlen járása miatt néha hetekig, s télen hónapokig sincs dolga. Ez a sors vár a zimonyi pályafőre is.

Aztán minden vaspályának oda kell irányozni törekvését, hogy más, már létező vagy létesülő vonallal csatlakozzék. A folytatás nélkül végződő pályák nem jövedelmező vállalatok, legkevésbé azok ott, a hol a választott kiindulási vagy végpont nem nagy jelentőségű emporialis hely. Már pedig Zimonyt ilyennek mondani nem lehet. Zimony összes gabona forgalma 1862-ben 73,331 vámmázására rugott, míg Eszéké, melyet a pályaterv csak szárnyvonallal akar érinteni, majd ötször annyi, 310,279 mázsa. Megjegyzendő, hogy e kimutatás csak a gőzhajók mozgalmából van véve, mert Eszék összes kereskedelmi forgalmát már 20 év előtt Wallau négy millió pengő ftra tevő; s ma e hely, a slavoniai keresked. kamra szerint már a monarchia egyik legjelentékenyebb piacza, a honnan látja el magát beviteli cikkekkel az egész Dráván-tul, s hol már is francia, olasz, német, bajor, osztrák és magyar kereskedő házak ügynökei tartózkodnak, s hol fahé, fahé, fahé és más cikkekért nem egyszer külföldi hajók is jelennek meg. Pedig eddig még alig tettek valamit e hely emeléseért. Még takarékpénztára sincs engedélyezve. S már is élénk gyár- (selyemfőződa, olaj-, bőr-, gépgyár stb) és kézmű-iparral bir; Slavonia üzletforgalmának gyupontja, a dunán-tuli, dunán-inneni és dráván-tuli ke-
rületök kereskedelmének összekötő kapcsa.

Kiemelvén ekkép Eszék fontosságát Zimony felett, alaptalan-
nak mondja az érintett francia és német röpiratok azon állítását, mintha a bánsági búza főpiacza Pancsova volna. A Bánság legfontosabb piacz, ugymond, Uj-Becse, hol a legnagyobb mennyiségben halmozódik egybe Becskerekre már csak a közepesé, Pancsovára a legkönnyebb faja megy. 1862-ben Uj-Becsén 323,911 mérő gabonát rak-
tak hajókra, míg Pancsován 174,277 mérő jött csupán forgalomba. A kivételes 1861-diki, úgynevezett arany évben, volt

Zimony forgalma	155,904
Pancsováé	433,566
Becskereké	424,972
Uj-Becséé	670,365

alsó-ausztr. mérő. S nem kétségtelen-e, hogy akár Becskereknek, akár főleg a Ferencz csatorna torkában Becsének, sokkal könnyebb Zombornál rakodni hajóiról a vaspályára, s onnan tartani Eszéken át a tengerfelé, mint lemenni előbb a Tiszán Zimonyig, s onnan tenni Diakóvárig huszonnégy mértföldnyi haszontalan utat?

Értekező szerint Pécs, Csongrád és Békésmegyéknek a folyók partján és a vasutak mellett nevezetesebb piaczei, 1861-ben, a hajózási és vaspályai hivatalos üzletkimutatások szerint, közel 6 millió mérő gabonát szállítottak. E mennyiség Fiuménak fog menni, ha az alföldi vasut Eszékiig terjed, s épen e pont össze lesz kötve a tengerparttal. Sokkal célszerűbb ez okból a diakóvár-zimonyi darabbal felhagyni, s e helyett a fővonallal Eszéknek tartani, hol azt az alföldi vasúthoz kapcsolva, biztosítaná magának Fiuméig e pálya 10 millió mázsán felül számítható összes kivitelét.

Kimutatván értekező, hogy Zimony kereskedelmi fontossága, s a hozzá legközelebb eső piaczeok forgalma nem oly jelentékeny, hogy azért 22 mfdnyi vasutat kelljen majdnem 20 millió költséggel építeni, még inkább kétségbe vonja azon számítás helyességét, mely a zimonyi vasut Csernavodáig folytatásában hiszen, s az Al-Duna balpartját Küsstendzsénél akarja a Fekete tengerrel összekötni. A kereskedés eddigi irányát megváltoztatni, s Ibrailát és Galaczt legyőzni nem oly könnyű dolog.

Végül azon állítást czáfolja értekező, mely szerint az érintett zimonyi vonal képes csupán Odessa versenyét. Előadván gyors emelkedése történetét, kimutatja értekező, hogy Odessa nem oly veszélyes ellenség többé, melynek leküzdése miatt egypár száz millióba kerülő vasutat kellene építeni. Ha az Alföld egyenes összeköttetésre lép Fiumével, nemcsak az Adrián de a külföld kikötőibe is bátran kiálljuk a versenyt.

Ennyi az érdekes értekezés rövid kivonata.

E sorok írója nem Eszéket tartja ugyan az alföldi vasut csatlakozására legalkalmasabb, érdekeinknek leginkább megfelelő pontnak: azonban, miután az alföldi vasut engedélyező okirata e pontra utal, s ez irány az alföldi vasut bizottsága előtt már eldöntöttnek tekinthető, mellőzzük itt e részben észrevételeinket. Annyi kétségtelen, hogy Szathmáry Károly urnak a fentebbi sorokban ismertetett értekezésében az eszéki vonal előnyeit a zimonyi combinatio fölött diadalmasan sikerült kimutatnia.

A martius 7-én tartott nyelv- és széptudományi osztályülésben Fogarasi János r. tag a sajó-szentpéteriek 1403-ki végzését ismerteté, nyelvészeti tekintetben. Egyik legrégebbi eredeti (nem fordított) és világi (nem egyházi) életből fennmaradt nyelvemlék ez, mely épen mint eredeti és világi, sokkal közelebb áll a nép nyelvéhez, mint az egyházi, mely többnyire fordítás, s a melynek irányán mindig némi mesterkedés és erőtetés látszik.

A sajó-szentpéterei nyelvemlék tisztán a népnyelv; mert írója-

nak nem kellett idegen nyelvhez alkalmazkodnia, mely körülményt — úgymond értekező — vajha soha se tévesztene nék szeme elől azok, a kik régi nyelvemlékekben buvárkodnak. Értekező e több mint ötödfél száz éves nyelvemlék betűi, szótára egészen összeütnék a maival. Tudjuk, hogy egy nyelvészünk irodalmi uton, s az akadémia előtt is hadat izent nyelvünkben a n a k, n e k sajátító rag használásának. Az ismertetett nyelvemlék ellene szól, számos ily hely fordulván elő benne : és lakosi sajó-Szent Péternek“, az „egész városnak lakosainak, mind gazdagoknak és szegényeknek egyaránt való végzéséből“, a „mi életünknek jobb módjáért“, habár rag nélküli kifejezések is fordulnak elő, mint „háza szükségére“, az árulás idején“ stb. Sok esetben a sajátító ragot okvetlenül ki is kell írni. Így p. o. minden magyar fül megérzi e két kifejezés közt a különbséget : a „torony tetejét látom“ és „a toronynak tetejét látom.“ Az első szón a „torony“ szón fekszik a hangsúly, az utóbbiban a „tetejét“ szón. — Továbbá az ismertetett nyelvemlék jobban tudja, mint mai íróink nagy része, mikor kell „k ö z e p e t t“ szót birtograggal vagy a nélkül használni. Ma szélteben olvassuk, kivált lapjainkban, a „város vagy ellenség közepette.“ (!) Oly hiba, melyet nyelvemlékünk nem követ el.

A jövőnek újabb ragozása, mely ellen némely magyar nyelvész napjainkban kikel, már nyelvemlékünkben előfordul : „Hogyha pedig történnék, hogy valaki idegen bort hozand a n a b e.“ — Az ikes ige ragozását sem téveszti el soha e kitünő nyelvemlék. — S mennyit irtak napjainkban a szenvedő igék tatik, tetik formája ellen. A sajó-szent-péteri nyelvemlék tele van ily kifejezésekkel : „És ez dolog reábizonnyittathatik“, „büntetéssel terheltessék“, „büntetés alá vetessék“ stb. stb. — „Ötödfél századot meghaladott emlékünknél — mond hasonló fejtegetések után értekező — ha az írásmódban némely csekély eltéréseket elgondolunk, oly nyelven van írva, mint a hogy Miskolcz vidékén, hol a legtisztább magyarságu nép lakik, beszélnek, sőt az emlék még hibátlanabb, a mennyiben az ikes igeragozás már ott is megzavarodott. S ha meggondoljuk, hogy Erdősy János későbbben mint író, sőt mint magyar nyelvten szerzője sem tudott megszabadulni szülőföldje nyelvjárásától, mely azon vidéken ma is feltalálható, nem vagyunk-e kénytelenek bevallani, hogy valamennyi régi nyelvemlékünk a tájszóolás jellemét viseli magán, s mint általános érvényességű példára, felette kevésbé, s csak óvakodva lehet hivatkoznunk.

Az akadémia alelnök urat kérte fel, hogy e becses nyelvemlék eredetijét, ha lehet, az akadémia oklevéltára számára szerezzze meg. — A másolat, mint tudva van, a Magyar Nyelvemlékekben már rég megjelent.

Márcz. 14 én a philos. törv. és történettudományi osztályok ülésébe a történettudományi osztály egyik jeles új tagja, HORVÁTH BOLDIZSÁR tartá székfoglaló értekezését azon befolyásról, melyet az

osztrák törvénykezési reform erkölcsi és anyagi életünkre gyakorolt. Sajnáljuk, hogy e nagybecsű értekezést, mely a közelmúltba oly híu világot vet, s a jövőre oly becses tanulságokat nyújt, tárczánk szűk korlátai miatt egész terjedelmében nem közölhetjük: mindazáltal igyekszünk annak érdekesb részeit kiemelni.

Szerény bevezető sorait, melyekben jövőre minden idejét és erejét, a mely hivatala gondjaitól ment marad, az akadémia szolgálatára ajánlá fel, ekkép folytatá értekező:

„El reám nézve ünnepélyes alkalmat azonban, melyben először van szerencsém e fényes körben megjelenhetni, legyen szabad még a multnak áldoznom; legyen szabad nekem, a ki eddig nem annyira a jogtudomány elméletével, mint inkább a mindennapi jogélet gyakorlati bajaival és kérdéseivel valék elfoglalva, magasabb becsű elméletek helyett egy gyakorlati kérdés fejtegetéséhez járulnom, a melylyel megküzdennem annyiból könnyebb, mert azt saját közvetlen tapasztalásaim világítják meg előttem.

„Noha tárgyam a multból van meritve, észleleteim a jövőhez szólnak. Azon pillanatban ugyanis, a midőn a nemzet a codificatio nagy horderejű munkájához készül, alig lenne vaiami fontosabb és korszerűbb, mint egy kritikai visszapillantást vetni azon erkölcsi és anyagi eredményekre, a melyeket az osztrák törvények közel nyolcz évi uralma hazánkban felszínre hozott; bonczkés alá vetni a behozott új intézményeket; kimutatni azok fény- és árnyoldalait; ezekkel a jó vagy bal eredményeket okozatos egybefüggésbe hozni, azáltal a codificatio számára mintegy utat törni, kijelölván azon pontokat, melyeket nyolcz évi tapasztalás veszélyeseknek ismer el, s kikerülendőknek tanácsol.

„Mert condificalni igen könnyű — s viszont igen nehéz feladat, a mint veszszük. Csak egy pár hónapi munkába kerül, hogy a mivelt nemzetek egyikének törvénykönyvét nyelvünkre átfordítsuk; azonban, ha nem akarjuk, hogy a törvény holt betű és írott malaszt maradjon, de célunk, hogy a nép életébe, vérébe átmenjen; ha azt akarjuk, hogy az a társadalmi rendnek öre, a szellemi és anyagi haladás emeltyűje legyen, s épen ezért a nép tiszteletét bírja; ha, a mint kell, sulyt fektetünk arra, hogy az a nemzet érzületét ne sértse, jellemét meg ne támadja s ne törpitse: akkor a codificatio a legkényesebb és legnehezebb feladatok egyikét képezi; akkor ahhoz nem elég a pusztá jogtudomány, hanem fődolog a nép erkölcaseinek, sajátságainak, érzületének, hajlamainak, jellemének szigorú tanulmányozása; akkor szükséges ismerni ama jogfogalmakat, a melyek a nemzet erkölcsi egyéniségéből veszik eredetiüket, a viszonyokat, a melyeket a nemzet vonzalmái megszoktak; ama szükségeket, a melyek az erkölcsi vagy anyagi helyzet sajátosságából származnak; végre azon intézményeket, a melyekkel a nemzet lelkiülete egybeforrt, s a melyeknek gyengédtelen érintése vagy megtámadása a törvényt ellenséges szinben tüntetné fel a nemzet előtt.

Egy ilyen kritikai mű — érzem — tulszárnyalja erőmet, s nem is férne meg egy szerény székfoglaló értekezés keretében; de ez nem tarthat vissza attól, hogy az osztrák törvénykezési reform erkölcsi és anyagi nyomait, legalább főbb vonásaiban, fel ne tüntessem. Ha ez által a gondolkozó főeknek anyagot szolgáltattam elmélkedésre, eszméim bővebb kifejtésére vagy azok czáfolatára, — az eszmecsere hasznában czéлом elérve lesz.

„Közjogunk felfüggesztését néhány év mulva magán jogrendszerünk bukása is követé. Korábbi törvényeink helyébe a lefolyt utolsó évtizedben az osztrák anyagi és alaki jog elvei léptek; ősi bírósági szervezetünket váltá fel. — A magyar Corpus Juris, mely vagy általános jogelvekből, vagy pedig egyes specifikus esetekre vonatkozó intézkedésekből állott, s épen ezért a bíróságok számára csak kiindulási pontot szolgáltatott, az analogia elvének alkalmazását szükségessé tévé, s a szokást második törvénynyé emelé; az ősi törvénykezés, a mely a prudens judicis arbitriumnak oly tág sorompókat nyitott, sőt legfelsőbb bíróságaink döntvényeit is — némely esetekben — törvény erejével ruházta fel, — az osztrák általános polgári törvénykönyvnek engedett helyett, a mely casuisticus rendszerével a bíró kezeit szigorúan megköté, a szokás tekintélyét és hatályát végkép eltörlé, az analogiának igen jelentéktelen tért hagyott fenn, s a bíróságok döntvényeinek hatályát csak az illető per körére szorítá. — Az alaki jog terén az exceptivák kora lejárt; az új perrendtartás az eljárást szabatos formákkoz, a perbeszédeket megállapított határidőkhöz köté; a feleket az ügyvéd hanyagsága vagy ügyetlensége ellen büntetésekkel védelmezé; sőt a nálunk alig ismert semmiségi új eljárás behozatala által a bírói felelősség eseteit is meghatározá. — Patriarchalis bíróságaink, a kortól elmaradt pedaneum forumok helyett, állandó székhelyű, fényes szervezettű bíróságok alakultak, gazdag személyzettel, pontos iktató könyvekkel és szigorú ügyrendtartással, a mely a gyors és pontos eljárás, s a részrehajlatlanság számos biztosítékairól rendelkezett. — A törvényszünetek eltöröltettek, s az igazság temploma, a melynek papjai folyvást az oltár zsámolyánál állottak őrt, a bírói segílyt igénylők előtt állandóan nyitva állt. — Hiányos praxis criminalisunkat egy rendszeres büntető codex pótolta, a mely a bűn, vétség és kihágás közti határvonalok felállítása, a különböző bűnök fogalmainak szabatos definitiója, a büntetes minimuma és maximumának meghatározása által emelt védveket egyrésről az emberi szenvedélyek kitörései, másrésről a bírói önkény ellen védte. Végre egy büntető perrendtartás gondoskodott arról, hogy az inquisitio tulcsapongásai kellő korlátok közé szoríttassanak; a bíró gyarlóságait bizonyos foku nyilvánosság s a gyanu okok mérlege ellensúlyozzák; — sőt ez utóbbi codex humanitásában oly messze ment, hogy feljogosítá a bíróságot: rendkívüli esetekben a törvény szigorát, a büntetés fokának leszállítása által enyhíteni.

„Szó sincs róla, tek. Akadémia, mindezen intézkedések nagy

mérvü reform jellegével birtak; általuk a törvénykezés szabályosabb alakot nyert; az addig patriarchalis igazságszolgáltatás rendszeres életművezetellel lön ellátva; a fixum judiciumok a perlekedők kényelmi igényeinek kedvezők voltak; s ha mindezekhez hozzá vesszük ama két nagy horderejű intézkedést, a melyek új korszak sorompóit nyiták meg: az ósiségi patens^t, a mely a birtok korábbi ingatagságát megszünteté, s a birtokforgalom legfőbb akadályait elhárítá, — továbbá a telekkönyvi intézvényt, a mely a tulajdonjognak, s az által a hitelnek, szilárd alapot kölcsönzött, — úgy el kell ismernünk, hogy a reform nem volt mindenben pusztá szó. És mégis, ha e nagyszerű változásokkal, a melyek egy nemzet több százados hagyományait, a nemzeti kegyelet megszentelt tárgyait majdnem egy csapásra halomra dönték, — ha, mondom, e gyökeres átalakulással szemközt azon kérdést intézzük magunkhoz: vajjon mi eredménye volt e colossalis reformnak? vajjon elérték-e általa, és mely mérvben, azon nagy társadalmi célok, a melyekért a törvények léteznek? — e kérdésre, fájdalom, a kézzelfogható eredmények kedvezőtlen választ adnak.

„Minden törvénykezési reformnak természetes célja: az erkölcsi vagy anyagi helyzet javulását elősegíteni. A mely törvény e célnak nem felel meg, — az vagy alapjában, vagy alkalmazásában hibás.“

És itt szemlét tartva értekező a szellemi, erkölcsi és anyagi helyzet jelenségei felett a lefolyt korszak alatt, azon eredményre jött, hogy a kép, a mely az érintett korszakból fennmaradt, kevés vonzerővel bír.

„Nem akarok igazságtalan lenni — mond továbbá értekező — s elismerem, hogy az okok, a melyek az osztrák törvénykezési reform kedvező befolyását a szellemi és anyagi haladás terén meghiusították, nagy részben politikai természetűek, vagy pedig a szükséges mellékintézkedések hiányában keresendők. De ekkor viszont teljes jogosultsággal vethetjük fel a kérdést: vajjon mi szükség volt a magán jogrendszer gyökeres átalakítására? s vajjon miért maradtak el azon kiegészítő mellékintézkedések, a melyektől a törvénykezési reform kedvező eredménye függött?

„Egyébiránt akárhonnan kölcsönözzük is a megoldás kulcsát, annyi tagadhatlan: hogy az osztrák törvények nem találkoztak a nemzet rokonszenvével; hogy a nép életében 8 évi uralmuk alatt sem birtak gyökeret verni, s hogy erkölcsi hatásuk a nemzet érzületére majd nyílt ellenszegülésben, majd alattomos kijátszásban, majd ismét zsibbasztó közönyben nyilatkozott. Ez ellenszenv oly hatalmas, s annyira általános volt, hogy a nemzet, a midőn az oktoberi diploma után az alkotmányos élet rövid folytatását ismét megkezdé, legelső teendőjének tartá az osztrák törvények uralmát megszüntetni, s néhány elszánt férfunak népszerűségét is kockára kelle tennie, hogy azokból ideiglenesen megmentsenek annyit, a mennyi a jogélet continuitása, s a jog- és vagyonbiztosság tekintetéből nélkülözhetlenül fenntartandó volt. Azt mondják, hogy ez ellenszenvbe politikai

szenvedélyek vegyültek. Mindegy. De a mely törvény akár lényegében, akár alakjában a nemzet érületével vagy jogfogalmaival ennyire ellenkezik, — az ama nagy feladatnak, hogy a társadalmi rendnek állandó, s a hatalom ingatagságától független erkölcsi alapját képezze, nem képes megfelelni.

„Áttérve az okok nyomozására, a melyek az osztrák törvénykezési reformot, számos fényoldala mellett is, eredménytelenné tévék, nem lehet kétségbe vonni, hogy a nemzeti ellenszenv egyik legfőbb oka mindenesetre a törvényhozás módjában rejlett. Bátran elmondhatjuk, hogy a nemzet a behozott új intézvények nagy részével megbarátkozott volna, ha alkalma nyílik vala azokat alkotmányos uton elfogadni, s azokra saját nemzeti jellegét ráütni.“

Ez ellenszenvben egyébiránt, a melyet közjogi aggályok által lát indokolva, azon megnyugtató volt értekező szerint, hogy a nemzet nem a jogállapot megszüntetését kívánta, nem anarchiára vágyott, hanem saját törvényeit köveelte vissza, mely kegyeletes ragaszkodás a multhoz, még szilárd erkölcsi erőre mutat.

„A másik ok, a mely miatt a törvénykezés reformja még azok rokonszavét sem volt képes teljesen megnyerni, a kik politikai nézeteiket a viszonyok hatalmának, közjogi aggályaikat a magánjog érdekeinek alárendelék, vagy a kik az új intézvényeket kizárólag a jogtudomány szempontjából tekinték, abban állott: hogy a reform tulesapongott azon cél korlátain, a melyért a magánjog teremtvé van; felforgatott régi jó intézményeket, helyökbe némely rosszabbakat állított; alárendelék a lényegét a formának; politikai és finansziális céloknak szolgálván eszközül, azoknak a honpolgárok érdekeit többször föláldozá, s így, a míg egy részről nem mindenben állt a mai jogtudomány színvonalán: más részről az ország specialis helyzetének a mindennapi élet szükségéinek sem felelt meg.

„Továbbá nagy hibája volt e kor törvényhozásának az, hogy a törvények tömegesen, úgy szólván gyárilag keletkeztek. Gunynyal mutattak a vastag corpus jurisra, s ime, rövid évtized alatt talán két annyi paragraphussal özönlöttek el bennünket, mint a mennyit nyolczszázados törvényhozásunk egybegyűjteni birt. A kormánylapok halomra növekedtek, s a szaktudósoknak is dolgot adott a paragraphok e kifogyhatlan seregével megküzeniök; arról tehát, hogy azokat a nép assimilálja, hogy a törvények a nemzet életébe, vérébe menjenek át, szó sem lehetett. Innen van, hogy e tömérdek jogszabály nem teremtettt jogérzetet; nem tisztelettel, hanem csak félelemmel találkoztott; a nép hódolt, de nem a törvény szellemének, hanem a hatalomnak, mely vaskezével mőgötte állt.

„De, hogy az okot az okozattal szembe állithassam, hogy az új intézvények fényoldalai azok hiányaival párhuzamban jobban kitünjenek, kell hogy részletekbe bocsátkozzam.“

Az osztrák általános polgári törvénykönyvet értekező a jobb művek közé sorozza a maga nemében; de kivételt tesz a toldaléokra

nézve, a melyben főleg az irodalmi törvény nem kielégítő, a kivándorlási törvény pedig nem felel meg a szabadságig ényeinek.

„Általános szempontból — mond — ha vannak e törvénykönyvnek hiányai, úgy azok a rendszerből származnak, a melyen alapul. A casuisticus rendszernek hátránya általában az, hogy nem bírván behatolni a társadalmi viszonyok ezernyi redőzeteibe és változataiba, legnagyobb óvatossága és terjedelmessége mellett is hézagokat hagy fenn, a melyeket a bírónak betöltenie annál nehezebb: mert e rendszer természeténél fogva bele szokván a paragraphok egyszerű alkalmazásába, mihelyt valamely esetre, vagy a viszonyok valamely árnyalatára paragraphust nem talál, zavarba és tévedésbe jön. E baj utófájdalmait még most is érezzük, mióta a magyar törvények visszaállítottak, s az országbírói értekezlet csak nagyjában hidalhatván át az ürt, a melyet jogéletünk multja és jelene közt talált, kénytelen volt a hézagok betöltését azon tényezőre bízni, a mely törvénykezésünkben az előtt oly fontos szerepet játszott, s a mit sana rationak neveztünk. Azt tapasztaltuk, hogy a casuisticus rendszer több törvénytudót, azon törvényhozás pedig, a mely elvekben nyilatkozik, több jogtudóst nevel; amannál a törvény betűje, az utóbbinál a törvény szelleme túlnyomó.“

A szakemberekre nézve érdekes részletekből, a melyeknek maga értekező is csak egy részét adá ez alkalommal elő, csak egy kettőt emelünk ki annak kitüntetésére, hogy értekező tárgyának bírálatában nem marad a felszínen, hanem nemzeti jellemnek, s az erkölcsi és anyagi helyzetnek mélyebb buvárlatából indult ki. Az új öröklési törvény iránti ellenszenv oka — szerinte — nem az volt, mintha a nemzet az ösiséget, a mely a nemzeti elemek századokon át megtörhetlen védbástyája volt, s a melyet a 1848. 15. t. cz. elvben eltörölt, halottaiból feltámasztani akarta volna; hanem a hazafias aggodalom nem feledhető, hogy az ösiség eltörlése oly korban történt, a midőn a nemzetiségnél erősebb biztosítékokat nyert, a melyeket azonban csakhamar ismét elvesztett. A nemzetnek tehát az fájt, hogy a régi biztosítékok feladá, a nélkül, hogy az újakat megtarthatta volna. — Elismeréssel szól továbbá értekező az ösiségi nyílt parancs áldásairól, de megjegyzé, hogy e törvény, a melynek feladata lett volna az 1848. 15. t. cz. által kimondott elvet gyakorlatilag életbeléptetni, túl ment e feladat korlátain, olyan kereseteket is elenyésztetvén, a melyek nem az ösiségen, hanem tisztán és egyszerűen a tulajdonjogon alapultak. Ez intézkedés nem volt alkalmas a törvényhozás iránt bizalmat gerjesztetni. A zálogperek iránti intézkedés azonkívül a következetesség és méltányosság jellemével sem bírt; mert a míg például az 1838-ban 3 évre lekötött zálog visszaválthatlanná vált azért, mivel a visszaváltási határidőtől fogva a törvény keletkeztéig a szabályszerű 10 évnél egy évvel több folyt le: ad lig az ugyanakkor kötött zálog még 1871-ben is kiválthatónak lön fenhagyva!

„Általában — mond értekező a magyar zálog intézményének eltörlése szintoly felesleges, mint indokolatlan lépés volt, hogy a né-

met zálog, a melyről a polg. t. könyv rendelkezik, természetére és helyára nézve lényegesen különbözvén amattól, zavarok elkerülése végett egyik vagy másik számára új műszó lett volna alkotandó. — A magyar zálog nemcsak azért volt hasznos intézmény, mert egy módját alkotó a birtok mobilisatiójának, — hanem még azért is: mert alkalmat nyújtott a birtokosnak magán segíteni, s mindamellett a birtokot családja számára megtartani. Csak a visszaváltási határidőt s a beruházás jogát és feltételeit kellett volna szabályozni, hogy hátrányai nemzetgazdasági szempontból elháríttassanak, — s a zálogszerződés hatályát harmadik személyek irányában a bekeblzés feltételéhez kellett volna kötni, mint a haszonbéri szerződéseknél, hogy a telekkönyvi intézménnyel összhangzásban legyen. Ez annál könnyebben lett volna eszközölhető, minthogy a haszonbérleti szerződés az osztrák polg. t. könyv definitiója szerint a haszonvétel bizonyos időre, — s így közte és a magyar zálog közt jogfogalomra nézve nincs különbség; az egyedüli eltérés a kettő közt csak abban áll, hogy a mi amannál haszonbér név alatt koronként és részletekben, az itt előre és egyszerre szokott fizettetni.

„Ez intézmény eltörlésének nemcsak anyagi, hanem erkölcsi téren is megvoltak, sőt vannak maiglan is káros visszahatásai. A nemzet, megszokva azt, a fogalmaival és szokásaival ellenkező törvény kijátszásához folyamodik, s kiállítanak először adóslevelet a zálogsummáról, azután pedig kötnek egy haszonbéri szerződést zálogba adott birtokról, a melyben a zálogsumma kamatai mint haszonbér szerepelnek. Így az adóslevélben foglalt tüke kamatai s a haszonbéri szerződésben foglalt haszonbér, egymást kiegyenlítik. A magyar zálog tehát jogilag el van ugyan törölve, de tényleg mindig fennáll, csakhogy egy ügyletből kettő lett. Mulattató volna e leleményesség, ha nem riasztana vissza bennünket azon tudat, hogy minden kísérlet, a mely a törvények kijátszására van irányozva, egy lépéssel előbbre vezet az erkölcsi sülyedés ösvénye felé.“

A telekkönyvi intézményekről értekező következőleg nyilatkozik.

„A legszebb és legbecsesebb hagyományt, a mely az osztrák törvénykezési reform korából számunkra fennmaradt, kétségen kívül a telekkönyvi intézményben birjuk. Ez által a nemzetnek egyik legrégibb és leghöbbs vágya teljesült, s egyik legfőbb életszüksége nyert kielégítést. Ez intézményt az 1840. 21. t. cz. csak a királyi városokra nézve hozhatta be; az 1847. évi országgyűlés azt ki akarta ugyan terjeszteni az egész országra, s irományai közt az erre vonatkozó kész törvényjavaslat is feltalálható, de a közbejött események nem engedték, hogy e javaslat törvény erejére emeltethetett volna.

„Hogy mennyire át volt hatva a nemzet ez intézmény fontosságától, s hogy rokon és ellenszenveit vak bálványozásból, sem pedig az idegen intézmények elleni gyűlölethöz nem szokta meríteni, hanem a lelkesedés melegével felkarol mindent, a mi gyakorlati életszükségeinek megfelel, — kitűnik már onnan is, hogy az 1861. évi átalakulás

mozgalmai közt, midőn az összes osztrák törvénykezése halomra dőlt, a telekkönyvek, igen csekély kivétellel, majdnem az egész országban sértetlenül megóvattak, sőt még akkor is a midőn később a megyék az önkormányzat teréről visszaléptek, a felosztás utolsó perczében a telekkönyvi tisztviselőknek meghagyák, hogy helyükön maradjanak.

A részletek után áttért értekező a jövőre vonható tanulságokra. Első sorban említé: hogy a magánjogot nem szabad a politikai czélok pusztá eszközévé tenni. Az osztrák törvénykezési reform alaphibája éppen abban állott, hogy a jogélet szabályozása csak alárendelt czélja volt, a főczélt ellenben az unificatio képezé. — Csak ez teszi megfoghatóvá: miért reformáltak mindent, még azt is, a miben a régi jobb volt az újnál. Párhuzamba állítá az ó-kor törvényhozóit, Lykurgot, a ki a spartaiak erkölceit az általa adott törvényekhez idomítá és Solont, a ki az athenei népnek erkölceinek megfelelő törvényt adott, s megjegyzé, hogy éppen Solon népe volt az, a mely ki nem forgatott erkölcsi cseiben még szabadságát is túlélté. Egész Görögország meg volt hódítva, de Athene erkölcsi és szellemi felsőbbsege még sokáig megtartotta uralmát a hódítók felett.

„Absolut jó törvénykönyv nincs — folytatá értekező — a viszonylag legjobb törvénykönyv az, mely a nemzet jogfogalmainak, érzületének leginkább megfelel. Bármilyen kívánatos volna tehát a világ összes nemzeteit ugyanazon közös törvényekben egyesíteni, — ez szintűgy, mint a nyelv egysége, örökké ábránd marad. A törvények a nemzetnek erkölcsi életrendét képezik; s valamint az orvosi tudomány terén egy, minden bajnak megfelelő általános csodaszer a mystificatiók közé tartozik, valamint a physikai világban az életrend jósága az illető egyén testi szervezetétől s az égalj és egyéb viszonyok befolyásától függ, s azt általánossá tenni nem volna más mint megtámadni az egyéniséget, megrontani a test szervezetét, s az emberfajt eltörpíteni: úgy az erkölcsi világban is a nemzeteket egy közös, általános törvény kalapja alá szorítani annyit tenne, mint a nemzet erkölcsi egyéniségét megsemmisíteni, jelleméből kiforgatni, s elfojtván az egyéni önállóságot, a népeket akaratlan bábukká aljasítani, s a cultura terjesztése helyett azt természetes tényezőitől megfosztani.

„Minél életrevalóbb valamely nép, minél kifejtettebb s önállóbb nemzeti jellemmel bír: annál nehezebb és veszélyesebb azt idegen törvények s intézmények uralma alá hajtani. Ha általában lehetséges egy közös törvényhozás, úgy az legfeljebb a keredelmi és váltó-törvényekre képzelhető veszély nélkül; miután ezek csak bizonyos osztályokra, s a viszonyok és üzletek bizonyos nemére vonatkoznak, a melyek, kevés eltéréssel, egyformák mindenütt. De azon törvények, a melyek a nemzet egyetemére kihatnak, s annak összes viszonyait átkarolják, kell hogy a nemzet jogfogalmaival és szükségseivel lépést tartsanak. Vajjon kielégítik-e azok a jogtudomány magasabb követelményeit? az mindig alrendű kérdés. A törvényhozás, a mely korát megelőzi, szintűgy eltéveszti hatását, mint az, a mely a kortól elmaradt.”

További tanulságul felhozza, hogy nincs veszélyesebb az államélet szabályos működésére nézve, mint a magánjogrendszer rögtöni gyökeres felfogatása és átalakítása. Oly erőszakos megrendülését vonja az maga után a nemzet erkölcsi életének, hogy az assimilatio küzdelmei, amelyek a lehetlenséggel határosak, az életerőt teljes megsemmisséssel fenyegethetik.

„Ily rögtöni gyökeres átalakítás — mondá — lehetetlen, hogy meg ne ingassa a jogrólí fogalmakat, az igazság azon alapelveit, amelyek a nép meggyőződésében gyökeret vertek, egy fordulattal egészen új, s némelyekben éppen ellenkező elvekkel cserélvén fel. A nép nem bírja felfogni: miért hogy az, a mit ő eddig igazságnak tartott, rögtön megszűnt az lenni? Vagy nem ismeri fel az új elvek jogosságát, — s ekkor az államhatalmat gyanúsítja és kárhoztatja, a mely azokat reája kényszeríté, minek természetes eredménye a törvény iránti tiszteletlenség, s az államhatalom erkölcsi tekintélyének súlydése; vagy pedig azon felfogásból indul ki a nép: hogy csakugyan a korábbi törvények nem állottak az igazság színvonalán, s ekkor viszont a mult kegyelele van megtámadva, a mi még nagyobb erkölcsi ros, miután az, a mit conservativ erőnek neveziünk, e kegyelet forrásából ered. Mindkét esetben pedig felébred a népben a gyökeres átalakulás, a felfogatás vágya, a mely az államéletet örökös válságban tartja.“

„S éppen azért megbecsülhetlen talizmán az alkotmányos törvényhozás, a mely a közvélemény impulsusából indulván ki, nem megy tovább azon czélnál, a melyet a nemzet vágyai és szükségai kijelölnek. Egyes bajok törvényhozási orvoslása a z é r t nem okoz veszélyes válságot, mert e baj megszüntetésének vágya már az organismusban benn rejlik, — részint pedig azon okból: mivel ez által nem támadtatván meg az egész organismus, ez a részletes változást könnyen assimilálja. Csak ezen az úton volt lehetséges sok külföldi intézvényt meghonosítanunk hazánk földén és nemzetünk erkölceiben, a nélkül, hogy a nemzeti jellemet eredeti sajátságaiból kiforgattuk volna. Ez intézmények összeforrtak jellemünkkel, s ma azokhoz szintoly lelkesedéssel ragaszkodunk, mintha saját törvényhozásunknak eredeti művei volnának.“

„De minek tovább folytatnom ez észleleteket? — így végzé be előadását értekező. — E nemzet, mely saját jellem és intézvényei iránti feltékenységét mindig össze tudá egyeztetni a külföldi miveltség iránti hódolatával, azon keserű, de gyakorlati szempontból megbecsülhetlen tapasztalások után, a melyeknek az osztrák törvények uralma alatt birtokába jutott, mihelyt törvényhozási működését megindíthatja, ezentúl még könnyebben és biztosabban fel fogja találni a helyes utat, a melyet a codificatio terén követni kell, egyaránt távol tartva magát saját intézvényei túlbecsülésétől s az idegen példák rideg gyűlöletétől, egyedüli zsinórmértékül azt veendvén, a mi a nemzet erkölcsi egyéniségének s a helyzet követelő szükségéinek megfelel.“

HAZAI KÖNYVÉSZET.

A M. Tud. Akadémia kiadásain kezdjük.

A történelmi bizottság főbb kiadásai : részint a M. TÖRTÉNELMI TÁR, részint a MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK. Az előbbiből eddig XII. kötet jelent meg ; a Történelmi Emlékekből már a XVI-dik kötet is sajtó alatt van. Mindkét gyűjtemény rendkívül becses adalékkal gyarapítja a magyar történetírást. Az utóbbi gyűjtemény, a Monumenták egyik része, mely az írókat foglalja magában, általában nemcsak tanulságos, de kellemes olvasmányt is nyújt a hazai történetírás kedvelőinek. Eddig már megjelent e becses gyűjteményben : Szerémi György emlékirata, Verancsics munkái (már VI. kötet), Tököly Imre naplója, Illésházy, Mikó Ferencz, Apor Péter munkái, Brutus magyar historiájának első kötete ; és sajtó alatt van Gyulafi, Lestár, Szamosközi, Forgách Ferencz Commentariusai, és Brutus historiájának folytatása stb. — Ezeken kívül ugyancsak a bizottság okmánytár indított meg a hódoltság történetéhez Magyarországon, ily czím alatt : TÖRÖK-MAGYARKORI TÖRTÉNELMI EMLÉKEK, — melyből eddig két kötet jelent meg. A MAGYAR LEVELES TÁR-ban nyelvészeti és történeti tekintetben egyaránt becses adatokat hozott az első kötet, a Szalay Ágoston által közölt négy száz magyar levélben (1504—1560.). Végre minden történetbúvár örömmel vette Knauz „Évmutatóját“ Fejér György Okmánytárához, mely szintén e tört. bizottság által adatott ki. Most, a mint tudjuk, sajtó alatt van ugyanez Okmánytár kimerítő indexe is, mely a Codex diplomaticus használatát az oknyomozó történetíróknak rendkívül megkönnyíti.

A hazai régiségek megismertetésével egy külön bizottság, az archeologiai foglalkozik. Működéséről többször szólottunk tüzetesebben. Lesz alkalmunk ismét visszatérni rá, a mint közleményeinek sajtó alatti újabb füzetek megjelenik.

A statisztikai bizottság a STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK-ben teszi közzé munkálatai eredményeit. E becses füzeteket, melyekből eddig kilencz jelent meg, a kit hazánk jelen statisztikai viszonyai érdekelnek, nem nélkülözheti. Legyen elég csak a főbb értekezésekre utalnunk, melyek a füzetekben eddig megjelentek. Ilyenek : a statisztikai bizottság által megindított népszámlálás, s ennek folytán az egyházmegyék több czikkben közölt népességi viszonyai ; a népesség mozgalma Pest városában ; a magyar birodalom népesedési mozgalma ; újabb adatok a magyar birodalom földterületi viszonyairól. A közoktatási ügyet illetőleg : statisztikai visszapiillantás a m. tud. egyetemre a közelebbi évtizedben ; a budai m. kir. műegyetem ; a pesti kereskedelmi akadémia ; gymnasiumaink állása 185°/₁₀₀ — 185°/₉₀-ig ; az elemi tanügy állása több egyházmegyében stb. Bünyvadi statisztikánk multja és jövője. S mi anyagi érdekeinket illeti : ismertetve voltak hazánk pénzintézeteinek (takarékpénztárak, keresk. bank stb.) forgalma ; Magyarország biztosítási ügye, borkereskedése, borászata ; a Dunagőzhajózás és vasútaink üzlete, forgalmai ; ismertetve erdészeti viszonyai, bányászata. Különösen becses adatokat nyújtottak továbbá az előttünk fekvő füzetek a hazánkban jelenleg divatozó egyenes és közvetett adónemek történeteire ; birtokrendezésünk előhaladásához. Mellőzzük a kisebb-nagyobb közlések egyenkénti elsorolását : csak annyi legyen még megemlítve, hogy a bizottság

előadója idején látta, megkísérteni a legújabb adatokból Magyarország újabb statistikája vázlatát is egybeállítani, s e részen igen tartalmas és tanulságos dolgozatot közölt.

A nyelvészeti bizottság NYELVÉSZETI KÖZLEMÉNYEI második kötetének csak nem rég jelent meg harmadik füzeté s harmadik kötetének első füzeté. E kötetben az oly közlemények, minők Hunfalvy Páltól „a nyelvtudományról“ és Bunsen „Outlines of the philosophy of universal history“ stb. érdekelné fogják mindazon olvasót, a kit általában az emberi művelődés nagy kérdései érdekelnek; míg a szakember sok tanulmányt meríthet az egyes értekezésekből, minők p. o. Budenztól a csuvas tanulmányok s a magyar meg és el ígékötőről, stb. s Hunfalvy, Fábian, Imre Sándor, Vass József czikkei.

A természettudományi bizottság működéséről hosszasan szóltunk akadémiai tudósításainkban.

Az akadémia ERTESÍTŐ-jéből közelebb a philos. törvény- és történettudományi rész IV. kötetének első füzeté hagyta el a sajtót. Tartalma: Törökmagyar viszonyok Ráth K.; a nagyszombati törvénykar kanonistáinak irodalmi tevékenysége Paulertől; az idéző pescétekről Hornyik J.; Beély Fidélm emlékezete Horváth Cz.; a keleti nevelésről Nagy M.; Baco inductioja, Greguss A.; Szécsi Mária utolsó életévei Hajnik Imrétől.

Megemlíthjük végre az akadémia kiadásaiból: A MAGYAR BIRODALOM TERMÉSZETI VISZONYAINAK LEÍRÁSÁ-t, melyet az akadémia megbízásától készít Hunfalvy János. E nagybecsű munkáról, mely már a külföld figyelmét is magára vonta, s melyben először veszszük hazánk természeti viszonyainak leírását, a földirati tudomány jelen színvonalára emelve, — kimerítő ismertetést szándékunk adni folyóiratunkban. Addig legyen elég örömmel jelentenünk, hogy e mű IV. és V. füzeté (II. köt. első része) elhagyta a sajtót. Ebben veszszük folytatását a magyar birodalom függőleges vagyis magassági tagosulása ismertetésének (oreographia). Szerző az ország hegységeit rendszeresen csoportosítva, mind alakzatukat és tagosulásukat, mind magassági és földtani viszonyait részletesen és igen élénken adja elő, s hazánk domborzati viszonyait kimerítőleg tárgyalja. Nemcsak a régibb és újabb önálló és gyűjteményes munkákban feltalálható adatokat gyűjtötte össze és dolgozta fel, hanem a cs. kir. katonai földirati intézet s a magyarországi építészeti hivatal igazgatóságaitól is sok becses anyagot nyert, melyek eddig sehol sem voltak még közzétéve. Csak így állíthatta egybe a magyar korona területén eddig tett fekvési meghatározásokat, melyek száma eddig több mint 2000, s a mérésságméréseket, melyek összes száma körülbelül 10,000. E nagy mű 8—9 füzetben jelenik meg. Egy-egy füzet ára 1 forint.

A honismertetés munkája a Királyhágon túl is dicséretes szorgalommal foly. Csak nem rég vettük: AZ ERDELYI MUZEUM-EGYLET ÉV-KÖNYVEI második kötetének második füzetét. Szerkeszti Brassai Sámuel. Tartalma az egész második kötetnek: A kolozsvári ötvös-czéh szabályai 1473-ban. (Finály); a székely krónika ügyéről (Szabó Károly); a kolozsvári és szomszéd határokon termő növények lajstroma (Landoz J.); Kolozsvártól Batrinág és vissza (Kócsi Károly); Ötvös Ágoston emléke (Veszely K.); Erdély madarainak jegyzéke (Lázár Kálmán gr.); az exact tudományok követelései a philosophia irányában (Brassai S.); köszöntelep-keresések Erdély különböző pontjain (id. gr. Teleki D. és Hantken M.); a skerisorai jégbarlang (Nagy Lajos); Dacia felosztása a római alatt (Torma Kár.); gróf Bethlen Miklós életrajza (Köváry László); tizenkét római felirat Daciából (Torma Kár.); egy archeologiai kirándulás Vajda Hunyadra és környékére (Finály H.); a tudományos ülések jegyzőkönyvei. E kötethez három rajztábla van mellékelve. — Ugyancsak a Múzeum-egyletnek köszönhetni Vass József közelebb megjelent pályamunkáját: ERDELY A RÓMAIAK ALATT. Erdély térképével.

Történeti irodalmunk terén általában a következő becsesebb munkák jelentek meg, tudunkra, legközelebb:

MAGYARORSZAG A TÖRÖK HÓDÍTÁS KORÁBAN. Irta Salamon Ferencz. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv. 1864. — A Budapesti Szeme olvasói sok tauntsággal és élvezettel olvassák bizonyára szerzőnek e tárgyra vonatkozó tanulmányait folyóiratunkban. Salamon az első magyar történetíró, ki e tárgyban a magyar adatok tanulmányát a török intézmények és viszonyok bő ismeretével párosítja. Mióta a szemlei cikkek megjelentek is, folytatá szerző vizsgálatait, s e vizsgálatok eredménye lassanként harmincz éves monographiára nőtte ki magát. Heckenast érdemet szerzett történeti irodalmunk körül, hogy e mű megírására szerzőt fölkérte. Visszatérünk e becses műre,

II. RAKÓCZY FERENCZ BUJDOSLSA. — Szalay László által. Első kötet. II. füzet. Pest, 1864. Lauffer Vilmos sajátja. Az egybeállított agatok az emlékirat hűségével, közvetlenségével szólnak hozzánk, s a mily érdekes és kellemes oly tauntságos olvasmányúl kínálnoznak. E nagybecsű műre is visszatérünk külön cikkelyben.

Jesu Benedicente Labori Pio **MICAE HISTORICO-CHBONOLOGICAE EVANGELICO-PANNONICAE** skiagraphicos collectae et adumbratae opella vigilaci diutina JOHANNIS BURII, laucari Poetae tunc Pastoris Germanici Carponensis nunc Jesu Christi Exulis Duodecennis Anno vero Ch. 1685. et in sequentibus in ordinem redigi coepit. Ex autographo posoniensi edidit Paulus Lichner. Posonii 1864. Typis Wigandianis.

Becsés adalékokat hoz az egyháztörténelemhez két, füzetenként megjelenő folyóirat is: u. m. a **MAGYAR SION**. Egyháztörténelmi havi folyóirat. Szerkeszti és kiadja Knauz Nándor. Esztergom, 1865., — mely folyóirathól most jelent meg a II-ik kötet második füzeté. Az újabb füzet tartalmából különösen kiemeljük: Knauztól: A magyar nyelv történeti joga az egyház- és hazában; s az esztergomi főkáptalan Árpádkori okmányai czimű cikkek. 2) **SÁROSPATAKI FÜZETEK**. Újabb folyama Erdélyi János szerkesztése alatt jelenik meg.

A jogirodalom terén hazai kiadóink közt kétségtelenül Heckenast Gusztávot illeti a koszorú. Közelebb e szakban kiadásában jelentek meg, hogy egyebeket mellőzzünk, „Az általános német **KERESKEDELMI TÖRVÉNY** magyar fordítása Hegedűs Lajostól; így az **EGYHAZI JOGTAN KEZI KÖNYVE**. Különös tekintettel a magyar szent korona tartományaira. Irta Konek Sándor. Pest, 1863.; oly mű, mely nagy hézagot pótol irodalmunkban. Heckenastnál jelent továbbá meg több munka, mely a római jog élénkebb tanulmányozásának örvendetes tauntságaúl tekinthető. Ilyen **JUSTINIANUS INSTITUTIONAK NEGY KÖNYVE**. A **Corpus Juris Civilis**, Kriegel testvérek által 1858-ban (8-adszor) kiadott eredeti szövege szerint fordította Hoffmann Pál; ilyen a **ROMAI JOGTAN KÖNYVE**. Irta Dr. Mackeldey F. A tizennyolczadik, Dr. Fritz J. A. által tetemesen bővített kiadás után magyarra áttették Báttaszéki Lajos, Löw Tobiás és Wágner Géza.

IGAZÍTÁS. A 212. lapon a 4. és 5-ik sorban e helyett: „Bánfi Dénest, a Báthory Gábor sógorát“ olvasd: Bánfi Dénest, a Báthory Gábor hivatás testvérének jegyesét;“ továbbá a 213 lapon a 22-ik sorban e helyett: „Bethlen Gábort küldte,“ olvasd: „Bethlen Gábort jelölte ki a rendekkel követül.“

TARTALOM.

TIZENKILENCZEDIK KÖTET.

LXI. FÜZET.

A MAGYAROK EREDETE. I. Mit tanúskodnak a nyelvek a magyarok eredetéről. II. Történelmi bizonyítékok. Hunfalvy Páltól	3
VÖRÖSMARTY EMLÉKEZETE. Kemény Zsigmondtól. ,	98
ÖTVÖS ÁGOSTON. — Szilágyi Sándortól	130
IRODALMI SZEMLE. Hugo Victor Nyomorúltjai az angol kritika ítélőszéke előtt. — T. D.	139
M. T. AKADÉMIA. Az 1864 január 23-ki közülés	154

LXII ÉS LXIII FÜZET.

BÁTHORY GÁBOR erdélyi fejedelemsége. Első közlem. — Szilágyi Sándortól	183
A MAGYAR ZENE TÖRTÉNETE. — Első közlemény. — Bartalus Istvántól	215
A JELENKORI NÉMET SZINMŰIRODALOM. — Első közlem. — Kecskeméthy Auréltól	244
ADALÉKOK AZ 1723: I. — 3. TÖRVÉNYCZIKKEK keletkezéséhez. — Szalay Lászlótól	267
IRODALMI SZEMLE. — I. A Bihar hegység és barlangjai, Schmidl munkája ismertetése Hunfalvy Jánostól. — II. Városaink monographiái. — VII. Ungvár története Mészáros Károlytól. Sz. S.	279
M. TUD. AKADÉMIA. Előadások 1863 oktobertől 1864 márcziusig	307

